

מגילה במוקפות חומה

הרב יהודה זולדן

מגילה במוקפות חומה

מקרא מגילה בירושלים ובערי ארץ ישראל
המוקפות חומה מימות יהושע בן נון

הרב יהודה זולדן

הגהה ועימוד: שמעון בן שחר
תמונות: ידידיה מנדלבאום
עיצוב העטיפה: דוד זולדן

הפצה ראשית: יפה נוף, י' פוזן הוצאה לאור וייצוא ספרי קודש בע"מ
טל. 1-599-581-581

©

כל הזכויות שמורות למחבר.
אין להעתיק או לשכפל ספר זה או קטעים ממנו ללא רשות ואישור מהמחבר.

נדפס בישראל
שבט ה'תשע"ג

תוכן

- 7..... פתיחה
- 13..... הקדמה: מקרא מגילה בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון
- 13..... א. עיר מוקפת חומה מימות יב"ן
- 15..... ב. מקרא מגילה בט"ו באדר בעיר מוק"ח
- 17..... ג. מקרא מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן בסמוך ובנראה לה
- 19..... ד. מקרא מגילה בי"ד ובט"ו אדר
- 21..... ה. מקרא מגילה במוקפות חומה בי"ד באדר בלבד
- 22..... סיכום

ירושלים ושכונותיה

- 25..... א. המסורת על אודות זמן מקרא מגילה בירושלים עד היציאה מן החומות
- 25..... א. ירושלים מוק"ח מימות יב"ן
- 27..... ב. עדות שמיעה – בירושלים קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר
- 28..... ג. עדויות על מקרא מגילה בירושלים בט"ו באדר
- 31..... סיכום
- 32..... ב. התקופה הראשונה: היציאה מן החומות
- 32..... א. שכונת בית יעקב מבקשת להתחדש בהגדרת 'סמוך' (תרל"ז)
- 37..... ב. תושבי שכונת בית יעקב הגדירו עצמם כסמוכים
- 38..... ג. דיון פתוח בהגדרת 'סמוך'
- 40..... ד. התלבטות בהגדרת 'סמוך': עד מיל מהמוקף חומה או התאמה להלכות תחום שבת
- 42..... ה. הצעה להגדרת 'סמוך': עיבור העיר ומשם מרחב מיל
- 44..... ו. היצמדות להגדרת 'סמוך' מצומצמת: עד מרחב מיל בלבד
- 47..... ז. הגדרה רחבה ל'סמוך': רצף אורבאני של בתים ואחרי הבית האחרון עוד מרחק מיל
- 49..... ח. סיכום הדיון על זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב ע"פ מבטו של הרימ"ט
- 50..... ט. שכונת מאה שערים בנויה בשטחה הרחב של העיר מימות יב"ן (תרמ"ט)
- 52..... סיכום
- 54..... ג. התקופה השנייה: התרחבות שכונות ירושלים (תרס"ב-תרצ"א)
- 54..... מבוא
- 55..... א. מקרא מגילה במושב הזקנים הכללי בכניסה לעיר (תרס"ב)

- ב. הרימ"ט: מאבק על דעת הקהל – עד מיל מהעיר המוק"ח בלבד..... 63
- ג. מקרא מגילה בשכונת מקור חיים בדרום העיר (תרפ"ו)..... 66
- ד. מקרא מגילה בבית היתומים דיסקין במערב העיר (תרפ"ח)..... 71
- ה. מקרא מגילה בשכונות שערי ירושלים ועץ חיים (תרפ"ח-תרפ"ט)..... 73
- ו. מקרא מגילה בשכונת בית וגן (תרצ"א)..... 75
- ז. עמדות רבנים נוספים והלך הרוח בקרב תושבי השכונות..... 78
- ח. הגדרה חדשה למרחב מיל: זמן נסיעה ולא מידת שטח קבועה..... 81
- סיכום..... 83
- ד. התרחבות נוספת של שכונות ירושלים (תש"ו-תשכ"ו)..... 85**
- א. מבוא – תובנות חדשות: הפרדה בין הגדרת 'סמוך' לבין רצף בתים; עיר מוניציפאלית אחת על בסיס קו עירוב חצרות..... 85
- ב. 'סמוך' – עד מיל; רצף בתים – "כל העיר כד' אמות" כמו בהלכות תחום שבת..... 88
- ג. 'סמוך' – עד מיל; רצף בתים – עיר אחת כמו בהלכות בתי ערי חומה..... 92
- ד. עמדת הרימ"ט – עד מרחב מיל..... 94
- ה. נגד הרימ"ט: אין הגיון בפיצול זמן מקרא המגילה באותה העיר..... 101
- ו. עירוב צורת הפתח של שבת כביטוי להגדרת עיר לעניין מקרא מגילה..... 103
- ז. זמן מקרא מגילה בבית חולים הדסה עין כרם..... 112
- סיכום..... 114
- ה. ירושלים החדשה בעת הניתוק מהעיר העתיקה (תש"ט-תשכ"ז)..... 117**
- מבוא..... 117
- א. הגדרת השכונות הסמוכות לכרך כאשר הכרך אינו מיושב ביהודים..... 118
- ב. מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים מלאחר מלחמת השחרור עד מלחמת ששת הימים (תש"ט-תשכ"ז)..... 123
1. מקרא מגילה בט"ו באדר בלבד בשכונות ירושלים החדשות / 2. מקרא מגילה בשכונות ירושלים החדשות גם בי"ד באדר, או רק בי"ד באדר / 3. "לא תתגודדו" בקריאת מגילה בשכונות ירושלים בי"ד באדר / 4. קריאת מגילה גם בי"ד באדר על תנאי
- סיכום..... 151
- ו. שכונות חדשות בירושלים לאחר מלחמת ששת הימים (תשל"ג-תשע"ב)..... 153**
- מבוא..... 153
- א. נווה יעקב ופסגת זאב: רצף בתים – גם אם הבתים של אינם יהודים..... 154
- ב. רמות: רצף אורבאני או קשר מוניציפאלי וחברתי..... 156
1. פסיקת בד"צ העדה החרדית / 2. רבני העיר, ורבנים ראשיים / 3. פסיקות רבנים נוספים
- ג. הר נוף: רצף אורבאני המבוסס על מבני תעשייה..... 168
- ד. רמת שלמה..... 174
- ה. חומת שמואל (הר חומה)..... 176

- ו. שכונות רחוקות ששייכות לעיר מבחינה מוניציפאלית..... 178
- ז. שכונות שמחוברות בהיקף צורת הפתח של שבת..... 181
1. הכלול באותו היקף צורת הפתח נחשב כמקום אחד לענין מקרא מגילה / 2. עמדות חולקות: קו עירוב חצרות לא מגדיר גבולות עיר לעניין מקרא מגילה / 3. כאשר יש לתושבי שכונות עירוב חצרות שכונתי, והם אינם סומכים על העירוב הכללי / 4. עירוב חצרות איננו הופך את המקום לעיר אחת
- ח. ניסיונות למצוא פתרון לקריאת מגילה בזמן אחיד בשכונות רמות..... 191
1. חיבור השכונות ע"י בורגנין (תשמ"ו) / 2. התנהלות הלכתית אחידה שתתאים לכל העמדות (תשמ"ו-תשנ"ז) / 3. הצבת מחיצות מחברות במקום עירוב צורת הפתח (תשנ"ז) / 4. הצבת קראוונים ומבנים אטומים (תשס"ח-תש"ע) / 5. גדר ההפרדה מאחדת את שכונות ירושלים (תשע"א)
- ט. נסיון לחזק את פסיקת הבר"צ ביחס לשכונות רמות..... 202
- סיכום..... 203
- ז. ערים ויישובים בעוטף ירושלים (תש"ט-תשע"ב)..... 205
- א. רשויות מוניציפאליות נפרדות, קשר חברתי וכלכלי, חיבור לעירוב חצירות..... 206
1. מבשרת ציון / 2. מוצא
- ב. רשויות מוניציפאליות נפרדות, קשר חברתי וכלכלי, ללא חיבור לעירוב החצרות..... 211
- מעלה אדומים
- ג. קירבה לירושלים במרחב מיל..... 219
- מושב בית זית
- ד. קירבה גיאוגרפית אך ללא רצף אורבאני..... 220
1. מושב אורה והר אורה / 2. גבעת זאב, בית חורון / 3. ענתות
- ה. 'נראה' – מעמדו של יישוב שרואים ממנו את ירושלים..... 223
1. הר גילה / 2. קיבוץ מגדל עוז / 3. אפרת / 4. תל ציון
- סיכום..... 228

ערי ארץ ישראל

- ח. סקירה: מקרא מגילה בערים מוקפות חומה בארץ ישראל מימות יב"ן (עד שנת תר"כ)..... 231
- מבוא..... 231
- א. ערים מוקפות חומה בספר יהושע..... 232
- ב. מסורות מימי תנאים ואמוראים על ערים מיוחסות כמוקפות חומה מימות יהושע בן נון..... 233
- ג. ערים מוקפות חומה בימות תנאים ואמוראים עד היציאה מהחומות..... 236
1. גוש חלב / 2. טבריה / 3. הוצל

ד. ערים מוקפות חומה - מסורות מתקופת הראשונים ועד לזמן היציאה מן החומות... 240
1. צור / 2. סלכה ואדרעי / 3. בית שאן / 4. צפת / 5. בריה, עין זיתון / 6. עזה
ודמשק / 7. חברון / 8. שכם / 9. הר מירון

סיכום..... 252

ט. מקרא מגילה בט"ו באדר בערי ארץ ישראל (תר"כ-תשע"ב)..... 254

פתיחה..... 254

א. שימור שמות ותודעה היסטורית ארכיאולוגית..... 255

ב. הסתייגות מהתבססות בלעדית על שימור שמות והשערה ארכיאולוגית..... 259

ג. מקרא מגילה בערים מיוחדות כמוק"ח מימות יב"ן..... 265

1. חברון / 2. שכם / 3. צפת / 4. יפו, תל אביב / 5. טבריה / 6. עזה / 7. יהוד-מושבה /
8. לוד / 9. חיפה / 10. עכו / 11. באר שבע / 12. בני ברק וערים בגוש דן / 13. בית שאן /
14. אשקלון / 15. אשדוד / 16. רמלה / 17. גוש חלב, ספסופה / 18. יריחו, מצפה יריחו /
19. בית אל / 20. שילה / 21. מבוא חורון, שבי שומרון, קרית יערים (טלז-סטון) /
22. בית חורון, חנתון, כרמי יוסף, יתיר, קדומים, שילת, כפר רות / 23. שעלבים /
24. גמלא / 25. קרית ספר, מודיעין עילית / 26. עקרון / 27. אלעד, ראש העין, קרית אונו /
28. בית שמש, רמת בית שמש / 29. יבנה, עין גדי, רמאללה, אל בירה, סמוע, ועוד / 30. הושעיה

סיכום

קריאת מגילה בט"ו באדר בירושלים ושכונותיה ובערי ארץ ישראל..... 432

א. תקנת קריאת מגילה בט"ו באדר ויישומה עד שנת תר"כ..... 432

ב. תקנת קריאת מגילה בט"ו באדר ויישומה משנת תר"כ ועד לשנת תשע"ב..... 433

ג. מציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה..... 434

- א. המציאות החדשה איננה משפיעה על ההגדרות ההלכתיות / ב. תובנות חדשות להסדרת מעמד שטח עירוני מחוץ למרחב מיל מהחומה

ד. חידוש מסורות אודות עיר מוק"ח מימות יב"ן..... 440

1. חידוש מסורות על בסיס שימור השם / 2. חידוש מסורות על בסיס מודעות היסטורית וארכיאולוגית

ה. פסקי ההלכה וקבלתן ע"י הציבור הרחב..... 443

1. מעיר מסופקת לעיר ודאית על בסיס ממצאים ארכיאולוגיים / 2. מעיר פרוזה לעיר מסופקת על בסיס ממצאים ארכיאולוגיים / 3. התקבלות התובנות ההלכתיות ע"י הציבור הרחב

ו. שכונות ירושלים וערי הארץ – תרחיש עתידי..... 451

1. שכונות ירושלים / עוטף ירושלים / ערי הארץ

דברים לזכרו של אבינו - ר' ראובן אליהו זולדן ז"ל..... 459

פתיחה

המזכירים כרכים ומוקפים מימות יהושע בן נון,
לא יוכלו להישאר עבדי אחשורוש
(הראי"ה קוק)

הראי"ה קוק, כתב במשך שלוש שנים (תרע"ב-תרע"ד), פתגמים לכל חודש מחודשי השנה. הפתגם הוא היגד קצר, ובו תוכן מעמיק שקשור לחג או לפרשות השבוע שבחודש או לעונת השנה. פתגם זה המופיע בראש העמוד, נכתב בחודש אדר א' בשנת תרע"ד (מאמרי הראיה, עמ' 499-501).

נבאר בקצרה פתגם זה:

"המזכירים כרכים ומוקפים מימות יהושע בן נון"

ברוב ערי העולם קוראים מגילה ביום י"ד באדר, ובשושן קוראים בט"ו באדר. אלו הם הימים שנחו מהאויבים במקומות הללו. חכמים תקנו שבערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, יקראו מגילה בט"ו באדר. טעם הדבר: "רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותן הימים, ותלו אותה מימות יהושע בן נון" (ירושלמי מגילה א, א).

הנס המרכזי התרחש בשושן. מתן מעלה ייחודית לעיר בגלות, בירתה של ממלכה אדירה בת מאה עשרים ושבע מדינות מהודו ועד כוש, עלול להעצים את מעמדה. כיון שכך, בקשו חכמים לחלוק כבוד לארץ ישראל. הכבוד המדובר הוא אזכור נצחי של מעלת ארץ ישראל וחשיבותה, שהרי כל החגים עתידים להתבטל חוץ מפורים (מדרש משלי פרשה ט).

הרמב"ם (הל' מגילה א, ה) הוא זה שמזהה את הכבוד עם הזכרון:

ולמה תלו הדבר בימי יהושע? כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותו הזמן, כדי שיהיו קוראין כבני שושן ויחשבו כאילו הן כרכין המוקפין חומה אף על פי שהן עתה חרבין הואיל והיו מוקפין בימי יהושע, ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה.

זכירת ארץ ישראל גם בנס שהתרחש בגלות – יש בה נתינת כבוד לארץ ישראל, אף על פי שבאותו הזמן היא היתה חרבה.

מרן הרב יוסף קארו (בית יוסף אורח חיים סימן תרפח), מדמה את אזכורה של ארץ ישראל שהיתה חרבה אז, לתקנות חכמים לעשות זכר למקדש החרב:

ראו חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל בנס זה, וכדאמרינן (ראש השנה ל ע"א) דאית לן למיעבד זכר למקדש.

חכמים בחרו להזכיר דוקא את מעלתן של הערים המוקפות חומה בארץ, מפני שלערים הללו יש קדושה מיוחדת במעלות הקדושה של ארץ ישראל:

עשר קדושות הן, ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות... ערים מוקפות חומה מקודשות ממנה שמשלחים מתוכן את המצורעים ומסבבין לתוכן מת עד שירצו... (משנה כלים א, ו-ז).

קדושת הערים הללו בטלה עם חורבן בית ראשון, וכעת בימי שיבת ציון בתחילת בית שני, המגמה היא לחדש את מעמדן הייחודי של הערים הללו. כך הסביר הראי"ה קוק (מצות ראייה, סימן תרפח אות א):

וזהו לחלוק כבוד לארץ ישראל שבירושלמי, דבאמת בחוץ לארץ אין חילוק כלל בשום דין בין מוקפים לשאינם מוקפים, אלא מפני שבארץ ישראל יש הבדל, וראוי לקבוע שורש חילוק דינים באותה המידה שבארץ ישראל ימצא זה החילוק על פי התורה, באשר סוף עם ה' להיות קבועים בארץ ישראל כהבטחת השי"ת הנאמנה: 'ונטעתים מעל אדמתם ולא ינתשו עוד מעל אדמתם' (עמוס ו, טו).

חידוש קדושת הערים הללו, הוא אבן פינה בחזרתו הנצחית של עם ישראל לארץ.

"לא יוכלו להישאר עבדי אחשורוש"

אותם שמבינים לעומק את משמעות התקנה של קריאת מגילה בערים מוקפות חומה ביום מיוחד, אלו שזוכרים את כבודה, מעלתה וייעודה, של ארץ ישראל – הם לא יהיו עבדי אחשורוש. הביטוי "עבדי אחשורוש" רומז לגמרא המסבירה מדוע לא אומרים הלל בפורים כמו שאומרים על כל נס? אחת התשובות: "אמר רבא: ...אכתי עבדי אחשורוש אנן" (מגילה יד ע"א) – עדיין עבדי אחשורוש אנחנו. הנס לא היה שלם. על אף ההצלה הגדולה מגזרת המן, עם ישראל נשאר כפוף בארצו, כמו גם בשאר הארצות, תחת שלטון אחשורוש. גם אחרי נס פורים, כשעזרא עלה לארץ, כשהיעד הוא: "לדרוש את תורת ה' ולעשות וללמד בישראל חק ומשפט" (עזרא ז, י) – מעטים מאד עלו איתו. הרוב העדיף להישאר בגלות. הנשארים לא הבינו מה המשמעות העמוקה של מגורי עם ישראל כעם וכריבון בארצו, ביכולת לבנות מחדש את בית המקדש, ולדרוש בארץ את תורת ה' חוקיו ומשפטיו.

אשר על כן, אלו שזוכרים ומבינים את התפקיד שלנו כעם, הם לא יהיו עבדי אחשורוש. הם לא יהיו עבדים, לא ליצרים שונים ולא לשפלות לאומית, הם לא יהנו מסעודת המלך בזמן שכלי בית המקדש משמשים כלי האוכל, הם לא יהנו מכבוד מדומה ומהמון כסף שגויים שונאי ישראל מעניקים למי שמתנכר לשורשים הרוחניים, האמוניים וההיסטוריים, של עם ישראל. אלו יבקשו את דברי דוד המלך בתהילותיו: "וירם קרן לעמו" – קרן של התחדשות באמונה ובתורה, בבנין הארץ, בהתיישבות ובעשייה "בימים ההם בזמן הזה".

הזוכרים והמזכירים את כרכיה של ארץ ישראל, את מעלות הקדושה שבערים מוקפות מימות יהושע בן נון, לא יוכלו להישאר עבדי אחשורוש, אלא יהיו עבדי ה' בשמחה ויבואו לפניו ברננה.

הספר: מגילה בזמן חומה

ספר זה עוקב אחר הדיונים ההלכתיים בשאלת זמן מקרא מגילה בערים המיוחסות כמוקפות חומה מימות יהושע בן נון בין השנים תר"כ-תשע"ב. קצת למעלה ממאה וחמישים שנים.

במשנה, בתלמודים ובספרי ראשונים ואחרונים, יש התייחסות למספר מועט של מקומות בהם קראו מגילה בט"ו באדר, אך העיסוק הנרחב בשאלה זו החל משנת תר"כ לערך, שנת היציאה מהחומות בירושלים ובנייתן של שכונות חדשות. באותן שנים החלה גם ישיבה מחודשת של יהודים בערים ותיקות או בסמוך ובנראה להן ברחבי הארץ, לאחר שנות גלות ארוכות שבהן התגוררו יהודים מעטים אם בכלל במקומות הללו. ישיבה מחודשת זו – תרמה את חלקה בהתפתחות דיונים אלה.

הספר מורכב משני חלקים:

א. בחלק הראשון נעסוק בזמן מקרא מגילה בשכונות החדשות של ירושלים. הלכה היא שגם הגרים ב'סמוך' וב'נראה' לחומת העיר נחשבים לבני העיר עצמה. סוגיה זו היתה הבסיס למחלוקת בין רבנים שפסקו שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר רק במרחב מיל מהחומה, ומחוץ למרחב מיל יש לקרוא בי"ד באדר כדין עיר פרוזה, לבין רבנים שפירשו את הסוגיה באופן רחב כך שכל בני השכונות יחשבו לאנשי ירושלים. הציבור הרחב קיבל בדרך כלל את הפסיקה לפיה יש לקרוא בשכונות החדשות בירושלים בט"ו באדר.

ב. החלק השני יעסוק במעמדן של ערים אחרות בארץ ישראל, אם ניתן להגדירן כ"ערים מוקפות מימות יהושע בן נון". לערים אחדות היתה מסורת קדומה שקוראים בהן בי"ד ובט"ו באדר מחמת הספק. בעקבות התפשטות הישוב היהודי למקומות חדשים – שחלקם נחשבו לישובים עתיקים וחלקם היו

'סמוך' או 'נראה' למקומות ישוב כאלו (בין על פי מסורת ובין על פי ממצאים ארכיאולוגיים) – התעורר דיון אם להכלילם ברשימת הקוראים ב"ד ובט"ו באדר. במקומות מסוימים – אף על פי שהיו פוסקים שסברו שיש להחיל מעמד של עיר מסופקת אם היא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון ולקרוא בה מגילה גם בט"ו באדר, בכל זאת הציבור הרחב קרא מגילה ב"ד באדר כרוב ערי העולם.

בחלק זה נדון בכל הידוע לנו על הדיונים שהיו על כל ישוב או עיר, מאז הפעם הראשונה בו נזכר דיון כזה מלאחר שנת תר"כ, לאורך כל השנים, ולכל המאוחר עד שנת תשע"ב.

הדיונים בהגדרת עיר מוק"ח מימות יב"ן ובהגדרת ה'סמוך' וה'נראה' לה בארץ ישראל, נושקים לשאלות הלכתיות נוספות, כמו: זמן מקרא מגילה בעיר מוקפת חומה כשחל ט"ו באדר בשבת (פורים משולש); דינו של אדם העובר מעיר פרוזה לעיר מוקפת חומה בט"ו באדר (בן כרך שהלך לעיר); במקום שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן וקוראים בו מגילה גם בט"ו באדר, אם יש גם לקרוא בתורה ולקיים את מצוות פורים האחרות בו, וכן ב'סמוך' וב'נראה' לו. בספר זה לא עסקנו בכל השאלות הללו. כמו כן עסקנו אך ורק בערי ארץ ישראל ולא בזמן מקרא מגילה בערים בחו"ל שיש להן מסורות על היותן מוק"ח מימות יב"ן.

תודות

יסודו של ספר זה הוא עבודה לשם קבלת תואר שלישי מהמחלקה לתלמוד באוניברסיטת בר אילן. העבודה נערכה מחדש לקראת הוצאתו כספר. כאן המקום להודות תודה גדולה ועצומה לרב פרופ' יוסף תבורי, שהשקיע שעות רבות מאד בהנחיה ובהדרכה, בליבון ודיון משותף, על מנת לנתח את המקורות שנצברו, לדייק בכתוב בהם, לארגן ולסדר אותם בצורה מעניינת. ישלם ה' פעלו, ויזכה לעוד שנים רבות להגדיל תורה ולהאדירה, בבריאות טובה ובשמחה.

תודה לשותפים בהכנת ספר זה. ר' שמעון בן-שחר, שטרח ויגע להוציא דבר מתוקן ונאה, ולר' ידידיה מנדלבאום שצילם את תמונות האתרים לספר זה (תמונות האתרים שבספר צולמו בסוף חודש תשרי תשע"ג). יברך ה' חילם ופעל ידיהם ירצה. הערכה רבה ותודה לבני, הרב דוד הי"ו, על עיצוב הכריכה הנאה והיפה. יבורך הוא ובני ביתו בכל מילי דמיטב. תודה לאחי הגדול, יוסי הי"ו, שעזר וסייע בכל הקשור להפקת הספר. יישר חילו וכוחו, ויזכה לברכות רבות מפי עליון.

חברים וידידים רבים, התעניינו במשך הזמן בו כתבתי את העבודה על תכניה, והיו שספקו לי מידע חשוב אודות מקרא מגילה במקומות שונים בארץ. חלקם

טרחו במיוחד להשיג מידע, מאחר שידעו שיש לי ענין בדבר. רשימת המסייעים היא ארוכה ועם זאת שהודיתי לכל אחד בגוף הספר, ברצוני להודות לכולם על הרצון הטוב והמאמץ להשיג חומרים ולשלוח אלי, או להעביר לי מידע נחוץ וחשוב.

תודות עמוקות לרעייתי שרית הי"ו, אשר עולה על כולנה. חכמתה ובינתה, עזרתה ועידודה, אפשרו ומאפשרים ללמוד וללמד, ולעסוק בכתיבה וביצירה. שלי שלה. יהי רצון שהקב"ה יתן לנו כוח למשך שנים רבות וטובות, להמשיך ללמוד וללמד, לשמור לעשות ולקיים, ושנזכה להמשיך ולרוות נחת מילדינו ומנכדינו לאוי"ט, לראותם עוסקים בתורה, בעבודה, בגמילות חסדים, לחופה ולמעשים טובים, ושלא תמוש התורה מפי זרענו וזרע זרענו עד עולם.

תודות גם לחמותי, זהבה זינגר, אשר נשאה לבדה במשך שנים רבות בעול גידול בנותיה, וזוכה כיום לרוות נחת מהן, מחתניה, מנכדיה, מנכדותיה ומניניה. תהי משכורתה שלמה מעם ה', בבריאות טובה ונחת.

במהלך כתיבת העבודה נפטר אבי מורי, ר' ראובן אליהו ז"ל (ב' דראש השנה תשע"א). בסוף הספר כתבנו תולדות חייו ודברים לזכרו. אבי ז"ל, ותבדל לחיים אמי מורתי חיה איטה שתחי' שזקוקה לרפואה שלמה, גידלוני והדריכוני לאורה של תורה עם דרך ארץ ומידות טובות, וכל העת ליוו בעצה ותושייה, בעידוד ובעזרה. הם זכו לראות נחת מכל בני המשפחה – הילדים, הכלות, החתנים, הנכדים והנינים, לאוי"ט.

התחדשות במעמד הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון - כבודה של ארץ ישראל

מעלות קדושתה של ארץ ישראל הן בצורה מעגלית – זה לפני זה: ארץ ישראל כולה, ערים בארץ ישראל המוקפות חומה מימות יב"ן, ירושלים המוקפת חומה, ומשם מעגלים פנימיים יותר, עד: "קודש הקדשים מקודש מהם, שאין נכנס לשם אלא כהן גדול ביום הכפורים בשעת העבודה" (משנה כלים א, ט). העמדת מקום מסוים במרכז, מתאפשרת כשיוצרים סביבו מעגל חיצוני. לאחר נס פורים נקבע שוב שירושלים היא העומדת במרכז, היא עיר הבירה, ולא שושן. חידוש מעמדן של ערי החומה מימות יב"ן בכל רחבי הארץ, מעצים את המעלה הבאה, את העיר ירושלים.

החתם סופר הסביר את הסיבה לקביעה שבערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון בארץ ישראל יקראו מגילה בט"ו באדר:

ונראה לי לתת טעם הגון שתלה במוקף חומה מימות יהושע בן נון. כי עיקר יום טוב הוא ביום ט"ו מנוחת שושן. כי מה יועיל מנוחת

כל העולם אם בבירת המלך אש מלחמה בוער. על כן אין שמחה לכלל ישראל אלא ביום ט"ו, והיתה כוונת מרדכי שבמהרה יתקבצו כל ישראל גוי אחד לארצם, וישכנו בעריהם בארץ ישראל, ויהיה יום ט"ו לרוב ישראל. והפרזים שסביבותיהם...הניחו להם יום י"ד. אך בעוונותינו הרבים לא עלו והרוב קוראים בי"ד ומיעוט בט"ו (דרשות חתם סופר, דרוש לשנת תקי"ף).

בירושלים העתיקה וברוב שכונותיה החדשות קוראים מגילה בט"ו באדר, ובשאר ערי הארץ קוראים מגילה בי"ד באדר. כך נהגו אף בערים ובישובים שהיה מקום לייחס אותן לפחות כערים מסופקות האם הן מוק"ח מימות יב"ן. במקומות מועטים קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר.

העיסוק והעיון בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים החדשות, ובמקומות ישוב נוספים בארץ ישראל להן זיקה למסורת היותן מוקפות חומה חומה מימות יהושע בן נון, הוא כבודה של ארץ ישראל והתרעננות והתחדשות בדברי רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי – בהנמקת זמן מקרא מגילה בט"ו באדר בעיר מוקפת חומה מימות יב"ן:

חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותן הימים, ותלו אותה מימות יהושע בן נון (ירושלמי מגילה א, א)

הרב יהודה זולדן
מעלה אדומים

אדר תשע"ג

הקדמה

מקרא מגילה בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון

בערים המוקפות חומה (להלן: מוק"ח) מימות יהושע בן נון (להלן: יב"ן), ובמקומות הסמוכים או הנראים להן, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. בשאר המקומות, בארץ ובעולם, יש לקרוא מגילה בי"ד באדר. מדוע קיים הבדל זה בין המקומות? מה הרקע לתקנה של שינוי זמן מקרא מגילה בין ערים מוק"ח מימות יב"ן לבין שאר העולם?

א. עיר מוקפת חומה מימות יב"ן

במגילת אסתר נאמר שהיושבים בשושן עשו בחמישה עשר בחודש אדר "יום משתה ושמחה" (אסתר ט, יח). על היושבים בערי הפרזות נאמר שהם קיבלו על עצמם לעשות "את יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו" (אסתר ט, יט). מרדכי ואסתר קבעו לקיים שני ימי פורים בי"ד ובט"ו באדר (אסתר ט, כ-לב).

במשנה מופיעים הזמן שבו יש לקרוא בערים מוקפות חומה, והזמן שבו יש לקרוא במקומות פרוזים:

כרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר, כפרים
ועיירות גדולות קורין בארבעה עשר.¹

התנא של המשנה הפותחת את מסכת מגילה, קבע שבט"ו באדר יש לקרוא מגילה בערים מוק"ח מימות יב"ן. אך בתוספתא מופיעה עמדה זו יחד עם עמדות אחרות:

1. משנה מגילה א, א. קריאת מגילה בט"ו באדר בכרכים נזכרת גם במשנה בשקלים א, א. "כרך" היא מילה יוונית – כרכס. הרב יחיאל ב"ר נתן מרומי, הערוך, ערך כרך, הפנה לתרגום אונקלוס על הפסוק: "ערים גדולות ובצורות" (דברים ג, ה): "כל אלין קרוין כריכן מקפן שור". המילה כפר מופיעה פעם אחת במקרא: "וכפר העמונה" (יהושע יח, כד). בערוך, ערך כפר, הפנה לתרגום אונקלוס לפסוק: "וישלח משה לרגל את יעזר וילכדו בנותיה" (במדבר כא, לב) – "וכבשו כפרנהא". על משמעות המונחים כפר וכרך, ראה: זאב ושמואל ספראי, משנת ארץ ישראל, מסכתות תענית ומגילה – סדר מועד ט, ירושלים תש"ע, עמ' 229-234.

כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר.

ר' יהושע בן קרחא אומר: מימות אחשורוש.

אמר ר' יוסה בן יהודה: היכן מצינו לישון הבירה שמוקפת חומה מימות יהושע בן נון? אלא "משפחה ומשפחה מדינה ומדינה עיר ועיר" (אסתר ט, כח).²

בירושלמי סוכמה מחלוקתם של שלושת התנאים כך:

תלתא תניין תנייא. קדמייא סבר מימר מימות יהושע בן נון. תנייא אחרייא סבר מימר מימות אחשורוש. תנייא אחרייא סבר מימר עיר מכל מקום. נמצאתה אומר: רבי יהושע בן קרחא ורבי יוסי בי רבי יהודה שניהם אמרו דבר אחד. אלא שזה למד מטעם אחד, וזה למד מטעם אחד.³

המכנה המשותף של ר' יהושע בן קרחא ור' יוסי בר יהודה הוא שהם הציעו הסבר לאופייה של עיר מוקפת חומה, בהתאם לזמן התרחשות המגילה או בהתאם למציאות קיומית שבכל שנה, ולדברי שניהם חייבת להיות חומה לעיר בעת קריאת המגילה. לעומתם, התנא הראשון קשר את פורים הנחוג ביום ט"ו באדר, לפרק זמן היסטורי – חומות עיר מימות יהושע בן נון, וכאמור זו העמדה היחידה שמופיעה במשנה הפותחת את מסכת מגילה. ההתאמה בין הזמנים והמקומות מתחלקת כך: כרכים מוקפים חומה מימות יב"ן קראו מגילה בט"ו באדר. כפרים ועיירות גדולות, שהן כנראה מקומות ללא חומה, או מוקפות חומה אך לא מימות יב"ן, קראו מגילה בי"ד באדר.

מה מיוחד בערים מוק"ח מימות יב"ן? התורה העניקה מעמד ייחודי לבית בעיר מוקפת חומה בארץ ישראל, באשר לאופן מכירתו, ובאשר לאפשרות לגאול אותו. בית בעיר מוקפת חומה שנמכר, אפשר לגאלו מיד הקונה בתוך שנה תמימה בלבד, ובכל עת שירצה המוכר במהלך אותה השנה. אם לא יעשה כן עד תום השנה, יהיה הבית חלוט ביד הקונה לצמיתות, וגם בשנת היובל לא יחזור הבית לידי המוכר (ויקרא כה, כט-ל). בשמו של ר' מנחם בן יוסי נאמר שיש עוד שתי הלכות ייחודיות לערים אלו:

שמשלחים מתוכן את המצורעים, ומסבבין לתוכן מת עד שירצו, יצא – אין מחזירין אותו.⁴

2. תוספתא מגילה א, א.

3. ירושלמי מגילה א, א.

4. תוספתא כלים (בבא קמא) [צוקרמאנדל] א, יד. ראה עוד: משנה כלים א, ז; תוספתא נגעים [צוקרמאנדל] ז, יד-טו; ספרא מצורע פרשה ו פרק ד. על מאפיינה של עיר מוק"ח מימות יב"ן,

האפשרות למימוש מעמדן המיוחד של ערי ארץ ישראל המוק"ח היתה מעת כניסת עם ישראל לארץ תחת הנהגתו של יהושע בן נון, ומכאן השם: "ערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון". ההקבלות בין הגדרת עיר מוקפת חומה לעניין פדיון בתי ערי חומה, לבין הגדרת עיר מוקפת חומה לעניין מקרא מגילה, הציבו את הלכות קריאת מגילה בזיקה ברורה לימות יהושע בן נון וניתקו בכך את הקשר לערים מוקפות חומה מימות אחשורוש, התקופה שבה התרחש הנס.⁵

ב. מקרא מגילה בט"ו באדר בעיר מוק"ח

מה הסיבה המהותית הקושרת את יום הפורים שנקבע בערים מוקפות חומה לט"ו באדר, לימי כניסת עם ישראל לארץ לאחר יציאתם ממצרים ונדודיהם במשך ארבעים שנה במדבר? בירושלמי נאמר:

כרכים המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר. רבי סימון בשם רבי יהושע בן לוי: חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חריבה באותן הימים, ותלו אותה מימות יהושע בן נון.⁶

ר' סימון הוא ר' שמעון בן פזי שהיה תלמידו של ר' יהושע בן לוי (ברכות י"א), והסבר זה בשמו תואם מסורות אחרות שלפיהן ר' יהושע בן לוי חרד לכבודה של ארץ ישראל ולמעלתה (כתובות קיב ע"א).

מהו הכבוד שחולקים לערים מוק"ח בארץ ישראל בקריאת המגילה בט"ו באדר? הפרשנים הציגו מגוון הסברים. נס פורים התרחש בתחילת ימי הבית השני. ערי ארץ ישראל עדיין היו חריבות ושוממות מאז חורבן הבית הראשון וגלות ישראל. מתקני התקנה בקשו להעצים מחדש את מעמדן של ערי ארץ ישראל שהיו מוקפות חומה בימי יב"ן,⁷ או להדגיש בכך שהמשמעות של הנס היא לתועלת הגרים בארץ ישראל ובירושלים.⁸ פרשנות אחרת היא שהתקנה לקרוא בט"ו באדר בערים מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, נועדה להבליט את פעליו של יהושע

ראה: משנה עירובין ה, ו; משנה ערכין ט, ו; ספרא פרשת בהר פרק ד, ד. ראה עוד: בעז ז'סו, "עיר שגגותיה חומתה", ועיר מוק"ח מימות יב"ן' לאור הממצא הארכיאולוגי ביהודה", מחקרי יהודה ושומרון, טו (תשס"ו), עמ' 85-100.

5. להרחבה: יוסף תבורי, "לתולדות המושג 'מוקפות חומה' בקשר למקרא מגילה", סיני, ק (תשנ"ז), עמ' תתקכה-תתקל.

6. ירושלמי מגילה א, א.

7. רמב"ם הל' מגילה א, ה. דברים דומים כתב הרמב"ם גם בפירושו למשנה מגילה א, א.

8. הרמב"ן, מגילה ב ע"א.

בן נון, המנהיג הראשון שלחם בעמלק עוד ברפידים. וכאז כן עתה. המלחמה עם המן ובני עמו – עמלק, היא המשכה של אותה מלחמה.⁹

נימוקו של ר' יהושע בן לוי: "לחלוק כבוד לארץ ישראל", איננו מופיע בתלמוד בבלי כלל. בבבלי מנומקים דברי התנא שסבר שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר בעיר מוק"ח מימות יב"ן, בדרשה מילולית בפסוקים:

ותנא דידן מאי טעמא? יליף "פרזי" "פרזי". כתיב הכא: "על כן היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות" (אסתר ט, יט) וכתב התם: "לבד מערי הפרזי הרבה מאד" (דברים ג, ה). מה להלן [מוקפת חומה] מימות יהושע בן נון, אף כאן [מוקפת חומה]¹⁰ מימות יהושע בן נון.¹¹

"ערי הפרזי" נזכרים בספר דברים לפני הכניסה לארץ בהנהגת יהושע בן נון, והדרשה היא שכשם שבכניסה לארץ היו שישבו בערים מוקפות והיו שישבו בערים פרוזות, בהתאם לכך יש להתאים את ימי פורים בין הפרזים והמוקפים. מעבר לקשר המילולי הייחודי בין התקופות, לא נאמר בגמרא מה הערך של קשר זה או מה משמעותו.

בבבלי (שם) גם מופיעה דרשה בשמו של רבא הלומד מפסוק במגילה שיש מקום להבחין בין זמן הפורים בערים פרוזות לבין זמן הפורים בערים מוק"ח:

כרכים המוקפים חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר. מנהגי מילי? אמר רבא: דאמר קרא: "על כן היהודים הפרזים היושבים בערי הפרזות" (אסתר ט, יט). מדפרזים בארבעה עשר, מוקפין בחמשה עשר. ואימא: פרזים בארבעה עשר, מוקפין כלל כלל לא? ולא ישראל נינהו? ועוד "מהודו ועד כוש" (אסתר א, א) כתיב.

ואימא: פרזים בארביסר, מוקפין בארביסר ובחמיסר, כדכתיב: "להיות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה" (אסתר ט, כא)? אי הוה כתב את יום ארבעה עשר וחמשה עשר – כדקאמרת, השתא דכתיב: "את יום ארבעה עשר ואת יום חמשה עשר", אתא "את" ופסיק: הני בארבעה עשר, והני בחמשה עשר.

9. הריטב"א, מגילה ב ע"א.

10. כך הוא בגירסת הדפוס ובכמה כת"י. רש"י מעיר שאין לגרוס את המילים הללו, מאחר שהדרשה מתמקדת בערי פרזות ולא במוק"ח. גם הגר"א מחק מילים אלו. אך בחלק מעדי הנוסח (גטינגן 3; קולומביה T-X893141) פתרון הבעיה הוא בגרסה הבאה: "מה פרזים דהתם, מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון, אף פרזים דהכא, מוקפין חומה דידהו מימות יהושע בן נון". או ע"פ כתיב יד אחרים (מינכן 95; מינכן 140): "מה להלן מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון אף כאן מוקפין דידהו מימות יהושע בן נון". רבנו חננאל, גרס: "ומוקפות חומה דבהידיהן מימות יב"ן, כי הכי קורין בט"ו".

11. מגילה ב ע"ב.

ואימא: פרזים בארביסר, מוקפין אי בעו בארביסר, אי בעו בחמיסר?
אמר קרא "בזמניהם" (אסתר ט, לא) זמנו של זה לא זמנו של זה.
ואימא בתליסר? כשושן.

רבא לא הביע עמדה בשאלה לאלו ערים מוקפות חומה כוונתו. דרשתו מהפסוק המציין באופן מיוחד את מעשיהם של היושבים בערי הפרזות, והמגמה הבולטת בגמרא להוכיח שיש להבחין בין זמן הפורים בערים פרוזות וערים מוק"ח, סייעה מאד לחזק את הכתוב במשנה אודות הזמנים השונים שנקבעו לקריאת מגילה. בערים פרוזות בי"ד באדר ובערים מוק"ח בט"ו באדר.

מעמדה הייחודי של שושן שבה קוראים בט"ו באדר, מובלט מאוד בבבלי. כאמור, בגמרא נאמר שיש לקרוא מגילה בערים מוקפות חומה בט"ו באדר "כשושן" (מגילה ב ע"ב). רש"י (ד"ה ומשני כשושן) הסביר: "כיון דלא רמז לך הכתוב זמן המוקפין אימת הוא, ואשכחן שושן שעשו בחמשה עשר, מסתברא שאותו היום שייר למוקפין". יש זיקה ברורה בין הקביעה שיושבי ערים מוק"ח מציינים פורים בט"ו באדר, ובין יום הנס שצוין בשושן בתאריך זה. גם בהמשך הסוגיה ציין רבא את ייחודה של שושן: "שאני שושן הואיל ונעשה בה נס" (מגילה ב ע"ב). בבבלי הובאו דבריו של רב שמואל בר יהודה: "בתחילה קבעוה בשושן, ולבסוף בכל העולם כולו" (מגילה ז ע"א).

בעוד שהתלמוד הירושלמי העצים את מעמדן של הערים המוקפות חומה מימות יהושע בן נון בארץ ישראל, ואילו הקריאה הייחודית בשושן נזכרת רק במסגרת טיעונו של ר' יוסי בר יהודה כנגד דברי ר' יהושע בן קרחה, בבבלי נימקו את ההלכה שקוראים מגילה בט"ו באדר בערים מוק"ח מימות יב"ן, בדרשת פסוקים, ובולטת הזיקה בין הערים המוק"ח מימות יב"ן, לשושן שבה קוראים מגילה בט"ו באדר, "הואיל ונעשה בה הנס" ו"בתחילה קבעוה בשושן"¹².

ג. מקרא מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן בסמוך ובנראה לה

גם במקומות הסמוכים או הנראים למקום מוק"ח מימות יב"ן, יש לקרוא מגילה ולקיים את ימי הפורים בט"ו באדר: "הסמוכין לכרך ונראין עמו, הרי הן כיוצא בו" (משנה מגילה א, א). בבבלי מופיעה מסורת זו בשמו של ר' יהושע בן לוי (מגילה ב

12. על הבדלי הגישות הללו שבין הירושלמי לבבלי, ראה: דוד פתחי, "תקנת מועדי הפורים והמתח האידיאולוגי בין ארץ ישראל והגלות", המאיר לארץ, 65 (תשס"ו), עמ' 119-140. ראה עוד: ישראל רוזנסון, "כרכין המוקפין חומה – הרעיון בחג הפורים", חגי ישראל וארץ ישראל, ירושלים תשנ"ז, עמ' 213-217.

ע"ב; ג ע"ב).¹³ אין הגדרה ברורה מה נחשב לסמוך או לנראה, ואם יש מגבלת מרחק כל שהיא.

ר' ירמיה, צמצם את המרחב בין העיר המוק"ח לבין האזור הקרוב לה שבו יקראו מגילה בט"ו באדר:

עד כמה? אמר רבי ירמיה ואיתימא רבי חייא בר אבא: כמחמתן לטבריא, מיל. ולימא מיל! הא קא משמע לן: דשיעורא דמיל כמה הוא כמחמתן לטבריא (מגילה ב ע"ב).

המפרשים התחבטו בשאלה למה מתייחסת שאלת הגמרא ותשובתה: "עד כמה? ... מיל".¹⁴ למקום "סמוך" ולא ל"נראה",¹⁵ או לשניהם.¹⁶ לדבריהם, ההיגיון העומד מאחורי מגבלת מרחב מיל, הוא ראיית היושבים במרחק מיל מהכרך המוקף חומה כחלק מיושבי הכרך, בשל צרכי ביטחון, שירותים עירוניים ומסחר שהם נזקקים להם בכרך.¹⁷

פרשנים אחרים הציגו הסברים נוספים לקביעת המרחב שבין הכרך לבין קצה המקום ה"סמוך" או ה"נראה". הבית יוסף הציע שמקום "נראה" הוא עד מרחב מיל

13. בשמו של ר' יהושע בן לוי הובאו בגמרא במגילה ג ע"ב – ד ע"א שמונה הלכות הקשורות לפורים. לאלו יש להוסיף אמירות אחרות של ר' יהושע בן לוי באשר למקרא מגילה: "חלקו כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותם ימים" (ירושלמי מגילה א, א), וגם האמירה: "שלשה דברים עשו בית דין של מטה והסכימו בית דין של מעלה על ידם, אלו הן: מקרא מגילה, ושאלת שלום בשם, והבאת מעשר" (מכות כג ע"ב). ר' יהושע בן לוי התגלה כמי שעיצב באמירותיו הלכות ותובנות משמעותיות באשר למקרא מגילה בפורים.

14. משמעות למרחב מיל הסמוך לעיר והנראה לה קיימת גם בתחומי הלכה נוספים. משנה מעשר שני ה, ב; תוספתא סוכה ד, יא; ביצה ד ע"ב, ועוד.

15. הלכות גדולות, הלכות מגילה סימן יט; רבנו חננאל, רש"י, ר"י מלוניל, רשב"א, ריטב"א, נימוקי יוסף, מאירי מגילה ב ע"ב; הראב"ן, הלכות מגילה, דף קעה ע"א; רבינו ירוחם – תולדות אדם וחוה, נתיב י חלק א דף סב טור א, ועוד.

16. רמב"ם, הלכות מגילה א, יא; רא"ש מגילה א, א; טור אורח חיים סימן תרפח; ר"ן, מגילה, דף ב ע"א מדפי הרי"ף, בפירוש השני.

17. כך נימקו את ההלכה כמה ראשונים, כגון: הרשב"א מגילה ב ע"ב: "משום דמיגנו בתוך הכרך"; הריטב"א מגילה ב ע"ב: "דכיון דמגנו בתוך העיר בשעת צרה, ומשתתפי לכל מילי כדידהו חשיבי לענין מקרא מגילה"; הרי"ן, מגילה דף ב ע"א מדפי הרי"ף, בפירוש ראשון כתב: "דנראה עמו דקאמר היינו דמתחשב מתחומי העיר דוקא"; המאירי, מגילה ב ע"ב כתב: "ונראה הדברים בנראה עמו שהוא מאותו מחוז וטפל לאותו כרך, על דרך מה שאמרו: 'בחשבון ובבנותיה' (שופטים יא, כו), 'בית שאן ובנותיה' (יהושע יז, יא)". הטורי אבן, מגילה ג ע"ב, כתב שההנחה היא שתושבי הכרך והמקום הסמוך "רגילין תמיד אנשים של זו בזו ושל זו בזו כל היום, דאי אפשר שזו תקיים מצוות פורים בי"ד וזו בט"ו דנראית כעיר אחת חלוקים במנהגים אלו מאלו ומיחזי מילי דרבנן כחוכא, שהללו קורין ועושין משתה ושמחה ושאר מצוות היום ולאילו יום זה כשאר ימות החול".

מהכרך, ומקום "סמוך" הוא עד עיבורה של עיר, מרחב שבעים אמה ושני שלישי האמה מהכרך. הוא הציע הצעה נוספת: מדידת מרחב מיל למקום "סמוך" מהכרך תהיה צמודת קרקע, ומדידת מיל למקום "נראה" מהכרך תהיה בקו אווירי.¹⁸ הרדב"ז והרב יהושע בועז בעל שלטי הגבורים כתבו שמקום "נראה" ו"סמוך" הם עד מרחב מיל, אך הם הציעו נקודות ציון שונות מהיכן למדוד זאת. מקום "נראה" יימדד מהכרך, ומקום "סמוך" יימדד מעיבורה של העיר.¹⁹

ד. מקרא מגילה בי"ד ובט"ו אדר

על חזקיה, מסופר שקרא מגילה בטבריה בי"ד ובט"ו באדר (מגילה ה ע"ב). הוא קיבל את המסורת שטבריה היא במקום בו היתה עיר מוק"ח מימות יב"ן, אך התלבט אם העובדה שהחומה מקיפה את העיר משלוש רוחות בלבד, מאחר שהרוח המזרחית פתוחה לים, די בה כדי להגדיר את טבריה כעיר מוק"ח לעניין מקרא מגילה, ועל כן קרא מגילה בשני ימי הפורים, בי"ד ובט"ו באדר. אמוראים אחרים הסתפקו בשאלה האם טבריה נמצאת על מיקומה של העיר חמת או העיר רקת (יהושע יט, לה). גם על רב אסי, מסופר שהוא קרא מגילה בי"ד ובט"ו באדר בעיר הוצל בבנימין, מאחר שהסתפק אם יש למקום מסורת על היותו מוק"ח מימות יב"ן (ירושלמי מגילה א, א; מגילה ה ע"ב - ו ע"א). טבריה והוצל – אלו שתי הערים היחידות בהן נזכר שהיו מי שקראו בהן מגילה בי"ד ובט"ו באדר.

מה ניתן ללמוד מכך שרק בשתי ערים התעורר ספק? מדוע לא הטילו ספק על כל מקום אחר שמא היה מוקף חומה בימות יב"ן? הרמב"ן הסביר בשם הגאונים:

לפי דעתי יפה הורו הגאונים ז"ל דודאי רובא דעלמא פרזים נינהו, ובכולהו מכלתין קרו י"ד פורים סתם, וחל להיות סתם, משום דרובא בי"ד קרו. אבל ספיקם של חכמים הללו בא"י בלבד היה ומפני קבלה שבידם שהיו מהן תופסין דקתני רקת זו טבריא ומהם היו אומרים שהיא עיר אחרת, וכן בהוצל דבנימין הוה ביד מקצתם קבלה שהיא מצויה ביהושע בחלקו של בנימין והיו חוששין לקבלתם. אבל בעלמא ליכא למיחש.²⁰

רוב המקומות בארץ ישראל ובעולם היו ערים פרוזות וקראו בהן מגילה בי"ד באדר בלבד. מעט ערים היו מוק"ח בימי יב"ן. יש מקומות שלגביהן יש

18. בית יוסף, טור אורח חיים, סימן תרפח, אות ד.

19. הרדב"ז, שו"ת רב"ז מכתב יד – אורח חיים, יורה דעה (חלק ח), סימן פ; שלטי הגבורים, בבא בתרא, דף יא ע"א בדפי הר"ף.

20. הרמב"ן, מגילה ב ע"א.

מסורת מסופקת האם הן מוק"ח מימות יב"ן או לא, ובמקומות אלו קבעו לעשות יומיים.

בתלמוד הירושלמי ישנה התייחסות למקרא מגילה בשני הימים: "מקום שנהגו לקרותה שני ימים, קורין אותה שני ימים".²¹

פרשני הירושלמי, הפני משה וקרובן העדה פירשו שהתלמוד ירושלמי התייחס למקומות מסופקים, וניתן להבין שהנהגותיהם של חזקיה בטבריה ורב אסי בהוצל, לא היו מצבים בודדים, אלא היו מקומות נוספים שבהם נהגו לקרוא בשני הימים בשל ספקות. הרידב"ז הציע שכוונת הירושלמי היא לכרכים שנהגו כן לכתחילה ולא בשל ספק.²²

בהנחה שהיו שקראו בכל זאת מגילה בשני הימים בכל מקום, יתכן שכנגד זה יצא בסדר רב עמרם גאון:

ואסור לכפרים ולעיירות גדולות ולכרכין שאין מוקפים חומה מימות יהושע בן נון, לקרות את המגלה ולקרות בס"ת בויבא עמלק ולהזכיר על הנסים בין בתפלה ובין בברכת המזון, אלא יום ארבעה עשר לבדו. וכרכין המוקפין חומה מימות יהושע בן נון קורין בחמשה עשר באדר לבדו. וכן הלכתא.²³

בדבריו הוא לא התעמת עם הנהגה כזאת במקום מסוים, אלא חידד והבהיר את ההתנהלות ההלכתית הרצויה.

הבית יוסף העיד בשמו של הרב יוסף אביוב, מרבני תוגרמה וממגורשי ספרד, שהיו שקראו מגילה בשני הימים בכל עיר שיש בה חומה גם אם לא ידוע דבר על

21. ירושלמי מגילה א, א; ירושלמי שקלים א, א בריתא זו מופיעה במסכת סופרים (מהדורת היגר), כא, ז.

22. הרידב"ז, פירושו לירושלמי שקלים שם. דברים דומים כתב הרב יששכר תמר, עלי תמר – מגילה, עמ' יב-יג. יואל אליצור, "פורים בעיר לוד", תחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 379-380 כתב שלשון הירושלמי: "מקום שנהגו לקרותה שני ימים קורין אותה שני ימים", מורה כפרשנות הרידב"ז שנהגו כן לכתחילה. יוסף תבורי, מועדי ישראל בתקופת המשנה והתלמוד, ירושלים תש"ס, עמ' 331 ובהע' 27, העיר שכבר ממכתבו של מרדכי היהודי לכל היהודים "אשר בכל מדינות המלך אחשוורוש הקרובים והרחוקים, לקים עליהם להיות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה ושנה, כימים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם" (אסתר ט, כ-כב). ניתן להסיק שההצעה המקורית היתה שבכל העולם היהודי יש לחוג את שני הימים, ויתכן שהיה נוהג כזה בעבר.

23. סדר רב עמרם גאון, עמ' קו. על האפשרות שבעבר היו מקומות שנהגו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, ועל מובאות נוספות מדברי גאונים וראשונים נגד הנהגה זו, ראה: נחמן דנציג, "בין ארץ ישראל לבבל: דפים חדשים מחיבור 'פרקוי בן בבוי'", שלם, ח (תשס"ט), עמ' 17-23.

היות העיר מוקפת חומה מימות יב"ן. הרב יוסף אביוב יצא נגד מנהג זה וגם הבית יוסף טען שמנהגם לא נכון כי כך יש לנהוג רק אם יש בסיס להסתפק בדבר. אם כי הוא לימד זכות עליהם:

והעולם שנוהגים לקרות בי"ד ובט"ו בכל העיירות המוקפות מן הסתם נראה שסוברים שכיון שאנו רואין אותה שהיא מוקפת באה לכלל ספק אם היא מוקפת מימות יהושע והיא בכלל מה שכתב הרמב"ם (הל' מגילה א, יא): "עיר שהיא ספק קורין בה בשני הימים ובלילה אבל אין מברכין עליה אלא בארבעה עשר הואיל והוא זמן קריאה לרוב העולם".²⁴

לימים טען הרב יהוסף שווארץ שבכל המקומות בארץ ישראל יש לקרוא בשני הימים, ושכך נהגו בעבר.²⁵ הרב מרדכי קארפ נסמך על דבריו, וטען: "מקומות שנוהגים היום לקרות בב' הימים אפילו בעיירות שנתייבשו מחדש, חלילה מלערוך על זה ולבטל מנהגן, שעל מנהג הקדום הם עומדים".²⁶ לדבריו, המנהג הקדום בארץ ישראל היה לקרוא מגילה בכל מקום בי"ד ובט"ו באדר, גם אם אין שום זיקה לעיר מוקפת חומה.

ה. מקרא מגילה במוקפות חומה בי"ד באדר בלבד

אמוראים מביאים בשמו של ר' חייא רבה שגם המוקפים יכולים לקרוא מגילה בי"ד באדר:

בחמשה עשר בו קורין את המגילה בכרכים. לא כן אמר רבי חלבו רב חונה רב בשם רבי חייא רבה: הכל יוצאין בארבעה עשר שהוא זמן קריאתה (ירושלמי שקלים א, א; ירושלמי מגילה א, א).

יומו המרכזי של פורים הוא בי"ד באדר, שהרי היוזמה הראשונית היתה של בני הפרזים שנהגו לעשות יום טוב בי"ד באדר. קריאת מרדכי לקבוע יום טוב נוסף גם בט"ו באדר, היא תקנה שהוצעה אחר כך, אבל היא לא נועדה לפגוע במעמדו של יום י"ד באדר כיום המרכזי בו קוראים מגילה. ר' חייא איננו מקבל את הקביעה הגורפת המבחינה בין זמן פורים בפרזים ובמוקפים, ונותן עדיפות לזמן בו קוראים בפרזים, גם ליושבים בערים מוק"ח.

24. בית יוסף, טור אורח חיים, סימן תרפח, אות ד.

25. הרב יהוסף שווארץ, שו"ת דברי יוסף, ירושלים תרכ"ב, סימן ב.

26. הרב משה מרדכי קארפ, זר אהרון – פורים, קרית ספר תשס"ב, עמ' נח. ראה שם עוד בעמ' לו, מח-נט, קס.

אמוראים אחרים מסייגים את האפשרות שגם בכרכים יכולים לקרוא מגילה בי"ד באדר:

רבי יוסה ורבי אחא הוון יתיבין. אמר רבי יוסה לרבי אחא: לא מסתברא לשעבר, אבל לבא. והא תני מקום שנהגו לקרותה שני ימים קורין אותה שני ימים? אמר ליה: אוף אנא סבר כן. אמר רבי מנא: ויאות. אילו משקרייה בארבעה עשר חוזר וקרייא בחמשה עשר שמא אין שומעין לו? אם אומר את כן נמצאת עוקר זמן כרכין בידיך (ירושלמי שם).

לדברי האמוראים הללו אפשרות כזו היא רק בדיעבד. אם קראו בכרכים בי"ד באדר יצאו ידי חובה, אבל לכתחילה יש לקרוא מגילה בכרכים בט"ו באדר בלבד. אם דברי ר' חייא הם שבני כרכים שקראו מגילה בי"ד באדר יצאו ידי חובה לכתחילה: "נמצאת עוקר זמן כרכים בידיך". מגמת האמוראים הללו, היא להציב באופן ברור שני ימי פורים בהתאמה למקומות, ושלא לתת גיבוי לאפשרויות אחרות שיחלישו את מעמדו של יום ט"ו באדר כיום פורים בכרכים.

סיכום

בערים פרוזות יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד. בערים מוק"ח מימות יב"ן יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. היו שהטילו ספק על מעט מקומות וקראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר. התמונה המתקבלת לאחר שנים היא שברוב ערי הארץ והעולם קראו מגילה בי"ד באדר בלבד. רק העיר ירושלים יוחסה כמוק"ח מימות יב"ן וקראו בה מגילה בט"ו באדר. באופן יחסי, גדל מספרם של ערים וישובים שהיו שטענו שיש להתייחס אליהם כערים מסופקות ולקרוא בהן מגילה בי"ד ובט"ו באדר. דברי הירושלמי: "מקום שנהגו לקרותה שני ימים", קיבל תוקף גדול במהלך הדורות.

ירושלים ושכונותיה

חומת ירושלים כפי שנמצאה בחפירות בעיר-דוד

א

המסורת על אודות זמן מקרא מגילה בירושלים עד היציאה מן החומות

א. ירושלים מוק"ח מימות יב"ן

בתנ"ך לא נזכר במפורש שירושלים היתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון. אך לדברי ר' שמעון בן לקיש, כל הערים הנזכרות בספר יהושע היו מוקפות חומה (ירושלמי מגילה א, א). ירושלים נזכרת בספר יהושע,¹ ומכאן שירושלים נכללת בהגדרה 'עיר מוק"ח מימות יב"ן'. חומות ירושלים נזכרו פעמים אחדות במקרא, והן נפרצו ושופצו במשך השנים עד חורבן הבית הראשון.² יתכן שחומת ירושלים שבזמן בית ראשון בנויה על מתווה החומה מימות יב"ן.

במדרש נזכרת ירושלים כעיר מוקפת חומה:

עשר קדושות הן: ארץ ישראל מקודשת מכל הארצות... עיר חומה מקודשת מן הארץ... ירושלים מקודשת מערי חומה... הר הבית מקודש מירושלים (במדבר רבה פרשה ז, ח).³

המושג "עיר חומה" מתייחס לעיר מוק"ח מימות יב"ן, ולירושלים יש מעלות נוספות מלבד היותה עיר מוק"ח.

במשנה מופיעה רשימה מצומצמת של ערים ידועות בתחילת בית שני שיש להן מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן. רשימה זו איננה עוסקת בערי חומה מימות יב"ן בהקשר של מקרא מגילה, אלא בהקשר של דיני קדושת בתי ערי חומה. ירושלים נזכרת בה כעיר מוק"ח מימות יב"ן:

מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כגון: קצרה (=מבצר) הישנה של ציפורים, וחקרה (=מצודה) של גוש חלב, ויודפת הישנה, וגמלא, וגדוד, וחדיד, ואונו, ולוד[ד] וירושלים, וכן כיוצא בהן (משנה ערכין ט, ו).

1. יהושע י, א, ג, ה, כג; יב, י; טו, ח, סג.

2. מלכים ב כה, י; ישעיהו כב, ה; לו, יא-יב; סב, ו; ירמיהו א, טו; כא, ד; יחזקאל מ, ה; איכה ב, ח, יח; ועוד.

3. עשר הקדושות בארץ ישראל נזכרו גם במשנה בכלים א, ו-ט, אלא ששם נאמר: "לפנים מן החומה מקודש מהם", ולא כתוב בבירור שהכוונה לירושלים.

שרידים מחומת ירושלים שנמצאה בחפירות בעיר דוד

אף במדרש הלכה (ספרא, בהר פרשה ד) מוצגת רשימת הערים שנזכרו במשנה. במשנה ובספרא נזכרים שמותיהן של שמונה או תשע ערים בלבד המיוחסות כערים מוק"ח מימות יב"ן. מבין רשימת ערים זו, רק ירושלים נזכרת במפורש בספר יהושע.

בגמרא מובאת ברייתא שבה מופיעות רק הערים שבסוף הרשימה שבספרא:

תנא: גמלא בגליל, וגדוד בעבר הירדן, וחדיד ואונה וירושלים ביהודה.⁴

במהלך הסוגיה ובשל קושיה שנשאלה מברייתא, אומר רב אשי כי "תרי ירושלים הוו". באזור נחלת יהודה היו שתי ערים שנשאו את השם ירושלים ושתיהן היו מוקפות חומה מימות יב"ן, אלא שבירושלים המוכרת שבה מקום המקדש, שם לא חל דין מסוים בהלכות ערי חומה. המאירי כתב על הסברו של רב אשי: "ואע"פ שאמרו שם תרי ירושלים הוו, אין ראוי לסמוך בכך, שאף הוא לא אמרה דרך ידיעה אלא דרך ספק".⁵

4. ערכין לב ע"ב.

5. מאירי, בית הבחירה, מגילה י ע"ב.

ב. עדות שמייעה – בירושלים קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר

לעיר ירושלים יש מסורת על היותה מוק"ח מימות יב"ן, אך לא נזכר במשנה ובגמרא במפורש שקראו בה מגילה בט"ו באדר, מלבד אמירה כוללת שבכרכים מוק"ח מימות יב"ן קוראים מגילה בט"ו באדר.⁶

התייחסות ראשונה לזמן מקרא מגילה בירושלים נמצאת אצל הרב אשתורי הפרחי, שעלה לארץ בתחילת המאה הי"ד, והתיישב בבית שאן. הוא חקר וליבן תחומים הלכתיים וגיאוגרפיים הקשורים לארץ ישראל, וסיכם אותם בספרו 'כפתור ופרח'. את הפרק השמיני בספרו הוא ייחד לנושא "בזיכרון העיירות המוקפות חומה מימות יהושע בן נון". במהלך הפרק הוא מדווח על הידוע לו לגבי מקרא מגילה בירושלים:

ואני בבואי אל הארץ הקדושה
בחסד עליון שמעתי כי בגוש חלב
וירושלם היו קורין המגילה י"ד
וט"ו, דאלו במקומות המסופקים
הדין הוא כך, ... אבל במקומות
שהם ודאי מוקפות אין להם אלא
ט"ו לחוד... וכתבתי על זה אל
ה"ר מתתיה ז"ל,⁷ וכתב אלי, אם
הייתי בירושלם בי"ד והיו קורין
את המגלה בפני הייתי יוצא מבית
הכנסת, פן יאמר לי: "הכסיל בחשך
הולך" (קהלת ב, יד).⁸

הכפתור ופרח והרב מתתיה הסכימו עם מנהגם של תושבי גוש חלב לקרוא בי"ד ובט"ו באדר, על אף שהיא מזוהה במשנה בוודאות כעיר מוק"ח מימות יב"ן (משנה ערכין ט, ו). אך באשר למנהג תושבי ירושלים, התקומם הרב מתתיה נגד המנהג ששמע עליו. לא ברור מה הסיבה

6. משנה שקלים א, א; משנה מגילה א, א; מגילה ב ע"ב.

7. ר' מתתיה היה תושב בית שאן, כך ציין בכפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ"ז, עמ' נט. הוא הזכיר אותו גם בעמ' רנב.

8. כפתור ופרח, שם, עמ' קסד-קסה.

שתושבי ירושלים קראו בי"ד ובט"ו באדר, מאחר שעל פי האמור במשנה, בספרא ובגמרא, אין ספק שירושלים מוק"ח מימות יב"ן. להערכתנו, הכפתור ופרח נשען על עדות שמיעה וניתן לפקפק באמינות השמועה. לירושלים מסורת חזקה על היותה עיר מוק"ח מימות יב"ן, ואין שום סיבה הנראית לעין להטיל ספק במסורת זו. גם העדויות מהשנים שלאחר זמנו של הכפתור ופרח מורות כך.

ג. עדויות על מקרא מגילה בירושלים בט"ו באדר

בידינו עדויות נוספות על קריאת מגילה בירושלים בט"ו באדר כנהוג בעיר מוק"ח מימות יב"ן. חלק מהן נשענות על ההלכות הקשורות לזמן מקרא מגילה כשט"ו באדר חל בשבת. במצבים כאלה אין קוראים מגילה בשבת בט"ו באדר, אלא מקדימים ליום שישי י"ד באדר (מגילה ד ע"ב). בידינו עדויות על נוהל כזה בירושלים. הרב לוי בן חביב, הרלב"ח (שאלוניקי-ארץ ישראל, המאה ה-ט"ז), כיהן כרבה של ירושלים. בתשובה הוא עוסק בהלכות פורים בירושלים כשחל ט"ו באדר בשבת ("פורים משולש"):

בבואי לעיר הקדושה הזאת ירושלים עיר הקדש תוב"ב ברחמי שמים ונתתי אל לבי לדעת מעשה המצות הנהוגות בה אולי יזכני צורי לקיימן כראוי, באה לידי בתוכן מצות הפורים כשחל ט"ו בשבת, והיה דבר חדש אצלי. יען כי העיר הקדושה הזאת היא ודאי מוקפת חומה מימות יהושע בן נון כמוזכר במשנה בסוף ערכין. ובהיותו נופל הפורים בחול ודאי קורין בט"ו דוקא, ושאר דיני הפורים חיוב כולם הוא ביום ההוא בעצמו... בכאן שעיקר החיוב הוא בט"ו נפל הספק בינינו בקצת חיוב דיני הפורים מתי נקיים אותם.⁹

ע"פ עדותו של הרלב"ח, הוא הגיע לירושלים בין השנים רפ"ד-רפ"ה.¹⁰ פורים משולש חל שנתיים אחר כך, בשנת רפ"ז, ויתכן מאוד שתשובה זו נכתבה לקראת פורים זה. לא היה ידוע לרלב"ח על מסורת קדומה כיצד יש לנהוג בפורים משולש, אך ברור שהמנהג בשנים רגילות היה לקרוא מגילה בט"ו באדר. גם תלמידו, הרב יששכר סוסאן, העיד:

9. הרב לוי בן חביב, שר"ת מהרלב"ח, סימן לב.
10. הרב אריה לייב פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, חלק א, ירושלים תרפ"ח, עמ' 45, כתב שהתשובה בעניין פורים משולש נכתבה לקראת פורים בשנת רפ"ז. הרלב"ח היה מהמתנגדים הגדולים לחידוש הסמיכה. הפולמוס בעניין זה היה בשנת רח"ע. הרלב"ח, בקונטרס הסמיכה, כותב על עלייתו לירושלים משאלוניקי: "לבא פה ירושלים תוב"ב וברחמי הרבים זכני לעלות אליה ולהסתופף בחצרותיה עם ביתי היום כמו י"ד שנה". מכאן שהוא עלה לארץ בין השנים רפ"ד-רפ"ה.

וכן זוכר אני כשהייתי דר בירושלים עיר הקדש תובב"א שהיא מוחזקת
במוקפת חומה מימות יב"ן.¹¹

עדות נוספת מהמאה ה-י"ז על קריאת מגילה בירושלים בט"ו באדר, נמצאת
במסעות ר' משה פוריית מפראג. הוא סייר בארץ וכך תיעד את זמן מקרא מגילה
בירושלים:

פורים הוא בי"ד ובט"ו, אבל המגילה נקראת בי"ד בלילה ובט"ו בבוקר,
כי ירושלים מוק"ח מימות יב"ן, ואת היוצרות של פורים אומרים בט"ו.
דהיינו יום א' דפורים חוגגים בירושלים כמו שושן פורים בגולה, ושושן
פורים שלכם הוא הפורים האמיתי שלנו. ואם יום א' דפורים חל להיות
ביום ששי, קוראים את המגילה בי"ד, וסעודת פורים עורכים בט"ז.¹²

הסברו שפורים בירושלים הוא ביום שושן פורים, וכן תיאור הנהוג בירושלים
כשחל י"ד באדר ביום שישי ("פורים משולש"), מלמדים על כך שפורים צוין
בירושלים בט"ו באדר.

בידינו עדויות על מקרא מגילה בירושלים גם מהמאה ה-י"ח. הרב ישראל יעקב
אלגאזי, כיהן כראשון לציון בירושלים וכתב ספר בשם 'חוג הארץ' על הלכות
פורים. בהלכות פורים כשחל ט"ו באדר בשבת, הוא כותב:

ט"ו שחל בשבת לדידן דיתבינן בירושלים ת"ו, דמקדימין לקרות
המגילה בערב י"ד.¹³

הוא לא התייחס לשנה מסוימת שבה חל ט"ו באדר בשבת, אלא כתב את
ההלכות הנהוגות במצב כזה.

על זמן פורים בירושלים בשנה שבה חל ט"ו באדר בשבת, העיד גם הרב אליהו
ישראל שעלה ממצרים והתיישב בירושלים:

הא שתא הכא שנתנו זאת שנת התקי"ד, חל ט"ו להיות בשבת...
ראיתי ונתון אל לבי כדת מה לעשות לדידן פה עה"ק ירושלם תובב"א
בשנתנו זאת... כשחל ט"ו בשבת וקורין בי"ד.¹⁴

11. הרב יששכר סוסאן, תיקון יששכר, וינציאה של"ט, דף כח ע"ב.

12. אברהם יערי, מסעות ארץ ישראל, רמת גן תשל"ו, עמ' 295-296. "בי"ד בלילה" הכוונה לליל ט"ו
באדר. אמנם אין זו עברית תקינה, אבל זה סגנונו של המחבר. כך למשל הוא כותב לגבי שמיני
עצרת: "בהושענא רבה בלילה אין אוכלים בארץ ישראל בסוכה, כי שמיני עצרת הוא שמחת
תורה שלנו" (שם).

13. הרב יעקב ישראל אלגאזי, חוג הארץ, ירושלים תשס"ה, עמ' כב.

14. הרב אליהו ישראל, שו"ת קול אליהו, חלק ב, מהדורת מכון טוב מצרים, ירושלים תשס"ו, חלק
אורח חיים סימן כח.

עדות נוספת על מקרא מגילה באותה השנה בירושלים, העיד גם הרב בנימין מרדכי נבון ששימש כרב בירושלים בתחילת המאה ה-17. בסוף ספרו 'בני בנימין' הוא מספר שמצא בגניזה פסקי הלכות מרבנים שהיו בירושלים. לטובת הקוראים, וכדי לא להשאיר בספר עמוד ריק, הוא סיכם בקצרה את התשובות. תשובה אחת עוסקת בקריאת מגילה לנשים בירושלים ביום שישי י"ד באדר. סיכום התשובה לשאלה זו נפתח במשפט:

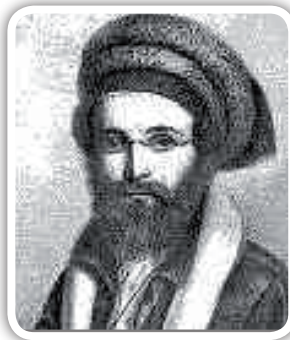
שנת התקי"ד חל ט"ו אדר להיות בשבת ומדינא מקדימין הכרכים לקרות המגילה בערב שבת.¹⁵

וכך כתב הרב חיים דניאל שלמה פינסו, שהיה רב בירושלים:

ראיתי להזכיר כאן מנהגי ירושלים עיה"ק ת"ו בשנה זאת התקפ"ח, שחל ט"ו ביום שבת קדש. מגילה ליל י"ד קורין, וביום גם כן.¹⁶

הרב ישראל משקלוב, מתלמידי הגר"א, התיישב בצפת, ובשנת תקצ"ו פרסם את ספרו 'פאת השולחן' העוסק בהלכות ארץ ישראל. בספר הוא תיאר את הנהוג בערי ארץ ישראל בתקופתו, ובאשר לזמן מקרא מגילה בירושלים, כתב: "בירושלים קורין מגילה רק ביום ט"ו".¹⁷

בשנת תרכ"ב הוציא הרב יהוסף שווארץ את ספר התשובות 'דברי יוסף' שבו עסק בשאלה:

הרב יהוסף שווארץ

למה קורין בעיה"ק ירושלים תובב"א בלבד המגילה ביום ט"ו דוקא, ובשאר ערי ארץ הקדש חברון שכם יפו צפת וכו' קוראין גם בי"ד מספק. למה לא יש גם בירושלים הספק של מוק"ח מימות יב"ן, כמו בשאר עירות שקוראין ביום י"ד וט"ו?¹⁸

תשובתו ארוכה מאוד, ולדבריו בכל הערים המוזכרות בספר יהושע, וכן בספר עזרא ונחמיה בתחילת בית שני, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר כי הן מוק"ח מימות יב"ן אף שעתה הן ללא חומה. אך לדבריו לא נוהגים כך בכל ערי ארץ ישראל אלא בירושלים בלבד.

15. הרב בנימין מרדכי נבון, שו"ת בני בנימין, ירושלים תרמ"א, דף קד ע"ב.

16. הרב חיים דניאל שלמה פינסו, שם חדש, ירושלים תר"ח, דף קכב ע"ב.

17. הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן, ירושלים תשכ"ח, פרק ג סעיף טו.

18. הרב יהוסף שווארץ, שו"ת דברי יוסף, ירושלים תרכ"ב, סימן ב.

הרב משה ריישר העיד בשנת תר"ל:

המגילה נקראת בירושלים בט"ו באדר, ובי"ד הם שמחים מעט במאכל ובמשתה.¹⁹

זמן פרסום תשובתו של הרב יוסף שווארץ ועדותו של הרב משה ריישר, מקביל לנקודת הזמן בו החל תהליך "היציאה מהחומות" בבניית מבנים ושכונות מחוץ לעיר המוקפת חומה, ובמרחק העולה על מיל מהעיר העתיקה. תושבי השכונות החדשות שמחוץ לחומה הגיעו לשם מהעיר העתיקה, והם ראו את עצמם ירושלמים לכל דבר. או אז התעוררה השאלה אם יקראו מגילה בט"ו באדר בשכונות החדשות בירושלים שמחוץ לחומה, ומה הקריטריונים כדי להיחשב לחלק מירושלים.

סיכום

לעיר ירושלים מסורת מוצקה מאוד על היותה עיר מוק"ח מימות יב"ן. תושבי ירושלים קראו מגילה בט"ו באדר בלבד, למעט עדות שמיעה בה נאמר שבירושלים קראו בי"ד ובט"ו אדר. אין מקום אחר בארץ ובעולם שיש לו מסורת מוצקה כל כך בעניין זה כמו ירושלים.

הלכות עיר מוקפת חומה מימות יב"ן, כגון השאלה באיזה תאריך קוראים מגילה כשחל ט"ו באדר בשבת (פורים משולש), או בן כרך שהלך לעיר, העסיקו את תושבי ירושלים בלבד, בעוד שתקנת קריאת מגילה בט"ו באדר היא בכל עיר מוק"ח מימות יב"ן. העיסוק הרחב בשאלות אלו בהקשר של תושבי ירושלים מחזק את המסורת על היות ירושלים עיר מוק"ח מימות יב"ן.

19. הרב משה ריישר, שערי ירושלים, לעמברג תר"ל, דף מג ע"א.

ב

התקופה הראשונה: היציאה מן החומות

(שכונת בית יעקב, תרל"ז; שכונת מאה שערים, תרמ"ט)

א. שכונת בית יעקב מבקשת להתחדש בהגדרת 'סמוך' (תרל"ז)

ההתפשטות האורבאנית של מבנים, דרכים ושכונות מגורים בירושלים שמחוץ לחומות העיר העתיקה, החלה בשנת תר"כ. השכונות הראשונות מחוץ לחומות העיר העתיקה נבנו בצידה המערבי של החומה, מדרום לכיוון צפון, בצידו הדרוך שיצאה משער יפו. בשנת תר"כ הוקמה השכונה הראשונה – משכנות שאננים. אחריה קמו שכונות נוספות: מחנה ישראל, נחלת שבעה, בית דוד, מאה שערים, ועוד. הן היו סמוכות ונראות לחומה המוכרת, וקראו בהן מגילה בט"ו באדר. השכונה הראשונה

הכיתוב בכניסה לשכונת משכנות שאננים
בתחתית הכיתוב מופיעה שנת הקמת השכונה: כת"ר

שלא נכללה בקטגוריה של מקום סמוך או נראה היתה שכונת בית יעקב, השכונה התשיעית שנבנתה מחוץ לחומות. היא הוקמה בשנת תרל"ז, והיתה רחוקה גם מהשכונות החדשות שנבנו מחוץ לחומה, וגם מחומת העיר העתיקה. השכונה ממוקמת בחלקה המערבי של ירושלים

החדשה, בין שוק מחנה יהודה המוכר כיום לכיוון בניין בית חולים שערי צדק הישן (מה שידוע בזמננו כבניין הנהלת רשות השידור). כיום, הרחובות התוחמים את השכונה הם: מצפון – רח' יפו, ממערב – רח' אליהו מני, מדרום – רח' אגריפס, וממזרח – רח' בית יעקב.

בשנותיה הראשונות של השכונה, קראו בה מגילה בי"ד ובט"ו באדר ע"פ הוראתו של הרב יהושע לייב דיסקין, שהיה מהרבנים של עדת האשכנזים הפרושים בירושלים. כך ניתן ללמוד ממכתבו של תושב השכונה וממייסדיה, הרב יוסף בנימין מסלאנים, לרב יהושע לייב דיסקין:

למיוחד בעם הוא הגאון הגדול וכו' וכו' הצדיק שלשלת היוחסין
קדושת שם תפארתו, כבוד יהושע לייב נ"י.

הנה כאשר בעזר השי"ת ימי הפורים ממשמשין ובאין, ובשנה העברה

הורה לנו הדרים בבית יעקב, כת"ר, הוראת שעה איך להתנהג, עדי
יבוא הדבר לידי ישוב ובירור.¹

במכתבו של הרב מסלאנים לא מופיע תאריך. דברי הרב מסלאנים: "ובשנה
העברה הורה לנו", מלמדת על כך שמכתב זה נשלח לקראת חג הפורים השני
שהם יצינו בשכונה. אך יתכן גם שהספקות בדבר מעמדם החלו כמה שנים לאחר
שהם כבר ישבו בשכונה, כשנבנו בתים בשכונות שהיו קרובות יותר לעיר העתיקה
בסמיכות אליהם. הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי (להלן: הרימ"ט) העיד שיושבי
השכונה העלו את הבעיה בשנת תרמ"א, ארבע שנים לאחר הקמת השכונה, ויתכן
שכוונתו למכתב זה.²

הרב מסלאנים טען שההוראה הזאת זמנית ויש צורך לברר וללבן את העניין
מחדש:

אך לא זהו דרך סלולה להתנהג כן בתמידות מפני כמה טעמים:
א. טרחה דציבורא. ב. אינו דומה חביבות הקריאה הודאית לספיקה.
ואם אומר לקבל שכר, רק על יום אחד. ג. ומבואר במרדכי ריש מגילה
לענין לקרות בגולה שני ימים משום ספיקא דיומא, שאיסור יש
בדבר.

לדבריו, משלוש סיבות אין ראוי שפסיקה זו תיקבע: יש בדבר טורח ציבור
מאחר שקשה לקיים פורים שני ימים ברציפות, וכן שאנשים מעדיפים לקיים
מצווה כשיש ודאות שזה היום שבו צריך לקיימה, ולא לקיים אותה כאשר צל של
ספק מוטל שמא אין זה היום הראוי לקיום המצווה. הוא ציין שהוא מעדיף לקבל
שכר מצווה על קריאת המגילה ביום אחד ודאי, ולא על קריאת מגילה בשני ימים
מסופקים. הוא ציין לדברי המרדכי, הדין בשאלה מדוע בחו"ל אין מקיימים את
פורים יומיים כמו שמקיימים יום טוב במשך שני ימים. המרדכי הסביר שעיקר
הקריאה בערים פרוזות הוא בי"ד באדר, ואף הגר במקום מוקף חומה יכול לצאת
ידי חובה בקריאת מגילה בי"ד באדר, ועל כן אם קוראים ביום נוסף עוברים על
איסור בל תוסיף.³

בהמשך המכתב הוא ביקש לקבוע שבשכונת בית יעקב יקראו מגילה רק בט"ו
באדר, בשל עובדות אורבאניות חדשות שהרב דיסקין כנראה לא היה מודע להן,
ובשל הצעתו לחידוש ההגדרה ההלכתית של המושג 'סמוך' לעניין מקרא מגילה:

1. מכתבו של הרב יוסף בנימין מסלאנים, פורסם בכתב העת: אורייתא, יז (תשנ"ג), עמ' ש.
2. הרימ"ט, "תשובה לרבים על דבר קריאת המגילה של פורים בירושלים החדשה", לוח לארץ
ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, נספח, עמ' ג.
3. מרדכי, מגילה פרק ראשון, רמז תשעה.

וגרם לזה שרבינו כת"ר, לא ראה הבנינים מחומת ירושלים עד סמוך לבית [=יעקב] כמה שורות בתים תכופים מימין ומשמאל באין הפסק, וכלין סמוך לבית יעקב ערך שני מאות אמה, וקודם כלות הבנינים רואים מקומינו בית יעקב. וזה מבואר דעיבורא דמתא כמתא לכל מילי, לענין נדרים, ולענין שבת אפילו מהלך כמה ימים.⁴ ואם קל שהקילו בקריאת המגילה נגד בתי ערי חומה במה שכתבו אנשי כנסת הגדולה, מדינה ומדינה להיות סמוך ואינו נראה או להיפך, הדין כדרך כמבואר בירושלמי: "תני רבי שמעון בן יוחי: קל היקילו בקריאתה" (ירושלמי מגילה א, א), אף דלכל מילי אינו כמתא, לא נאמר על העיבור דמחשבינן ממנו דלכל מילי הוא כמתא דעובר ירך אימו, כאשר למדו חז"ל (ירושלמי נדרים ז, ו; נדרים נו ע"ב): "ויהי בהיות יהושע ביריחו" (יהושע ה, יג).

הטענה הראשונה היא שגם אם בעבר היה מקום לקרוא מגילה בשכונת בית יעקב בי"ד ובט"ו באדר, כעת התרחבו השכונות החדשות שנבנו מחוץ לחומת העיר לכיוון מערב, והמרחק בין הבתים האחרונים בשכונות המתרחבות לבין שכונת בית יעקב הוא כמאתיים אמה (כמאה מטר). מלבד זאת, מהבתים הפנימיים שבשכונות המתרחבות, ניתן לראות את שכונת בית יעקב.

הטענה השנייה היא במישור ההלכתי. הוא הציע הגדרה למושג 'סמוך' לעניין מקרא מגילה, ועל פיה יובן מה התועלת בכך שהמרחק בין השכונות הקרובות לעיר העתיקה לבין שכונת בית יעקב הצטמצם. הוא קרא להחיל הלכות שנהוגות בתחומים אחרים כמו הלכות נדרים והלכות שבת, על הלכות סמוך לכך לעניין קריאת מגילה. הוא כיוון בדבריו להלכה בהלכות נדרים: "הנודר מן העיר, מותר ליכנס לתחומה של עיר, ואסור ליכנס לעיבורה" (משנה נדרים ז, ה). עיבורה של עיר הוא המקום הנמצא בקצה העיר במרחק שבעים אמה וארבעה טפחים (שני שלישי אמה). כך גם בהלכות עירוב שבת. את תחום אלפיים אמה מודדים מגבול עיבור העיר (תוספתא עירובין ד, ט; משנה עירובין ב, ה; ה, ב). לשם כך יש לוודא שהמרחק בין הבתים בעיר אינו יותר משבעים אמה וארבעה טפחים, ומהבית האחרון ברצף

4. הביטוי שבדברי הרב יוסף בנימין מסלאנים: "אפילו מהלך כמה ימים", לקוח כנראה מדברי הרמב"ם בהל' שבת כח, א-ב, בעניין תחום שבת: "כל בית דירה שהוא יוצא מן המדינה אם היה בינו ובין המדינה שבעים אמה ושני שלישי אמה שהוא צלע בית סאתים המרובעת או פחות מזה הרי זה מצטרף למדינה ונחשב ממנה, וכשמודדין לה אלפים אמה לכל רוח מודדין חוץ מבית דירה זה. היה בית זה קרוב למדינה בשבעים אמה, ובית שני קרוב לבית ראשון בשבעים אמה, ובית שלישי קרוב לשני בשבעים אמה, וכן עד מהלך כמה ימים, הרי הכל כמדינה אחת. וכשמודדין מודדין מחוץ לבית האחרון, והוא שיהיה בית דירה זה ארבע אמות על ארבע אמות או יתר".

זה מודדים אלפיים אמה ועד שם יהיה מותר ללכת בשבת. עיבור העיר הוא קצה העיר ונחשב לחלק מהעיר.

טענתו של הרב יוסף בנימין מסלאנים היא שיש להחיל את הלכות עירוב תחום שבת גם על הלכות מגילה. לדבריו, בין הבתים שנבנו בשכונות החדשות שמחוץ לחומה לשכונת בית יעקב יש רצף, "באין הפסק", וכוונתו היא שהמרחק בין הבתים איננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה, והבתים "כלין סמוך לבית יעקב ערך שני מאות אמה", ומכאן ששכונת בית יעקב היא בתוך תחום שבת שהוא אלפיים אמה. כשם שבשבת מותר ללכת מהשכונות החדשות לשכונת בית יעקב כי הן נחשבות לעיר אחת לעניין תחום שבת, כך גם באשר למקרא מגילה דינן כעיר אחת.

הוא מודע לכך שבתחומי הלכה אחרים, מה שמחוץ לחומת עיר מוקפת חומה איננו נחשב לחלק מהעיר עצמה. אך מכל מקום, מאחר שלעניין מקרא מגילה החילו את ההגדרות של עיר מוקפת חומה גם על האזור הסמוך או הנראה לכרך, מפני ש: "קל היקילו בקריאתה" (ירושלמי מגילה א, א), אזי הוא מציע להחיל עליהם גם את העקרונות המוכרים מהלכות תחום שבת.⁵

הרב מסלאנים סיים את מכתבו לרב יהושע לייב דיסקין:

ואם מחמת שהבנינים נעשו מחדש, אף אנו נאמר, 'נראה' אף שאינו 'סמוך' הוא גם כן ע"י הבנינים. ובודאי אין חילוק בין נעשה מחדש, או מימות יהושע בן נון, והכל לחלוק כבוד לארץ ישראל.

הוא שלל את הטענה שהבנינים החדשים שנבנו בשכונות הסמוכות הם שיצרו את הקרבה בין שכונת בית יעקב לבין השכונות הסמוכות לחומה. לדבריו, אין זה משנה כלל, וכרך שמתרחב יש לראותו כעיר אחת, ובכל מקרה יש לראות את שכונת בית יעקב כמקום נראה לעיר, לבתיה החדשים בשכונות שמחוץ לחומה. במילים האחרונות במכתב, "והכל לחלוק כבוד לארץ ישראל", הוא מכוון להנמקה המופיעה בירושלמי (ירושלמי מגילה א, א) לטעם מקרא מגילה בט"ו באדר בערים מוק"ח. יתכן שבכך רצה לטעון שקביעה הלכתית ששכונת בית יעקב מצטרפת לשכונות ירושלים האחרות לעניין מקרא מגילה, היא מימוש תוכנה של תקנת סמוך, ויהיה בכך הגדלת כבודה של ארץ ישראל.

לא ברור אם הרב יוסף בנימין מסלאנים כתב את המכתב לרב דיסקין בשם עצמו בלבד או בשם תושבי השכונה, אם כי מהעובדה שהוא נכתב בלשון רבים,

5. הרב מסלאנים איננו מצייץ מניין שאב את התובנות הללו שיש להקביל בין גדר סמוך לכרך לעניין מקרא מגילה, לגדרי עיר שבהלכות שבת ובהלכות נדרים.

ניתן להסיק שהוא כתב אותו בשם תושבי השכונה. מכל מקום הוא הבליט את העובדה שרצונם של תושבי שכונת בית יעקב להיכלל בירושלים ולהיחשב לתושביה גם לעניין מקרא מגילה.

אין בידינו את תשובתו של הרב דיסקין למכתבו של הרב יוסף בנימין מסאלונים. לדברי הרימ"ט, הרב דיסקין התלבט בדבר ולא השיב לו תשובה.⁶ יש לזכור שבשנת תרמ"א, שבה להשערתו נכתב מכתב זה,⁷ היה הרימ"ט ילד ועדיין לא היה בארץ. מכל מקום, אם אכן התלבט הרב דיסקין ולא השיב, יתכן שהדבר מלמד על כך שלא היה בידו של הרב דיסקין מענה למציאות האורבאנית והמוניציפאלית החדשה שנוצרה, והדבר חייב חשיבה מחודשת על הגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה. מגמת התרחבותה של ירושלים לשכונות חדשות, היתה כנראה ברורה, וכל תשובה צריכה להיות מענה עקרוני גם ביחס לשכונות שטרם נבנו.

במקום אחר התייחס הרב יהושע לייב דיסקין להגדרת סמוך: "כל שאין שיעור מיל פנוי בינתיים, חשיבא סמוך".⁸ אך גם משפט זה אינו נותן מענה באשר לעמדתו מאחר שהוא לא הגדיר מהיכן מתחילים למדוד את הסמוך – אם מהחומה⁹ או מהבית האחרון שבשכונות שמחוץ לחומה.¹⁰ דבריו אלו לא נאמרו כתשובה ישירה לשאלת הרב מסלאונים, ויתכן שהם תהיות ומחשבות ולא אמירה מחייבת. ע"פ עדות הרב יצחק ירוחם דיסקין, בנו של הרב יהושע לייב דיסקין, דברי הרב דיסקין הללו נכתבו בימי עלומיו ונרשמו כהערות שיש לבררן,¹¹ אם כי אין להנחה זו יסוד מוצק.¹² לדברי הרימ"ט, הרב דיסקין (נפטר בשנת תרנ"ח) נשאל פעמים מספר על זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב "והוא לא היה חפץ להשמיע דעתו ולא ערער על דעת הרבנים הגאונים שפסקו לקרוא בי"ד בברכה ובט"ו בלא ברכה".

6. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפא, שצא-שצב.

7. לעיל ליד הע' 2.

8. הרב יהושע לייב דיסקין, שו"ת מהרי"ל דיסקין, ירושלים תר"פ, קונטרס אחרון סי' קג.

9. כך הסביר הרב שמואל אהרון יודלביץ' את דברי הרב דיסקין, "בענין קריאת המגילה בירושלים", נעם, יז (תשל"ד), עמ' קל, קלז.

10. כך העיר הרב יעקב משה חרל"פ, בספרו של הרב יהושע צבי מיכל שפירא, שו"ת ציץ הקדש, ירושלים תר"פ, קונטרס אחרון סימן נב, עמ' קו. הרב אליהו ברוך קעפעטש, חומות ירושלים, ירושלים תשמ"ט, עמ' כ-כב, הציע שמהרי"ל דיסקין סבר שהגדרת עיר היא על בסיס הקשר המוניציפאלי של הדרים בעיר, ויש למנות מרחק מיל מקצה הבית האחרון.

11. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שצא-שצב.

12. הרב אלעזר בריזל, מקור בהלכה, ירושלים תשמ"ח, עמ' קמג.

ב. תושבי שכונת בית יעקב הגדירו עצמם כסמוכים

תושבי שכונת בית יעקב קבעו "עובדה בשטח". בבית הכנסת היחיד של השכונה, 'בית יהודה'¹³, קראו מגילה בט"ו באדר בלבד. לא ידוע לנו על הוראה או פסיקה מפורשת שניתנה להם בעניין באותה שנה או בשנים הסמוכות להעלאת הנושא על ידי הרב סלאנים. יתכן גם שהבינו את שתיקתו של הרב דיסקין שאליו פנו, כהודאה בטיעונים שהעלה לפניו הרב מסלאנים, וזה הספיק להם להתגבש ולקבוע שבשכונת בית יעקב יקראו בט"ו באדר בלבד.

על התנהלותם זו של תושבי שכונת בית יעקב, ניתן ללמוד מדברי אברהם משה לונץ שפרסם בשנת תרמ"ב פרטים ואירועים מהנעשה בירושלים ושכונותיה. כך כתב: "בעיה"ק ירושלים קוראים את המגילה גם בכל הבתים אשר מחוץ לעיר בט"ו"¹⁴. המשפט: "גם בכל הבתים אשר מחוץ לעיר", גורף וכולל גם את הבתים שבשכונת בית יעקב, אם כי יתכן שאברהם משה לונץ לא היה מודע כלל לבעייתיות המיוחדת של שכונת בית יעקב וכתב זאת כמשפט כללי מבלי להיכנס לפרטים.

שנים אחדות אחר כך, בשנת תרמ"ו, עסק הרב משה נחמיה כהניו, מראשי ישיבת עץ חיים בירושלים, בשאלת מעמדה של שכונת בית יעקב לעניין מקרא מגילה, והוא העיד על התנהלותם של תושבי שכונת בית יעקב:

על דבר שאלתו שאלת חכם ונבון בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לחומת ירושלים, מה דינם לקריאת המגילה אם בי"ד או בט"ו? ... הגם שאני יודע שלא יצייתו לנו, וכמו שאנו רואין בחוש את העיר הקטנה "בית יעקב" שהיא איננה סמוכה ולא נראה. ואצלי ברור שהם צריכים לקרוא ביום י"ד, ועל כל פנים בשני הימים כאשר עשו בראשונה ואחרי זה התחילו לקרות רק בט"ו, בכל זאת אמרתי יהי מה, אבאר אי"ה לפי קט שכלי בסייעתא דשמיא.¹⁵

הרב כהניו יצא מתוך נקודת הנחה שתושבי השכונה לא יצייתו לרבנים אם הם יורו להם לקרוא בי"ד באדר בלבד, או בשני הימים – י"ד וט"ו באדר, כפי שנהגו בתחילה, ובכל זאת הביע את עמדתו בעניין. אכן מסקנתו היתה שעל תושבי

13. בית הכנסת הוקם בשנת תרל"ז, ונמצא ברחוב אבישור. הוא נקרא על שם התורם ונוסח התפילה בו היה אשכנזי.

14. אברהם משה לונץ, ירושלים, חלק א, וויען תרמ"ב, עמ' 44.

15. הרב משה נחמיה כהניו, "בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לירושלים", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' יז-יט. דברי הרב כהניו נכתבו במסגרת תשובה לשאלה מתי זמן קריאת המגילה בשכונות החדשות, ובעיקר בשכונת בית יעקב. ראה להלן פרק ג.

בית יעקב לקרוא "בי"ד בלא ספק, ובודאי טוב שיקראו גם בט"ו. הוא לא כתב באיזו שנה הם החלו לקרוא מגילה בט"ו באדר, ובדבריו נימה של ביקורת על כך שתושבי השכונה לא צייתו לדברי רבנים ועשו מעשה על דעת עצמם. ניתן להבין את ביקורתו של הרב כהניו כמי שטוען שהכרעות עקרוניות מסוג זה הן בסמכות רבנים המוכרים כמנהיגי הציבור ולא של רבנים שאינם נושאים בתפקיד ציבורי, אף שיתכן שמדובר בתלמידי חכמים גדולים. לעומתו, טען הרב אליעזר בריזל שבין תושבי שכונת בית יעקב היו תלמידי חכמים מופלגים והם שהחליטו לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.¹⁶

ג. דיון פתוח בהגדרת 'סמוך'

כאמור, תושבי שכונת בית יעקב קבעו עובדה והגדירו את עצמם כסמוכים לעיר המוק"ח. הם קראו מגילה בט"ו באדר כמו בשכונות החדשות האחרות שקמו עד אז. ובכל זאת, השאלה העקרונית מהי הגדרת סמוך במציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה, נידונה בין רבנים בירושלים גם לאחר קביעתם זו של תושבי שכונת בית יעקב.

מי שעורר את השאלה בין הרבנים היה הרב יום טוב ישראל, יליד ירושלים ששימש רב באלכסנדריה במצרים, ובסוף ימיו בשנת תרמ"ד שב להתגורר בירושלים.¹⁷ התאריך במכתב השאלה לרבנים הוא: "יום ל"ד למטמונים [י"ט אייר]

16. הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס"א, עמ' נט. ביטוי מעניין לכך שההתייחסות לשכונת בית יעקב בשנותיה הראשונות היתה כשכונה בפני עצמה, נמצא בתיעוד של הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שיח-שכא. הוא תיעד מתן גט בשנת תרמ"ד בשכונת בית יעקב שמסדרו היה הרב שמואל סלנט. מדובר בגט שנכתב בשכונה מאחר שנותנו היה כנראה מרע שלא יכול היה להגיע לבית הדין שעמד באותן שנים בבית הוועד שבחורבת ר' יהודה החסיד. בגט נכתב כך: "כאן במתא דמתקרייא בית יעקב דיתבא על מי בור הסמוכה למתא ירושלים...". לדברי הרימ"ט, הגט נכתב כך מאחר ששכונת בית יעקב היתה רחוקה מעיבור העיר אך בתוך תחום העיר. דעתו האישית היא שאין צורך כלל לכתוב את שם השכונה בגט, וכך נוהגים כיום בירושלים מאחר "שכל מה שמתחבר לעיר הרי זה כאותה העיר", והוא מוסיף עוד: "ולא דמי לקריאת מגילה בירושלים החדשה". עמדת הרימ"ט באשר למקרא מגילה בשכונות ירושלים דומה לעמדת הרב משה נחמיה כהניו. עוד על התנהלותם של תושבי שכונת בית יעקב, ראה: ראובן גפני, "בין שכונות לעיירות קטנות" על תפיסה הלכתית ותודעת המקום הגיאוגרפית בשכונות ירושלים החדשות", אופקים בגיאוגרפיה, 71 (תשס"ט), עמ' 5-21. הוא כתב זאת בקצרה גם בספרו: בתי תפילה, ירושלים תשס"ח, עמ' 86.

17. הוא שימש רב במצרים החל משנת תרכ"ז, ובסוף ימיו עלה לירושלים ונפטר בה בחודש אב תר"ן. ראה: אריה לייב פרומקין, תולדות חכמי ירושלים, חלק ג, ירושלים תרפ"ט, עמ' 298. הרב יום טוב ישראל הוא נין של הרב משה ישראל שהביע עמדה ביחס לקריאת מגילה במקום סמוך (שו"ת משאת משה חלק ב סי' ג).

שנת התרמ"ו.¹⁸ לדברי הרימ"ט, הדיון בין הרבנים התקיים כחמש שנים לאחר שהציף הרב מסלאנים את הבעיה, ובינתיים נבנו שכונות חדשות נוספות, כמו משכנות ישראל ואבן ישראל, שקירבו את שכונת בית יעקב לשכונות הבנויות ברצף לעיר המוק"ח.¹⁹ הדיון בין הרבנים פורסם בחוברת 'תורה מציון' בשנת תרמ"ז.²⁰ חוברת זו יצאה לאור ביוזמת הנהלת ישיבת 'עץ חיים'.²¹

הרב יום טוב ישראל לא מיקד את שאלתו בהגדרת שכונת בית יעקב, כנראה מתוך הבנה ששכונותיה של ירושלים עומדות להתרחב, ויש צורך להתמודד עם המציאות האורבאנית

והמוניציפאלית החדשה ולתת מענה עקרוני. במכתבו לרבנים הוא גם הביע את עמדתו או את נטיית לבו בתשובה לשאלה, אך עם זאת הוא ביקש להעלות את הנושא לדיון עקרוני לפני הרבנים: "ואל כל אשר יורו לנו כן יקום דבר. ועליהם המצווה לקבוע הלכה זו כמסמרות נטועים, ולתור לנו איזהו מקומן דשייכי לקרות בט"ו, ומדבריהם לא נטה ימין ושמאל". דבריו על קבלה מוחלטת של פסיקת הרבנים, וכן האמירה: "עליהם המצווה לקבוע הלכה זו כמסמרות נטועים", יכולים להתפרש כתגובה לקביעת העובדה "בשטח" של תושבי שכונת בית יעקב, שאמנם שאלו על מעמדם לעניין מקרא מגילה אם הם מוגדרים כסמוכים או לא, אך כנראה שלא חיכו לתשובה וקבעו על דעת עצמם.

18. הרב יום טוב ישראל, בתוך: מנהגי מצרים, מהדורת מכון טוב מצרים, ירושלים תשס"ח, עמ' א-ט.
 19. הרימ"ט, "תשובה לרבים על דבר קריאת המגילה של פורים בירושלים החדשה", לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, נספח עמ' ג; הנ"ל, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפ-שפא.
 20. תורה מציון, א (תרמ"ז), דף טו ע"א-יט ע"א, כה ע"ב-כז ע"א. בחוברת לא פורסמו התאריכים שבהם נכתבו התשובות. המכתבים עם תאריכי כתיבתם מופיעים אצל: הרב עמיהוד יצחק מאיר לוי, "בירורי הלכה ראשונים בדבר חיוב שכונות ירושלים החדשות בפורים דמוקפין", אורייתא, יא (תשנ"א), מהדורה ב, עמ' קסא-קעח; מנהגי מצרים (לעיל הע' 18).
 21. בצלאל לנדוי, "לתולדות ר' משה נחמיה כהניר", שפתי ישינם, ירושלים תשכ"ח, עמ' לו-מג, כתב שהרב כהניו רצה לעודד את הלימוד בישיבה דרך פרסום חידושים של התלמידים ולכן יזם את הוצאת כתב העת.

לא ברור אם הרב יום טוב ישראל ציפה לפסיקה הלכתית אחת מכל הרבנים שהפנה אליהם את שאלתו, או שהיה מודע לכך שייתכנו כמה תשובות לשאלתו. אולי ציפה שתשובה מסוימת תתאים להתנהלותם של תושבי שכונת בית יעקב, כדי שהתנהלותם זו לא תשמש תקדים גם למקומות אחרים שיהיו בהם ספקות הלכתיים.

ד. התלבטות בהגדרת 'סמוך': עד מיל מזהמוקף חומה או התאמה להלכות תחום שבת

כאמור, הרב יום טוב ישראל הוא שעורר את הדיון, וכך הציג את הבעיה:

מה שיש לנו להסתפק הוא אומרו: "כרך וכל הסמוך לו נידון ככרך" (מגילה ג ע"ב). אם הוא דוקא כפרים ומזה גם המתחדשים בדומה שיוקבע להם שם בפני עצמם ובשמותם יקראו, שאז בענין סמוך ונראה. אבל אלו הבתים על שם ירושלים יקראו, וישנן בזה אחר זה סמוכות להדדי, שלענין תחומין דין עיבורה של עיר יש להם, נימא שאפילו יהיו יותר רחוקות ממיל ידונו ככרך. ולא עוד, אלא דכל כמה דרואה בית לחבירתה ואפילו מהלך כמה ימים יהא נידון הכל ככרך.

או דילמא כרך וכל הסמוך לו אמרו חז"ל, יהיה באיזה אופן שיהיה בתים או כפרים, בעינן שיהא סמוך לכרך ממש שיהיו בתוך מיל, ואפילו ברואים זה את זה. והבתים אשר הם רחוקים יותר ממיל מחומת העיר והלאה, לא יהיו נידונים ככרך, ויקראו בי"ד.²²

ההתלבטות היא אם הדרישה שהמקום ה'סמוך' יהיה בתוך מיל מהעיר המוק"ח, מתייחסת לישוב שאיננו שייך מוניציפאלית לעיר מוק"ח, או גם כשמדובר בחלק השייך מוניציפאלית לעיר.

האפשרות הראשונה היא שהדרישה שהמקום יהיה בתוך מיל מתייחסת רק לישוב אחר. לפי זה, מכיוון שבשכונות ירושלים מדובר בעיר אחת מבחינה מוניציפאלית ואורבאנית, הרי שבכולן יש לקרוא בט"ו באדר כמו בעיר שבתוך החומות.

ההגדרה של עיר אחת מבחינה מוניציפאלית ואורבאנית תתבסס על ההגדרות של הלכות תחום שבת, ויש למדוד מרחק מיל מהבית האחרון ובתנאי שיש רצף בתים גם אם הוא במרחק רב מהעיר עצמה. לא רק זאת, יתכן שבהלכות מגילה,

22. הרב יום טוב ישראל, "אלו הבתים אשר ניתוספו מחדש בעיה"ק ירושת"ו מחוץ לחומות העיר", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' טו-טז.

ובשונה מהלכות עירוב של שבת, אין צורך ברצף בתים כדי להגדיר את המקום כעיר אחת, אלא די שרואים מכל בית את הבית שקרוב אליו.

האפשרות השנייה היא שהדרישה למרחק מיל שייכת גם בישוב אחד ולא רק לגבי ישוב אחר. לפי זה, יש למדוד מרחק מיל מהחומה, וכל הבתים שרחוקים יותר ממיל אינם מוגדרים סמוכים לעניין מקרא מגילה, ויש לקרוא בהם ב"ד באדר.

האפשרות הראשונה, שיש להקביל את הגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה לגדרי עירוב תחום שבת, תואמת לחלוטין את טיעונו של הרב יוסף בנימין מסלאנים במכתבו לרב דיסקין. נטייתו האישית של הרב יום טוב ישראל היתה שאין להחיל את הלכות עירוב תחום שבת על הלכות סמוך לעניין מקרא מגילה. לדבריו, מהאמירה: "כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נידון ככרך. עד כמה?... מיל" (מגילה ב ע"ב), יש ללמוד שסמוך ונראה עד מיל נידון ככרך ואין להשוות לדין עירוב תחום שבת: "זוהו שדייקו באומרם: 'כרך וכל הסמוך לו', דדוקא הסמוך לכרך ולא הסמוך לסמוך, וכן לא הנראה לנראה לכרך". הוא טען עוד שהלכות עירוב תחום שבת תלויות בהתרחבות העיר והגדרת תחומיה ללא מגבלות, בעוד שהגדרת סמוך עד מיל מחומת העיר לעניין מקרא מגילה, מבוססת על ההנחה שאת המתגוררים ברדיוס מיל מהחומה יהיה ניתן לקלוט בתוך החומה לצורכי הגנה, אך מעבר למרחב מיל "הא ודאי דליכא למימר דחומת העיר יגן על הבתים הסמוכים לה מחוץ לעיר כל שהם נראים זה לזה ואפילו עד כמה פרסאות, מה שהשכל מכחיש אותו".

האמירה שהגדרת סמוך ונראה עד מיל תלויה ביכולת ההתגוננות בתוך החומה של המתגוררים במקום סמוך או נראה לכרך, נשענת על דבריו של הרשב"א, שכתב:

וטעמא דכל הסמוך והנראה אליו נמי משום דכיון דמיגנו ומיכסו בכרך הסמוך מימות יהושע, דכל שהוא סמוך ונראה לכרך בשעת מלחמה מתאספין ובאין אל ערי המבצר, והילכך הרי הן כאנשי הכרך ממש והרי הן כמוקפין חומה מימות יהושע.²³

לדבריו, ערים סמוכות ונראות נחשבות כמוק"ח לעניין מקרא מגילה בט"ו באדר, על אף שהן עצמן אינן מוקפות חומה מאחר שבעת מלחמה תושבי העיר הסמוכה או הנראית באים לעיר המוק"ח על מנת להתגונן בין חומותיה. דברי הרשב"א מבוססים על ספקו של חזקיה באשר לקריאת המגילה בטבריה שחלק מהיקפה היה ים ולא היה בין הים לעיר חומה ממשית:

23. רשב"א, מגילה ב ע"ב: "משום דמיגנו בתוך הכרך", וכן שם ג ע"ב.

כי קא מספקא ליה לענין מקרא מגילה: מאי פרזים ומאי מוקפין דכתיבי גבי מקרא מגילה. משום דהני מיגלו והני לא מיגלו, והא נמי מיגליא, או דלמא: משום דהני מיגנו והני לא מיגנו, והא נמי מיגניא. משום הכי מספקא ליה (מגילה ה ע"ב)

דברי הרשב"א הם פרשנות להגדרת סמוך ונראה לעניין מקרא מגילה, ואין היא מופיעה בדברי תנאים ואמוראים. הרשב"א גם לא כתב שזו סיבת הגבלת מקום הסמוך עד מיל בלבד, שהרי יתכן שהעיר המוקפת חומה תהיה קטנה מאוד ולא יהיה ביכולתה לקלוט רבים מאוד גם כאלה המתגוררים במרחק מיל מחומת כרך. הרב יום טוב ישראל הוא שחיבר בין ההנמקה שסמוך הוא חלק מהכרך בשל יכולת המיגון בעת מלחמה, לבין הגבלת רדיוס מקום הסמוך עד מיל בלבד. מכל מקום, הרב יום טוב ישראל השאיר את השאלה פתוחה וללא הכרעה. הוא סיים את מכתבו בפנייה:

ולחיות כי לא מצאתי הדבר מפורש כי אם אסברא בדדמי והן ולאו רפיא בידי, אי לזאת אשאל בה באורים מעלת הרבנים הגדולים וושבים על מדין לדון ולהורות את המעשה אשר נעשה.

ה. הצעה להגדרת 'סמוך': עיבור העיר ומשם מרחב מיל

הרב יום טוב ישראל הפנה את שאלתו לרב רפאל יצחק ישראל שהיה בן משפחתו ושימש ראב"ד העדה הספרדית בירושלים. הרב רפאל יצחק ישראל דן בדבר, ומסקנתו היא:

תוך עיבורה נחשב עיר ממש לענין מגילה. ואם כן אם נאמר דבעי: "עד כמה?" אסמוך למאן דאמר, צריך לומר סמוך לעיבורה, דעיבורה הוא עיר ממש.²⁴

עיבורה של עיר הוא המקום הנמצא בקצה העיר במרחק שבעים אמה וארבעה טפחים. עיבורה של ירושלים המוק"ח הוא מרחב של שבעים אמה ושני שליש האמה מהחומה. מקצה העיבור יש למנות מרחב מיל ורק במרחב זה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר.

הרב רפאל יצחק ישראל גיבה את הצעתו בדברי הרב יהושע בועז, מחבר ספר שלטי גיבורים – שעסק בשאלת היקף תוקפה של תקנה מחוץ לעיר שבה היא

24. הרב רפאל יצחק ישראל, "בתים אשר ניתוספו מחדש בעיה"ק ירושת"ו מחוץ לחומות העיר", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' טז-ז.

נתקנה. לדבריו, יש תקנות שהיקפן הוא מיל מחוץ לעיר כשהגדרת סמוך ונראה לעניין קריאת מגילה משמשת מקור לכך:

גבי קריאת מגילה קראו חכמים עד מיל סמוך לעיר, ולא שיהיה ממש מן העיר וכו'. ולדעתי כי היה פשוט לתלמוד דעד עיבורה של כרך חשוב כרך, וכדי שלא תהיה סבור שדוקא אותם שיושבין בעיבור הכרך קורין כבני הכרך וכו', לכך הצריכו חכמים לומר דגבי קריאת המגילה כשתקנו בימי מרדכי ואסתר להיות בני כרך קורין בט"ו, לאו דוקא בני כרך עד העיבור כדמוכח בכל מקום, אלא גם הסמוך לכרך דהיינו עד מיל נידון כרך לגבי התקנה שעשו בימי מרדכי. ואולי דאפילו הנראה עם הכרך אינו נדון כרך אלא עד מיל ולא יותר, כדמשמע מדברי מיימוני פרק קמא מה' מגילה. ומכאן למדו לכל גזירה שהיא מתפשטת עד תחומה של עיר, כי היכי דגבי מגילה מתפשטת טפי מהעיר גופא עד מיל, הכא נמי לכל תקנה.²⁵

מסקנתו של הרב רפאל יצחק ישראל מדברי הרב יהושע בועז היא שעבורה של עיר הוא בוודאי חלק מהעיר, ומשם יש למדוד עוד מרחק מיל, ושם יקראו מגילה בט"ו באדר. את מסקנתו זו הוא יישם בשכונות ירושלים החדשות:

ואם כן תורה יוצאה דכל אילו הבתים מחוצה אל העיר דהם בעיבורה של עיר, ומה גם דכל יום ויום נכנסים ובאים לעיר לצורכם, וגם לעניני גיטין, אפילו במקום הקבר של שמעון הצדיק אין בו ישוב, כשנושאים נשים וכותבים כתובה כותבים עיר הקדש ירושלים... מ"מ לגבי עיבורה אין ספק לכולי עלמא קוראים בט"ו, ומה שאמרו בש"ס "עד כמה?", הוא לחוץ עיבורה, ופשוט.

הוא ציין גם את הקשר הכלכלי והדתי שבין השכונות החדשות לכרך עצמו, ואף מקום שלא מתגוררים בו כמו באזור קבר שמעון הצדיק בצפונה של ירושלים, רואים את האזור כחלק מירושלים. דבריו אלו התבססו על דברים שכתב הריטב"א:

כגון כרך והסמוך לו, דכיון דסמוך לכרך מוקף ומיגנו בתוכו בעת צרה, ובהדי הדדי קיימי ומשתתפי, דינא הוא דליקרו בהדי הדדי.²⁶

הריטב"א נימק את תקנת סמוך על בסיס הקשר הביטחוני והכלכלי בין הסמוך לבין הכרך. יש להעיר שהצורך בשיתוף פעולה כלשהו בין סמוך לבין כרך לא מופיע בתלמודים כחלק מההגדרה של סמוך לעניין מקרא מגילה.

25. שלטי הגיבורים, בבא בתרא דף יא ע"א בדפי הרי"ף.

26. ריטב"א, מגילה ב ע"ב.

כאמור, מסקנת הרב רפאל יצחק ישראל היא שהגדרת סמוך היא מרחב מיל מעיבורה של עיר, ולכן בשכונות החדשות שנכללות במרחב זה, יש לקרוא בט"ו באדר.²⁷

ו. היצמדות להגדרת 'סמוך' מצומצמת: עד מרחב מיל בלבד

הרב יום טוב ישראל הפנה את שאלתו גם לרב משה כהניו, מראשי ישיבת 'עץ חיים' שמקום משכנה באותה עת היה בעיר העתיקה בירושלים. דעתו של הרב כהניו היתה שבשכונת 'בית יעקב' יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, ולכל היותר גם בט"ו באדר וללא ברכה, אם כי בשכונות אחרות שכבר נבנו בירושלים, כגון מאה שערים, נחלת שבעה, משכנות שאננים ואבן ישראל, יש לקרוא בט"ו באדר, מאחר שהן גם נראות וגם סמוכות.

בתשובתו עסק הרב כהניו בכמה נושאים. הנושא הראשון הוא השאלה מהו המרחב הנכלל בהגדרת סמוך לכרך, וכן מהו המרחב הנכלל בהגדרת נראה לכרך, לעניין מקרא מגילה. מסקנתו היא:

העולה מכל הנ"ל דרוב הראשונים וכמעט כל האחרונים הסכימו דלא דון ככרך אלא דוקא אשר הוא תוך התחום.²⁸

הכוונה ב"תוך התחום" היא למרחב מיל מחומת הכרך. הוא איננו מקבל את ההגדרה שסמוך הוא סמוך לעיבור העיר, אלא למרחב מיל מהחומה.

הנושא השני בתשובתו הוא: "אי סמכינן על בורגנין כמו לענין שבת או לא?". האם ניתן להוסיף את שטח המקום המוגדר כסמוך מעל מרחב מיל מהחומה, על בסיס התאמה להלכות תחום שבת, ששם רצף בתים מגדיל את שטח העיר ויש

27. לאחר למעלה ממאה שנה מאז שהתקיים דיון זה בחוברת תורה מציון, ערער הרב דוד יהודיוף, "דין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים", קובץ מדרש דוד – חקרי הלכה, ד (תשנ"ו), עמ' יח-לו (סיכום שיעור שנאמר בר"ח אדר א' תשמ"ט), על ההנחה שבאותן שנים עמדו בתים בתוך עיבור העיר: "שום בנין לא נבנה בתוך שבעים אמה ושיריים לחומת העיר העתיקה. עד ימינו אנו רואים בעינינו, שאין בנינים בתוך שבעים ושיריים מסביב לחומה פרט לבית החולים הצרפתי ובנק ברקליס ובנין הדואר הישן שנהרס ובנינים נוספים שנהרסו חלקם, שכל אלו נבנו הרבה אחרי השכונות הראשונות בתרכ"ו, תרכ"ח ותרכ"ג, והרבה אחרי שנכתבו המאמרים בתורה מציון תרמ"ז. שהרי רוב בנינים אילו נבנו רק מתקופת האנגלים משנת תר"פ ואילך". יתכן שהיו מבנים אחרים, וסביר להניח שהרבנים שחיו באותן שנים הכירו היטב את המבנים שמחוץ לחומה.

28. הרב משה נחמיה כהניו, "בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לירושלים", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' יז-יט.

למדוד מרחב מיל מקצה הבית האחרון. את האפשרות להתאים בין הלכות תחום שבת להלכות מגילה הוא שלל לחלוטין:

אי אפשר ללמוד כלל מעצמנו ממה שמצינו היתר לענין שבת, דנאמר כן גם לענין מקרא מגילה. ושם הלא התירו אפילו כמה פרסאות, וכי נתיר גם כאן אם יהיה סמוכין לזה ואפילו רחוק הרבה, אם אך תהיינה העיירות מובלעות זה בזה? הוא נגד דעת תורה ונגד דעת נוטה. והן לפי הטעם דאגוני מיגנא, אין שייך ברחוקות.

הוא טען עוד שלא יתכן ששטחו של מקום סמוך לעניין מקרא מגילה יהיה גדול מהכרך עצמו, מאחר שהבין שההיגיון העומד מאחורי תקנת סמוך לעניין זה הוא יכולתם של המתגוררים במקום הסמוך לכרך להתגונן בעת מלחמה בתוך הכרך, או שההנחה היא שעסקיהם של היושבים בשטח הסמוך והיושבים בתוך הכרך משותפים. כיון שכך, הגדרת סמוך יכולה לכלול רק את היושבים במרחק מיל מהחומה ולא יותר. כאמור לעיל, ההנמקה להגדרת דין סמוך ונראה לעניין מקרא מגילה בשל היכולת להתגונן בעת מלחמה או בשל עסקים משותפים, היא ע"פ דברי הרשב"א והריטב"א. את תשובתו סיים הרב משה נחמיה כהניו:

עתה מכל היוצא מזה להלכה, כי כל העיירות מאה שערים, נחלת שבעה,²⁹ משכנות שאננים, אבן ישראל, הם בכלל נראה וגם סמוך לפי הראות. אך בית יעקב אינה נראה ואינה סמוכה. זה ברור כי היא חוץ לתחום, וכל האומר שהיא תוך התחום אינו אלא טועה ומכזב. וגם לענין שבת יש לדון טובא אם רשאים לילך בלא עירוב, כאשר דברתי כבר עם המופלגים דשם, כי אין שם בורגנין כראוי, ואולי כעת נתוסף איזה בנין. אבל לענין מקרא מגילה הוא פשוט שצריכים לקרוא ב"ד בלא ספק, ובודאי טוב שיקראו גם בט"ו כמו בחברון וכל בני ישראל. ולהשומע יונעם, ולהמתעקש יהיה לו אשר לו.

29. ראובן גפני, "נחלת יעקב בנחלת שבעה: קורות בית הכנסת הראשון מחוץ לחומה", מצפת לירושלים – ספר שושנה הלוי (עורך: אלי שילר), ירושלים תשע"א, עמ' 49-56, עסק במאמרו במנהגי בית הכנסת 'נחלת יעקב' בשכונת נחלת שבעה. שכונת נחלת שבעה נוסדה בשנת תר"ל, ובית הכנסת 'נחלת יעקב' נוסד בשנת תרל"ג. לדבריו, התושבים בוודאי התלבטו כיצד לנהוג בפורים, וקשה לדעת כיצד הוכרע העניין בשנים הראשונות. לדבריו, הרב כהניו, שהיה תושב נחלת שבעה, פסק שרוב השכונות יקראו בט"ו באדר ובהן גם בנחלת שבעה. פסיקתו של הרב כהניו התפרסמה בשנת תרמ"ז, שבע עשרה שנים אחר הקמת השכונה, והיא מעידה על הספק שהיה בשנים הראשונות. לדעתנו, מעובדת פרסום התשובה אין ללמוד דבר על התלבטות בשכונת נחלת שבעה. לא ידוע על התלבטות כזאת ואין כל הוכחה לכך. אדרבה, לתושבי השכונות הללו היה פשוט וברור שהם נמצאים במרחק מיל מהעיר המוק"ח ולכן עליהם לקרוא בט"ו באדר.

יש למדוד מיל מחומת העיר, ורק אותם המתגוררים במרחק זה יקראו מגילה בט"ו באדר. כל המתגוררים מחוץ למרחק זה יקראו בי"ד באדר.³⁰ אמנם הוא הציע שהמתגוררים מחוץ למרחב מיל, יקראו גם בט"ו באדר כמו שנהוג במקומות מסופקים, כמו בחברון, ואכן המסורת בחברון היא לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. והוא מוסיף עוד: "בחברון וכל בני ארץ ישראל". יתכן שכאן הוא רומז למסורת שלפיה בכל ערי ארץ ישראל הוותיקות קוראים בי"ד ובט"ו באדר.³¹

הוא טען גם טענה עובדתית ששכונת בית יעקב נמצאת במרחק העולה על מיל מהבית האחרון בקצה השכונה הסמוכה לה, והדבר אף בעייתי מבחינת היכולת ללכת בשבת מהשכונות החדשות הסמוכות לחומת הכרך עד לשכונת בית יעקב.³² דבריו התקיפים והחריפים, הם כנראה בשל הערכתו האישית בתחילת המכתב שקלושים מאוד הסיכויים שתושבי השכונה יישמעו לדבריו או לדברי רבנים אחרים, מאחר שבשנים שקדמו לדיון פומבי זה, הם קבעו עובדה וקראו מגילה בט"ו באדר בלבד.

לימים פיתח הרימ"ט עמדה הלכתית כמו של הרב משה נחמיה כהניו, שלפיה יש למדוד מיל מהחומה, ובמקום שנכלל בתוך שטח מיל יש לקרוא מגילה בט"ו באדר, ומחוץ למרחק מיל יש לקרוא בי"ד באדר. לא ידוע על שיח ביניהם בעניין זה מאחר שהרב כהניו נפטר באותה השנה שבה פרסם את תשובתו (סיון תרמ"ז), והרימ"ט היה באותם ימים נער מחניכי התלמוד תורה.³³ הרימ"ט הכיר כמובן את התשובה הזאת והביא ממנה בדבריו.³⁴

30. הרב אלעזר בריזל, "דין היקף צורת הפתח לענין קריאת המגילה כאן בעיה"ק ירושלים", בתוך: הרב אלכסנדר זיסלין הכהן, ספר האגודה – סדר מועד, מהדורת אלעזר בריזל, ירושלים תשכ"ו, עמ' ריא-ריב, כתב שהרב כהניו טען שיש לקרוא בשכונת בית יעקב בי"ד באדר בלבד, מאחר שאז השכונה היתה רחוקה מאוד מהשכונות הקרובות לחומה ומחומת העיר העתיקה "אשר לא כן בזמננו שהישוב נרחב והבתים סמוכים זה לזה, איך יעלה על הדעת לחתוך את העיר באמצע ולומר כאן לקרות בי"ד וכאן בט"ו". ע"פ הבנתנו לא זו עמדתו של הרב כהניו. הרב כהניו טען שרק עד מרחק מיל מהחומה יש לקרוא בט"ו באדר, ובמקום שהוא מעבר למרחק מיל מהחומה יש לקרוא בי"ד באדר, גם אם יש רצף בתים.

31. הרב יהוסף שווארץ, שו"ת דבר יוסף, סימן ב, האריך בטיבה של מסורת זו.

32. הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם עירוב מועיל לשוותו לסמוך לענין מקרא מגילה?", נעם, ט (תשכ"ו), עמ' שסט-שעא, כתב שבאותה עת היתה שכונת בית יעקב מוקפת בעירוב יחד עם השכונות האחרות הצמודות לעיר העתיקה. אך ע"פ הידוע לנו, העירוב שחיבר בין שכונות ירושלים לעיר העתיקה הוקם ביוזמת האדר"ת ובמימונו האישי כעשרים שנה לאחר הדיון על מעמדה של שכונת בית יעקב לענין מקרא מגילה. כך ע"פ עדות הרב בן ציון יאדלר, בטוב ירושלים, ירושלים תשנ"ד, עמ' רס-רעב, ששימש במשך שנים רבות אחראי על תקינות העירוב בשכונות ירושלים.

33. הרימ"ט, "בתי החסד בירושלים", בתוך: לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ד (עורך: הרא"ם לונץ), עמ' 151-155, מתאר את הנהגותיו והליכותיו של הרב כהניו.

34. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפ-שפא.

ז. הגדרה רחבה ל'סמוך': רצף אורבאני של בתים ואחרי הבית האחרון עוד מרחק מיל

תשובה נוספת לשאלה שעורר הרב יום טוב ישראל, השיב הרב טוביה ראזינטאהל, שהיה אף הוא מרבני ישיבת 'עץ חיים'. לדבריו, הגדרת עיר לעניין מקרא מגילה היא רצף בתים שהמרחק ביניהם אינו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה: "ואפילו נמשך משך רב – עיר אחת גדולה יקרא. וכי מרבינן סמוך מיל ותו לא, על כרחך חוץ מעיבורה של עיר ומקצה הבית האחרון מודדים מיל"³⁵. לדבריו, קשה להניח שמתקני תקנת סמוך התכוונו לשטח מיל הסמוך לחומה מימות יב"ן בלבד. הלכה היא שעיר מוקפת חומה היא גם אם החומה מימות יב"ן חרבה (מגילה ג ע"ב), ואם הוסיפו בתים לעיר בשטח העולה על מיל, או אם בנו חומה חדשה ונוספו בתים בתוכה "הרי היא כרך אחד ודין אחד להם משום 'לא תתגודדו' (דברים יד, א). וכי נאמר שלכרך זו אין לה דין סמוך כלל מפני שנחשב מיל מהישנה והרי הוא מובלע בתוך הכרך, כל כי האי גוונא הוי ליה לגמ' לפרושי". לדבריו, המקור לתקן את תקנת סמוך או נראה לכרך לעניין מקרא מגילה, נלמד ממה שהיה בשושן:

דתיקון זכר לנס של שושן, מסתמא אז כל הנמשכים עם העיר ושבתוך מיל שאחריהם, על שמה יקראו. ובאו לעזרת העיר לנקום מאויביהם בי"ד ונחו בט"ו. וכן כל הנראים עמם. הילכך אין פלא למה תיקנו כן שהרחוקים הנראים יקראו בט"ו, ושבתוך המרחק ואינם נראים יקראו בי"ד, כי מסתמא כן היה בשושן שהנראים וראו נקמת אויביהם באו לעזרתם, ושאינם נראים אע"פ שקרובים יותר כיון שחוץ למיל מעיבורה של עיר היו ולא ראו ולא ידעו לא באו. וגם מסתבר כן שכל המתחברים אפילו מרחק רב והסמוך למתחברים וגם הנראים עמהם ישתתפו בשמחתם.

לדברי הרב טוביה ראזינטאהל יש לראות ברצף אורבאני של בתים שאין ביניהם הפסק של שבעים אמה ושני שלישי האמה, עיר אחת, ולא נכון לפצל רצף אורבאני של עיר בזמני מקרא המגילה. הוא התאים את שקרה לדעתו בשושן למגמת התקנה. בכך הוא פיתח את הרעיון שהציע הרשב"א שתקנת סמוך כרוכה באפשרות של תושבי הסמוך להתגונן בכרך.³⁶ הוא הציע שגם הקירבה של היושבים בסמוך לעיר המוק"ח יכולה להיות יעילה כשנדרש לסייע ביטחונית לנמצאים בתוך

35. הרב טוביה ראזינטאהל, "מקרא מגילה לבתים הרחוקים יותר ממיל ממוקפת חומה וסמוכה ע"י בורגנים", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' כה-כז. הרב ראזינטאהל המשיך לכתוב על כך גם בחוברת שיצאה אחר כך: תורה מציון, ב (תרמ"ח), עמ' ט-י.

36. לעיל הע' 23.

הכרך המוק"ח. לדבריו, התבוננות כזאת על הקשר שבין המתגוררים בסמוך לעיר המוק"ח ליושבים בתוך העיר המוק"ח והיחסים ביניהם, היא העומדת בתשתית תקנת סמוך לעניין מקרא מגילה. כך הוא סיכם את דעתו בעניין:

בתים סמוכים זה לזה בתוך ע' אמות ושייריים, אפילו במשך רב, נחשבים כעיר אחת. ואם בית אחד מהם בתוך מיל, כולם קורין בט"ו. רק הבתים שלהלן המופסקים מהם יותר מע' אמה ושייריים קורין בי"ד... ואין לנו למעט בשבחה דארץ ישראל בחינם. גם בעונותינו אולי יש בזה איסור לאו ד"לא תתגודדו", אם הנידונים ככך ישנו לקרוא בי"ד.

סביר להניח שהרב טוביה ראזינטאהל הכיר את דעתו של הרב משה נחמיה כהניו, שאתו לימד בישיבת 'עץ חיים' בעיר העתיקה. אך הוא שלל את האפשרות שלפיה עד מרחק מיל מהחומה יקראו בט"ו באדר, וממרחק מיל ומעלה מהחומה יקראו בי"ד באדר. הוא ציין לפסוק: "לא תתגודדו" (דברים יד, א) שעליו נדרש: "לא תעשו אגודות אלא היו כולכם אגודה אחת",³⁷ וכאמור בגמרא:

תנן התם: מגילה נקראת באחד עשר ובשנים עשר ובשלשה עשר ובארבעה עשר ובחמשה עשר, לא פחות ולא יותר. אמר ליה ריש לקיש לר' יוחנן, איקרי כאן: "לא תתגודדו", לא תעשו אגודות אגודות (יבמות יג ע"ב).

לדברי ריש לקיש, תקנת חכמים באשר לזמנים השונים של מקרא מגילה, שבני הכפרים יקראו מגילה בימי שני או חמישי החלים באחד התאריכים הבאים: י"א, י"ב או י"ג באדר, היא עבירה על צו התורה שאין לעשות אגודות אגודות. לטענתו של הרב ראזינטאהל, אם בעיר אחת יקראו אותם הסמוכים לעיר המוק"ח עד מרחק מיל בט"ו באדר, והרחוקים ממרחק מיל מהעיר המוק"ח יקראו בי"ד באדר, זה בוודאי עבירה על צו התורה: "לא תתגודדו" – לא תעשו אגודות אגודות".

בולטת אפוא תביעתו של הרב ראזינטאהל לראות את כל השכונות החדשות שנבנות מחוץ לחומת ירושלים כעיר אחת, ולא לפצל את הקריאה באזור הסמוך לתאריכים שונים, אלא אם המרחק ללא רצף בתים בין שכונה לשכונה יהיה מעל מרחק מיל. הוא נתן משקל משמעותי לרצף האורבאני ע"פ כללי ההלכה שנאמרו ביחס להגדרת 'סמוך' לעניין מקרא מגילה, ללא קשר למעמד המוניציפאלי. על פי דבריו, יתכן שיהיו שכונות בירושלים שיקראו בהן מגילה בי"ד באדר, אם הן יימצאו מעבר למרחק מיל מקצה הבית האחרון ברצף הבתים שמחומת העיר

37. ספרי דברים פיסקא צו.

העתיקה. הוא סיים את מכתבו בציפייה שהשואל, הרב יום טוב ישראל, יסכים עמו ויורה כך הלכה למעשה.

ח. סיכום הדיון על זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב ע"פ מבטו של הרימ"ט

כאמור, הרימ"ט תמך בעמדתו של הרב משה נחמיה כהניו. בספרו: הלכות ארץ ישראל, שיצא בשנת תשט"ו, הציג הרימ"ט את עמדות הרבנים באופן הבא:

בשאלה זו נתווכחו ומתווכחים גדולי ירושלים ורבניה זה כשבעים שנה מאז נבנתה שכונת בית יעקב במערב העיר. מהם שאמרו מכיון שבין שכונת נחלת שבעה לבין שכונת אבן ישראל ישנם בתים יחידים ובורגנים, ובין שכונת אבן ישראל לשכונת בית יעקב ישנם בורגנים עד לבית יעקב, לכן צריכים גם שם לקרוא בט"ו. ולעומתם טענו אז רבנים וגדולים אחרים שאין דין קריאת המגילה דומה כלל לדין שבת... ומסתבר שהגם שהוסיפו לכרך סמוך ונראה אין זה אלא אותו הסמוך והנראה לקו החומה העתיק. ולסברה אחרונה זו נטו דעות רוב הרבנים, ועד היום לא באו כולם לכלל דעה אחת בזו.³⁸

בולט לעין שאת אלה שלא תמכו בעמדה התואמת את עמדתו בעת פולמוס שכונת בית יעקב, הוא מציג כעמדת מיעוט, וכעמדות שאינן מבוססות על הנמקות הלכתיות. אמנם כל המתדיינים בענין הם "גדולי ירושלים ורבניה", אלא שאת הרבנים שחולקים על עמדתו הוא מציג: "מהם שאמרו", ואילו הסוברים כמותו הם "רבנים וגדולים", ולדבריו דעת "רוב הרבנים" כעמדתו. כאמור, שלושה רבנים הביעו עמדה ברורה וכתובה בדיון, ורק אחד מביניהם הביע עמדה ברורה דומה לרימ"ט. במקום אחר הוא הציג את המסקנות מהדיונים בדבר מעמדה של שכונת בית יעקב באופן זה:

מכל הרבנים והגאונים שבירושלים אשר עסקו ודברו בהלכה זו (ביחוד בעשר השנים תרמ"ז-תרנ"ז) רבים או רובם חיוו דעתם שקריאת המגילה בשכונת בית יעקב והלאה היא ביום י"ד. יתרם מהם שפקפקו ונשארו בספק, ומקצתם נטתה דעתם שיקראו בט"ו. וגם אלה הרבנים המעטים שאמרו לקרוא בט"ו לא שהוירו כן בתורת הלכה ברורה מתוך הוכחות, אלא שאמרו כן מתוך נטית דעת "שלא להתפרש ממנהג

38. הרימ"ט, ארץ ישראל דינה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ו, עמ' מח. דברים דומים הוא כתב בקצרה ב"תשובה לרבים על דבר קריאת המגילה של פורים בירושלים החדשה", לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, נספח, עמ' ג.

ירושלים הקדושה" (לשונו של אחד הגדולים הירושלמיים), ומשום כך פקפקו או ערערו על ההוראה.³⁹

גם כאן הטיה: "רבים או רובם חיוו דעתם" כעמדתו, בעוד ש"מקצתם נטתה דעתם שיקראו בט"ו", וגם הוראה זו אינה מנימוקים הלכתיים. כאמור, שלושה רבנים הביעו עמדה ברורה וכתובה בעניין מעמדה של שכונת בית יעקב, ושלושתם הביעו עמדות שונות ומנומקות מבחינה הלכתית. הביטוי "רבים או רובם" ביחס לעמדות שלושה רבנים יתכן שהוא אינו משקף נכונה את המציאות.

דברי הרימ"ט הללו נכתבו עשרות שנים לאחר פולמוס שכונת בית יעקב. עובדה היא שבמהלך עשרות השנים הללו לא התקבלו דבריו או דברי הרב כהניו, או דברי אותם רבנים שלדברי הרימ"ט תמכו בו. הם לא התקבלו על ציבור יושבי השכונות בירושלים, וגם רבנים רבים לא הסכימו להם והביעו עמדה הלכתית שונה בהגדרת סמוך לעיר מוק"ח מימות יב"ן. ובכל זאת, הרימ"ט הציב אותם כמורי הדרך בסוגיה.

ט. שכונת מאה שערים בנויה בשטחה הרחב של העיר מימות יב"ן (תרמ"ט)

למעט הדיון בשאלת מעמד שכונת בית יעקב אם היא מוגדרת כסמוכה או לא, והדיון העקרוני שהתפתח בעקבותיו, לא ידוע לנו על דיון והתלבטות כלשהי בדבר מעמדה של שכונות חדשות אחרות בירושלים. אף הרב משה נחמיה כהניו, שטען שבשכונת בית יעקב יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, כתב שבשכונת מאה שערים ובשאר השכונות האחרות שהיו קיימות אז, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר.⁴⁰ אף על פי כן, בספר התקנות למאה שערים שיצא בשנת תרמ"ט, ישנה התייחסות למעמדה של השכונה לעניין קריאת מגילה, חמש עשרה שנה לאחר היווסדה (תרל"ד) בסמיכות לעיר העתיקה. מחברן האנונימי של התקנות⁴¹ ציין בפתיחת הספר את האמור בגמרא: "אמר רבה, אמר לי ההוא סבא: לדידי חזי לי ירושלים קמייתא, ותלתא פרסי הויא" (בבא בתרא עה ע"ב), וכתב על כך:

39. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג עמ' שצו.

40. הרב משה נחמיה כהניו, "בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לירושלים", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' יז-יט.

41. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' תכ, כתב שהרב זלמן בהר"ן הוא מחבר התקנות. עוד על זיהוי מחבר התקנות, ראה: שלומית לנגבוים, "ספרי התקנות של מאה שערים", אריאל, 163-164 (תשס"ד), עמ' 109-113. לדבריה, יש שייחסו אותן לר' יוסף ריבלין ולר' אברהם קורפו, ויש שייחסו אותן לרב זלמן בהר"ן.

מזה נראה כי ירושלים אשר היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון היתה מתפשטת למערב ולצפון הרבה, וכלשון המשנה בסוכה דף מה ע"א: 'מקום היה למטה מירושלים ונקרא מוצא... תנא מקום קלניא הוה'. עין ברע"ב וזה לשונו: 'בגמרא אומר ששמו קלניא, ועוד היום כך שמו'... אם כן מוכח מזה בעל כורחנו, כי השלוש פרסאות התפשטו על פינה צפונית ומערבית. אם כן אין מקום להסתפק על ענין קריאת המגילה בט"ו בהתחברות הרחוקות מהעיר לצד מערב סמוך לכפר ליפתע.⁴²

לדבריו, ירושלים המוקפת חומה מימות יהושע בן נון היתה עיר גדולה מאוד והגיעה עד אזור כפר ליפתא – קרוב לשוב מוצא, וממילא ברור שבשכונות החדשות הנבנות בתוך תחומה של ירושלים מימות יב"ן, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד בשל היותן חלק מהכרך ולא בשל סמיכותן לחומת הכרך.⁴³ הצעת פתרון כזאת כוללת בתוכה גם את שכונת בית יעקב כחלק מירושלים.

ברוך מציב גבול אלמנה!
אחוזת נחלת קודש (הנקרא בלשון ערב. בְּרַחֵם בְּךָ יְיָ ד')
בעה"ק ירושלים חובכ"א.

(כמתק הספיקה דף ע"ט ע"א) ושמתי בדכד שמתוך א"ר שאלו: בר נתני פלני תרי מלאכי בקיע בניאל ומיאל ומתי לה תרי אמוראי. כמערכת ומן ינבו יהודא וחוקי בני ר' חייא חד אמר שהם חד אמרישפה א"ל הק"ם ליהו כד ין וד ין. ושערך לאכני אקרת, כי הא דיתבי ר' יוחנן וקוריש עמוד הק"ם להביא אכנים עוטות ומרגלות שהם שלשה על שלשה לחוקן בהם עשר על עשרים ותפמידם בשערי ירושלים.
 (עוד שם) אמר ר"ם א"ל שהוא סבא לירידי חזי לי ירושלם קיימתא ותלמי פדמי הוה. מזה נראה כי ירושלם אשר היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון היתה מתפשטת למערב ולצפון הרבה וגלגלן המגילת סוכה דף מ"ט מקום היה למטה מירושלים ומוצא תנא מקום קלניא היה היום עין ברע"ב וז"ל בגמ' אומר ששמו קלניא ועד היום כך שמו ע"ש. כי כמולת הגבול היה היום ונדרום הגבול היה העמוד נדרומו של הר לין וע"י הכר אמר ביהושע, ועלה ראש גי הוינים ודקף היטטי מנגב הוא וירושלם" (יהושע ע"י ח') כי זה הכר הוא כוף גבול יהודה, ונראה הכר היה לנד דרום עד סמוך לקבר רמל אמנו הוא מקום עמק האום המוכר כנראשית ע"י י"י, אל עמק שוב הוא עמק המלך" ירדע למיני הגבול. א"כ מוכח מזה כע"כ כי שלשה פרסאות התפשטו"ל פינת"ל צפונית ומערבית, א"כ אין מקום להסתפק על ענין קריאת המגילה ענין בהתחברות הרחוקות מהעיר לנד מערב סמוך לכפר ליפתע".

מתוך ספר "תקנות מאה שערים" אודות זמן מקרא מגילה בשכונה

לימים הגיב הרימ"ט על הדברים שנכתבו בספר התקנות למאה שערים. לדבריו, ברור ששכונת מאה שערים ואפילו מזרחה ודרומה היו מחוץ לעיר העתיקה המקודשת, ודברי רבה ששטחה של ירושלים היה שלוש פרסאות, מתייחסים לגודל העיר בזמנו של אותו סבא שסיפר את הדברים לרבה. שטחה של ירושלים המוקפת חומה בימי יב"ן לא היה בהיקף זה. בשכונת מאה שערים יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בשל היותה סמוכה ונראית לעיר המוקף"ח ולא בשל היותה חלק מהעיר המוקף"ח.⁴⁴

42. ספר התקנות למאה שערים, ירושלים תרמ"ט, בעמוד האחורי של הכריכה העליונה של החוברת.
 43. גם הרב עקיבא יוסף שלזינגר, שו"ת ר' עקיבה יוסף, ירושלים תשס"ט, סימן רכב, העלה אפשרות זו בתשובתו על זמן קריאת מגילה בשכונות החדשות בירושלים, אם כי לא כתב זאת כהנמקה ליישום הלכה.
 44. הרימ"ט, עיר הקודש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' תכ-תכא.

סיכום

את מכתבו של הרב יוסף בנימין מסלאנים לרב יהושע לייב דיסקין, ואת קביעת העובדה "בשטח" של תושבי שכונת בית יעקב, אפשר לראות כקריאת כיוון ראשונה ולחץ שבא מ"השטח", להגדיר אחרת ומחדש את המושג 'סמוך' לעניין מקרא מגילה. זאת מתוך הנחה שבסוגיות העוסקות בסוגיית הגדרת מקום סמוך לעניין מגילה, אין תשובה ומענה מספקים למציאות אורבאנית שבה המקום הסמוך הוא חלק בלתי נפרד מהכרך עצמו מבחינה מוניציפאלית ויש לראות את כל העיר כמקום אחד. הדגם המוצע להגדרת עיר אחת הוא הלכות נדרים והלכות עירוב תחומין של שבת.

הדיון שהתקיים בשנים תרמ"ו-תרמ"ז בדבר זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב, היה לאחר שבני שכונת בית יעקב כבר נהגו לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. לא ידוע לנו על שכונות נוספות באותן השנים שהתעורר ספק או בעיה כלשהי באשר להגדרתן כסמוכות לעיר המוק"ח. כמו כן, לא ידוע לנו על רבנים נוספים שהביעו עמדה בשנים אלו לגבי הגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה. לפנינו ארבע התייחסויות לעניין. נציב את עמדות הרבנים על ציר אחד, מהמצמצמת ביותר עד המרחיבה ביותר:

א. הרב משה נחמיה כהניו תמך בעמדה שלפיה יש לפרש את ההגדרה האמורה בתלמוד "מיל", באופן המצמצם ביותר. רק במרחק מיל מהחומה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. בשכונות החדשות שנבנו במרחק גדול ממיל מהחומה, יקראו מגילה בי"ד באדר. הוא התנגד להעתקת הגדרות מתחומי הלכה אחרים ולהגדיר אחרת את המושג סמוך לעניין מקרא מגילה. לדעתו, על תושבי שכונת בית יעקב לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד, וטוב שיקראו גם בט"ו באדר.

ב. את עמדת הרב רפאל יצחק ישראל אפשר להציג כעמדת ביניים. לדבריו, הגדרת עיר בהלכות אחרות, כמו בהלכות נדרים, כוללת גם את עיבורה, מרחב מצומצם של שבעים אמה ושני שליש האמה מגבולות העיר, ובהקשר למקרא מגילה – מהעיר המוקפת חומה. תקנה מיוחדת תוקנה לקריאת מגילה שגם באזור הסמוך לעיבור העיר שמרחבו מיל, יש לקרוא בט"ו באדר. שכונת בית יעקב רחוקה יותר ממיל ממרחב עיבור העיר, ועל כן היה עליהם לקרוא מגילה בי"ד באדר.

ג. הרב טוביה ראזינטאהל הוא זה שהרחיב ביותר. לדבריו, יש להחיל את עקרונות הלכות עירוב תחומין של שבת, והגדרת סמוך כוללת את המרחב מחוץ לעיר המוק"ח שבו רצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים

אמה ושני שלישי האמה, ומשם למנות מרחק מיל. בשכונות הרחוקות יותר ממיל מקצה הבית האחרון שברצף הבתים מחומת הכרך, יש לקרוא בי"ד באדר.

ד. הרב יום טוב ישראל שעורר את השאלה, התלבט בין העמדה המצומצמת ביותר לבין העמדה הרחבה ביותר.

המכנה המשותף בין הרבנים המשיבים הוא שהם הגדירו את המרחב ה'סמוך' על פי הבנתם את האמירות ההלכתיות שנאמרו בהקשר זה בעקבות ההתפתחות האורבאנית של העיר החדשה בלבד. הכל הסכימו שיתכן מצב שבשכונות חדשות ששייכות מוניציפאלית לירושלים, יקראו מגילה בי"ד באדר.

כאמור הדיון שהתקיים בשנים תרמ"ו-תרמ"ז, כבר לא היה רלוונטי מבחינה מעשית לתושבי שכונת בית יעקב, מאחר שהם קבעו עובדה וקראו מגילה בט"ו באדר בלבד, אם כי הסתבר שעל פי עמדותיהם של כמה רבנים הם נהגו שלא כדין. אך מלבד הדיון הממוקד במעמדה של שכונת בית יעקב, יש לראות בתשובותיהם השונות של הרבנים פתיחת דיון ראשוני ועקרוני ותובנות חדשות בדבר הקריטריונים הנדרשים להגדרת מקום כסמוך לכרך לעניין מקרא מגילה בט"ו באדר.

ג

התקופה השניה: התרחבות שכונות ירושלים (תרס"ב-תרצ"א)

בית מושב הזקנים בכניסה לעיר, תרס"ב; שכונת מקור חיים, תרפ"ו;
בית היתומים דיסקין בשכונת גבעת שאול, תרפ"ז;
שכונות שערי ירושלים ועץ חיים, תרפ"ה-תרפ"ט; שכונת בית וגן, תרצ"א)

מבוא

מאז הדיון בדבר מעמד שכונת בית יעקב כמקום סמוך לעיר מוק"ח (תרמ"ז), וכן ההערה על מיקומה ומעמדה של שכונת מאה שערים כחלק משטחה של ירושלים שהיתה מוק"ח מימות יב"ן (תרמ"ט), לא ידוע על דיון נוסף ביחס למעמדן של שכונות חדשות לעניין מקרא מגילה. בשנת תרס"ב, ובמשך שלושים השנים הבאות, התעורר הדיון מחדש כשקמה שכונה חדשה או כשנבנה מוסד שבו התגוררו אנשים בקביעות, במקום מרוחק מאוד מקצה השכונות שיש ביניהן רצף אורבאני עד חומת העיר העתיקה. הדיון לא התנהל לאורך כל התקופה אלא בעיקר בנקודות הזמן שבהן נבנו בתים וקמו שכונות חדשות במרחק ניכר מקצה הבית האחרון. נצביע על חמישה מקומות בירושלים החדשה שלגביהם התעורר דיון בפרק זמן זה:

1. מושב הזקנים הכללי המאוחד במערב העיר (תרס"ב) – בכניסה לעיר, ליד ה"תחנה המרכזית" המוכרת לנו כיום.
  2. שכונת מקור חיים (תרפ"ו) – בדרום העיר ליד פסי הרכבת.
  3. בית היתומים דיסקין (תרפ"ז) – בקצה שכונת גבעת שאול במערב העיר.
  4. שכונות שערי ירושלים ועץ חיים (תרפ"ח) – במערב העיר.
  5. שכונת בית וגן (תרצ"א) – בדרום מערב העיר.
- בין לבין כתבו פוסקים תשובות ומאמרים בסוגיית מעמדן של השכונות החדשות בירושלים לעניין מקרא מגילה. בפרק זמן זה בולטות שתי תנועות שיש ביניהן הלימה והתאמה:

א. רבנים שנטו להרחיב את הגדרת 'סמוך' במרחק גדול מהעיר המוק"ח – רצף בתים מהחומה העתיקה, ומקצה הבית האחרון שברצף יש למדוד מרחב מיל, ובכל השטח הזה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. אמנם היו פוסקים שקבעו שמעמדן של השכונות הרחוקות הוא כמעמד עיר מסופקת, והורו לקרוא בהן בשני הימים, אך קולם ותמיכתם של המרחיבים בלט יותר. רבנים מעטים תמכו בהגדרה מצומצמת של 'סמוך' – עד מיל מהחומה בלבד.

ב. רבים מאוד מתושבי השכונות החדשות והרחוקות ביקשו לראות את עצמם כ"ירושלמים" גם לעניין מקרא מגילה, למרות הקשיים ההלכתיים בהגדרת מקום מגוריהם כמקום 'סמוך'.

שני הנתונים הללו עיצבו את הנורמה שבשכונות ירושלים החדשות והרחוקות קראו מגילה בט"ו באדר, ומעטים מאוד קראו גם בי"ד באדר וגם בט"ו באדר.

א. מקרא מגילה במושב הזקנים הכללי בכניסה לעיר (תרס"ב)

הדיון בהגדרת 'סמוך' לעניין מקרא מגילה התעורר מחדש ע"י יושבי בית הזקנים הכללי המאוחד, כשהמוסד עבר מהעיר העתיקה לעיר החדשה. בית הזקנים החדש נפתח בא' באייר תרס"א,¹ ומקומו היה בסמוך לכניסה לירושלים החדשה באזור התחנה המרכזית של האוטובוסים המוכרת לנו כיום. בעת הקמתו לא היה בסביבה ישוב יהודי. השכנים היחידים היו הכפרים הערביים הסמוכים, ליפתא ושייך-באדר. לקראת פורים תרס"ב התלבטו יושבי בית הזקנים מתי עליהם לקרוא מגילה, והם פנו בשאלה זו לרבה של ירושלים, הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים,² האדר"ת:

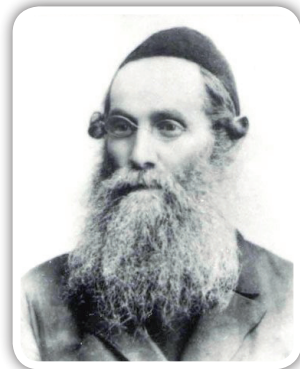
נשאלתי בדבר בית מושב זקנים שבעיה"ק יצ"ו, שהיא הבית הראשון בואכה יפו, והיא רחוקה מן העיר מכל המגרשים שסמוך להעיר, ואי אפשר להם לבא בשבת להעיר מפני שהיא מחוץ לתחום.³ איך יעשו עם קריאת המגילה, אם בט"ו כמו שהוא בעיר [ובמגרשים מפני שהינם ככרך והסמוך להם], או בי"ד לפי שהם רחוקים מן העיר, וגם אינו נראה. וכבר היה מו"מ בפעיה"ק בשנת תרמ"ז ונדפס בקונטרס תורה

1. זלמן בן טובים, "בתי חסד בירושלים – בית מושב זקנים החדש ירושלים", בתוך: לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ב (עורך: אברהם משה לונץ), ירושלים תרס"א, עמ' 118.
2. הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת, שימש רבה של העיר מיר בליטא, ונקרא על ידי רבה הישיש של ירושלים, הרב שמואל סלנט, לבוא ולשמש כעוזרו ברבנות קהילת האשכנזים הפרושים בירושלים כדי שימלא את מקומו לאחר פטירתו. האדר"ת עלה לארץ באדר תרס"א ונפטר כעבור ארבע שנים בג' באדר תרס"ה, עוד בחייו של הרב שמואל סלנט.
3. כוונתו היא שהמרחק ממושב הזקנים עד העיר המוק"ח הוא יותר ממיל.

מציון, על המגרשים שנתוספו חוץ לחומת העיר ב"ה, ויש שרצו לומר שגם הסמוכים צריכים לקרוא בי"ד.⁴

האדר"ת תיאר את העובדות כפי שהן, ובדבריו במשפט האחרון הוא רומז לפסיקתו של הרב משה נחמיה כהניו שטען שהשכונות המרוחקות מהעיר שבין החומות יותר ממרחק מיל, אינן נחשבות לסמוכים והן גם אינן נראות, ועל תושביהן לקרוא מגילה בי"ד באדר. הוא לא הביע תמיכה ברורה בעמדה זו, אך בין מכלול התשובות שנכתבו בענין מעמד שכונת בית יעקב, הוא ציין רק את התשובה הזאת.⁵

מכאן ואילך דן האדר"ת בשאלה עקרונית אם אמנם גדרי 'סמוך' ו'נראה' בכלל חלים בירושלים העתיקה המוכרת לנו, מאחר שהחומה המקיפה אותה איננה החומה מימות יב"ן, ומניין שגם במצב כזה חל דין סמוך ונראה. אמנם אין צורך בקיומה של חומה כדי לקרוא בתוך תחומה מגילה בט"ו באדר (מגילה ג ע"ב), אך אולי הלכות סמוך ונראה הן רק כשהחומה המקורית מימות יב"ן עומדת על תילה, ולא כשבמקומה נבנתה חומה אחרת. כמו כן, היו תקופות שישבו בתוך העיר שבין החומות רק גויים, ויתכן שבשל כך היא איבדה את מעמדה הייחודי כעיר מוק"ח.

רבי אליהו דוד רבינוביץ-תאומים האדר"ת

אף שערער על עצם הדיון אם יש להחיל גדרי 'סמוך' ו'נראה' במצב הקיים בירושלים העתיקה, כתב האדר"ת שאין הוא מבקש לשנות מהנורמה שהתקבלה שבשכונות הסמוכות והנראות לחומה המוכרת קוראים מגילה בט"ו באדר: "אמנם לא נדבר נגד מה שכבר נהגו פה משנים קדמוניות ע"פ גאונים אדירים הרבנים הספרדים והאשכנזים ז"ל שהיו בפה שאינני כדאי להרהר אחריהם". הוא ביקש לדון ביחס לשכונות החדשות כפי שהיו בתקופתו, בעקבות שאלתם של יושבי בית הזקנים:

אבל על עתה באתי. הן כל המגרשים נתאחדו יחד הרחק מחומת העיר ב"ה יותר ממיל, אבל הבתים תכופים זה לזה עד אחר בית החולים האמשטרדמי, ומשם עד בית מושב הזקנים כת"ת אמות בלא בתים,⁶

4. הרב אליהו דוד רבינוביץ-תאומים, הר המוריה – חידושי הלכה לדינא פסקי הלכה למעשה לשואלים והוראות במילי מתא ירושלים, ירושלים תשס"ו, אות נח, עמ' נג-נה.

5. בעמדת הרב כהניו עסקנו לעיל פרק ב.

6. גם בתשובה אחרת, בספר הר המוריה – חידושי הלכה לדינא פסקי הלכה למעשה לשואלים

ועל זה אנו מסתפקים. אם תרצה לומר דכל שהבתים סמוכים זה לזה כעיר אחת היא נחשבת, אבל בכל זאת הרי הם רק מתורת סמוך לכרך הם נידונים, ואם כן בית מושב הזקנים שאינם נראים לכרך ולא סמוכים ולא תכופים זה לזה, איך נאמר שדינם ככרך. ולכן הסכמתי כדעת הגאון זקן ההוראה בפה הוא הישיש מהר"ש סלאנט שליט"א, שצריך לקרוא שם בשני הימים, והעיקר בי"ד.

האדר"ת הצביע על העובדה שבתי השכונות החדשות רחוקים מהחומה יותר ממיל, ובכל זאת קוראים בהם מגילה בט"ו באדר בשל רצף הבתים עד בית החולים האמסטרדמי, הוא בית החולים 'שערי צדק' שמקומו היה אז במערב רח' יפו (כיום בניין הנהלת רשות השידור).⁷ בית החולים נחנך בב' בשבט תרס"ב, כחודש וחצי לפני פורים באותה השנה שבה נשאל על מעמד מושב הזקנים.

יש לציין שהאדר"ת לא נעזר בהגדרות הלקוחות מהלכות עירוב תחום שבת, כמו: עיבור העיר או שבעים אמה ושני שלישי האמה, כדי לתאר עד כמה הבתים תכופים זה לזה. אך הוא ציין שהוא מודע להגדרות של רבנים מירושלים שקדמו לו, שחלקם התאימו בין הגדרות הלכות עירוב תחום שבת להגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה. מבית החולים שערי צדק

בית חולים שערי צדק. צולם בשנת תרס"ה

והוראות במילי מתא ירושלים, ירושלים תשס"ו, עמ' ח, כתב האדר"ת שהמרחק שבין מושב הזקנים לבית האחרון של שכונות ירושלים הוא ת"ת אמה (=800 אמה, כ-400 מטר). הדיון שם הוא בשאלה הקשורה לעירוב תחומין של השכונות החדשות.

7. על שם זה של בית החולים כתב אליהו פרוש, שערי צדק, ירושלים תשי"ב, עמ' לב, בספר המספר את תולדות בית החולים: "בזמן שבנו את בית החולים היה ידוע בפי יהודי ירושלים בשם בית החולים האמסטרדמי, כי מייסדיו הראשונים היו פקדי ואמרכלי אמסטרדם. אחרי כן היו קוראים אותו בשם בית החולים של וואלאך, אבל השם הרשמי היה מבראשונה שערי צדק וזהו שמו עד היום".

עד בית מושב הזקנים היה שטח מפורז ללא בתים בן 800 אמה, ועל כן לא ניתן לדבריו לפסוק שיקראו מגילה בבית מושב הזקנים בט"ו באדר. הוא מודה, כי לו היה רצף בתים מחומת העיר המוק"ח עד מושב בית הזקנים, היה מורה להם לקרוא מגילה בט"ו באדר, אך כיוון שאין זה כך – הוא הסכים לפסיקתו של הרב שמואל סלנט, שיש לקרוא שם מגילה בי"ד ובט"ו באדר, והיום העיקרי הוא י"ד באדר. כלומר, שבי"ד באדר יקראו בברכה, ובט"ו באדר יקראו ללא ברכה. יתכן שהאדר"ת פסק שיש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, מפני שחש שהוראה לקרוא בי"ד באדר בלבד, לא תתקבל ברצון אצל תושבי בית מושב הזקנים מאחר שהם לא יסכימו לקבל את העובדה שהם אינם נחשבים לתושבי ירושלים לעניין מקרא מגילה. בית מושב זקנים זה עבר ממשכנו הקודם בעיר העתיקה למשכנו החדש בפאתי העיר, ויש סבירות רבה שהם ראו עצמם כירושלמים לכל דבר. יתכן עוד שהאדר"ת ראה את מגמת התפתחות העיר ומעבר מוסדות הבריאות והרווחה מהעיר העתיקה לעיר החדשה (בית חולים שערי צדק, ובית מושב הזקנים), והבין שלא ניתן לפצל את זמן מקרא המגילה בעיר החדשה לזמנים שונים לחלוטין.

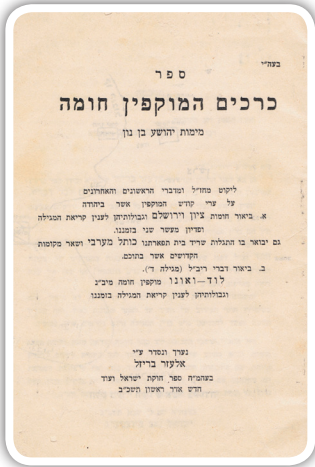
האדר"ת סיים את תשובתו בדבר קריאת המגילה בבית מושב הזקנים, בהצגת עמדה אחרת שמתייחסת גם למצב המוניציפאלי החדש שבירושלים:

אכן הגר"ז הלובליני שי', השיב בפשטות אל השואל שאלה הזאת, כי תלמוד ערוך הוא בידינו: "כרך וכל הסמוך לו ונראה עמו נידון ככרך" (מגילה ג ע"ב), וצירף לזה מה שנותנין מס לכל הצטרכות העיר, וגם שייכים לבית החולים של עיה"ק ירושלים. הרי לנו תשובה ברורה שאין לה פירכא?⁸

הגר"ז הלובליני שמזכיר האדר"ת, הוא הרב שניאור זלמן פראדקין שהיה אב"ד בלובלין, ובסוף ימיו התגורר בירושלים.⁹ שתי טענות בשמו של הרב פראדקין:

8. סימן השאלה במקור. צילום מכתב זה מופיע אצל: הרב ראובן דב דסלר, שנות דור ודור, חלק ב, ירושלים תשס"ד, עמ' תק-תקב, ושם אפשר לראות בבירור את סימן השאלה. בהמשך הדברים נתייחס לאפשרויות שונות בהבנת משפט זה.

9. הרב שלמה זלמן פראדקין עלה לארץ בקיץ תרנ"ב, ונפטר בה' בניסן תרס"ב. בירושלים הוא שימש אב בית דין של כוללי החסידים. בספרו שו"ת תורת חסד, ווארשא תרמ"ג, חלק א, סי' לח, הוא כתב תשובה מקיפה לשאלה אם יש עיירות בחו"ל שצריכות לקרוא יומיים, ויתכן שבשל הידיעה שעסק בסוגיה זו, הוא נשאל על כך. תשובתו המובאת כאן נאמרה כנראה בע"פ מאחר שאין בידינו תשובה כתובה בעניין. יש גם להתחשב בעובדה שהוא נפטר בחודש ניסן תרס"ב, זמן קצר לאחר שנשאל על זמן קריאת המגילה בבית מושב הזקנים. יתכן שבסוף ימיו, הוא השיב רק בע"פ ולא העלה דברים על הכתב. לימים העיד הרב ישראל זאב מינצברג על הוראת הרב פראדקין, בהסכמה לספרו של הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשכ"ב, עמ' ג: "וזכור אני מה שהורה גאון הגאונים אבד"ק לובלין בעל תורת חסד לפני ששים שנה

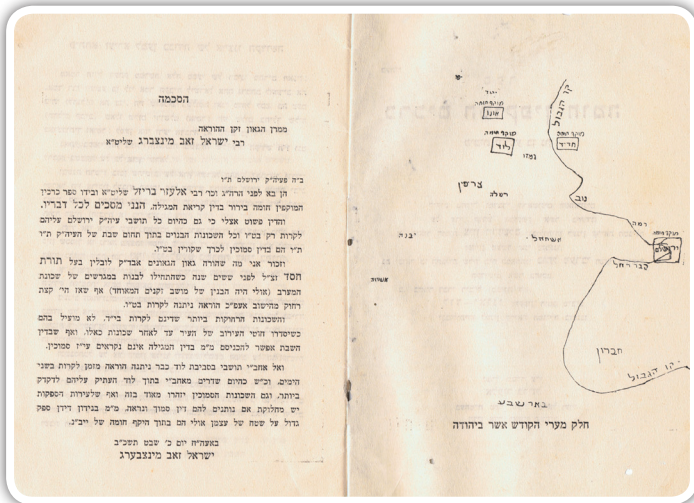
א. לפי האמור בגמרא כל מקום שסמוך לעיר המוק"ח ונראה עמו נידון ככרך. הרב פראדקין איננו מציין לאמור שם בהמשך סוגיית הגמרא שהגבול הוא עד מרחק מיל, אבל יש להניח שהרב פראדקין היה מודע לכך, וכן לעובדה שהמרחק בין מושב הזקנים לבתיה האחרונים של שכונות ירושלים החדשות הוא בסך שמונה מאות אמה, ובשל כך פסק שהמקום מוגדר כסמוך, מאחר שבית מושב הזקנים נכלל בתוך מרחב מיל.

ב. הכרה בעובדה שיושבי מושב הזקנים הם חלק מתושבי ירושלים בהיותם משלמים מסים כמו תושבי השכונות האחרות וכן בהיותם נהנים מאותם שירותי רפואה כשאר תושבי העיר.

צירוף שתי הטענות מרכיב את המסקנה שבית מושב הזקנים מוגדר כסמוך. הטיעון בדבר ההשתייכות המוניציפאלית מבוסס על דברי ראשונים שנימקו את הלכת סמוך לעיר מוק"ח לעניין מקרא מגילה, בקשר הכלכלי, הביטחוני או החברתי,

שבין היושבים בשטח הסמוך לכרך, לבין היושבים בכרך עצמו.

הרב פראדקין העניק משקל משמעותי מאוד לקשר המוניציפאלי שבין השכונות החדשות לבין העיר המוק"ח. יתכן שהסיבה לכך היא מפני שגם הנמקה

הסכמת הרב ישראל זאב מינצברג לספר: רכיבים המוקפין חומה

כשהתחילו לבנות במגרשים של שכונות המערב (אולי היה הבניין של מושב הזקנים המאוחד), אף שהיה קצת רחוק מהישוב, אעפ"כ הוראה ניתנה לקרות בט"ו. תאריך כתיבת מסמך זה הוא בכ' שבט תשכ"ב, ששים שנה לאחר שנת תרס"ב, שבה דנו בשאלה זו.

זו קיבלה תפנית משמעותית. הפרשנות לדין 'סמוך' היא שהסמוכים משתמשים בשירותים החברתיים והביטחוניים שבתוך העיר המוק"ח ונהנים מהם, ועל כן יש להחשיבם ולהגדירם כיושבים בתוך העיר המוק"ח. אלא שהמצב המתחדש בירושלים מלמד על תנועה הפוכה. המסים הם תשלום עבור שירותים עירוניים ושירותים רפואיים נוספים, שכעת מרכזם הוא בשכונות החדשות ולא בעיר המוק"ח. היושבים בין החומות נזקקים לשירותים הללו, והם מצאו אותם מתפתחים ומתקבעים מחוץ לחומות. השינויים הם אורבאניים ומוניציפאליים כאחד. מלבד זאת, הרב פראדקין יצר התאמה וזהות בין שיתוף חברתי וכלכלי בין היושבים בעיר הוותיקה והחדשה, לבין קשר מוניציפאלי הבא לידי ביטוי בתשלום מסים עירוניים. זהות זו הגבילה את הקשר רק לבני אותה עיר מבחינה מוניציפאלית, אם כי יתכן שהרצף האורבאני כולל בתוכו יותר מרשות מוניציפאלית אחת. אין חפיפה מחייבת בין רצף אורבאני לקשר מוניציפאלי. ע"פ דבריו, יתכן שבעיר אחרת בעוטף ירושלים למשל, שקיים ביניהן רצף אורבאני לעיר העתיקה יקראו מגילה ב"ד באדר מאחר שמדובר ברשות מוניציפאלית אחרת, ותושבי הערים הללו אינם משלמים מסים לאותו מקור והם אינם נהנים מאותם שירותים.

המשפט האחרון במכתבו של האדר"ת בעקבות דברי הרב פראדקין, מסתיים בסימן שאלה: "הרי לנו תשובה ברורה שאין לה פירכא?". שתי אפשרויות להבין את דברי האדר"ת:

- א. הסכמה לדברי הרב פראדקין, ובעצם משמעות סימן השאלה היא כסימן קריאה. טענתו של הרב פראדקין היא טענה ניצחת ולא ניתן להשיב עליה.
- ב. אפשרות אחרת וסבירה יותר היא ששאלה זו היא ביטוי לאי הסכמה וכקריאה להשיב לדברי הרב פראדקין, אם כי הוא עצמו איננו משיב תשובה לטענתו של הרב פראדקין במכתב זה.

האפשרות השנייה נשענת על תשובה נוספת של האדר"ת שנכתבה כנראה שנה אחרי התשובה שבה עסקנו כעת. האדר"ת נשאל ע"י הרב אהרון רובינשטיין: "באיזה יום יש לקרוא בתורה במקומות שהן מסופקים שקוראים בהם מגילה בשני הימים?".¹⁰ כפי הנראה, שאלה זו נשאלה לקראת פורים תרס"ג, מאחר שהשואל ציין בפתיחת השאלה שבאותה שנה יחול י"ד באדר ביום שישי (פורים משולש). האדר"ת כיהן כרבה של ירושלים בין השנים תרס"א-תרס"ה, ושנה זו היא

10. הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת, אזני ירושלים, ירושלים תשס"ו, עמ' צט-קא (התשובה פורסמה גם בספרו של הרב שמואל סלנט, תורת רבנו שמואל סלנט זצ"ל, חלק א, ירושלים תשנ"ח, עמ' קו-קז).

היחידה מבין השנים הללו שי"ד באדר חל ביום שישי. ע"פ דברי האדר"ת בפתיחת התשובה, היה השואל מתושבי בית מושב זקנים:

הוספתי לו בדבר הנידון, היינו שהוא מתושבי בית מושב הזקנים שבעיר הקדש, ושמה נסתפקו אם דינם ככרך, לאשר הם רחוקים הרבה מן העיר. אף אם נדון המגרשים שסביבות העיר כעיר בתורת כרך וכל הסמוך לו נידון ככרך, מ"מ אותו הבית מושב זקנים גם זה אי אפשר לחשוב, דהוי ליה סמוך לסמוך, ובגמ' (מגילה ב ע"ב) לא ריבו מקרא ד'מדינה ומדינה' רק כרך וכל הסמוך לו לכרך עצמו.

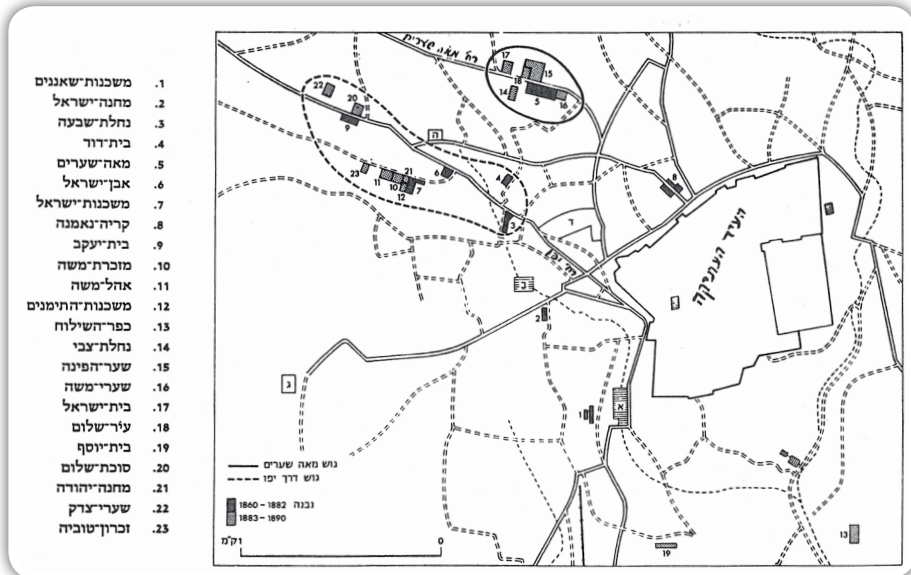
האדר"ת נימק מדוע יש מקום להסתפק במעמדם כעיר מוק"ח. אמנם מושב הזקנים הוא "בעיר הקדש", אך מיקומו רחוק גם מהשכונות החדשות הסמוכות לכרך, ואין להחיל על יושביו דין סמוך לסמוך. מכאן שהאדר"ת נשאר איתן בדעתו שעל יושבי בית הזקנים לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, ולא קיבל את עמדת הרב פראדקין.

הדיון בין הרב שמואל סלנט, האדר"ת והרב שניאור זלמן פראדקין, מזכיר את הדיון שהתקיים עשרים שנה קודם לכן באשר למקרא מגילה בשכונת בית יעקב. גם אז היה מי שטען שבשכונה המרוחקת יותר ממיל מהחומה יש לקרוא בי"ד באדר, וטוב שיקראו גם בט"ו באדר ללא ברכה, והיה מי שטען שאם השכונה נמצאת במרחק מיל מקצה הבית האחרון שברצף הבתים עד לחומה יש לקרוא בט"ו באדר. מה שבכל זאת התחדש הוא המשקל המשמעותי שבין הקשר המוניציפאלי לבין הרצף האורבאני, והעובדה שמרכז החיים הכלכליים והשירותים העירוניים השונים עבר מהעיר המוק"ח לעיר החדשה.

באיזה תאריך קראו תושבי מושב בית הזקנים את קריאת המגילה? האם הם הגדירו את עצמם כסמוכים לעיר או לא? הרימ"ט תאר את שהתרחש בפורים בבית מושב הזקנים:

בשנות תר"ס תרס"א כשנעתק מושב הזקנים מהעיר החדשה אל שכונתו החדשה מחוץ לעיר נתפלגו אז הזקנים לשני פלוגות. פלוגה אחת קראה בי"ד כפי ששמעה דעת נוטה של הרב שמואל סלנט זצ"ל, ופלוגה שניה קראה בט"ו כפי ששמעה דעת הנוטה של הגאון הרש"ז מלובלין זצ"ל. כעבור כחמש עשרה שנה (בשנים: תרע"ה-תרע"ו) החל להתמעט מספר הקוראים בי"ד, עד שבכל בתי הכנסת שם קוראים רק בט"ו, זולת יחידים הקוראים לעצמם גם בי"ד.¹¹

11. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפא.

מפת מיקום השכונות החדשות מחוץ לעיר העתיקה

"פלוגה אחת קראה בי"ד... ופלוגה שניה קראה בט"ו", כוונתו היא שהקבוצות השונות קראו מגילה וכנראה בברכה, רק באחד מהימים הללו. על פי דיווחו של הרימ"ט, דעתו של הרב שמואל סלנט היתה שבמושב הזקנים יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, בעוד שהאדר"ת טען שהרב סלנט הורה להם לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. הרימ"ט העיד עוד: "כעבור כחמש עשרה שנה החל להתמעט מספר הקוראים בי"ד, עד שבכל בתי הכנסת שם קוראים רק בט"ו, זולת יחידים הקוראים לעצמם גם בי"ד". נראה שהסיבה היא בשל העובדה שנבנו בתים נוספים שחיברו ויצרו רצף בתים בין מושב הזקנים לבין השכונות שנבנו מחוץ לחומה. כשם שבשכונות הוותיקות קראו בט"ו בלבד, כך נהגו גם במושב הזקנים.

דברי הרימ"ט הללו אינם תואמים את שכתב הוא בלוח לארץ ישראל לשנת תרע"ז, על קריאת מגילה בשכונות ירושלים המרוחקות: "אע"פ שהם תוך מיל להשכונות, כמו המושב זקנים, רבים נוהגים בהם כבעיירות הספיקות"¹². לא ברור מדוע רק בשנת תרע"ז התייחס הרימ"ט בלוח לארץ ישראל לנהוג במושב הזקנים. מכל מקום יתכן שכוונתו היתה רק להדגים מהי שכונה או מקום מרוחק לדעתו, אך הוא לא התכוון לטעון שרוב יושבי בית מושב הזקנים קראו גם בי"ד באדר.

12. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרע"ז, ירושלים תרע"ו, עמ' 34.

ב. הרימ"ט: מאבק על דעת הקהל – עד מיל מהעיר המוק"ח בלבד

את דברי הרימ"ט על אודות התנהלות יושבי מושב הזקנים, יש לראות גם בהקשר לעמדתו האישית באשר להגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה. דעתו היתה שבשכונות החדשות בירושלים יש לקרוא בט"ו באדר רק במרחב מיל הצמוד לעיר העתיקה. בכל מקום הרחוק יותר ממיל יש לקרוא מגילה ב"ד באדר בלבד. זאת על בסיס האמור בגמרא שהגדרת סמוך היא עד מיל מהעיר המוק"ח (מגילה ב ע"ב). הרימ"ט לא האריך לנמק ולהסביר את עמדתו מלבד הטיעון הבסיסי שבגמרא מופיע מרחב מיל בלבד. המקום במערב העיר שעד אליו יש לקרוא בט"ו באדר, הוא בית החולים שערי צדק (כיום בניין הנהלת השידור), ומשם ואילך לכיוון מערב יש לקרוא ב"ד באדר.¹³

הרימ"ט היה מודע לכך שעמדתו זו לא היתה מקובלת על רבנים רבים, ותושבי השכונות החדשות אף הם רואים עצמם כירושלמים גם לעניין מקרא מגילה, ובוודאי כשנוצר רצף אורבאני בין השכונה לבין העיר המוק"ח. בכל זאת הוא ניסה ליצור מצג שלפיו יש תומכים בעמדתו בקרב תושבים בשכונות החדשות ובקרב רבנים. הניסיון הבולט ביותר להשפיע על אחרים לקבל את עמדתו, הוא באמצעות הלוח לארץ ישראל שיצא לאור מדי שנה בשנה.¹⁴ אמנם בלוח לארץ ישראל לשנת תרס"ה, השנה הראשונה שבה הופיע הלוח, כתב הרימ"ט כך:

מגרשי העיר השכונות מחוץ לחומות ירושלים, אף אלה שיש ספק שמא רחוקים יותר ממיל מהמקום שהיה מוק"ח מיב"נ, נחשבים כירושלים עצמה. והבתים אשר מלבד שמסתבר שרחוקים יותר ממיל ממקום שהיה מוק"ח, הנם גם נפרדים (יותר מע' אמה ושיריים) מהשכונות הנמשכות מהעיר, אע"פ שהם תוך המיל של השכונות, יש יחידים נוהגין בהם כבעיירות מסופקות.¹⁵

הוא ציין את הנוהג שהתקבל בירושלים שבשכונות המרוחקות מהחומה

13. לימים, סמוך למיקומו של מבנה בית החולים שערי צדק הישן קראו רחוב בשם: 'גשר החיים' על שם ספרו של הרימ"ט. הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, בנו של הרימ"ט, כתב על כך לראשונה בלוח לארץ ישראל תשכ"ו, ירושלים תשכ"ה, עמ' 37: "ממושב זקנים הספרדי (כיום מרחוב גשר החיים ע"ש הגרימ"ט)", ומאז בנוסח זה בכל שנה.

14. היוזמה והדחיפה להוציא לוח זה, באה מהאדר"ת, רבה של ירושלים באותה עת, כפי שהוא מעיד במכתבו: "הלוח החדש שנדפס בפה מיוסד רק לארץ הקודש לבד להפיצם בבתי כנסיות... ואני ציותי להרימ"ט לחבר לוח זה" (בתוך: אגרות לרא"ה [עורך: בן ציון שפירא], ירושלים תש"ן, עמ' מו). על יוזמה זו מעיד גם בנו הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, בפתח דבריו בלוח הראשון שלאחר פטירת אביו, לוח לארץ ישראל לשנת תשט"ז, עמ' 3.

15. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ה, ירושלים תרס"ד, עמ' 32-33.

קוראים בט"ו באדר, אך ביחס לרחוקים יותר ממיל מהחומה ואין רצף בתים ביניהם: "יש יחידים נוהגים בהם כבעיירות מסופקות". היחידים הללו הם כנראה הרימ"ט ומעט שהצטרפו אליו. במשפט זה הוא מודה שעמדה זו היא דעת מיעוט. שנתיים לאחר הוצאת הלוח הראשון, בלוח לארץ ישראל לשנת תרס"ז, מופיעים אותם משפטים בדיוק כמו בלוח לארץ ישראל לשנת תרס"ה, כשהוא מחסיר מילה אחת משמעותית מאוד: "יש נוהגין בהם כבעיירות מסופקות".¹⁶ המילה "יחידים" לא מופיעה וניתן לקבל את הרושם שאין מדובר ביחידים אלא בקבוצה גדולה יותר. בלוח לארץ ישראל לשנת תרע"א, נוספה מילה אחת משמעותית מאד: "רבים נוהגין בהם כבעיירות המסופקות".¹⁷ משמעות הפוכה לחלוטין ממה שנכתב בשנים הראשונות: "יש יחידים נוהגין בהם כבעיירות מסופקות".¹⁸

לימים טען הרימ"ט שארבעה רבנים מלבדו הביעו עמדה דומה. שניים מהם הביעו את עמדתם בפולמוס שכונת בית יעקב, השכונה הראשונה שהיתה רחוקה מהעיר המוקפת חומה (תרמ"ז), ושני רבנים אחרים בשנים שסמוכות לזמן שבו התחיל לפרסם את דעתו בעניין בלוח לארץ ישראל (תר"ס-תרס"ד).

לדבריו, הראשון שתמך בעמדה זו היה הרב משה נחמיה כהניו, מראשי ישיבת 'עץ חיים' בירושלים, שטען כך במפורש בעת הדיון הפומבי באשר למעמד שכונת בית יעקב, ועל כך אין שום הסתייגות.¹⁹

הרב שמואל סלנט

הרב השני שהחשיב הרימ"ט כמי שתמך בעמדה זו, הוא הרב יום טוב ישראל שעורר את הדיון ביחס לשכונת בית יעקב.²⁰ אך הרב יום טוב ישראל לא הביע עמדה נחרצת בעניין אם כי נטה גם הוא לכיוון זה.²¹

הרב השלישי שהחשיב הרימ"ט כתומך בעמדתו הוא הרב שמואל סלנט, מי שהיה רבה של ירושלים והיה גם סב אשתו של הרימ"ט. לדברי הרימ"ט: "והמורה הירושלמי חותני זקני מו"ר הגאון מהר"ש

16. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ז, ירושלים תרס"ו, עמ' 33.

17. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרע"א, ירושלים תר"ע, עמ' 37.

18. על השינויים בהצגת עמדתו של הרימ"ט בלוח לארץ ישראל, כשהתוצר הסופי הוא ששיטתו היא הדרך הראויה, עמד גם: הרב יחיאל אברהם זילבר, בירור הלכה – תליתאה, בני ברק תשנ"ה, עמ' רפו.

19. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפ-שפא.

20. שם עמ' שפא.

21. בעמדת הרב יום טוב ישראל עסקנו לעיל, פרק ב סעיף ג.

סלנט זצ"ל גם דעתו היתה נוטה לדעת שני הרבנים הנזכרים, אך הוא הודה שהרב סלנט לא פרסם זאת כפסק הלכה.²² הרימ"ט העיד שהרב סלנט הצביע על אמירה בירושלמי התואמת את שיטתו, ומכאן שהרב סלנט תמך בעמדתו.²³ אך אין הכרח להסביר כך, מאחר שהרב סלנט לא כתב את עמדתו בעניין, והעובדה שהרב סלנט ציין לאמירה בירושלמי שתואמת לדברי הרימ"ט, איננה מבטאת תמיכה ודאית בעמדתו.²⁴ כמו כן, האדר"ת העיד שהרב סלנט פסק שבמקום מרוחק מאוד יקראו יומיים, אך לא ברור מה היו הנמקותיו.²⁵ מכל מקום פסיקה כזאת איננה תואמת את עמדת הרימ"ט שהיה בוודאי מורה שעליהם לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.

הרב הרביעי שצירף לעמדתו הוא האדר"ת, רבה של ירושלים גם כן באותם ימים:

וזה משנת תרס"ה שאני מוציא בעז"ה לאור: 'לוח דיני ומנהגי השנה בארץ ישראל', ושם בימי הפורים מובאת הדעה שאין נותנים אלא סמוך אחד לקו החומה העתיקה. וכאשר ערכת לראשונה הלוח הזה בשנת תרס"ד [=לקראת פרסומו בשנת תרס"ה] ע"פ הצעת הגאון האדר"ת זצ"ל, והוא עבר עליו בכל תשומת הלב על כל פרט ופרט (והוסיף שם איזה הערות), לא העיר כלום גם הוא על הדבר הזה, כאילו הסכים לזו.²⁶

22. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפא.
23. שם, עמ' שפה-שפו. בתורת ר"ש סלנט, חלק א, ירושלים תשנ"ח, עמ' קל, כתב העורך שדעת הר"ש סלנט לגבי השכונות המרוחקות היא שאין הכרח לומר שדין כירושלים ואפשר שעליהם לקרוא בי"ד.
24. הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, אורח חיים, חלק ב, ירושלים תשל"ג, סימן קכט, וכן גם: מקראי קודש – פורים, ירושלים תשל"ז, סימן כג, טען שדברי הרב סלנט יכולים לשמש פירוש אפשרי לירושלמי, אך לא פירוש מחייב ברמה הלכתית מעשית. טענות דומות טענו גם: הרב אברהם אלקנה שפירא, שו"ת מנחת אברהם, חלק א, ירושלים תש"ן, עמ' קטז; הרב דוד שפירא, שו"ת בני ציון, חלק ג, ירושלים תשנ"ו, סימן א, עמ' סא-סב. הרב מנחם מענדיל גערליץ, מרא דארעא ישראל – הרב חיים יוסף זוננפלד, חלק א, ירושלים תשל"ה, עמ' לט, כתב שהיו שהעידו בשמו של הרב חיים יוסף זוננפלד, שאמר שהרב יהושע לייב דיסקין מבריסק והרב שמואל סלנט לא הסכימו לדברי הרב כהניו. הרב זוננפלד עצמו התנגד לקריאת מגילה בי"ד באדר בשכונות עץ חיים, וכשפללו פעם לפניו בעניין זה השתיק הרב זוננפלד את הדנים ואמר: "כבוד ירושלים... כבוד ירושלים". ראה עוד: הרב שלמה ניימן, "דעת מרן המהרי"ל דיסקין והגר"ש סלנט זצ"ל", בתוך: הרב שלמה כהן, שו"ת בנין שלמה, חלק א, ירושלים תשנ"ב, עמ' לט-מ.
25. האדר"ת, הר המוריה – חידושי הלכה לדינא פסקי הלכה למעשה לשואלים והוראות במילי מתא ירושלים, ירושלים תשס"ו, אות נח, עמ' נג-נה.
26. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, ירושלים תשכ"ט, חלק ג, עמ' שפא.

בלוח לארץ ישראל לשנת תרס"ה נכתב שהרוב נוהגים לקרוא מגילה בשכונות החדשות בט"ו באדר, ומעטים סוברים אחרת.²⁷ הסכמה לכתוב במשפט זה איננה מעידה על תמיכת האדר"ת בעמדת המיעוט. לא זו אף זו, האדר"ת נפטר בג' באדר תרס"ה ומכאן שהוא זכה לראות רק את הלוח הראשון לארץ ישראל שהוציא הרימ"ט לקראת שנת תרס"ה. את השינויים שהופיעו בלוחות של השנים הבאות, שבהם הציג הרימ"ט תמיכה רחבה יותר בעמדתו, לא זכה האדר"ת לראות. כמו כן, לעיל הבאנו את לבטיו של האדר"ת ביחס למעמד מושב בית הזקנים המרוחק מהשכונות הסמוכות יותר ממיל. ההתלבטות היתה אם להורות להם לקרוא בי"ד ובט"ו באדר, או רק בט"ו באדר. מה שברור הוא שהאדר"ת לא תמך בעמדת הרימ"ט שהגדרת סמוך היא עד מיל מהחומה.

ניתן לסכם ולומר שמבין ארבעת הרבנים שהציג הרימ"ט כתומכים בעמדתו, רק על אחד – הרב משה נחמיה כהניו – אפשר לומר בוודאות שאכן גם הוא סבר כרימ"ט. ביחס לעמדת הרב סלנט והאדר"ת, הוכחותיו וטיעונו של הרימ"ט נסתרים מאמירות אחרות שלהם, והרב יום טוב ישראל רק עורר את הדיון ולא נקט עמדה חד-משמעית.

בלוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ה כתב הרימ"ט על זמן מקרא מגילה בשכונות הרחוקות: "אע"פ שהם תוך מיל להשכונות, רבים נוהגים בהם כבעיירות הספקות".²⁸ התוספת שהופיעה משנת תרע"ז עד אז באשר לזמן מקרא מגילה במושב הזקנים, הושמטה. כנראה שהרימ"ט התיימשך להניסיון לשכנע את יושבי מושב הזקנים לתמוך בעמדתו, מאחר שהנורמה שהתקבלה שם היא לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.²⁹

ג. מקרא מגילה בשכונות מקור חיים בדרום העיר (תרפ"ו)

הפעם הבאה שנושא הגדרת סמוך ונראה לעניין מקרא מגילה עלה מחדש, היה בשנת תרפ"ו, כשנוסדה שכונת מקור חיים בדרומה של ירושלים לאורך פסי הברזל של הרכבת לירושלים. עד אז נבנו מספר שכונות חדשות בירושלים: זכרון משה בשנת תרס"ה; גבעת שאול בשנת תרס"ז; בית הכרם בשנת תר"פ; רחביה בשנת תרפ"ב; רוממה בשנת תרפ"ג, ועוד. לא ידוע לנו על דיונים הלכתיים או על

27. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ה, ירושלים תרס"ד, עמ' 32-33.

28. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ה, ירושלים תרפ"ד, עמ' 33-34.

29. הרימ"ט חזר על כך כעבור כמה שנים בנספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, עמ' כה, שלו היו שומעים לדבריו, אזי ממושב הזקנים הספרדי והלאה לכיוון מערב היה צריך לקרוא בי"ד באדר בלבד. כך כתב גם בעיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' תכו.

התלבטויות של תושבים בנוגע לזמן מקרא מגילה בשכונות אלו. הסבירות היא שתושבי השכונות הללו קראו מגילה בט"ו באדר, בהתאמה לנורמה שהתפשטה בשכונות ירושלים החדשה.

רבה של שכונת מקור חיים היה הרב אברהם יצחק טוקאצינסקי.³⁰ הוא התלבט מתי זמן מקרא מגילה בשכונה, והצביע על שתי עובדות הקשורות למיקום השכונה:

היא רחוקה מהעיר העתיקה הק' ערך שני תחומי שבת, ובעומדנו במקום גבוה בשכונתנו נראה בעליל חומת מגדל דוד. ואם כן להפוסקים דעד מיל קאי דוקא, או גם כן על נראה, הלא צריכין אנחנו לעשות הפורים כפרזים.³¹

בתי שכונת מקור חיים בשנת תרפ"ה

השכונה רחוקה מהעיר העתיקה מרחק שני תחומי שבת, דהיינו כארבעת אלפים אמה, וממקום גבוה ממנה אפשר לראות את חומת מגדל דוד. הנתונים הללו מצביעים על ניסיון בדיקה אם ניתן להגדיר את שכונת מקור חיים כמקום 'סמוך' או כמקום 'נראה' לירושלים העתיקה. הרב טוקאצינסקי רמז לעמדת פוסקים הטוענים שרק במרחב מיל מהעיר המוק"ח יש לקרוא מגילה. יתכן שבדבריו אלו הוא התכוון לעמדות של רבנים אחרים בירושלים כמו הרב משה נחמיה כהניו שטען כך בעת הדיון בדבר זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב, וכן הרב יחיאל

30. שימש לפני עלייתו ארצה כאב בית דין בעיר פיונטיצ'ה שלייד העיר לומז'ה שבליטא, ועלה לארץ בשנת תרפ"ה. אין קשר משפחתי בינו לבין הרב יחיאל מיכל טוקאצינסקי, על אף ששמות המשפחה דומים מאוד. כך אמר לי נינו, ד"ר שלמה טיקוצ'ינסקי, בשיחה בע"פ ביום כ"ב באייר תש"ע.

31. הרב יצחק טוקאצינסקי, בתוך: הרב יוסף אברהם צינוביץ', שו"ת סלסלות יוסף, לאמזא תרצ"ז, סימן כה.

מיכל טוקצינסקי שטען זאת בעקביות באותן השנים. אם הוא יקבל פסיקות אלו, אזי בשכונת מקור חיים יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.

לא רק זאת, מעבר לשאלת גבולות המרחב של מקום נראה עד מיל, הוא מעיר גם על איכות הראייה. העובדה שהעיר המוק"ח נראית משכונת מקור חיים רק ממקום גבוה, בעייתית בעיניו גם אם המרחק היה מיל בלבד.³² לא היה הגיוני בעיניו, שיקראו מגילה במקום פרוז בליל י"ד באדר ובלילה יבנו מגדל גבוה שממנו רואים עיר מוק"ח מימות יב"ן, ואז יהיה צורך להמתין לקרוא מגילה בט"ו באדר. הגדרת מקום נראה איננה יכולה להשתנות בהתאם לגובה שבו נמצא הרואה. היא חייבת להיות על פי הרואים העומדים על הקרקע.

אולם הוא הציע נימוק אחר מדוע בכל זאת יש להגדיר את שכונת מקור חיים כסמוכה:

חשיבותא וחביבותא דארעא קדישא בכלל וירושלים קרתא קדישא בייחוד, שרק בשביל זה קבעו הדין שתלוי מוקף חומה מימות יב"ן... וצרפתי הסברא שהולכים מפה להעיר בשבת קדש ע"י בורגנין, ומיגו דנחשבת בתוך התחום לענין שבת קדש, נחשוב גם כן לתוך התחום לענין מקרא מגילה. והחלטתי להתכבד ולהיחשב כתושב ירושלים עה"ק ממש ולעשות יום פורים למחר אי"ה, השי"ת יזכנו לשנה הבא למשיח צדקנו ויברר לנו כל ספקותינו.

הכרעתו היתה לקרוא מגילה בשכונת מקור חיים בט"ו באדר, משלוש סיבות:

- א. בין שכונת מקור חיים לעיר העתיקה יש בורגנין, מבנים שבהם הניחו מזון, והדבר איפשר ללכת בשבת מהשכונה לעיר העתיקה מבחינת הלכות תחום שבת. אין מדובר על בתים שגרים בהם אנשים בקביעות, אך אעפ"כ ניתן לראות את הקשר הזה שבין השכונה לעיר העתיקה כמחבר ויוצר רצף. בדבריו אלו יתכן שרמז לתובנה הלכתית שהתקבלה אצל רבנים בירושלים וגם אצל תושבי השכונות החדשות, שהגדרת 'סמוך' הוא רצף של בתים בתוספת מרחק מיל מהבית האחרון, כמו בהלכות תחום שבת.
- ב. חכמים קבעו לקרוא מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן מפני כבודה של ארץ ישראל (ירושלמי מגילה א, א). הגדרת שכונה נוספת כסמוכה לירושלים המוק"ח היא כבודה של ירושלים. הכבוד האמור הוא חשיבות וחביבות.
- ג. הוא עצמו וכל תושבי שכונת מקור חיים הם תושבי העיר ירושלים, וברצונו

32. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' תכג, ציין שראו מהר ציון את ראשית שכונת מקור חיים, מקום מגדל מים שלפני בתי השכונה.

שהם ייחשבו ירושלמיים גם לעניין מקרא מגילה. הוא ציין שהוא איננו שלם עם הכרעה זו, והוא מצפה ש: "השי"ת יזכנו לשנה הבא למשיח צדקנו ויברר לנו כל ספקותינו". אף על פי כן היתה הוראתו לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.

את הדברים הללו הוא כתב לרב יוסף אברהם צינוביץ' שהיה דיין בלומז'ה, ומאחר שעלה לארץ מאותו איזור בפולין, כנראה שגם היכרותם משם. הרב צינוביץ' האריך להשיב לרב טוקאצינסקי בגדרי מקום 'נראה' ומיעט לעסוק בגדרי 'סמוך'. לדבריו, ההגדרה "כרך וכל הנראה עמו" מלמדת שיש לראות את העיר המוקפת חומה ברצף ומקרקע המקום הנראה: "דלשון רואה עמו משמע ביותר השתוות". מכיוון שמשכונת מקור חיים ניתן לראות את העיר המוקפת חומה רק "בעומד במקום גבוה ורואה רק מקצתו דהיינו מגדל דוד לחודו – דלא מהני". העובדה שניתן ללכת בשבת באמצעות בורגנין לא מועילה לדבריו להגדיר את שכונת מקור חיים כסמוכה לעיר מוק"ח, זאת מאחר שבירושלמי מתקיים דיון, ללא הכרעה, אם ניתן להגיע ולתקוע בראש השנה במקדש בשבת ממקום שהוא מחוץ לתחום כשיש בין המקומות עירוב (ירושלמי ראש השנה ד, ב). הוא סיים את תשובתו במשפט: "ואפשר דבורגנין עדיף וצ"ע", כאומר שאם מדובר בבורגנין (=סוכות) ולא מסתפקים רק בהנחת אוכל בסוף התחום, אולי זה בכל זאת מועיל אך הוא לא הכריע בדבר.

מסקנת הביניים של הרב צינוביץ' היתה: "מכל הלין היה דינה לקרוא במחנו [=במחנה שלו, בשכונתו] בשניהן". בשל כל הספקות הללו היה מקום להורות לתושבי שכונת מקור חיים לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. אך הוא המשיך וכתב שבכל זאת טוב עשה הרב טוקאצינסקי שהחשיב את שכונת מקור חיים כירושלים, בשל דברי האמורא רבה המעיד בשם אותו סבא ששטחה של ירושלים היה שלוש פרסאות (בבא בתרא עה ע"ב), ומכאן: "הרי דהיה שכונתו מאז בתוך ירושלים עיה"ק ומסתמא היה אז חומתה מחוץ לתלתא פרסי ואע"פ שאין לה עכשו כיון שהיתה לה קודם לכן שפיר דמי".³³

המסקנה של הרב טוקאצינסקי ושל הרב צינוביץ' היתה אחת – יש לקרוא מגילה בשכונת מקור חיים בט"ו באדר בלבד, אם כי כל אחד מהם נימק אחרת

33. טיעון זה שחומת ירושלים היתה בהיקף שטח של שלוש פרסאות ועל כן יש לראות את השכונות החדשות שנמצאות בתוך מרחב זה כחלק מהכרך עצמו ולא בשל הגדרתן כסמוכות או נראות, הוצעה כבר בשנת תרמ"ט בספר התקנות של מאה שערים (לעיל פרק ב סעיף ט). אלא ששכונת מאה שערים סמוכה מאוד לכרך והיה רצף של בתים בינה לבין העיר העתיקה וגם לא היה כל ספק או התלבטות ביחס למעמדה כסמוכה ונראית לכרך. זאת בעוד ששכונת מקור חיים רחוקה מאוד מהכרך וניתן לראות ממנה רק את מגדל דוד ורק ממקום גבוה.

מדוע. בולט רצון שניהם להגדיר את שכונת מקור חיים כשכונה ירושלמית גם לעניין מקרא מגילה, חרף קשיים הלכתיים מסוימים.

לא ידוע לנו אם הרב אברהם יצחק טוקאצינסקי פנה גם למי מרבני ירושלים שהיו מודעים לדיונים ולתשובות שנכתבו בסוגיה זו. הרימ"ט התייחס לראשונה לשאלת זמן מקרא מגילה בשכונת מקור חיים, בלוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ז:

והשכונות הנפרדות מהישוב יותר משבעים אמה ושירים והן רחוקות יותר ממיל מהחומה העתיקה, נהגו לקרוא בי"ד בברכה ובט"ו בלא ברכה. וגבעת שאול ובית הכרם וסביבתן במערב העיר, ומקור חיים בדרום העיר, צריכות לנהוג כבעיירות הספיקות.³⁴

"צריכות לנהוג" – יתכן שבשל העובדה שמדובר בשכונות חדשות הוא ניסה בכל זאת להשפיע על תושביהן, אולי הם יקבלו את עמדתו. הוא איננו מנמק מדוע יש לנהוג בשכונות אלו כבערי ספקות, שהרי לשיטת הרימ"ט מעל מרחב מיל יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. מכל מקום, לפי הרימ"ט שכונת מקור חיים היא קו הגבול של מרחב מיל מהעיר העתיקה לכיוון דרום, וכך מפורסם בלוח לארץ ישראל מאז ובכל שנה.

הכרעתו של הרב אברהם יצחק טוקאצינסקי, ושל תושבי השכונה שקיבלו את דברי רבם, מלמדת שהם לא קיבלו את עמדת הרימ"ט. הרימ"ט מזכיר בספרו את הרב אברהם יצחק טוקאצינסקי, ואת התלבטותו באשר להגדרת שכונת מקור חיים כ'נראת' לעיר המוק"ח, ומשיב לטיעונו,³⁵ אך כאמור תושבי שכונת מקור חיים קראו מגילה בט"ו באדר.

לימים נוצר רצף בתים בין שכונת מקור חיים לשכונות הצמודות לעיר העתיקה. הרב ישראל יעקב קנייבסקי ("הסטייפלר") העיד שהחזון איש הורה לרב יצחק ברוך לוין, רבה של שכונת מקור חיים וחתנו של הרב אברהם יצחק טוקאצינסקי שנפטר בינתיים,³⁶ שעליהם לקרוא בט"ו באדר בלבד, משום שהיא חלק מהעיר ירושלים ויש רצף מבנים עד העיר המוק"ח.³⁷ הרב אפרים גרינבלט כתב בשם נכדו של הרב לוין, שסבו סיפר לו שבעת שהרב לוין היה פוגש את הרימ"ט, היה שואלו

34. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ז, ירושלים תרפ"ו, עמ' 39.

35. הרימ"ט, עיר הקודש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שצג.

36. הרב יצחק ברוך לוין עלה ארצה בשנת תרצ"ז, ולא ידוע באיזו שנה שאל את החזון איש שאלה זו. אך כנראה שבעת השאלה כבר היה רצף בתים בין שכונת מקור חיים לבין השכונות הוותיקות הצמודות לעיר העתיקה, והחזון איש ראה אותן כגוף אחד.

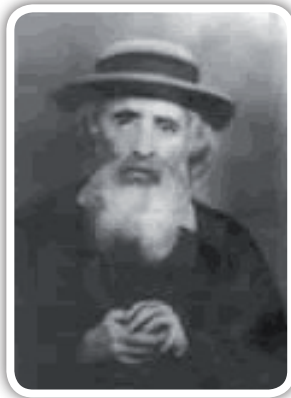
37. הרב אברהם הורביץ, אורחות רבינו, חלק ג, בני ברק תשנ"א, עמ' לז-לח, בשמו של הרב קנייבסקי. בעמדתו של החזון איש נרחיב לקמן בפרק ה.

מדוע הוא ממשיך לפרסם בלוח לארץ ישראל שעל תושבי שכונת מקור חיים לקרוא מגילה ב"ד באדר, בעוד שהחזון איש וכן הוא עצמו – המרא דאתרא של השכונה, פוסקים שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.³⁸

ד. מקרא מגילה בבית היתומים דיסקין במערב העיר (תרפ"ח)

דיון נוסף בין רבני ירושלים בשאלת מעמד השכונות החדשות, התקיים בעת מעבר בית היתומים על שם הרב יהושע לייב דיסקין (נפטר בשנת תרנ"ח), מרחוב הנביאים שבמרכז העיר, למקומו הנוכחי בשכונת גבעת שאול במערב ירושלים. המעבר למבנה החדש היה בא' בניסן תרפ"ז. על פי עדות הרב שמואל הכהן וינגרטן,³⁹ לקראת פורים תרפ"ח פנה הרימ"ט לרב רפאל קצנלבוגן, שהיה מנהל

הרב יהושע לייב דיסקין

בית היתומים באותם ימים, ושאלו למתי קבעו לקרוא מגילה. העובדה שהרימ"ט הוא שפנה, אולי מלמדת שהרימ"ט חשש שגם במקום זה לא יקבלו את דעתו, ועל כן ביקש למנוע את הדבר או לפחות לעורר את הדיון מחדש. הרב קצנלבוגן השיב לרימ"ט שהם יקראו ביום ט"ו באדר כמו שקוראים בשכונות האחרות בירושלים, והרימ"ט השיב שאין הדבר פשוט כל כך. הוסכם ביניהם שהרב קצנלבוגן ישאל את הרב יוסף חיים זוננפלד, שהיה רבה של העדה החרדית בירושלים, והרימ"ט יפנה לרא"ה קוק, שהיה אז רבה הראשי של ארץ ישראל.

בידינו שלוש עדויות שונות על תשובתו של הרב זוננפלד באשר לזמן מקרא מגילה בבית היתומים דיסקין. המכנה המשותף של העדויות הללו ברור, אך יש בהן הדגשים שונים.

א. ע"פ עדותו של הרב קצנלבוגן, הרב זוננפלד אמר לשואלים כך: "הרב יהושע לייב דיסקין צוה לבנות בית יתומים בירושלים. אם אתם חושבים שזאת לא ירושלים, עליכם לבנות בית יתומים אחר בירושלים". משמעות התשובה היא שהעסקנים והתורמים שפעלו לבניין בית היתומים, חושבים שהם מילאו את צוואתו של הרב דיסקין לבנות את בית היתומים בירושלים, ומכאן ששכונת

38. הרב אפרים גרינבלט, שו"ת רבבות אפרים, חלק ו, מעמפיס תשנ"ג, בהקדמה עמ' לב.

39. הרב שמואל וינגרטן, "פורים דמוקפין – פורים של ירושלים", טורי ישורון, יח (תשל"ב), עמ' 10-13. הרב וינגרטן שימש במשך שנים רבות כמזכיר המועצה הדתית בירושלים, והיה לו קשר עם רבנים ועסקנים ירושלמים.

גבעת שאול נחשבת כשכונה בירושלים ויש לקרוא בבית היתומים בט"ו באדר.⁴⁰ ע"פ עדות זו, הרב זוננפלד עצמו לא הביע את עמדתו שלו בעניין. הוא ענה תשובה מחוכמת שתוצאתה היא שיש לקרוא מגילה בבית היתומים בגבעת שאול בט"ו באדר. יתכן שתשובה מחוכמת זו מלמדת שהוא עצמו לא היה שלם עם פסיקה זו.⁴¹

ב. הרב מנחם מנדל גערליץ כתב את סיפור תולדות חייו של הרב זוננפלד, והעיד אחרת בשמו כפי שהוא שמע מזקני ירושלים. לדבריו, הרב זוננפלד השיב כך:

מורי ורבי זצ"ל אמר להקים את בנין למוסד היתומים שיסד בתוך ירושלים. ואם הוא הוקם שם, בודאי ששם ירושלים על המקום, וכל דיני ירושלים נהוגים עליו.⁴²

הרב גערליץ כתב דברים אלו כדי להוכיח את היחס וההערכה של הרב זוננפלד לרב דיסקין גם לאחר שעברו שנים אחדות מעת פטירתו. מתשובה זו ניתן להבין שהרב זוננפלד עצמו פסק שכל דיני מקרא מגילה חלים במקום החדש בהיות המקום חלק מהעיר ירושלים.

ג. הרימ"ט כתב את תשובתו של הרב יוסף חיים זוננפלד באופן זה:

יפה אמר הרב הגאון ר' חיים יוסף זוננפלד זצ"ל כאשר נשאל מבית היתומים דיסקין כיצד ינהגו שם בקריאת המגילה. השיב ואמר להם: "מבלי אומר דעתי בהחלט, ובלי גם אומר שדעתי נוטה כי קריאת המגילה אין לה ענין לנתינה עיבורים עיבורים, יודע אני שאין תושבי השכונות חפצים להיבדל מאנשי ירושלים, נפשם שוקקה להיקרא אנשי ירושלים לכל עניני העיר. כי על כן משער אני שלמעשה תקראו גם אתם בט"ו".⁴³

40. התנסחות דומה ביחס לתשובת הרב יוסף חיים זוננפלד באשר לעמדת מהרי"ל דיסקין, ראה: אברהם משה קצנלבוגן, "זמן קריאת המגילה – סמוך ונראה", אהלים (עורך: אברהם משה קצנלבוגן), ירושלים תשנ"ח, עמ' 87; הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, ירושלים תשכ"ו, חלק ב, עמ' קעג; חלק ח, ירושלים תשמ"א, עמ' נה, בשם המהר"ל דיסקין.

41. הרב אליהו ברוך קעפעטש, "חומות ירושלים – ביאורים ובירורים בענין קריאת המגילה בעיה"ק ירושלים ת"ו ובשכונות שנתוספו לה", ירושלים תשמ"ט, עמ' כא, הסביר את דבריו של הרב זוננפלד כאמירה הלכתית. לדבריו, דברי הראשונים שהיושבים במקום הסמוך מתגוננים בכרך או משתתפים עמו, מקבלים כיום משמעות אחרת. כיום בירושלים בני הכרך משתמשים בשירותים החברתיים והרפואיים שנמצאים בעיר החדשה, וכיוון שכן יש לראות את השכונות החדשות כחלק מירושלים.

42. הרב מנחם מענדיל גערליץ, מרא דארעא ישראל – הרב חיים יוסף זוננפלד, חלק א, ירושלים תשל"ה, עמ' לח-לט.

43. הרימ"ט, עיר הקודש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפ.

לא העסקנים והתורמים של בית היתומים הם שקבעו אם שכונת גבעת שאול תוגדר כמקום סמוך, ולא העובדה שהרב זוננפלד עצמו סבר שדיני מקרא מגילה בירושלים חלים במקום זה, אלא המודעות של הרב זוננפלד שרוב הציבור ראה בשכונות החדשות בירושלים, אף במרוחקות שבה, חלק אינטגרלי מירושלים, והם לא יקבלו הוראה לקרוא בשכונות המרוחקות בי"ד באדר בלבד. רוב תושבי השכונות לא התעניינו כנראה בהנמקות ההלכתיות, והם ראו עצמם כתושבי ירושלים גם לעניין זמן מקרא מגילה. יתכן שהידיעה שישנם רבנים אחרים המכילים שכונות או מבנים מרוחקים בהגדרת סמוך, גיבתה את התנהלותם של תושבי אותם שכונות ומקומות, וממילא הרבנים שחולקים על עמדות אלו חשו שאין בכוחם לשכנע בצדקת עמדתם. התוצאה הסופית היא שבשכונות ירושלים החדשות, גם הרחוקות מרצף אורבאני, קראו מגילה בט"ו באדר בלבד.

כאמור, הרימ"ט פנה בעניין לראי"ה קוק שהשיב לשואלים: "יש לקרוא בבית היתומים בט"ו. אנו רוצים בהתרחבותה ובהתפשטותה של ירושלים ולא בצמצומה"⁴⁴. משמעות הדבר היא שהרב קוק לא קיבל לחלוטין את תפיסתו של הרימ"ט המצמצמת את גבול מקום הסמוך בתוך שכונותיה החדשות של ירושלים המתרחבת. אמנם, עדיין לא ניתן ללמוד מאמירה זו מהי עמדתו של הרב קוק בהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה.

סיכום שאלת זמן מקרא מגילה בבית היתומים על שם הרב דיסקין, שנבנה בריחוק מקום מהשכונות הצמודות לחומה, מלמד שהרימ"ט שהגדיר מקום כ'סמוך' בצמצום עד מרחק מיל מהחומה, נוכח שוב לדעת שדעתו לא התקבלה. מנהלי בית היתומים, וכן היזמים והעסקנים שבנו את בית היתומים במקום זה, ראו עצמם כירושלמים לכל דבר וקראו שם מגילה בט"ו באדר. נורמה זו שפשטה בשכונות ירושלים החדשות והרחוקות, קיבלה תמיכה מרבנים אחרים שראו אף הם את השכונות החדשות כירושלים לכל דבר, ויתכן שזו הסיבה שהיה קשה לרבנים המצמצמים לשכנע ולהשפיע לנהוג ע"פ הבנתם שלהם.

ה. מקרא מגילה בשכונות שערי ירושלים ועץ חיים (תרפ"ח-תרפ"ט)

הרימ"ט העיד שבשנת תרפ"ח הוא התגורר בשכונת שערי ירושלים בקצה רח' יפו, סמוך למבנה בית חולים שערי צדק הישן (כיום בניין הנהלת רשות השידור). שכונה זו קרובה לעיר המוקפת חומה יותר מבית היתומים דיסקין שנמצא בשכונת

44. הרב משה צבי נריה, חיי הראי"ה, תל אביב תשמ"ג, עמ' עט. הוא כתב עוד שהראי"ה קוק היה מודע לעמדתו של הרימ"ט, אך פסק שבשכונות ירושלים החדשות יקראו בט"ו באדר, ומוסיף שמסרו בשמו שאמר בהקשר זה: "הרי הובטח לנו ע"י זכריה הנביא: 'פרזות תשב ירושלים' (זכריה ב, ח)".

גבעת שאול. לדעת הרימ"ט, שכונת שערי ירושלים אינה סמוכה מאחר שהיא רחוקה יותר ממיל מהעיר המוק"ח, ויש לקרוא בה מגילה בי"ד באדר בלבד. עם זאת, הוא היה מודע לכך שבשכונת גבעת שאול ובבית היתומים דיסקין קראו בט"ו באדר. אמנם, הוא אישית לא קרא מגילה בי"ד באדר בשכונת שערי ירושלים, מאחר שבית המדרש שבו היה מתפלל ושומע מגילה, היה בישיבת עץ חיים שבשכונת מחנה יהודה, מקום שהיה בתוך מרחב מיל מהעיר המוק"ח. הוא קרא מגילה בט"ו באדר ולא בי"ד באדר "משום שדומה לבן פרוז שדעתו להיות בזמן קריאת המגילה בכרך".⁴⁵

מודעה שפורסמה בעיתון 'הצופה' בשבת זכור במשך שנים רבות.

בשנת תרפ"ט הונחה אבן הפינה לשכונת עץ חיים בפאתי ירושלים, מערבית לשכונת שערי ירושלים (כיום ממוקמת השכונה באזור שבין התחנה המרכזית לבנייני האומה, לרגלי גשר המיתרים). הרימ"ט היה בין מקימי השכונה ועבר לגור שם. הוא הנהיג לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה בבית הכנסת שבשכונה. הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, בנו של הרימ"ט, העיד (בשנת תשכ"ט) שבכל השנים באים לבית הכנסת שבשכונת עץ חיים קהל גדול מהארץ ומחולל לשמיעת מגילה, גם בזמנים שהיו קשיי תחבורה כמו בזמן מלחמת השחרור.⁴⁶ לדבריו, במשך השנים גדל מספר

בית כנסת בשכונת עץ חיים בכניסה לעיר ירושלים לרגלי גשר המיתרים

45. הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, בתוך: הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' תכו.

46. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' תכח.

הבאים לקרוא מגילה ב"ד באדר, ומכיוון שאין מקום בבית הכנסת לכל הבאים, מתקיימים כמה מניינים למקרא מגילה במשך ליל י"ד באדר וביומו.⁴⁷

ו. מקרא מגילה בשכונת בית וגן (תרצ"א)

בדרום מערבה של ירושלים הוקמה ע"י תנועת המזרחי שכונת בית וגן. ראשוני המתיישבים בשכונה זו החלו לגור בה בקיץ תר"ץ. השכונה היתה מבודדת ורחוקה משכונותיה החדשות של ירושלים, אף שהיתה שייכת מוניציפאלית לירושלים. הראי"ה קוק, רבה הראשי של ארץ ישראל, נשאל על זמן מקרא מגילה בשכונה לקראת פורים תרצ"א, והשיב:

ב"ה, ירושלים, יום י"ג לחדש אדר תרצ"א

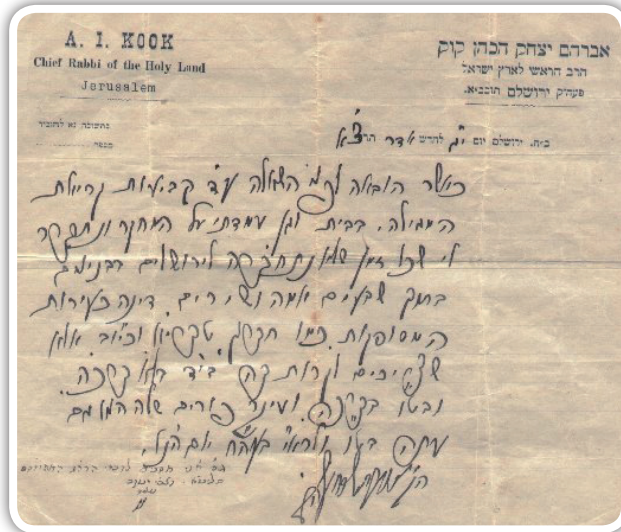
כאשר הובאה לפני השאלה על דבר קביעות קריאת המגילה בבית וגן, עמדתי על המחקר ונתברר לי שכל זמן שלא נתחברה ירושלים בבנינים בתוך שבעים אמה ושיריים, דינה כעיריות מסופקות כמו חברון, טבריא, וכי"ב. אלא שצריכים לקרות בה ב"ד בלא ברכה ובט"ו בברכה, ועיקר פורים שלה היא גם עתה בט"ו.⁴⁸

גם הראי"ה קוק ביסס את תשובתו על התאמה בין הלכות עירוב תחומין בשבת להגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה, כדי לבחון אם אמנם שכונת בית וגן עומדת בקריטריונים של מקום סמוך לכרך. לדעתו, הקריטריון המגדיר מקום כסמוך לעיר מוק"ח מימות יב"ן, הוא רצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה.⁴⁹

47. בשיחה עימו בכ"א בכסלו תש"ע. על בית כנסת זה וקריאת המגילה בו ב"ד באדר בכל שנה: ראובן גפני, "עתידיה ירושלים", עיתון מקור ראשון, י"ז אדר תשס"ו, מוסף שבת, עמ' 10.

48. הראי"ה קוק, שו"ת אורח משפט, ירושלים תשל"ט, סימן קמו. תאריך המכתב המופיע בספר הוא: י"ג אדר תר"פ. אך זו טעות דפוס. בצילום תשובת הראי"ה קוק בכתב ידו מופיע התאריך: י"ג באדר תרצ"א. ראה: הרב אברהם קוסמן, "פורים בירושלים בחזונו של מרן הראי"ה קוק זצ"ל", מגד ירחים, 113 (אדר תשס"ט), עמ' 2-3. כמו כן בצילום התשובה מופיעות כמה מילים שכתב הרב יעקב מאיר, הראשון לציון, שבהן הוא מביע את הסכמתו לכתוב. המכתב נמסר למערכת עלון מגד ירחים בידי בנו של הרב שמואל אליעזרי שהיה רבה הראשון של השכונה (תרפ"ט-תשי"ח) ומתלמידי הראי"ה קוק, ואף נסמך על ידו. יש לשער שהרב אליעזרי הוא ששאל את השאלה.

49. הרב שריה דבליצקי, "ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים", בני ברק תשמ"ז, עמ' 16-17, הציע שהרב קוק פסק לקרוא ולברך בשכונת בית וגן בט"ו באדר, כנראה משום שהשכונה היתה במרחק מיל מהבית האחרון של השכונות בעיר החדשה. אך אין כל רמז בתשובה שזו היתה הסיבה.

מכתב הראי"ה קוק, ובתחתיתו הסכמה של הרב יעקב מאיר

הראי"ה קוק העניק לשכונת בית וגן מעמד של מקום מסופק והקביל את מעמדה למעמד ערים מסופקות כגון חברון וטבריה שבהן נהגו לקרוא מגילה ב"ד ובט"ו באדר. אלא שבערים מסופקות אלו קוראים מגילה ב"ד באדר בברכה ובט"ו באדר קוראים מגילה בלא ברכה, ואילו לתושבי בית וגן הורה אחרת –

עליהם לקרוא מגילה ב"ד באדר ללא ברכה ובט"ו באדר בברכה, ועיקר פורים יהיה ביום ט"ו באדר.

יש להבחין בין הספקות הקיימים בערים כגון חברון וטבריה, לבין הספק שבשכונת בית וגן. הספקות בטבריה ובחברון הם באשר לכרך עצמו, אם העיר עצמה היתה מוקפת חומה מימות יהושע, כמו חברון, או אם חומתה נחשבת למקיפה את העיר, כמו טבריה. בערים אלו ובערים מסופקות אחרות מקובל לקרוא מגילה ב"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר בלי ברכה. הספק של שכונת בית וגן היה אם השכונה עומדת בקריטריונים של מקום סמוך, אך לא היה ספק באשר למסורת על הכרך עצמו שהוא מוקף חומה מימות יב"ן. הראי"ה קוק לא רצה כנראה לפצל את זמני קריאת מגילה בשכונות ירושלים ולקבוע שבשכונות הקרובות לכרך יקראו בט"ו באדר, ובשכונות הרחוקות יקראו ב"ד באדר. הוא הזכיר את המקובל בקריאת מגילה בערים המסופקות אם הן מוק"ח מימות יב"ן, והחיל את אותם עקרונות גם על מקום סמוך שיש ספק מבחינה הלכתית באשר למעמדו. הוא קבע שבשכונת בית וגן יקראו מגילה בברכה בט"ו באדר כדי לבטא את הקשר שבין השכונה לשאר שכונותיה של ירושלים בהיותן עיר אחת מבחינה מוניציפאלית. אך מאחר שאין רצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי, אזי הוא קבע שיקראו מגילה בשכונת בית וגן גם ב"ד באדר אך ללא ברכה. מדברי הראי"ה קוק אפשר להסיק שאילו לא היתה שכונת בית וגן חלק משכונת ירושלים והיתה בעלת מעמד עצמאי, הוא היה כנראה מורה

להם לקרוא מגילה ב"ד באדר, ולא היה מחיל עליה מעמד של מקום מסופק מבחינת הקריטריונים של מקום סמוך.⁵⁰

הרא"ה קוק

הרא"ה קוק חידש הלכה שאין לה תקדים בפסיקה. הפוסקים שעסקו בעבר בשכונות ירושלים והצביעו על כך שלדעתם שכונות מסוימות אינן עונות על הקריטריונים הנדרשים בשל נתק אורבאני, הורו לקרוא ב"ד באדר בלבד או גם בט"ו באדר, כשהיום העיקרי הוא י"ד באדר. הרא"ה קוק אימץ את מעמד עיר מסופקת כמו חברון וטבריה, אך ביקש לתת ביטוי ייחודי למקום שיש ספק בהגדרתו כסמוך, כשברור שלעיר עצמה שאליה היא

סמוכה, יש מסורת ברורה על היותה מוק"ח מימות יב"ן. עיקר יום פורים הוא בט"ו באדר בקריאת מגילה בברכה, והיום הנוסף שמציינים בשל הספק בהכרעה ההלכתית, יהיה ביום י"ד באדר בקריאת מגילה ללא ברכה.⁵¹

שאלה אחרת היא, האם ניתן היה להגדיר את שכונת בית וגן כמקום 'נראה'? הרב שמואל הכהן וינגרטן סיפר ששנה לאחר פסיקה זו חזר הרא"ה קוק על כך שלבית וגן דין מוקפין והוא אף ביקר בשכונה וביקש לבדוק אם רואים ממנה את העיר העתיקה. הרא"ה קוק התקשה לראות משם את העיר העתיקה.⁵² הרימ"ט כתב שהוא בדק את האפשרות של שכונת בית וגן יהיה מעמד של מקום 'נראה',

50. עיון מורחב בפרטי תשובתו זו של הרא"ה קוק, ראה בספרי: "קריאת המגילה בשכונות ירושלים – פסק הרא"ה קוק", מועדי יהודה וישראל, מרכז שפירא תשס"ד, עמ' 330-349.

51. דברים דומים בהסבר פסק הרא"ה קוק, כתב גם: הרב אריאל מאיר אדרי, אני חומה – קריאת מגילה בשכונת הר חומה, ירושלים תשס"ו, עמ' 15-16. במשך השנים נבנו שכונות חדשות בין שכונת בית וגן לבין השכונות הקרובות יותר לעיר המוק"ח, ושכונת בית וגן נחשבת לסמוכה ובבתי הכנסת שבה קוראים מגילה בט"ו באדר בלבד. הרב אהרון סורסקי, מלך ביופיו – תולדות חייו ופועליו של הרב יחזקאל אברמסקי זצ"ל, ירושלים תשס"ד, עמ' 678, סיפר שהרב יחזקאל אברמסקי, שהיה תושב שכונת בית וגן, קרא בצנעה בביתו מגילה גם ב"ד באדר, אם כי לרבים הורה שיש לקרוא מגילה בברכה בט"ו באדר בלבד. עדות זו היא מפורים תשל"ה. הוא לא הסביר מדוע נהג הרב אברמסקי כך. הרב מרדכי טנדלר, "קובץ מהלכות פורים מהגאון הרב משה פיינשטיין זצ"ל", אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשס"ו, עמ' 292-293, סיפר שהרב משה פיינשטיין נשאל בשנים תשמ"ג-תשמ"ד על מעמדה של שכונת בית וגן והשיב שידוע לו שכיום נוהגים בשכונות ירושלים החדשות לקרוא בט"ו באדר אך יש לקבוע את מעמד שכונת בית וגן לפי מה שהיה בזמן יב"ן וזה לא ידוע לנו. אמנם יתכן מאוד שהכך היה נראה מהמקום שבו נמצאת בית וגן כיום.

52. הרב שמואל הכהן וינגרטן, משולחנם של גדולי ישראל, ירושלים תשס"ד, עמ' 55-56.

והגיע למסקנה שאין אפשרות: "בטרם הפסיקו הבנינים בין העיר העתיקה לבניה, חקרנו ובדקנו בעלותנו על חומת העיר המערבית וראינו שאפילו מעל חומת העיר היה נראה בקושי רק מגדל המים, ואין זה בכלל נראה".⁵³

ז. עמדות רבנים נוספים והלך הרוח בקרב תושבי השכונות

רבנים נוספים עסקו בסוגיית קריאת מגילה בשכונותיה החדשות ירושלים באותן שנים אך תשובותיהם אינן מתוארכות. הרב יהושע צבי מיכל שפירא (נפטר בשנת תרס"ו) מרבניה של ירושלים באותם ימים, עסק בשאלה זו, ועיקר דבריו הם נגד תשובתו של הרב טוביה ראזינטאהל אשר טען שהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה היא רצף בתים בתוספת מיל. כך הוא הציג את הבעיה:

והנה יסוד החקירה בזה הוא אם מה שאמר ריב"ל במגילה (ב ע"ב; ג ע"ב): "כרך וכל הסמוך לו והנראה עמו נידון ככרך. ועד כמה? מיל", מהיכן מתחילים לחשוב שיעורא דמיל. אם מאחורי עיבורה של עיר, דכל מה שנכנס בעיבורה של עיר הוי כעיר עצמה ויהיבין לה גם עיבור לעיבור כמו בשבת לענין עירוב, או דמגילה שאני דמתחילים לחשוב שיעורא דמיל מהחומה עצמה או עכ"פ מעיבורה הראשון של העיר.⁵⁴

לדבריו, הגדרת עיר מוקפת חומה לעניין קריאת מגילה, מבוססת על הגדרת בתי ערי חומה, אלא שבמגילה הוסיפו על שטח העיר גם את המקום הסמוך והנראה, כמאמרו של ר' שמעון בר יוחאי בירושלמי (מגילה א, א), וכפי שהסבירם הרב צבי מיכל שפירא:

"תני רבי שמעון בן יוחי: קל היקילו בקריאתה. דתנינן תמן: כל שהוא לפנים מן החומה הרי הוא כבתי ערי חומה חוץ מן השדות. רבי מאיר אומר: אף השדות. ותני כן: הסמוך לכרך והנראה עמו הרי הוא כיוצא בו...". ולפי"ז כיון דתנינן עיבור לענין קריאת מגילה חידוש הוא, בעינן למימר בזה אין לך בו אלא חידושו, ודי בעיבור אחד על כל פנים, ולא עיבור לעיבור.

יש לראות את עיבור העיר כעיר ומשם תיקנו למנות מיל לעניין מקרא מגילה, אבל אין מונים 'עיבור לעיבור'. רק בהלכות תחום שבת מונים 'עיבור לעיבור' ולא בנושאי הלכה אחרים כמו בהלכות נדרים. הוא משיב באריכות לטענות הרב טוביה ראזינטאהל כשהנחתו הבסיסית היא שחכמים תיקנו תקנה מיוחדת לקריאת

53. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, עמ' כה-כו; עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' תכב, תכו-תכז.

54. הרב יהושע צבי מיכל שפירא, שו"ת ציץ הקדש, ירושלים תר"פ, חלק א סימן נב.

מגילה שלפיה יש למדוד מיל מהחומה או מהעיבור הסמוך לחומה, כשהמגמה היא להעמיד את העיר המוקפת חומה במרכז וממנה למדוד מיל או מעיבור הכרך ולא יותר. מדידת מיל מהבית האחרון בעיר, פוגעת במעמדו וחשיבותו של הכרך. בסוף דבריו הוא הזכיר את תשובתו של ידידו הרב משה נחמיה כהניו, והעיר שגם אם המקום הסמוך גדול יותר מהכרך, בכל זאת הסמוך נגרר אחרי הכרך ולא להיפך, "דהאינו חשוב נגרר אחר החשוב, ואינו אכפת לנו אם הכרך קטן בכמות, דמ"מ הוא גדול באיכות".⁵⁵

הרב יהושע צבי מיכל שפירא לא התייחס ישירות בתשובתו להגדרתן של שכונות ירושלים החדשות באותה עת, מי מהן נחשבת לסמוכה לחומה ומי לא, אך ברור שנטייט ליבו היתה כדברי הרב משה נחמיה כהניו, שהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה היא מרחב מיל מחומת הכרך בלבד, או לכל היותר מרחב מיל מעיבור העיר המוק"ח, ולא יותר. האפשרות הזאת תואמת את אחת האפשרויות שהציע הרב רפאל יצחק ישראל בחוברת תורה מציון, אך הרב יהושע צבי מיכל אינו מזכיר אותו כלל.

הרב יעקב משה חרל"פ הוציא לאור בשנת תר"פ את ספר תשובותיו של רבו הרב יהושע צבי מיכל שפירא, ובסוף הספר כתב: "קונטרס אחרון – ליקוטי רשימות הערות והארות עם תוספת ציצים ופרחים שעלו על רעיוני בעת עריכת הספר". בקונטרס זה הוא הגיב על דברי רבו, ועמדתו היא שלעניין מקרא מגילה יש למדוד מיל מהבית האחרון, ונותנים "עיבור לעיבור" כמו בהלכות תחום שבת. הטעם הוא: "דכך הוא המידה אצל כל תקנה, שמתפשטת עד תחום שבת, לפי שעד שם הוא מהלך לבני העיר בשבת, ופשטות דברי השלטי גיבורים מורים הכי".⁵⁶ עיר נמדדת לפי שטחה האורבאני. זהו הבסיס גם לעניין תחום שבת. כל מקום בתוך העיר שבו ניתן ללכת בשבת נחשב לעיר אחת. רק לעניין הגדרת 'נראה' לכרך, כשהמקום הנראה איננו מוגדר כחלק מהכרך, היה צורך לחדש שהנראה ככרך, ועליו יש לומר אין לך בו אלא חידושו. לדבריו, הגדרת 'סמוך' לכרך איננה נקבעת רק על פי מה שהיה בזמן התקנה, אלא בכל פעם שמרחיבים את שטחה של העיר: "ולפי זה נמצא דבכל שנה מתחדשת תקנת קריאת המגילה על פי אותו בית דין של הדור והם מתקנים לפי המצב ההוא, ואף ע"י העיבור דעיבור מתחשב לעיר אחת, מתפשטת התקנה ממילא עד אחר הבתים". סביר להניח שדבריו אלה של הרי"מ חרל"פ הם גם בשל היכרותו את הנורמה הנהוגה בשכונות ירושלים החדשות בימיו. תושבי השכונות החדשות בירושלים, גם השכונות הרחוקות

55. הרב יהושע צבי מיכל שפירא, שם, סימן נג, מחיל את אותו עיקרון כתשובה לשאלה, במצב בו סמוך ונראה לכרך הוא גם סמוך ונראה למקום פרז, אם נגרר אחר הכרך או אחר הפרז.

56. הרב יעקב משה חרל"פ, שו"ת ציץ הקדש, ירושלים תר"פ, קונטרס אחרון, סימן נב.

מהשכונות הרצופות לעיר המוקפת חומה, ראו עצמם כתושבי ירושלים הסמוכים לעיר המוקפת וקראו מגילה בט"ו באדר.

הרב עקיבא יוסף שלזינגר מרבני ירושלים באותן השנים (נפטר בשנת תרפ"ב), התייחס אף הוא לשאלת הגדרת השכונות החדשות בירושלים לעניין מקרא מגילה. תשובתו איננה מתוארכת ולא ניתן להבין ממנה מה היה מצב שכונות ירושלים מבחינת רצף הבתים ביניהן באותה עת. לדבריו, יש למדוד שבעים אמה ושני שלישי האמה בין בית לבית, ואם המרחק גדול יותר, מודדים משם מיל ועד מרחק מיל יש לקרוא בט"ו באדר. במקום הרחוק ממיל מהבית האחרון של השכונות הסמוכות לחומה, והוא גם אינו נראה, יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.⁵⁷

הרב עובדיה הדאיה, כתב אף הוא תשובה באשר למקרא מגילה בשכונות החדשות. התשובה איננה מתוארכת והיא התפרסמה בחלק הראשון של ספרו שו"ת ישכיל עבדי, שיצא לאור בירושלים בשנת תרצ"א. הסבירות היא שהתשובה נכתבה שנים אחדות קודם פרסומה, וניכר בה שהוא מודע לדיונים בין רבני ירושלים בעניין זה.⁵⁸ הוא דן בסוגיות הגמרא, בפרשנים ובפוסקים ובדברי רבנים מירושלים שעסקו בסוגיה זו מאז שהחלו לבנות שכונות חדשות מחוץ לחומה, ומסקנתו:

מעתה קם דינא בנדון דידן באלו השכונות החדשות... דודאי דאליבא דכולי עלמא בעינן שיהיו סמוכים וגם שלא יהיו רחוקים חוץ מתחום ומחוז העיר. אלא דבזה אין מה להסתפק דודאי כל אלו השכונות מכלל תחום ומחוז ירושלים יחשבו, גם שהם קרובות לכפרים אחרים כמו "עין כרם" "לפתא", דגם הכפרים ההם בכלל מחוז ירושלים הם, דהם נטפלים לירושלים עיה"ק. אך לענין סמוכים שאינם רחוקים מעיבור האחרון מיל, צריך לעמוד על הדבר לבררו. ולפי הנראה לעין שהם רחוקים יותר ממיל, ועכ"פ אם האמת כך הוא, חייבים לקרות בי"ד כשאר מקומות שאינם מוקפים, דאלו הם קרקע בתולה ואין מקום להסתפק בהם אם היו מוקפין מימות יהושע בן נון או לא לחייבם בב' הימים, כנלע"ד להלכה.⁵⁹

57. הרב עקיבא יוסף שלזינגר, "השכונות החדשות בירושלים לענין פורים", שו"ת ר' עקיבא יוסף, ירושלים תשס"ט, סימן רכב. הרב משה נחום שפירא, משנתו של ר' עקיבא, בתוך: הר המלך, ירושלים תשל"א, עמ' כה-כו, הביא את תשובת הר"ע שלזינגר שדן אם "הבונין בתים סמוך ונראה לירושלים אם יש להם דין ירושלים לענין הכל מעלין". מסקנתו היא: "שכל שבעיבורו של עיר, ונחשב לירושלים היא כירושלים, כיון שנחשב לגבי עירובין הכי נמי בזה ולא תליא במחיצות, וכעת צ"ע להלכה". הרב משה נחום שפירא הוא חתן ניתנו של הרב עקיבא יוסף שלזינגר.

58. לימים שימש הרב עובדיה הדאיה כראש ישיבת בית אל וכדיין בבית הדין הגדול, ופרסם ספרים רבים אחרים בנגלה ובנסתר. נפטר בשנת תשכ"ט. תשובה זו נכתבה בצעירותו.

59. הרב עובדיה הדאיה, שו"ת ישכיל עבדי חלק א, ירושלים תשל"ז, אורח חיים סימנים יז-יח.

הגדרת סמוך היא רצף בתים מהכרך ומהבית האחרון – העיבור האחרון כלשונו – יש להוסיף עוד מיל. אם השכונות הללו יהיו רחוקות למעלה ממיל מהבית האחרון לא יכללו בגדר סמוך, ועל תושביהן לקרוא מגילה ב"ד בלבד, ואף מעמד של מקום מסופק אין להחיל עליהן. הוא קבע גם שעל כל השכונות והכפרים להיות שייכים לתחום ומחוז ירושלים. הכפרים שהוא ציין, ליפתא ועין כרם, היו אז כפרים ערביים, ונכללו בשטחה של ירושלים רבתי, אף שלא היו שייכים מוניציפאלית לעיר ירושלים.

עמדותיהם של הרבנים השונים באותן שנים מייצגות את מגוון הדעות המוכרות בסוגיית הגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה. גם ברשימת הרבנים שהובאה כאן בולט מספרם הגדול יותר של רבנים שתמכו בהגדרה רחבה למושג 'סמוך', וסביר להניח שתושבי השכונות הרחוקות הכירו גם הם את הפסיקות הללו ואימצו אותן כדרך לגיטימית.

ח. הגדרה חדשה למרחב מיל: זמן נסיעה ולא מידת שטח קבועה

פוסק אחר שחי בירושלים באותם ימים, היה הרב יעקב חיים סופר (נפטר בשנת תרצ"ט), מחבר סדרת הספרים 'כף החיים' – ליקוטי דינים על סדר השולחן ערוך, על אורח חיים ועל חלק מיורה דעה. את הפירוש החל לכתוב בשנת תרס"ט, אך איננו יודעים באיזו שנה כתב את הלכות פורים. מכל מקום, אף הוא סבר שאם יש רצף בתים ושכונות סביב חומת העיר – גם אם הם נמשכים למרחקים גדולים, הם נחשבים לעיר אחת עד מרחק מיל מהבית האחרון, וקוראים בהם מגילה בט"ו באדר. במקום הרחוק ממיל מהבית האחרון, יקראו ב"ד באדר.⁶⁰ הוא ציין להלכות עירוב תחומין בשבת כמקור להלכה זו (שולחן ערוך אורח חיים סימן שצח, ה-).⁶¹ בסוף דבריו, שאל הכף החיים שאלה שעוסקת בהגדרת מיל:

ולענין מרכבת הקיטור שיצא מחדש שהולכת עשר שעות בשעה אחת, אם נחשוב שיעור המיל דוקא במהלך אדם בינוני או במהלך מרכבת הקיטור.

כף החיים הציע שמידת מיל תחושב לפי משך הזמן שאדם ממוצע הולך מרחק זה, ומאחר שניתן לגמוא בפרק זמן זה מרחק רב יותר באמצעות כלי תחבורה כמו רכבת הקיטור, אזי גם מקומות הרחוקים יותר ממידת הליכת מיל, יוגדרו כמקומות סמוכים לעיר מוק"ח, ובלבד שבפועל מקובל לעבור מרחק זה באמצעות כלי תחבורה. לאחר דיון בדברי פוסקים אחרים שדנים בשאלה דומה בהלכות אבלות, הוא הסיק:

60. הרב יעקב חיים סופר, כף החיים, ירושלים תרצ"ג, שולחן ערוך אורח חיים סימן תרפח ס"ק י.

61. בספר כף החיים מפנה לשולחן ערוך אורח חיים סימן שצח, וצ"ל סימן שצח.

אם הוא רחוק יותר ממיל במהלך אדם ונראה, ואם הולך במרכבת הקיטור הוא פחות ממיל, יש להקל ולחשוב אותם כמו כרכים וקורין בט"ו, והוא שהולכת לשם מרכבת הקיטור.

דברי כף החיים הללו, הציבו הגדרה אחרת למרחק מיל שבין עיר מוק"ח לסמוך לה. משמעות דבריו היא שככל שתגדל מהירות כלי התחבורה (מכוניות, רכבות מהירות ואף כלי תעופה) שאנשים מיישובים ומקומות שסביבות עיר מוק"ח אליה משתמשים בהם בקביעות, אזי עוד ישובים ומקומות יוגדרו כסמוכים לעיר מוק"ח מימות יב"ן.⁶² הרימ"ט הגיב על דברי כף החיים בטענתו שהגדרת מיל לעניין מקרא מגילה היא מרחק הליכה של אלפיים אמה ו"אין השיעור משתנה בכל השתנות מהירות המסע, וזה פשוט וברור".⁶³ אך הרב אלעזר בריזל טען שלא לזה התכוון כף החיים:

והנני להסביר דברי כף החיים ממה שאני זוכר משנים קדמוניות. כאשר הגיע כאן בעיה"ק ירושלים הרכבת, ובכף החיים קורא אותו מרכבת הקיטור, תחנה ראשונה היתה במושב בתיר קרוב מאד לירושלים (כמובן רחוק הרבה יותר ממיל) שם היו גרים יהודים אשר כל בוקר היו באים ע"י הרכבת לירושלים וכל היום נשארים שם ולעת ערב ברכבת היו חוזרים לביתם. וכאשר הגיע קרוב לימי הפורים שאלו מתי זמן קריאת המגילה שלהם. על זה כתוב בכף החיים כיון שע"י הרכבת הם משתתפים בכל הענינים עם ירושלים, וגם ממקום המושב שלהם נראה הבתים שסמוכין לירושלים שנעשו כד' אמות לירושלים. לכן בא להם הדין נראה אע"פ שאינו סמוך הוחלט זמן קריאת המגילה שלהם בט"ו.⁶⁴

תחנת הרכבת בביתר הוקמה בשנת תרנ"ב, ושימשה תחנת ביניים קטנה למטרת מפגשי רכבות ומילוי מים בקטר, שעבד אז על קיטור. בתיר הוא שמו של כפר ערבי בצדה הדרום-מערבי של ירושלים, ולא ברורה כוונתו בדבר שכונת יהודים באזור כפר בתיר שממנה היו נוסעים ברכבת לירושלים וחזרה מדי יום ביומו,

62. כך הסביר את דברי כף החיים, הרב אליהו ברוך קעפעטש, חומות ירושלים, ירושלים תשמ"ט, עמ' כח.

63. הרימ"ט, עיר הקודש והמקדש חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' תיג. הוא התייחס בקצרה לדברי כף החיים גם שם בעמ' שצב-שצג. לימים, כתבו דברים דומים גם: הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ז, ירושלים תשנ"ג, אורח חיים סימן נז סעיף ד; הרב אברהם דוד הורביץ, שו"ת קנין תורה, ירושלים תשמ"ה, חלק ד, סימן פז סעיף ז. לעומתם, הרב שלום משאש, שו"ת שמש ומגן, חלק א, ירושלים תשמ"ו, סימנים נב-נג, קיבל את דבריו של הרב יעקב סופר, ולדבריו: "זהו דבר שכלי ומוסבר מאד... והעיקר לדינא ככף החיים".

64. הרב אלעזר בריזל, מקור כהלכה, ירושלים תשמ"ח, עמ' קמג-קמד; הנ"ל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס"א, עמ' סט.

ולענין מרכבת הקיטור שילא מחדש שכולכה עשר שעות בשעה א' אם נחשוב שיעור המיל דוקא במסלך אדם ביוני או במסלך מרכבת הקיטור. עיין בסגסות יד שאל על ויך בענין עשר פרסאות שכח אף שעכשיו נחדש מסלח סברזל ויכול לילך ס' פרסאות ביום כ"ז. אנחנו משערים רק עשר פרסאות. וצ"מ מקור' חולק עליו ואומר דסאידנא שיש לנו מסלח סברזל כל שיכול לבא ביום א' אפי' חמישים פרסאות מקרי מקום קרוב וכן סורס למעשה ודחס דברי סש"מ יע"ש זכ"כ צס' נחל אשכול. וסכ"ד מסגרת זכב על קיטור סש"ע ס"י ר"ד א"ו א' וכ"כ רב פעלים ח"ג חו"ד ס"י כ"ד בענין עשר פרסאות דכמס אחרונים גדולים ססכ"מ דחושבין כפי שיעור מסלך מסלח סברזל וכגס דיש חולקים יש לסורות כדברי סמקילין יע"ש וסגס דיש לחלק דשאני ססס דק"ל סלכס כדברי סמקל צאבל מ"מ סכא בשיעור מיל דאיכא עוד סלוגחא אס סוא דחוק יוחר ממיל ונראה אס קורין צט"ו כצני כרכיס או לא כמ"ס צא"ו סקודס וע"כ נראה דצכס"ג דאס סוא דחוק יוחר ממיל במסלך אדם ונראה ואס סולך במרכבת סקיטור סוא פחות ממיל יש לסקל ולחשוב אוחס קמו כרכיס וקורין צט"ו. וסוא ססולכה לשס מרכבת סקיטור :

כף החיים, הלכות מגילה, סימן תרפ"ח ס"ק י, בענין מרכבת הקיטור

ובאילו שנים מדובר. באותן שנים שהתגורר כף החיים בירושלים וכתב הלכה זו בספרו, תנועת הרכבות לירושלים וממנה היתה מצומצמת מאוד, וקשה להניח שהיו רכבות בשעות הבוקר שהגיעו מיפו ונכנסו לירושלים, ורכבות שהיו יוצאות בשעות הערב מירושלים ליפו.

מכל מקום, החידוש בדבריו הוא שמקום נראה ולא סמוך שרואים ממנו את השכונות הסמוכות, ושיש קשר חברתי

או תעסוקתי בין המקומות, מקנה לאותו מקום מעמד של נראה לכרך וקריאת המגילה בו היא בט"ו באדר. לא זמן הנסיעה בכלי התחבורה הוא המשנה את מעמד המקום הנראה, אלא הקשר שנוצר בעקבות כך בין המקומות.

סיכום

בפרק זה סקרנו תקופה של ארבעים ושתים שנה (תרמ"ט-תרצ"א), מאז שהחל הדיון בדבר מעמדן של שכונות ירושלים החדשות הנמצאות במרחק רב מקצה השכונות שסמוכות ברצף בתים עד לעיר העתיקה, לעניין מקרא מגילה.

אצל תושבי השכונות החדשות בלט הרצון לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. הם ראו עצמם כירושלמים גם לעניין מקרא מגילה, ולא ברור אם ועד כמה התעניינו תושבי שכונות אלו בשאלות ההלכתיות הקשורות להגדרת מקום כסמוך. מבחינתם, השכונות הירושלמיות החדשות הן חלק בלתי נפרד מירושלים, ורובם קראו מגילה בט"ו באדר.

בין הרבנים היו רבים שראו גם הם את השכונות החדשות והמרוחקות של ירושלים כחלק מהעיר, והם מצאו את ההנמקות וההסברים ההלכתיים המתאימים לכך. ההנמקות מבוססות על התאמה להלכות תחום שבת, וכמה רבנים הגדירו הגדרת סמוך רחבה מאוד – רצף בתים מחומת העיר ומקצה הבית האחרון ברצף יש למנות מרחק מיל, או על בסיס קשר מוניציפאלי חברתי וכלכלי הקיים בין תושבי השכונות החדשות לבין המתגוררים בירושלים שבין החומות. דברי הרבנים הללו התקבלו בשמחה וברצון אצל תושבים רבים בשכונות החדשות.

לעומתם, היו רבנים שטענו שיש מקום להטיל ספק בדבר, וקבעו שיש לקרוא מגילה בחלק מהשכונות בי"ד ובט"ו באדר. היה גם מי שקבע שבשכונה מרוחקת יש לקרוא בט"ו באדר בברכה ובי"ד באדר ללא ברכה, מאחר שלא מולאו כל הדרישות ההלכתיות המגדירות את המקום כסמוך, אך השכונה הרחוקה היא חלק מירושלים. היו מקומות שבתחילת ההתיישבות שם קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר, אך במשך השנים כשהתרחבו השכונות והתחברו לשכונות הצמודות לעיר העתיקה, הם הפסיקו לנהוג כך וקראו מגילה בט"ו באדר בלבד.

העמדה המצמצמת ביותר את הגדרת סמוך, ולפיה מדובר במרחב מיל מהכרך ולא יותר, לא התקבלה ע"י רבנים אחרים וע"י הציבור הרחב, אף שפורסמה בהתמדה בכל שנה בלוחות.

אפשר לראות את משך השנים הללו כשנים של חיפוש ותהייה אחר הגדרה תואמת למציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה שהתקמה בירושלים החדשה שמחוץ לחומות. על הרבנים היה להתמודד עם מציאות חדשה שאין לגביה התייחסות ברורה במקורות תנאיים ואמוראיים, אף שהתחושה של רוב הרבנים ושל תושבים רבים היתה שהם רוצים להיכלל בירושלים ולהיחשב לתושביה גם לעניין מקרא מגילה.

ד

התרחבות נוספת של שכונות ירושלים (תש"ו-תשכ"ו)

(שכונות גבעת שאול ועץ חיים, מחנות צבא, תש"ו-תש"ט;
בית החולים הדסה עין כרם, תשכ"ב-תשכ"ו)

- א. מבוא – תוכנות חדשות: הפרדה בין הגדרת 'סמוך' לבין רצף בתים;
עיר מוניציפאלית אחת על בסיס קו עירוב הצרות
- את מגוון הדעות בין הרבנים עד כה בהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה, ניתן להציג באופן הבא:
- א. עמדה מצמצמת: מרחב מיל מחומת העיר. מייצג עמדה זו הוא הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי.
- ב. עמדה מרחיבה: רצף בתים מחומת העיר, ומקצה הבית האחרון ברצף יש למנות מרחב מיל. מייצגי עמדה זו הם רבים, כמו הרב טוביה ראזינטהאל, האדר"ת, ועוד.
- העמדה המרחיבה התבססה על עקרונות בהלכות תחום שבת, ועל כך שיש קשר מוניציפאלי חברתי וכלכלי בין תושבי השכונות החדשות לבין המתגוררים בירושלים שבין החומות.
- מכאן ואילך מסתמנת מגמה שיש לפצל בין הגדרת 'סמוך' – עד מיל מחומת הכרך, לבין הכרה בעיר שמתרחבת מחוץ לגבולות החומה על בסיס אותם עקרונות של הלכות תחום שבת, ומבלי להזדקק להגדרת 'סמוך' הייחודית להלכות מקרא מגילה בלבד. עמדה זו הצביעה על שתי אפשרויות לקביעת מקום מחוץ לעיר המוק"ח כמקום שקוראים בו מגילה בט"ו באדר:
- א. הגדרת 'סמוך' לעניין מקרא מגילה היא בהתיישבות במרחב מיל מהחומה. בנקודה זו יש התאמה והסכמה עם העמדה המצמצמת.
- ב. את רצף הבתים שנבנו מהעיר המוק"ח במרחק שאינו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה בין בית לבית, אין צורך להכליל במסגרת הגדרת 'סמוך' של

הלכות מקרא מגילה. הבתים הללו נחשבים לחלק בלתי נפרד מהעיר המוק"ח. ברצף אורבאני כזה, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר.

עמדה חדשה זו כתבו הרב צבי פסח פרנק ששימש רבה האשכנזי של ירושלים,¹ והחזון איש.² הרב פרנק הביע את עמדתו זו במסגרת לקט הלכות פורים שפרסם לקראת פורים תש"ו,³ ואח"כ בתשובות נוספות. החזון איש הביע את עמדתו זו עוד בהיותו בחו"ל,⁴ ודבריו עמדו במבחן המעשה לאחר שעלה לארץ כשנשאל על זמן קריאת מגילה בשכונת גבעת שאול ב' שבמערב העיר לקראת פורים תש"ח. רב שלישי, הרב שלמה גורן, שהיה הרב הראשי הראשון לצה"ל, הביע עמדה דומה כשהורה כך לחיילי צה"ל ששהו במחנות בירושלים לקראת פורים תש"ט.

על פי עמדה זו, למרחב מיל מקצה הבית האחרון שברצף הבתים מחומת הכרך אין כל משמעות מבחינת הלכות סמוך ונראה לעניין מקרא מגילה. במרחב מיל שמחוץ לרצף הבתים יש לקרוא מגילה בי"ד באדר כמו בכל עיר פרוזה. זאת בשונה מהעמדה שהיתה נפוצה בעבר ואותה הביעו הרב ראזינטהל, האדר"ת, ועוד, שלפיה הגדרת סמוך היא רצף בתים מהחומה ומקצה הבית האחרון יש למנות מיל. העימות בין עמדת הרב פרנק והחזון איש לבין עמדת הרב ראזינטהל, האדר"ת ועוד, היא בשאלה מה היא הגדרת סמוך על בסיס מרחב מיל הנזכר בגמרא (מגילה ב ע"ב) – מרחב מיל מקצה הבית האחרון שברצף הבתים עד חומת הכרך, או מרחב מיל מחומת הכרך.⁵ אפשרות אחרת היא לראות את מחלוקתם בשאלה אם יש להקביל לחלוטין בין הלכות עירוב תחום שבת להלכות מקרא מגילה, ואז יש למנות מרחב מיל מקצה הבית האחרון, או שההקבלה היא חלקית. עיקרון רצף הבתים המגדיר את המקום הסמוך והנסמך כעיר אחת נלמדת מעירוב תחום שבת, אך מרחב מיל המגדיר את שטח המקום הסמוך הוא תקנה ייחודית לעניין מקרא מגילה.

1. הרב צבי פסח פרנק עלה לארץ בשנת תרנ"ג, שימש כדיין בבית הדין הגדול בירושלים ורב העיר. נפטר בשנת תשכ"א.
2. הרב אברהם ישעיהו קרליץ, החזון איש, עלה לארץ בשנת תרצ"ג. נחשב למנהיג הרוחני של הציבור הליטאי-ישיבתי בארץ ומחשובי המנהיגים של הציבור החרדי בכלל, אף שמעולם לא נשא תפקיד רשמי, רבני או ציבורי. חיבר ספרים רבים על סוגיות הש"ס. נפטר בשנת תשי"ד.
3. הרב צבי פסח פרנק, ימי הפורים – קונטרס לחקרי הלכות וחילוקי דינים דמוקפים ופרזים, ירושלים תש"ו, סז עמודים. תוכנה של החוברת מופיע בכמה תשובות בשו"ת הר צבי, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשל"ג.
4. כך העיד בשמו הרב יצחק שלמה אונגר, ראש ישיבת מחנה אברהם בבני ברק וראש חוג חתם סופר. עדות זו מופיעה אצל: הרב צבי יברוב, מעשה איש, חלק ד, בני ברק תשס"א, עמ' קלב. דבריו פורסמו: חזון איש, אורח חיים, בני ברק תשמ"ז, סימן קנא, וסימן קנג ס"ק ב.
5. כך הציג את המחלוקת הרב יצחק דרזי, "גבולות העיר והכרך לענין מגילה", שבות יצחק – פורים, ירושלים תש"ס, עמ' לח-ס.

בשנים שבהן נעסוק בפרק זה, עלתה הצעה אחרת וחדשה שלא נשמעה עד עתה. הצעה זו גובשה כשעלתה לדיון שאלת זמן מקרא מגילה בבית החולים הדסה בעין כרם. בית החולים נפתח בשנת תשכ"א ומקומו מערבית לשכונת עין כרם הנמצאת בדרום מערב העיר. בית החולים נכלל בשטח המוניציפאלי של עיריית ירושלים, והוא גם נכלל בתוך קו עירוב החצרות של שבת של המועצה הדתית ירושלים.

ההצעה היתה לראות את העיר החדשה הצמודה לעיר המוקפת חומה, כשלהן מסגרת מוניציפאלית אחת – כעיר אחת לעניין מקרא מגילה. העובדה שהעיר החדשה מוקפת בקווי עירוב חצרות של שבת, יכולה לסייע בקביעת היקף השטח העירוני. אמנם לא מציבים קו עירוב חצרות בכל עיר ויישוב, ולא תמיד יש חפיפה וזהות בין השטח המוניציפאלי של העיר לבין קו עירוב החצרות המקיף את המקום. יתכן שקו העירוב יקיף רק חלק מהעיר או שיקיף כמה ערים ביחד, אך את אותו חלק מהעיר המוקף בקו עירוב יש לראות כעיר אחת גם באשר להגדרת המקום שבו יקראו מגילה בט"ו באדר. משמעות הדבר היא שהרצף האורבאני איננו קובע דבר, אלא המסגרת העירונית בסיוע היקף עירוב חצרות הם אלה שעל פיהם קובעים את גבולות המסגרת של השטח שבו יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. אין צורך שבין בית לבית שבתוך השטח המוקף בקו העירוב יהיה רצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה. מאחר שבית החולים הדסה עין כרם עמד בקריטריונים הללו, אזי יש לקרוא מגילה בבית החולים בט"ו באדר. עמדה חדשה זו הביעו הרב שלמה זלמן אויערבך, ראש ישיבת 'קול תורה' בירושלים, והרב יוסף שלום אלישיב, דיין בבית הדין הגדול בירושלים. לשניהם היה מעמד של פוסקים משמעותיים שיש להתחשב בדבריהם. אמנם היה הבדל מסוים ביניהם באשר לטיבו של עירוב החצרות בהגדרת מקום כעיר מוקפת חומה, כפי שנראה להלן.

את שכונות ירושלים החדשות החלו לערב בעירוב חצרות אחד, בעת שהאדר"ת כיהן כרבה של ירושלים (תר"ס-תרס"ה). הוא מינה את הרב בן ציון יאדלר כאחראי על העירוב, ועירוב החצרות הוקם בהתאם להתפתחות השכונות.⁶ עד לשנים הללו שבהן אנו עוסקים בפרק זה, לא ידוע על הצעה להגדיר את מרחב העיר על בסיס היקף עירוב חצרות הפתח, ולא ברור מה הסיבה שהצעה כזאת עלתה לפתע כאפשרות.

6. הרב בן ציון יאדלר, בטוב ירושלים, בני ברק תשכ"ז, עמ' קס-קסו.

ב. 'סמוך' – עד מיל; רצף בתים – "כל העיר כד' אמות" כמו בהלכות תחום שבת

כאמור, החזון איש עסק בגדרי סמוך לעניין מקרא מגילה עוד בהיותו בוילנא. דבריו לא נכתבו אז כתשובה או בהתייחסות למקום מסוים אלא כתובנה עקרונית בגדרי סמוך לעניין מקרא מגילה:

הרב אברהם ישעיהו קרלין
החזון אי"ש

נראה דאם נתוספו בתים חוץ לחומה, אע"פ שהארכו חוץ לתחום, ויש בתים שאינם סמוכים ואינם נראים, מכל מקום קורין בט"ו, כיון שכל העיר כד' אמות, ומקרי כולן תוך התחום, ובלבד שלא יהיה ביניהן מגרש פנוי שבעים אמה או קמ"א אמה.⁷

רצף בתים ללא מגבלת מרחק מהחומה, מקנה לעיר מעמד של עיר אחת וקוראים בה מגילה בט"ו באדר. "כל העיר כד' אמות" – ביטוי שמקורו בהלכות עירוב תחומין של שבת (עירובין ס ע"ב), שמשמעותו היא שיש לראות את כל מרחב התחום כעיר אחת. במקום אחר בדבריו בהלכות מגילה, הוסיף החזון איש עוד:

ולעיל סימן קנא כתבנו שאם נתוספו בתים סמוך לחומת הכרך והם מתיחדים לעיר אחת שאין ביניהם הפסק ע' אמה ושיריים, אף הן נמשכין חוץ למיל לא גריעי מסמוכין תוך התחום ומופסקין ע' אמה ושיריים ויותר. ולהמבואר אפילו ביש הפסק גדול בין הבתים לחומת הכרך, כל שאין הפסק יותר ממיל, הרי הבתים בכלל סמוך. וכל שתחילת העיר במרחק מיל ולא יותר, הרי כל העיר בכלל סמוך.⁸

שתי אפשרויות למקרא מגילה בבתים שנבנו מחוץ לכרך מימות יב"ן:

- א. מבנים שבתוך מרחב מיל מחומת העיר, גם אם המרחק ביניהם עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה.
- ב. רצף אחיד של בתים מחומת הכרך כשהמרחק בין הבתים אינו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה, גם אם רצף הבתים הוא מעבר לאלפיים אמה מהכרך, מקנה למקום מעמד של עיר אחת. הבתים הללו אינם מוגדרים כסמוכים לכרך אלא כעיר אחת.

7. חזון איש, אורח חיים, בני ברק תשמ"ז, סימן קנא.

8. חזון איש, שם, סימן קנג ס"ק ב.

החזון איש העתיק מונח מהלכות עירוב תחומין: "עיר אחת כד' אמות", והחיל אותו גם על הגדרת תחום שיקראו בו מגילה באותו תאריך שקוראים בתוך עיר מוק"ח מימות יב"ן – בט"ו באדר.⁹ בביטוי "עיר אחת כד' אמות" אין הכוונה לעיר במובן המוניציפאלי אלא מקום אחד שהמשותף לו הוא הרצף האורבאני. החזון איש לא נתן משקל כלל לקשר המוניציפאלי שבין השכונות החדשות לעיר העתיקה, אלא לרצף ולקשר האורבאני בלבד. על פי עדותו של הרב אברהם הורביץ, החזון איש הורה כעמדתו הלכה למעשה לתושבי שכונת מקור חיים שעליהם לקרוא בט"ו באדר בלבד בעת שבת השכונה היו בנויים ברצף אורבאני עד לחומת הכרך המוק"ח.¹⁰ הגדרת סמוך שבגמרא: "עד כמה? מיל" (מגילה ב ע"ב) היא הגדרה ייחודית שנתקנה בהלכות מגילה והיא מחייבת את כל הנמצאים במרחב מיל לקרוא גם הם מגילה בט"ו באדר אפילו אם הם בני עיר אחרת.¹¹

עמדתו זו של החזון איש, כפי שהופיעה בכתביו, ועדות על הוראתו לתושבי שכונת מקור חיים, סותרת עדות אחרת על תשובה שהשיב בשנת תש"ט. הרב יצחק שלמה אונגר שימש כרב שכונת גבעת שאול ב', שהוקמה לאחר מלחמת השחרור בצידה המערבי של ירושלים.¹² הוא סיפר ששאל את החזון איש על מעמדה של השכונה לעניין מקרא מגילה. החזון איש שאלו אם יש רצף בתים לירושלים ואין הפסק תחום שבת ביניהם (דהיינו שאין הם מרוחקים יותר ממיל). הרב אונגר השיב שהשכונה סמוכה לירושלים ולא עוד אלא שמהגבעה שבה הם מתגוררים ניתן לראות את העיר העתיקה. על כך השיב החזון איש ואמר שאם אין הפסק כמידת תחום שבת בין הבתים לירושלים יש לקרוא בט"ו באדר.¹³ עדות זו סותרת את עמדת החזון איש בכתביו שמידת מיל לעניין הגדרת סמוך היא רק מחומת העיר ואילך, ואין כל משמעות לעובדה שמיקום שכונת גבעת שאול ב' הוא בתוך מרחב מיל מהבתים האחרונים של שכונות ירושלים הוותיקות.

-
9. הרב יצחק קויפמן, "פורים ברמות – דיני סמוך ונראה לכרך המוקף חומה", שו"ת יבקש תורה, חלק ז, ירושלים תשס"ג, עמ' פט-צא, גיבה את עמדתו של החזון איש בדברי פוסקים שקדמו לו שהתאימו בין הלכות מגילה לבין הלכות שבת, הלכות גיטין ועוד.
10. הרב אברהם הורביץ, אורחות רבינו חלק ג, בני ברק תשנ"א, עמ' לז-לח. במעמדה של שכונת מקור חיים לעניין מקרא מגילה, עסקנו לעיל בפרק ג סעיף ג.
11. כך פירש את דברי החזון איש, הרב יצחק דרזי, "גבולות העיר והכרך לענין מגילה", שבות יצחק – פורים, ירושלים תש"ס, עמ' לח-ס.
12. באזור שבו נמצאים כיום בית החולים כפר שאול, ואזור התעשייה הסמוך לשכונות הר נוף וגבעת שאול.
13. הרב צבי ירוב, מעשה איש, חלק ד, בני ברק תשס"א, עמ' קלב-קלג.

פתרונות אחדים הוצעו ליישוב הסתירה בדבריו:

- א. הרב שריה דבליצקי הציע שאולי החזון איש חזר בו ממה שכתב בספריו.¹⁴
- ב. הרב אלעזר בריזל פירש את דברי החזון איש: "אפילו ביש הפסק גדול בין הבתים לחומת הכרך, כל שאין הפסק יותר ממיל, הרי הבתים בכלל סמוך". במקום הנמצא עד מרחק מיל מקצה הבתים של שכונות ירושלים, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר מדין סמוך לכרך.¹⁵ יש להעיר שהחזון איש כותב זאת אך ורק ביחס לנמצא בתוך מיל לחומת הכרך, ולא לבתים האחרונים בקצה השכונות החדשות והרצופות בתיים.
- ג. הרב ישראל יעקב פישר הסביר שמאחר שבירושלים הבתים הראשונים שמחוץ לכרך נמצאים בתוך עיבורה של עיר, אזי יש לראות את העיר החדשה עם העיר הישנה כעיר אחת ומוודדים מרחק מיל מקצה הבתים האחרונים, ועל כן פסק החזון איש לתושבי שכונת גבעת שאול ב' שיקראו מגילה בט"ו באדר. דברי החזון איש על הגדרת סמוך על בסיס מדידת מרחק מיל מחומת העיר בלבד, נאמרו במצב שבו הבתים הראשונים של העיר לא היו בתוך עיבור העיר.¹⁶ אכן החזון איש כתב בדבריו שהבתים שמחוץ לחומה סמוכים לחומה, אך לא הדגיש שמדובר בבתיים שנבנו בתוך עיבורה של עיר, וכן איננו כותב שבמצב כזה יש להוסיף עוד מיל מקצה הבית האחרון ולהגדירו כסמוך.
- ד. הרב ישראל יעקב פישר הציע אפשרות נוספת והיא שהחזון איש הורה כך מאחר שהיה מודע למנהג בשכונות ירושלים, ומאחר ששכונת גבעת שאול ב' שייכת מוניציפאלית לירושלים, לא רצה שבני שכונה זו יראו את עצמם שונים וחריגים מהאחרים.¹⁷ אין בסיס להבחנה כזאת בכתביו ובדבריו של החזון איש, וניכר שהחזון איש החשיב את הרצף האורבאני כקובע ולא את הקשר המוניציפאלי.

14. הרב שריה דבליצקי, "ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים", בני ברק תשמ"ז, עמ' 14.

15. הרב אלעזר בריזל, "זמן קריאת המגילה בשכונות הסמוכות לכרך", בית אהרן וישראל, לט (תשנ"ב), עמ' פד-פה; הנ"ל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס"א, עמ' סד-סו. דברים דומים כתב הרב אליהו ברוך קעפעטש, חומות ירושלים, ירושלים תשמ"ט, עמ' כד-כה. לדבריו, סיבת הדבר היא מפני שיש קשר מוניציפאלי בין שכונת גבעת שאול ב' לבין העיר ירושלים, והשכונה היא חלק מירושלים.

16. הרב ישראל יעקב פישר, "בענין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים", שו"ת אבן ישראל חלק ח, ירושלים תשנ"ה, סימן נ.

17. הרב ישראל יעקב פישר (לעיל הע' 16). דברים דומים כתבו: הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ב, ירושלים תשנ"ד, סימן שמז; הרב יעקב שילוני, "בענין שכונות הסמוכות לירושלים לענין קריאת המגילה", מקבצאל, כט (תשס"ה), עמ' קצד-ריב.

הרב צבי פסח פרנק

עמדה דומה לעמדתו של החזון איש כפי שהיא מופיעה בכתביו, הביע גם רבה של ירושלים הרב צבי פסק פרנק. לקראת פורים תש"ו פרסם הרב פרנק לקט הלכות לקראת פורים בחוברת: ימי הפורים בהוצאת ישיבת מדרש בני ציון – מכון לבירור הלכות ארץ ישראל. בסוף החוברת סיכמו חברי בית המדרש י"ח סעיפי הלכה שהם תקציר מדברי הרב פרנק בכל החוברת.¹⁸ הלכות אלו פורסמו אחר כך בשו"ת הר צבי, ושם כתובים תשעה סעיפים נוספים (סעיפים יט-כז) שלא הודפסו בחוברת. כך כתוב בשלושת הסעיפים האחרונים:

כה. השכונות שבסביבות ירושלים (העיר העתיקה) אם אין ביניהם הפסק של שבעים אמה ושיריים, קוראים את המגילה בט"ו אדר כירושלים עצמה.

כו. שכונה שהיא מופסקת מהבתים המחוברים לעיר העתיקה, אם ההפסק הוא יותר משבעים אמה ושיריים וגם רחוקה היא מחומת עיר העתיקה יותר מתחום שבת וגם אינה נראית משם, קורין בה בי"ד.

כז. אם אינה מופסקת שבעים אמה ושיריים, אע"פ שהיא מחוץ לתחום משטח של עיר העתיקה קורין בה בט"ו, והמהדר לקרות בה גם בי"ד חוששים לו שיצא שכרו בהפסדו.¹⁹

18. הרב צבי פסח פרנק, ימי הפורים – קונטרס לחקרי הלכות וחילוקי דינים דמוקפים ופרזים, ירושלים תש"ו, עמ' סו-סז.

19. הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, אורח חיים חלק ב ירושלים תשל"ג, סימן קכח. הרב יעקב רקובסקי, "זמן קריאת המגילה בבית חולים הדסה עין כרם", ארוכת בת עמי, חלק ו, ירושלים תשס"ה, עמ' 283-284, סיפר שאדם שאל את הרב צבי פסח פרנק על זמן קריאת מגילה בבי"ח הדסה עין כרם בירושלים. הרב פרנק השיב שהדסה סמוכה ואינה נראית ויש לקרוא בט"ו באדר. הוא שאלו, אם יהיה רצף בתים עד תל אביב האם גם שם יקראו בט"ו באדר? הרב פרנק השיב כשבעיניו כמעט דמעות: "הלוואי וכך יהיה ואזכה לכך שיקראו בתל אביב כמוקפין". יש להעיר שהרב פרנק נפטר בכ"א בכסלו תשכ"א, ובית החולים נפתח באייר תשכ"א. קשה להניח ששאלה זו התעוררה לפני שבת החולים החל לפעול, אא"כ דברי הרב פרנק נאמרו במישור העקרוני ולא על בית החולים הדסה. תובנה דומה מביע גם הרב רפאל יעקב דידאווסקי, "מגילה בעיירות הנוספות והנמשכות מעיר קדשנו עיה"ק ירושלים", קונטרס ויהי נעם, ירושלים תרצ"ז, עמ' ה-ו: "קריאת המגילה בעיירות הנוספות ונמשכות מעיר קדשנו ירושלים תובב"א דנהוגת דקורין המגילה בט"ו כמו בעיר הקדש ירושלים... ואפילו אם יתפשטו עד דמשק, וכדאיתא במדרש (מדרש שיר השירים [וילנא], ד, ז) דירושלים תהא מגיעה עד שערי דמשק".

הרב פרנק כתב תשובה נגד מי שקרא מגילה גם בי"ד באדר בשכונות ירושלים. לדבריו, העושים כן יש לחשוש שעוברים על איסור "לא תתגודדו" (דברים יד, א) – "לא תעשו אגודות אגודות" (יבמות יג ע"ב).²⁰

מרחב מיל הנזכר בהגדרת 'סמוך' הוא כשאין רצף בתים מהעיר המוק"ח. במצב כזה רק במרחב מיל מהעיר המוק"ח יקראו בט"ו באדר. את מידת הסמיכות בין בית לבית היוצר רצף אורבאני עם העיר המוק"ח, הגדיר הרב פרנק ע"פ הקריטריונים המקובלים בהלכות תחום שבת, ואף הוא, כחזון איש, ראה את ירושלים החדשה הצמודה לעיר המוק"ח, כעיר אחת.

ג. 'סמוך' – עד מיל; רצף בתים – עיר אחת כמו בהלכות בתי ערי חומה

הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, ששימש לימים ראש ישיבת 'מרכז הרב' בירושלים והרב הראשי לישראל, עסק אף הוא באותן שנים בהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה בשכונות ירושלים החדשות. הוא כתב מכתב לרימ"ט בכ"א באדר שני תש"ו, וכך נפתח המכתב:

הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא

הנה ראיתי הודעה מלשכת עץ חיים שכל בני חוץ לירושלים הנמצאים בי"ד באדר בירושלים, וכן בני ירושלים שעומדים לסע בי"ד מירושלים, יבואו לשמוע קריאת המגילה בי"ד בשכונת עץ חיים. ובאשר נראה וברור שכ"ז נעשה ע"פ כת"ר באשר הוא מרא דהאי שמעתתא כידוע, על כן אמרתי לפנות אליו בהאי הוראה שהיא חדשה בעיני ולא הובא כזאת בפוסקים.

בסוף המכתב הוא עסק בשאלת מקרא מגילה בשכונת עץ חיים שבה הנהיג הרימ"ט לקרוא מגילה בי"ד באדר. לדברי הרב שפירא, כל הנוסף לכרך הוא חלק בלתי נפרד ממנו, ויש לראות את כל שכונות ירושלים עם הכרך כעיר אחת. הוא לא למד זאת מדיני עירוב תחום שבת, אלא מהלכה שנאמרה בבתי ערי חומה לעניין קבר של מת. ע"פ האמור בירושלמי (ניזר ט, א), אם קברו אדם מחוץ לחומה

20. הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, ימי הפורים – קונטרס לחקרי הלכות וחילוקי דינים דמוקפים ופרזים, ירושלים תש"ו, עמ' מו-נב; הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, אורח חיים ב, ירושלים תשל"ג, סימן קכג.

במקום הרחוק מעיבור העיר, מעל מידת שבעים אמה ושני שלישי האמה, ולימים התרחבה העיר והבתים התקרבו למקום הקבר, מפנים את הקבר משם:

אע"ג שנקבר ברשות ובשעת הקבורה לא היה כאן ערי חומה, מפנים משום שעתה נמשך העיר לכאן, וחל על המקום עתה דין ערי חומה... נמצא לפי זה דבאמת כל הנוסף לעיר הוי כעיר אפילו בערי חומה... אם כן במגילה מה שתקנו קריאה מיוחדת לערים מוקפות, כל מה שנכלל וכל מה שייכלל בעיר, הוי כעיר לכל דבריו. ובזה אין צורך לבוא מכח חידוש מיוחד במגילה. ומה דמבואר בירושלמי דבמגילה הוי דין מיוחד, הוא רק על סמוך תוך שיעור מיל.²¹

תובנה זו של הרב שפירא היא חדשה ויוצאת דופן מבין מכלול הדיונים שבהם דנו עד עתה הרבנים שעסקו בשאלת מקרא מגילה בשכונותיה החדשות של ירושלים. הוא ביסס את עמדתו ביחס למציאות האורבאנית החדשה על הלכות בתי ערי חומה. עיר חומה שמתרחבת, חל על המקום המורחב דיני ערי חומה, ואין צורך לתקן תקנה ייחודית כדי לקבוע זמן קריאת מגילה במרחב החדש שנוסף לעיר. "סמוך עד מיל" שנאמר בהקשר למקרא מגילה, מתייחס למרחב עד מרחק מיל מהחומה כשהכרך עצמו לא הורחב.

עמדת הרב שפירא דומה לדברי החזון איש והרב פרנק אם כי הוא לא הזכיר אותם. המכנה המשותף בין עמדותיהם הוא בכך שהם ראו את השכונות החדשות בירושלים כעיר אחת לעניין מקרא מגילה ועל כן יש לקרוא בהן מגילה בט"ו באדר בלבד, ואין הלכה זו קשורה לגדרי סמוך לכרך לעניין מקרא מגילה. אלא שהרב שפירא למד זאת מהלכות בתי ערי חומה, והחזון איש והרב פרנק למדו זאת מהלכות תחום שבת.

זמן קצר לאחר ששלח הרב שפירא מכתב לרימ"ט, הוא שלח מכתב גם לרב צבי פסח פרנק רבה של ירושלים. תאריך המכתב הוא ניסן תש"ו. עיקרו של המכתב הוא דיון בהלכות בן כרך שהלך לעיר בעקבות דברים שכתב הרב פרנק בעניין.²² בסוף המכתב הוא כתב:

והנה יש לי עוד לדון בנוגע להלכה איך נדון בשכונות ירושלים החדשות שמחוץ לתחום העיר לפנים, וכת"ר דן לצרפה לדין קריאה של העיר מכח לא תתגודדו, ואני דנתי שגם מצד עצם מקומה יתחייבו כאנשי ירושלים.

21. הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, שו"ת מנחת אברהם, חלק א, ירושלים תש"ן, עמ' קז.

22. לעיל הערה 18.

אם כי הוא ביקש שלא להרחיב במכתבו זה מעבר לכך.²³

על פי דברי הרב שפירא, הרימ"ט השיב לו תשובה אך היא אינה בידינו. כך נפתח מכתב התשובה של הרב שפירא לרימ"ט מיום י"א בתמוז תש"ו:

קבלתי את אגרת התשובה שלו אודות עניני קריאת המגילה בפרזים ומוקפין בעיון רב פעם ופעמים, ולאחר העיון חייב אני להודיע שכל דברי במכתבי הראשון במקומם הם עומדים, הם ויסודותיהם.

גם במכתב זה עסק הרב שפירא בעיקר בשאלת יום מקרא המגילה לבן כרך שיוצא מהכרך ב"ד באדר. בסוף המכתב התייחס הרב שפירא שנית לדברי הירושלמי (נזיר ט, ג), וחזר שוב על מסקנתו:

שוב קיימי דברינו הקודמים בענין קריאת המגילה שכל מה שנוסף לעיר חומה קורין בהם לא משום סמוך אלא משום עצמן... וכיוצא בזה מוכח מכמה מקומות שרוב המעלות שתקנו לירושלים נוהגים גם במה שנוסף לירושלים.²⁴

ד. עמדת הרימ"ט – עד מרחב מיל

הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי פרסם את עמדתו באשר לקריאת מגילה בשכונות ירושלים החדשות בלוחות לארץ ישראל שהוא שהוציא מאז שנת תרס"ה. במסגרת נספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, הוא הסביר לראשונה בהרחבה את הנמקותיו לעמדתו זו, ומה הרקע לפרסום הנספח:

הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי

היות ורבים שואלים שנה שנה על זה שאנו מפרסמים ב"לוח דיני ומנהגי השנה" שבשכונות הירושלמיות הרחוקות יותר ממיל מהחומה העתיקה צריכים לקרוא מגילת הפורים (לכל הפחות גם) ב"ד, ובשנה שעברה רבו המערערים בעל פה ובכתב. ביחוד קבלתי מכתב ארוך מאחד מרבנינו הצעירים מגדולי גידולי ישיבתנו הרה"ג אברהם כהנא שפירא שליט"א²⁵ בפלפולים

23. הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, "בענין פרזים ומוקפים", שו"ת מנחת אברהם, ירושלים תש"ן, סימן ז, עמ' קא.

24. הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, שם, עמ' קח-קטו. ההתייחסות לסוגיית השכונות החדשות היא בסוף המכתב בעמ' קיד-קטו.

25. הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא נולד בשנת תרע"ד, ההתכתבות בינו ובין הרימ"ט היתה בשנת

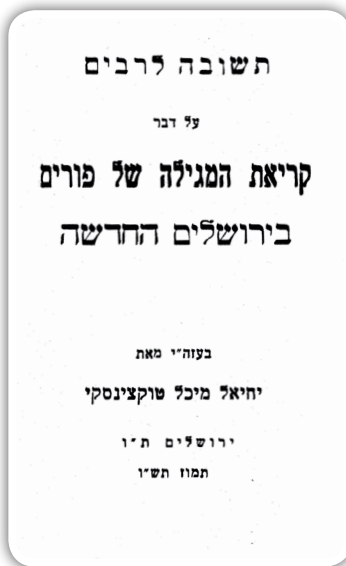

והערות וערעורים. מצאתי את עצמי מוכרח להשיב לו תשובה ארוכה (רובה מתוכן הקונטרס שיש בידי מכבר). אמרתי לפרסם עכשו גם תשובה לרבים.²⁶

כאמור, הרימ"ט השיב לרב שפירא גם באופן אישי, והקונטרס הוא על בסיס מכתב התשובה לרב שפירא.²⁷ הרימ"ט ציין שדברי תשובתו לרב שפירא ודבריו בנספח מבוססים על דברים בקונטרס שכתב בנושא זה.²⁸ וכה כתב הרימ"ט בראשית דבריו בנספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש"ז:

בענין זה קריאת המגילה בפרברי ירושלים התחבטו ומתחבטים התלבטו ומתלבטים גדולי ירושלים ורבניה זה ששים ושש שנה מן שנת תרמ"א שאז העלו שאלה זו ראשונה המתיישבים הראשונים בשכונת "בית יעקב", ומן שנת תרמ"ז זה ששים שנה, החלו רבני

-
- תש"ו, כשהיה בן 32. הרימ"ט היה בן 70. הרימ"ט מזכיר את הרב שפירא בנספח גם בעמ' יח, ובהקשר זה גם בספרו: עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' סג, שצב, שצט.
26. הרימ"ט, נספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, עמ' ג.
27. סביר להניח שהקונטרס פורסם לפני שתשובת הרב שפירא הגיעה לידי הרימ"ט, מאחר שהרב שפירא כתב את מכתבו לרימ"ט ב"א בתמוז תש"ו, והלוח לארץ ישראל הודפס ויצא לאור גם כן בחודש תמוז של אותה שנה. הרב שפירא גם השיב תשובה פומבית לרימ"ט על דבריו בנספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש"ו. הוא כתב זאת בדברים שפרסם בחוברת אורים, שיצאה לאור ע"י איגוד תלמידי הישיבה המרכזית העולמית ירושלים באדר תש"ז. כך הוא כתב בפתח דבריו: "בלוח עץ חיים נדפסה תשובה ארוכה להרי"מ טיקוצינסקי בענין קריאת המגילה ומשיב שם באריכות על השגתי בענין המשנים את מקומם. אולם מאחר ואין דברי שם בדקדוק הנוכח, ארשום כאן תמצית הדברים בזה" (תוספת בירור הלכה לקונטרס פרזים ומוקפים", אורים – ירחון תורני, ירושלים תש"ז, עמ' יד-יח). הרב שפירא פרסם בחוברת זו דברים נוספים בסוגיית פרוז בן יומו (מגילה יט ע"א). כל דברי הרב שפירא בקונטרס אורים, פורסמו אחר כך גם בספרו, מנחת אברהם, חלק א, ירושלים תש"ן, סימן ז, עמ' עד-פ.
28. הוא רמז על כך בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ה, ירושלים תרצ"ד, עמ' 39. כך הוא רמז גם בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ו, ירושלים תרצ"ה, עמ' 38. ובלוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ז, ירושלים תרצ"ו, עמ' 38, הוא כתב: "והארכנו בזה בעז"ה בחבורנו עיר הקדש והמקדש ח"ב פכ"ה". בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ט, ירושלים תרצ"ז, עמ' 38, הוא ציין שהקונטרס יהיה בפרק כו, ובלוח לארץ ישראל לשנת ת"ש, ירושלים תרצ"ט, עמ' 38, הוא ציין שהקונטרס יהיה בפרק כז, שם אכן מקומו בסוף. ציוניו אלה מלמדים על ההשקעה הרבה בהכנת הספר, ובכתיבת קונטרס זה. קונטרס זה פורסם אחר כך בספרו עיר הקדש והמקדש: "קונטרס קריאת המגילה והפורים בירושלים החדשה", עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, פרק כז, עמ' שפ-תכח. הרימ"ט לא זכה לפרסם בחייו את הספר ובו הקונטרס (הוא נפטר בשנת תשט"ו). הספר ובו הקונטרס פורסם ארבע עשרה שנה אחר פטירתו (בשנת תשכ"ט), ע"י בנו הרב ניסן אהרון טוקצינסקי. את עמדתו בעניין כתב הרימ"ט בקצרה בספר נוסף: ארץ ישראל דינה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ז, עמ' מז-נ. גם ספר זה יצא לאור לאחר פטירתו.

ירושלים להתווכח על עא"ז²⁹ בפומביות בקונטרסים ובמאמרים נדפסים.³⁰

טענתו של הרימ"ט היא שלמציאות האורבאנית והמוניציפאלית החדשה שמתרקמת בירושלים ושכונותיה, אין משמעות הלכתית באשר להגדרת 'סמוך'. גם במציאות כזאת הגדרת 'סמוך' לעניין מקרא מגילה נשארת במקומה והיא עד מרחב מיל מהעיר המוק"ח ותו לא. הוא ראה בעיני רוחו את התפתחות העיר החדשה, וכתב:

ואני רגיל לשאול להרבנים החושבים שכל המתחבר לכרך הוא הדין כרך: ומה יענו שיתחבר הכרך לעיר, עיר המוקפת לעיר פרוזה, היטפל הכרך אל העיר או

העיר אל הכרך? ...ואני מגלה דעתי שחקירה זו הולכת ומתגשמת למעשה. בקרוב מתחברת ירושלים אל עיירות קדומות במערב ירושלים (מערבית דרומית ומערבית צפונית) ובמשך הזמן הקרוב יתחבר הישוב הירושלמי גם לעיירות עתיקות שבצפון ירושלים, וכאשר תתברר מציאות זו, דומני שימצאו את עצמם כמוכרחים להתחיל לדון בשאלה זו מחדש.³¹

שכונות ירושלים עומדות להתרחב ללא מגבלות, ולא היה הגיוני בעיניו שבכל השטח החדש יקראו מגילה בט"ו באדר כמו בעיר המוק"ח.

כנגד ההתאמה בין הגדרות מהלכות תחום שבת להגדרת סמוך לעניין מגילה, טענת הרימ"ט היתה שהגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה, שונה מהותית מהגדרת עיר לעניין תחום שבת, ואין מקום כלל להשוות ביניהן. את הטענה הזאת הוא כתב לראשונה בקצרה, בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ה: "ואין זה דומה לדין שבת

29. עא"ז – כך כתוב בספר. לא ידוע מה פירוש ראשי תיבות אלו. יתכן ויש כאן טעות דפוס וצריך להיות: ע"ז – ענין זה, או שהכוונה: על אודות זה, והמילה 'על' נכתבה בטעות פעם נוספת.

30. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, נספח עמ' ג. בספר עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפא, הוא כתב בפתח דבריו בקונטרס זה, שבעיה זו של הגדרת סמוך "חדשה היא מאז חורבן הבית עד לפני כיובל שנה". הוא התכוון לשנת תרמ"א, השנה שבה התעורר הדין על זמן מקרא מגילה בשכונת בית יעקב (לעיל פרק ב).

31. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, נספח עמ' ד.

שכל המתחבר לישוב מתחבר לעיר (כמובן למעין במקורים)³². ובעת שכתב את הנספח הוסיף עוד והסביר:

ברור הדבר שענין שבת וענין מגילה שני ענינים נפרדים הם. שם בעירובין שמדובר בנוגע לחילוק תחומין בשבת הלא התחשבנו עם הבורגנים והבתים הנוספים... מה שאין כן בנוגע למגילה שהענין קשור לקו החומה העתיקה.³³

בספרו עיר הקדש והמקדש הרחיב הרימ"ט:

שכאן בענין קריאת מגילה מתחשבים רק עם קו החומה העתיקה ולא עם עבורי העיר, שאין דין "מקרא מגילה בכרכים" דומה כלל לדין שבת. התם בשבת תלוי כל עיקר בישוב העיר, וכל מה שמתפשט ישוב העיר מהלכין את כולו ונותנין תחום שבת לעבור האחרון, כי שם לענין שבת אחת היא לנו אם העיר ישנה או חדשה, ומהאי טעמא גם בלשון בני אדם: "עבורא דמתא כמתא", כאמור בנדרים (מו ע"ב). אבל בדין כרך למקרא מגילה, אין הדבר תלוי כלל בישוב. כל ישוב חדש דינו כפרזות. אלא בהיקף החומה מימות יהושע בן נון. ומה לנו אם מתפשט הישוב, הרי הגורם הוא מקום החומה העתיקה.³⁴

לדברי הרימ"ט, תקנת 'סמוך' לעיר מוק"ח מימות יב"ן לעניין מקרא מגילה, לא נועדה להגדיר עיר או יישוב על בסיס ההתפתחות המוניציפאלית או האורבאנית שלהם. לכל מה שנבנה מחוץ לעיר המוק"ח יש להתייחס כמקום פרוז, גם אם מדובר באותה עיר מבחינה מוניציפאלית ואורבאנית. התקנה נועדה להעניק ממד ערכי למרחב מעגלי ששטחו מיל מסביב לעיר המוקפת חומה, על מנת להעצים את מרכזיותו של המקום המיוחס כמוקף חומה מימות יהושע בן נון. זאת בניגוד לעמדת החולקים עליו שעל פי דעתו סבורים הם שמטרת תקנת 'סמוך' נועדה לכלול עם העיר המוקפת חומה, גם את כל שטחי ההתפתחות האורבאניים של העיר שמחוץ לחומה, ועל כן הם אימצו הגדרות של עיר מתחומי הלכה אחרים.

הרימ"ט ביסס את עמדתו זו מתוך סוגיות התלמודים ופרשנות ראשונים להן, וכן מהכתוב בספרי פסיקה העוסקים בהגדרת סמוך. טענתו המרכזית היא שאין אזכור בכל המקורות הללו להענקת מעמד למקום שנמצא מעל מרחב מיל

32. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ה, ירושלים תרצ"ד, עמ' 38. הוא חזר אח"כ על טיעונו זה המקוצר, גם בלוחות לארץ ישראל בשנים אחרות.

33. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, נספח עמ' ד.

34. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש חלק ג, עמ' שפג. הרימ"ט נימק זאת בקצרה גם בספרו: ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ז, עמ' מח.

מהחומה, ואין מקום להתאמה בין הלכות תחום שבת להלכות מגילה. אם 'סמוך' לעניין מקרא מגילה היה כולל בתוכו את מרחב רצף הבתים שנבנה בסמיכות לעיר מוק"ח ללא מגבלה של מרחב, כמו בהלכות תחום שבת, אזי לא היה מקום בתלמודים לדון בשאלות נלוות.

הרימ"ט הנהיג לקרוא מגילה בשכונת עץ חיים בי"ד ובט"ו באדר. לדעתו, מספיק היה לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד, אך הוא היה ער לכך שבאזור שמעל מרחב מיל מהחומה, וגם בשכונות המערביות לשכונת עץ חיים, כמו גבעת שאול וקרית משה, קראו מגילה בט"ו באדר בלבד, ורק בבית הכנסת שבו הוא התפלל בשכונת עץ חיים, נהגו לקרוא מגילה בי"ד באדר. גם לשיטתו, במצב כזה יתכן שעוברים על איסור "לא תתגודדו" (דברים יז, א). כיון שכך הנהיג לימים הרימ"ט לקרוא מגילה בשכונת עץ חיים באופן הבא:

בליל ויום י"ד מברך הברכות אחד מבני הפרזות החוזרים למקומם ביום י"ד, שהם בודאי חייבים בקריאת המגילה בי"ד. ואם יש ביניהם בעל קורא, טוב להדר שיהיה גם הקורא, ואם לאו אין קפידא כשקורא אחד מבני השכונה... ובליל ט"ו בא אחד מבני הכרך (מהשכונות הקרובות לעיר העתיקה) שהוא מוקף בן יומו לט"ו לשכונתנו לקרוא שם המגילה והוא הקורא והמברך, וחוזר לביתו. ולמחרתו בבוקר של יום ט"ו, הוא בא שוב לשכונת עץ חיים ולקריאת המגילה וחוזר לביתו... ובזה יוצאים לכל הדעות מבלי שום חששות. ועל ידי זה גם מזכים את הרבים שביום י"ד מקיימים בני הפרזות הצריכים לנסוע מירושלים בי"ד מצות קריאת מגילה בציבור וכדן.³⁵

הפתרון הוא על בסיס הלכות בן פרוז שבא לכרך בי"ד באדר, ובן כרך שהלך למקום פרוז בט"ו באדר (מגילה יט ע"א).³⁶ ע"פ הצעת הרימ"ט, מדובר על הגעה מתוכננת ויזומה של בן עיר פרוזה בי"ד באדר ושל בן כרך בט"ו באדר לשכונת עץ חיים בירושלים, כדי לפתור בעיה הלכתית ע"פ דרכו ושיטתו. "מזכים את הרבים... בני הפרזות הצריכים לסע מירושלים בי"ד", הוא גם הנחלת העמדה ברבים ששכונות ירושלים שמעל מרחב מיל מעמדן הוא כמקום פרוז.³⁷ פתרון זה

35. הרימ"ט, נספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, עמ' כז-כח; עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' תכז-תכח.

36. גם על נושא זה כתב הרימ"ט בהרחבה בעיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שנד-שעט.

37. הרב אברהם אלקנה כהנא שפירא, "בענין פרזים ומוקפים", שו"ת מנחת אברהם, ירושלים תש"ן, סימן י, עמ' פב-פו, קב-קיג, טען נגד ההוראה של הרימ"ט לפיו: "בני ירושלים שדעתם לסע בי"ד לפרזים חייבים לקרוא בי"ד", וכתב "וברור שאין זה נכון".

איננו נובע מתוך נסיגה או אי ביטחון בדברים שהציג הרימ"ט לאורך כל השנים, אלא מתוך הכרה שהוא בעמדת יחיד, אך בפתרון המוצע הוא מקבע את עמדתו כעמדה בעלת משמעות.

הרימ"ט היה מודע לכך שעמדתו איננה מקובלת אך הוא גם נוכח לדעת שאין הסכמה בין הרבנים החולקים עליו בהגדרת סמוך, או בקביעת קריטריון אחר לקביעת קו הגבול בשכונות החדשות שעד אליו יקראו בט"ו באדר. בפתחה ל"קונטרס קריאת המגילה והפורים בירושלים החדשה" שכתיבתו הושלמה בין השנים תש"ז-תשט"ז, ושפורסם אחר כך בספרו עיר הקדש והמקדש, הוא ביקש שהקונטרס ישמש טיוטה לדיון בין הרבנים שעוסקים בעניין:

פרק גדול זה המדבר בענין שמתלבטים בו רבני ישראל זה יותר משבעים שנה והוא דורש בירורו – ערכתיו בתוך קונטרס מיוחד... ובו מבואר בעז"ה הענין בשאלותיו וספקותיו

מכל צדדיו. ודומני שכאשר יעיינו בו רבנינו מאורינו שליט"א ימצאו בו מקום רחב להתגדר בו ולהוסיף דברים להבהרתו בחינת תן לחכם ויחכם עוד... וחושבני שכאשר יגיע הזמן ובית דין רבני או כנסייה רבנית תיגש לפתור השאלות הציבוריות התלויות ועומדות שהלכה רופפת בהן, וזו ודאי תהיה אחת ההלכות שתתייצב לנגד עיניהם (ושמאז החל הישוב החדש מחוץ לחומת העיר לא באו הרבנים להסכמה אחת) – כי אז יהיו דברי הקונטרס הזה למסייע חשוב ולפתיחת שערים עד שסוף סוף יבואו כולם להסכמה אחת.³⁸

הרימ"ט לא קרא לרבנים לתמוך בדבריו, אך הוא ביקש שהרבנים ידונו לעומק בטענותיו כדי להגיע לבסוף לסיכום שיהיה מקובל על הכל. אף שהציג עמדה

קריאת מגילה בבית הכנסת בשכונת עץ חיים בליל י"ד באדר תש"ע (צילם: ליאור ישראלי)

38. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, עמ' שפ.

ברורה בעניין, כפי שבא הדבר בא לידי ביטוי גם בלוחות לארץ ישראל, הוא היה פתוח לשמוע עמדות אחרות ולהתמודד אתן. העובדה שתושבי השכונות "קובעים עובדות בשטח", נבעה לדעתו מכך שאין אמירה רבנית אחת חדה וברורה. וכך הוא כתב שם בהמשך:

וירושלים החדשה הולכת ומתפשטת ב"ה הלאה (וכאן הוא מונה רשימה של שכונות חדשות בירושלים). ההמון נוהג מבלי שאול וחקור, בכל שכונה חדשה שחוץ לירושלים, תהא רחוקה כמה שתהא, אם רק מתחברת לעיבורי העיר החדשה – לקרוא רק ב"ט. ומהקהל התורני והרבני רבים מהם קוראים לעצמם גם ב"ד. ועד היום לא הכריעו רבני ארץ ישראל כדת מה לעשות בהחלט. אינם מתלוננים על הנוהגים באופן זה ולא על הנוהגים אחרת.

הרימ"ט לא כתב באיזה פרום ציפה שיידונו הדברים וכיצד ניתן להגיע לידי הסכמה אחת. רבנים רבים הביעו עמדה בסוגיה זו ולא ידוע לנו על קיומו של מנגנון שיקבע שלעמדה מסוימת יש עדיפות. את הקביעה בפועל קבעו תושבי השכונות שאימצו עמדה כלשהי. התיאור: "ההמון נוהג בלי שאול וחקור" לא מדויק, מאחר שיש סבירות רבה שההמון היה מודע לדעות רבנים אחרים שהגדירו סמוך אחרת מהרימ"ט, ולדבריהם גם השכונות הרחוקות נכללות בגדר סמוך, בשונה מעמדת הרימ"ט.

הרימ"ט המשיך לפרסם את דבריו עד שנת פטירתו (תשט"ז), על אף שהיה מודע לכך שהוא בעמדת מיעוט.³⁹ על העקביות וההתמדה בפרסום דברים שהתמיכה בה מועטה ביותר, העיר הרב שלמה יוסף זיון: "יש להתפלא על המחבר. כל שנה ושנה הוא חוזר ומפרסם דעתו זו בלוחותיו בשעה שהוא רואה ויודע שלמעשה נוהגים אחרת".⁴⁰ בקשתו וציפייתו של הרימ"ט שרבנים ידונו בדבריו, התפרסמה ארבע עשרה שנה לאחר פטירתו. עמדתו לא התקבלה והפוסקים לא הטילו מעמד של ספק על השכונות החדשות הרחוקות מירושלים המוק"ח בשל טענות הרימ"ט. אכן, עמדה זו נשארה עמדת מיעוט.⁴¹

39. בנו הרב ניסן אהרון טוקוצינסקי המשיך לפרסם עמדה זו עד שנת פטירתו (נפטר ב"ט בטבת תשע"ב). בשנת תשע"ג ערך את הלוח הרב צבי אריה טוקוצינסקי, נכדו של הרב ניסן אהרון.

40. הרב שלמה יוסף זיון, סופרים וספרים, ירושלים תשט"ו, עמ' 358-359; המועדים בהלכה, ירושלים תשט"ו, עמ' קצז.

41. למעלה מעשרים שנה לאחר שיצא לאור ספרו של הרימ"ט עיר הקדש והמקדש, פרסם הרב אליעזר כהן, את ספרו: ימי הפורים האלה (ירושלים תש"ן). הוא חזר על טענותיו הבסיסיות של הרימ"ט ותמך בהן, והשיב למשיגים עליו. הוא היה מודע לכך שעמדת הרימ"ט לא התקבלה, אך בכל זאת ראה צורך לפרסם את הדברים. הוא גם הוסיף וטען שאם חלק מהגדרת סמוך הוא

ה. נגד הרימ"ט: אין הגיון בפיצול זמן מקרא המגילה באותה העיר

כאמור לעיל, הרימ"ט ציין בנספח ללוח לארץ ישראל לשנת תש"ז כי "רבים שואלים שנה שנה על זה שאנו מפרסמים בלוח דיני ומנהגי השנה שבשכונות הירושלמיות הרחוקות יותר ממיל מהחומה העתיקה צריכים לקרוא מגילת הפורים (לכל הפחות גם) ב"ד, ובשנה שעברה רבו המערערים בעל פה ובכתב".⁴² למעט מכתבו של הרב שפירא הוא לא הזכיר שמות נוספים שחלקו עליו.

הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים, התנגד לדברי הרימ"ט. הוא הגיב על הנספח ללוח לארץ ישראל תש"ז:

להרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, אדר תש"ז, תשובה להערות על ימי הפורים בקונטרס תשובה לרבים.⁴³

שם הוא הגיב על הוכחה נקודתית שטען הרימ"ט לטובת עמדתו בשם הרב שמואל סלנט, והרב פרנק טען שאין הכרח להסביר כך את המקור. אך בתשובה אחרת הוא הגיב בהרחבה לטענת הרימ"ט. תשובה זו אינה מתוארכת ולא ידוע לנו מתי נכתבה:

בין השכונות שמסביבות ירושלים ישנן כאלה שהן מרוחקות יותר ממיל ממקום החומה שנתקדשה בה ירושלים מלפנים בבניה, ובכן יש שמה מהחדדים שחוששים שאין למקום זה דין מוקפים וזמן קריאת המגילה להם הוא ביום י"ד כפרזים.

הרב פרנק טען שלא הגיוני שלכך התכוונו מתקני קריאת מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן:

דבעצם יש לפנינו עיר אחת לגמרי ואין לך דומה לאגודות אגודות גדול מזה, ואין סברא לחלק עיר אחת לשתיים... ברור שאנשי כנסת הגדולה כשקבעו זמן קריאת המגילה של הסמוכים ביום ט"ו כמו אנשי הכרך, ומכיון שהם בודאי ידעו את דרך הסמוכין להיות מוסיפים להתרחב משנה לשנה, לא שייך כלל לומר דאלו שנתוספו אחר כך ובימינו, שלא יהיה להם דין כרך ולמדוד שיעור מיל ממקום החומה, דזיל בתר טעמא

הקשר בין הסמוך לכרך, הרי כיום הכרך והסמוך עוינים זה לזה ואנשים מפחדים להיכנס לעיר העתיקה לקנות ולטייל. על כך יש להעיר, שיהודים רבים, וכן תיירים, טיילו כל השנים בעיר העתיקה וקנו בה. הוא חזר והרחיב את טיעונו בספר נוסף שהוציא כעבור תשע עשרה שנה נוספות, בשם: כרך של ירושלים, בני ברק תשס"ט.

42. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, נספח עמ' ג.

43. הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי אורח חיים ב, ירושלים תשל"ג, סימן קכט.

ד"לא תתגודדו" (דברים יד, א). אם כן מה לי שהיו סמוכין מעיקרא, ומה לי שנעשו סמוכין עכשיו.⁴⁴

תקנת אנשי כנסת הגדולה: "כרך וכל הסמוך לו נידון ככרך", קובעת שאין גבול למרחב שסמוך לעיר המוק"ח. כל בית שנוסף מאז ולעולם מחוץ לעיר המוק"ח מוגדר כמקום סמוך, ואין לפצל את זמני קריאת המגילה אצל אותם המתגוררים מחוץ לעיר המוק"ח. לא הגיוני שתקנת חכמים בהגדרת סמוך לעיר מוק"ח תסתור את האיסור של עשיית אגודות אגודות. גם הלכתית וגם הגיונית יש לראות את ירושלים החדשה עם הישנה כעיר אחת ואין לפצל ביניהן.

על שאלת הרימ"ט: "מה יענו שיתחבר הכרך לעיר, עיר המוקפת לעיר פרוזה, היטפל הכרך אל העיר או העיר אל הכרך?", השיב הרב פרנק שאת אותה שאלה יש לשאול על שיטת הרימ"ט עצמו, והתשובה היא שעיר פרוזה בתוך מרחב מיל מהעיר המוק"ח, נגרת אחר העיר המוק"ח "דמשום חשיבות הכרך נגרר טפי לכרך מלעיר".

לימים טען הרב אליהו ברוך קעפעטש טענה דומה, אך הוא הקצין את הטיעון עד אבסורד. לא הגיוני בעיניו שחכמים תקנו תקנה שלפיה יתכן שבבית מסוים יקראו ב"ד באדר, ובבית אחר סמוך לו יקראו בט"ו באדר:

דסמוכין בכדי מיל רגילין זה בזה, ואם זה יקרא ב"ד וזה יקרא בט"ו נמצא מילי דרבנן נעשו חוכא ואיטלולא. לפיכך תקנו עיר הסמוכה לכרך שיקראו בט"ו. ובכן אם בשני אנשים הרחוקים זה מזה בכדי שיעור מיל תקנו שיקראו בט"ו משום שלא יהא חוכא ואיטלולא, על אחת כמה וכמה באיש אחד שבית הכנסת שלו רחוקה מביתו כמה אמות, בוודאי שאי אפשר לומר דבבית הכנסת יתפלל ערבית רגילה ובביתו יזכיר על הניסים, שאין לך חוכא ואיטלולא גדולה מזה.⁴⁵

הוא לא שלל את הטיעון של הרימ"ט בשל עבירת "לא תתגודדו" אלא בשל חוסר ההיגיון הבסיסי בתקנה כזאת שמביאה לידי גיחוך וזילות. ניתן כמובן להקצין עוד את הטיעון ולהצביע על כך שיתכן שאף בבניין שמתגוררים בו כמה דיירים והוא ניצב על קצה מרחב המיל, חלק מהדיירים יקראו מגילה בט"ו באדר, וחלק אחר המרוחקים יותר יקראו ב"ד באדר.

44. הרב צבי פסח פרנק, שם סימן קכג.

45. הרב אליהו ברוך קעפעטש, "חומות ירושלים – ביאורים ובידורים בענין קריאת המגילה בעיה"ק ירושלים ת"ו ובשכונות שנתוספו לה", ירושלים תשמ"ט, עמ' יא. הוא חזר על כך גם בעמ' יט, כו. דברים דומים טען בקצרה גם הרב דוד שפירא, שו"ת בני ציון, חלק ג, ירושלים תשנ"ו, סימן א, עמ' סא.

כאמור, הרימ"ט דבק בעמדתו זו וטען שזו תקנת חכמים, וכמו כל הלכה אחרת שקיומה תלוי במרחב מסוים, ועם סיום המרחב אין הלכה זו נוהגת, הוא הדין כאן.

ו. עירוב צורת הפתח של שבת כביטוי להגדרת עיר לעניין מקרא מגילה

בית החולים הדסה עין כרם נפתח בכ"ב בסיוון תשכ"א. לא ידוע לנו מתי קראו מגילה בבית החולים בשנת תשכ"ב, אך לקראת פורים תשכ"ג שאל הרב יעקב רקובסקי, רב בית החולים הדסה עין כרם, את הרבנים הראשיים לישראל, הרב משה נסים והרב איסר יהודה אונטרמן, מה הזמן שבו יש לקרוא מגילה בבית החולים. לדבריו, הרבנים הראשיים מינו ועדה שתבדוק את העניין. חברי הוועדה היו: הרב שלמה זלמן אויערבך, הרב יוסף שלום אלישיב, והרב שלמה יוסף זוין. הרב שלמה זלמן אויערבך עצמו היה מאושפז בימים שלפני פורים בבית החולים. ועדת הרבנים סיירה במקום בי"ג באדר תשכ"ג – יום תענית אסתר, וקבעה שבבית החולים יש לקרוא בט"ו באדר. את נימוקי הוועדה סיכם בקצרה הרב רקובסקי: מקום בית החולים הוא חלק משכונות ירושלים, תושבי העיר נעזרים בשירותיו, ובית החולים נכלל בעירוב של ירושלים.⁴⁶ אין עדויות בפרוטוקולים של הרבנות הראשית למנויה של ועדה כזו. להערכתנו, יתכן שהרב אלישיב והרב זוין ביקרו את הרב אויערבך בבית החולים ולבקשת הרב יעקב רקובסקי הם קבעו יחדיו הלכה בדבר.

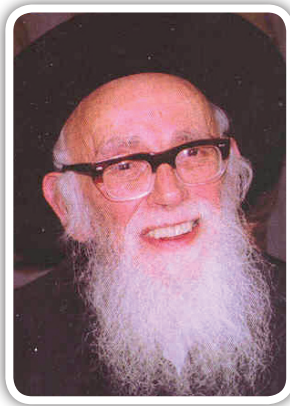
הרב שלמה יוסף זוין והרב יוסף שלום אלישיב לא כתבו דבר בעניין קריאת מגילה בבית החולים הדסה עין כרם. שנה אחר כך, לקראת פורים תשכ"ד, הסביר הרב אויערבך בהרחבה את נימוקי הפסיקה לגבי בית החולים הדסה עין כרם, מאחר ששמע שרבים חולקים עליו. תשובתו זו חולקה לשני חלקים ופורסמה בשני מקורות: החלק ההלכתי של התשובה פורסם בספרו מנחת שלמה,⁴⁷ והחלק שבו כתב על הרקע לכתובת תשובה זו פורסם בספר הליכות שלמה.⁴⁸ את התשובה

46. הרב יעקב רקובסקי, "זמן קריאת המגילה בבית חולים הדסה עין כרם", ארוכת בת עמי, חלק ו, ירושלים תשס"ה, עמ' 283-284; הרב נחום סטפנסקי, ועלהו לא יבול – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, ירושלים תשנ"ט, עמ' רמג, סיכום שיחה עם הרב רקובסקי.

47. הרב שלמה זלמן אויערבך, "קריאת המגילה בביה"ח הדסה עין כרם", שו"ת מנחת שלמה, חלק ב, ירושלים תשנ"ט, סימן נז; מנחת שלמה תנינא, חלקים ב-ג, ירושלים תש"ס, סימן נט. תקציר פסיקה זו: הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה – פורים, ירושלים תשס"ג, סימן כ, ח-ט, עמ' שנד; ראה גם: הרב שלמה זלמן אויערבך, שלמי מועד (עורך: טוביה פרוינד), ירושלים תשס"ד, עמ' רסד-רסו.

48. הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה – פורים (שם).

הוא שלח לגיסו הרב אברהם הורביץ וביקש ממנו שיעביר את המכתב לרב ישראל יעקב קנייבסקי ("הסטייפלר"):

הרב שלמה זלמן אוירבך

ב"ה, מוצש"ק פר' תרומה תשכ"ד

בשנה שעברה שאלוני מביה"ח הדסה בנוגע לזמן קריאת המגלה בבית החולים, ואמרתי שלענ"ד צריכים להורות להמון העם לקרוא בט"ו. רק יש מקום להחמיר ולקרוא בב' הימים ואני בעצמי שכבתי אז ל"ע בבית החולים וקראתי בב' הימים. ועתה התפרסם מהרב שטרנבוך שליט"א וגם בנעם ז' מהרב גרוסברג שליט"א שפשוט וברור שצריכים לקרוא רק בי"ד, אולם לענ"ד אין דבריהם נראים. אולם הרב גרוסברג מביא שגם הגאון הצדיק מהרי"י קנייבסקי שליט"א סובר כדבריו לקרוא בי"ד.

ולכן אכתוב לך הנימוקים שלי, ונא לדבר בזה עם הגאון הצדיק הנ"ל. ואף שאין אני רב והדבר אינו מוטל עלי, אך היות שאשתקד סמך עלי לכן אבקש אותך מאד למלא רצוני בדבר זה, ולהודיעני אם הוא באמת סובר כן בפשיטות ואם לדעתו צריך אני לחזור מהוראה זו.

מבואר בשו"ע אר"ח בסוף סי' שצ"ח לענין תחומין בשבת דכל שישבה ואח"כ הוקפה מודדין מן החומה. ועיין במגן אברהם סי' ת"א דצורת הפתח גם כן חשיב לענין זה כישב ולבסוף הוקף. ומעתה כמו שלענין תחומין חשיבנו להו כעיר אחת ומודדין מהצורת הפתח, הכא נמי לענין מגילה. שהרי בית החולים הדסה חשיב ודאי מעניני העיר, וכמו שכתב המשנה ברורה בשער הציון [סימן תרפח ס"ק ה] דבעינן: "שהוא משתתף עמו בעניניו", שהרי הוא דבר חיוני בשביל אנשי העיר ואלפי אנשים נוסעים יום יום מהכא להתם ומהתם להכא.⁴⁹ ולכן לא ידעתי מה שכולם טוענים דצורת הפתח לא מהני אלא לעשותו רשות היחיד אבל לא לעיר אחת, וכמדומני דבתחומין מוכח שזה כעיר אחת וחשיב כד' אמות.

הרב אויערבך פתח את מכתבו בציון העובדה שהוא נשאל על כך מבית החולים, וכנראה כוונתו לרב רקובסקי, רב בית החולים. ניכר גם שהרב אויערבך איננו שלם

49. הרב דב שפירא, שו"ת בני ציון, חלק ג, ירושלים תשנ"ו, עמ' קטז-ק"ז, הוסיף עוד שגם רוב הצוות הרפואי הם תושבי ירושלים.

עם הוראתו, מאחר שהוא העיד על כך שהוא אישית קרא גם ב"ד באדר בעת שהותו בבית החולים אם כי לא נימק מדוע עשה כן. הוא אף העיד שהיה מוכן לחזור בו מדבריו אם הרב קנייבסקי, לא יסכים לדבריו.⁵⁰

דברי הרב אויערבך התבססו על העתקת עקרונות מהלכות עירוב חצרות של שבת להלכות מגילה. הטיעון של הרב אויערבך היה שגם לעניין מקרא מגילה יש לראות בהיקף צורת הפתח את הגדרת תחום העיר, ובית חולים הדסה עין כרם נמצא בתוך העירוב של ירושלים. הרב אויערבך הקביל את המשמעות של היקף צורת הפתח לעניין שבת להגדרת העיר מבחינה מוניציפאלית, חברתית וכלכלית. בעיר גרים תושבים שמנהלים חיים משותפים בתחומים רבים, בית החולים הדסה משרת את תושבי ירושלים מדי יום ביומו, ועל כן יש לראות אותו כחלק מירושלים גם לעניין זמן מקרא מגילה.⁵¹

הרב אויערבך ציין לדברי המשנה ברורה שהצביע על הקשר בין המקום הסמוך והנראה לבין העיר המוק"ח: "שהוא משתתף עמו בעניניו".⁵² דבריו אלו של המשנה ברורה התבססו על דברי ראשונים שנימקו את תקנת סמוך ונראה לעניין מקרא מגילה בכך שיש קשרים בתחומים מסוימים בין המקום הסמוך או הנראה לבין העיר המוק"ח. הקשר יכול להיות ביטחוני – יכולתם של בני המקום הסמוך והנראה להתגונן בתוך העיר המוק"ח בעת מלחמה, או קשר חברתי וכלכלי. אין מדובר על דרישה או תביעה שיהיה קשר מסוג כלשהו בין העיר המוק"ח לבין הסמוך והנראה לה, אך יש היגיון רב שבין מקומות קרובים יהיו קשרים שונים, במיוחד כשהעיר המוק"ח נחשבת לעיר המרכזית והגדולה, והסמוכים והנראים זקוקים לשירותיה בתחומים שונים. בהקשר זה, עירוב צורת הפתח של שבת משמש סימן ומסגרת לקשר שבין כל אותם הכלולים בתוכו, אך הקשר הממשי הוא בהיותם שותפים באותה מסגרת מוניציפאלית, שירותים, מסחר, ביטחון וכד'. הוא לא דרש שבין הבתים יהיה רצף שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה

50. הרב אליהו נאה, חכו ממתקים – על הרש"ז אויערבך, חלק א, ירושלים תשס"ח, עמ' שכז, כתב שכך היה בשנת תשכ"ג ובשנים שאחרי, אם כי הוא לא ציין עד איזו שנה. אך כשהרב אויערבך נשאל על כך בשנותיו האחרונות (הרב אויערבך נפטר בשנת תשנ"ה), הוא פסק שיש לקרוא רק בט"ו באדר כי נוצר רצף שכונות עד בית חולים עין כרם. כך מעיד גם בנו של הרב אויערבך, הרב יהודה לייב אויערבך, שלמי מועד, ירושלים תשס"ד, עמ' רסו.

51. כך הסביר את דברי הרב אויערבך, הרב יצחק דרזי, שבות יצחק – פורים, ירושלים תש"ס, עמ' סח-עד. אמיר משיח, "תפיסת הריבונות של מדינת ישראל בפסיקתו של הרב שלמה זלמן אוירבך", פילוסופיה של הלכה (עורך: אבינועם רוזנק), ירושלים תשע"ב, עמ' 115-132, ציין את פסיקתו זו של הרב אויערבך כדוגמה לתפיסה הריבונית שלו את מדינת ישראל. יש להעיר שעמדת הרב אויערבך מבטאת יחס לתחום עירוני ומוניציפאלי ולא ריבוני.

52. משנה ברורה, שער הציון סימן תרפח ס"ק ה.

ושני שלישי האמה, מאחר שבמקום מוקף חומה או מוקף בצורת הפתח, המרחק בין הבתים איננו משנה לעניין הגדרתו כעיר אחת.

הרב אויערבך הרחיב במכתבו בהקבלות להלכות עירוב חצרות, וניתן לקבל את הרושם שכוונתו לומר שעירוב צורת הפתח הוא המגדיר את גבולות העיר, אם כי הוא ציין את העובדה שבית החולים "חשיב ודאי מעניני העיר", גם בלי להתחשב בעובדה שבית החולים נכלל בקו העירוב.

על החשיבות והמשקל שהעניק הרב אויערבך לקו העירוב כמסגרת הקובעת שהמקום הוא עיר אחת, כתב הרב קנייבסקי:

בע"ה אדר תשכ"ד

אני בעניי לא אמרתי הלכה למעשה, ובכלל איני ראוי להורות למעשה. אני אמרתי רק שבמושכל ראשון אין הצורת הפתח מועיל לענין לשוי' מוקף חומה. דאטו אם יעשו סביב כל ארץ ישראל צורת הפתח (אשר ע"פ זה יהא לו דין רשות היחיד כמבואר בתוס' עירובין כב ד"ה דלמא) יהפכו כל עיירות שבארץ ישראל מוקפות. וכן כתבתי במכתב לרב גרוסברג, וכל זה דרך הערה ולא ח"ו פסק הלכה, דלכאורה נהיה שהכל רשות היחיד אחד, מ"מ באותו רשות היחיד נמצא שתי עיירות נפרדות.⁵³

לימים תמצת והבהיר הרב אביגדור נבנצל, תלמידו הקרוב של הרב אויערבך, את עמדת הרב אויערבך ביחס לבית חולים הדסה ושכונות נוספות:

בבית חולים הדסה עין כרם וכן בשאר שכונות ירושלים אדמו"ר זללה"ה (=הרב שלמה זלמן אויערבך) פסק לקרוא מגילה בברכה ביום ט"ו, משום שתושבי המקום משלמים מסים לעיריית ירושלים ונהנים משירותיה, ובהא תליא מילתא ולא בעירוב של שבת.⁵⁴

53. הרב ישראל יעקב קנייבסקי, קריינא דאגרתא, חלק ב, בני ברק תש"ן, אגרת קה עמ' קטו; הרב אברהם הורביץ, אורחות רבינו חלק ג, בני ברק תשנ"א, עמ' מ. בספר אורחות רבינו מצולם המכתב בכתב ידו של הרב קנייבסקי. בהמשך מופיע גם המכתב ששלח לרב גרוסברג ברוח הדברים שכתב לרב הורביץ.

54. הרב אביגדור נבנצל, ביצחק יקרא – סביב המשנה ברורה, חלק ו, ירושלים תשס"ד, דף קנב ע"א. דברים דומים כתב הרב נבנצל לרב אליהו שלזינגר, שו"ת שואלין ודורשין, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' רה. הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשס"ו, עמ' 109, כתב שהרב נבנצל הוסיף ואמר לו בהערת אגב שזו גם טרחה גדולה לקרוא לכל החולים את המגילה שני ימים ב"ד ובט"ו אדר.

לדבריו, הרב אויערבך ראה בקו עירוב חצרות של שבת ביטוי ומסגרת לקשר המוניציפאלי שבין שכונות העיר, אך הסיבה שבגללה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר אינה בשל העירוב עצמו, אלא בשל הקשר המוניציפאלי.⁵⁵

כשהרב שלמה זלמן אויערבך נשאל על זמן מקרא מגילה בעת שהקימו את שכונת רמות, הוא כתב כך:

כל השכונות השייכות לכרך בעניני העיר כגון מסים וארנוניות וכד', נידונות ככרך, ולכן כל שכונות ירושלים אף המרוחקות כשכונת רמות וכד', נוהגים בהם דיני פורים בט"ו ולא בי"ד.⁵⁶

הוא לא הזכיר את קיום עירוב חצרות כתנאי, מאחר שבשנים הראשונות העירוב שהקיף את שכונת רמות לא היה מחובר עם העירוב של כל שכונות ירושלים. אך כאמור, הקריטריון הקובע הוא העובדה שמדובר באותה עיר מבחינה מוניציפאלית, ולזה הוא התכוון כשנשאל על זמן מקרא מגילה בבית החולים הדסה עין כרם. מאחר שבית החולים נכלל בעירוב של ירושלים, הוא צירף עובדה זו כנתון המלמד על כך שבית החולים הוא חלק מהעיר.

כאמור, הרב אויערבך פרסם בהרחבה את נימוקיו לקראת פורים תשכ"ד. דברים דומים כתב גם הרב עובדיה הדאיה, בכ' באייר תשכ"ג, קצת למעלה מחודשיים לאחר פורים, ובה פרסם פסק הלכה באשר לבית חולים הדסה עין כרם. לא ברור מה הניע אותו לכתוב תשובה בעניין. לדבריו, בית דין שבכל מקום קובעים ע"פ הבנתם עד היכן יש צורך להקיף את העיר לעניין מלאכת הוצאה בשבת:

ומכיון שהרשות נתונה לבית דין של הדור לתקן לפי ראות עיניהם לפי המצב להחשיב על ידי העיבור דעיבור לעיר אחת, אם כן הוא הדין כאשר בית הדין מתקן עירוב מהעיר עד המקום שנראה בעיניו להחשיבו כעיר אחת לענין שבת, הוא הדין דנחשב כעיר אחת לענין מקרא מגילה, מכיוון שעל ידי העירוב נעשה כסמוך... ובפרט לפי דברינו דאפילו המקום רחוק הרבה, הרי הם משתתפים בכל עניניהם, במשא ומתן, במשפטים, בהגנה וכדומה עם הכרך, ובפרט בית החולים יש לו קשרים הדוקים עם כל בתי החולים של העיר, ועם כל הנוגעים

55. בנו של הרב אויערבך, הרב שמואל אויערבך, "גדר חומת העיר וניקף מחיצות להגדרת העיר בתחומין ובשאר דיני התורה", בתוך: אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ"ח, עמ' 9-12, נתן משקל גדול יותר להיקף צורת הפתח כדי להגדיר מקום כעיר אחת. לדבריו, עיר סמוכה לעיר מוק"ח בתוך מרחק מיל, אך הם "מחולקים בעניניהם וגם צורת הפתח מפסיק, דבטל בזה דין הסמוך לכרך". משמעות הדבר היא שישוברים בעוטף ירושלים שלהם עירוב בפני עצמם, לא יוגדרו כחלק מירושלים.

56. הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' שנג.

בדבר שרובם ככולם הם נמצאים בתוך העיר, הרי ודאי שנחשבים כעיר אחת ממש עם ירושלים, ואף ביום השבת לא נפסק הקשר של עוברים ושבים גם לחרדים ע"י תיקון העירוב.⁵⁷

לדברי הרב הדאיה, חכמי כל דור יכולים לתקן לפי ראות עיניהם כללים הלכתיים על פיהם יוגדר היקף עיר לעניין מקרא מגילה. יש לראות את שכונות ירושלים כעיר אחת, כשתקנתם המחודשת היא שקו עירוב החצרות משמש סימן חיצוני לתחום העיר לעניין הגדרת המקום שבו יקראו מגילה בט"ו באדר. העובדה שירושלים התרחבה מחוץ לשטח שהיה בימות יב"ן, מחייבת להגדיר מחדש את תחומיה, ולדבריו, במקרה זה כשם שלעניין הלכות שבת אין רואים את תחומה רק בשטח המוק"ח שמימות יב"ן אלא על בסיס עירוב החצרות, כך יש לנהוג גם ביחס להגדרת עיר לעניין מקרא מגילה. במקרה זה אכן מדובר באותה עיר מבחינה מוניציפאלית, השירותים הכלכליים, הציבוריים והרפואיים משותפים, ועל כן יש לראותם כעיר אחת גם לעניין מקרא מגילה.

לא הכל הסכימו לקביעה שעירוב צורת הפתח של עיר לעניין שבת הוא ביטוי להגדרת גבולות העיר לעניין מקרא מגילה. הרב ישראל זאב מינצברג פרסם דברים בענין זה בשנת תשכ"ב, עוד לפני שנידון מעמדו של בית חולים הדסה עין כרם. הוא לא הגיב להצעה מסוימת או ביחס לרב פלוני שטען כך, אך יתכן שבשיחות בע"פ בין רבני ירושלים דובר על כך:

והשכונות הרחוקות ביותר שדינם לקרות ב"ד, לא מועיל בהם כשיסדרו את חוטי העירוב של העיר עד לאחר שכונות אלו. ואף שבדין השבת אפשר להכניסם, מ"מ בדין המגילה אינם נקראים על ידי זה סמוכין.⁵⁸

הרב מינצברג לא נימק מדוע עירוב צורת הפתח הצמוד לעיר המוק"ח איננו יעיל להגדיר את המקום כעיר אחת.

הרב אויערבך הזכיר במכתב שבו נימק את פסיקתו, כמה שמות של רבנים

57. הרב עובדיה הדאיה, "קריאת המגילה בבית חולים", שבילין, ח-ט (תשרי תשכ"ה), עמ' סד-סו; שו"ת ישכיל עבדי, חלק ז, ירושלים תשמ"ב, השמטות, סימן יג.

58. הסכמה לספרו של הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשכ"ב, עמ' ג; מהדורה נוספת: ירושלים תשס"א, עמ' נד. במהדורת ירושלים תשס"א, כתב שם הרב בריזל שאת הדברים האלה אמר הרב מינצברג בשמו ולא בשם הרב שניאור זלמן פראדקין, המוזכר שם בפסקה לפני כן. הרב מינצברג שימש כראב"ד לעדת החסידים בעיר העתיקה בירושלים, נפטר בירושלים ב"ז באדר ב' תשכ"ב. תאריך המכתב המובא להלן הוא כ' בשבט תשכ"ב. הוא נפטר כחודשיים לאחר כתיבת מכתבו זה.

המתנגדים לדבריו, כמו הרב משה שטרנבוך,⁵⁹ הרב יעקב ישראל קנייבסקי⁶⁰ והרב חנוך זונדל גרוסברג.⁶¹ לרשימה זו ניתן לצרף גם את הרב יקותיאל יהודה הלברטאם.⁶²

להלן טענות והתנגדויות לעמדה הרואה בעירוב צורת הפתח של שבת חלק משמעותי בעיצוב הגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה, והתגובות והתשובות להן. המכנה המשותף של המתנגדים לדברי הרב אויערבך הוא שהם הבינו שיש להחיל לחלוטין את הלכות עירוב חצרות של שבת על מקום מחוץ לעיר המוק"ח כדי להגדיר מקום מסוים כסמוך למוק"ח מימות יב"ן. כאמור, להבנתנו לא זו היתה כוונתו. הדבר הקובע הוא היות המקום עיר אחת מבחינה מוניציפאלית, בעוד שעירוב צורת הפתח רק מסמן את היקף השטח, אך לא קיומו של עירוב צורת הפתח הוא הקובע.

[א] היקף צורת הפתח קרוע - טענה אחת היתה שאם הגדרת היקף המקום שבו יקראו מגילה בט"ו באדר תלויה בהיקף קו עירוב החצרות, אזי כשם שאם חוטי העירוב המרכיבים את צורת הפתח נקרעו ולא ניתן לטלטל בשבת מרשות היחיד לכרמלית, כך לא יהיה ניתן להגדיר את המקום כחלק מהעיר לעניין מקרא מגילה. על טענות אלו השיב הרב אויערבך:

...ומה שהם טוענים וכי אם יקרע העירוב ישתנה הדין, חוץ ממה דלאו טענה היא כלל, נראה דיתכן דכיון שבדרך כלל הקיפו את המקום בצורת הפתח מפני שבני העיר רגילים לילך שם גם בשבתות וימים

59. הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ"ד, סימן קפה, עמ' קעג. במקומות נוספים התבטא הרב שטרנבוך נגד עמדתו של הרב אויערבך: שו"ת תשובות והנהגות, חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סי' שמז, עמ' רצד-רצה; שו"ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ"ז, סי' רלד, עמ' רנג.

60. הרב ישראל יעקב קנייבסקי, קריינא דאיגרתא, חלק ב, בני ברק תש"ן, אגרת קה עמ' קטו; אורחות רבינו חלק ג, בני ברק תשנ"א, עמ' לט-מ. במכתב התשובה של הרב קנייבסקי לרב אויערבך הוא כתב שהוא לא התכוון לפסוק הלכה למעשה אלא רק להעיר על הפסק.

61. הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה", נעם, ז (תשכ"ד), עמ' צז-צט, מציין שמות של רבנים נוספים שלדבריו הסכימו לדבריו שקיומו של עירוב צורת הפתח איננו יעיל להגדיר מקום מוקף כעיר אחת: הרב פנחס אפשטיין והרב אליעזר וולדינברג. הוא כתב כמה פעמים נגד הסתמכות על העירוב: "אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה", נעם, ח (תשכ"ה), עמ' רסז-רסט; "אם עירוב מועיל לשוותו לסמוך לענין מקרא מגילה", נעם, ט (תשכ"ו), עמ' ססט-שעא; "בדין עירוב לענין מגילה", נעם, יא (תשכ"ח), עמ' רג; אגרת הפורים השנית, ירושלים תשל"ו, עמ' כט.

62. הרב יקותיאל יהודה הלברטאם, שו"ת דברי יציב, חלק אורח חיים, סימן רצה. הרב הלברטאם היה האדמו"ר מקלוינבורג-צאנז, והוא שלל בשנת תשכ"ו את ההסתמכות על העירוב כשעסק בשאלת מעמדה של שכונת קרית צאנז לעניין מקרא מגילה.

טובים, לכן אף אם אירע שנקרע ממש העירוב, מ"מ אם עומדים לתקנו יתכן שלענין נידון דידן שפיר חשיב כעיר אחת גם בשעה שהעירוב קרוע.

ואף אם אין סומכין ומחמירים לא לסמוך על צורת הפתח, היינו דמדרבנן צריכים להחמיר, אבל מדאורייתא שפיר מהני לעשותו כרשות היחיד, וממילא חשיב כעיר אחת לענין מגילה.⁶³

לדברי הרב אויערבך, הטענה שאי אפשר לסמוך על עירוב צורת הפתח לענין מקרא מגילה מחשש שייקרע: "לאו טענה היא כלל", מאחר שבדרך כלל העירוב תקין, ויש סבירות רבה שיתקנו אותו במהירות כדי שההמון יוכלו לטלטל בתוך היקף העירוב. משמעות דבריו היא שהעירוב הוא רק סימן, ביטוי מסגרת שמסייע להגדיר את תחומי העיר, ואין כוונתו לטעון שחוטי העירוב הם היוצרים את החיבור בין השכונות לענין מקרא מגילה. ולכן גם אם העירוב קרוע, ולא ניתן להיעזר בו כדי לטלטל מרשות לרשות בשבת, בכל זאת עצם קיומו מלמד על תחום העיר והוא יעיל כדי להגדיר את מרחב העיר לענין מקרא מגילה גם אם הוא קרוע. אם עירוב צורת הפתח מועיל מהתורה להגדיר היקף עיר לענין שבת, ניתן להיעזר בעירוב על מנת להגדיר היקף עיר לענין מקרא מגילה.⁶⁴

[ב] יש שאינם משתמשים בהיקף צורת הפתח - טענה נוספת היתה שיש המחמירים שאינם סומכים על עירוב צורת הפתח בשבת בשל הנמקות הלכתיות השוללות את יעילותו והם אינם מטלטלים בשבת במקום שמוקף בעירוב חצרות.⁶⁵ גם אם מדובר על מיעוט שנוהג כך, הם ייאלצו לקרוא מגילה ב"ד באדר: "ואין לך גיחוך גדול מזה, ואין לך לא תתגודדו גדול יותר בבית אחד".⁶⁶ מכאן שאם העירוב

63. הרב שלמה זלמן אויערבך, "קריאת המגילה בביה"ח הדסה עין כרם", שו"ת מנחת שלמה, חלק ב, ירושלים תשנ"ט, סימן נז; מנחת שלמה תנינא, חלקים ב-ג, ירושלים תש"ס, סימן נט.

64. דברים דומים גם בשמו של הרב יוסף שלום אלישיב, מופיע אצל: הרב יצחק דרזי, שבות יצחק, ירושלים תש"ס, עמ' סג-סד.

65. לדבריהם, הרחובות שבמקומותינו רחבים ט"ז אמה, וכיון שכך הרחובות בערים כיום מוגדרים כרשות הרבים. אחרים טוענים שהגדרת רשות הרבים היא גם רוחב ט"ז אמה וגם מעבר של שישים ריבוא אנשים בממוצע בכל יום. ראה: שולחן ערוך אורח חיים סימן שמה, ז, ובמפרשים שם.

66. הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה", נעם, ז (תשכ"ד), עמ' צב-צט; "בדין עירוב לענין מגילה", נעם, יא (תשכ"ח), עמ' רג; הרב אליהו שלזינגר, שו"ת שואלין ודורשין, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' קצד-קצה, מונה רשימה ארוכה של פרטי הלכות בהלכות עירוב שאינם מוסכמים על הכל, ומסקנתו היא: "הרי דאפילו לענין שבת אין העירוב שלנו מוסכם לדעת כולם, והבו דלא להוסיף עלייהו ולהפוך את העירוב שיעשה את הכל לרשות אחת את העיר ואת הכרך".

היה עונה על כל הדרישות ההלכתיות ע"פ כל השיטות אף המחמירות ביותר, אזי היה ניתן לסמוך על העירוב כמגדיר את היקף השטח בו יקראו הט"ו באדר.

על טענה זו השיב הרב אויערבך שאמנם מדרבנן יש מקום להחמיר ולא להסתמך על עירוב צורת הפתח במצבים שבהם חכמים קבעו שמחיצות מסוימות פסולות, אך מדאורייתא עירוב צורת הפתח מועיל לעשות את העיר כרשות אחת, ולכן יש לראות מקום שמוקף בצורת הפתח כעיר אחת לעניין מקרא מגילה. תשובה זו היא טיעון הלכתי שעל פיו עירוב צורת הפתח הוא היוצר את ההגדרה של עיר אחת. במקום שלא יציבו עירוב חצרות, לא יהיה ניתן להגדיר את היקף העיר.

לדברי הרב עובדיה הדאיה מיעוט מסוים שאיננו סומך על עירוב צורת הפתח מסיבות הלכתיות שונות, לא יכול לקבוע את הנורמה של הרוב הרואים בעירוב צורת הפתח עירוב תקין.⁶⁷

[ג] היקף צורת הפתח לא נזכר בהקשר להלכות מקרא מגילה - טענה אחרת
היתה שבדברי תנאים ואמוראים לא מוזכרת כלל האפשרות להגדיר עיר אחת על בסיס עירוב צורת הפתח לעניין מקרא מגילה: "ומאן יימר לן דמהני למגילה שעיקרה מדברי קבלה, וגם מסתברא שתיקנו רק להוצאה ותחומין וכד' ולא למגילה".⁶⁸ לא רק זאת, הייעוד של עירוב חצרות שונה מהנדרש בהלכות מגילה כדי לראות מקום סמוך לעיר מוק"ח כעיר אחת. עירוב חצרות מגדיר את המקום המוקף בעירוב כרשות יחיד אחת והדבר מאפשר לטלטל בשבת בתוך אותה רשות, אך העירוב איננו מגדיר את המקום כעיר אחת. בעוד שלעניין מקרא מגילה הגדרת מקום כסמוך היא המחברת בין חלקי העיר ומעניקה לסמוך ולנסמך מעמד של עיר אחת. אין כל משמעות לקשר כלכלי ולשירותים משותפים בין מקום שמרוחק למעלה ממרחב מיל מהכרך לבין הכרך עצמו. אם עירוב חצרות לא יעיל במצב כזה ואין אפשרות להקיף את המקום בעירוב חצרות כדי לטלטל בשבת, בוודאי שאינו יעיל להגדיר את המקום כעיר אחת לעניין מקרא מגילה.⁶⁹

67. הרב אלעזר בריזל תמך במשך שנים רבות בעמדה שלפיה עירוב צורת הפתח שנעשה במחיצות מועילות לפי כל הדעות ועל הצד הטוב ביותר, יכול לסייע בהגדרת היקף השטח שבו יש לקרוא מגילה בט"ו באדר, יחד עם העובדה שיש רצף בתים ועד מרחב מיל מקצה הבית האחרון שברצף. אך הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ח, סימן סב, הוכיח לו שהעירוב לקוי, ועל כן חזר בו. ראה: הרב אלעזר בריזל, "קונטרס בעניני עירובין", בתוך פירושו לספר האגודה – סדר מועד, ירושלים תשכ"ו, עמ' ריג; מקור בהלכה, ירושלים תשמ"ח, עמ' קלט-קנג; "זמן קריאת המגילה בשכונות הסמוכות לכרך", בית אהרן וישראל, לט (תשנ"ב), עמ' פד-פה; כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס"א, עמ' סז.

68. הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ"ד, סימן קפה, עמ' קעג.
69. כך טען הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם עירוב מועיל לשוותו לסמוך לענין מקרא מגילה?",

טענה זו נכונה גם כלפי עמדות אחרות שלפיהן ברצף הבתים שצמודים לעיר המוק"ח יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. גם אפשרות זו אינה נזכרת כלל בדברי תנאים ואמוראים בהקשר להיקף השטח שבו יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. המציאות האורבאנית והמוניציפאלית בירושלים החדשה היא שהביאה את הפוסקים ומורי ההלכה להתאים הגדרות מתחומי הלכה אחרים להלכות מקרא מגילה. בעבר נקבעו גבולות עיר מוק"ח על פי היקף החומה, ואליה צירפו את המתגוררים במרחב מיל מחוץ עיר המוק"ח, בהנחה שהם אינם שייכים ישירות למתגוררים בתוך החומה. אך משהחלה בנייה מסיבית בירושלים מחוץ לחומה, והמתגוררים מחוץ לחומה נחשבים לתושבי ירושלים, או אז הציעו הפוסקים כללי הלכה אחרים כדי לקבוע היכן יקראו מגילה בעיר החדשה.

לא רק זאת, אם הפוסקים ביקשו להעתיק תובנות מתחומי הלכה אחרים כדי לקבוע את היקף גבולותיה של עיר שחלק ממנה מוקף חומה מימות יב"ן ובה יקראו מגילה בט"ו באדר, במובן מסוים יש יתרון מסוים להגדרת מקום על בסיס קו עירוב צורת הפתח מאשר להגדרת מקום כזה על בסיס רצף בתים. עירוב צורת הפתח בהלכות שבת מגדיר מקום כרשות יחיד אחת שבה ניתן לטלטל בשבת. בעוד שרצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה, מגדיר את מרחב השטח שמקצהו ניתן ללכת בשבת עוד אלפיים אמה. אבל אין בו אמירה משמעותית ביחס למרחב שבו יש רצף בתים.

ז. זמן מקרא מגילה בבית חולים הדסה עין כרם

כאמור, היו רבנים שהתנגדו להגדיר סמוך לעניין מקרא מגילה על בסיס הקשר המוניציפאלי או היקף עירוב חצרות, ומבחינתם הקריטריון הקובע הוא רצף אורבאני עד לחומה. המכנה המשותף של המתנגדים הוא שהם הבינו שלדברי הרב אויערבך קו עירוב החצרות עצמו הוא הקובע את גבולות העיר, והם התעלמו מכך שמדובר על ביטוי מסגרת וחיצוני, ואין כוונה להתאים לחלוטין בין הלכות עירוב חצרות של שבת לבין הלכות מקרא מגילה. בתשובתו של הרב אויערבך הדבר לא מודגש דיו ובצורה ברורה, ויתכן שזו הסיבה שרבים התנגדו וטענו שעירוב צורת הפתח של שבת איננו יכול לסייע כלל בעיצוב השיקולים להגדרת סמוך לעניין מקרא מגילה.

רב בית החולים הרב יעקב רקובסקי כתב שמאז הדיון בדבר קריאת המגילה בבי"ח הדסה עין כרם בשנת תשכ"ד, הוא הורה לקרוא בט"ו באדר בלבד. כמו

נעם, ט (תשכ"ו), עמ' שסט-שעא. הוא חזר על עיקרון זה גם במאמריו האחרים המצוינים לעיל בהערה 66.

כן, במשך השנים נוצר רצף בתים מהשכונות הסמוכות לעיר העתיקה עד לבי"ח הדסה, ועל כן בבית החולים יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.⁷⁰

אך היו שהורו אחרת. הרב משה שטרנבוך כתב שבשנת תשכ"ד הוא פרסם מודעות בעיתונים ובהן הורה לקרוא מגילה בבית חולים הדסה בי"ד באדר בלבד, ומי שרוצה להחמיר יקרא גם בט"ו באדר ללא ברכה. הוא הוסיף שבכל שנה יש לבדוק אם יש רצף בתים ואז יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.⁷¹ הרב יצחק וייס סיפר שהרב דוד יונגרייז שכב בבי"ח הדסה וקרא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.⁷² הרב יונגרייז נפטר בשנת תשל"ב, ולא ידוע באיזה שנה שכב בבית החולים בימי הפורים.

כאמור, במשך השנים נוצר רצף בתים ועובדה זו דיה כדי להכריע באופן סופי ומוחלט שבבית החולים הדסה עין כרם יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. אך הרב יהודה נקי, מבאי ביתו של הרב עובדיה יוסף, העיד בשנת תשס"ז שהוא שאל את הרב עובדיה יוסף על זמן מקרא מגילה בבית החולים הדסה. הרב יוסף שאלו, מה עשו עד היום? והוא השיב שאינו יודע, אך נאמר לו שהרב יוסף שלום אלישיב מורה לקרוא בי"ד באדר, ושיש לפחות מרחק של מאה-מאתים מטר מהבית האחרון, ועל כך אמר הרב יוסף: "אם כן יעשו בי"ד".⁷³ עדות זו בשמו של הרב אלישיב אינה תואמת את הכרעתו במסגרת ועדת הבדיקה בשנת תשכ"ד, שקבעה כבר אז שבבית חולים הדסה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בשל העובדה שבית החולים נכלל בעירוב צורת הפתח. הנתונים העקרוניים לא השתנו, ואדרבה נוצר רצף אורבאני משכונות ירושלים לכיוון בית החולים. אפשר לבדוק את המרחק, אפשר גם לבדוק מה היה המנהג במשך עשרות שנים בבית החולים

70. הרב יעקב רקובסקי, "זמן קריאת המגילה בבית חולים הדסה עין כרם", ארוכת בת עמי, חלק ו, ירושלים תשס"ה, עמ' 283-284. הרב רקובסקי שימש רב המרכזים הרפואיים הדסה מיום הקמת בית החולים בעין כרם. הוא נפטר בי"ט טבת תשע"ב. הרב רקובסקי ציין שכך היתה גם דעתו של הרב משה פיינשטיין ששכונה הסמוכה לשכונות סמוכות אחרות, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. לא מוכרת לי תשובה של הרב פיינשטיין בגדרי סמוך. הרב רקובסקי כתב עוד שבשנת תשנ"ז היה מי שבדק ומצא שיש רצף בין הדסה לבית וגן וקרית יובל דרך עין כרם, ולכן אין לקרוא בבי"ח הדסה עין כרם בי"ד באדר אלא בט"ו באדר בלבד. אולי כוונתו לדברים שכתב הרב ישראל מאיר לאו, "פורים בשכונות ירושלים החדשות", כנס לתורה שבע"פ, לח (תשנ"ז), עמ' מז, מט. הרב לאו פרסם את הדברים שוב בספרו: שו"ת יחל ישראל חלק ג, ירושלים תשס"ג, סימן לז.

71. הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ"ד, סימן קפה, עמ' קעג. לדבריו יתכן שגם בשכונת עין כרם יש לקרוא רק בי"ד באדר.

72. הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק חלק ח סימן סב.

73. הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס"ז, עמ' רסט.

מאז שעלה הנושא לדיון, ואפשר היה גם לשאול ישירות את הרב אלישיב מה דעתו בעניין, ואם היא השתנתה.⁷⁴

סיכום

לדברי החזון איש והרב פרנק הגדרת סמוך היא עד מיל מהעיר המוק"ח. ברצף הבתים שנבנו מהעיר המוק"ח יש לקרוא בט"ו באדר בהיותה עיר אחת אף ללא צורך להגדירה כמקום סמוך לעניין מקרא מגילה.

דבריהם נשאר צמודים להלכה הייחודית שנאמרה בהלכות מגילה, שגדר סמוך הוא עד מיל מהכרך המוק"ח, ואילו המציאות האורבאנית החדשה בירושלים איננה זקוקה לאימוץ ההגדרות הייחודיות של הלכות מגילה, מאחר שכל מקום שמתרחב בבניין בתים ושכונות נחשב לאותו מקום, ועל כן יש להחיל עליו את אותן הלכות. העובדה שהרב פרנק והחזון איש הם שפסקו זאת, היתה כנראה מרכיב משמעותי באימוצה אז וגם אחר כך ע"י פוסקים אחרים בשנים הבאות.⁷⁵

הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי טען שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר מחוץ לחומה רק במרחב מיל ממנה ולא יותר. הוא ביטא זאת מדי שנה בשנה בלוח לארץ ישראל שהוציא מאז שנת תרס"ה. בשנים תש"ו תש"ז הוא הרחיב בהסברת עמדתו, כשהטיעון המרכזי היה שאין בסיס בסוגיות התלמודים ובמפרשים לכל התובנות האחרות, וחכמים לא ביקשו להגדיר את היקף שטח העיר או המקום שנבנה מחוץ לחומה. מטרת התקנה היתה להעמיד במרכז את העיר המוק"ח ע"י יצירת מעגל היקפי שרוחבו מיל, שגם שם יקראו מגילה בט"ו באדר. הוא היה מודע לעובדה שהוא בעמדת מיעוט ושכונות הרחוקות מהעיר המוק"ח יותר ממקום מגוריו, קוראים מגילה בט"ו באדר. עובדה זו אילצה אותו להתחשב בדבר כדי שלא ייווצר

74. פוסקים אחרים שעסקו בשאלת זמן מקרא מגילה בבית החולים עין כרם טענו שיש לקרוא בה בט"ו באדר. הרב ישראל מאיר לאו (לעיל הע' 70) חזר על העיקרון שקבע מורו הרב אויערבך, שבית החולים הדסה עין כרם וכן שכונת עין כרם, שייכים מוניציפאלית לירושלים. הרב זאב דב סלונים, "זמן קריאת המגילה בבי"ח הדסה", שו"ת שערי הלכה, חלק א, ירושלים תשל"ח, עמ' פט, טען בשם הרב צבי פסח פרנק שבית החולים סמוך בתוך מיל לשכונות ירושלים. הרב אברהם יוסף, אתר כיפה, י"א באדר תש"ע 43k – <http://www.kipa.co.il/ask/> נשאל על קריאת מגילה בבית חולים עין כרם. לדבריו: "כיום הדסה מחוברת לירושלים והקריאה שם היא כירושלים. יתכן שאני טועה, לכן אסייג את דברי וכדאי לבדוק אם אכן יש חיבור בתים עד קרוב להדסה. ואם אין חיבור לירושלים, עליה לקיים את המצות כדן הפרזים בי"ד. ואפשר לקרוא בירושלים בי"ד עם ברכה למי שיוצא מירושלים באותו הלילה".

75. על הסוברים כעמדת החזון איש והרב פרנק, ראה: הרב איסר יהודה אונטרמן, "זמן קריאת המגילה בבי"ח הדסה", שו"ת שבט מיהודה, חלק ב, ירושלים תשנ"ג, סימן נא; הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה", נעם, ז (תשכ"ד), עמ' צו-צז.

מצב שהוא והתומכים בו עוברים על איסור "לא תתגודדו". לכן קבע סדר מורכב של מקרא מגילה בי"ד ובט"ו באדר בבית הכנסת בשכונת עץ חיים שבה התגורר. עמדת הרימ"ט לא השפיעה על התנהלות תושבי השכונות בירושלים ועל רבנים אחרים שעסקו בסוגיה זו, אך דבריו עוררו דיון ואילצו את החולקים עליו לנמק מדוע הם לא קיבלו את עמדתו. ובכל זאת, אף שכמעט בכל שכונות ירושלים החדשה קראו מגילה בט"ו באדר, במקום אחד שנמצא כיום במקום מרכזי בעיר, קראו מגילה גם בי"ד באדר.

בפרק זמן זה שאנו עוסקים בו, לא נשמעה כמעט פסיקה המורה שיש להוסיף מרחב מיל מרצף הבתים הצמודים לכרך ללא הפסק שבעים אמה ושני שלישי האמה כפי שהיה מקובל על חלק ממורי ההוראה בירושלים, בשנים הראשונות ליציאה מהחומה. התמונה הכוללת היא שתושבי ירושלים שהתגוררו בשכונות שבנויות ברצף אורבאני עד העיר המוק"ח, קיבלו תמיכה חזקה לתחושותיהם ורצונם לראות את עצמם כירושלמים לכל דבר, ולא רק לעניין זמן מקרא מגילה. ראיית השכונות והכרך המוק"ח כעיר אחת, "כד' אמות", העצים את תחושת המראה הניכר לכל לפיה ירושלים העתיקה על כל המעלות והמשמעויות הערכיות וההיסטוריות שבה, מתרחבת ומתפשטת.

השכונות החדשות שנבנו מחוץ לחומת העיר העתיקה היו שייכות מוניציפאלית לעיר ירושלים, ומדובר על עיר אחת לכל דבר. בנתון זה כבר התחשבו פוסקים בשנים קודמות, אם כי מבחינתם נתון זה היה רק תוספת להנמקה העיקרית מדוע יש לקרוא מגילה בעיר החדשה בט"ו באדר. רצף אורבאני שהמרחק בין בית לבית איננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה, ונוסף לעובדה שמדובר על עיר שיש לה מסגרת מוניציפאלית אחת, זו היתה הנוסחה לקביעה שבמקום זה יש לקרוא בט"ו באדר.

ע"פ דברי הרב שלמה זלמן אויערבך, מה שקובע את היקף השטח שבו יקראו מגילה בט"ו באדר הוא המסגרת המוניציפאלית, כשקו עירוב החצרות של שבת יכול לסייע בהגדרת גבולות השטח. רבים חלקו על תובנה זו, ותמכו בעמדות המוכרות משנים עברו שהתבססו על התאמות מהלכות עירוב תחומין של שבת. ההתמקדות של המתנגדים היתה בניסיון להקביל באופן מוחלט בין הלכות עירוב חצרות להלכות מגילה: לא הכל סומכים על עירוב צורת הפתח, יתכן שהוא ייקרע, ועירוב חצרות הוא דין ייחודי להלכות שבת בלבד. בעוד שהרב אויערבך טען שעירוב צורת הפתח משמש רק סימן להגדרת גבולות העיר, ואין צורך להקביל לחלוטין בין ההלכות הייחודיות של עירוב חצרות להלכות מגילה. העירוב איננו המחבר בין חלקי העיר ועושה אותם עיר אחת, הקשר המוניציפאלי הוא הקובע שמדובר באותה העיר.

ניתן לראות את הוויכוח בין הדעות השונות בשאלה מה המשמעות של היקף צורת הפתח לענין הגדרת מקום כחלק מעיר מוק"ח. האם קו היקף צורת הפתח היא הסיבה הקובעת והמגדירה את היקף שטח העיר, או שהמסגרת המוניציפאלית היא זו שקובעת בעוד שקו עירוב החצרות הוא רק סימן לדבר. זווית נוספת לוויכוח בין העמדות השונות היא האם נכון להתאים בין הלכות מגילה להלכות עירוב חצרות. זאת מאחר שלא בכל מקום יש עירוב חצרות, העירוב יכול להיקרע, ויש שאינם סומכים עליו כלל מסיבות הלכתיות שונות. המתנגדים לא ראו בעירוב צורת הפתח דגם יעיל על מנת להגדיר את היקפה של עיר הצמודה לעיר מוק"ח, בעוד שהרב שלמה זלמן אויערבך סבר שעירוב צורת הפתח הוא רק מסגרת חיצונית המגדירה עיר מוקפת חומה, ואין צורך להתאים לחלוטין את הלכות מגילה להלכות עירוב חצרות.

הרב שלמה זלמן אויערבך והרב שלום יוסף אלישיב טענו כך גם לאחר שנים, בעת שנבנו שכונות חדשות בירושלים לאחר מלחמת ששת הימים. אז הסתבר שהרב אלישיב, שלא נימק כאן את עמדתו בצורה ברורה, אף שהיה מחברי הוועדה שפסקו ביחס לבית חולים עין כרם, אכן מבקש להקביל במידת האפשר בין הלכות עירוב צורת הפתח לבין הלכות מגילה.

ה

ירושלים החדשה בעת הניתוק מהעיר העתיקה (תש"ט-תשכ"ז)

מבוא

בי"ט באייר תש"ח נכבשה העיר העתיקה של ירושלים בידי כוחות משולבים של ערבים בלתי סדירים והלגיון הערבי הירדני. הלוחמים היהודים שהגנו על הרובע היהודי נפלו בשבי, והתושבים האזרחים פונו לעיר החדשה.

לקראת פורים תש"ט, הפורים הראשון בירושלים החדשה שנותקה מהעיר העתיקה, ועשרה חודשים לאחר נפילת העיר העתיקה, דנו רבנים בשאלה באיזה תאריך יש לקרוא מגילה בירושלים החדשה, והאם העובדה שאין מי שיקרא מגילה בעיר העתיקה, משנה את זמן מקרא מגילה בעיר החדשה. לא ברור מי היה הראשון שהעלה את הבעיה, אך כנראה שהרבנים החלו לדון בדבר בימים הסמוכים לחג הפורים. בעניין זה עסקו הרבנים הראשיים לישראל באותם ימים: הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל והרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, וכן הרב הראשי לירושלים הרב צבי פסח פרנק, ורבנים נוספים. הם פסקו שיש להמשיך לקרוא מגילה בט"ו באדר ונימקו את דעתם בסיבות מגוונות. גם הבד"ץ של העדה החרדית הורה לקרוא בט"ו באדר. זו היתה גם הנורמה שהתקבלה בירושלים החדשה. רבנים רבים, וכן הציבור הרחב, רצו להמשיך להיות חלק מירושלים בעניין זה.

היו בודדים שנהגו אחרת. הרב מבריסק, הרב יצחק זאב סלוביצ'ק, התלבט וקרא מגילה גם בי"ד באדר ללא ברכה. לקראת פורים תשכ"ד, שש עשרה שנים אחר כיבוש העיר העתיקה, פרסם הרב משה שטרנבוך שיש לקרוא מגילה גם בי"ד באדר ללא ברכה. הרב יואל טייטלבוים, האדמו"ר מסאטמר, הורה בשנת תשכ"ו לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.

שאלה ייחודית זו של מקום סמוך לעיר מוק"ח מימות יב"ן שבה אין יהודים, מזקינה אותנו להקדים ולדון בסוגיה תלמודית שלא עסקנו בה עד עתה. אנו נציע את סוגיית הירושלמי שרלוונטית לנושא הנדון, ואחר כך נעיין בדברי רבנים ופוסקים שדנו בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים שמחוץ לחומה בין השנים תש"ט-תשכ"ז.¹

1. תקציר חלקי של הדיונים והפרסומים בעניין זה, אצל: בצלאל לנדוי, "פולמוס פורים תש"ט בירושלים אחר נפילת העיר העתיקה", אורייתא, יא (תשנ"א), מהדורה ב, עמ' קעט-קפז.

א. הגדרת השכונות הסמוכות לכרך כאשר הכרך אינו מיושב ביהודים

בברייתא בירושלמי נאמר:

חרב הכרך ונעשה של גוים. איתא חמי: בו אינן קורין, ובחוצה לו קורין.²

"ובחוצה לו קורין" – לא מוגדר מה הן גבולות המקום שמחוץ לכרך החרב. האם יתכן שעל פי אמירה זו אין הגדרה מגבילה למקום שמחוץ לכרך שבו יקראו בט"ו באדר? הסבירות היא שהמילים "ובחוצה לו" מתייחסות להגדרות המקובלות של סמוך או נראה, אך כאמור הדבר לא נאמר במפורש בירושלמי.

לדברי הירושלמי הללו מספר פירושים מהם למדו פוסקי זמנינו תשובות לשאלת זמן קריאת מגילה בירושלים החדשה.³ הרשב"א כתב:

בגרסת הירושלמי מצאתי: "אית חמי: חוצה לו קורין בו אין קורין", וחוצה לארץ ליכא בספרים. ונראה לי פירושו: חוצה לו קורין מחמת הכרך כר' יהושע בן לוי דאמר כל הסמוך והנראה עמו נדון ככרך (מגילה ג ע"ב). והלכך כיון דמעיקרו נתחייב הסמוך לכרך לקרות בט"ו משום דמיגנו בתוך הכרך (ע"פ מגילה ה ע"ב), אף עכשו שנחרב הכרך, הסמוך לו והנראה עמו שלא נחרבו ולא נשתנו במילתייהו קיימי וקורין בט"ו כדינן הראשון. ומשו"ה קא מתמה: חוצה לו שלא נתחייבו אלא מחמת סמיכות הכרך קורין בט"ו, ובו שהוא היה עיקר אין קורין? כנ"ל פי' אותה גירסא ירושלמית.⁴

הגדרת גבול "החוף" היא ע"פ דברי ר' יהושע בן לוי: "כרך וכל הסמוך לו נידון ככרך" (מגילה ג ע"ב). לדבריו, הטעם לתקנת 'סמוך' שדינו כמוקפים הוא בשל יכולתם של תושבי המקום להתגונן בתוך הכרך. החידוש בירושלמי הוא שאף שהכרך חרב,

2. ירושלמי מגילה א, א.

3. הרמב"ן, מגילה ב ע"א, גרס בירושלמי: "הכרך שחרב ונעשית של גוים. איתא חמו: בו אינן קורין, ובחוץ לארץ קורין". לדבריו, הנושא הוא קריאת מגילה בעיר שחרבה או בעיר שגויים ישבו בה, ובשלב מסוים חזרו יהודים לשהות בה בפורים. מתי עליהם לקרוא מגילה? התשובה בירושלמי היא שבחוץ לארץ המנהג הוא שקוראים מגילה בערים כאלו בט"ו באדר אף שלא היה רצף התיישבות יהודית במקום, ומכאן שגם בערים מוק"ח מימות יב"ן שבארץ ישראל יש לנהוג כך. פרשנות זו של הרמב"ן לא שייכת לשאלה שעסקו בה הפוסקים והמשיבים, מפני שלפניו אין התייחסות בירושלמי כיצד יש לנהוג במקום שסמוך או נראה לעיר מוק"ח שחרבה או שגויים יושבים בה. הרשב"א, מגילה ב ע"ב הביא את גרסת הרמב"ן ושלל אותה: "חוצה לארץ ליכא בספרים". הר"ן (מגילה דף א ע"א מדפי הר"ף) פקפק אם זו כוונת הירושלמי: "ואם הירושלמי מתפרש כך, יש לנו ללמוד ממנו...". גם הגר"א, שולחן ערוך אור"ח סי' תרפח, א, כתב על דברי הרמב"ן: "ואין פירושו מכוון".

4. הרשב"א, מגילה ב ע"ב.

ותושבי העיר החדשה הצמודה אינם יכולים להתגונן בעיר המוק"ח, בכל זאת על הסמוכים והנראים להמשיך לקרוא בט"ו באדר, מפני שדינם לא השתנה.⁵

את דברי הירושלמי יש לקרוא בלשון תמיהה: וכי עולה על הדעת שבמרחב הסמוך לעיר יקראו מגילה בט"ו באדר – "בחוצה לו קורין", ואילו בעיר עצמה לא יקראו מגילה בט"ו באדר – "בו אין קורין"? מצב כזה הוא לא הגיוני ותמוה, לא יהיה טפל חמור מהעיקר, ואם ימצאו יהודים בתוך העיר שגויים יושבים בה, גם הם יקראו בט"ו באדר.⁶

הריטב"א, פירש באופן דומה לרשב"א,⁷ ומדבריהם יש ללמוד שהמתגוררים במרחב הסמוך לעיר המוקפת חומה קוראים מגילה בט"ו באדר, גם כשיהודים אינם גרים בעיר המוק"ח, שחרבה לחלוטין או שגויים יושבים בה.

גם הגר"א פירש כך את הכתוב בירושלמי, והוסיף שאם יושבים גויים בעיר בטלה קדושת החומה, ואעפ"כ אם מחוץ לכרך קוראים מגילה בט"ו באדר, כל שכן שקוראים בתאריך זה בתוך הכרך. לדבריו, פירוש זה תואם לדברי התוס' (כתובות מה ע"ב ד"ה על) שכתב שבעיר מוק"ח שרובה גויים, בטלה קדושת החומה, ואין משלחים מצורע מעיר זו.⁸ ע"פ הסבר זה, הדיון בשאלת תאריך מקרא מגילה בסמוך לכרך שחרב וגויים יושבים בו, הוא לא בשל נימוק עובדתי – מפני שבכרך שגויים יושבים בו אין מי שיקרא בו מגילה בט"ו באדר, ועל כן יש לדון כיצד יש

5. הרב דוד שלוש, "זמן מגילה בשכונות ירושלים", אורייתא, יא (תשנ"א), עמ' קמט-קנה, עסק בסוגיית מקרא מגילה בשנים שבהן ישבו הירדנים בעיר העתיקה. הוא שאל איך ניתן ליישם את ההסבר על התגוננות בתוך העיר המוק"ח בזמן שהיא בידי אויב? ותשובתו: "שכיון שדרכי ההתגוננות נשתנו לגמרי עם התפתחות ושכלול כלי המלחמה, אין לחומה ערך הגנתי מפני אויב, ובטל הטעם שכתב הריטב"א, ואף שבטל הטעם לא בטלה התקנה דסמוך לכרך דינו ככרך ולפיכך קוראין הכל בט"ו". הוא התייחס בדבריו לדברי הריטב"א, אך כאמור הרשב"א כתב במפורש שגם אם הטעם בטל, הדין המקורי נשאר.

6. דברי הרשב"א דומים לדברי הרמב"ן במובן זה שחציו השני של המשפט "חוצה לו קורין" משמש הוכחה לחלק הראשון של המשפט העוסק בקריאת מגילה בעיר שחרבה או שגויים יושבים בה. אלא שלדברי הרמב"ן ההוכחה היא מנוהג הקיים בערים מוק"ח חרבות בחו"ל, ולדברי הרשב"א ההוכחה היא מהנוהג הקיים במרחב הסמוך לעיר המוק"ח.

7. הריטב"א, מגילה ב ע"א כתב: "בירושלמי הכרך שחרב ונעשה של גוים. אתמהא בו אין קורין, בחוצה לארץ קורין?". סביר להניח שהמילה: "אתמהא" לא היתה בגרסת הירושלמי שלפני הריטב"א. המילה "אתמהא" איננה מופיעה בירושלמי כלל. היא מופיעה פעמים רבות בחידושי הריטב"א לגמרא. כנראה שהריטב"א הוא שהוסיף אותה כדי להסביר שתשובת הירושלמי לשאלה היא בלשון תמיהה. כך העיר דב רטנר, אהבת ציון וירושלים – ירושלמי מגילה, וילנא תרע"ב, עמ' 5. הריטב"א סיים את פירושו על הירושלמי: "אלא דנוסחא דחוקה היא", אך לא נימק מדוע.

8. הרש"ש, כתובות שם, תהה מה המקור לדברי התוס', שבעיר שרובה גויים בטלה קדושת החומה מימות יב"ן.

לנהוג מחוץ לכרך, אלא הדיון הוא במישור ההלכתי. בעיר שרובה גויים בטלה קדושת החומה, ועל כן יש לדון במעמד המקומות הסמוכים לעיר זו. ותשובת הירושלמי היא שאם מחוץ לכרך קוראים בט"ו באדר, כך יעשו גם בכרך עצמו על אף שקדושת החומה בטלה.

הגר"א ציין עוד פירוש הדומה לפירוש הרשב"א והריטב"א, והוסיף פירוש משלו:

ואפשר לפרש הירושלמי שהוא לשון פשיטות: "בו אין קורין, אבל בחוצה לו קורין". מדלא נקט להיפך בחוצה לו קודם?

לדבריו, את דברי הכתוב בירושלמי יש לקרוא בניחותא: "כרך שחרב ונעשה של עכו"ם. איתא חמי: בו אין קורין, חוצה לו קורין". האמירה בירושלמי: "בו אין קורין" היא תיאור מצב ולא אמירה הלכתית. עובדה היא שבעיר שלא יושבים בה יהודים או שהמקום חרב, לא קוראים מגילה בפורים. אם יזדמנו למקום יהודים בפורים, ובוודאי אם הם יגורו במקום בקביעות, הם יקראו במקום מגילה בט"ו באדר, גם אם לא היה רצף התיישבות יהודית במקום לאורך כל השנים.⁹ הנושא המרכזי בירושלמי הוא דין המקום הסמוך, והתשובה היא שגם אם בעיר המוק"ח עצמה אין קוראים בט"ו באדר, במקום הסמוך לו יקראו בט"ו באדר.

מסקנת הגר"א תאמה את דברי הרשב"א והריטב"א לעניין מעמד המקום הסמוך, אלא שהרשב"א והריטב"א פירשו את האמור בירושלמי בתמיהה, איך יתכן שבסמוך ובנראה יקראו מגילה בט"ו באדר ואילו בכרך עצמו לא יקראו מגילה בט"ו באדר, ואילו הגר"א פירש את האמור בירושלמי כאמירה-תשובה, ולא כשאלה-תמיהה.

המכנה המשותף של הפרשנים שצינו עד עתה הוא שמחוץ לכרך שאין גרים בו יהודים קוראים בט"ו באדר.

בפירוש קרבן העדה לירושלמי פירש אחרת. לדבריו, המשפט בירושלמי הוא משפט תמיהה: "בו אין קורין" – כי אין מי שיקרא שם, "ובחוצה לו קורין" בסמוכים יקראו בט"ו באדר? כיצד יתכן שבכרך עצמו "אין קורין" מגילה בט"ו באדר, ואין זה משנה אם מדובר על תיאור מצב או מחמת הדין, "ומחוצה לו קורין"? אלא שגם בסמוך ובנראה לכרך החרב והשומם יקראו בי"ד באדר. כך פירש את דברי הירושלמי גם החיד"א. הוא דחה את הסברו של הגר"א בשל נימוק

9. ביאור הגר"א אורח חיים סימן תרפח, א, בפירוש האחרון.

10. הרב יוסף זונדל סלנט התגורר בירושלים שבין החומות, בין השנים תקצ"ז-תרכ"ו. הרב צבי מיכל שפירא, שו"ת ציץ הקדש, חלק א, ירושלים תר"פ, סימן נג, סיפר בשמו של הרב שמואל סלנט, שחותרו הרב יוסף זונדל מסלנט פירש את דברי הגר"א במישור ההלכתי, והוא התלבט אם יש לקרוא בה מגילה בט"ו באדר, מאחר שרוב התושבים בירושלים העתיקה היו גויים.

לשוני. לדבריו, הביטוי בירושלמי: "איתא חמי", הוא פתיחה של שאלה ולא אמירה בניחותא.¹¹ את הירושלמי הוא פירש כך:

הא דסמוך ונראה קורין בט"ו, והיינו דוקא כאשר הכרך בצביונו ובקומתו ומדרגתו, דהקריאה שלו בט"ו אז הוא דסמוך ונראה גרירי אבתריה. אבל אם הכרך אתרע ביה מילתא ונתרוקן מישראל דליכא קריאה התם, אז גם הכפרים דקיימי בהדיה יוצאים בגרעון, והו"ל ככפרים דעלמא. ולכן אמר כרך וכו' נדון ככרך, ללמד יצא דלא איירי כי אם כשהכרך במעלתו, אז הסמוך ונראה דייננן ליה ככרך.¹²

יש תלות בין המתרחש במקום העיר המוק"ח לבין הסמוך והנראה לה. אם בעיר המוק"ח לא קוראים מגילה בט"ו באדר, אזי גם בסמוך ובנראה לא יקראו בט"ו באדר, אלא כמו רוב העולם בי"ד באדר. אמנם אם יהיה מי שיקרא בתוך העיר החרבה או המיושבת גויים, אזי גם בסמוך או בנראה יקראו מגילה בט"ו באדר.

פירוש זה שונה מעמדת הגר"א שטען שאין תלות בין הקריאה בט"ו באדר במקום סמוך ונראה לעיר מוק"ח מימות יב"ן, לבין העובדה שבעיר המוק"ח מימות יב"ן עצמה אין קוראים מגילה בט"ו באדר. בסמוך ובנראה יקראו מגילה בט"ו באדר, מאחר שהגדרת סמוך ונראה היא הגדרה גיאוגרפית קבועה ואיננה תלויה באפשרות לקרוא מגילה בכרך.

עמדה אחרת כתב הרב יהודה שמואל אשכנזי בסידור בית עובד. לדבריו, אם נחרב הכרך ויהודים לא גרים במקום כי אם גויים בלבד, אין למקום דין כרך, ואם יהודי יכנס לכרך יהיה עליו לקרוא בי"ד באדר.¹³ לדבריו, היכולת לקרוא בעיר המוק"ח בט"ו באדר תלויה במגורי יהודים בקביעות בעיר המוק"ח ולא באופן מזדמן. לדבריו, בוודאי שמחוץ לכרך יקראו בי"ד באדר בלבד.

המשנה ברורה פסק להלכה כך:

כפר הסמוך לכרך שהיו קורין בט"ו ונהיה הכרך שמם, יקראו בי"ד. כרך של עכו"ם שאין בו ישראל כלל, ישראל הנכנס לכרך זה בפורים קורא בט"ו.¹⁴

11. החיד"א, ברכי יוסף, ירושלים תשכ"ט, סימן תרפח ס"ק ח. כך כתב גם הרב שלמה גורן, הירושלמי והגר"א, ירושלים תשנ"א, עמ' 144-145. לייב מוסקוביץ', הטרמינולוגיה של הירושלמי, ירושלים תשס"ט, עמ' 69-71, כתב ש"איתא חמי", מציע היסקים בתמיהה המורכבת משני חלקים. נתון שלאורו מעלים היסק, ומסקנה בתמיהה העולה מתוך נתון זה.

12. החיד"א שם.

13. הרב שמואל אשכנזי, סידור בית עובד, חלק ב, ליוורנו תרפ"ב, עמ' 299. דבריו מובאים בכף החיים, סימן תרפח, ס"ק יב.

14. משנה ברורה, ביאור הלכה, סימן תרפח ד"ה או.

בסמוך לכרך שמם יש לקרוא בי"ד באדר, ובכרך שיושבים בו גויים הוא לא כתב כיצד ינהגו היושבים בסמוך לו באותן שנים שאין מי שיקרא מגילה בתוך הכרך. ניתן להניח שהעיקרון בדבריו הוא שאם בכרך עצמו אין יהודים שקוראים מגילה, כי הוא חרב או שגויים גרים שם, אזי גם בסמוך לו לא יקראו מגילה בט"ו באדר. אך אם יש יהודים שקוראים מגילה בכרך השמם אף שגויים הם היושבים הקבועים בו, אזי גם בסמוך לו יקראו באותה שנה בט"ו באדר. משמעות דברי המשנה ברורה היא שלא בטל מהכרך המוק"ח שם של מקום מוק"ח מימות יב"ן גם אם לא היה רצף התיישבותי במקום.¹⁵

לסיכום, ניתן להצביע על הצעות שונות באשר לזמן קריאת מגילה במרחב סמוך או נראה לעיר מוק"ח שיהודים לא יושבים בתוכה על פי דברי הירושלמי.

האמירה בירושלמי מתייחסת לשני מצבים: [א] לקריאה בתוך הכרך החרב או כרך שגויים יושבים בו. [ב] לקריאה מחוץ לכרך כזה. שתי אפשרויות להסביר את האמירה בחלק הראשון של המשפט: "בו אין קורין":

א. אמירה הלכתית – במצב כזה שהכרך חרב או כרך שגויים יושבים בו, אין לעיר מעמד הלכתי של עיר מוק"ח מימות יב"ן גם לעניין מקרא מגילה מאחר שבטלה קדושת החומה. המניעה לקרוא מגילה בט"ו באדר בעיר כזאת היא מניעה הלכתית.

ב. תיאור מצב עובדתי – כשהכרך חרב או שגויים יושבים בו, אזי העובדה היא שבכרך אין מי שיקרא מגילה בט"ו באדר.

האמירה בחלק השני של המשפט, משלימה את הנאמר בחלק הראשון: "חוצה לו קורין". ניתן להציע שלוש אפשרויות פרשניות:

א. משפט תמיהה שלילי – אם בתוך הכרך החרב אין קוראים בט"ו באדר בשל מניעה הלכתית או כתיאור מצב, הייתכן שמחוץ לכרך החרב, בסמוך ובנראה לו, יקראו בט"ו באדר? והתשובה היא שבוודאי שהם לא יקראו.

ב. משפט תמיהה חיובי – אם מחוץ לכרך החרב קוראים מגילה בט"ו באדר, הייתכן שבכרך החרב, אם יזדמנו לשם יהודים הם לא יקראו מגילה בט"ו באדר? והתשובה היא שבוודאי שהם יקראו.

ג. משפט מוחלט – גם אם בתוך הכרך לא קוראים בט"ו באדר מסיבה כלשהי, מחוץ לכרך יש להמשיך לקרוא כמו בעיר מוק"ח מימות יב"ן.

15. כך פירש הרב זאב דב סלונים, "כרך של עכו"ם לענין קריאת מגילה", שערי הלכה, חלק א, ירושלים תשל"ח, עמ' פח.

ברמב"ם, בטור ובשולחן ערוך, לא נזכר דין זה כלל, והעובדה שהעיר המוק"ח חרבה או שגויים יושבים בה לא שינתה דבר באשר לקריאת המגילה בט"ו באדר בסמוך ובנראה לה. אך החיד"א והמשנה ברורה פסקו שאם בכרך אין קוראים מגילה בט"ו באדר בשל העובדה שהמקום שמם או שגויים יושבים בו, אזי גם בסמוך ובנראה לו יקראו מגילה בי"ד באדר.

ב. מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים מלאחר מלחמת השחרור עד מלחמת ששת הימים (תש"ט-תשכ"ז)

העיר העתיקה נפלה בידי הירדנים בי"ט באייר תש"ח. לפי הידוע לנו הדיונים בשאלה זו החלו ימים אחדים לפני פורים תש"ט, כעשרה חודשים אחר נפילת העיר. לא יכולנו לעקוב אחרי סדר השתלשלות הדיונים בין הרבנים באופן רציף, מאחר שהדיון לא נעשה בין כל הרבנים ביחד, וכן חסר תיארוך מתי נכתבו או נאמרו דברים בעניין. בכל זאת ננסה לשחזר את סדר התנהלות הדיון במידת האפשר. להלן סדר השתלשלות האירועים הקשורים לעניין.

בי' באדר תש"ט, כתב הראשון לציון הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל תשובה, וכך פתח אותה:

לכבוד הרה"ג

כמוהר"ר נחום אליהו ווכטפויגל

צבא הגנה לישראל

שלום וברכה

בחפץ לב קראתי את מכתבו מיום ח' דנא, ובו שאלת חכם: אם יש לקרוא את המגילה בירושלים השתא בי"ד או בט"ו, ומעכ"ת פשיט ליה לקרוא בי"ד, הואיל ואין שום אדם מישראל נמצא בתוך חומתה, והלכך גם בסמוך או הנראה לה אין קורין בט"ו. ואותי שאל לחוות דעתי, והואיל ושאלה זאת היא דבר בעיתו, הנני ממנהר להשיב לפי קוצר השגתי.¹⁶

הרב נחום אליהו ווכטפויגל היה בנו של הרב יצחק יעקב ווכטפויגל, רב שכונת מאה שערים וראש הישיבה. הוא היה הראשון שידוע לנו ששאל כיצד יש לנהוג בירושלים המנותקת מעיר המוק"ח. תשובתו של הרב עוזיאל אליו נכתבה בי' באדר תש"ט שהיה אז יום שישי. יתכן שהרב עוזיאל שיתף גם את עמיתו הריא"ה

16. הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, "זמן קריאת המגילה בירושלים החדשה כאשר ירושלים העתיקה (שהיא מוקפת חומה) היתה ביד הגויים ואין נמצא שם אדם מישראל", שו"ת משפטי עוזיאל, חלק ח, ירושלים תשס"א, סימן סב.

הרצוג בענין, ומכל מקום למחרת, במוצאי שבת י"א באדר תש"ט שלח הריא"ה הרצוג מכתב דחוף לרבנים כיצד להורות בשאלת קריאת מגילה כשהכרך חרב.¹⁷ הוא לא כתב למי שלח מכתב זה, והסבירות היא שהוא שלח אותו גם לחברי מועצת הרבנות הראשית, זאת מאחר שאחד מחברי המועצה, הרב יעקב קלמס, הגיב לדברי הרב הרצוג במכתב שכתב ב"פורים דפרזים", ובו הוא הצביע על פוסקים אחדים הסוברים שבמצב כזה יש לקרוא מגילה בי"ד באדר.¹⁸ הרב הרצוג השיב למכתבו לאחר פורים.¹⁹

הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים, כתב: "בשנת תש"ח עם נפילת העיר העתיקה בידי ממשלת ירדן, ישבנו על המדוכה בדין כרך שחרב ונעשה של עכו"ם מה דין הסמוך לו".²⁰ הוא לא כתב עם מי הוא ישב על המדוכה. "בשנת תש"ח עם נפילת העיר העתיקה" נראה שהכוונה היא בעקבות נפילת העיר העתיקה בשנת תש"ח. לא ידוע לנו על ישיבה בנידון מיד עם נפילת העיר העתיקה בשנת תש"ח, ונראה שכוונתו לדיונים שהיו לקראת פורים תש"ט. הרב זלמן דרוק, שערך את כתבי הרב הרצוג, סיפר שהרב הרצוג כינס את מועצת הרבנות הראשית לדון בדבר.²¹ יתכן שבשל לחץ הזמן כינס הרב הרצוג את הרבנים שהיו זמינים וקרובים כמו הרב פרנק.

בפרוטוקול משיבת הרבנות הראשית מיום י"ב אדר תש"ט, נכתבה הודעת הרבנות הראשית:

למרות נפילת העיר העתיקה אין לשנות מכל מצוות חג הפורים, ויש לקיימן בירושלים בט"ו באדר.²²

לא ידוע לנו היכן פרסמה הרבנות הראשית הודעה זו. יתכן שהיתה הודעה

17. הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימן סג; פסקים וכתבים, אורח חיים, ירושלים תשמ"ט, חלק ב, סי' קה.
18. הרב יעקב קלמס, בתוך: הריא"ה הרצוג, שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימן סד. הרב קלמס היה אב"ד ברוסיה בכמה מקומות, ולאחר עלייתו ארצה התמנה להיות חבר במועצת הרבנות הראשית.

19. הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימן סה; הנ"ל, פסקים וכתבים, אורח חיים, ירושלים תשמ"ט, חלק ב, סימן קז.

20. הרב צבי פסח פרנק, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשל"ז, עמ' קכג.

21. הרב זלמן דרוק, בתוך: הריא"ה הרצוג, שו"ת היכל יצחק (לעיל הע' 17), עמ' קנח. כך כתב גם: צבי הרכבי, "פורים תש"ט בירושלים המשוחררת", מאמרי הצבי, קונטרס א, ירושלים תשמ"מ, עמ' 28-29. צבי הרכבי היה לימים הספרן הראשי של הספרייה בהיכל שלמה בירושלים.

22. הרב שמואל כ"ץ, "יומן פעילות של הרבנות הראשית", הרבנות הראשית לישראל שבעים שנה לייסודה, חלק ג, ירושלים תשס"ב, עמ' 1324.

ברדיו בעניין, או שהדבר עבר מפה לאוזן בשכונות ירושלים, מאחר שממילא נגע עניין זה אך ורק לתושבי ירושלים.

כך גם הודיע בית הדין של העדה החרדית. הסופר בצלאל לנדוי כתב בשמו של הרב יצחק אייזיק פרג, שהוא זכר שהרב דוד יונגרייז, ששימש אח"כ כראב"ד בעדה החרדית, העיד שהבד"ץ של העדה החרדית קיבל החלטה שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר. בצלאל לנדוי סיפר שהוא חיפש אך לא מצא תיעוד להחלטה כזאת. הוא הוסיף עוד:

בקורת רוח מיוחדת שמע [=הרב יונגרייז] שהחלטה דומה נתקבלה גם ע"י הבד"ץ של החורבה בראשות הרב צבי פסח פראנק.²³

בית הכנסת "החורבה" כבר היה חרב, ובית הדין בראשות הרב צבי פסח פרנק כבר לא ישב שם. בית הדין שב"חורבה" פסק לפעול שנים אחדות קודם לכן. כנראה שכוונתו היא לפסיקת הרבנות הראשית שבה היה חבר גם הרב צבי פסח פרנק, אך הוא העדיף לכנותו על בסיס תוארו הקודם.

ביום שני י"ג באדר תש"ט, יום תענית אסתר, התפרסמו בעיתון "המבשר" שני מאמרים זה לצד זה, שבהם הוסבר מדוע יש לקרוא מגילה בעיר החדשה בט"ו באדר בלבד כמו בכל השנים הקודמות. כותבי המאמרים הם: הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, "הפורים בירושלים לא השתנה", והרב מרדכי יהודה לייב זק"ש, "קביעת פורים השתא".²⁴

הרב חנוך זונדל גרוסברג היה תלמיד חכם ירושלמי שכתב כמה ספרי הלכה אף שלא נשא במשרה רבנית. הוא הביע את עמדתו בעניין במכתב תגובה אישי לרימ"ט בעקבות פרסום מכתבו בעיתון. לדעתו היה צריך לקבוע שקריאת המגילה היא בי"ד באדר בלבד, אך מאחר שהיה מודע לכך שהדברים לא יישמעו, לדעתו היה מקום לעודד מקרא מגילה גם בי"ד באדר.²⁵

הנורמה שפשטה אצל רוב תושבי ירושלים החדשה היתה לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, וכפי שנהגו כל השנים עד נפילת העיר העתיקה בידי הירדנים. מעטים, כמו הרב יצחק זאב סלוביצ'ק, הרב מבריסק, קראו גם בי"ד באדר ללא ברכה.

23. בצלאל לנדוי, "פולמוס פורים תש"ט בירושלים אחר נפילת העיר העתיקה", אורייתא, יא (תשנ"א), מהדורה ב, עמ' קפא. הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס"א, עמ' נד, מביא דברים שכתב הרב ישראל זאב מינצברג שהיה ראב"ד בירושלים, בשנת תשכ"ב: "הדין פשוט אצלי כי גם כהיום כל תושבי עיר הקדש ירושלים עליהם לקרות רק בט"ו, אך הוא לא נימק מדוע.

24. המבשר, י"ג באדר תש"ט, עמ' 3. להלן נדון בדבריהם.

25. הרב חנוך זונדל גרוסברג, אגרת הפורים, ירושלים תשכ"ב, עמ' מ-מג.

יש לציין עוד, שבימים שלפני פורים תש"ט פרסם הרב שלמה גורן, הרב הראשי הראשון לצה"ל ולימים הרב הראשי לישראל, פסק הלכה לחיילי צה"ל המוצבים בירושלים וסביבותיה, באשר לזמני קריאת המגילה:

המשלטים שבסביבות ירושלים המרוחקים למעלה מק"מ אחד מן השטח העירוני – אם העיר העתיקה נראית משם, הרי דינם כירושלים עצמה וחג פורים נוהג בט"ו באדר. ואם אין העיר העתיקה נראית משם הרי דינם כשאר א"י וחג הפורים נוהג בי"ד באדר.²⁶

בשנים אחרות, במסגרת שבועון מחניים ובסידורי צה"ל, פירט יותר: כל החיילים החונים בשטח העירוני של ירושלים חוגגים את הפורים בט"ו באדר.

המשלטים בסביבות ירושלים הנפרדים משטח העירוני לא פחות מ-35 מטר ומרוחקים למעלה מק"מ אחד מהעיר העתיקה של ירושלים או מהר ציון, אם העיר העתיקה או הר ציון נראים משם, הרי דינם כירושלים עצמה וזמן פורים שלהם בט"ו באדר. ואם אין העיר העתיקה או הר ציון נראים משם דינם כשאר ערי ישראל, וכל דיני פורים נוהגים בהם בי"ד באדר.

הישובים המחנות המשלטים והמוצבים הרחוקים פחות מק"מ אחד מהעיר העתיקה דינם כדין ירושלים עצמה, גם אם אין העיר העתיקה או הר ציון נראים משם, וזמן פורים שלהם בט"ו באדר.²⁷

הגדרת סמוך ע"פ הרב גורן קשורה למעמד המקום ביחס ל"שטח העירוני" של ירושלים. הגדרה זו תואמת לחלוטין את עמדותיהם של החזון איש והרב פרנק, וידוע על קשרים שהיו בין הרב גורן לבין החזון איש והרב פרנק, אם כי לא ידוע לנו על קשר ביניהם בעניין הלכתי זה. הרב גורן לא התייחס כלל לעובדה שהעיר החדשה ובה גם בסיסי הצבא מנותקים מהעיר העתיקה. יתכן שהוא לא ראה בכך בעיה הלכתית ולכן לא פרסם דבר בעניין.

בשנת תשכ"ד התעורר העניין מחדש. הרב משה שטרנבוך פרסם לקרוא מגילה גם בי"ד באדר ללא ברכה, והרב יואל טייטלבוים, האדמו"ר מסאטמר, הורה בשנת תשכ"ו לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.

אנו נציע תחילה את עמדותיהם של התומכים במקרא מגילה בט"ו באדר,

26. הרב שלמה גורן, "דיני פורים לחייל", מחניים, 2 (תש"ט), עמ' 6.

27. הרב שלמה גורן, מחניים – מגילת אסתר (תשי"א), עמ' 6-7; פסקי הלכות צבא, תל אביב תשכ"ט, עמ' 228.

ואח"כ את עמדותיהם של אלה שהציעו לקרוא מגילה ללא ברכה גם בי"ד באדר, או אף רק בי"ד באדר בלבד, ואת המשמעויות של התשובות הללו.

1. מקרא מגילה בט"ו באדר בלבד בשכונות ירושלים החדשות

לפנינו מסכת נימוקים מגוונת מדוע יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.

1.1. אימוץ פרשנות לסוגיית "כרך שחרב ונעשה של גויים" בניגוד לפסיקת ההלכה

המאחרת

כאמור, הריא"ה הרצוג פנה במכתב לרבנים נוספים ובו הוא הציע כמה נימוקים שבגללם יש לקרוא בט"ו באדר בלבד. הבסיס לעניין הוא האמור בירושלמי: "כרך שחרב ונעשה של גויים, בו אין קורין חוצה לו קורין". ההסבר הפשוט הוא בלשון תמיהה: בו אין קורין, חוצה לו קורין? העולה על הדעת שבתוך הכרך המוק"ח אין קורין בט"ו באדר, ומחוץ לו יקראו? על כך כתב הרב הרצוג שהדיון בירושלמי באשר לקריאת מגילה מחוץ לעיר מוק"ח שאין יהודים יושבים בה, לא מופיע כלל בפוסקים כמו הרי"ף והרמב"ם. יתכן שהם פירשו כגר"א, או שסברו שמאחר שאין העניין מופיע בתלמוד בבלי, כנראה שהאמוראים הבבליים לא ראו בזה עניין מהותי, והלכה כבבלי: "ודעתי הדלה נוטה שיש לנו לעשות כדעת רבינו הגדול הגר"א זצ"ל, ובכגון זה הלכה כבתראה".²⁸

חבר אחד מחברי מועצת הרבנות הראשית, הרב יעקב קלמס, הגיב לדברי הרב הרצוג. תגובתו נכתבה ב"פורים דפרזים", לאחר שכבר פורסם בשם הרבנים הראשיים שבירושלים יש לקרוא בט"ו באדר. לדבריו, במשנה ברורה (סימן תרפח, בביאור הלכה ד"ה או) נפסק: "כפר הסמוך לכרך שהיו קורין בט"ו ונהיה הכרך שמם, יקראו ב"ד". לדבריו, קשה לסמוך על פרשנות הריטב"א לדברי הירושלמי, מאחר שהריטב"א כתב שגרסה זו בירושלמי נראית לו דחוקה. המסקנה מטעונונים אלו היא שבמקום סמוך ונראה לעיר מוק"ח מימות יב"ן שגויים יושבים בה, יש לקרוא מגילה בי"ד באדר. מאידך, הרב קלמס גם כתב שלא ניתן להתעלם ממה שקורה בערי חו"ל הנמצאות במצב כזה:

הלוא בחו"ל הכרך המוקף חומה, הלא רוב עכו"ם או כולו עכו"ם, ובכל זאת יש לה הדין דכל הסמוך והנראה. וא"כ לא גרע בארץ ישראל, ופלא שלא הרגישו בזה המדברים בזה.²⁹

28. הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימן סג; פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימן קו.

29. הרב יעקב קלמס, בתוך: הריא"ה הרצוג, שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימן סד.

הרב קלמס לא כתב באילו ערים מוק"ח בחו"ל שגויים יושבים בהן, מחילים גדרי סמוך ונראה וקוראים בט"ו באדר. הוא עימת בין ההלכה הכתובה במשנה ברורה, לבין נוהג אחר שקיים בעניין זה בערים בחו"ל, ובוודאי שיש לאמצו כאן בארץ, ובמיוחד כשמדובר על העיר ירושלים.

לאחר פורים תש"ט, אור ליום חמישי ט"ז באדר תש"ט, השיב לו הרב הרצוג מכתב שבו נימק מדוע פסק שיש לקרוא מגילה בשכונות ירושלים החדשות בט"ו באדר. בפתח התשובה כתב: "אני סמכתי על ישראל כשם שסמך הלל הזקן (פסחים סו ע"א)".³⁰ הרב הרצוג חש שרצון תושבי השכונות החדשות בירושלים הוא להמשיך לקרוא בט"ו באדר ולכן הורה כך, מה גם שהוא עצמו נטה לעמדה זו כפי שפרסם במכתבו לחברי המועצה. הוא הציג את עצמו כמי שסמך על עם ישראל, כשם שהלל עשה כשלא ידע להשיב על שאלה הלכתית ואמר: "הנח להן לישראל אם אין נביאים הן – בני נביאים הן. למחר... ראה מעשה ונזכר הלכה" (פסחים סו ע"א).

לגופו של עניין, לדברי הרב הרצוג האמירה בירושלמי: "כך שחרב ונעשה של עכו"ם", עוסקת בכך שחרב לחלוטין ונבנה אחר כך בידי גויים, וחוצה לו בסמוך ובנראה לו, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. אך כך שחרב לחלוטין והוא שומם ואף גויים לא בנו את המקום מחדש, אזי בסמוך ובנראה לו יש לקרוא מגילה בי"ד באדר. לדבריו, לזה התכוון במשנה ברורה ועל כן הקביעה לקרוא בירושלים בט"ו באדר איננה סותרת את הכתוב במשנה ברורה. כך שגויים יושבים בו, גם במשנה ברורה נפסק שהנכנס לשם קורא בט"ו באדר, ונראה שכך יעשו גם הסמוכים.

לאחר הדיון הקצר בדברי המשנה ברורה, כתב הרב הרצוג: "עתה ניחזי מה פירשו כאן רבותינו גאוני עולם ז"ל". הוא דן בדברי הגר"א, ולפיו הם: "דלא כהמשנה ברורה. בחוצה לה תמיד קוראין [=בט"ו באדר] אבל לא בה כשהיא שממה". לדברי הגר"א, בכל מצב קוראים במקום הסמוך בט"ו באדר, בין כשהעיר עצמה שוממה וחרבה לחלוטין ובין כשגויים יושבים בה. בעוד שלפי הבנתו את האמור במשנה ברורה, רק כשגויים יושבים בעיר יקראו בסמוך בט"ו באדר, אך לא כן כשהעיר שוממה.

את ההשלכה המעשית לתושבי ירושלים, סיכם הרב הרצוג רק ע"פ פסיקת הגר"א:

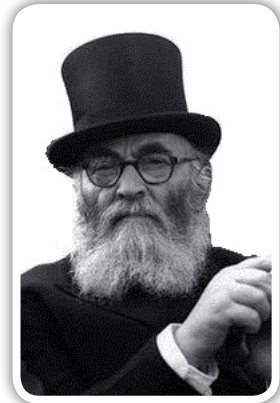
ואם כן לנידון דין קוראים בירושלים החדשה, שהרי לא נחשבה העיר העתיקה לשממה, אלא שיצאו ממנה כל היהודים. והירושלמי הלא

30. הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימן סה; פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימן קז.

אינו מדבר מנעשית של עכו"ם סתם, אלא מחרב ונעשה של עכו"ם, שמתחילה פקע ממנה שם כרך ואח"כ חזרה ונבנית ע"י עכו"ם, אם חזר אליה שם כרך. אבל בלא חרבה לא איבעיא כלל. ועל כל פנים, לפי שתי הלשונות [=בגר"א] בחוצה לה קוראים.

הרב הרצוג ייחס חשיבות רבה לפרשנות הגר"א, והיא עדיפה בעיניו על פני פסיקת המשנה ברורה.

בסיום מכתבו התייחס הרי"א הרצוג לטענת הרב קלמס שהריטב"א כתב שנוסחת הירושלמי דחוקה: "אבל הגר"א הלא גורס כנוסחא שלפנינו, ובענין הגרסאות שבירושלמי מי כמוהו כעמוד ברזל". הגר"א היה ידוע בבקיאותו בירושלמי ובתיקוני גירסה ונוסח, מסקנתו היא שיש לקבל את הסברי הריטב"א והגר"א ולהורות לתושבי ירושלים לקרוא בט"ו באדר בלבד.

הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג

הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים וחבר מועצת הרבנות הראשית, כתב דברים דומים מאוד לדברי הרב הרצוג, ויתכן שהדברים הללו נידונו בישיבה משותפת שבה השתתפו גם הרב הרצוג וגם הרב פרנק.³¹

גם החזון איש, עסק בשאלה זו בכתביו. לאחר שדן בפרשנויות השונות לאמור בירושלמי בעניין כרך שחרב וגויים יושבים בו, הוא סיכם להלכה:

נמצא לדינא, כרך שחרב ונעשה של עכו"ם, הסמוך לו קורא בט"ו, כמו שמבואר בירושלמי לפי הריטב"א והגר"א, ולא מצינו מי שחולק על זה. וכן כתב בביאור הלכה שם בשם הברכי יוסף דכרך ששם ונעשה של עכו"ם, ישראל הנכנס לשם קורא בט"ו. ואמנם הברכי יוסף לא החליט זה, ודעתו שם נוטה דהנכנס קורא בי"ד. אבל כל דברי הברכי יוסף נכתבו בזמן שלא היה בידו לא הרמב"ן ולא הריטב"א, אבל כשזכינו לדבריהם, אין מקום למה שכתב הברכי יוסף.³²

החזון איש הצביע על כך שפרשנות הראשונים היא שהמזדמנים לכרך החרב או שגויים יושבים בו קוראים מגילה בט"ו באדר, ובסמוך ובנראה למקום זה גם

31. הרב צבי פסח פרנק, "זמני קריאת המגילה בירושלים המנותקת כהיום מהעיר העתיקה המוקפת חומה", קול תורה, לז'ו (תשכ"ה), עמ' גי-ג; שו"ת הר צבי אורח חיים חלק ב, ירושלים תשל"ג, סימן קלא; מקראי קודש – פורים, ירושלים תשל"ז, סימן כו.

32. חזון איש, אורח חיים, בני ברק תשמ"ז, סימן קנד, ג.

כן קוראים בט"ו באדר. ע"פ עמדת הגר"א, גם אם בכרך אין קוראים מגילה בט"ו באדר, מחוץ לו כן קוראים בט"ו באדר. בתחילה כתב החזון איש שאין מי שחלק על העמדות הללו, ואח"כ כתב שהחיד"א, שהציע פרשנות אחרת לירושלמי, כתב כך מפני שהוא לא הכיר את כתבי הרמב"ן והריטב"א, אך מאחר שאנו מודעים להם, עמדת החיד"א נדחית.³³

הריטב"א למסכת מגילה היה מוכר לחיד"א. כך כתב החיד"א על פירוש הריטב"א למסכת מגילה: "ועתה נדפסו חידושי מגילה להריטב"א, וצריך להתבונן בהם כי הם מלאים בטעויות".³⁴ ניתן להבין מדבריו שהוא עיין בדברי הריטב"א, ובעקבות עיונו קבע שהם מלאים בטעויות. מכאן שהוא היה מודע לדברי הריטב"א ובכל זאת כתב אחרת. מאידך, העדפתו הברורה של החזון איש לדברי ראשונים כמו הרמב"ן והריטב"א, ואף לדברי הגר"א, תואמת את אמירותיו בהקשרים אחרים.³⁵

המכנה המשותף לרב הרצוג, לרב פרנק ולחזון איש, שקבעו שיש לקרוא מגילה בשכונות ירושלים החדשות בט"ו באדר, הוא שהם התבססו על העובדה שהרמב"ם והשולחן ערוך לא פסקו בנושא, ועל כך שהריטב"א והגר"א כתבו במפורש שמחוץ לעיר מוק"ח שאין יושבים בה יהודים קוראים מגילה בט"ו באדר. הם שללו פסיקה שנוגדת את הכתוב באופן ברור בראשונים ובדברי הגר"א. פסיקה זו של שלושה פוסקים בולטים שהיו קשורים לחוגים שונים באוכלוסייה הירושלמית יחד עם פסיקת הבד"ץ, עיצבו וגיבשו את הנורמה שהתקבלה בירושלים החדשה לקרוא מגילה בט"ו באדר.³⁶

1.2. "כרך שחרב ונעשה של גויים" - לא נאמר על ירושלים

הרב הרצוג הציע עוד, שההלכה בירושלמי נאמרה לגבי ערים מוקפות חומה לבד מירושלים, מפני שקדושת ירושלים כפולה – קדושת עיר מוק"ח, וקדושת

33. כאמור החזון איש כתב דברים אלו עוד ביותו בחו"ל, אך הרב יצחק פרנקל, זכור לדוד – ספר זכרון לזכר ר' דוד פרנקל, חלק א, ירושלים תש"ס, עמ' שסו, כתב שלקראת פורים תש"ט הסתגר החזון איש בחדרו במשך יום וחצי כדי להכריע בשאלת זמן מקרא מגילה בירושלים החדשה "וכשיצא פסק לשואלים שיש לקרוא בט"ו באדר".

34. החיד"א, שם הגדולים השלם, מהדורת יצחק אייזיק בן יעקב, ירושלים תשנ"ב, עמ' פד.

35. מקורות רבים על עמדתו זו מכתבי החזון איש, ראה: הרב אורי טיגר, קונטרס דרך איש, ירושלים תשס"ט, עמ' ו-ח; בנימין בראון, החזון איש – הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית, ירושלים תשע"א, עמ' 626-627.

36. בעמדת הרב הרצוג והרב פרנק, תמכו גם: הרב דוד יוסף, תורת המועדים – פורים וחודש אדר, ירושלים תשנ"ח, עמ' רו-רז; הרש"ז אויערבך, הליכות שלמה – פורים, ירושלים תש"ס, עמ' שנה; הרב יעקב אריאל, "קריאת מגילה בעזה", שו"ת באהלה של תורה, חלק ב, כפר דרום תש"ס, סימן קד; הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' קי-קיא.

ירושלים. כשם שקדושת העיר לא בטלה, כך גם קדושתה לעניין היקף חומה לא בטלה, ולכן גם בסמוך לה יש לקרוא בט"ו באדר.³⁷

לפרשנות זו אין אחיזה בירושלמי. לא נזכרת שם כל הבחנה בין ירושלים לבין עיר מוקפת חומה אחרת, ודין עיר מוקפת חומה לא קשור לקדושת בתי ערי חומה, או לקדושת ירושלים. ובכל זאת הרב הרצוג הציע אפשרות כזאת בפרשנות הירושלמי, על מנת לחזק את עמדתו שבירושלים החדשה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.³⁸

1.3. "כרך שחרב ונעשה של גויים" - פרשנות על רקע היסטורי

הרב דב שפירא, שהיה מרבני ירושלים, טען טענה היסטורית כרקע לפרשנות האמירה בירושלמי:

כל עיקר תקנת מוק"ח מימות יב"ן היתה בעת שירושלים היתה חריבה, וכך גם דין סמוך ונראה. אם כן הגע עצמך, על עיקר תקנת מוק"ח היתה בזמן שירושלים היתה חריבה ובכל זאת דנו אותה כמוקף חומה. ולא זו בלבד אלא שמפני כבודה של ירושלים תקנו לכל הכרכים המוק"ח מימות יב"ן לקרות בט"ו. ומעתה אמור לעצמך, מי שם פה לאדם לומר שבזמן שהיא חרבה אין לה דין מוקף.³⁹

לדבריו, תקנת מקרא מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן בסמוך ובנראה לה נתקנה כאשר ירושלים היתה חרבה. הוא טען עוד שתקנה זו נתקנה מפני כבודה של ירושלים, ובעקבות ירושלים בכל הערים המוק"ח מימות יב"ן שהיו ברחבי ארץ ישראל. מכאן שאת האמירה בירושלמי על קריאת מגילה מחוץ לעיר שחרבה וגויים יושבים בה, אין דרך אחרת לפרש אלא שגם אם בתוך הכרך אין קוראים בט"ו באדר, מחוצה לו קוראים בט"ו באדר. כל פירוש שתוצאתו היא שבסמוך ובנראה לעיר מוקפת חומה שחרבה או שגויים יושבים בה יש לקרוא בי"ד באדר, לא עומדת במבחן הרקע ההיסטורי.

37. הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימנים סג, סה; פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימנים קז-קז. דברים דומים כתב גם הרימ"ט, ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ז, עמ' מט.

38. דברים דומים כתב לימים גם הרב ישראל יעקב פישר, ספר זכרון – נר שאול, ירושלים תשס"ט, עמ' רחצ, אם כי הוא איננו מזכיר את דברי הריא"ה הרצוג. לדבריו, הדיון בירושלמי הוא ביחס לערים בארץ ישראל מלבד ירושלים או לערים בחו"ל, "אבל ירושלים אין לו שייכות לזה כך נראה לי פשוט", והטעם לכך הוא: "שכל עיקר התקנה [=לקרוא בט"ו באדר בעיר מוקפת חומה] היתה משום כבוד ירושלים". לפרשנות זו אין אחיזה כלל בדברי הירושלמי.

39. הרב דב שפירא, "דין ירושלים החדשה המחולקת מהעיר העתיקה", שו"ת בני ציון, חלק ג, ירושלים תשנ"ו, סי' סט, עמ' קיז-קיט. התשובה נכתבה באדר תשי"א.

1.4. בירושלים נמצאו עשרה בטלנים בעיר המוק"ח ומחוצה לה - פרשנות חדשה

הרב הרצוג, הרב פרנק וכן הרימ"ט, התייחסו להלכה נוספת הקשורה להלכות מקרא מגילה: הצורך בנוכחות עשרה בטלנים בעיר מוקפת חומה. מקור הדין הוא בדברי ר' יהושע בן לוי, שאמר שחלק מהגדרת עיר היא שבמקום מתנהלים חיים של עיר, והביטוי לכך הוא נוכחותם של עשרה בטלנים (מגילה ג ע"ב). מקום שיש בו עשרה בטלנים לא יוגדר ככפר, וההשלכה המעשית היא שבמקום כזה לא ניתן להקדים את ימי קריאת המגילה לימי הכניסה. המפרשים חלוקים בשאלת ייעודם וטיבם של אותם עשרה בטלנים. יש הרואים בהם עשרה שבטלים ממלאכה ויושבים בקביעות בבית הכנסת ומתפללים ופרנסתם על הציבור. יש מפרשים הטוענים שמדובר בעשרה שהם בטלים ממלאכתם, אך ייעודם הוא להיות פנויים לצורכי הציבור ע"פ הנדרש. אחרים מפרשים שהכוונה לעשרה אנשים שיש להם תפקידים ציבוריים בעיר: שלושה דיינים, שליח בי"ד, שני גבאי צדקה, וגבאי שמחלק עמם צדקה, סופר, חזן ומלמד תינוקות.⁴⁰ מכנה משותף רחב לרוב המפרשים הוא שכל ההגדרות הללו נועדו להבחין בין כפר לעיר פרוזה, אך בעיר מוק"ח אין צורך בנוכחות עשרה בטלנים, וכך פסק בשולחן ערוך.⁴¹

אך יש מהגאונים ומהראשונים שכתבו שגם בעיר מוק"ח יש צורך בנוכחות עשרה בטלנים.⁴² גם במשנה ברורה כתב שיש מקום לחשוש למצריכים נוכחות עשרה בטלנים גם בעיר מוק"ח כדי להחשיבה לעיר לעניין מקרא מגילה.⁴³

כזכור, הרב קלמס הפנה לדברי המשנה ברורה, וע"פ האמור שם, בירושלים החדשה היו צריכים לקרוא בי"ד באדר, מאחר שבעיר המוק"ח אין נוכחים עשרה בטלנים. הרב הרצוג השיב שיש לקיים את פסיקת השולחן ערוך (אורח חיים סימן

40. על ייעודם ומהותם של עשרה בטלנים כתבו: הרב מנחם מנדל כשר, "עשרה בטלנים", תורה שלמה, כרך טו, ניו יורק תשי"ג, עמ' קלו; חיים זאב ריינס, "הכינוי 'בטלנים' במקורות התלמוד", סיני, מא (תשי"ז), עמ' פא-פט; יוסף תבורי, "שתי הערות בחובת קריאת המגילה", מחקרי חג, ג (תשנ"ב), עמ' 73-81; שמואל ספראי, "העיר היהודית ומוסדותיה בתקופת המשנה", בימי הבית ובימי המשנה, חלק א, ירושלים תשנ"ד, עמ' 469-478; זאב ספראי, "הקהילה היהודית בארץ ישראל בתקופת המשנה והתלמוד", ירושלים תשנ"ה, עמ' 51; זאב ושמואל ספראי, משנת ארץ ישראל, מסכתות תענית ומגילה – סדר מועד ט, ירושלים תש"ע, עמ' 243-244; מרדכי עקיבא פרידמן, "עשרה בטלנים שבבית הכנסת במשנת הרמב"ם והראב"ם [הרב אברהם בן משה – בן הרמב"ם]", מברכת משה – קובץ מאמרים במשנת הרמב"ם לכבודו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ", כרך ב, מעלה אדומים תשע"ב, עמ' 796-835.

41. שולחן ערוך סימן תרפח, א.

42. כך כתבו: שאלתות דרב אחאי שאילתא סז; הרמב"ן, מגילה ב ע"א; הר"ן, מגילה דף ב ע"א בדפי הר"ף, ובחידושים למסכת מגילה עמ' זח; ספר המכתם, מגילה ב ע"א.

43. משנה ברורה סימן תרפח ס"ק ב. הוא ציין לפוסקים נוספים התומכים בעמדה זו.

תרפח, א), שאין צורך בנוכחות עשרה בטלנים כדי להעניק לעיר מוק"ח את מעמדה ככזאת. הוא שלל פסיקות שנוגדות את האמור בשולחן ערוך בנימוק עקרוני: "אם באנו למעשה לעורר בכל דין הנפסק בשולחן ערוך שהיו דעות אחרות, לא נוכל לפסוק כמעט שום הוראה".⁴⁴

הרב הרצוג הוסיף עוד, שהדבר כנראה נדון בישיבת מועצת הרבנות הראשית "וחד מחברייא אמר מילתא ודחו אותה היינו שירושלים אינה צריכה י' בטלנים, וכד מעיינת בה אין זה דבר דחוי". הוא איננו מציין מי הציע את האפשרות הזאת ומפני מה נדחתה, אך הוא נטה להסכים לפרשנות המוצעת. ההצעה היתה, שגם מי שהצריך נוכחות של עשרה בטלנים בעיר מוק"ח, לא דרש זאת בירושלים. זאת מפני:

שירושלים יש לה קדושה יתירה והיא תל שהכל פונים אליו ומקודשת יותר מכל ארץ ישראל אין צריך י' בטלנים. דלמה צריך עשרה בטלנים לתת לה חשיבות, והרי השכינה בתוכה.

נוכחותם של עשרה בטלנים בעיר מעניקה לעיר חשיבות ומעמד. אך ירושלים איננה זקוקה לעשייה אנושית כדי להעניק לה מעמד וחשיבות. קדושתה נצחית, היא מרכז התפילות של יהודי העולם, ומכיוון שכך הדרישה לנוכחות עשרה בטלנים אינה חלה על ירושלים.

את ההצעה הזאת כאמור דחו הרבנים, והרב הרצוג לא נימק מדוע אף שתמך בה. יתכן שההצעה נדחתה מאחר שאין ולו רמז קל לפרשנות כזאת בדברי הרמב"ן הדורש נוכחות של עשרה בטלנים בעיר מוק"ח, שירושלים פטורה מדרישה זו.

הרב פרנק התמודד עם העניין באופן מהותי. יתכן שהמציאות שהוא הכיר שיהודים לא התגוררו כלל בעיר העתיקה, אך יש חיים קהילתיים בירושלים החדשה, הביאה אותו לתובנה חדשה במשמעות דין עשרה בטלנים, שתתאים גם לדברי הרמב"ן. לדבריו, גם מי שדרש נוכחות של עשרה בטלנים בעיר, לא דרש שאותם עשרה בטלנים יהיו בתוך הכרך, הם יכלו להיות גם בחלק הסמוך:

אם בכפר הסמוך יש עכשיו עשרה בטלנים אעפ"י שבכרך עצמו אין בו עשרה בטלנים, מ"מ כל שבסמוך לו יש שם עשרה בטלנים גם הכרך עצמו כרך שיש בו עשרה בטלנים מיקרי, וישראל הנכנס שם בפורים יקרא בט"ו וגם הסמוך לכרך יקראו בט"ו לכו"ע. ואקדים ואומר דענין של עשרה בטלנים זה חובת הצבור שעל בני הכרך מוטל שיהא להם עשרה בטלנים, ולכן כרך שנחרב ונתפשט לצדדין עד שיצא מגבול שטח המוקפין, אף אם נאמר דמכנגד החומה ולחוץ כלחוץ אין על מקום

44. הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימן סה; פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימן קז.

ההתפשטות שבחוץ דין מוקפין אלא מטעם סמוך ונראה, מ"מ בעצם הם עיר אחת שחבורה לה יחדיו ולא איכפת לן אם העשרה בטלנים יושבים בחלק החיצוני שאינו מקודש בקדושת בתי ערי חומה, כי סוף סוף הצבור בכלל הרי יש לו עשרה בטלנים. הגע בעצמך עיר גדולה המוקפת, אם יש בעיר עשרה בטלנים אף בקצה העיר רחוק ממרכז העיר מ"מ אמרינן דהוי עיר שיש בה עשרה בטלנים, וגם כאן הרי בכללות העיר יש להם עשרה בטלנים.⁴⁵

יש לראות את העיר החדשה והעתיקה כעיר אחת, ואין זה משנה באיזה חלק מהעיר יושבים אותם עשרה בטלנים. הדרישה לנוכחות עשרה בטלנים מתמלאת גם במצב זה. פרשנות זו למיקומם של אותם עשרה בטלנים לא מוכרת מקודם, ונראה שהיא התחדשה כדי שיהיה ניתן לקרוא מגילה בט"ו באדר בשכונות ירושלים החדשות גם לפי אותה עמדה יחידאית שלפיה יש צורך בנוכחות עשרה בטלנים בעיר מוק"ח.

גם הרימ"ט כתב דברים דומים לדברי הרב פרנק, אך הוא הוסיף עוד. לדבריו, הסוברים שיש צורך בעשרה בטלנים כדי להגדיר מקום כעיר:

דברו בכרך שעשרה הבטלנים הם שעשו אותה לכרך. אבל זה שהנהו כרך מצד עצמו, וגם בתי כנסיות רבים, והוא מובטח שיחזור לנו, יש לומר שגם הם לא אמרו שבטל מיניה דין הכרך.⁴⁶

הדרישה לנוכחות עשרה בטלנים היא במקום שנוכחותם היא שיוצרת חיי קהילה. אך בירושלים החדשה יש בתי כנסת רבים ומקיימים בזה את ייעודם של אותם עשרה בטלנים, וכך מתמלאת הדרישה לנוכחותם. גם להבטחה שירושלים כולה תהיה בידינו, יש מקום בפסיקת ההלכה באשר לזמן מקרא מגילה בשנים אלו, ולמרות שאין כעת בירושלים העתיקה עשרה בטלנים, בכל זאת יש לקרוא מגילה בט"ו באדר.

הרב שמואל אהרון שזורי, מזכירה הראשון של הרבנות הראשית לישראל, טען טענה הפוכה. לדבריו, הצורך בנוכחות עשרה בטלנים היא בעת שיהודים מתגוררים במקום. אבל כשהעיר כולה ביד גויים, אין צורך בתנאי זה ודין העיר ככרך. הוא

45. הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, אורח חיים ב, ירושלים תשל"ג, סימן קלא; "כרך שחרב מעשרה בטלנים ובסמוך ומחובר אליו יש עשרה", מקראי קדש – פורים, ירושלים תשל"ז, סימן כו. בספר מקראי קודש הובא שהדברים נכתבו כתשובה להערה של הרא"ם ולקובסקי והרב אברהם פרבשטיין.

46. הרימ"ט, "ירושלים החדשה בתקופה זו", ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ז, עמ' נ.

מביע תמיכה בנהוג בשכונות ירושלים החדשות מלאחר מלחמת השחרור, לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.⁴⁷

הסתבר שבשנת תש"ט היו בכל זאת "עשרה בטלנים" בהר ציון באזור העיר המוק"ח. בצלאל לנדוי סיפר שחייל דתי ארגן באותה שנה עשרה בטלנים מבין החיילים ששירתו אז בהר ציון. הם הסתגרו במשך כמה ימים בבית מדרש מאולתר, ובהר ציון קראו בט"ו באדר.⁴⁸ עובדה זו נודעה כנראה גם לרב דב בריש ווינדנפלד, הרב מטשעבין, ובשל כך הוא קרא בט"ו באדר.⁴⁹ מפורים תש"י ארגן משרד הדתות מניין למקרא מגילה בהר ציון.⁵⁰ על קריאת מגילה שם בפורים תשי"א דיווח הרב בן ציון שזורי:

אור לט"ו באדר פורים דמוקפים, נקראה המגילה בבית העדות, ובמצפה הבית בהר ציון,⁵¹ וכן קראו המגילה בבוקר בשני בתי כנסת אלו, וגם בבית הכנסת שע"י קבר דוד.⁵²

1.5. הגבולות המוניציפאליים של העיר החדשה הם חומת הכרך

כאמור, הראשון לציון הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל נשאל על זמן מקרא מגילה בירושלים, ובתשובתו מבט ייחודי על כל העניין. הוא ציין לדברי השולחן ערוך שפסק: "כרכין המוק"ח מימות יב"ן אפילו אינן מוקפין עכשו, קוראים בט"ו".⁵³ ההדגשה: "אפילו אינן מוקפין עכשו" מבוססת על דרשת ר' אלעזר ב"ר יוסי:

-
47. הרב שמואל אהרון שזורי, "שישו איתנה משוש כל המתאבלים עליה – הערת אגב בענין זמנה של קריאת המגילה בירושלים", קול תורה, ו (תשכ"ז), עמ' יב.
48. בצלאל לנדוי, "פולמוס פורים תש"ט בירושלים אחר נפילת העיר העתיקה", אורייתא, יא (תשנ"א), מהדורה ב, עמ' קפב.
49. הרב אברהם מרדכי אלברט, ברכת אברהם – פורים, אשדוד תשס"ז, עמ' לח. הרב מרדכי פרום שימש ר"מ בישיבת מרכז הרב בירושלים, ולפני חגים היה מעביר שיעורים בענייני החג. הרב אורי דסברג סיכם בשנים תשכ"ד-תשכ"ח את שיעוריו בענייני פורים. בסיום שיעור שעסק בסוגיית סמוך לכרך שחרב, הוא נימק את העובדה שבירושלים החדשה קראו בט"ו באדר מסיבה זו. ראה: הרב מרדכי פרום, "ערים מוקפות חומה", כי שרית (עורכים: הרב משה גנץ והרב אורי דסברג), שעלבים תשמ"ח, עמ' 77-80.
50. ידיעון משרד הדתות, ב, אפריל 1950, עמ' 13; דורון בר, לקדש ארץ – המקומות הקדושים במדינת ישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 70.
51. ליד מרתף השואה עמד בית העדות. הוא הכיל בתוכו חפצים ותמונות מהמוסדות, הישיבות ובתי הכנסת שחרבו בעיר העתיקה.
52. הרב בן ציון שזורי, "הר ציון – מדור למקומות הקדושים", קול תורה, כג/ה-ו (תשי"ב), עמ' כו. כך גם דיווח בשנת תשי"ד, הרב שמואל זנוויל כהנא, ישראל הדתית (עורך: ש"ז כהנא), תל אביב תשי"ד, עמ' 101-102.
53. שו"ע או"ח סימן תרפח, א.

"אשר לו חומה" (ויקרא כה, ל) – אף על פי שאין לו עכשו והיה לו קודם.⁵⁴

די בכך שיש מסורת על אודות המקום שהיה בעבר מוק"ח מימות יב"ן על אף שהחומה חרבה ולא נשאר ממנה דבר. הלכות סמוך ונראה חלות על מקום כזה גם אם לא נשאר שריד מהחומה. הרב עוזיאל נתן להלכה זו משמעות רחבה יותר:

אין אנו דנין על החומה שהיא קיימת לעינינו, אלא כל הכרך בגבולותיו קרוי בשם עיר... דין מוקפין חומות מימות יב"ן הוא משום כבודה של ארץ ישראל ולא משום הקפת החומה, הלכך אין לצמצם כבוד זה רק לתוך החומות, אלא לכל גבולי העיר מארבע רוחותיה... לכן כל פרוורי ירושלים וכל שכונותיה דינם כירושלים עצמה לענין קריאת מגילה. ואין כאן ענין לדין סמוך ונראה וכך שנחרב שבתלמוד ובירושלמי, שאין הדברים אמורים אלא בכפר הסמוך לכרך. אבל פרוורי העיר דינם כעיר עצמה. ראייה לכך שהרי בכל שכונות ירושלים שנבנו מחוץ לשכונות ירושלים בכתובות וגיטין שנכתבו בתוכם כתבו: במתא ירושלים, הרי שהפרוזים הם כעיר עצמה, אע"פ שהם מחוץ לחומה.⁵⁵

טיעונו של הרב עוזיאל היה שהגדרת עיר מוק"ח היא גם במרחב שמחוץ לחומות אם הוא נקרא באותו שם, וכפי שנוהגים בעת כתיבת המקום בגט ובכתובה. הגדרת המקום איננה מצטמצמת רק להיקף השטח שבו היתה החומה מימות יב"ן, אלא בכל השטח שבו נמצאת גם העיר החדשה. גבולות העיר החדשה הם כביכול החומות הרחבות של העיר החדשה הכוללת בתוכה גם את שטח העיר

54. מגילה ג ע"ב.

55. הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, "זמן קריאת המגילה בירושלים החדשה, כאשר ירושלים העתיקה (שהיא מוקפת חומה) היתה ביד הגויים ואין נמצא שם שום אדם מישראל", שו"ת משפטי עוזיאל, חלק ח, ירושלים תשס"א, סימן סב. טיעון דומה בשל כתיבת שם המקום בגט, כתב הרב אליהו ברוך קעפעטש, "חומות ירושלים – ביאורים ובירורים בענין קריאת המגילה בעיה"ק ירושלים ת"ו ובשכונות שנתוספו לה", ירושלים תשמ"ט, עמ' ל, בשמו של הרב שלמה זלמן אויערבך, שתמה על בתי הדינים שהיו בירושלים באותן שנים שהיו כותבים בגיטין שנכתבו בחלק המערבי של העיר: "ירושלים דיתבא על מי השילוח" – "הלא ירושלים היתה חצויה במחיצה של ברזל, ואעפ"כ כתבו בגיטין כך". הרב אביגדור נבנצל, רבן של ישראל – מרן הרש"ז אויערבך, ירושלים תשנ"ה, עמ' 246-247, סיפר בעת הספדו את מורו ורבו הרב אויערבך, שבזמן שהעיר העתיקה היתה בידי הירדנים, הרב אויערבך פסק שבעל יכול לחייב את אשתו לעלות ולגור בירושלים מדין "הכל מעלין לירושלים" (כתובות קיא ע"ב). הרב נבנצל שאלו לאחר זמן האם בעל יוכל לכוף את אשתו לעבור מהעיר החדשה לעיר העתיקה מדין "הכל מעלין לירושלים?", והרב אויערבך השיב "שגם באופן זה יש דין 'הכל מעלין', משום שהשכונות החדשות הן פרברי ירושלים ולא ירושלים עצמה".

המוק"ח מימות יב"ן. באשר לקריאת מגילה, גם אם בחלק מהעיר אין מי שיקרא מגילה בט"ו באדר, יש לקרוא מגילה היכן שניתן בט"ו באדר.

לדבריו, הלכות סמוך ונראה, כמו גם סוגיית קריאת מגילה מחוץ לכרך שחרב, רלוונטיות באשר לכפר או עיר אחרת שמיקומה מחוץ למרחב העיר שנושאת את שם הכרך שהיה מוקף מימות יב"ן. אך הן לא רלוונטיות במקרה המדובר מאחר שמדובר במקום הנושא את אותו שם והוא חלק בלתי נפרד מהמקום שבו עמדה בעבר חומה בימות יב"ן. כיון שכך, הרב עוזיאל לא דרש רצף אורבאני מסוים מהחומה וחוצה לה על מנת להגדיר עיר מוק"ח כעיר אחת, והוא לא נזקק להתאים גדרים מהלכות עירוב תחומין כמו רצף בין הבתים במרחק שאיננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה.

דברי הרב עוזיאל הללו מלמדים גם על עמדתו באשר למעמדן של שכונות ירושלים החדשות באופן כללי, ולא רק בעת שחלק מהעיר היה תחת שליטת הירדנים. את ירושלים העתיקה והחדשה יש לראות כעיר אחת אף שחלק ממנה היה מוקף חומה בימות יב"ן ובכל שטח העיר ירושלים יש לקרוא בט"ו באדר. על פי עמדה חדשנית זו לא היה צורך להתמודד עם כל ההתאמות לגדרי הלכות תחום שבת. כל שטח שהרשויות יגדירו אותו מוניציפאלית כשטחה של ירושלים, יש לקרוא שם מגילה בט"ו באדר.

1.6. ציפייה אמונית לשיבה לירושלים העתיקה - "זכר לארץ ישראל ולירושלים"

נוסף לפרשנות הלכתית חדשה לסוגיות שונות העוסקות בהלכות מגילה בעיר מוקפת חומה, נתנו הפוסקים טעמים נוספים מדוע יש לקרוא בעיר החדשה בט"ו באדר. גם תפיסה אמונית הכרוכה בציפייה לשוב לירושלים העתיקה, שימשה עילה להמשך מקרא מגילה בירושלים החדשה בט"ו באדר. כך נימק הרב עוזיאל:

ועוד יש לומר דירושלים שבתוך החומות לא נחרבה לגמרי אלא התרוקנה מיושביה באופן זמני, וסמוך ממש לחומתה בהר ציון לא רק שנמצאים יהודים, אלא שהוא כבוש בידי יהודים,⁵⁶ ואנו מצפים יום יום לשוב אל ירושלים העתיקה לישיבה באוכלוסי ישראל להחזיר לה את כבודה ומלכותה... הלכך בכבודה עומדת גם לענין קריאת המגילה ביום ט"ו, כדי לעשות זכר לארץ ישראל ולירושלים בירתה ומקום מקדשה.

יש להתבונן על המציאות שנוצרה כדבר זמני וחולף, ושלא ליצור מצב תקדימי שלפיו אין קוראים מגילה בעיר מוקפת חומה בתאריך הקבוע בט"ו אדר. לראייה

56. בדבריו אלו הוא כנראה רמז לנוכחות חיילים בהר ציון סמוך לחומה.

האופטימית בדבר השיבה המהירה לירושלים העתיקה, יש משקל בקביעת ההלכה שבירושלים החדשה יש לקרוא בט"ו באדר בלבד. דברי הרב עוזיאל: "הלכך בכבודה עומדת גם לענין קריאת המגילה ביום ט"ו, כדי לעשות זכר לארץ ישראל ולירושלים בירתה ומקום מקדשה", רומזים כנראה לדברי הרמב"ם בהל' מגילה שנימק את תקנת ערים מוק"ח כך:

ולמה תלו הדבר בימי יהושע? כדי לחלוק כבוד לארץ ישראל שהיתה חרבה באותו הזמן, כדי שיהיו קוראין כבני שושן ויחשבו כאילו הן כרכין המוקפין חומה אף על פי שהן עתה חרבין הואיל והיו מוקפין בימי יהושע, ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה.⁵⁷

הרב עוזיאל הרחיב את משמעותם של דברי הרמב"ם: "ויהיה זכרון לארץ ישראל בנס זה". גם בעת שהערים המוק"ח עצמן חרבות, יש לקרוא בט"ו באדר בסמוך ובנראה להן "כדי לעשות זכר לארץ ישראל ולירושלים" בט"ו באדר, בשל מעמדן הייחודי.

1.7. שיקול חוץ הלכתי שנשען על מציאות פוליטית מדינית ובינלאומית

הרב הרצוג הזכיר בדבריו גם נימוק מדיני פוליטי חוץ הלכתי. במכתבו לחברי מועצת הרבנות הראשית הוא כתב שאם תיקבע הלכה שבשל המצב שנוצר בשכונות ירושלים החדשות יש לקרוא מגילה ב"ד באדר: "יהא הד גדול בעולם כאילו ח"ו התייאשונו מהעיר העתיקה עד כדי כך לשינויים למעשה בעניני דת, וד"ל".⁵⁸

במכתבו לרב קלמס הוא נתן משקל משמעותי יותר לחשש שהעלה בדבר הפרשנות של אומות העולם וההשלכות הנובעות מכך, לו היתה יוצאת הוראה לקרוא ב"ד באדר. במכתבו לרב קלמס הוא הגדיר זאת כ"סכנה ממשית", עד כדי כך שגם אם שאלת זמן קריאת מגילה בשכונות החדשות היתה מוטלת בספק, היה עניין זה גורם מכריע.

באמצעות נימוק זה העמיד הרב הרצוג את סוגיית קריאת מגילה בשכונות ירושלים החדשות כשהעיר העתיקה בידי גויים במקום אחר לגמרי. אין מדובר

57. רמב"ם הל' מגילה א, ה. דברים דומים גם בפירוש הרמב"ם למשנה מסכת מגילה א, א. הבית יוסף (טור, אורח חיים סימן תרפח) הקביל תקנה זו לתקנה מאוחרת של חכמים לאחר חורבן בית שני: "ראו חכמים שבאותו הדור לעשות זכר לארץ ישראל בנס זה, וכדאמרינן בפרק בתרא דראש השנה (ל ע"א) דאית לן למיעבד זכר למקדש". בדבריו הוא נסמך גם על דברי הרמב"ם הללו.

58. הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ג, סימן סג; פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימן קו.

רק בשאלה הלכתית שמעסיקה רק את קוראי המגילה בלבד, אלא בשאלה שיש לה השלכות מדיניות משמעותיות על מעמדה של ירושלים בכלל. לא ברור כיום אם אכן היו אומות העולם מתעניינות בשיח הפנים הלכתי ובנימוקים לכאן או לכאן בשאלה זו או אף בשאלות אחרות, אך הרב הרצוג ראה זאת כסוגיית מבחן, וכ"סכנה ממשית" למעמדה של ירושלים.

1.8. מיקומו של הר ציון בשטח המוקף חומה מימות יב"ן וחיילי צה"ל נמצאים שם

הרימ"ט פרסם בי"ג באדר תש"ט בעיתון 'המבשר' מאמר שכותרתו: "הפורים בירושלים לא השתנה"⁵⁹. כותרת חדה וברורה שאיננה משאירה ספק. הוא פתח את המאמר בהבעת צער וכאב: "הפורים דהאי שתא לא היה כדוגמתו לעולם... שבירושלים המוקפת יהא מושל נכרי ואין שום ישראל בתוכה". אך מיד קבע: "והנני להודיע שאין גם היום כל פקפוק בקביעת הפורים בירושלים". כוונתו היא שיש לקרוא מגילה בירושלים בט"ו באדר כבכל שנה. הוא כתב את הנימוקים שכבר הוזכרו לעיל, כמו פרשנות האמירה בירושלמי שלפיה מחוץ לעיר יש לקרוא בט"ו באדר מפני שקדושת ירושלים לא בטלה, והוסיף עוד נימוק: הר ציון נמצא ברשותנו, נמצאים שם חיילים, והר ציון היה חלק מתוך החומה מימות יב"ן, וזאת על בסיס ממצאים ארכיאולוגיים. את הדברים הללו הוא כתב אח"כ גם בספרו: ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, לאחר שנת תש"ט:

לא נשתנה מצב הסמוך של ירושלים בגלל הר ציון שהוא נשאר ברשות ישראל ונמצאים שם חיילי ישראל שקוראים שם המגילה בציבור בט"ו. ומבלי להיכנס כאן בויכוחים עם כמה חוקרים על מקומו המדויק של גבעת ציון, הנה לדעתנו על הר ציון זה דרומית מערבית לירושלים העתיקה היתה מצודת היבוס שעליה נלחם דוד, והיא היתה מוקפת חומה מימות היבוס ויב"ן... ומעידים ומגידים גם שרידי החומה שנמצאו לפני כששים שנה ע"י דר' בליס בשפולי דרום הר ציון, והחפירות שנעשו אח"כ ע"י מר וויל ובשנת תרפ"ט על ידי ד"ר סוקניק על היקף החומה העתיקה סביב הר ציון. ונמצא שגם מצד הר ציון יש לירושלים החדשה דין "סמוך לכרך"⁶⁰.

חיילים היו מוצבים בהר ציון במשך כל השנים הללו, וכבר ציינו שבאותה השנה שנת תש"ט קראה שם קבוצת החיילים מגילה.⁶¹ מכל מקום, החידוש בדברי

59. הרימ"ט, "הפורים בירושלים לא השתנה", המבשר, י"ג באדר תש"ט, עמ' 3.

60. רימ"ט, ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ז, עמ' מט-נ.

61. בצלאל לנדוי, "פולמוס פורים תש"ט בירושלים אחר נפילת העיר העתיקה", אורייתא, יא (תשנ"א), מהדורה ב, עמ' קעט-קפז.

הרימ"ט הוא שהר ציון הוא חלק מהעיר המוק"ח מימות יב"ן. הוא מודע לעובדה שחלק מהחוקרים אינם מסכימים איתו, אך זה לא הפריע לו להסתמך על דעות אחרות שמניחות שהר ציון היה חלק מהעיר המוק"ח מימות יב"ן.⁶² הרצון להמשיך לקרוא בירושלים בט"ו באדר הוא גם כשהדבר לא בטוח מבחינה ארכיאולוגית.

מאמר נוסף שפורסם באותו יום ובאותו עיתון, היה של הרב מרדכי יהודה לייב זק"ש, ראש בית המדרש הגבוה לתלמוד בית זבול, ורב שכונת קרית משה בירושלים. גם הוא טען שבירושלים יש לקרוא בט"ו באדר, ונימוקיו דמו לנימוקי הרימ"ט. אלא שהוא ביקש להוכיח מפסוקי המקרא על היות הר ציון חלק מירושלים המוק"ח מימות יב"ן. לדבריו, המקום נכבש רק בימי דוד המלך (שמואל ב ה, ז). אך יש סבירות רבה שלא אפשרו ליבוסים להקים חומה חדשה, ומכאן כנראה שהחומה שבתוכה ישבו, היתה עתיקה וכנראה מימות יב"ן. הוכחה נוספת שציון היתה מוק"ח מימות יב"ן היא מהמסופר במקרא על עוזיה מלך יהודה שנצטרע ונשלח מחוץ למחנה (מלכים ב טו, ה):

ואם ציון עיר המלכים לא היתה מוק"ח מימות יב"ן למה הוצרך לצאת ממנה והלא מצורע איננו משולח אלא מתוך עיר המוק"ח מימות יב"ן (משנה כלים ח, ז)... ובייחוד לדעת החוקרים האחרונים שהמקום הנקרא אצלנו הר ציון, הוא למעשה העיר העליונה של ירושלים ובודאי היתה בהיקף החומה. ולפי כל הנ"ל ברור שאין לשנות את קביעת הפורים בירושלים ממה שהיה נהוג עד עכשו ויש לקרוא בה את המגילה בט"ו באדר כשנים קדמוניות.⁶³

ברור לכל שמדובר בירושלים שלה מסורת חזקה על היותה מוק"ח מימות יב"ן, והדיון הוא מה היו גבולות העיר המוק"ח. גם אם הדברים אינם ודאיים לחלוטין, ניתן לצרף את ההשערות הללו לפרשנויות אפשריות לפסוקי המקרא, ולפרשנויות הלכתיות לאמירה שבירושלמי שמחוץ לכרך חרב וגויים יושבים בו, יש לקרוא בט"ו באדר.

הרב הרצוג ציין למקום נוסף שיש לו מסורת שהוא חלק מהעיר המוקפת חומה בו מתגוררים יהודים:

62. כך הציג זאת לימים הרב שאר ישוב כהן, "לענין קביעת ימי הפורים בחיפה", ארחות, 60 (תשס"ח), עמ' 6-10: "בירושלים בזמן הכיבוש הירדני היה אתר אחד שטענו לגביו שהוא שייך לעיר המוק"ח מימות יב"ן והכוונה להר ציון. ואע"פ שיש חוקרים ואנשי מדע שחלקו על כך, סמכו גם על כך גדולי ירושלים שפסקו לקרוא בירושלים כולה על שכוונתיה בט"ו בלבד".

63. הרב מרדכי יהודה לייב זק"ש, "קביעת פורים השתא", עיתון המבשר, "ג באדר תש"ט, עמ' 3. המאמר פורסם אח"כ בספרו של הרב זק"ש בשינויים קלים: "קביעת הפורים בירושלים", זמנים, ירושלים תשי"א, עמ' קו-קז.

קבלה בפי זקני ירושלים בשם הגר"ז בהר"ן שקיבל מזקני חכמי הספרדים ז"ל שחלק במאה שערים היה מלפנים לחומה, לית דין צריך בשש שלא היינו צריכים לשנות וכתורה עשינו.⁶⁴

לרב זלמן בהר"ן, מייסד שכונת מאה שערים, היתה מסורת על היות מאה שערים בתוך חומת ירושלים על בסיס קבלה של זקני ירושלים בשם זקני הספרדים. אין מדובר על הר ציון הנמצא בדרום העיר העתיקה אלא על מקום הנמצא בסמיכות לחלק הצפון מערבי של העיר העתיקה. גם הרב זק"ש הפנה למקום בחלק הצפון מערבי של ירושלים באזור שכונת מאה שערים. לדבריו, החלק של העיר החדשה על יד השער החדש סמוך מאוד למקום המקדש: "ומסתבר שזה היה בהיקף החומה, ומה גם כי מצאו בקרבת מקום שרידי חומה עתיקה". בצלאל לנדוי כתב שכוונת הרב זק"ש לאבני החומה השלישית והם היו נראים בעבר ליד תחנת הדלק בסיומו של רחוב החומה השלישית שראשיתו מול ישיבת תולדות אהרון (כיום כביש מס' 1, רחוב חיל ההנדסה, סמוך למוזיאון 'על התפר').⁶⁵

גם מסורת זו צורפה לקביעה שבשכונות החדשות יש לקרוא בט"ו באדר, מאחר שחלק קטן ומסוים משכונות ירושלים החדשות נמצא בתוך החלק שיש עליו מסורת שהיה מוק"ח מימות יב"ן.⁶⁶

זאת ועוד. לעיל (פרק ב) הבאנו את דברי הרב זלמן בהר"ן שטען טענה רחבה יותר. על פי דבריו, לא רק מאה שערים נכללה בתוך חומת יב"ן, אלא גם חלק ניכר משכונות ירושלים היו בתוך חומת יב"ן, מאחר שהיא הגיעה עד כפר ליפתא, ומכאן שהדיון בדבר מקרא מגילה בעת שגויים יושבים בעיר העתיקה לא רלוונטי, מאחר שבחלקים נרחבים מהעיר שהיתה מוק"ח, יושבים יהודים, ועליהם לקרוא מגילה בט"ו באדר.

טענה דומה טען גם הרב אלעזר בריזל. לדבריו, שטחה של ירושלים היה רחב מאוד, ובתוכה היו ערים מוקפות חומה ובכללם גם הר ציון. הוא ביסס את טיעונו על פסוקים ופרשנותם, ומסקנתו היא:

חומת ירושלים קמייתא שהוא בתקופת יב"ן, היתה ג' פרסה על ג' פרסה (בבא בתרא עה ע"ב) ובתוכה היו ערים מוקפין כמו ציון ועוד...

64. הריא"ה הרצוג, "בענין קריאת המגילה בירושלים החדשה בשנת תש"ט", שו"ת היכל יצחק, אורח חיים, ירושלים תשל"ב, סימן סה; פסקים וכתבים, אורח חיים חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימן קז.

65. בצלאל לנדוי, "פולמוס פורים תש"ט בירושלים אחר נפילת העיר העתיקה", אורייתא, יא (תשנ"א), מהדורה ב, עמ' קעט-קפז.

66. הרב מרדכי פרום (לעיל הע' 49) נאחז גם הוא בהסבר זה: "שמא החומה של היום אינה עומדת במקום שעמדה החומה בימות יב"ן, כשם שמצאו ושרידי חומה בירושלים החדשה שאינם מתחת לחומת ירושלים הנראית כיום".

וממילא אפילו נמצא חומה עתיקה אינו אומר שזה סוף גבול חומת ירושלים, כי אולי הוא מחומות שמבפנים... אנחנו נמצאים בשטח גדול של היקף החומות של מחוז ירושלים של ימות יב"ן, ואין להטיל שום ספק בענין קריאת מגילה.⁶⁷

לדבריו, אין לסמוך רק על ממצאים ארכיאולוגיים כדי לקבוע את מיקום החומה, אלא אם כן הדברים מעוגנים במקורות מהמקרא ומסורות פרשניות. במקרה זה הממצאים אינם סותרים את האמור במקורות הללו. הוא סיים את דבריו בעניין באמירה הבאה:

...כל שכונות המערב קוראין בט"ו... שהמון בית ישראל נקראים: "בני נביאים" (פסחים סו ע"א), פירוש שקצת נבואה בתוכם, והרגישו שצריכים לקרות המגילה בט"ו.

הוא מודע לרחשי הלב של תושבי ירושלים הרוצים להמשיך ולקרוא בט"ו באדר בלבד, ודבריו נועדו לגבות את התחושה החיובית הזאת.

1.9. סיכום עמדת התומכים בקריאה בט"ו באדר

סיכום עמדת התומכים בקביעה לקרוא מגילה בשכונות ירושלים החדשות בט"ו באדר בלבד, מלמד שהדבר נשען על כמה בסיסים: פרשנות לירושלמי שנוטה לאמץ קו שעל פיו יש לקרוא מגילה בט"ו באדר סמוך לעיר שחרבה, או ראיית העיר החדשה כחלק בלתי נפרד מהעיר המוק"ח אף שבלבה חומה ביטחונית שאיננה מאפשרת להיכנס לעיר המוק"ח. לאלה מצורף נימוק אמוני המבוסס על הציפייה לשוב במהרה לעיר העתיקה שאז בוודאי יהיה ניתן לקרוא גם בעיר החדשה בט"ו באדר. כמו כן, על מנת לא ליצור הפסקה ולו זמנית בנוהג שהתקבל בשכונות ירושלים החדשות בעשרות השנים שקדמו לנפילת העיר העתיקה בידי הירדנים, וכדי להמשיך ולכבד את מעמדה של ירושלים גם במצב כזה, אזי יש להמשיך ולקרוא מגילה בט"ו באדר.

היתה התחשבות גם בנימוק חוץ הלכתי שמבוסס על הנחה מדינית ופוליטית בהקשר יחסי ישראל ואומות העולם. קביעה הלכתית שהיתה מורה לקרוא מגילה בי"ד באדר בירושלים החדשה, עלולה היתה להתפרש כאמירה מדינית בעת שמדינת ישראל מתמודדת עם אומות העולם על הכרת ירושלים כבירת העם היהודי. הדיון בסוגיית זמן מקרא מגילה בירושלים חצה את הדיון ההלכתי המוכר בשאלות כאלו, כשמסורת הפסיקה בהן אינה ברורה, והעמיד אותה במקום אחר. יתכן גם שהעיר המוק"ח הגיעה עד אזור הר ציון בצד הדרומי, ועד אזור שכונת

67. הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשכ"ב, עמ' כ-לח.

מאה שערים בחלק הצפון מערבי. הממצאים הארכיאולוגיים השנויים במחלוקת, והמסורת של זקני ירושלים, הספיקו כדי לצרף גם נימוקים אלו למסקנה שבשכונות ירושלים החדשות יש לקרוא בט"ו באדר.

2. מקרא מגילה בשכונות ירושלים החדשות גם בי"ד באדר, או רק בי"ד באדר

הרב חנוך זונדל גרוסברג היה תלמיד חכם ירושלמי שכתב כמה ספרי הלכה, אם כי לא נשא במשרה רבנית. הוא הביע את עמדתו בעניין במכתב תגובה אישי לרימ"ט בעקבות פרסום מאמרו בעיתון.⁶⁸ לדבריו, אמנם הריטב"א והגר"א פסקו בעקבות פרשנותם לאמור בירושלמי שיש לקרוא בט"ו באדר בסמוך ובנראה לעיר מוק"ח שאין בה יהודים, אך לא ניתן להתעלם מכך שפוסקים אחרונים כמו החיד"א, וכן המשנה ברורה שאותו כינה: "הפוסק האחרון", פסקו בעקבות פרשנותם לאמור בירושלמי, שיש לקרוא במקומות הללו בי"ד באדר.

קשה להעריך עד כמה פשט ספר משנה ברורה והתקבל באותם ימים בקהילות ישראל, אך הרב גרוסברג ראה בו פוסק אחרון, והכרעת המשנה ברורה גברה לדעתו על כל הפוסקים האחרים שעליהם התבססו התומכים בזמן מקרא מגילה בט"ו באדר. ההתייחסות למשנה ברורה כפוסק אחרון מצויה אצל פוסקים נוספים.⁶⁹

הרב גרוסברג התייחס גם לנימוקים האחרים שכתב הרימ"ט. הוא ערער על הטענה שהר ציון נכלל בתוך חומת יב"ן. לדבריו, יש מקורות בפוסקים ובגמרא שניתן ללמוד מהם שציון עיר דוד היתה מחוץ לחומת ירושלים, ואין הוכחה שבזמן יב"ן היה הר ציון בתוך החומה. הוא גם הצביע על כך שבעבר כתב הרימ"ט

68. הרב חנוך זונדל גרוסברג, אגרת הפורים, ירושלים תשכ"ב, עמ' מ-מג.

69. הרב צבי יהודה קוק, מיצב את המשנה ברורה כפוסק אחרון, כשהסביר מהם מקורות ההלכה שסידר ושילב בתוך פירושו של אביו הראי"ה קוק לסידור "עולת ראייה", סידור עולת ראייה – הקדמה, עמ' ט: "מקורותיהן של ההלכות הסדורות בזה – אלה הם: שולחן ערוך והכרעת הגהות הרמ"א, ובמקומות חלוקי דעות רבותינו הפוסקים – הכרעת המשנה ברורה, שהוא נתקבל ונתפרסם, בהסכמת גאוני הדור הקודם, כפוסק האחרון בתפוצות ישראל, וגם אמר"ר זצ"ל קבע כמה דברים ממנו בהלכה ברורה"; לנתיבות ישראל, חלק א, ירושלים תש"ן, עמ' 205. גם הרב שלמה זלמן אויערבך, שו"ת מנחת שלמה תנינא (ב-ג), סימן ו, כינה את המשנה ברורה "הפוסק האחרון". דברים דומים כתב הרב אליעזר וולדינברג: "גדול הפוסקים בדור האחרון שרוב ישראל נשמעים להוראותיו כמעט כדברי האורים, ה"ה הגאון הצדיק בעל משנה ברורה ז"ל" (שו"ת ציע אליעזר חלק יז סימן ד). או בניסוחו של פוסק חשוב אחר, אף הוא בן דורנו, הרב משה פיינשטיין: "המשנה ברורה... הרי הוא מרן דדורות בתראי בהוראות דעניני אורח חיים" (שו"ת אגרות משה, חלק או"ח ה, סימן יג).

שחומת ירושלים בימות יב"ן לא הגיעה לקו החומה הנוכחית.⁷⁰ מסקנת הרב גרוסברג היא:

ולכן אם כי קשה להורות לרבים לשנות סדרי שאר השנים, שזה נוגע גם לשאר דינים של היום, מ"מ ליחיד השואל כענין, בודאי שיש מקום לומר שיקרא גם בי"ד.

הוא אישית סבר שיש לקרוא רק בי"ד באדר, אך הוא גם היה מודע לקושי שיש בהוראה לרבים לשנות ממה שנהוג בשכונות ירושלים במשך שנים רבות. לדבריו, היה מקום להורות "ליחיד השואל כענין", למי שמודע למורכבות ההלכתית בעניין, שיקרא מגילה גם בי"ד באדר. גם בהלכות פורים שפרסם הרב גרוסברג הוא לא הכריע בשאלה זו, והשאיר את הדבר לבחירה: "כך שחרב, הסמוך לו, יש אומרים דאין קוראין בו רק בי"ד, ויש אומרים דגם הסמוך לחרב קורא בט"ו".⁷¹

הוויכוח בין הרב גרוסברג והרימ"ט הוא במתח ובפער שבין הלכה שכתובה בספרות פסיקה מקובלת כמו ספר משנה ברורה, לבין פסיקה של רבנים אחרים המעגנים את דבריהם בפרשנות אחרת, ובנימוקים נוספים אחרים, יחד עם תחושה שהציבור הרחב ממשיך לראות עצמו כירושלמי גם לעניין מקרא מגילה.

הרב גרוסברג היה מודע לתחושות הציבור וגם לכך שיהיו כאלה שיערערו על ההוראה לקרוא מגילה בשכונות ירושלים בשני הימים – בי"ד ובט"ו באדר. לכן סיים את מכתבו בכך שניתן לראות ערך מוסף בקריאה הכפולה של המגילה בשכונות ירושלים בשנים אלו:

ונגד המפקפקין נאמר עוד דבקריאה זו נעלה את ירושלים המקודשת על ראש שמחתנו, ונודה בפורים דכפילא על הנסים ועל הנפלאות מאת המפליא פלאות שנעשו לנו בזמן הזה אשר עין בעין ראינו בהתקיים בנו: "וגנותי על העיר הזאת להושיעה למעני ולמען דוד עבדי" (ישעיהו לו, לה).⁷²

הוא הציע לראות את קריאת המגילה בפעם הנוספת גם כהודאה לה' על הנסים והנפלאות שאירעו לתושבי ירושלים בזמן הזה, כנראה בעת מלחמת השחרור, אם כי הוא לא פירט לאילו נסים ונפלאות התכוון. הנמקה זו חורגת מגדרי החובה לקרוא את המגילה בימי הפורים בשל הנס שהיה בתחילת תקופת הבית השני. בסוף המכתב הוא כתב עוד:

70. הרימ"ט, "תשובה לרבים על דבר קריאת המגילה של פורים בירושלים החדשה", לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, עמ' יב.

71. שם עמ' כו-כז.

72. הרב חנוך זונדל גרוסברג, "ירושלים של מטה", אגרת הפורים, ירושלים תשכ"ב, עמ' מ-מא.

ואמינא לפי מה שראיתי בריטב"א רפ"ק הטעם שבחוצה לה קורין בט"ו: "שהרי נתחייב ולא נשתנה" (מגילה ב ע"א). אם כן בשכונתנו קטמון, בקעה, המושבה הגרמנית שלא קראו בה כל השנים, אם כן אין כאן שנוי אם יקראו בי"ד, כנ"ל לכאורה.

לדברי הריטב"א, המתגוררים במקום סמוך או נראה לכרך שגויים יושבים בו, ממשיכים לקרוא בט"ו באדר כי דינם ומעמדם לא השתנה. השכונות שציינן נבנו בידי בני דתות אחרות ויהודים החלו להתגורר בשכונות הללו רק לאחר מלחמת השחרור, ומכאן שמעולם לא קראו בהן מגילה בט"ו באדר וממילא אין מנהג שמחייב. משמעות דבריו היא שבכל המקומות שקראו בהם מגילה בט"ו באדר עד נפילת העיר העתיקה ימשיכו לעשות כן, ושכונות או אף בתים שנבנו לאחר נפילת העיר העתיקה, יקראו בי"ד באדר, כי אין להם מנהג קודם שמחייב אותם.

הרימ"ט השיב למכתבו של הרב גרוסברג. בחלק הראשון של המכתב הוא ביקש להוכיח שהר ציון קדוש בקדושת ירושלים, אם כי הרב גרוסברג לא עסק בזה, אלא בשאלה אם אמנם ציון היא חלק מירושלים. באשר למיקום החומה, טענת הרימ"ט היא שהחומה מימות יב"ן היתה דרומית יותר מקו החומה המוכרת לנו כיום שהיא חומה מאוחרת מאוד. מה שהוא פרסם שחומת ירושלים לא הגיעה לקו החומה הנוכחי, כוונתו לחומה בצד צפון ומערב, אך לא לצד דרום. לדבריו, קריאת מגילה במקום סמוך או נראה איננה תלויה בקיומה של שכונה או של יישוב יהודי במקום הסמוך או הנראה, מאחר שגם מי שנמצא בשטח ריק ולא במקום מיושב שמיקומו סמוך או נראה לעיר מוק"ח עליו לקרוא מגילה בט"ו באדר. כיוון שכך גם תושבי שכונת קטמון ובקעה צריכים לקרוא מגילה בט"ו באדר.⁷³

לא ידוע לנו על תשובה של הרב גרוסברג למכתב הרימ"ט, אך כנראה שהרב גרוסברג השלים עם העובדה שהוא בעמדת מיעוט, ושתושבי ירושלים נהגו אחרת. בשנת תשכ"ד פרסם הרב גרוסברג מאמר על זמן מקרא מגילה בטבריה, ושם תמך בעמדה שלפיה יש לקרוא מגילה במקום סמוך לכרך חרב בט"ו באדר: "וכמו שהמנהג כן בירושלים אחרי הכיבוש של העיר העתיקה שקוראין בה בט"ו".⁷⁴

מלבד הרב גרוסברג היו עוד שקראו מגילה גם בי"ד באדר בשנים הללו. הרב יצחק זאב סולוביצ'יק, הגרי"ז, שכינויו: "הרב מבריסק", התגורר באותן שנים בשכונת גאולה בירושלים, ועל הנהגותיו של הגרי"ז בשנים הראשונות שלאחר כיבוש העיר העתיקה ישנן עדויות ופרשנויות שונות. לדברי הרב חנוך זונדל גרוסברג, הגרי"ז

73. שם, עמ' מב-מג.

74. הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה. ודין סמוך ונראה", נעם, ז (תשכ"ד), עמ' צה.

קרא בביתו גם בי"ד באדר ללא ברכה.⁷⁵ הוא עשה כן בשל פרשנות אפשרית לאמור בירושלמי שלפיה מחוץ לכרך חרב ושבידי גויים קוראים בי"ד באדר, ובשל דרישה לנוכחות עשרה בטלנים בכרך המוק"ח. עדות אחרת היא שהוא קרא בביתו בי"ד באדר מאחורי דלת סגורה כדי להביע בכך שזו הנהגה אישית ולא חומרה לכלל הציבור, והוא היה מכריז שהוא קורא סתם כדי שלא ייווצר מצב שהוא כבר קרא ולא יוכל לברך בט"ו באדר.⁷⁶ עדות אחרת היא שבשנים הראשונות לאחר מלחמת השחרור הוא קרא מגילה רק בט"ו באדר, אך אח"כ החל לקרוא בביתו גם בי"ד

הגרי"ז סולובייצ'יק

באדר. שנה אחת הוא אף הלך לשכונת עץ חיים שבכניסה לירושלים (כיום לרגלי גשר המיתרים) שם קראו מגילה גם בי"ד באדר.⁷⁷ עדות אחרת היא שרק בשנה הראשונה שלאחר נפילת העיר העתיקה הוא הלך לשמוע מגילה בשכונת עץ חיים.⁷⁸ קריאת המגילה בי"ד באדר בשכונת עץ חיים היא בשל עמדת הרימ"ט שהגדיר את המרחב הסמוך עד מרחק מיל, אם כי הרימ"ט עצמו סבר באשר למקרא מגילה בשנים אלו שהעיר העתיקה היתה בשליטת הירדנים, שעד מרחב מיל מהחומה ובכלל זה גם במקום מגוריו של הרב מבריסק, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר כמו בשנים שבהן גרו יהודים בעיר המוק"ח.⁷⁹ עדות אחרת היא שהרב מבריסק חשש לעמדת הרמב"ן הדורש שיהיו י' בטלנים בעיר המוק"ח. כיון שכך הוא הלך בתחילה לשמוע מגילה בשכונת עץ חיים, אך בשנה מסוימת פסק ללכת לשם וקרא בביתו בי"ד באדר בצנעה. הפרשנות לשינוי בהנהגתו היא שהוא טען שעל פי האמור בירושלמי (מגילה א, א), בן ט"ו באדר שקרא בי"ד באדר יצא ידי חובה, אך הוא לא רצה לצאת ידי חובה בדיעבד. היתרון בקריאת מגילה ביחיד בי"ד באדר הוא שאם

75. כך העיד הרב חנוך זונדל גרוסברג, אגרת הפורים, ירושלים תשכ"ב, עמ' מ.
 76. הרב אליקים שלעזינגער, הדור והתקופה, ירושלים תשס"א, עמ' יד. הרב יצחק פרנקל, זכור לדוד – ספר זכרון לזכר ר' דוד פרנקל, חלק א, ירושלים תש"ס, עמ' שסו, כתב בשם הרב רפאל – בנו של הגרי"ז, שמשנת תש"ט עד פטירתו הוא קרא גם בי"ד באדר בצנעה.
 77. הרב שמעון יוסף מלר, עובדות והנהגות לבית בריסק, חלק ב, ירושלים תשנ"ט, עמ' קא-קב, בשם הרב יוסף מאיר פרג.
 78. הרב יוסף דב סולובייצ'יק, "שיעורים על מסכת מגילה", ישורון, ח (תשס"א), עמ' שסט-שעא.
 79. בצלאל לנדוי (לעיל הערה 65) עמ' קפג, כתב שגם הרב יחזקאל אברמסקי קרא מגילה גם בי"ד באדר בביתו שבשכונת בית וגן. אך נראה שהוא עשה כן מטעם אחר, בשל ריחוקה של השכונה ממרכז העיר, שהרי הוא נהג לעשות כן גם בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים. ראה לעיל פרק ג הערה 52.

זמן מקרא מגילה במצב כזה הוא בי"ד באדר, אז הוא יצא ידי חובה בקריאה זו. ואם זמן מקרא מגילה הוא בט"ו באדר, אזי הקריאה שקרא בי"ד באדר היא שלא בזמנה, ולדעת ראשונים רבים קריאה שלא בזמנה היא רק במניין עשרה, וממילא הוא לא יצא ידי חובה בקריאה זו, והקריאה למחרת בט"ו באדר היא הקריאה שבה הוא יוצא ידי חובה.⁸⁰

מכל מקום, למרות העדויות והפרשנויות שונות, ברור הוא שהרב מבריסק לא היה שלם עם הקביעה שבשכונות ירושלים החדשות יש לקרוא מגילה בט"ו באדר.⁸¹ בנו של הרב מבריסק, הרב יוסף דב סולוביצ'יק, קרא מגילה בביתו בי"ד באדר גם בפורים תשכ"ח, מאחר שהיה מסופק אם יש בעיר המוק"ח עשרה בטלנים. אמנם כבר היו לומדי תורה בעיר העתיקה, אלא שהם עזבו את מקומם בפורים. בשנים שאח"כ הוא הפסיק לקרוא גם בי"ד באדר וקרא בט"ו באדר בלבד.⁸² הרב יואל טייטלבוים, האדמו"ר מסאטמר, טען בשנת תשכ"ו שיש לקרוא את המגילה בי"ד באדר בברכה. כך הביא את דבריו אחד מבאי ביתו, לאחר שציין שהוא עיין במחלוקת המפרשים באמור בירושלמי:

מידי ספיקא לא נפקא, ומבואר בהדיא בשו"ע סי' תרפח סעיף ד, דבספק קורין בי"ד ובט"ו, ולא יברך כי אם בי"ד שהוא זמן קריאה לרוב העולם. ודעת קדושתו היא שכל אחד מאנ"ש יקרא לעצמו בביתו בי"ד, ובט"ו יחזרו אחר בעל קורא שמחזיק עצמו לפסק הבד"צ ואינו קורא רק בט"ו והוא יברך ויקרא בבית מדרשנו.⁸³

80. הרב ישעיהו שכטר, ימי הפורים, ירושלים תשס"ט, עמ' קס.

81. יצחק דדון, ראש דברך – עובדות וסיפורים ממרן ראש הישיבה הגר"א שפירא, ירושלים תש"ע, עמ' תרסח, כתב בשמו של הרב אברהם אלקנה שפירא על הנהגתו של הרב סלמאן חוגי עבודי. הוא קרא מגילה בשכונת מקור ברוך בירושלים בי"ד ובט"ו באדר. הרב עבודי היה רבה האחרון של בגדד, ולאחר עלייתו ארצה התמנה להיות דיין בבית הדין הרבני בירושלים. הוא התגורר בשכונת מקור ברוך הנמצאת בין רח' יפו לרח' מלכי ישראל. הרחוב המרכזי בה הוא רח' רש"י. לא ברור אם נהג כך בשל תמיכה בעמדה הדומה לעמדת הרימ"ט, או שנהג כך רק בשנים שלאחר מלחמת השחרור. הוא סיפר גם שהוא נהג שני ימים טובים של גלויות בשכונת מקור ברוך מחשש שמא שלוחי בית הדין לא הגיעו לשם.

82. הרב יוסף דב סולוביצ'יק, "שיעורים על מסכת מגילה", ישורון, ח (תשס"א), עמ' שסט-שעא.

83. הרב יואל טייטלבוים, פסקי דברי יואל, ברוקלין תש"ס, עמ' פג-פד. את התשובה בשם הרב טייטלבוים, כתב משמשו בקדש, הרב יוסף צבי אשכנזי. שואל השאלה הוא הרב משה אריה פריינד, שם עמ' עח-פב. השאלה והתשובה בשינויי לשון קלים מופיעות במקור נוסף: הרב משה אריה פריינד, "בענין קריאת המגילה בירושלים", תפארת, 2 (תשנ"ח), עמ' 21-24. הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו"ר מקלויזנבורג-צאנז, "אודות קריאת המגילה בעיירות הסמוכות לירושלים", שפע חיים – לימי הפורים, נתניה תשנ"א, עמ' כג-כט [ושנית: שו"ת דברי יציב,

קשה לקבל שלהתניה כזאת התכוונו מתקני קריאת המגילה בעיר שגויים יושבים בה. ההתניה גם מבוססת על כאלה שקוראים רק בט"ו באדר, בעוד שההלכה בעניין זה צריכה להיות מתאימה לכל ולא לחוג או קבוצה מסוימים.

גם כשטענו בפניו שהיקף שטחה של ירושלים המוק"ח מימות יב"ן היה גדול הרבה יותר מהיקף החומה המוכרת כיום ונכללות בה גם שכונות ירושלים החדשות, הוא לא קיבל זאת והעיר: "ידעתי מראש שיהודי ירושלים יאמרו שצריכים לקרוא מגילה בט"ו".⁸⁴

המכנה המשותף לרב גרוסברג, לרב מבריסק ולאדמו"ר מסאטמר הוא שהם היו מודעים לכך שדבריהם לא יתקבלו אצל כלל תושבי שכונות ירושלים, ועל כן נהגו כך באופן אישי או כתשובה למי ששאל, או שהורו לנהוג כך לקהילה שתציית להם ללא עוררין, גם אם מנהגם משקף עמדת מיעוט.

3. "לא תתגודדו" בקריאת מגילה בשכונות ירושלים בי"ד באדר

הרב חנוך זונדל גרוסברג פרסם את דבריו וכן את מכתב הרימ"ט אליו בספרו: אגרת הפורים. כשיצא הספר בשנת תשכ"ב הגיב הרב אלעזר בריזל על דברי הרב גרוסברג שכתב: "יחיד השואל כענין בודאי שיש מקום לומר שיקרא גם בי"ד". הוא חשש שיהיו כאלה שיתאספו בשכונות ירושלים ויקראו מגילה בציבור בי"ד באדר. לדבריו, קריאה בציבור בי"ד באדר נוגדת את האיסור: "לא תתגודדו" – לא תעשו אגודות אגודות" (יבמות יג ע"ב), מאחר שרוב תושבי השכונות החדשות בירושלים קראו בט"ו באדר. היא גם פוגעת ומזלזלת בכבודה של ירושלים, מאחר שתקנת הקריאה בט"ו באדר היא מפני כבודה של ארץ ישראל.⁸⁵ אמנם הוא הסכים שמי שבכל זאת רוצה לקרוא גם בי"ד באדר יעשה זאת בצנעה ובחשאי ולא בציבור.⁸⁶ דעתו האישית היתה שיש לקרוא בירושלים בט"ו באדר בלבד, בשל הטיעון שירושלים המוק"ח מימות יב"ן היתה בשטח גדול מאוד ובו נכללו כל השכונות החדשות של ירושלים.⁸⁷

חלק אורח חיים, ירושלים תשנ"ו, סימן רצה], דן בשנת תשכ"ו במעמדה של שכונת קרית צאנז באשר לזמן מקרא מגילה בה, גם בשל היותה סמוכה לעיר שבידי גויים. הוא הציע את ההיבטים השונים לעניין, אך לא הכריע.

84. כך העיד בשמו: הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשס"א, עמ' נו-נוז. דברים דומים בשמו של האדמו"ר מסאטמר, כתב הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ"ז, סימן רלד, עמ' רנד.

85. טענה דומה כתב גם הרימ"ט, "ירושלים החדשה בתקופה זו", ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבולותיה, ירושלים תשט"ז, עמ' מח-נ.

86. הרב אלעזר בריזל, כרכים המוקפין חומה, ירושלים תשכ"ב, עמ' יג-טו, לט-מ.

87. שם, עמ' כ-לח.

בעקבות דבריו התפתח דיון עקרוני בינו לבין הרב גרוסברג בהגדרת איסור "לא תתגודדו". הרב גרוסברג השיב שלדעתו איסור "לא תתגודדו" איננו חל כשמדובר בספק בהלכה או בנקיטת עמדה במחלוקת מה הדין. כבודה של ירושלים נלקח מעת שהיהודים גורשו מהעיר העתיקה, ועל כן אין בקריאה ב"ד באדר פגיעה בכבוד העיר.⁸⁸ הרב בריזל השיב שאיסור "לא תתגודדו" חל אם תומכים בעמדה שלא התקבלה. הוא תיאר מה אירע בירושלים מאז פורים תש"ט, והביע את התייחסותו לעניין:

בשנת תש"ט... כאשר נתעוררה השאלה העקרונית ביחס לקריאת המגילה פה בעיה"ק ירושלים הנמצאת בידינו והנשארת לנו לפליטה, נמנו וגמרו כמעט כל גדולי דורנו בלי ספק לקרוא את המגילה רק בט"ו ולא ב"ד, ומעשה רב שכך נהגו כל גדולי ישראל. ואם שמענו על גדול וצדיק אחד זצוק"ל שהלך שנה ראשונה לחפש מקום שקוראין בו את המגילה ב"ד, הלא בפירוש לא רצה בשום אופן שיזכירו את שמו בענין הזה. כי בעצמו נתן אמתלא שכוונתו לא היתה בזה בענין קריאת המגילה, רק בענין אחר לגמרי, ולפיכך אין לנו להביא ראיה מעובדה הזו כלל וכלל... וצא ובדוק בכל תפוצות ישראל של ירושלים ובכל ד' פינוטיו, כולם כאחד חגגו את הפורים בקריאת המגילה ובשמחתה אך ורק בט"ו. ולכן ציבור פרטי הרוצים להתאסף בתוככי ירושלים ולקרוא את המגילה ב"ד, הלא הם בלא תתגודדו.

לא ידוע לנו על מקום כלשהו בירושלים החדשה שבו התאסף ציבור לקריאת מגילה ב"ד באדר בשל דבריו של הרב גרוסברג, ועל כן הדיון הוא במישור התיאורטי בלבד ולא במישור המעשי.

4. קריאת מגילה גם ב"ד באדר על תנאי

כאמור, מנהג רוב תושבי ירושלים היה לקרוא מגילה בט"ו באדר, ובכל זאת בשנת תשכ"ד טען הרב משה שטרנבוך שיש מקום להחמיר ולקרוא גם ב"ד באדר. הוא היה מודע לכך שמנהג רוב תושבי ירושלים הוא לקרוא בט"ו באדר:

מפני שלרוב הפוסקים אין צריך בכרך עשרה בטלנים כלל, וכן אין הסמוך תלוי בהעיקר כלל ובניחותא אמרינן: בה אין קורין ומכל מקום בסמוך לה קורין, וגם מעיקרא דדינא פירכא שגם בירושלים החדשה יש שטחים שהיו מוקפין מימות יב"ן.⁸⁹

88. שם עמ' טו-טז.

89. הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ"ד, סימן קפה. במקום אחר

אך עם זאת הוא ניסה לעורר את הדיון מחדש. טענתו הבסיסית היתה שהגדרת סמוך מתייחסת לכפר בלבד ולא לעיר גדולה. הוא דייק זאת בלשונו של הרב יעקב בן אשר שהציג את הלכות סמוך לעיר מוק"ח כך: "וכן הכפרים הסמוכים להן" (טור אורח חיים סימן תרפח). כיון שכך, גם אם נקבל את הטענה שמתגוררים בחלק מסוים של העיר המוק"ח, בכל זאת העיר החדשה גדולה יותר מחלק מסוים זה, ולא ניתן להגדירה ככפר:

ושפיר יש מקום להחמיר היום בירושלים לקרות גם בי"ד באדר שמא לא נגרר אחר הכרך... ובפרט בימינו ששתיהם מנותקין זה מזה יש גם כן סברא גדולה דלא מיקרי יחד ואין בזה דין סמוך.

הוא גם פקפק בהנחה שהר ציון היה חלק משטח העיר המוק"ח:

ואין בזה אלא שמועות ומסורות שמאד ראוי לפקפק עליהו כפי ששמעתי מפי גדולי זמננו זצ"ל, וכן החוקרים מאד מפקפקים במסורת זו... ואם כן צריכים לקרות בחדשה מצד עצמה בי"ד והקריאה בט"ו שמה רק מפני שסמוך להעתיקה, והיום אינה עיר אחת עם הישנה שמונותקין זה מזה.

לדברי הרב שטרנבוך, הגדרת סמוך מתייחסת לכפר שהוא קטן יותר ביחס לעיר המוק"ח ולא לעיר גדולה שצמודה לעיר המוק"ח, ובוודאי לא כשבחלק קטן מהעיר המוק"ח יושבים יהודים. כמו כן הוא פקפק בנכונות הטענה שהר ציון הוא חלק מהעיר המוק"ח, הוא ציין שגם חוקרים מפקפקים במסורת הזאת, אך לא ציין מי הם החוקרים הללו, ויתכן שהיה מודע לדברי הרימ"ט שהודה שהשערה זו שנויה במחלוקת בין החוקרים. הפריע לו הנתק שבין העיר העתיקה לעיר החדשה, ועל כן לדבריו נכון לקיים את פורים בשכונות החדשות בי"ד באדר. הוא ניסה לגבות את עמדתו ע"י העצמתה של עמדה אחרת שלא נפוצה כל כך, כמו העובדה שהמקום הסמוך כיום הוא עיר ולא כפר, או ע"י שלילת טיעונים המבוססים על מחקרים. הוא עצמו לא היה בטוח כנראה בטיעונו אלו ולכן הציע כך:

אמנם אלו המחמירין בירושלים, צריכים להיזהר שלא לקרות סתם בי"ד שיוצאין תמיד בדיעבד בי"ד, ואם דינם כבני כרך ביטלו עיקר המצוה לקרות בט"ו דוקא. רק יש להו עצה. דלפני הקריאה יפרשו בפה מלא ויזהירו השומעין: "אם דיני כבן עיר, רצוני לצאת עכשו מצוותי. ואם לא, רצוני שלא לצאת". ואף כי תנאי לא מהני במצוות היינו היכא שחל עליו חיובא עכשו, אין בכוחו לבטל המצווה, ובעל כרחך

כתב הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, ירושלים תשכ"ו, חלק ב, סימן קעד, עמ' קנ, שהמנהג בירושלים (בשנת תשכ"ד) הוא לקרוא בט"ו באדר בכל השכונות.

יוצא לכמה שיטות. אבל כאן שמתנה שמא אינו זמן עיקר המצוה, לא יצא בעל כרחו. ועל כן מהני תנאי ומחוייבין להתנות. (וכן נהגתי תמיד כשקראתי לעצמי בירושלים עיה"ק).

ההצעה לעשות תנאי כזה מלמדת על חוסר ביטחון בגיבוי ההלכתי שנתן לסוברים שיש לקרוא בירושלים גם בי"ד באדר. גם בערים שמוגדרות כערי ספקות, ובהן קוראים מגילה בשני הימים, אין חובת התניה כפי שהציע הרב שטרנבוך. קשה גם לקבל שחכמים התכוונו שכך ינהגו במצבים כאלו. לא ברור אם משהו נשמע לקריאתו של הרב שטרנבוך, מה גם שעברו חמש עשרה שנים מאז פורים הראשון בעיר המנותקת בשנת תש"ט, והנורמה לקרוא בט"ו באדר השתרשה אצל רוב התושבים ללא עוררין.

הרב משה שטרנבוך התמודד אף הוא עם איסור "לא תתגודדו" בעקבות הצעתו לקרוא מגילה בירושלים גם בי"ד באדר. הוא הציע שאיסור "לא תתגודדו" הוא במקום שאין הלכה מוכרעת וכל אחד נוהג כמנהגו. "אבל מי שמכריע בעיקר ההלכה להחמיר אינו צריך לשנות משום איסור לא תתגודדו... ועל כן נראה שלא להחמיר בציבור רק ביחיד, ובתנאי כמו שכתבתי". הצעתו היא ליחידים בלבד, והוא לא עשה תעמולה לקרוא מגילה בבתי הכנסת שבשכונות ירושלים החדשות בי"ד באדר אלא באופן פרטי בלבד. הוא העיד על עצמו שכך נהג כשגר בשכונות ירושלים החדשות.

סיכום

בזמן שבעיר העתיקה לא היתה נוכחות יהודית כלל בשנים תש"ט-תשכ"ז, רבנים רבים הורו שיש לקרוא מגילה בשכונות ירושלים החדשות בט"ו באדר. הוראה זו תאמה את רחשי הלב של תושבי העיר שרצו להמשיך את אשר נהגו במשך עשרות שנים בשכונות ירושלים החדשות. אצל רבנים אלה היתה העדפה ברורה לפרשנות האמירה בירושלמי (מגילה א, א) המחייבת קריאת מגילה בט"ו באדר מחוץ לכרך המוק"ח שיושבים בו גויים, ודחייה גורפת של אותן עמדות מיעוט שסברו שבכל זאת יש לקרוא במצב כזה גם בי"ד באדר או רק בי"ד באדר. כמו כן הם התבססו על העובדה שעניין זה לא נזכר כלל בספרי הפסיקה כמו הרמב"ם, הטור והשולחן ערוך. גם הדרישה לנוכחות עשרה בטלנים היא לדעתם עמדת מיעוט ואין להתחשב בה.

מלבד הדיונים בפרשנות הגמרא, נוספו גם שיקולים אמוניים ומדיניים, וכן הסתמכות על ממצאים ארכיאולוגיים, אם כי הם שנויים במחלוקת אצל חוקרים. כל אלה שימשו עוגן לתושבי השכונות החדשות בירושלים, להמשיך ולקרוא מגילה בט"ו באדר כפי שנהגו בשנים שלפני נפילת העיר העתיקה בידי גויים.

לעומתם, היו מעט רבנים שסברו אחרת, ולדבריהם היה לקרוא מגילה גם בי"ד באדר או רק בי"ד באדר, בעיקר בשל הסתמכות על פסיקה מאוחרת שהכריעה שבמקום סמוך לכרך שחרב או שגויים יושבים בו, יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. הם היו מודעים לכך שרוב תושבי השכונות לא יקבלו הוראה זו, והם ראו זאת כחומרה או כהנהגה אישית, ולכל היותר כהוראה לקהילה מוגדרת שתשמע ללא עוררין לרב הקהילה. ניכר גם שחלקם לא היו בטוחים בהוראותיהם ועל כן הם הציעו לעשות תנאים שונים בעת מקרא המגילה בי"ד באדר, כדי לא להפסיד את קיום המצווה בט"ו באדר. ההתניות הללו לא מוכרות במצבי ספק אחרים באשר לזמן מקרא מגילה. גם כשנקבע לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, הנוהל הוא לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, ללא כל התניה.

התומכים בקריאת מגילה בט"ו באדר היו מודעים גם כן לפסיקות אלו אך הם שללו אותן. נראה שהדבר המכריע את שיקול הדעת היה שמדובר על ירושלים ולא על עיר אחרת, ובעיקר רצונם להמשיך להיחשב תושבי ירושלים על אף שהעיר העתיקה לא היתה בריבונות מדינת ישראל באותן שנים.

ו

שכונות חדשות בירושלים לאחר מלחמת ששת הימים (תשל"ג-תשע"ב)

(נווה יעקב, רמות, פסגת זאב, הר נוף, רמת שלמה, חומת שמואל)

מבוא

לאחר מלחמת ששת הימים (תשכ"ז) נבנו שכונות חדשות בירושלים שנועדו לעבות את האוכלוסייה היהודית בעיר. הן נבנו במרחק רב מהשכונות הוותיקות שהיו צמודות ברצף בתים עד חומת העיר העתיקה, אם כי הן היו מחוברות בעירוב החצרות לעירוב של ירושלים. בחלק מהשכונות התעורר מחדש הדיון אם הן מוגדרות כסמוכות ומתי יש לקרוא בהן מגילה. להלן רשימת השכונות הללו, מיקומן ביחס למרכז העיר, ושנות אכלוסן:

נווה יעקב, צפון העיר, תשל"ג

רמות, צפון-מערב העיר, תשמ"מ

פסגת זאב, צפון העיר, תשמ"ה

הר נוף, מערב העיר, תשמ"ה

רמת שלמה (רכס שועפט), צפון העיר, תשנ"ה

חומת שמואל (הר חומה), דרום העיר, תשנ"ח

הדיונים ההלכתיים באשר לזמן מקרא מגילה בשכונות הללו בחנו שלושה פרמטרים:

א. רצף בתים מהעיר המוקפת חומה עד השכונות החדשות – חלק מהשכונות הללו נמצאות במרחק גדול מקצה הבית האחרון של השכונות הצמודות לחומה, אך במרחק קטן ממיל.

ב. שיוכן המוניציפאלי – השכונות הללו שייכות לירושלים מבחינה מוניציפאלית ולתושבי השכונות קשרים כלכליים וחברתיים עם תושביה האחרים של ירושלים.

ג. חיבורן לעיר בעירוב החצרות – השכונות הללו מחוברות בעירוב חצרות לעירוב של ירושלים.

היתה הסכמה רחבה בין הפוסקים שאם קיים רצף אורבאני כשהמרחק בין הבתים אינו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה, אזי המקום נחשב לחלק מהעיר המוק"ח מימות יב"ן. היו שראו ערך בקשר המוניציפאלי או בהיקף עירוב החצרות, על מנת להחשיב את המקום כעיר מוק"ח מימות יב"ן.

בשכונות שבהן התגוררה אוכלוסיה דתית, נוצר מצב שכל קהילה וכל בית כנסת קבעו לעצמם את זמן קריאת מגילה וציינו את פורים בהתאם להוראות רבניהם. כך היה בשכונות נווה יעקב, הר נוף וחומת שמואל בשנים הראשונות לבניית השכונות עד שהשכונה החדשה התחברה לשכונה ותיקה ומאז הכל קראו בה בט"ו באדר. שכונת רמות טרם התחברה וזמני הקריאה במקום אינם אחידים. היו נסיונות שונים לגשר ולמצוא פתרון לפיו הכל יקראו מגילה בזמן אחיד.

א. נווה יעקב ופסגת זאב: רצף בתים – גם אם הבתים של אינם יהודים

כאמור, קריטריון מקובל על רבים להגדרת מקום כחלק מעיר אחת, הוא רצף בתים שהמרחק בין בית לבית איננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה. קריטריון זה מבוסס על עמדה שהביעו בעבר החזון איש והרב צבי פסח פרנק. בשאלת טיב רצף בתים שבחלקם יושבים אינם יהודים, הסתפק כבר בשנת תשכ"ו הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו"ר מקלויזנבורג-צאנז, כשדן בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונת קרית צאנז, הנמצאת במערב העיר ירושלים. הוא הצביע על כך שבחלק מרצף הבתים שמחוץ לעיר העתיקה לכיוון העיר החדשה, מתגוררים לא יהודים. הוא לא הביע עמדה בשאלה זו, וכתב שהתכוון רק לעורר את הנושא.¹

בשנת תשל"א הוקמה צפונית לירושלים מצודת כפיר (לימים שונה שם המקום והוא נקרא: מצודת נחמיה, על שם האלוף נחמיה תמרי), שבה נמצא פיקוד מרכז של צה"ל. הרב אברהם אבידן, שהיה רב בפיקוד מרכז וסגן הרב הראשי הצבאי,

1. הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, האדמו"ר מקלויזנבורג-צאנז, "אודות קריאת המגילה בעיירות הסמוכות לירושלים", שפע חיים – לימי הפורים, נתניה תשנ"א, עמ' כג-כט; שו"ת דברי יציב, חלק אורח חיים, ירושלים תשנ"ו, סימן רצה. הוא שאל שאלות נוספות שגם עליהן לא השיב: "אולי הפסק הנ"ל עושים גם מחללי שבתות בפרהסיא שלא יודעים מפורים כלל, דאולי גם המה כגוים לדין זה... ואם כן גם לגבי גן החיות ודירת השומרים יש לדון אי הוי הפסק לפי"ז, וזה נוגע גם לשכונות שמחללים שבתות ואינם מקיימים מצות פורים ולא נודע כלל שם מפורים, דאולי לא הוי בכלל סמוך ונראה, ומפסיקין לעיבורה של עיר לענין מגילה". לא די בעובדה שיש מבני מגורים ברצף ושגרים בהם, אולי ישנה גם דרישה שהיושבים בבתים הללו יהיו יהודים השומרים תורה ומצוות. מכאן גם שאם בשטח מסוים ברצף הבתים נמצא גן חיות ובני אדם אינם מתגוררים שם, אזי אין רצף. באותן שנים היה מיקומו של גן החיות התנכ"י סמוך לקרית צאנז.

העיד שבשנותיים הראשונות קראו מגילה במצודת כפיר בי"ד באדר בלבד. לקראת פורים תשל"ג מדדו אנשי הרבנות הצבאית של פיקוד מרכז את השטח ונוכחו לדעת שיש רצף בתים מהעיר העתיקה עד המצודה. רצף הבתים כלל בתוכו גם בתים של אינם יהודים. אמנם בקטע מסוים היה רווח גדול יותר משבעים אמה ושני שלישי האמה, אך פחות ממאה ארבעים ואחת אמה, ויש מקום לראות את הבתים ברצף אחד. עלתה השאלה האם רצף אורבאני לענין מקרא מגילה הוא גם כשהוא נשען על רצף בתים של אינם יהודים? לדברי הרב אבידן, הם התייעצו עם אחד מגדולי הפוסקים, שאת זהותו הוא לא חשף, וקבעו לקרוא מגילה במצודת כפיר בט"ו באדר בלבד. קביעה זו נשענת על דברי החזון איש שפסק שרצף בתים מקנה למקום מעמד של עיר אחת, וכמותו פסקו רבנים נוספים.²

באותה שנה (תשל"ג) קמה שכונת נווה יעקב במסגרת שכונות הטבעת שהוקמו סביב העיר. שכונת זו היא שכונת המגורים היהודית הצפונית ביותר בירושלים, והיא נמצאת דרומית למצודת כפיר-מצודת נחמיה. היא הוקמה במקומו של יישוב שהיה קיים באזור משנת תרפ"ד עד מלחמת השחרור בתש"ח. היישוב נקרא בתחילה 'כפר עברי', וזמן קצר לאחר הקמתו הוסב שמו ל'נווה יעקב', על שמו של הרב יעקב ריינס מייסד תנועת המזרחי. ביישוב כפר עברי-נווה יעקב קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.

שכונת נווה יעקב קמה על חורבות היישוב היהודי שננטש, ועם זאת שבנווה יעקב-כפר עברי קראו מגילה בי"ד באדר, בשכונת נווה יעקב החדשה קראו מגילה בט"ו באדר בלבד. לדברי הרב אבידן, תושבי שכונת נווה יעקב נהגו כך בשל העובדה שבמצודת כפיר הצפונית להם קבעו שיש לקרוא בט"ו באדר. הוא הוסיף עוד כי "כך גם הורו כמה מגדולי הרבנים לתושבי נווה יעקב במרוצת השנים", אם כי גם כאן הוא לא ציין את שמותיהם. בשנותיה הראשונות של שכונת נווה יעקב, רצף הבתים בינה לבין הבית שבקצה השכונות היהודיות הצמודות לעיר העתיקה (בשכונת הגבעה הצרפתית) עבר דרך השכונות הערביות שועפט ובית חנינא.

הרב אבידן סיפר עוד שלקראת פורים תשמ"ג מדדו אברכים מקרית קמניץ שבשכונת נווה יעקב את רצף הבתים מהעיר העתיקה עד שכונת נווה יעקב. לא הטרידה אותם כלל העובדה שהרצף מבוסס על בנייה אורבאנית של שכונות ערביות. מה שעניין אותם הוא אם אמנם יש רצף תקין הלכתי. הממצאים היו

2. הרב אברהם אבידן, "זמן הפורים במצודת כפיר", שבת ומועד בצה"ל, ירושלים תש"ן, עמ' שלח-שמב. תשובה זו מוזכרת בקצרה גם ב: "דיני הפורים במפקדת פיקוד מרכז", הלכה כסדרה בצה"ל, חלק א, תל אביב תשס"ו, עמ' 129-130.

דומים לממצאי הרבנים הצבאיים של פיקוד מרכז, ואעפ"כ על פי הוראה של רב מגדולי הפוסקים שתושבי קרית קמניץ שאלוהו, אם כי לא נכתב במי מדובר, נהגו האברכים בקרית קמניץ לקרוא מגילה באותה שנה בי"ד באדר בלבד. שנה אחר כך, בשנת תשד"מ הם קראו בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה. אך תושבי שכונת נווה יעקב האחרים קראו מגילה בט"ו באדר בלבד. הסיבה שאותם אברכים נהגו כך היא בשל שיטת החזון איש הסובר שיש למדוד את מידת שבעים אמה ושני שלישי האמה בין בית לבית ולא מהחצרות. לפי המידות שהם מדדו, יש מקומות שבהם המרחק בין הבתים היה למעלה ממאה וארבעים ואחת אמה. אעפ"כ שנה אחר כך בשנת תשמ"ה, הם חזרו לקרוא מגילה בט"ו באדר, לאחר שהובהר להם שרבים חולקים על החזון איש בעניין זה, וכן יש לסמוך על הסוברים שיש למדוד מרחב מיל מהבית האחרון שברצף הבתים מחצר הבית. הרב אבידן סיים את דבריו:

מפורים תשמ"ה נהגו בכל נווה יעקב, כולל בקרית קמניץ, פורים בט"ו באדר. וגם במצודת כפיר יש לנהוג פורים בט"ו באדר.

בשנת תשמ"ה אוכלסה שכונת פסגת זאב שנבנתה בצפון ירושלים, וחיברה בין שכונת נווה יעקב לשכונת הגבעה הצרפתית. בין שכונת פסגת זאב לשכונת הגבעה הצרפתית היו קטעי דרך מסוימים שהרצף האורבאני הוא של בתים של ערבים. בשכונת פסגת זאב קראו מגילה בט"ו באדר מאז פורים הראשון בשכונה.³

הרב שריה דבליצקי סיפר שבשנת תשמ"ו הוא נסע עם הרב יהושע כ"ץ, רבה של מעלה אדומים, לכיוון נווה יעקב וראה שיש המשך בתים בתוך ע' אמה בכל הדרך, והורה שבנווה יעקב יש לנהוג כמו בשכונות ירושלים.⁴

סיכום: רצף בתים הוא המחבר בין מקומות וקובע שהם נחשבים כמו עיר אחת גם אם הרצף נשען על בתים של אינם יהודים.

ב. רמות: רצף אורבאני או קשר מוניציפאלי וחברתי

שכונת רמות קמה בשנת תשמ"מ. מאז ועד שנת כתיבת שורות אלו אין אחידות בין הקהילות ובתי הכנסת, וקראו בה מגילה בזמנים שונים. על זמן מקרא מגילה בשכונת רמות נכתב הרבה ע"י רבנים ופוסקים שפנו לקהל שומעיהם, ובמקרים רבים לא היה קשר בין הרבנים שעסקו בדבר. זו אחת הסיבות שאי אפשר היה

3. כך העיד בפני בכ"ז סיוון תש"ע תושב השכונה, פרופ' נח דנא פיקארד, נשיא בית הספר הגבוה לטכנולוגיה בירושלים. לדבריו, כך הורה להם הרב מרדכי אליהו.

4. הרב שריה דבליצקי, "ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים", בני ברק תשמ"ז, עמ' ג.

להגיע להחלטה מוסכמת ומקובלת על הכל מתי יש לקרוא מגילה בשכונת רמות. הדיון להלן הוא על בסיס הדיונים שהיו בין רבנים של קהילות שונות.

1. פסיקת בד"צ העדה החרדית

לקראת פורים תשמ"ב כתב הרב יצחק וייס, שהבד"צ של העדה החרדית פסק שלעת עתה יש לקרוא בשכונת רמות בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. פסק זה היה לאחר שחברי בית הדין של העדה החרדית נסעו לראות את המקום ונוכחו לדעת שאין רצף בתים מהשכונות שצמודות לעיר העתיקה עד שכונת רמות.⁵ פסק ההלכה הוא:

והנה שכונת רמות היא עוד הרבה הלאה מ[שכונת] סנהדריה וכדלהלן, ואם כן פשיטא דאינו בכלל נראה. וגם נוכחנו לדעת ובעינינו ראינו שהמרחק בין העיר ובין השכונה יותר מקמ"א אמה שאין שום בית או בורגנין שם, ואם כן הוי לא סמוך ולא נראה, כפי היוצא מדברי החזון איש ושאר פוסקים... דעת החזון איש והגאון הרב צבי פסח פרנק ז"ל להכריע דכל שאין הפסק יותר ממיל בין הבתים הראשונים לחומה אף שהעיר גדולה ונמשכת למרחוק, הרי כל העיר נחשבת כסמוכה, ואחר הבית האחרון אין נותנים מיל, אלא כל שהופסק יותר מע"א היינו קמ"א אמה בין השכונה לבתים המחוברים לעיר העתיקה קורין בי"ד כנ"ל. לכך החלטנו דלפי מצב שבין השכונה להעיר לעת עתה יש לקרות שם בי"ד בברכה. ומ"מ מטעם שיש סוברים דיש לחשוב שיעור מיל מסוף כל העיבורים, וגם שהמדידה היא מדידה ישרה אמרנו לקרות גם בט"ו בלא ברכה.⁶

חברי הבד"צ קיבלו את הגדרת החזון איש והרב פרנק, שאם יש רצף בתים מהעיר העתיקה עד לשכונה הנידונה, יש לראות את כל המרחב הרצוף כעיר אחת ולקרוא בה בט"ו באדר. לאחר בדיקה באזור שכונת רמות התברר שאין רצף בתים, ושכונת רמות גם איננה נראית לעיר העתיקה. המסקנה המתבקשת היא שעל

5. הרב מאיר בראנדסדארפער, "בנדון זמן קריאת המגילה בשכונת רמות בירושלים בי"ד או בט"ו", שו"ת קנה בושם, חלק ג, ירושלים תשס"ב, סימן מה, העיד שבין חברי הבד"צ של העדה החרדית שהשתתפו בסיוור היו הרב משה אריה פריינד והרב ישראל משה דושינסקי.

6. הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ח, ירושלים תשמ"ג, סימן סב. תאריך התשובה: פורים דפרזים תשמ"ב. התשובה נכתבה לרב אברהם יעקב זלזניק, ראש ישיבת 'עץ חיים' בירושלים. הרב זלזניק הגיב לתשובה. ראה: הרב אברהם יעקב זלזניק, "בענין קביעות יום הפורים בשכונות רחוקות", מוריה, שסא-שסג (תשע"א), עמ' נט-סז. הרב זלזניק טען שיש לקבל את עמדת הרבנים מהדור שקדם. הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ט, ירושלים תשמ"ה, סימן ע, השיב לו וחזר על עמדתו.

תושבי שכונת רמות לקרוא מגילה רק ב"ד באדר. אך מאחר שהיו פוסקים בדור שקדם להם שסברו שהגדרת סמוך היא מרחב מיל מהבית האחרון שברצף הבתים עד לעיר העתיקה, ושכונת רמות נמצאת במרחב מיל על בסיס מדידה קרקעית מהבית האחרון שברצף ולא בקו אווירי, הם הורו בכל זאת שיש לקרוא גם בט"ו ללא ברכה.⁷ הרב וייס לא ציין מי הם הפוסקים הללו, אך כפי הנראה כוונתו לרב טוביה ראזינטהאל, האדר"ת ועוד.⁸

פסק הבד"צ חיבר בין הגדרות שונות ל"סמוך". נטייתם היא כעמדת החזון איש והרב פרנק, אך הם ביקשו להתחשב גם בעמדה אחרת שלפיה שכונת רמות תוגדר כשכונה סמוכה לירושלים בשל היותה במרחב מיל מקצה הבית האחרון בשכונת הצמודות לעיר העתיקה.⁹

2. רבני העיר, ורבנים ראשיים

הרב יעקב בצלאל ז'ולטי, רבה של ירושלים (תשל"ח-תשמ"ב) וחבר בית הדין הגדול, סייר בשכונת רמות בשנתה הראשונה, ולדבריו ניתן לראות ממקום מסוים בשכונה את העיר העתיקה, ועל כן קבע שבשכונת רמות יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.¹⁰ לקראת פורים תשד"מ כתב הרב שלום משאש, רבה הספרדי של ירושלים, תשובה מקיפה באשר למעמדה של שכונת רמות:

7. הרב שריה דבליצקי, "בענין קריאת המגילה ברמות ע"י ירושלים", ירושלים הרים סביב לה, שנת תשמ"ו. הודפס בתוך: פרוזת ירושלים, עמ' עה-פד, הוא העיד בשמו של הרב יעקב שוורץ, תושב שכונת רמות, שכך הורה לו גם הרב ישראל יעקב קנייבסקי ("הסטייפלר"). כך פסק גם הרב יוסף ליברמן, "דיני פורים ברמת שלמה (שועפט) ורמות", שו"ת משנת יוסף, חלק ד, ירושלים תש"ס, עמ' רלא-רלג (התשובה משנת תשמ"ז). הרב ליברמן כתב שבט"ו באדר יש לקרוא מגילה בצנעה.
8. על עמדה זו של הרב טוביה ראזינטהאל, האדר"ת ושל רבנים נוספים, עמדנו לעיל בפרק ב.
9. הרב מיכאל בלייכר חישב את המרחק שבין שכונת רמות לשכונות הצמודות לעיר העתיקה על בסיס "הבלעת ריבועים" (עירובין נה ע"א). העיקרון בהלכה זו הוא שעיר הבנויה בצורה מאורכת, או שחלקים ממנה בנויים על רצועות הרים למשל, מרבעים את היקפה ומשם מודדים אלפים אמה לכל כיוון. ע"פ חישובים שונים נמצא ששכונת רמות נכללת בתוך הריבוע של ירושלים ועל כן מסקנתו היא שבשכונת רמות יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. ראה: הרב מיכאל בלייכר, "האם שכונת רמות נחשבת עיר אחת עם ירושלים – לענין תחום שבת ולענין קריאת מגילה", אורייתא, יא (תשנ"א), מהדורה ב, עמ' קנו-קס; "קריאת מגילה ברמות", זכר צבי – תחום שבת ומידותיו, ירושלים תשנ"ט, עמ' 30-37.
10. ראה: הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשס"ד, עמ' 112. גם הרב ישראל מאיר לאו טען בשנת תשנ"ז ששכונת רמות נראית מהעיר העתיקה אם מסתכלים על המרחב כאילו הוא חשוף ולא מתחשבים בבתי שנבנו באמצע ובאילנות ועצים שמסתירים. ראה: הרב ישראל מאיר לאו, "פורים בשכונות ירושלים החדשות", כנס לתורה שבע"פ, לח (תשנ"ז), עמ' מא, מו-מז; שו"ת יחל ישראל, חלק ג, ירושלים תשס"ג, סימן לו.

הרב שלום משאש

שכונת רמות שהיא אחת משכונות ירושלים וכל ענייניה מתנהלים ע"פ מועצה הדתית בירושלים, הן בכל עניני הכשרות, הן בעניני נישואין והרי זה בכלל מה שכתב הר"ן בפירושו הא' (ר"ן על מסכת מגילה, ב ע"א בדפי הרי"ף), דנראה וסמוך דקאמר, היינו שתחשב מתחומי הכרך, ואזי אם היא נראית אע"פ שהיא רחוקה ממיל נדונית ככרך, והוא נד"ד ממש... דמתחשב היינו לענין מסים וארנוניות, וכולהו איתנהו בנידון דידן, ואם כן גם הר"ן יודה בשכונת רמות דנחשב ככרך. ועוד דעדיפא בנידון דידן... אפשר לבא במכונית או באגד ואם

כן כשנחשוב הדרך לפי המכונית אין כאן שיעור מיל כלל, וזהו דבר שכלי ומוסבר מאד. שהרי טעמא של שיעור מיל שיבוא לתוך הכרך. ועיין בכף החיים (סימן תרפח ס"ק י) שהולכין לפי שיעור הרכבת... מכל האמור דמשערין במכוניות וגם בשם היא נקראת שכונת ירושלים, מוכח שהיא טפלה לה. וגם רוב אנשי השכונות עובדים בתוך ירושלים ובאים בכל יום לעבודתם בוקר וערב במכונית, וגם במסים וארנוניות היא מתחשבת עם ירושלים בודאי שתהיה נחשבת עם ירושלים לענין פורים ומגילה... הדין נותן דשכונת רמות תחשב עם ירושלים לפורים ולמקרא מגילה, וכן הוא נכון להרחיק מלאו דלא תתגודדו, לא תעשו אגודות אגודות וכל כמה שנמצא לייחד את כל ירושלים לגוש אחד ולחטיבה אחת הוא הטוב והנכון ובפרט שכבר נהגו כך הרבה שנים.¹¹

לדברי הרב משאש, הגדרת מקום כעיר אחת תלויה במימוש כמה תנאים: קשר מוניציפאלי דתי כלכלי ועסקי, וכן יכולת להגיע בכלי תחבורה בשיעור מרחק הליכת מיל, המאפשרת גם את נוחות הקשר הכלכלי והעסקי. תושבי שכונת רמות עומדים בקריטריון זה, ולכן עליהם לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. רבנים רבים יצאו נגד הטיעון של כף החיים באשר לחישוב שיעור מיל על בסיס זמן ולא על בסיס מרחק, מאחר שאמצעי התחבורה משתכללים ומשתפרים ויהיה ניתן לעבור מרחק גדול בזמן שיעור מהלך מיל. אך הרב משאש תמך בעמדה זו.¹²

11. הרב שלום משאש, "דין קריאת המגילה בשכונת רמות", שו"ת שמש ומגן, חלק א, ירושלים תשמ"ו, סימן נא.

12. בנימוק זה של כף החיים, עסקנו לעיל בפרק ג.

הרב משאש כתב שלקראת פורים תשד"מ הוא הודיע יחד עם עמיתו הרב יצחק קוליץ, רבה האשכנזי של ירושלים באותם ימים, במודעות שנתלו בלוחות שבבתי הכנסת בעיר, שעל תושבי שכונת רמות לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. הם התייחסו רק לשכונת רמות, מאחר שכפי הנראה תושבי השכונות האחרות ראו עצמם כירושלמים לכל דבר ונהגו לקרוא מגילה בט"ו באדר, בעוד שבשכונת רמות מתגוררת אוכלוסיה דתית וחרדית מגוונת מאוד, וקבוצות שונות נשמעות למורי ההוראה שלהם שמורים הוראות שונות. כאמור, על מודעה זו חתום גם הרב יצחק קוליץ, אך לא ידוע לנו על תשובה מנומקת שלו בעניין.

לקראת פורים תשמ"ה חזר הרב שלום משאש וכתב תשובה נוספת בעניין.¹³ הוא פרסם יחד עם עמיתו הרב יצחק קוליץ שעל תושבי שכונת רמות ותושבי שכונות אחרות לקרוא בט"ו באדר בלבד.¹⁴

באותה שנה פרסם גם הרב עובדיה יוסף, את עמדתו בעניין.¹⁵ דבריו שם הם הבסיס לתשובה שהוא פרסם כעבור כמה שנים בשו"ת יביע אומר:

על תושבי שכונת רמות הסמוכה לירושלים, ויש מגרש פנוי יותר ממיל בין ירושלים לרמות, לקרות את המגילה ב"ד בברכה... וממדת חסידות יקראו את המגילה גם בט"ו בלא ברכה.¹⁶

מודעה מטעם הרבנים הראשיים לירושלים, שפורסמה בעיתונות בל' שבט תשמ"ה

13. הרב שלום משאש, "עוד בענין רמות", שו"ת שמש ומגן, חלק א, ירושלים תשמ"ו, סימן נב.
14. ההודעה מטעמם נושאת את התאריך: ל' בשבט תשמ"ה. היא פורסמה בעיתון הצופה, ח' באדר תשמ"ה.
15. הרב עובדיה יוסף, שורשים, אדר תשמ"ה, עמ' 1-8. הרב דניאל אברהם הוא רב בשכונת רמות, והוא כתב שהרב עובדיה יוסף בקש ממנו בשנת תשד"מ לכתוב על זמן מקרא מגילה בשכונת רמות. ראה: הרב דניאל אברהם, שו"ת ברית אברהם, חלק א, ירושלים תשנ"ג, סימן כד. הרב דניאל אברהם חזר ועסק בעניין שכונת רמות גם בשו"ת ברית אברהם, חלק ב, ירושלים תשנ"ט, סימן כז, וטען שחיבור השכונה לעירוב עם רמת שלמה או סנהדריה לא יועיל דבר. התשובה נכתבה בר"ח אדר ב' תשנ"ז. בשו"ת ברית אברהם, חלק ג, ירושלים תשס"ה, סי' ד, חזר על העיקרון שרמות לא נחשבת לירושלים לעניין מקרא מגילה בשל ההלכות הייחודיות, אך יש לנהוג בה מנהגי ירושלים לכל דבר. ראה גם: הרב מיכאל פרץ, "קריאת המגילה ברמות", אהלי שם – אוצר פסקי פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' כט-לב; "קריאת המגילה ברמת שלמה-שועפט", שם עמ' לב-לה.
16. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ז, ירושלים תשנ"ג, אורח חיים, סימן נח.

הסיבה שיש לקרוא מגילה בברכה בי"ד באדר בשכונת רמות כדין עיר פרוזה, היא שאין רצף אורבאני בין שכונת רמות לשכונות הצמודות לעיר העתיקה. הרב עובדיה יוסף הסכים בכך למסקנות של הרב יצחק וייס, ראש הבד"צ של העדה החרדית. הרב עובדיה יוסף גם הגיב על תשובותיו ופסקיו של הרב שלום משאש. וכך כתב:

אמר המחבר, אחר שכתבתי תשובתי הנ"ל,¹⁷ והורתי כן ברבים לכל החברים המקשיבים לקולי, ואף ברדיו בפינת ההלכה פירסמו כן בשמי, הגיעה לידי תשובה מאת ידידי הגר"ש משאש שליט"א הרב הראשי וראב"ד לירושלים, ובה הודיע כי רוח אחרת עמו, וס"ל שעל תושבי רמות לקרות המגילה בט"ו ככל תושבי ירושלים. ותשובתו הנ"ל היא לו נדפסה בספרו שמש ומגן (סי' נא).¹⁸ ואחרי ראותי דבריו, שבתי לעיין בזה, ואני על משמרתי אעמודה... סוף דבר הכל נשמע שבשכונת רמות קוראים המגילה בי"ד בברכה ובט"ו בלא ברכה, ובעזה"י כשיבנו את המגרש הפנוי עד רמות, תחזור שכונת רמות להתאחד עם ירושלים, ויקראו בט"ו. ועתידה ירושלים להגיע עד שערי דמשק (ילקוט ישעיה תעב). במהרה בימינו אמן.¹⁹

בתשובה הוא התייחס גם לדבריו של הרב שלום משאש שכתב שבעקבות הפסק של הרב עובדיה יוסף לקרוא מגילה ברמות בי"ד באדר בלבד: "נתבלבלו אנשי רמות ונעשו אגודות אגודות, מהם עשו בט"ו כמנהגם בכל שנה, ומהם עשו בי"ד כהוראת הראשון לציין".²⁰ הרב עובדיה יוסף יצא נגד המסר העולה מתשובת הרב משאש שרוב תושבי שכונת רמות נהגו לקרוא בט"ו באדר, ואין לשנות את מנהגם. על כך כתב:

ובאמת שאין זה מדויק, ואדרבה כל החרדים לדבר ה' ובני תורה הדרים בשכונת רמות עושים מעשה כהוראתנו לקרות המגילה ביום י"ד, זולת אנשים מעטים שנהגו מעצמם בלי שאלת חכם לקרוא בט"ו כמנהג ירושלים, והם מיעוטא דמיעוטא דבטלי במיעוטייהו. כי רבים וגדולים פסקו כהוראתנו לקרוא בי"ד... וכן נוהגים כל חכמי לב הדרים בשכונת רמות. ואם כן אדרבה כלפי לייא שאין כדאי לשנות מנהגם שהוא נכון ע"פ ההלכה, ולהורות להם שיקראו בט"ו, שהוראה זו יש בה הרבה עקולי ופשרי מצד מחלוקת הפוסקים שיש בענין זה...

17. לעיל הערה 16.

18. בהמשך התשובה הוא התייחס גם לתשובה הנוספת של הרב שלום משאש, לעיל הע' 13.

19. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ז, ירושלים תשנ"ג, אורח חיים, סימן נט.

20. הרב שלום משאש, "דין קריאת המגילה בשכונת רמות", שו"ת שמש ומגן, חלק א, ירושלים תשמ"ו, סימן נא.

ומה שחזר לכתוב בשו"ת שמש ומגן (שם ס"ס נב), שכבר פשט המנהג בשכונת רמות זה שנים רבות לקרות המגילה בט"ו, זה אינו נכון, והמגיד לו כדבר הזה כיחש לו. וכבר מלתי אמורה שאדרבה המנהג הפשוט של בני תורה הדרים בשכונת רמות עד היום ועד בכלל לקרות המגילה בברכותיה בי"ד, וחסידיים ואנשי מעשה קוראים אותה גם בט"ו בלי ברכה. וכן העיד בפני רב השכונה דרמות הרה"ג ר' יהודה דרעי שליט"א. ופוק חזי מאי עמא דבר. וא"כ אדרבה צריך לחזק ידיהם שמנהגם נכון ע"פ ההלכה כמו שכתבנו.

הרב עובדיה יוסף חזר שוב על טענותיו, וסיים:

נמצא שכל גדולי דורינו סבירא ליה כמו שכתבנו להלכה ולמעשה, וכן מנהג רובא דרובא של הדרים בשכונת רמות.²¹

הוויכוח בין הרב עובדיה יוסף לבין הרב שלום משאש מתי רוב תושבי שכונת רמות קוראים מגילה, הוא כנראה בשל העובדה שרבים מתושבי רמות קראו מגילה בשני הימים – בי"ד ובט"ו באדר, אך באופנים שונים – בברכה או ללא ברכה ומסיבות שונות.

חלקם בוודאי נשמעו לפסיקת הרב עובדיה יוסף שכתב לקרוא בי"ד באדר בברכה מאחר שאין רצף בתים, וביום ט"ו באדר קראו בלא ברכה ממידת חסידות. חלק אחר נשמע בוודאי לפסק הבד"צ שהורה גם הוא באותן שנים לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה מאחר שאין רצף בתים, ובט"ו באדר ללא ברכה בשל התחשבות בפסיקות הלכתיות אחרות, וחלק אחר נשמעו בוודאי לפסיקת הרב שלום יוסף אלישיב שהורה שיש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, כל זמן שהשכונה

21. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ז, ירושלים תשנ"ג, אורח חיים סימנים נח-נט. הר"ע יוסף חזר על עמדתו זו שעל תושבי רמות לקרוא מגילה בי"ד באדר, פעמים אחדות במשך כמה שנים: משיעורי הראש"ל, ירושלים תשנ"ח, עמ' רעא, לקראת פורים תשנ"ז; משיעורי הראש"ל, ירושלים תשנ"ט, עמ' רסט, לקראת פורים תשנ"ח; משנת יוסף – שיעורים משנת תש"ס, עמ' קלא; משנת יוסף – שיעורים משנת תשס"ב, עמ' קלז; חזון עובדיה – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' קיא; בעיתון "יום ליום" של תנועת ש"ס, ט' באדר תשס"ט (5.3.09) עמ' 4, בשמו. כך כתבו גם בניו: הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף, חלק ה, ירושלים תשמ"ח, עמ' שו; קיצור ילקוט יוסף מועדים, ירושלים תשס"ו, עמ' תג; הרב דוד יוסף, תורת המועדים – פורים וחודש אדר, ירושלים תשנ"ח, עמ' רכא-רכט; הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס"ז, עמ' רנב, סיפר שהרב עובדיה יוסף נשאל ע"י קבוצת חיילים כשחל ליל י"ד באדר במוצאי שבת והיה עליהם לנסוע לתל אביב ולא היה בתל אביב מי שיקרא להם את המגילה, האם עדיף שיקראו בירושלים לפני שיסעו? והשיב: "לא כדאי. שיסעו לרמות ויקראו שם, וילכו". כך פסק גם הרב אברהם יוסף, באתר tog חדשות ותוכן יהודי:

ט' באדר א' תשע"א 49k – 105?id=105 – 49k <http://www.tog.co.il/he/Place.aspx?id=105>

י"א באדר תשע"ב 149836?id=149836 <http://www.moresheet.co.il/web/shut/shut2.aspx?id=149836>

לא היתה מעורבת בעירוב צורת הפתח עם שכונות ירושלים. תושבי רמות אחרים נשמעו להוראותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך שפסק לקרוא בט"ו באדר בלבד בשל היות השכונה חלק משכונותיה של ירושלים וכן לפסיקת רבני העיר הרב משאש והרב קולין, וקראו מגילה בט"ו באדר בברכה. סביר להניח שהיו כאלה שקראו בט"ו באדר בלבד מתוך תחושה והבנה שהם תושבי ירושלים לכל דבר ומבלי להעמיק בדיונים שבין הרבנים והפוסקים. יצא שהכל קראו מגילה בט"ו באדר בברכה או שלא בברכה, ומסיבות שונות, וחלק אחר קראו מגילה בי"ד באדר בלבד. נראה שבשל כך טען הרב משאש שהמנהג בשכונת רמות הוא לקרוא בט"ו באדר. לעומתו טען הרב עובדיה יוסף שהיום העיקרי שבו קוראים מגילה הוא בי"ד באדר בברכה.

רבני העיר ירושלים דבקו בעמדתם ששכונת רמות היא חלק מהעיר ירושלים ויש לקרוא בה מגילה בט"ו באדר.²² הם המשיכו לפרסם כך במשך כמה שנים. כך למשל היה נוסח ההודעה לקראת פורים תש"ן:

לשאלת רבים השכונות החדשות בירושלים – רמות, נוה יעקב, פסגת זאב, גילה, תלפיות מזרח, הר נוף, דינם כירושלים לכל מצוות הפורים: קריאת המגילה, משלוח מנות, מתנות לאביונים, סעודת פורים ואמירת על הניסים. יש לקיים ביום חמישה עשר באדר תש"ן.²³

3. פסיקות רבנים נוספים

גם רבנים שאינם תושבי ירושלים דנו בזמן מקרא מגילה בשכונת רמות. בשנת תשמ"ו טען הרב שריה דבליצקי מבני ברק, שהעובדה ששכונה כמו שכונת רמות נחשבת לשכונה מהעיר ירושלים ותושביה משלמים מסים לאותה עיר, איננה מספיקה כדי להגדירם כבני ירושלים לעניין מקרא מגילה בט"ו באדר:

רק אם הם סמוך או נראה אזי זה סימן שגם משתתפים בעניני העיר. אבל לא מספיק רק שמשתתפים בעניני העיר.²⁴

22. על נימוקיו של הרב משאש ומחלוקתו עם הרב עובדיה יוסף, ראה: הרב יחיאל יעקב סבח, "בענין קריאת המגילה בפורים בשכונת רמות אם חשיבא כירושלים ולקרי בט"ו או ביום י"ד כשאר הערים", מאור השמ"ש, ירושלים תשס"ח, עמ' תרפ-תרפג.

23. עיתון הצופה, "ב באדר תש"ן, עמ' 1.

24. הרב שריה דבליצקי, "ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים", בני ברק תשמ"ז, עמ' 20.

הקריטריון הקובע הוא היות המקום סמוך או נראה לעיר. סמוך הכוונה לרצף אורבאני. הקשר המוניציפאלי מלמד על הקשר בין השכונות ושכן מדובר באותה העיר, אך כל זה על בסיס העובדה שהמקום עומד באמות המידה של הגדרת מקום סמוך או נראה.

בפורים תשמ"ז כתב הרב מאיר הכהן קפלן, חבר בית הדין הרבני בתל אביב, שהרמב"ם בהל' מגילה (א, ד) היה עקבי וקרא לעיר מוקפת חומה בשם מדינה או כרך, וע"פ פירוש הגר"א למגילת אסתר (א, א) מדינה היא עיר גדולה שסביבה עיירות קטנות ופרוזות:

יוצא לפי זה שירושלים עיר הקדש שהיא עיר גדולה מאד והיא עיר הבירה ועיר המלוכה ויש לה כמה עיירות פרוזים ששייכים אליה, היא נקראת בשם מדינה. ולפיכך אין כל ספק כי כל העיירות הפרוזות הצמודות אליה ונקראות בשם שכונות פנימיות של ירושלים, קוראים את המגילה בט"ו באדר כמו שקוראים בירושלים העתיקה, מפני שבתקופת מלכות ישראל לפני חורבנה היתה ירושלים מתפשטת מאד ושם עיר הבירה היה על כולן. החומה שאנו רואים היום איננה החומה שהיתה בעבר הרחוק שבודאי היה לה חומה, אבל כמה עיירות פרוזות היו צמודים ושם ירושלים היה על כולן ולפיכך קראו לה בשם מדינה וכך לא בשם עיר, כי השם עיר איננו הולם לעיר הבירה.²⁵

דבריו של הרב קפלן דומים לדברי הרב משאש ששטח של עיר מוק"ח אינו מצטמצם רק למה שבתוך היקף החומה, אלא גם לפריסה שמחוצה לה. הרב קפלן עיגן טענה זו בכך שכך היה נהוג בעבר, ושלכך התכוון הרמב"ם כשכתב את ההלכה הזאת. אמנם אין בדברי הרמב"ם אחיזה לטענה שכך או מדינה הם ערים גדולות מאוד שסביבן עיירות קטנות ופרוזות, והתקנה באשר לקריאת מגילה בט"ו באדר לא נאמרה רק בירושלים, אלא בכל עיר מוקפת חומה מימות יב"ן. אין הוכחה לכך שכל הערים המוק"ח היו ערים גדולות שסביבן עיירות פרוזות שמתייחסות לעיר המוק"ח.

בשנת תשמ"ט יצא הרב דוד יהודיוף, חתנו של הרב ישראל אבוחצירה ("בבא סאלי") וראש כולל "ישראל לסגולתו", נגד טענתו של הרב עובדיה יוסף שאין רצף בתים מרמות עד השכונות הוותיקות. הדברים נאמרו בשיעור בעל פה והועלו אחר כך על הכתב:

אנחנו בעצמנו מדדנו את המרחק בין הבית האחרון של שכונת

25. הרב מאיר הכהן קפלן, "מושגי עזר ומדינה לגבי קריאת מגילה", עיתון הצופה, י"ד באדר תשמ"ז, עמ' 2.

מטרסדורף (על הסלע הגדול שלמרגלותיו סללו את כביש 9) עד הבית הראשון של רמות "בנה ביתך" בשעון של המכונת פעמיים, בשתי מכונות שונות, והתברר שהמרחק הוא בערך 800 מטר דהיינו פחות משיעור מיל. וידוע שהכביש אינו ישר, ובקו ישר המרחק קצר יותר. הגרע"י שליט"א כתב שהוא מסתמך על יודעי דבר שהמרחק הוא יותר מאלפיים אמה, אך לא מדד בעצמו. ואילו היה מודד בעצמו, ברור לנו מעל ומעבר לכל ספק, כי גם הגרע"י שליט"א, היה מסכים שתושבי רמות צריכים לקרוא בט"ו. ואולי גם הגאון ר' בן ציון [אבא שאול] שדן אם לצרף את רמות ע"י העירוב יודה שכשהמרחק קטן ממיל יש לצרף את רמות לירושלים אף בלי עירוב.²⁶

טענתו המרכזית היא שהרב עובדיה יוסף נשען על דיווחים של אחרים ולא בדק בעצמו את "השטח". העובדות משתנות ויש לבדוק אותן באופן ישיר.

הוא כתב עוד שהרב עובדיה יוסף ציטט את החזון איש ואת הרב פרנק שהשכונות המרוחקות צריכות להיות בתוך עיבורה של עיר. לדבריו, הרב יוסף היה גר ברח' אלקנה שהיה מרוחק מבתי שכונת הבוכרים ומהבתים של רח' צפניה ושל רח' ישא ברכה יותר מעיבורה של עיר, ורח' ירמיהו היה קרקע ריקה, ומשום צד לא התחבר רח' אלקנה בתוך שבעים אמה ושיריים, ובכל זאת קרא בט"ו באדר. על טענה זו ניתן להשיב שאכן בעבר נהגו בירושלים למנות מיל מקצה הבית האחרון שהיה ברצף עד לחומה. אך מאז שהרב צבי פסח פרנק והחזון איש הפרידו בין הגדרת סמוך הייחודית לעניין מקרא מגילה – מרחב מיל, לבין הגדרת עיר אחת על פי רצף מבנים, נהגו רבים לפסוק כמותם, וכך פסק גם הרב עובדיה יוסף.

בשנת תשנ"א כתב רבה הספרדי של העיר נתניה, הרב דוד חיים שלוש, שקשר מוניציפאלי יכול להגדיר מקום כעיר אחת לעניין מקרא מגילה, אך טען עוד שבשכונותיה החדשות של ירושלים הדבר משמעותי מסיבה נוספת. לדבריו, ההנמקה לכך שבעיר מוק"ח מימות יב"ן קוראים מגילה בט"ו באדר, היא על מנת לחלוק כבוד לארץ ישראל (ירושלמי מגילה א, א). אלא שכאן מדובר על כבודה של העיר ירושלים:

ירושלים שחבורה לה יחדו, וכל יושבי העיר משלמים מסים וארנונות לקופה אחת, שראוי לחלוק כבוד לירושלים המרחיבה מקום אוהלה שתחשב כולה מקשה אחת לקרוא כולם בט"ו. ומטעם זה גם השכונות

26. הרב דוד יהודיוף, "דין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים", קובץ מדרש דוד – חקרי הלכה, ד (תשנ"ו), עמ' יח-לו.

רמות והר נוף אף אם אינן סמוכות ונראות כדון, ראוי שיקראו בט"ו, משום כבודה של ירושלים.²⁷

יש כאן שימוש בנימוק מטא-הלכתי, שמצטרף לשיקול ההלכתי המקובל על רבים שקשר מוניציפאלי הוא הקובע את מעמד שכונה כחלק מעיר מוק"ח מימות יב"ן. לדבריו, לא נכון שבכל שכונה באותה עיר יקראו מגילה בתאריכים שונים, ובוודאי לא בירושלים. זאת תהיה פגיעה במעמדה ובכבודה של העיר ירושלים. יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד בכל השכונות שבשטחה המוניציפאלי של העיר, גם אם יתכן ששכונות רמות והר נוף לא עומדות בקריטריונים ההלכתיים הנדרשים להגדרתן כסמוכות או נראות.²⁸

המשמעות של עמדה זו היא שהחלטה שלטונית הקובעת את שטח הרשות המוניציפאלית, קובעת בעצם גם את הזמן שבו יקראו מגילה בשטח זה כשמדובר על עיר מוקפת חומה כמו ירושלים. למשרד הפנים, וכן למשרד האוצר, יש עניין לאחד רשויות מקומיות ואזוריות כדי לייעל את המנגנון הניהולי ולהפחית עלויות כספיות.²⁹ בעבר היה ניסיון לספח את מבשרת ציון לירושלים. אם הצעה זו תיושם בעתיד, על תושבי מבשרת ציון יהיה לקרוא מגילה בט"ו באדר כמו כל שכונה ירושלמית אחרת בשל כבודה של ירושלים.³⁰

הרב ישראל מאיר לאו, הרב הראשי לישראל (תשנ"ג-תשס"ג), התייחס בשנת תשנ"ו למעמדן של שכונות ירושלים, ובדבריו התייחס גם לשכונת רמות. לדעתו, שכונת רמות גם 'סמוכה' לירושלים הוותיקה במספק מקומות על פי עמדותיהם של כמה פוסקים. לאותם פוסקים הסוברים שיש למדוד מרחב מיל מקצה הבית האחרון (לעיל פרק ד), שכונת רמות נמצאת בתוך מרחב מיל מהבית האחרון של שכונת אונסדורף. כך גם אם נמדוד מקצה הבית האחרון של השכונה הערבית בית חנינא עד הבית הראשון של שכונת רמות ד' [קרית שומרי החומות]. לאותם פוסקים הדורשים רצף בתים, הרי ניתן למדוד מהבית הקיצוני בעיר עד למבנה של חברת חשמל הנמצא סמוך לכביש 9, ומשם לחוות הסוסים, ומשם לרמות ארזים.

27. הרב דוד חיים שלוש, "זמן מגילה בשכונות ירושלים", אורייתא, יא (תשנ"א), עמ' קמט-קנה; שו"ת חמדה גנוזה, חלק ב, נתניה תשנ"ו, סימן עב.

28. דברי הרב שלוש בענין שכונת הר נוף, פורסמו לראשונה בשנת תשנ"א, והוא חזר ופרסמם בספרו בשנת תשנ"ו. אך החל מפורים תש"ן הורו רבנים רבים שבשכונת הר נוף יש לקרוא בט"ו באדר בלבד, וכך נוהגים ברובם המוחלט של בתי הכנסת, מאחר שנוצר רצף אורבאני בין השכונה לבין השכונות הוותיקות, והשכונה עומדת בקריטריון הרצף האורבאני הנדרש לפי פוסקים רבים.

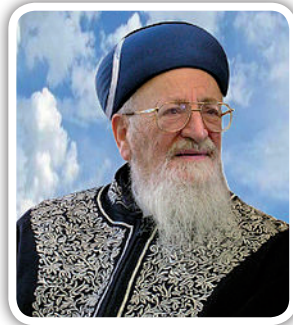
29. להלן כמה דוגמאות של איחוד רשויות מאז קום המדינה: בשנת תש"ט אוחדה יפו עם תל אביב; בשנת תשכ"ט אוחדו פרדס חנה וכרכור; בשנת תש"ן אוחדה המועצה האזורית עמק יזרעאל עם המועצה האזורית קישון, ועוד.

30. על קריאת מגילה בשכונת מבשרת ציון, נעסוק לקמן בפרק ז.

אם המרחק בין המבנים לא יעלה על שבעים אמה ושני שלישי האמה, יש להחשיב את המקום לרצף אחד. הוא גם החשיב את אזור התעשייה הר חוצבים כמחבר בין שכונת רמות לבין השכונות הוותיקות של ירושלים, לצורך הגדרת שכונת רמות כמקום שיקראו בו מגילה בט"ו באדר.³¹

בשנת תשס"ג הזכיר הרב משאש את תשובותיו בעניין שכונת רמות, כשהורה לתושבי שכונת הר חומה לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, על בסיס אותם טעמים ועקרונות.³²

הרב מרדכי אליהו

לקראת פורים תשס"ג יצא הראשון לציון הרב מרדכי אליהו, לבדוק את "השטח" באזור שכונת רמות וכן בשכונת הר חומה, וכך כתב:

רמות היא רחוקה מהעיר העתיקה ואעפ"כ היא נמשכת בסמוך לשכונות האחרות לירושלים העתיקה... ולפיכך למסקנא עיני ראו ולא זר ולא משמועה אומרים. שכונת רמות וכן שכונת הר חומה הם נראה וסמוך לעיר העתיקה, ועל כן יש לקרוא בה בירושלים ממש ביום ט"ו, דהיינו פורים דמוקפין.³³

הוויכוח בשאלה מה עשו רוב תושבי שכונת רמות, חשף בעיה עמוקה יותר. אין אחידות באשר לזמן מקרא מגילה וציון יום הפורים. בשכונת רמות מתגוררת אוכלוסייה גדולה המורכבת מתלמידי חכמים ואברכים הנשמעים להוראות רבנים, כל אדם בהתאם לחוג שהוא משתייך אליו. אם בעבר היה נפוץ ציבור קבע עובדות "בשטח", בשכונות אלו אין זה כך. הוראת רבנים היא דבר מחייב אצלם, ואף אדם לא ימרה את פסיקת רבותיו או רבני החוג והמסגרת שהוא שייך להם. ציבור דתי ומסורתי אחר איננו מרגיש כפוף לפסיקת רב כלשהו, או שנוח לו עם פסיקת רבני העיר שפסקו לקרוא בט"ו באדר בלבד. העובדה שלא היתה עמדה אחידה בין תושבי שכונת רמות, ושכל בית כנסת נוהגים אחרת, היא בעייתית

31. הרב ישראל מאיר לאו, "פורים בשכונות ירושלים החדשות", כנס לתורה שבע"פ לח (תשנ"ז), עמ' מו; שו"ת יחל ישראל, חלק ג, ירושלים תשס"ג, סימן לז.

32. צילום תשובת הרב משאש בכתב ידו, מיום י"א באדר א' תשס"ג (חודש לפני פטירתו, נפטר בי' בניסן תשס"ג), מופיעה אצל: הרב אריאל מאיר אדרי, "אני חומה – קריאת מגילה בשכונת הר חומה", ירושלים תשס"ו, עמ' 20.

33. הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשס"ד, עמ' 310-311. בספר צילום מכתבו של הרב מרדכי אליהו.

מאוד. זהו מצב מבלבל מאוד, והוא בוודאי אינו נראה תקין כלפי אלה שאינם בקיאים בכל פרטי ההלכות והנימוקים לכאן ולכאן.³⁴

לסיכום: הדיון על אודות זמן מקרא מגילה בשכונת רמות הראה עד כמה השתרשה בין פוסקים העמדה של החזון איש לפיו רצף אורבאני הוא המחבר בין חלקי עיקר לענין מקרא מגילה. השומעים לדברי אותם פוסקים נענו לפסקיהם, וקראו מגילה בשכונת רמות בי"ד באדר בברכה, והמעונינים קראו גם בט"ו באדר ללא ברכה. התושבים לא ביטאו את אותה תחושה שייכות לירושלים והרצון להיות "ירושלמיים" לענין מקרא מגילה כפי שביטאו בעבר בשכונות אחרות. משקלם של הפוסקים כמו הבד"צ, וכן הרב עובדיה יוסף, היה משמעותי יותר.

ג. הר נוף: רצף אורבאני המבוסס על מבני תעשייה

שכונת הר נוף נוסדה בשנת תשמ"ה. כבר בשנים הראשונות להקמת השכונה נהגו תושבים רבים בשכונת הר נוף לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. הם ראו עצמם כתושבי ירושלים לכל דבר ועניין.³⁵

הרב דוד יוסף, רבה הספרדי של שכונת הר נוף, תמך בעמדה שלפיה רצף של בתים הוא המכליל את השכונה במסגרת העיר. הוא העיד שבשנותיים הראשונות לאכלוס השכונה, היה המרחק מבתי שכונת הר נוף עד שכונת גבעת שאול למעלה מאלפיים אמה. באותן שנים הוא הורה לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.³⁶

לקראת פורים תשמ"ו סייר הרב שריה דבליצקי מבני ברק בשכונת הר נוף,

34. רבנים נוספים התקשו להכריע בשאלה כיצד לנהוג בפועל. הרב זבולון שוב שימש כראש ישיבת רמת שלמה בירושלים, וגם הוא עסק במעמדה של שכונת רמות לענין מקרא מגילה. כבר בעמוד הפתיחה של הספר ניתן להבין את עמדתו בעניין. הוא כתב ליד שמו, את מקום מגוריו בירושלים כך: "רמות על יד ירושלים". שכונת רמות היא על יד ירושלים ואיננה חלק מירושלים. הוא דן באריכות בעמדות השונות ביחס לשכונת רמות, ומסקנתו היא: "שאינו לנו בזה דברים מבוררים שנוכל לומר שאנו יודעים בודאי שיש לה דין סמוך... דבשביל קריאת ט"ו צריך ודאי, ובשביל קריאת י"ד מספיק ספק המבין יבין... ולכן אחר דרמות ספק היא, קורין בה בי"ד מעיקר הדין, ובט"ו מספק" ("גדרי סמוך ונראה", שערי זבולון – על עניני פורים, ירושלים תשמ"ט, עמ' יג-ז). דברים דומים כתב גם ראש ישיבת 'הפקדתי שומרים' בירושלים, הרב דניאל פלבני, מעדני דניאל – פורים, ירושלים תשנ"ג, עמ' 211. הוא כתב כך גם ביחס לשכונת הר נוף, אף שבשנת תש"ן כבר הסכימו רבנים רבים שבשכונת הר נוף יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.

35. על בסיס בירור עם מספר תושבים ותיקים בשכונה.

36. על השתלשלות זמני קריאת המגילה בשכונת הר נוף בשנותיה הראשונות: הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשנ"ח, עמ' רכז.

ונוכח לראות שהיא אכן סמוכה ונראית לבית האחרון בגבעת שאול, אך איננה סמוכה ונראית לירושלים העתיקה, והורה לקרוא בי"ד באדר.³⁷

בשנת תשמ"ז הצטמצם המרחק בין השכונות בשל בניית בתים נוספים, והוא היה פחות מאלפיים אמה אך עדיין יותר משבעים אמה ושני שלישי האמה. הרב בן ציון אבא שאול פסק בשנת תשמ"ז שבשכונת הר נוף יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, אם כי כתב שאינו רוצה להכריע.³⁸ הרב יצחק יוסף כתב, שאביו, הרב עובדיה יוסף, פסק לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.³⁹

בז' בכסלו תשמ"ט שוב סייר הרב דבליצקי בשכונת הר נוף, ונוכח לראות שורת בניינים חדשים בגמר בנייה, שעד פורים של אותה שנה ייכנסו הדיירים לגור בהם. הבתים הללו חיברו את שכונת הר נוף עם שכונת גבעת שאול. אך עם זאת כתב שעדיין אין מקום לקרוא בכל שכונת הר נוף בט"ו באדר:

אמנם ראיתי דחיבור זה מועיל רק עד רחוב הקבלן עד צריף הבניה של הקבלן כדורי, ומשם ואילך יש הפסק ניכר. על כן לעת עתה כל הר נוף משם ואילך הוא נשאר בכלל הספק ושורת הדין לנהוג בה כבערי הספקות. כמו כן בדרום גבעת שאול, כפר הנוער החדש וקרית ויז'ניץ אינם מחוברים לגבעת שאול, וגם בהם יש לנהוג כבערי הספקות.⁴⁰

אך מלבד שינוי זה ביחס לכמה רחובות בשכונת הר נוף, הוא פסק שיש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.

בשנים הבאות התרחבה השכונה וכן התפתח איזור תעשייה שחיבר בין שכונת הר נוף לגבעת שאול. לקראת פורים תש"ן יצא הרב עובדיה יוסף בעצמו לבדוק את "השטח" ופסק שבשכונת הר נוף יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.⁴¹ לדברי בנו

37. הרב שריה דבליצקי, "בענין קריאת המגילה ברמות ע"י ירושלים – ירושלים הרים סביב לה", שנת תשמ"ו. הודפס בתוך: פרזות ירושלים, עמ' עה-פד. תאריך כתיבת התשובה: יום ה', תשא תשמ"ו. לקראת פורים תשמ"ז הוציא הרב דבליצקי קונטרס בעניין זה, ובו חזר על עיקרי הדברים והרחיב אותם. ראה: הרב שריה דבליצקי, "ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים", בני ברק תשמ"ז, עמ' 3-10 (המובאות להלן הן ממהדורת תשמ"ז).

38. הרב בן ציון אבא שאול, "בדין שכונות הסמוכות לירושלים לענין מקרא מגילה", שו"ת אור לציון, ירושלים תשמ"ז, סימן מה, עמ' קה-קז.

39. הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף – מועדים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 306.

40. הרב שריה דבליצקי, "ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים", בני ברק תשמ"ט, עמ' 4. חוברת זו היא מהדורה שנייה של מהדורת תשמ"ז. בעמוד זה, שנכתב בט' בכסלו תשמ"ט כתב הרב דבליצקי הקדמה למהדורה השנייה ובה התייחס למצב הנתון החדש בשכונת הר נוף. מלבד זאת אין הבדל בין המהדורות.

41. צילום "הודעה לרבים" מאת הרב עובדיה יוסף בעניין זה מיום ח' באדר תש"ן, אצל: הרב משה

הרב דוד יוסף, מאז שנת תש"ן פשט המנהג בשכונת הר נוף והכל קראו מגילה בט"ו באדר בלבד.⁴²

ובכל זאת היה מי שהורה שיש לקרוא מגילה בשכונת הר נוף גם בי"ד באדר ללא ברכה. הרב משה שטרנבוך היה סגן ראש העדה החרדית בירושלים ותושב שכונת הר נוף. הוא התלבט בשאלות עקרוניות בקשר לזמן מקרא מגילה בהר נוף. אם ניתן כלל להגדיר מקום סמוך לסמוך אחר ולא לעיר המוק"ח, ואולי יש לחשוש לשיטת הרימ"ט, וכיצד יש לנהוג בשכונת הר נוף כשלא היה רצף בתים משכונת גבעת שאול עד שכונת הר נוף. דעתו האישית היתה שהיה צריך לפסוק כמו בכל מקום מסופק ולקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. אך הרב שטרנבוך היה מודע לכך שפסיקת ההלכה כזאת לא תתקבל בשכונת הר נוף, שבה נהגו רבים לקרוא מגילה בט"ו בלבד. פסיקה כזאת היתה גם גורמת לכך שהוא והשומעים לו יעברו על איסור "לא תתגודדו". לכן הציע לבאי בית הכנסת שבו התפלל את הפתרון הבא:

לכן למעשה לדעתי שקורין בי"ד ללא ברכה, ויש להכריז בתנאי מפורש שרוצה לצאת רק אם הזמן בי"ד באדר (שבלי זה בן ט"ו שקרא בי"ד יצא), ובט"ו נניח שאר הציבור שבשכונה למנהגם שנתפשט לקרוא בברכה בט"ו, והמחמירין לעצמם לא לברך בט"ו באדר לא משתבש. וכי האי גוונא שקורין בי"ד בלי ברכה דוקא אין חשש 'לא תתגודדו', שמוכח ממה שאינו מברך שאינו עושה אלא לחומרא. ולכן אנו קוראים בבית הכנסת שלנו בהר נוף בי"ד בלי ברכה בתנאי, ובט"ו שומעים בשכונה מהנהג בט"ו ומברך, ובזה יצאנו מהמבוכה וכנלענ"ד עיקר, ונהגנו כן בס"ד למעשה בבית הכנסת שלנו בהר נוף.⁴³

הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' 271.

42. הרב דוד יוסף, תורת המועדים – פורים וחודש אדר, ירושלים תשנ"ח, עמ' רכא-רכט.
43. הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סי' שמז, עמ' רצד-רצה. הצעתו זו של הרב שטרנבוך דומה למה שהכיר בשכונת עץ חיים בירושלים שבה הנהיג הרימ"ט לקרוא מגילה בי"ד באדר, בעוד שבשכונות מערביות מעץ חיים ורחוקות יותר מהכרך, קראו בט"ו באדר (על עמדת הרימ"ט, ראה בפרק ג). גם אז הציע הרב שטרנבוך להתנות על חובת הקריאה בי"ד באדר (מועדים וזמנים השלם, חלק ח, ירושלים תשמ"א, סי' קפד עמ' מד). הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ"ז, סימן רלב, עמ' רנד, העיד על עצמו שבעת שהתגורר בשכונת רוממה הוא קרא בי"ד באדר בצנעה ביחידות לצאת מכל ספק. אלא שאז היתה זו הנהגה של יחידים, וכעת הציע זאת כהתנהלות לרבים או לפחות לבאי בית הכנסת שבו התפלל. כך נהג הרב שטרנבוך גם בעת שהיתה ירושלים העתיקה בידי הירדנים. הוא היה קורא גם בי"ד באדר ומתנה על חובת הקריאה ביום זה (מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ"ו, סימן קפה). הרב שטרנבוך הורה גם לתושבי שכונת רמת שלמה לקרוא בשני הימים ולעשות תנאי

באותן השנים שלא היה רצף אורבאני בין שכונת הר נוף לגבעת שאול, טען הרב שטרנבוך שיש לבדוק בכל שנה אולי כבר נוצר רצף אורבאני ברור בין שכונת הר נוף לבין השכונות האחרות:

מיהו צריך בירור מדי שנה אולי נשתנה המצב ושוב נבלע תחום הר נוף תוך קמ"א אמה מסוף העיר שנתרחב. וכפי הנודע כעת מחובר ממש באזור תעשייה ובו חדרי אוכל לעובדים תוך קמ"א אמה ושירים, ולכן בזה אפשר לכתחילה לברך בט"ו, אלא שיש לקיים מצוות היום גם בי"ד ללא ברכה.⁴⁴

הדרישה לרצף בתים מהעיר המוק"ח עד מקום מסוים שאותו מבקשים להכליל במסגרת המרחב שבו יקראו מגילה בט"ו באדר, מבוססת על ההנחה שבבתים מתגוררים אנשים שמנהלים אורח חיים טבעי של בני אדם.⁴⁵ האם גם אזור תעשייה שעובדים בו במשך היום אך לא מתגוררים בו בלילות ובשבתות ובמועד, אפשר להכלילו ברצף האורבאני? בין שכונת גבעת שאול לבין שכונת הר נוף הוקם במשך השנים איזור תעשייה. אף שאין מדובר על מבני מגורים, טען הרב שטרנבוך שרצף המבוסס על אזור תעשייה מחזק את קביעתו שיש לקרוא בברכה בט"ו באדר, אך הוא הורה שיש להמשיך ולקיים את מצוות היום גם בי"ד באדר, כנראה בשל העובדה שהוא לא היה בטוח בעמדה זו.

הרב שטרנבוך כתב תשובה נוספת בנושא. אין תאריך לתשובה זו והיא פורסמה בספר שיצא בשנת תשנ"ז:

בספרנו תשובות והנהגות חלק ב (סימן שמז) כתבנו שבשכונת הר נוף קורין גם בי"ד בלי ברכה. אכן רובא דרובא דתושבי השכונה נוהגין לקרוא רק בט"ו, ובניתיים נתחברה השכונה לעיר תוך ע' אמה ושירים, והחשש נשאר רק משום אזור התעשייה שמא לא הוי חיבור. שאע"פ שיש בו בנינים מ"מ אינו בית דירה, אבל יש לומר דהואיל ויש שם חדר אוכל לפועלים שאוכלים שם סעודתם, וכן יש באחד מהם אולם חתונות מסתמא מהני. רק יש אומרים שעדיין אין זה קבוע, וכן יש עוד חששות אם הכל נהיה מוקף לדירה מחמת כן, והסכימו הגדולים לקרוא רק בט"ו, רק יש חוששים לחומרא וקורין גם בי"ד. ומהאי טעמא לא שמיע לי דעת חכם אחד שפירסם לברך בי"ד, וחוששני

(שו"ת תשובות והנהגות, חלק ד, ירושלים תשס"ב, סימן קעז), וכך הורה גם לתושבי מעלה אדומים (אצל: הרב אברהם יחיאל דויטש, "בדין סמוך לכרך", קול מהיכל, ו [תשס"ז], עמ' רח).

44. הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סי' שמז, עמ' רצד-רצה.

45. כך על בסיס האמור בתוספתא עירובין (ליברמן) ד, ז-ח. המכנה המשותף לדוגמאות המצוינות שם הוא שמדובר על בית דירה.

שזהו איסור תורה דלא תתגודדו, דכשיש חילוקי דעות חייבין לעמוד
למנין ולהכריע כפי הרוב.⁴⁶

הרב שטרנבוך הודה שרוב רובם של תושבי השכונה קוראים בט"ו באדר, ובעצם מאז שהתחברה השכונה באמצעות אזור התעשייה לשכונת גבעת שאול, היה צריך להיות מוסכם על הכל שבשכונת הר נוף יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. אלא שבשל חששות שמא מבני תעשייה אינם נחשבים ליוצרים חיבור, הורה בבית הכנסת שבו התפלל בשכונת הר נוף, שיש לקרוא מגילה גם בי"ד באדר ללא ברכה, ובהתניה.

הרב שטרנבוך יצא כנגד הוראתו של חכם שפסק לקרוא בי"ד באדר בלבד. לדבריו, יש בזה איסור "לא תתגודדו" וברכה לבטלה. נראה שכוונתו לרב משה שמואל שפירא ששימש כראש ישיבת באר יעקב והיה גם חבר מועצת גדולי התורה. ישיבת באר יעקב עברה לשכונת הר נוף בירושלים בשנת תש"ן, וכעבור עשר שנים שבה למקומה בבאר יעקב. הרב שפירא עסק בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונת הר נוף. הוא ציין למחלוקת הפוסקים אם סמוך הוא עד מיל מהחומה כעמדת הרימ"ט, או כעמדת החזון איש, ומסקנתו:

שבנידון זמניהם דהר נוף דבפלוגתא דפוסקי זמננו שליט"א מידי ספיקא לא יצאנו... ומשום כן נהגו בישיבתנו כדין ספק מוקפין, וע"פ אדוננו הגאון זללה"ה, כי יום י"ד הוא יום זמנו לכל.⁴⁷

לא ברור למי קרא הרב שפירא "אדוננו הגאון" שעל פיו יש לקרוא בי"ד באדר. אכן, בשנת תש"ן שינו גם הרב עובדיה יוסף ובנו הרב דוד יוסף את פסק ההלכה באשר לזמן מקרא מגילה בשכונת הר נוף, וקבעו שבשל הרצף האורבאני לשכונת גבעת שאול, יש לקרוא בשכונת הר נוף בט"ו בלבד. כאמור, חלק ניכר מתושבי השכונה נהגו כך כבר מהשנה הראשונה למגוריהם בהר נוף. אשר על כן, אם בשנת תשנ"ז יצא הרב שטרנבוך כנגד מי שהורה לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה בשכונת הר נוף, נראה שכוונתו לרב משה שמואל שפירא, בהנחה שהוא המשיך לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד גם לאחר שהיה ברור ששכונת הר נוף התחברה לשכונת גבעת שאול, ושהנורמה המקובלת אצל הרוב המוחלט היא לקרוא בט"ו באדר בברכה.

במקום נוסף עיגן הרב שטרנבוך את הצעתו לקרוא בשכונת הר נוף בי"ד באדר ללא ברכה ובט"ו באדר בברכה. הוא נעזר בדברים שכתב לו הרב יקותיאל יהודה

46. הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ"ז, סימן רלב, עמ' רנא.
47. הרב משה שמואל שפירא, "בדין סמוך לכרך", קונטרס הביאורים וקובץ ענינים למועדים, ירושלים תש"ן, עמ' 149.

הלברשטאם, האדמו"ר מקלויזנבורג-צאנז, שטען שמקום שנהגו בו בתחילה לקרוא בי"ד באדר, ואח"כ הרחיבו את המקום בסמיכות לכרך, יש להמשיך לקרוא גם בי"ד באדר:

לא בטל דינו הקודם וקורא גם עכשו בי"ד כמקודם וכרוב העולם... ולכן אנו מחמירים בבית הכנסת שלנו (על שם הגר"א) בלי נדר עד ביאת משיח צדקנו בקרוב לקרות גם בי"ד כיון שאינו סמוך, והוא יותר ממיל מהעיר העתיקה, ושפיר קרינן בתנאי בספק גם בי"ד... וחביבא לן המצוה דפורים לצאת כל ספק, וכשיבוא אליהו נדע היאך לנהוג.⁴⁸

אמנם בעבר כשהמקום היה פרוז קראו בי"ד באדר בברכה, אך ע"פ הצעת הרב הלברשטאם אמנם יש להמשיך לקרוא מגילה בי"ד באדר, אך ללא ברכה. האמירה שבפסיקה של הרב הלברשטאם, לה הסכים הרב שטרנבוך היא, שבמקום פרוז שהתרחב ונמצא סמוך למקום מוק"ח ממשיכים לקרוא בי"ד באדר, וההכרזה של הרב שטרנבוך שכך ימשיכו לנהוג בבית הכנסת שבו מתפלל הרב שטרנבוך "עד ביאת משיח צדקנו", היא הנמקה הלכתית שאיננה תלויה בהתנהלות של תושבי השכונה. סיום דבריו של הרב שטרנבוך: "וחביבא לן המצוה דפורים לצאת כל ספק, וכשיבוא אליהו נדע היאך לנהוג", מלמד שהוא לא בטוח לחלוטין בנכונותה של פסיקה הלכתית זו ובכל זאת הוא הכריז על מימושה. עם זאת, הרב שטרנבוך עצמו גם טען שלפי דעתו יש לקרוא בשכונת הר נוף בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה כמו בכל מקום מסופק אחר, אך הוא שינה את פסיקתו מאחר שהיה ער לעובדה שרוב תושבי השכונה קוראים בט"ו באדר בלבד, והוראה לקרוא בברכה בי"ד באדר לקהל מצומצם שיישמע לו, היא עבירה על איסור "לא תתגודדו".

בהזדמנות אחרת טען הרב שטרנבוך שיש מקום לקרוא מגילה בכל שכונות העיר החדשה גם בי"ד באדר, מאחר שתקנת סמוך היא רק כשהמקום הסמוך קטן יותר מהעיר המוק"ח ובטל אליו. אך ירושלים החדשה היא עיר גדולה שאיננה מתבטלת לעיר העתיקה:

ולענ"ד העיקר לקרוא רק בט"ו בכל העיר והמחובר לה היום, ומכל מקום המחמיר לקרוא נמי בכל החדשה בצינעא בי"ד מטעם שלא בטלה לכרך אלא כפר, לא הפסיד. ואם לא נהגו להחמיר כן בדור

48. הרב יקותיאל יהודה הלברשטאם, שו"ת דברי יציב, חלק אורח חיים, ירושלים תשנ"ו, סימן רצה; הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ"ז, סימן רלג, עמ' רנב-רנג; "קריאת המגילה במקומות שיש בהם ספק י"ד או ט"ו בירושלים וערי ישראל היום", שם, סימן רלה, עמ' רנד-רנה.

שלפנינו, לא היה אז יישוב גדול כל כך כחדשה כמו היום. ולכן אם נוהג להחמיר עד עכשו אינו צריך לשנות, רק אם יקרא היום ובצינעא דוקא, ולא כאלו המחמירים לקרוא בציבור ובברכה שאין זה הידור רק חשש לא תתגודדו, מה שאין כן בקורא לעצמו ובני ביתו בצינעא מפני שינוי המקום אין בזה חשש כלל.⁴⁹

בולט לאורך כל הדרך שהרב שטרנבוך לא היה שלם עם הקביעה לקרוא מגילה בכל שכונות ירושלים בט"ו באדר בלבד, והוא הציע סיבות שונות ומגוונות לקריאת מגילה גם בי"ד באדר (אם כי ללא ברכה, על תנאי ובצנעה), מאחר שהיה מודע לכך שהוא בעמדת מיעוט ולא רצה לעבור על איסור "לא תתגודדו".

לסיכום: בשנים הראשונות מאז הקמת שכונת הר נוף, היא היתה רחוקה משכונות ירושלים הוותיקות. מסיבה זו היו שקראו בה בי"ד באדר בלבד. אך כשהיה ברור לרב השכונה הרב דוד יוסף שאזור התעשייה בגבעת שאול יוצר רצף אורבאני המבוסס על מבני תעשייה וחנויות, הוא פסק שזהו רצף תקין הלכתית מאחר שמדובר במבני קבע ואנשים מצויים שם במשך היום ואף מקצת מהלילה (אולמי שמחות, מסעדות, מרכולים שנסגרים בשעה מאוחרת, וכד') ו"שפיר מצטרפים בתים אילו בין הר נוף לגבעת שאול".⁵⁰ אך הרב משה שטרנבוך התלבט בקביעות וללא הכרעה ברורה אם מבני תעשייה יוצרים רצף אורבאני תקין הלכתית כדי לקבוע ששכונת הר נוף מחוברת לירושלים לעניין מקרא מגילה בט"ו באדר. הוא הציע הצעה מורכבת לקרוא מגילה בי"ד באדר ללא ברכה ובט"ו באדר בברכה, אך היה מודע לכך שהוא מייצג עמדת מיעוט, ושרוב תושבי השכונה קראו מגילה בט"ו באדר בלבד, וחלקם הגדול עשו כן כבר מהשנה הראשונה למגוריהם בה.

ד. רמת שלמה

שכונת רמת שלמה הוקמה בשנת תשנ"ה. היא נמצאת בצפון ירושלים וקרובה לשכונות הוותיקות יותר משכונת רמות. בשנת תשנ"ז מדד ובדק הרב ישראל משה דושינסקי, שהיה הגאב"ד של העדה החרדית את המרחק משועפט – השכונה הערבית – עד לבית הראשון ברמת שלמה, ומצא שהמרחק הוא 200 מ'. מהעיר העתיקה עד אחרי שועפט הערבית היה קיים רצף של בתים. כמו כן ממרומי שכונת רמת שלמה נשקף ונראה חלק מסוים מחלקה הצפונית של חומת העיר העתיקה. הרב מתתיהו דייטש התקין עירוב שחיבר בין רמת שלמה לבין הבתים

49. הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ו, ירושלים תשנ"ב, סימן קח, עמ' קעא-קעב.

50. הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשנ"ח, עמ' רכז, בשם אביו הרב עובדיה יוסף.

בשועפט.⁵¹ בעקבות כך קבעו חברי הבד"צ של העדה החרדית שבשכונת רמת שלמה יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.⁵²

הרב דייטש כתב שהוא שאל את הרב שמואל וואזנר על זמן קריאת המגילה ברמת שלמה, והוא השיב לו שיש לקרוא בט"ו באדר. הרב וואזנר כתב לו שכבר הבד"ץ של העדה החרדית הורה לקרוא בט"ו באדר, מאחר שהשכונה קרובה מאוד לעיה"ק ורואים משם את חומת העיר ומקום המקדש. כמו כן השכונה היא חלק מהעיר ירושלים, ועל פי חלק מהפוסקים קיימת דרישה שהמקום הסמוך "יהיה גם מעורב עם העיר בעניניהם, וזה שייך ביותר בעיר הזאת".⁵³

הרב מתתיה דייטש שאל גם את הרב משה שטרנבוך ששימש גם כחבר הבד"ץ של העדה החרדית בירושלים, מה עמדת הבד"צ באשר לקריאת מגילה ברמת שלמה. הרב שטרנבוך הפריד בין עמדתו האישית לבין פסיקת הבד"צ. לדבריו, עמדת הבד"צ היא:

סומכים בעיקר על המנהג העתיק לספח שכונות חדשות אף שיש יותר מקמ"א אמה וכמו בבית וגן בהתחלה וכד', ודעת הבד"צ שגדול כח המנהג שסמכו על ג' דברים כדיבואר ואין לנו לשנות, וסמכתי ידי להורות ברבים ובפרט שתושבי עיה"ק משתוקקים להיות ככרך ומסופקני אם ישמעו אחרת, הורינו כפסק הלכה לקרוא שמה בט"ו, ולא דמי לשכונת רמות וכמו שיבואר.

ולמעשה הדין לקרוא בט"ו יסודו מג' טעמים: א. נראה עיר העתיקה, ולרוב הפוסקים בזה אפילו יותר ממיל קורין בט"ו. ב. העירוב מחבר להעיר ובזה דינו כט"ו שעירוב מחבר. ג. השיעור מיל היינו מבית אחרון סמוך לכרך, ולא מהכרך גופא, ולכן דינו כט"ו. ויש לצדד עוד טעם ששמו בהעיר ומשתתפת עימו על כן דינו כמוהו דלא ליהוי לא

51. הרב מתתיה דייטש, "קביעת יום הפורים בשכונה החדשה רמת שלמה-שועפט", נתיבות אדם, ירושלים תשס"א, סימן כב. התשובה מתאריך: א' באדר א' תשנ"ז. על הקמת העירוב המחבר בין השכונות פורסמה ידיעה גם בעיתון "המודיע", י"ב באדר ב' תשנ"ז, עמ' יא.

52. עיתון "המודיע" שם.

53. הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי, חלק ט, בני ברק תשנ"ז, סימן קמד. תאריך כתיבת התשובה: צום אסתר תשנ"ו. התשובה מופיעה גם בספרו של הרב מתתיה דייטש (לעיל הערה 51). סימן כג. הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי, חלק י, בני ברק תשס"ב, סימן קד, עסק פעם נוספת בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונת רמת שלמה, שנה אחר כך בערב ר"ח אדר תשנ"ח. בתשובה לרב יוסף ליברמן הוא חזר על הטיעונים הקודמים, והוסיף עוד: "ראוי להצטרף מה שנקרא על שם ירושלים וכלול עמה בתקנות ומסים ואינה רק עיר סמוכה, וכיון שגם בקרוב יתחבר שועפט לגמרי עם ירושלים, מן החכמה לנטות להלכה לקרוא שם בט"ו". הוא סיים את תשובתו בכך שאמנם הוא הביע את דעתו אך "על פוסקי ירושלים להכריע".

תתגודדו בעיר אחת, כמבואר בטורי אבן, וכן שמעתי שצייד הגאון רבי שלמה זלמן אויערבך זצ"ל לקרוא בט"ו מטעם הנ"ל.⁵⁴

הרב שטרנבוך עצמו ערער בהמשך תשובתו על כל הטעמים הללו, ולדבריו: "המחמיר לעצמו לקרוא גם בי"ד באדר תבוא עליו ברכה, ולא פרסמנו כנ"ל". זו דעתו האישית וכפי שהוא נהג בבית הכנסת שבו התפלל בשכונת הר נוף, אך הוא הדגיש שאין זו עמדת חבריו בבד"צ, מאחר שתחושתם היא שהציבור משתוקק לקרוא בט"ו באדר, ויש רבנים שמורים כך הלכה למעשה. ובאופן כללי "בירושלים נתפשט המנהג ששכונות חדשות קרוב לדרך קוראים בט"ו וגדול כח המנהג ולכן הורינו ופסקנו לא לשנות המנהג". הוא שיבח את הרב דויטש "שהטריח עצמו שיהא כבר לפני פורים עירוב כשר לחבר לדרך שיהא על כל פנים סניף נוסף לט"ו", אף שהוא אישית סובר שהיקף עירוב צורת הפתח לא משנה דבר באשר לזמן מקרא מגילה.

הרב משה שטרנבוך

התנהלות חברי הבד"ץ באשר לזמן מקרא מגילה בשכונת רמת שלמה, מלמדת שחברי הבד"ץ שקלו מרכיבים נוספים בפסיקת ההלכה. הם היו ערים לרצונם של תושבי שכונת רמת שלמה לקרוא מגילה בט"ו באדר בשל סמיכותם לשכונות הצמודות לעיר העתיקה, על אף שלא היה רצף שלם לחלוטין בין שכונת רמת שלמה לבין השכונות הצמודות לעיר העתיקה והשכונה לא עמדה בקריטריון הנדרש. הרב משה שטרנבוך שהיה חבר הבד"צ, לא היה שלם עם פסיקה זו אך ביטל את דעתו. לשואל הוא הסביר את עמדתו, אך ברבים הוא פרסם את פסיקת חברי הבד"צ.

הרב עובדיה יוסף הורה שיש לקרוא בט"ו באדר בלבד בשכונת רמת שלמה, מאחר שהיא סמוכה לשכונת סנהדריה המורחבת.⁵⁵

ה. חומת שמואל (הר חומה)

שכונת חומת שמואל (הר חומה), הוקמה בשנת תשנ"ח בדרום העיר. בין התושבים

54. הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ"ז, סימן רלד, עמ' רנג-רנד. התשובה מופיעה גם בספרו של הרב מתתיה דייטש (לעיל הע' 51), סימן כד. תאריך כתיבת התשובה: ט' באדר תשנ"ו.

55. הרב עובדיה יוסף, משיעורי הראש"ל, ירושלים תשנ"ח, עמ' רעא. הדברים נאמרו בשיעור במוצאי שבת פרשת ויקהל תשנ"ז.

היו שקראו בט"ו באדר בלבד והיו שקראו בי"ד באדר בלבד והיו שקראו גם בט"ו באדר ללא ברכה.⁵⁶

בשנת תשס"ג הורה הרב מרדכי אליהו לתושבי השכונה לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, אף שבין השכונה לעיר העתיקה יש בתים של ערבים:

יש לקרוא את המגילה כמו בירושלים בט"ו באדר. ואחד הנימוקים היסודיים הוא שיש כפרים ובתים של אינם יהודים המחוברים לירושלים ולשכונה, ועל כן כל הבתים ואין זה משנה מי גר בהם, הם המחברים את השכונה לירושלים.⁵⁷

בין העיר העתיקה לבין שכונת הר חומה נמצאת שכונת ארמון הנציב שהיא שכונה יהודית, וכן הכפרים הערביים אום-טובא וצור-באחר. אף שהרצף נקטע בין צור באחר לארמון הנציב, פסק הרב אליהו שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.

גם הרב שלום משאש, רבה של ירושלים פסק באותה השנה שבהר חומה יש לקרוא בט"ו באדר בלבד, על בסיס הנימוקים שהוא כתב ביחס לשכונות האחרות בירושלים.⁵⁸ גם הרב אביגדור נבנצל נשאל באותה השנה על זמן מקרא מגילה בהר חומה והשיב שע"פ פסקי הרש"ז אויערבך, "כל מקום המשתייך לעירית ירושלים נוהג פורים בט"ו".⁵⁹

בשנת תשס"ט פסק גם הרב עובדיה יוסף שבשכונת הר חומה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. זאת לאחר בדיקה מקיפה בה נמצא שיש חיבור לשכונת ארמון הנציב דרך הכפרים הערביים.⁶⁰ לא ידוע לנו על פסיקה אחרת של הרב עובדיה יוסף עד

56. ע"פ שיחות עם תושבים ותיקים במקום.

57. צילום פסק ההלכה של הרב מרדכי אליהו, אצל: הרב אליהו אריאל אדרי, אני חומה – פורים בשכונת חומת שמואל, ירושלים תשס"ד, עמ' 21. תאריך הפסק הוא: א' באדר ב' תשס"ג. הרב אליהו כתב מכתב נוסף חודש קודם לכן ובו פסק גם כן שבהר חומה יש לקרוא בט"ו באדר בלבד מאחר שהיא סמוכה לעיר העתיקה. הוא לא התייחס לעובדה שחלק מהרצף מבוסס על שכונה ערבית. ראה: הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' 310-311. בספר צילום מכתבו של הרב מרדכי אליהו.

58. צילום פסק ההלכה של הרב שלום משאש, אצל: הרב אליהו אריאל אדרי, אני חומה – פורים בשכונת חומת שמואל, ירושלים תשס"ד, עמ' 20. התאריך בפסק הוא: י"א אדר א' תשס"ג. הרב משאש נפטר חודשיים אחר כך בי' ניסן תשס"ג.

59. צילום פסק ההלכה של הרב אביגדור נבנצל, אצל: הרב אליהו אריאל אדרי, שם, עמ' 24. התאריך בשאלה הוא: כ"ח אדר א' תשס"ג.

60. בעיתון "יום ליום" של תנועת ש"ס, ט' באדר תשס"ט, עמ' 4, פורסם בשמו של הרב עובדיה יוסף, "בהר חומה יקיימו פורים דמוקפין". העיתונאי חיים ישראלי סיפר שהרב יוסף עמרמי שגר בשכונה שאל את הר"ע יוסף כיצד עליהם לנהוג. הר"ע יוסף הורה לרב אהרון אבוטבול שהתמחה בבדיקות מעין אלו לבדוק את הדבר. מאחר היה כביש שחבר את שכונת ארמון הנציב עם שכונת

שנה זו, אם כי יתכן שהרב יוסף סבר שאין רצף אורבאני בין שכונת הר חומה לשכונות ירושלים האחרות, עד שהתברר אחרת. שומעי לקחו של הרב עובדיה יוסף קראו מגילה ב"ד באדר בלבד עד שנה זו.

ו. שכונות רחוקות ששייכות לעיר מבחינה מוניציפאלית

כאמור, שכונת רמות הוקמה בשנת תש"מ, והרב שלמה זלמן אויערבך הורה שבשכונת רמות יש לקרוא בט"ו באדר מפני שהשכונה שייכת מבחינה מוניציפאלית לעיר ירושלים וכפי שהוא פסק ביחס למקרא מגילה בבית חולים הדסה עין כרם (לעיל פרק ד).⁶¹

הרב שלמה זלמן אויערבך התייחס לרב יצחק וייס, ראש העדה החרדית, כמרא דאתרא של ירושלים. בעקבות הפסיקה של הרב יצחק וייס בשנת תשמ"ב שבשכונת רמות יש לקרוא מגילה ב"ד באדר, חדל הרב שלמה זלמן אויערבך מלהביע את עמדתו ברבים ונמנע מלהשיב לשואלים על זמן מקרא מגילה בשכונות הרחוקות בירושלים ובשכונת רמות.⁶² עם זאת לא היה טוב בעיניו שההתנהלות של כל תושבי השכונה לא היתה אחידה.⁶³

ובכל זאת, רבנים אחרים תמכו בעמדת הרש"ז אויערבך והבהירו את הבסיס לכך שרשות מוניציפאלית אחת קובעת שכל הנכלל בתוכה הוא עיר אחת לעניין מקרא מגילה. להלן הסברו של הרב יעקב שילוני, ר"מ בישיבת חברת אהבת שלום בירושלים, לדברי הרב אויערבך:

הר חומה ועובר דרך השכונות הערביות צור-באחר ואום-טובא, פסק הר"ע יוסף שבהר חומה יקראו מגילה בט"ו באדר.

61. הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה – פורים (עורכים: י' טרגר וא' אוירבך), ירושלים תש"ס, עמ' שנג.

62. הרב אליהו נאה, חכו ממתקים – על הרש"ז אויערבך, חלק א, ירושלים תשס"ח, עמ' שכו, סיפר שהרב אויערבך החשיב את הרב וייס כמרא דאתרא של ירושלים, אך אמר שאם הרב וייס סובר שרמות לא שייכת לירושלים, ממילא יוצא שהרב וייס איננו המרא דאתרא שם, ומותר לו לחלוק עליו. אך בכל זאת הוא נמנע מלהביע את דעתו ברבים בענין זה.

63. הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה – פורים (עורכים: י' טרגר וא' אוירבך), ירושלים תש"ס, עמ' שנג. עורכי הספר, הרב יצחק טרגר והרב אהרון אויערבך, הם נכדי הרש"ז אויערבך, והם כתבו שם שהרש"ז אויערבך כתב בשנת תשנ"ב דברי ברכה לרב שלמה ניימן, רב שכונת רמות, לרגל הוצאת הספר בנין שלמה וכינה אותו: "רב דשכונת רמות בעיה"ק ירושלים ת"ר". הוא אמר לו שהוא כיוון לכך שרמות היא חלק מירושלים גם לעניין מקרא מגילה. הרב שלמה ניימן, "קריאת המגילה בשכונות החדשות שע"י ירושלים תובב"א וברמות", קונטרס אבן שלמה, בתוך: שו"ת בנין שלמה, חלק א, ירושלים תשנ"ב, עמ' לט-מ, ציין את העמדות השונות באשר לקריאת מגילה בשכונת רמות, אך לא כתב בבירור מה עמדתו בעניין.

כל מה שהצריכו סמוך ונראה וגם משתתף עימו או מתחשב מתחומי העיר, אינו אלא כשאנו עיר אחת ממש אלא לכל היותר פרבר העיר, וכיון שאנו ממש כעיר אחת בעיני כל התנאים להחשיבו כחד עיר. אבל כשהיא ממש אותה עיר לא אכפת לן שאנו סמוך, דהא כל מה שבעיני סמוך הוא דע"י כך יחשב כעיר אחת אבל כשהוא עיר אחת ממש אין לך סמוך יותר מזה. ומסתברא דכי האי גוונא לענין מסים ותקנות אם תהא עיר שחלקה מרוחקת ממנה בלא רצף בתים, ודאי דיתפשטו התקנות והמנהגים וחיובי המסים על כל העיר גם על החלק המרוחק, דהא חד עיר היא ממש. אם כן אף לענין קריאת מגילה כן הוא דכיון דהוי ממש חד עיר קורא עימו בט"ו כדין סמוך ונראה אע"פ שהוא מרוחק ממנו. ולא מיבעיא בירושלים שגם העיר הישנה וגם העיר החדשה הינן כעיר אחת... אם כן כיון שתחילת העיר סמוכה כל העיר גרידא בתר התחלתה וכאילו כולה סמוכה לעיר הישנה אע"פ שאין רצף בתים ביניהם.⁶⁴

דרישת סמוך ונראה היא רק בין שתי עיירות שונות מבחינה מוניציפאלית או כשמדובר על פרבר של עיר. אך כשמדובר על עיר אחת מבחינה מוניציפאלית, מספיקה העובדה שיש בתים צמודים לעיר העתיקה, ובכל שכונה ששייכת מוניציפאלית לעיר גם בה יקראו מגילה בט"ו באדר. לדבריו, עמדה זו תואמת גם את דברי החזון איש שטען שהקריטריון הקובע להגדיר מקום כעיר אחת הוא רצף בתים מהעיר המוק"ח. לדבריו, החזון איש דרש זאת רק כשאין מדובר בעיר אחת:

אבל כשהכרך גופו הוא עיר אחת עם הסמוך אזי אין מגרע ההפסק שיש בין השכונות הסמוכות לעיר החדשה.

הרב אביגדור נבנצל, רבה של העיר העתיקה, היה מקורב מאוד לרש"ז אויערבך. כשנשאל על זמן מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים, הוא השיב על בסיס עמדתו של הרש"ז אויערבך:

64. הרב יעקב שילוני, "בענין שכונות הסמוכות לירושלים לענין קריאת המגילה", מקבציאל, כט (תשס"ה), עמ' קצד-ריב. דברים דומים בהסברת עמדתו של הרש"ז אויערבך, כתבו גם: הרב אליהו ברוך קעפעטש, "חומות ירושלים – ביאורים ובירורים בענין קריאת המגילה בעיה"ק ירושלים ת"ו ובשכונות שנתוספו לה", ירושלים תשמ"ט, עמ' יח-יט; הרב דניאל פלבני, מעדני דניאל – פורים, ירושלים תשנ"ג, עמ' 209-210; הרב דוד שפירא, "לקביעת גבולי ירושלים וקדושתה בזמננו", שו"ת בני ציון חלק ג, ירושלים תשנ"ו, סימן א, אותיות מד-מה; הרב מרדכי יחזקאל גולדיש, "בדין הסמוך והנראה לכרך לענין מקרא מגילה", קובץ בית אהרן וישראל, עה (תשנ"ח), עמ' נג-סג; הרב אברהם ישראל פרויליך, "בענין כרכים המוקפין לענין קריאת המגילה", שורשים במועדות, ירושלים תשס"א, עמ' שו-שז; הרב עקיבא יוסף לוי, "גדרי צירוף עיירות המוקפות חומה", מאורות ירושלים ז (תשס"ח), עמ' תרי-תריב.

כפי שהבנתי מאדמו"ר הגאון ר' שלמה זלמן אויערבך שליט"א, הוא נוקט שכל מה שנמצא תחת ההנהלה העירונית של ירושלים, כגון גילה ורמות ונווה יעקב והר נוף נוהג בט"ו.⁶⁵

תשובת הרב נבנצל איננה מתוארכת, אך היא נאמרה בחיי הרש"ז אויערבך, אף שהרש"ז אויערבך עצמו לא השיב תשובה כזאת לשואלים אותו. על בסיס דברי הרש"ז אויערבך, הורה הרב אביגדור נבנצל בשנת תשס"ג לתושבי שכונת הר חומה לקרוא בט"ו באדר.⁶⁶

הרב ישראל יעקב פישר, ששימש אב"ד בעדה החרדית, טען אף הוא כמו הרש"ז אויערבך שבשכונות ירושלים החדשות יש לקרוא בט"ו באדר בלבד, ופירט בהרחבה את השירותים השונים המשותפים בירושלים:

הרי כולן משתמשים במערכות החשמל ובמים ובמאפיות ובכל הענינים... השתתפות התושבים בכל עניני העיר ע"י הנהגה אחת כגון מים חשמל טלפון מקוואות וכן עניני המסים וסילוק האשפה וכן כל הענינים.⁶⁷

בהמשך התשובה הוא תמך בעמדת החזון איש שיש לראות את השכונות הצמודות לחומה כעיר אחת, ובמיוחד אם ראשוני הבתים סמוכים לעיבורה של עיר. הוא טען עוד שבמקום שבו אין הבתים הראשונים סמוכים לעיבורה של עיר, ורק אחר כך בתוך מיל מהחומה נוצר רצף אורבאני שאינו עולה על שבעים אמה ושני שליש האמה בין הבתים, אזי יש לראות את העיר כעיר אחת מאחר "דהיכא דמשתתפי בכל הענינים זה גופא עושה אותה לעיר אחת... כחד חשיבי כיון שכולם משתמשים ביחד בכל עניני העיר".⁶⁸

65. בתוך: הרב אליהו שלזינגר, "זמן קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים", שו"ת שואלין ודורשין, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' רד-רה. כך כתבו בשמו גם נכדיו של הרב אויערבך (לעיל הע' 63) אם כי הם מזכירים רק את שכונת רמות כדוגמה.

66. צילום כתב ידו של הרב נבנצל נמצא אצל: הרב אריאל מאיר אדרי, "אני חומה – קריאת מגילה בשכונת הר חומה", ירושלים תשס"ו, עמ' 22. כך הוא כתב גם: ביצחק יקרא – סביב המשנה ברורה, חלק ו, ירושלים תשס"ד, דף קנב ע"א.

67. הרב ישראל יעקב פישר, "בענין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים", שו"ת אבן ישראל, חלק ח, ירושלים תשנ"ט, סימן נ.

68. הרב ישראל יעקב פישר, ספר זכרון – נר שאול, ירושלים תשס"ט, עמ' רחצ, כתב שבשכונת רמות יש לקרוא בט"ו באדר בלבד, מסיבה נוספת. לדבריו, שכונת רמות סמוכה ונראית לקבר שמואל הנביא שנקבר בעירו ברמה. זאת על פי שיטת ר' שמעון בן לקיש (ירושלמי מגילה א, א), שסובר שכל הערים הנזכרות בספר יהושע הן מוק"ח. רמה נזכרת בספר יהושע כעיר בבנימין (יהושע יח, כה). דברים דומים כתבו לפניו גם: יוסף צבי אדלר, "ימי הפורים בשכונות סביב ירושלים", "המודיע" – תוספת לגליון, י"ב אדר ב' תשנ"ז, עמ' כ; הרב צבי אנשיין, "פורים ברמות", אוצרות התורה ירושלים מד (תשס"ו), עמ' 8. אמנם בניין המצודה הצלבנית הנמצא צפונית לשכונת

ז. שכונות שמחוברות בהיקף צורת הפתח של שבת

1. הכלול באותו היקף צורת הפתח נחשב כמקום אחד לענין מקרא מגילה

הרב שלום יוסף אלישיב העניק משקל משמעותי להיקף צורת הפתח כמגדיר מקום כעיר אחת, כאשר נידון מעמדו של בית החולים הדסה עין כרם בשנת תשכ"ד.⁶⁹ הוא לא כתב אז נימוקים לפסיקתו זו, אך היה עקבי בעמדתו וקרא לנהוג על פיה גם כשהתבקש להביע את עמדתו באשר לזמן מקרא מגילה בשכונת רמות. הרב יצחק דרזי, מנאמני ביתו של הרב אלישיב, כתב בשמו:

עיירות שהספק בהם הוא במציאות, והוכרע דינם כך בגמרא ובראשונים ובשו"ע, אין בזה מעלה לצאת מידי ספק, וכן שמעתי מהגרי"ש אלישיב שליט"א. אך הספק שהיה בשכונת רמות בירושלים אינו כעיירות המסופקות בגמ' ובראשונים, וטוב היה לצאת מידי ספק כזה. וכן השיב הגרי"ש אלישיב שליט"א ליחידים ששאלו בזמן שהיה ספק בשכונת רמות, דמי שבידו לצאת מרמות בימי הפורים טוב יעשה לצאת מספק זה. עד שנת תשנ"ז שחיברו את שכונת רמות עם שכונות ירושלים הסמוכות בחבור מיוחד, ומאז הוראתו היא דיום הפורים ברמות הוא בט"ו כדין שאר שכונות ירושלים הסמוכות תוך אלפיים.⁷⁰

עדות זו בשמו של הרב אלישיב מתייחסת לשתי תקופות – לפני שהתקינו עירוב חצרות שחיבר בין שכונת רמות לשכונות האחרות בירושלים, ואחרי שהתקינו עירוב חצרות בשנת תשנ"ז. לפני שהתקינו עירוב הבחין הרב אלישיב בין ספק במציאות לבין ספק הלכתי. ספק במציאות הוא כמסופר בגמרא על האמורא חזקיה שהיה לו ברור שטבריה היא עיר מוק"ח מימות יב"ן, אך התלבט אם צד העיר הפתוח לים כנרת שולל את הגדרתה כעיר מוקפת חומה (מגילה ה"ב). ההלכה שהתקבלה במצבים כאלה היא שיש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה.⁷¹ במצב כזה אין צורך לנסות לפתור את הספק, אלא יש להתייחס למקום בקביעות כמקום מסופק ולקרוא בו מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. אך הספק לגבי שכונת רמות בשנותיה הראשונות היה

רמות, מקובל אצל רבים כמקום קברו של שמואל הנביא, אך כפי הנראה זו מסורת לא יהודית מאוחרת, ואין לראות את המקום כעיר רמה המקראית שבבנימין (ראה: יואל אליצור, "מקור המסורת על נבי סמואל", קתדרה, 31 [תשמ"ד], עמ' 75-90).

69. בעניין הפולמוס באשר לזמן קריאת המגילה בבית החולים הדסה עין כרם, ראה לעיל פרק ה.

70. הרב יצחק דרזי, שבות יצחק – פורים, ירושלים תש"ס, עמ' פח. על הוראתו של הרב אלישיב משנת תשנ"ז ואילך, הוא חזר במקומות נוספים: עמ' עה, עז.

71. רמב"ם הל' מגילה א, יא; שולחן ערוך, אורח חיים, סימן תרפח, ד.

ספק בדין. מחד גיסא מדובר בשכונה משכונות העיר ירושלים, ומאידך גיסא היא היתה רחוקה משכונות העיר החדשה.

הוראתו ליחידים ששאלוהו היתה לצאת מהמקום על מנת לא להיכנס למצב ספק. ההנהגה זו בוודאי העמידה את מי שלא היה יכול לצאת משכונת רמות במבוכה, שהרי יש אי נוחות רבה לקיים מצווה מתוך תחושת ספק, ומאידך אם היו יחידים רבים שהיו ממלאים אחר הוראה זו, הרי ששכונת רמות היתה מתרוקנת בימי הפורים בשנים הללו. יתכן שכנגד הוראה זו של הרב אלישיב לאותם יחידים ששאלוהו באותן שנים, יצא הרב אלעזר בריזל:

ושמעתי שיש יחידים שואלים אולי יותר כדאי לעקור הדירה מעיה"ק בימי הפורים לעיר שקורין בה רק בי"ד. לכן הנני מדבר בתור הצעה. אחים יקרים אל תרחיקו ללכת. כי אין לכם שום פינה בארץ הקדש שלא נכנס בגדר ספק אולי גם הוא ממקומות המוק"ח מימות יב"ן או סמוך לו. והכל מעלין לירושלים. והמקום הבטוח ביותר מכל המקומות שבאה"ק בדין קריאת המגילה הוא רק בעיה"ק ירושלים שקורין שם רק בט"ו בלי שום חשש ופקפוק. וכידוע שמרן החזון איש אחרי שנתחבר בני ברק לתל אביב-יפו, התחיל לקרוא גם בט"ו.⁷²

הרב בריזל לא התייחס בדבריו דווקא לשכונת רמות, אלא לאלה שרוצים לצאת מירושלים בימי הפורים. לא ידוע לנו על מגמה כזאת, שתושבים ביקשו לצאת משכונות ירושלים החדשות או מהעיר העתיקה בשל ספקות בזמן מקרא מגילה מאחר שאין ספק באשר למסורת על אודות היות העיר העתיקה מוק"ח מימות יב"ן, ובשכונות האחרות התקבעה מסורת וקראו בהן בט"ו באדר. כיון שכך, נראה לנו שהרב בריזל יצא כנגד הוראתו של הרב אלישיב לתושבי שכונת רמות. טיעונו המרכזי של הרב בריזל הוא שספקות הלכתיים יש במקומות רבים בארץ ישראל, שמא באותו מקום היתה עיר מוק"ח מימות יב"ן, ועל כן יציאה מירושלים לא תועיל דבר. אדרבה, העיר ירושלים היא העיר היחידה שיש לה מסורת חזקה על היותה מוק"ח מימות יב"ן. הרב בריזל כנראה העריך שיהיו שישמעו להוראת הרב אלישיב וייסעו לימי הפורים לבני ברק, אם כי יתכן מאוד שהיוצאים משכונת רמות היו נוסעים לשכונות אחרות בירושלים שבהן קוראים מגילה בט"ו באדר. מכל מקום מי שייסע לבני ברק יאלץ להתמודד עם ספק אחר. הוא ציין להנהגתו של החזון איש, שקרא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר ללא ברכה כשהתברר לו שיש רצף בתים בין יפו לבני ברק, זאת מפני שהיה לו ספק שמא העיר יפו של היום נמצאת במקום שבו היתה העיר יפו בימי יב"ן, ולכן החמיר גם בבני ברק

72. הרב אלעזר בריזל, נועם שבת, ירושלים תשנ"ז, עמ' רכט-רל.

לקרוא מגילה בט"ו באדר ללא ברכה.⁷³ ממילא אם קיימת התלבטות אם להישאר ברמות או לנסוע לבני ברק, אזי יש להעדיף להישאר בירושלים, ועל פי הכתוב במשנה: "הכל מעלין לירושלים" (משנה כתובות יג, יא).

בשנת תשנ"ז הותקן עירוב חצרות של שבת שחיבר בין שכונת רמות לשכונת רמת שלמה, שחברה לשכונות העיר. בעיתון "המודיע" בי"ב באדר ב' תשנ"ז, התפרסמה ידיעה בה נכתב שלקבוצת אברכים שהתגוררה בשכונת רמות הפריעה מאוד העובדה שאין אחידות בזמן קריאת המגילה בשכונה, מאחר שרבים שואלים את רבותיהם ומקבלים תשובות שונות "ובעל כרחם עושים חגם אגודות אגודות". הם החליטו לעשות מעשה והקימו עירוב שחיבר את שכונת רמות עם שכונת רמת שלמה, "וכן נבנה גם גדר ארוך מימדים המשתרע משכונת רמות עד שכונת סנהדריה". באותו עיתון פורסם מאמר של הרב יוסף צבי אדלר, שתיאר את העירוב שהוקם:

הותקן עירוב מהודר בין רמות לרמת שלמה. עמודי העירוב טמונים בקרקע. החפירה מולאה בבטון, בראש כל עמוד יש גלגל עופרת במשקל של כ-25 ק"ג קשור בקצה החוט, באופן שהחוט נשאר מתוח ואיתן בין בקור בין בחום. העירוב מתוח בין העמודים במרחק של 25 מטר, ועוד דיוקים ושפורים רבים שרוח חכמים נוחה הימנו.⁷⁴

בעיתון נכתב שבעקבות התקנת העירוב "החליטו גדולי ההוראה בירושלים שברמות יקראו בט"ו.⁷⁵ לא כתוב בידיעה מי הם אותם גדולי ההוראה שהורו כך, אך כנראה הכוונה היא לרב יוסף שלום אלישיב. כך כתב הרב יצחק דרזי בשמו:

וכן שמעתי מהגרי"ש אלישיב שליט"א דמחיצות של צורת הפתח מצרפות בתים כמו חומה, ומוקף שהוקף בצורת הפתח ותחילתו סמוך חשיב כולו סמוך, הואיל ונעשה כד' אמות... ולענין מגילה פשיטא טפי שצורת הפתח מצרפת שהרי מדמינן לתחומין. ....ומהגרי"ש אלישיב שליט"א שמעתי דלענין מגילה צריך מחיצות שעומדות להתקיים רוב ימות השנה מחמת עצמם או ע"י טיפול בהם כדי שמקום זה יחשב בקביעות כד' אמות ונטפל לכרך או כעיר אחת... וגם כשבאופן זמני אין המחיצות קיימות עדיין חשיבי עיר אחת.⁷⁶

73. בהנהגתו זו של החזון איש, נעסוק בפרק ט.

74. הרב יוסף צבי אדלר, "ימי הפורים בשכונות סביב ירושלים", "המודיע" – תוספת לגליון, י"ב באדר ב' תשנ"ז, עמ' יז-כ. גם הרב דרזי, שם בעמ' עה-עז, תיאר את תוואי העירוב ואת ההשקעה הרבה שהושקע בעירוב זה, כדי שחוטי העירוב לא ייקרעו ויהיו מתוחים בקביעות במשך כל השנה.

75. עיתון "המודיע", י"ב באדר ב' תשנ"ז, עמ' יא.

76. הרב יצחק דרזי, שבות יצחק – פורים, ירושלים תש"ס, עמ' סב-סד.

יש צורך במחיצות קבועות, שמתוחזקות במשך כל השנה. אמנם גם אם נוצר מצב זמני שעירוב החצרות אינו תקין, יש לראות את השכונה כמעורבת עם העיר ויש לקרוא בה בט"ו באדר בלבד.

עמדתו זו של הרי"ש אלישיב שונה מעמדת הרש"ז אויערבך. הרש"ז אויערבך ראה בעירוב חצרות רק סימן חיצוני המגדיר את שטחה של עיר שתושביה מנהלים אורחות חיים משותפים בתחומים רבים – מסחר, שירותים חברתיים ומוניציפאליים ועוד, אבל העיקר הוא היות המקום תחת רשות עירונית אחת. הרי"ש אלישיב נתן משקל משמעותי יותר לעירוב חצרות של שבת. לדבריו, אם אין עירוב תקין בין השכונות יש לקרוא במקום החדש בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. כך כתב הרב משה מרדכי קארפ בשם הרי"ש אלישיב כשהוא דן בזמן מקרא מגילה בשכונת רמת שלמה:

בשכונת רמת שלמה בירושלים שבדקו ומצאו שמקצת מהרכס העליון של השכונה רואים בניני העיר העתיקה, אם יקבעו עירוב טוב וקבוע המחובר לעיר החדשה הסמוכה לעיר העתיקה (לסנהדריה המורחבת, או לשועפט הערבית אם אכן היא מחוברת) אז יוכלו לקרוא בט"ו. בצירוף דעת הפוסקים שנותנים סמוך לסמוך כדין תחום שבת, ובפרט כשהנהגותיהם כעיר אחת ויקראו שם בט"ו עם ברכה בירושלים. אבל בלא עירוב כשר יש לקרוא שם בי"ד בברכה ובט"ו בלי ברכה.⁷⁷

שכונת רמת שלמה (רכס שועפט) נמצאת בצפון העיר, אך קרובה לשכונות הוותיקות יותר משכונת רמות. הדברים הללו בשמו של הרי"ש אלישיב נאמרו בשנה הראשונה להקמת השכונה עד שתוקן עירוב למקום. עד שהתקינו את העירוב, הורה הרי"ש אלישיב לקרוא ברמת שלמה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, אף ששכונת רמת שלמה היתה שייכת מוניציפאלית לירושלים, וכלשונו של הרב קארפ: "הנהגותיהם כעיר אחת".

החידוש בדברי הרב אלישיב הוא בכך שיש ניסיון להתאים בין היקף עירוב

77. הרב משה מרדכי קארפ, "צירוף השכונות הסמוכות לירושלים לענין מגילה והמסתעף מזה ודעת רבותינו בענין השכונה החדשה ברכס שועפט", הליכות שדה, 100 (תשנ"ו), עמ' 71-73; זמני הפורים, קרית ספר תשנ"ו, עמ' לג-לד. דברים דומים בשם הרב שלום יוסף אלישיב, כתב בקצרה גם: הרב ישעיהו פנחס רוטנברג, מנחת פרי – הלכות שבת ועירובין, ירושלים תשמ"ו, עמ' קלד. הרב ישראל צבי דימיטרובסקי, מחנה ישראל – בירורים בעניני תחום העיר, ירושלים תש"ס, עמ' נח-נט, עג-פו, הקביל בין הלכות עירוב חצרות להלכות מגילה, אם כי הוא הקל ביחס למקרא מגילה וטען שגם אם העירוב קרוע בימי הפורים אך תקין ברוב ימות השנה, יש לראות את המקום כעיר אחת.

חצרות של שבת, לבין המקום שבו יקראו מגילה בט"ו באדר. עירוב חצרות של שבת נועד לאפשר מעבר חפצים בין רשויות שונות. עירוב החצירות מגדיר את כל השטח הנכלל בתוכו כעיר אחת. האפשרות להגדיר עיר אחת לעניין מקרא מגילה על בסיס הלכות עירוב חצרות, היא חידוש, מאחר שהמטרות שונות ואין חובה הלכתית להקיף עיר בעירוב חצרות. אך כשיש עירוב חצרות במקום, הדבר אף מגדיר את שטח העיר לעניין מקרא מגילה.⁷⁸

2. עמדות חולקות: קו עירוב חצרות לא מגדיר גבולות עיר לעניין מקרא מגילה

כנגד העמדה שקו עירוב החצרות הוא המגדיר את היקף שטח העיר שבו יש לקרוא מגילה בט"ו באדר, יצאו רבים. לעיל (פרק ה) עמדנו על טענות שונות נגד עמדת הרב אויערבך שקבע שבבית חולים הדסה אין כרם יקראו מגילה בט"ו באדר, על בסיס העובדה שבית החולים עומד בשטחה המוניציפאלי של ירושלים ונכלל בתוך קו עירוב החצרות שלה. להלן תקציר הטיעונים נגד עמדה זו: יתכן שעירוב חצרות המבוסס על עירוב צורת הפתח ייקרע; אפשר להקיף בעירוב חצרות את כל ארץ ישראל ולבטל את הייחוד של עיר מוק"ח; קו עירוב חצרות יעיל בהלכות שבת בלבד ואינו מיועד לחבר בין חלקי עיר בעניני הלכה אחרים; האפשרות להתבסס על היקף קו עירוב חצרות לא נזכרת בסוגיות הרלוונטיות במסכת מגילה, וגם לא אצל פרשנים ופוסקים לאורך הדורות.

הוויכוח על האפשרות שעירוב חצרות יגדיר את שטח העיר לעניין מקרא מגילה, התעורר מחדש בשכונותיה החדשות של ירושלים שנבנו לאחר מלחמת ששת הימים. הדוברים חזרו בדרך כלל על הטענות שנטענו בעבר, אך היו שהתבטאו נגדה בחריפות גדולה מבעבר. הרב אברהם דוד הורביץ, כיהן כרבה של שטראסבורג, ולאחר עלותו ארצה כיהן כראב"ד בעדה החרדית. ב"ג באדר תשמ"ב

78. הרב יצחק קויפמן, "פורים ברמות – דיני סמוך ונראה לכרך המוקף חומה", שו"ת יבקש תורה, חלק ז, ירושלים תשס"ג, סי' לו, עמ' פט-צה, תמך בעמדה זו שעירוב חצרות מגדיר עיר אחת גם לעניין מקרא מגילה. הוא גיבה את עמדתו בנימוקים נוספים: "יש מקום גדול לפסוק ברמות ט"ו ואפשר להבין את דברי ג' עמודי ההוראה (= הרב שלמה זלמן אויערבך, הרב ישראל יעקב פישר, והרב יוסף שלום אלישיב): א. סמוך דסמוך. ב. סמוך לעיבור. ג. נראה לעיבור. ד. הנהגת עיר אחת ממש במימים, רוב העבודות ומקומות הלימוד בעיר. ה. נראה שהוא סמוך לעיבור. ו. מנהג ירושלים ברוב השכונות דסגי בסמוך לעיבור. ז. הוראת החזו"א בגבעת שאול ב'. ח. תחום שבת. ט. עירוב במקום קרוב לעיר. י. אי ידיעת מקומם של החומה וגבולות העיר מימי יב"ן ושמה אזלינן י"ב מיל מהר הבית צפונה מערבה ושמה אזלינן כפי העיר של היום, והיינו סמוך ונראה להעיר של היום". הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' 99, כתב שהרב שאול ישראלי אמר לו שבשכונת הר נוף יש לקרוא בט"ו באדר מאחר שהיא בתוך העירוב של ירושלים. הוא ציין שכך הורו גם הרב מרדכי אליהו והרב שלום משאש.

הוא כתב תשובה באשר לזמן מקרא מגילה בשכונת רמות, ודחה את האפשרות להגדיר את השכונה כסמוכה לירושלים על בסיס הלכות עירוב:

טרם כל אביע תמיהתי דכל הספרים שהובאו לעיל שדנו בענין השכונות הקרובות לירושלים לא עלה על דעת שום אחד מהן לצרף מענין העירוב. ועד שהוסיפו בנינים ברציפות עד החומה קראו כמה מהם ב"ד... דענין העירוב אין לו שום שייכות לענין דידן. והפסק לרוב דלעת עתה יקראו ב"ד בברכה, והמחמיר לקרוא עוד פעם בט"ו תבוא עליו ברכה.⁷⁹

הרב הורביץ דחה את ההשוואה להלכות עירוב חצרות בטענה שהפוסקים לא הזכירו השוואה זו כלל ו"אין לו שום שייכות לענין דידן", אך הוא לא נימק מדוע.

דברים דומים כתב הרב שמואל וואזנר:

למה לן התחכמות בהלכות אשר אין דעת חכמים נוחה מהן, כגון הדמיון מכללי עירובין לכללי מגילה. וכיון שכבר נפסק לרמות כנ"ל (בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה), טוב להשאיר ההוראה עד שיגיע הזמן לשנות באמת כהלכה.⁸⁰

"התחכמות" ו"אין דעת חכמים נוחה מהן" – אף שההשוואה להלכות עירוב חצרות באה מתלמידי חכמים מובהקים כמו הרב שלמה זלמן אויערבך והרב יוסף שלום אלישיב. אך המסר העולה מהדברים הוא שאין לדבר מקור או ביסוס כלשהי בהלכה. גם להגדרות האחרות שהועתקו מהלכות עירוב תחומין, כגון רצף בתים ללא הפסק שבעים אמה ושני שלישי האמה, אין מקור בפוסקים ובמפרשים שעסקו בהגדרת סמוך או נראה לעניין מקרא מגילה. ובכל זאת, הרב אברהם דוד הורביץ והרב שמואל וואזנר שללו לחלוטין את ההסתמכות על קו עירוב חצרות, והעדיפו את ההתאמה להלכות עירוב תחומין של שבת.

3. כאשר יש לתושבי שכונות עירוב חצרות שכונתי, והם אינם סומכים על העירוב הכללי

טיעון חדש נגד ההסתמכות על העירוב הכללי כדי להגדיר עיר למקרא מגילה, העלה הרב יצחק וייס, ראש העדה החרדית בירושלים, בתשובה שכתב בפורים דפרזים תשמ"ב:

79. הרב אברהם דוד הורביץ, "בענין סמוך ונראה לכרך המוקף חומה לקריאת המגילה", שו"ת קנין תורה, חלק ד, ירושלים תשמ"ה, סי' פז.

80. הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי, חלק י, בני ברק תשס"ב, סימן קד (תאריך כתיבת התשובה: ערב ר"ח אדר תשנ"ח. תשובה לרב יוסף ליברמן).

ועוד יש להוסיף, דאף הגדולים שסוברים דע"י עירוב נקרא סמוך, יודו בנידון דידן. דאנשי השכונה עשו להם עירוב בפני עצמן, ואינם סומכים על עירוב הכללי, והעירוב המיוחד שלהם אינו מקיף רק השכונה שלהם, וא"כ לדידהו בודאי לא הוי כד' אמות עם העיר המוקפת.⁸¹

הרב וייס ציין שם כי בעקבות קולות שיש בעירוב הכללי שנעשה ע"י המועצה הדתית ירושלים – תושבי שכונת רמות עשו לעצמם עירוב מקומי, שהיה נפרד מהעירוב הכללי בעיר. הטיעון הוא שאם תושבי רמות עשו עירוב חצרות רק לשכונתם, משמע שהם אינם רואים עצמם כמחויבים לשכונות האחרות של ירושלים, והם אינם רואים עצמם כבני העיר ירושלים.⁸² אמנם ניתן לטעון כנגד שנדיר מאוד להציב עירוב חצרות תקין ע"פ כל השיטות וכל הפוסקים, ובכל זאת את העירוב שהוצב ע"י המועצה הדתית ורבנות ירושלים, ראה הרב וייס כעירוב שיש בו קילות רבות.

דברים דומים לדברי הרב וייס כתב בשנת תשמ"ו גם הרב בן ציון אבא שאול, בתשובה לשאלה בדבר קריאת מגילה בשכונת רמות ובשכונת הר נוף.⁸³ הוא ציין שהשכונות הללו אינן סמוכות ע"י רצף בתים לעיר העתיקה, אלא מחוברות ע"י עירוב חצרות. לדבריו, גם אם עירוב חצרות מצרף לעניין מקרא מגילה, מכל מקום זה נוסף לעובדה שיש רצף בתים מהעיר העתיקה. לא רק זאת:

תדע, שהרי ישנם כמה שכונות בירושלים שסמוכות ודאי תוך שבעים אמה ושיריים ברצף אחד עד העיר העתיקה, והחמירו לעשות עירוב פנימי לעצמן (לעניין שבת), ועינינו הרואות שהמנהג לקרוא בט"ו אף בשכונות הסמוכות לאותה שכונה. ואם נאמר שאנו מתחשבים בעירוב לענין מקרא מגילה היה להם לקרוא בי"ד דאחשיב סמוך לסמוך.

אם לעירוב חצרות היתה משמעות כגורם מחבר בין שכונות, אזי בשכונות שמצויים בהן עירוב חצרות שכונתי, היה על תושביהן לקרוא בי"ד באדר, מאחר שהם בידלו את עצמם מכל בני העיר הנכללים תחת עירוב אחד, גם אם יש רצף

81. הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ת, ירושלים תשמ"ג, סימן סב. בשו"ת מנחת יצחק, חלק ט, ירושלים תשמ"ה, סימן ע, הוא חזר על עמדתו זו. התשובה השנייה נכתבה בניסן תשמ"ה.

82. טענה דומה טען גם הרב אליהו שלזינגר, "זמן קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים", שו"ת שואלין ודורשיין, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, סימן כד, עמ' קפה-רה. לדבריו, העירוב הכללי כלל בתוכו גם דרכים בין עירוניות, וגם קטע גדול מכביש ירושלים-תל-אביב, ולכמה דעות עירוב שבת כזה אינו תקין.

83. הרב בן ציון אבא שאול, "בדין שכונות הסמוכות לירושלים לענין מקרא מגילה", שו"ת אור לציון, ירושלים תשמ"ז, סימן מה, עמ' קה-קז.

בתים בין העיר העתיקה לאותה שכונה. כל שכונה עומדת בפני עצמה ולא ניתן לסמוך שכונה לשכונה סמוכה אחרת. העובדה שבשכונות רבות בעיר יש עירוב חצרות שכונתי, מוכיחה שלא נהגו להתחשב בעירוב חצרות של כל העיר לעניין מקרא מגילה.

על דברי הרב יצחק וייס הגיב הרב דוד יהודיוף:

במחכ"ת הרי גם בעירוב פרטי זה ישנם בעיות רבות בהלכה, ורבים ושלמים אינם סומכים גם עליו. ועל כל פנים מה שהם מערבים לעצמם, לאו כל כמינם להבריח גם את כל תושבי רמות האחרים, אשר סומכים על העירוב הכללי להינתק מן העיר כולה. ואדרבה אם הם יקראו ב"ד בגלל עירובם הפרטי, בעוד שרוב תושבי השכונה, הן אלה הסומכים על העירוב הכללי והן אלה שאינם סומכים על העירוב כלל יקראו בט"ו, הרי שאין לך לא תתגודדו גדול מזה ואין לך חוכא גדולה מזו, ומדוע לא חשש הגר"י וייס צוק"ל לחוכא זאת ולאיסור זה לאידך גיסא?⁸⁴

יש סבירות רבה שרוב תושבי שכונת רמות הסתמכו על העירוב של הרבנות והמועצה הדתית ירושלים. העובדה שקבוצה מסוימת מכלל תושבי השכונה עשתה עירוב לעצמה ובידלה עצמה מהאחרים, עלולה לגרום ע"פ פסיקת הרב וייס לכך שהם יקראו ב"ד באדר, ויעברו על איסור "לא תתגודדו" (דברים יד, א) – לא לעשות אגודות אגודות. בדבריו הוא טען טענה נוספת שלא יתכן שפסיקת הלכה לציבור ובמקרה זה לשכונה שלמה, תהיה על בסיס התנהלות של קבוצה קטנה בתוך השכונה.

על טיעוניו של הרב בן ציון אבא שאול הגיב הרב דוד יהודיוף:

במחכ"ת הרי רוב הפוסקים בירושלים קראו בט"ו אף בשכונות שהיו סמוך לסמוך לעיר העתיקה, ואף הגרב"צ עצמו שגר ברחוב אלקנה בתל ארזא קרא בט"ו מדין סמוך לסמוך. ואם כן במה נשתנה רמות מיתר השכונות. ויתרה מזאת, אף בבית אביו של הגרב"צ בשמואל הנביא קראו בט"ו מדין סמוך לסמוך.

הטיעון הסתמך על העובדה שהרב בן ציון אבא שאול ואביו קראו מגילה בט"ו באדר, אף שגרו בשכונות שהיו סמוכות לשכונות סמוכות אחרות. כמו כן, העובדה שקבוצות מסוימות עשו עירוב חצרות לעצמן איננה רלוונטית:

הרי כל בית מגודר בפני עצמו, וכל חצר מגודרת בפני עצמה, ויש בתוך

84. הרב דוד יהודיוף, "דין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים", קובץ מדרש דוד – חקרי הלכה, ד (תשנ"ו), עמ' יח-לו. שם עמ' כח-כט.

ירושלים כמה שכונות חרדיות, שיש להן עירוב פרטי נוסף לעירוב הכללי של העדה החרדית, ונוסף לעירוב הגדול של הרבנות. וא"כ לפי דבריו כל בני ירושלים צריכים לקרוא בי"ד.⁸⁵

לא רק עירוב חצרות מגדיר מקום כרשות יחיד אחת. כל בית מגודר או כל חצר מגודרת היא רשות יחיד על פי כללי הלכות שבת. על פי טיעונו של הרב בן ציון אבא שאול, בבתיים או בחצרות מגודרים יהיה צורך לקבוע שעליהם לקרוא בי"ד באדר מאחר שהם מבדלים עצמם מתושבי העיר האחרים, ובעצם אין מצב שבעיר שבה יש גדרות מסביב לחצרות ולבתיים, יקראו מגילה בט"ו באדר.

מסקנתו של הרב דוד יהודיף היתה שבכל שכונות ירושלים יש לקרוא בט"ו באדר, מאחר שהשכונות החדשות – רמות, נוה יעקב והר נוף – משתתפות בענייני מסים, ותושביהן עובדים בירושלים ונקראים תושבי ירושלים. הוא צירף לכך נימוקים נוספים: המרחק בין השכונות החדשות לשכונות הוותיקות בירושלים הוא פחות ממיל, זמן הנסיעה בין השכונות קצר מ-18 דקות שהוא זמן הליכה של מרחק מיל, והשכונות החדשות נכללות בעירוב החצרות. הוא ציין גם לגמרא שבה נאמר ששטחה של ירושלים היה שלוש פרסאות (בבא בתרא עה ע"ב). לדבריו, מי שקורא בשכונות החדשות בי"ד באדר, יש לחשוש שהוא עובר על איסור "לא תתגודדו". הוא סיים:

מסקנתנו נתמכת ע"י פסקיהם של שני הרבנים הראשיים לישראל, שני הרבנים הראשיים לירושלים, הרי"ש אלישיב שליט"א והרש"ז אויערבך זצ"ל. ובטוח שגם הר"ע יוסף וגם הגרב"ץ אבא שאול, יסכימו לדברינו שיראו את המציאות היום ששכונות רמות הר נוף ונוה יעקב, אינן מרוחקות מבתי העיר כשיעור מיל.⁸⁶

אכן כך סברו הרבנים שהוא ציין אם כי מסיבות שונות, בעוד שהרב יהודיף צירף את כל הסיבות כאחד.

ציינו לעיל שהרב ישראל יעקב פישר, ששימש אב"ד בעדה החרדית, לא קיבל את הפסק של רבנים אחרים בעדה החרדית, ויצא נגד הטיעון שעירוב שכונתי מנתק את תושבי אותה שכונה מכל העיר:

ואף דאיכא שעשו להם עירוב בפני עצמם ואינם סומכין על עירוב העיר... זה אינו מחלק, וגם באמת גם אלו שעשו להם עירוב בפני עצמם גם כן מסתמכין על עירוב העיר כשרוצים לצאת משכונתם, אלא שאומרים לנשותיהם שהם יטלטלו את החפצים, והם מחמירים

85. שם עמ' לא.

86. שם עמ' לד-לה.

רק לעצמם עם העירוב הפנימי שעשו לעצמם, ובודאי לא מכשלי
לנשיהם בטלטול באיסור שבת.⁸⁷

לדבריו, עירוב פנימי הוא ביטוי לחומרא מסוימת שיש הנוהגים בה, אך גם
אותם הנוהגים כן אינם שוללים את ערכו של העירוב הכללי, והראיה שנשותיהם
מטלטלות וסומכות על העירוב הכללי. ניתן למצוא פגמים בעירוב הכללי, אבל
הוא נחשב לתקין לפי דעות רבות ולכן אפשר להסתמך עליו.

4. עירוב חצרות איננו הופך את המקום לעיר אחת

טענה נוספת כנגד ההסתמכות על עירוב חצרות כאפשרות להגדיר היקף מקום
לעניין מקרא מגילה בט"ו באדר, העלה הרב נתן געשטטנר, אב"ד של קרית אגודת
ישראל בבני ברק. לדבריו, עירוב חצרות יעיל רק בהלכות שבת. מהתורה מותר
לטלטל מכרמלית לרשות יחיד ולרשות רבים. חכמים הם שאסרו לטלטל מכרמלית
לרשויות האחרות בשבת, ועירוב חצרות נועד להעניק לכרמלית מעמד של רשות
יחיד ולאפשר לטלטל בתוכה:

נמצא שהעירוב צורת הפתח אינו בא אלא לסלק שם איסור דכרמלית,
אבל אינו צריך להחיל עליו שם חדש, כיון דבעצמותו הוא היתר... כך
יש לומר לענין שייקרא חיבור להעיר להיות בגדר סמוך, דלא מהני לזה
צירוף ע"י צורת הפתח, ואין בכוחו לעשות שהמקום המוקף בצורת
הפתח ייחשב כאילו הוא חלק מן העיר הסמוך לכרך... ועל כן לדינא
ודאי שאין לעשות מעשה לצרף ע"י העירוב, ויש לקרוא בי"ד בברכה,
שבזה יוצאין בכל גוונא.⁸⁸

עירוב חצרות איננו מגדיר שטח או היקף של עיר. עירוב חצרות הוא פתרון
שחכמים דרשו כדי לאפשר טלטול מכרמלית לרשות היחיד או לרשות הרבים.
מכאן שלא ניתן להסיק דבר באשר להגדרת מקום כחלק מעיר מוק"ח מימות יב"ן
לעניין מקרא מגילה.

הדיון בין הטוענים שיש מקום להתחשב בעירוב חצרות כמגדיר מקום גם
לעניין מקרא מגילה בעיר מוק"ח, תלוי כנראה בשאלה אם אמנם יש להתאים
התאמה מלאה את כל כללי הלכות עירוב חצרות של שבת להלכות קריאת

87. הרב ישראל יעקב פישר, "בענין קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים", שו"ת אבן ישראל,
חלק ח, ירושלים תשנ"ט, סימן נ.

88. הרב נתן געשטעטנער, שו"ת להורות נתן, חלק יא, בני ברק תש"ס, סימן עח, סעיפים ב-ג. שנה
אחר כך, ב"י באדר תשנ"ח, כתב הרב געשטעטנער תשובה נוספת בעניין, ולדבריו גם אם יקיפו
את העיר במחיצות גמורות, זה לא ישנה את העובדה שהיקף חצרות יעיל רק להלכות שבת, אך
לא לעניין מקרא מגילה. ראה: שו"ת להורות נתן, חלק יג, בני ברק תשס"ג, סימן נד.

מגילה של פורים. התומכים בקיומו של עירוב חצרות של שבת להגדרת מקום גם לעניין מקרא מגילה בעיר מוק"ח, רואים בעירוב החצרות הכללי סימן מובהק להיות המקום חלק מהעיר המוק"ח. העובדה שנקרע, או שיש המחמירים ועושים עירוב חצרות שכונתי ועוד, אינה פוגעת בערכו של עירוב החצרות הכללי שבעיר, המגדיר את כל השטח שנכלל בתוכו כעיר אחת. המתנגדים לטיעון זה סבורים שההתאמה צריכה להיות מלאה, ואם העירוב נקרע או שאינו תקין ע"פ פוסקים מסוימים, השכונה תחשב למנותקת מהעיר המוק"ח גם לעניין מקרא מגילה.

ח. ניסיונות למצוא פתרון לקריאת מגילה בזמן אחיד בשכונת רמות

1. חיבור השכונות ע"י בורגנין (תשמ"ו)

פוסקים שקבעו שיש לקרוא מגילה בשכונות רחוקות בי"ד באדר, טענו כך מאחר שלא היה רצף בתים כנדרש ע"פ ההלכה – מרחק שאינו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה בין בית לבית, מקצה השכונות הצמודות לחומת העיר עד השכונות הרחוקות. העובדה ששכונה שייכת מוניציפאלית לעיריית ירושלים, או אף אם השכונה מוקפת בעירוב חצרות עם העירוב הכללי, לא שינתה לדעתם דבר לעניין זה. לקראת פורים תשמ"ו הציע הרב מתתיהו דייטש, רב ומורה צדק ברמת שלמה, וחתנו של הרב משה הלברשטאם חבר הבד"צ של העדה החרדית, להקים מבנים יבילים – קראוונים, תחנות אוטובוס וכדומה, במרחק תואם בין מבנה למבנה על מנת ליצור רצף בין שכונת רמות הרחוקה לבין השכונות הצמודות לחומה, ולפחות לימי הפורים. הרב דייטש התחבט בכמה שאלות:

ובזה יש לברר כמה הלכות: א. אם אפשר לעשות כמה בורגנין, דהיינו שנותן בבורגן עיבור חדש עד הבורגן השני, וכן הלאה. ב. אם הבורגנין צריכים להיות ד' על ד'. ג. אם מהני לעשות כן בורגנין כדי להרחיב את התחום בלבד. ד. אם הבורגנין צריכים להיות קבועין ומחוברין דווקא, או מהני אפילו בורגן המטלטל ממקום למקום. ה. אי מהני בורגנין לדין סמוך ונראה דקריאת המגילה. ו. אם מהני שעושים את הבורגנין ליום פורים בלבד. ז. ומה הדין לבנות בתים קטנים של ד' על ד'.⁸⁹

89. הרב מתתיהו דייטש, "חיבור שכונת רמות לעיר ע"י בורגנין (לענין קריאת המגילה)", עדות, ו (תשמ"ט), עמ' נו-סא. הוא פרסם את התשובה שוב בספרו: "בדין עשיית בורגנין להתחבר לענין זמן יום הפורים", נתיבות אדם, ירושלים תשס"א, סימן כה.

'בורגנין' הכוונה לסוכות, צריפים, מגדלי שמירה, או דוכנים למכירת מזון.⁹⁰ הוא חישב שיש להעמיד שנים עשר מבנים כאלה על מנת לחבר את השכונות. הצעתו המעשית היא:

לבנות בתים קטנים של ד' אמות על ד' אמות, וזה יועיל אליבא דכולי עלמא אע"פ שעשוי רק להרחבת התחום, דשפיר יועיל אע"ג שאין דרין בה כלל... ולאפוקי מספיקא דדינא יש לעשות הבית מרובע ד' אמות על ד' אמות. ונראה פשוט דכאשר יעשו הבורגנין או הבתים כדינן, שפיר יועיל לענין קריאת המגילה... דאע"ג שאחרי פורים יסתרו את הבורגנין או הבתים הללו, מ"מ כיון דבפורים הרי הן קיימין שפיר כדינן, לא איכפת לן בזה... ויועיל לנידון דידן שפיר אע"ג שאין דרין בהן כלל, ואע"פ שעשוין להרחבת התחום בלבד, מ"מ מהני לתת עיבור לעיבור, ויתחבר השכונה אל העיר על ידיהם.

מבנים יבילים מעין אלה אינם קבועים בקרקע אך הם יציבים ולא ייסחפו בעת שיטפון של מים, וגנבים לא יגנבו אותם. הם ייחשבו למבנים שיוצרים רצף עירוני. הוא כתב שהוא הציע הצעה זו בפני כמה רבנים, אך הם שללו את האפשרות הזאת. הרב יצחק וייס, ראש ה"צ של העדה החרדית, כתב לו:

זה ודאי דהוי בכלל דבר שאי אפשר, ומי יבטיח שכן יעשו בכל שנה ושנה, היעלה על הדעת שבשנה אחת כאשר יהיו הבורגנין יקראו את המגילה בברכה בט"ו, וכאשר מאיזה סיבה בשנה אחרת לא יבנו אותם יקראו בברכה ב"ד, ומי יודע מה ילד יום. ולדעתי תקנה זו יוכל להביא לתקלה ומכשול לרבים, בביטול קריאת מגילה ע"פ ההלכה, ומי יוכל לקחת על עצמו לעשות תיקון שהוא מכשול ח"ו כזה.⁹¹

מדברי הרב וייס עולה שהפתרון היה יכול להיות ראוי וטוב, לו היה ניתן להבטיח את הקמת המבנים היבילים בכל שנה לקראת ימי הפורים, ובוודאי אם הם היו עומדים שם בקביעות במשך כל השנה. אך מאחר שלא כך פני הדברים, ההצעה נדחתה.

גם הרב שמואל וואזנר שלל את האפשרות הזאת אך מסיבה אחרת:

אין בורגנים מועילים לבטל עיר שאיננה מוקפת חומה הרחוקה ממש

90. רש"י, עירובין כא ע"א ד"ה אין בורגנין: "סוכות שעושין שומרי העיר, ואינו דבר קבוע"; רש"י, סוכה ג ע"ב ד"ה בורגנין: "צריף שעושין מן ערבה וקנים לשומרי פירות או לציידי עופות". שאול ליברמן, תוספתא כפשוטה – עירובין, ירושלים תשנ"ג, עמ' 328-329, כותב ש'בורגנין' ו'מגדל' הם שמות נרדפים.

91. הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק י, ירושלים תש"ן, סימן נה.

לעיר המוקף חומה... יוצא שאם תעשה בורגנין מירושלים עד תל אביב ועד סוף ארץ ישראל יתבטל כל דין עיירות פרזות לענין קריאה בי"ד והוא דבר שאין השכל סובל.⁹²

סביר להניח שהרב וואזנר היה מודה שאם יהיה רצף בתים עד תל אביב, או אף עד מקום רחוק יותר, אכן ישתנה מעמדו של המקום הפרוז ומעמדו יהיה כעיר מוק"ח. אך הרב וואזנר התנגד לחיבור לא טבעי בין שכונות וערים על מנת ליצור רצף. האפשרות שבאמצעות העמדת מבנים יבילים רק בימי הפורים יהיה אפשר לצרף ערים רבות ברחבי הארץ ולהעניק להם מעמד של עיר מוק"ח – זהו "דבר שאין השכל סובל".

הרב משה מרדכי קארפ התנגד להצבת מבנים שאינם משמשים למדור אנשים:

צירוף ע"י בורגנין לצורך פורים בלבד לא יועיל לענין זה, ואף אם ישתמשו אח"כ בבורגנין לשם בית כנסת או מכולת שהרי אינן בית דירה. אא"כ ימשיכו להשתמש שם במשך זמן לתשמיש דירה.⁹³

ההתנגדות היא אף אם המבנים הללו יונחו במקום לצמיתות. מה שקובע הוא טיב השימוש במבנה. רק מבנים שמשמשים כבית דירה של אנשים ובקביעות, יכולים להיכלל ברצף.

2. התנהלות הלכתית אחידה שתתאים לכל העמדות (תשמ"ו-תשנ"ז)

היו רבנים שהציעו הצעות שונות שהמכנה המשותף להן הוא ניסיון למצוא פתרון שהכל יקראו מגילה באותו תאריך ובאותו אופן.

הרב שריה דבליצקי בדק ונוכח לדעת שבפורים תשמ"ה נהגו בבתי הכנסת החסידיים שבשכונת רמות לקרוא מגילה רק בט"ו באדר, ובבתי הכנסת הפרושים שבהם נוהגים כמנהגי ליטא, קראו מגילה בשני הימים ובברכה. גבאי בתי הכנסת הללו דאגו מראש שבכל יום יקרא מישהו שנשמע למורה הוראה שפסק לקרוא ולברך באותו יום, והמתפללים שמעו ברכה בשני הימים. הוא כתב גם שהוא לא הצליח לברר את מנהג בתי הכנסת הספרדים. לקראת פורים תשמ"ו הוא נסע לשכונת רמות כדי לבדוק את "השטח" ונוכח

הרב שריה דבליצקי

92. הרב שמואל וואזנר, שו"ת שבט הלוי, חלק ו, בני ברק תשמ"ו, סימן צז.

93. הרב משה מרדכי קארפ, "צירוף השכונות הסמוכות לירושלים לענין מגילה והמסתעף מזה ודעת רבותינו בענין השכונה החדשה ברכס שועפט", הליכות שדה, 100 (תשנ"ו), עמ' 61-73.

לראות שאין רצף בתים בשום מקום בתוך שבעים אמה ושני שלישי האמה, ועל כן אין להגדיר את שכונת רמות כסמוכה. היא גם איננה נראית לעיר העתיקה, ואף אם במקום הגבוה ביותר ברמות ניתן לראות את מגדל נוטרדם,⁹⁴ אין זה מספיק. צריך לראות את העיר העתיקה ולא מגדל גבוה ממנה.⁹⁵

הוא ראה בשלילה את העובדה שבאותה שכונה יש מנהגים שונים באשר לזמן מקרא מגילה. אף שהוא אישית סבר שיש לפסוק כעמדת החזון איש שהקריטריון הקובע הוא רצף בתים אורבאני, הוא הפנה קריאה לרבנים ופוסקים:

בקשה ופניה לכל גדולי הרבנים שליט"א שדבריהם נשמעים ועל פיהם ישק כל דבר, שלא יתנו בשום אופן המשכיות למצב המוזר שבו נקלעה שכונת רמות לגבי קביעת יום הפורים שזה עושה פורים ב"ד וזה עושה פורים בט"ו.

הרב דבליצקי קרא לרבנים שיורו ויפסקו לכולם כמו שהורו בפורים תשמ"ג הרב ישראל יעקב קנייבסקי⁹⁶ והרב יצחק וייס⁹⁷:

לעשות את ימי הפורים ברמות בארבעה עשר ובחמישה עשר וכמו שעושים בכל ערי הספקות, ועל ידי זה יצאו ידי הכל.

בערי הספקות יש לקרוא מגילה ב"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה. הטעם לכך הוא שגם אם ע"פ דין צריך לקרוא מגילה בט"ו באדר, בכל זאת אם קראו מגילה ב"ד באדר יצאו בדיעבד:

דהכל יוצאים ב"ד. אבל אם שורת הדין נותנת לעשות ב"ד ועושים בט"ו הרי פשוט שביטלו את כל מצות הפורים בשנה ההיא. כל שכן בנידוננו אשר כל הצדדים והשיקולים לעשות בט"ו אינם כה חזקים, כמו וכאשר הצדדים והשיקולים לעשות ב"ד. אם כן מי הוא זה ואיזה הוא אשר יקח לעצמו אחריות לנהוג על פי השיקולים האלה אשר אם אינם אמיתיים הרי איבד את כל מצות ימי הפורים.

94. כוונתו כנראה למנזר נוטרדם, מנזר צרפתי גדול מימדים הממוקם ברחוב הצנחנים מול השער החדש של העיר העתיקה.

95. הרב שריה דבליצקי, "בענין קריאת המגילה ברמות ע"י ירושלים – ירושלים הרים סביב לה", שנת תשמ"ו. הודפס בתוך: פרזות ירושלים, עמ' עה-פד. תאריך כתיבת התשובה: יום ה', תשא תשמ"ו. לקראת פורים תשמ"ז הוציא הרב דבליצקי קונטרס בעניין זה ובו הוא חזר על עיקרי הדברים והרחיב אותם. ראה: הרב שריה דבליצקי, "ספר ירושלים הרים סביב לה – בענין קביעת יום הפורים בשכונת רמות והר נוף הסמוכות לירושלים", בני ברק תשמ"ז, עמ' 3-10 (המובאות להלן הן ממהדורת תשמ"ז).

96. הוא ציין לשמו של תושב שכונת רמות, הרב יעקב שוורץ, שהעיד שכך הורה לו הרב קנייבסקי.

97. הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ח, ירושלים תשמ"ג, סימן סב.

דברי הרב דבליצקי התבססו על העיקרון שי"ד באדר הוא זמן קריאת מגילה לרוב העולם, ועל כן במקומות שיש ספק אם הם מוק"ח מימות יב"ן, יש לקרוא בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה. בשכונת רמות יקראו גם בט"ו באדר ללא ברכה:

עד אשר יהיה חיבור בתים בתוך ע' אמה בין הבית האחרון שבשיכון אונסדורף שאז יוכל לנהוג ברמות רק בט"ו כמו שהמנהג בירושלים עיה"ק זה כמאה שנה, ואפילו יגיע החיבור הזה עד דמשק.

לדבריו, ההנמקות לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד אינן מבוססות, מפני שהן מונעות מסיבות פסיכולוגיות:

מי הוא ומהי הסיבה המכריחה אותנו להיכנס בדוחקים ודוחקי דוחקים רק בכדי "להכשיר" מקום זה שגם הוא יקרא רק בט"ו. חושבני שחוץ מהסיבה הפסיכולוגית שהאיש שעד כה היה גר בזכרון משה וקנה כעת דירה ברמות, לא ימצא קורת רוח בזה שיצטרך לשנות הרגלו מט"ו לי"ד וואו ליומיים בתחושה כאילו שהוא נעקר מעיה"ק ירושלים. חוץ מסיבה זו אין כאן, ואולי עוד סיבה שלא יוכל להתאחד בסעודת פורים עם קרובו המתגורר בגאולה.

הרב דבליצקי התייחס גם להגדרות אחרות לסמוך שנזכרו בספרי הפוסקים (הסתמכות על קו עירוב חצירות; היות השכונה חלק מהעיר ירושלים, ועוד). הוא התמודד בהרחבה עם כל הנימוקים הללו, וחזר על טענות ידועות שנאמרו כלפיהן. לדבריו, גם אם נצרף את כל הטענות שהוזכרו, הן לא מספיקות כדי שיהיה אפשר לקבוע בוודאות שיש לקרוא בט"ו באדר בלבד:

רובם ככולם הם דברים שנתחדשו ע"י גאוני הזמן על פי סברות ולמדנות שסוף סוף בסיס מוצק אין לכל אחת מהן, ובנפול טענות אלו עלולים להישאר ללא פורים. ועל כן קשה להבין מי הוא אשר יבנה את הפורים על יסוד בנינים כאלה שאין יסודם מוצק בהחלט. אמנם בודאי שאין זה ממידת חכמים להתעלם ממכלול טענות אלו ולקבוע רק בי"ד, אלא ודאי שיש בטענות אילו כוח להביא אותנו לספק ט"ו ולנהוג איפוא בי"ד ובט"ו כערי הספקות.

גם הרב דבליצקי התחשב בעמדות הלכתיות אחרות אף שהעלה טענות כלפיהן, אך כדי להגיע להתנהלות אחידה של כל תושבי שכונת רמות, הוא הציע לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. לדבריו, כיוון שבשכונת רמות התגוררו בני תורה יש מקום להחמיר, מאחר שיש מגוון דעות בין רבנים בעניין. אמנם הוא הודה שלו היה מדובר בשכונה שמורכבת מ"בעלי בתים" היה אפשר לקבוע

שבשכונת רמות יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.⁹⁸ הוא לא נימק מדוע היה מקום לקבוע שיקראו רק בט"ו באדר ולא רק בי"ד באדר, שהרי הוא שלל את ההנמקות המחייבות קריאת מגילה במקומות כאלה בט"ו באדר. אך נראה שהסיבה לכך היא שציבור רחב, "בעלי בתים" כלשונו, רצו להיחשב לתושבי ירושלים גם לעניין מקרא מגילה, ולא היו נשמעים לפסיקה הקובעת שיש לקרוא בי"ד באדר בלבד, או גם בט"ו באדר.⁹⁹

הרב שלום משאש הגיב בחריפות להצעתו של הרב דבליצקי שביקש לקבוע זמן אחיד לכל תושבי רמות, קריאת מגילה בברכה בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה, בגלל הדעות השונות בעניין. כך הוא כתב בר"ח אדר ב' תשמ"ט:

אנכי הרואה שחש לתקן לבני תורה שרוצים לעשות חסידות, ולא חש על בלבול של כל הקהל שהוא מאנשים רגילים, ויתבלבלו ולא ידעו מתי לברך ומתי שלא לברך. גם מרבה עליהם טירחא של ב' ימים וב' סעודות וקריאות המגילה והפרשה על חנם, ויבואו לבטל הכל ולא יעשו לא זה ולא זאת, וכל זה לעשות נחת רוח לדתיים המתחסדים שרוצים לצאת ידי כל הדעות, ואין זו סברה שבשביל קבוצת אנשים נהיה מוכרחים לשנות הידוע על כל הציבור לענות אותו לשנות מנהגו ולבלבל אותו... ולחסידיים אין לחוש הרבה כיון שהם בני תורה ולא יתבלבלו, ויש להם ב' דרכים. או ילכו בפורים לעיר העתיקה ויעשו שם כל הצורך בלי שום ספק, או אם זה קשה להם יראו להתקבץ באיזה בית כנסת או באיזה מקום ויעשו ב' הימים והם יכולים לעמוד בזה. לא כן עמי הארצות ראוי להעמידם על קו הדין והמנהג... שכל השכונות יעשו כירושלים.¹⁰⁰

הרב דבליצקי נסה לאגד את כל העמדות ההלכתיות שהביעו פוסקים שונים בסוגיה זו, ולמצוא נוהל אחיד שיתאים לכל. לדברי הרב משאש, גישה זו מתאימה לציבור של תלמידי חכמים המבינים את הספקות והדילמות ההלכתיות, ומוכנים בשל כך להחמיר על עצמם כדי לצאת ידי חובת כל השיטות או לפחות רובן. מבטו של הרב משאש הוא על ההמון הרחב, ובשכונת רמות מתגוררים רבים שאינם מודעים ואינם מבינים את המשמעות של הדילמות והספקות ההלכתיות, ומבחינתם זו טרחה גדולה לקיים פורים במשך שני ימים. התוצאה תהיה שהם

98. הרב שריה דבליצקי (לעיל הע' 95), מהדורת תשמ"ז, עמ' 20.

99. הרב שריה דבליצקי לא שינה את עמדתו גם לאחר שנים. בדברי הסכמה לחוברת שהוציא גדעון דקה, קובץ הלכות פורים, ראש העין תשס"ב, עמ' ה, הוא חזר על פסק ההלכה שבשכונת רמות יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר. ההסכמה נכתבה בתאריך: ב' בלק תשס"ב.

100. הרב שלום משאש, "בענין קביעת יום פורים ברמות ושאר שכונות", שו"ת שמש ומגן, חלק ב, ירושלים תשנ"ב, סימן טז.

ימאסו בכל ולא יקיימו דבר. ההמון איננו מחבב ספקות, ויש רצון לקיים מצווה בוודאות ולא כשצל של ספק מוטל עליה: "דעתי ברורה שראוי לחוש יותר להמון העם שלא לבטל המנהג הקדום".

הרב משאש חזר על נימוקיו שעל תושבי רמות לקרוא בט"ו באדר בלבד מפני שהיא חלק מהעיר ירושלים ומחוברת אליה מוניציפאלית: "ומצווה רבה לאגד כל ירושלים שתהיה ירושלים שלמה ולא לחלקה לחלקים חלקים, וזהו כבודה וזהו תפארתה מלבד כל הטעמים". נראה שהצעתו ל"חסידים ולבני התורה" לשהות בימי הפורים בעיר העתיקה היא אמירה שלפיה רק בעיר העתיקה אין ספקות, ושם מקומם של כל המחמירים והחוששים. בכל שכונה חדשה משכונות ירושלים שמחוץ לעיר העתיקה אפשר למצוא סיבות ונימוקים מדוע לא לקרוא בה בט"ו באדר, למעט העיר העתיקה. אנשים שמקפידים על חומרות מסוימות יכולים לעשות כן ובלבד שאינם מפריעים לאחרים ואינם מבלבלים אותם. הצעתו של הרב דבליצקי תגרום לבלבול ולבסוף לחדלון בקיום המצווה.

בשנת תשנ"ז הציע הרב אליהו שלזינגר, רבה של שכונת גילה, הצעת איחוד אחרת:

לצאת מכל ספק נראה לי שכדאי לבני שכונת רמות וכיו"ב שביום י"ד ישמעו קריאת המגילה מן פרזי שמחויב לקרוא ביום י"ד, וביום ט"ו יקראו בברכה, ובעצה זו בודאי שיצאו ידי חובה כל הדעות וכל הפוסקים.¹⁰¹

הרב שלזינגר לא כתב בבירור אם קריאת המגילה ביום י"ד באדר היא בברכה, אך מאחר שבעל הקורא הוא בן עיר פרזיה וזה היום שהוא חייב בו במקרא מגילה, אזי סביר להניח שהקריאה היא בברכה. על פי הצעתו, ישמעו מקרא מגילה בברכה בשני הימים. הצעה זו איננה מקורית. כך הנהיג הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי בבית הכנסת בשכונת עץ חיים שבמערב העיר (סמוך לגשר המיתרים), מאחר שלדעתו מחוץ למרחב מיל מהחומה יש לקרוא בי"ד באדר. אך כיוון שרבו החולקים עליו הוא תיקן שבי"ד באדר יקרא בברכה בן פרזי שלא ילון בירושלים, ובט"ו באדר יקרא בן כרך המתגורר בעיר העתיקה או בתוך מרחב מיל מהחומה.¹⁰²

הצעת הרב שלזינגר היא הפוכה לחלוטין מהצעתו של הרב דבליצקי. הרב דבליצקי ראה ביום י"ד באדר את היום המרכזי שיש לקרוא בו מגילה בשכונות הרחוקות, והקריאה ביום ט"ו באדר ללא ברכה היא בשל העובדה שיש עמדות

101. הרב אליהו שלזינגר, "זמן קריאת המגילה בשכונות החדשות בירושלים", שו"ת שואלין ודורשיין, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, סימן כד, עמ' קפה-רה.

102. בעמדה זו של הרימ"ט עסקנו לעיל בפרק ד.

רבניות אחרות שאינן מקבלות את הקריטריון שרק רצף בתים מגדיר את המקום כעיר אחת. להצעה זו יש תקדים הלכתי, במובן זה שכך יש לנהוג בכל מקום שיש בו ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן או לא. בעוד שעל פי הצעת הרב שלזינגר, היום המרכזי בו יש לקרוא מגילה הוא בט"ו באדר מאחר שהשכונות הרחוקות שייכות מוניציפאלית לירושלים, והקריאה בי"ד באדר היא בשל עמדות הלכתיות חולקות.

3. הצבת מחיצות מחברות במקום עירוב צורת הפתח (תשנ"ז)

כאמור לעיל, הבד"ץ של העדה החרדית בראשות הרב יצחק וייס, פסקו לקראת פורים תשמ"ב שבשכונת רמות יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.¹⁰³ פסק זה היה לאחר שחברי בית הדין של העדה החרדית נסעו לראות את המקום ונוכחו לדעת שאין רצף בתים מהשכונות שצמודות לעיר העתיקה עד שכונת רמות. הרב וייס שלל את ההסתמכות על עירוב חצרות כמגדיר את היקף העיר לענין מקרא מגילה.

הרב מאיר בראנדסדארפער, מראשי העדה החרדית וגאב"ד קהילת חסידות תולדות אברהם יצחק בירושלים, העיד שלקראת פורים תשנ"ז דנו שוב בישיבת הבד"ץ באשר לזמן מקרא מגילה בשכונת רמות. העילה לדיון החדש היתה "מחמת בקשת כמה תושבים, כי ישנם הנוהגים לקרות המגילה שם רק בט"ו ע"פ פסקי שאר רבנים, וחששו בזה משום לא תתגודדו, או מחמת שאר נימוקים כי יותר קל להם לנהוג פורים יום אחד כמו בירושלים". הוא כתב שהם דנו בהצעה שהציע תלמיד חכם שבא לישיבת הבד"ץ:

לחבר יחד את השכונה אל העיר על ידי מחיצה שלימה מסביב. אפשר דאף להסוברים שלא לסמוך על חיבור על ידי העירוב, מ"מ על ידי חיבור במחיצה שלימה מסביב אפשר דכולי עלמא מודו דמהני גם לגבי קריאת מגילה שתהיה כעיר אחת. וניסו לעשות הלכה למעשה לחבר שכונת רמות לשכונת סנהדריה המורחבת או לרכס שועפט.¹⁰⁴

הרב בראנדסדארפער לא כתב של מי היתה ההצעה. אך כנראה שכוונתו להצעה של הרב מתתיה דייטש שהיה רב בשכונת רמת שלמה וחתנו של הרב משה הלברשטאם מראשי העדה החרדית. הרב דייטש הציע בעבר להניח בורגנין כדי לחבר בין השכונות, אך הצעתו לא התקבלה. כעת הציע הצעה אחרת:

103. הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ח, סימן סב. תאריך התשובה: פורים דפרזים תשמ"ב.

104. הרב מאיר בראנדסדארפער, "בנדון זמן קריאת המגילה בשכונת רמות בירושלים בי"ד או בט"ו", שו"ת קנה בושם, חלק ג, ירושלים תשס"ב, סימן מה. תאריך כתיבת התשובה: ה' באדר תשנ"ח.

ואופן החיבור יהיה ע"י המשך של מחיצה גבוהה ממש ובכי האי גוונא יועיל שפיר, דחלק זה גופיה יהא נחשב כעיר מוקף חומה, דיהבינן ליה עיבור מהמחיצות, ואם כן נמצא דהוי סמוך אל הבית האחרון שהולך ברצף עד חומת העיר העתיקה, ושפיר קוראים אצלנו את המגילה ביום ט"ו כפורים דמוקפין.¹⁰⁵

מהות הפתרון שהוצע הוא יצירת חיבור אפקטיבי בין בתים בשכונה לבין הבתים הצמודים לעיר העתיקה, יחד עם העובדה שבנוסף לכך ידאגו להצבת עירוב יעיל. הרב בראנדסדארפער התנגד להצעה זו. הוא לא ראה הבדל מהותי בין צירוף באמצעות עירוב צורת הפתח לבין מחיצה קבועה. כמו כן, בשל תנאי השטח לא ניתן לחבר את המקומות במחיצה שלמה בלי לצרף היתרים נוספים כמו "תל המתלקט", "צורת הפתח" ו"עומד מרובה על הפרוץ". מחיצה עשויה להיות יעילה בתנאי שתהיה קיימת במשך כל השנה ולא רק לימי הפורים, ובלבד שתהיה עמידה וחזקה:

מעשה רשת שעומד במדבר שמם במקום רוחות ושטפי גשמים שהלוואי שיחזיק מעמד על ימי הפורים וכולי האי ואולי. אבל ברור שאי אפשר שיחזיק מעמד כתיקונו במשך כל השנה דבכי האי גוונא אפשר דאפילו במשך זמן קיומו לא מהני בתורת גדר.¹⁰⁶

בית הדין של ה"בד"ץ לא שינה את עמדתו וקבע שבשכונות רחוקות שאינן בנויות ברצף אורבאני עם השכונות הוותיקות יש לקרוא מגילה ב"ד באדר בברכה, והרוצה להחמיר יקרא גם בט"ו באדר ללא ברכה, "כל עוד לא תשתנה המציאות, דהיינו שיתקרבו הבתים סמוך להעיר כדינו – לא ישתנה הדין".

באותה שנה (תשנ"ז) הוציא מכון בשם 'מכון תלפיות בירושלים', "קונטרס: ימי הפורים בזמנם – בו יבואר דין זמן הפורים בשכונות רחוקות מעיר מוקפת חומה, כשאינן סמוכות ונראות והאם מועיל חיבור ע"י עירוב ומחיצות". בקונטרס – תשובות של הרב משה שטרנבוך, הרב נתן געשטעטנער, הרב יוסף ליברמן והרב שריה דבליצקי. המכנה המשותף שלהם הוא שהם סברו שבשכונת רמות יש לקרוא ב"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. מחבר אנונימי כתב תשובה ארוכה ומקיפה בעניין, ותוכנה הוא מאבק בהסתמכות על עירוב צורת הפתח. הוא מאריך מאוד בגיבוי עמדותיהם של הפוסקים ששללו את ההסתמכות על העירוב הכללי, מה גם שיש בו קולות הלכתיות רבות, והוא מוסיף עוד שבניית

105. הרב מתתיה דייטש, "קביעת יום הפורים בשכונה החדשה רמת שלמה-שועפט", נתיבות אדם, ירושלים תשס"א, סימן כב. התשובה מתאריך: א' באדר א' תשנ"ז.

106. הרב מאיר בראנדסדארפער, לעיל הע' 104.

מחיצות קבועות או הצבת בורגנין לא תשנה דבר. הוא גם טען שאין משמעות לכך שהשכונות הרחוקות שייכות מוניציפאלית לירושלים.¹⁰⁷

כאמור לעיל, ובניגוד לעמדת הרב בראנדסדארפער, אברכים תושבי שכונת רמות הקימו עירוב צורת הפתח שחיבר בין שכונת רמות לשכונת רמת אשכול, וע"פ פסיקת הרי"ש אלישיב, זמן מקרא מגילה בשכונת רמות נקבע לט"ו באדר בלבד.¹⁰⁸

הרב מתתיהו רייסנר כתב בשנת תש"ס על אודות התקנת מחיצות לשכונות רמות עד העיר. לדבריו:

אם יעשו מחיצות לשכונת רמות עד שהמחיצות יגיעו לתוך המיל של חומת העיר מהני, אך אם המחיצות של רמות יהיו רחוקים ממיל מחומת העיר לא יהיה מה שבתוך המחיצה דינה כסמוך, והטעם דהבתים מחוץ לחומה הם סמוך, ואין סמוך עושה סמוך. ...רמות מופסקת יותר מקמ"א מירושלים, והצורת הפתח הוא גודר ליותר ממיל מהחומה ונמצא שיש כאן סמוך לסמוך.¹⁰⁹

הוא לא הבחין בין מחיצה ממשית לבין עירוב צורת הפתח. לדבריו, התנאי ליעילות המחיצה הוא שהיא תגיע עד מיל מחומת הכרך, ולא לשכונה צמודה.

107. שנה אחר כך (תשנ"ח) יצאה שוב חוברת הנושאת שם דומה: "קונטרס ימי הפורים בזמנם – ובו יתבאר בס"ד דין השכונות הסמוכות לירושלים". העורך מזדהה בשם: אי"ה, ובהמשך מסתבר ששמו אברהם יצחק הבלין. זוהי חוברת שדומה לקודמת ומכאן יש להניח שמדובר באותו עורך ואותו מחבר הקונטרס. כאן מופיעה תשובה אחרת של הרב משה שטרנבוך, תשובה של הרב מאיר בראנדסדארפער, ושוב תשובותיהם של הרב נתן געשטעטנער, והרב יוסף ליברמן, אך נשמטה תשובתו של הרב שריה דבליצקי. בשנת תש"ס מלאו עשרים שנה לאכלוס שכונת רמות, ושוב יצאה חוברת הנושאת את השם: פרזות ירושלים. בהקדמה לחוברת נאמר שמטרתה היא: "עדות שיראים שלמים ורבים קוראים ברמות יומיים בי"ד ובט"ו באדר, והם הולכים אחרי דברי רבותינו" (עמ' ג). בחוברת הובאו תשובותיהם של הרב יצחק וייס, הרב שמואל וואזנר, הרב שריה דבליצקי, הרב מאיר בראנדסדארפער, ועוד. ניתן לקבל את הרושם שמדובר באותו עורך. באותה שנה (תש"ס) כתב הרב משה מאיר ברגר, "קריאת המגילה בשכונות שבירושלים", בית אהרן וישראל, פז (תש"ס), עמ' כו-קכח, שהאפשרות היחידה לחבר שכונה רחוקה עם שכונות ותיקות לשם מקרא מגילה בט"ו באדר, היא רק ע"פ פסיקת החזון איש.

108. הרב יוסף צבי אדלר, "ימי הפורים בשכונות סביב ירושלים", "המודיע" – תוספת לגליון, י"ב באדר ב' תשנ"ז, עמ' ז-כ. גם הרב דרזי, שם בעמ' עה-עז, תיאר את תוואי העירוב ואת ההשקעה הרבה שהושקע בעירוב זה, כדי שחוטי העירוב לא יקרעו ויהיו מתוחים בקביעות במשך כל השנה.

109. הרב מתתיהו רייסנר, מבא שערים – זרעים מועד, בני ברק תש"ס, עמ' שפב-שפו.

4. הצבת קראוונים ומבנים אטומים (תשס"ח-תש"ע)

בשנת תשס"ח הציע אלי שמחיוף, חבר מועצת העיר ירושלים מטעם סיעת ש"ס, להציב שורה של קראוונים ביער שבין שכונת רמות לבין שכונת רמת שלמה הסמוכה, כדי לחבר את השכונה ברצף מבנים ולאפשר לתושבי שכונת רמות לקרוא בט"ו באדר בלבד כמו שכונות ירושלים האחרות. הצעה זו באה בעקבות בקשה של משפחות רבות הדרות בשכונת רמות ונשמעות לפסיקת הרב עובדיה יוסף, אך מתקשות לקיים את ימי הפורים במשך יומיים – בי"ד ובט"ו באדר. הרב עובדיה יוסף אישר הלכתית את ההצעה,¹¹⁰ ורבנים מהשכונה, הנשמעים להוראותיו, יצאו ובדקו יחד עם נציגים מהעירייה ואנשי מקצוע היכן יש להניח את הקראוונים. מדובר במרחב של שבע מאות מטר, וההנחה היתה להניח מבנה כל שלושים מטר לערך (מדובר בלמעלה מעשרים מבנים). אולם יוזמה זו נבלמה בידי הארגונים הירוקים. יש להעיר שבשנת תשס"ח חל ט"ו באדר בשבת, וממילא קראו הכל מגילה בי"ד באדר ("פורים משולש").

שנתיים אחר כך, לקראת פורים תש"ע, הציע אלי שמחיוף תוכנית חלופית שעל פיה תוצב לפני פורים שורה של מבני עץ המכונים שומרות, שייבנו מחומרים משולבים שלא יפגעו ביער. המבנים יהיו אטומים לחלוטין, ללא דלתות וללא חלונות, כדי שלא יהפכו לבתים לחסרי דיור. גם לתוכנית זו התנגד ציבור שאיננו שומר תורה ומצוות, ובעיקר שומרי הסביבה שבהם, יחד עם עמותת "רמות למען הסביבה", וגם תוכנית זו לא יצאה אל הפועל.¹¹¹

5. גדר ההפרדה מאחדת את שכונות ירושלים (תשע"א)

הרב יעקב יוסף, פרסם לקראת פורים תשע"א שעל תושבי רמות לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, מאחר שהוקמה גדר ביטחונית סביב ירושלים ("גדר ההפרדה") והיא יוצרת רצף בין השכונות. הגדר כמוה כחומה, ומשמעות הפסיקה היא שהרב יעקב יוסף קיבל את העמדה שעירוב חצרות מגדיר מקום כחלק מעיר מוקפת חומה. פסק הלכה זה נוגד את עמדת אביו, הרב עובדיה יוסף. הרב עובדיה יוסף טולדאנו, נכדו של הרב עובדיה יוסף, פרסם מכתב בשמו של הרב עובדיה יוסף

110. הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס"ז, עמ' ר, סיפר שהיה מי שהציע לרב עובדיה יוסף להציב קראוונים בין שכונת רמות לשכונות ירושלים שיגורו בהם אנשים בי"ד ובט"ו. הרב עובדיה יוסף לא הסכים אך לא נימק מדוע. להערכתו, הרב יוסף ביקש לברר לעצמו את האפשרות הזאת מבחינה הלכתית, או שלא האמין שאכן אנשים יגורו במקום.

111. "תושבי שכונת רמות יחגגו את הפורים השנה כמו שאר תושבי ירושלים". ט"ו באדר א' התשס"ח,

אתר הבית של תנועת ש"ס:

<http://www.shasnet.org.il/Front/NewsNet/reports.asp?reportId=127650> – 45k

שהוא נשאר איתן בדעתו, ואין לדמות דין עירוב שבת לדין מגילה, ויש לקרוא מגילה בי"ד באדר ב', וכפי שנהגו כל השנים. בשולי המכתב כתב הרב עובדיה יוסף: "אני מסכים לכל הנאמר לעיל בשמי".¹¹² אמנם במכתב שעליו חתם הרב עובדיה יוסף, לא נזכר במפורש שמדובר בשכונת רמות.

יש להעיר שגדר ההפרדה איננה מקיפה את כל שכונות ירושלים והיא נועדה להפריד בין אזורים בהם מתגוררים יהודים לבין אזורים בו מתגוררים פלשתינים.

ט. נסיון לחזק את פסיקת הבד"צ ביחס לשכונת רמות

לעיל הוזכר שהרב מאיר בראנדסדארפער, שהיה מראשי העדה החרדית, פסק בשנת תשנ"ז שבשכונת רמות יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. הרב בראנדסדארפער נפטר בשנת תשס"ט, ולקראת פורים תשע"ב היו מתלמידיו שפרסמו בשכונת רמות באמצעות מודעות קיר את פסק ההלכה שלו ושל הרב יצחק וייס, שבשכונת רמות יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, והרוצה להחמיר יקרא גם בט"ו בלא ברכה. המפיצים חתמו על המודעה: תושבי שכונת רמות המקיימים את יום פורים בזמנו. פרסום מודעה כזאת מלמד על ההתבצרות של כל קהילה הנשמעת לרב מסוים בעמדתה, וניסיון לשכנע אחרים בצדקתה. התוצאה הסופית היא שבשכונת רמות אין אחידות באשר לזמן מקרא מגילה.

כסק הלכה ודעת תורה

מזמן שר התורה וההוראה דגרי"מ בראנדסדארפער וצוק"ר בעיר "קהל בעמ"

שקיום מצוות הפורים ומקרא מגילה בברכה בשכונת רמות הוא ביום י"ד אדר בלבד - פורים דפריים וכבסקו של הגאב"ד מרן ה"מנחת יצחק" וצוק"ל ושאר פוסקי ירושלים

זה לשונו בתשובתו (תריס"ח) שכתב בחודש אדר תשל"ח:

"..... המבין שהוא מן המנוע בבניית גדר שלם כתיקונו מכו"כ טעמים נמונים וברורים שנתמארו בס"ד, הדרינו לפסקו של מרן הגאב"ד בעל מנחת יצחק וצלקלה"ה והביד"צ שיבדלו לחיים טובים שיצא או בשעתו דוגמן קריאת המגילה בשכונות רמות הוא בי"ד בברכה, ומי שרוצה להחמיר יקרא גם בט"ו בלא ברכה.... ובאות קיום ימי הפורים כהלכה נוכח לגאולתו וישועתו של ישראל בב"א".

וידוע מה שבגנב מורים חסידים, התבטא כריס פעמים לתושבי שכונתנו בה"ל: "אז נישט יום י"ד, איז דאס א פאלטשער מורים".

תושבי שכונת רמות
תושבי שכונת רמות
תושבי שכונת רמות

לכת"ר יוסף אפרים טייב פון ישיבת הלל וכו' וכו' אלו חיים הלל

סיכום

המציאות האורבאנית והמוניציפאלית שהתהוותה בעיר ירושלים שנבנתה מחוץ לחומה, הביאה את הפוסקים להציע תובנות חדשות לקביעת קריאת מגילה בט"ו באדר בשכונות החדשות כמו בתוככי העיר המוקפת חומה. תקנת חכמים באשר למרחב מיל הסמוך לעיר המוק"ח, איננה מתאימה למציאות המתפתחת. שכונות העיר החדשה נמצאות במרחק גדול מאוד ממרחב מיל הסמוך לעיר העתיקה. בפרק זה עמדנו על טיבן של ארבע הצעות שהתגבשו במהלך השנים מאז התעורר הדיון על זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים, המאפשרות קריאת מגילה בט"ו באדר בירושלים החדשה:

- א. רצף אורבאני שהמרחק בין בית לבית איננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה.
- ב. קשר כלכלי וחברתי של תושבי השכונה עם תושבי הכרך המוקף חומה.
- ג. הכרה בכל שכונה הנכללת בשטח המוניציפאלי של העיר כחלק מהעיר ירושלים.
- ד. התאמה של היקף קו עירוב החצרות של שבת כתוחם את גבולות העיר ירושלים.

לכל ההצעות הללו אין אחיזה בסוגיות הרלוונטיות לעניין ובפרשנותן, והם התחדשו ע"י הרבנים ופוסקי ההלכה שעסקו בענין.

ההצעה הראשונה היא ההצעה בה תמכו רבנים רבים. היו שכונות שבשנים הראשונות להקמתן לא היה רצף אורבאני בין השכונה החדשה לשכונות הותיקות ונוצר מצב בו לא היתה אחידות, כי היו שהסתמכו על פוסקים שונים והמגילה נקראה בשכונה בזמנים שונים. מבין חמש השכונות בהן עסקנו בפרק זה, ארבע מהן התחברו במשך השנים לשכונות החדשות, ומאז הסכימו כל פוסקי ההלכה שזמן מקרא מגילה הוא בט"ו באדר.

נראה שהציבור הרחב הסתפק בעובדה ששכונתם שייכת לירושלים מבחינה מוניציפאלית, ושהם חלק מהעיר. כך ע"פ העדויות משכונת נווה יעקב ומשכונת הר נוף שרבים מתושביהן קראו מגילה בט"ו באדר מתחילת בניינה של השכונה. סביר להניח שהם עשו כן באופן טבעי, ולא לאחר דיון הלכתי. לאורך כל השנים בולט פער גדול בין הפוסקים שמנסים להציע הגדרות חדשות למושג 'סמוך' במציאות מוניציפאלית אורבאנית, שאין לגביה התייחסות בספרות הפסיקה שעסקה בעניין זה בהלכות מקרא מגילה, לבין ציבור שקבע עובדות ב"שטח", וקרא מגילה בט"ו באדר כמו בן עיר מוק"ח, בשל העובדה שהם מוגדרים כתושבי העיר ירושלים.

שכונת רמות היא השכונה היחידה, נכון לשנת כתיבת שורות אלו (תשע"ב), שטרם התחברה לשכונות הותיקות, וכל בית כנסת או כל קהילה קוראים מגילה בזמן אחר. היו ניסיונות שונים להגיע להסכמה על הגדרת מעמדה של שכונת רמות, או על קביעת תאריך אחיד למקרא מגילה, או פתרונות מעשיים אחרים, אך שום דבר מכל אלה לא יצא אל הפועל, ושכונת רמות נבוכה. המבוכה החברתית והדתית סביב קריאת מגילה בשכונת רמות נשארה במקומה. כל רב נשאר איתן בפסיקתו, ותומכיו ותלמידיו נשמעים לו, ולמי שלא מכיר את הסיבות והטעמים שמאחורי כל עמדה, נראה העניין מוזר ומשונה. אין מי שיפרוץ דרך ויכריע בין העמדות השונות. אם בעבר היה הציבור עצמו מכותיב את העובדה ב"שטח" וקובע לקרוא רק בט"ו באדר, בשכונות החדשות – אין הדבר כך. מדובר על אוכלוסיה שמקבלת מרות של רבנים, כל חוג ועדה מקבל את הרב שלו, ולא ניתן להגיע להסכמה. העובדה הזאת מפריעה לרבים אך עדיין לא נמצא פתרון הלכתי שיוסכם על הכל.

ערים ויישובים בעוטף ירושלים (תש"ט-תשע"ב)

פסיקות הרבנים באשר לזמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים וכן התנהלות תושבי ירושלים, עורר דיון במעמד של ערים ויישובים סביב ירושלים באשר להגדרתן כסמוך או נראה, ולזמן מקרא מגילה בהם. היישובים הם: מבשרת ציון, מוצא ובית זית – מערבית לירושלים; גבעת זאב, בית חורון, ענתות, תל ציון ובית אל – צפונית לירושלים; מעלה אדומים – מזרחית לירושלים; מושב אורה, הר אורה, הר גילה, מגדל עוז ואפרת – דרומית לירושלים.

הערים והיישובים בישובי עוטף ירושלים שייכים לרשויות מוניציפאליות אחרות ולא לעיריית ירושלים. מדובר על ערים (כגון: מעלה אדומים), מועצה מקומית (כגון: מבשרת ציון), או יישובים ששייכים למועצה אזורית (כגון: מושב אורה – מועצת מטה יהודה). לתושבי כל הערים והיישובים הללו קשרים כלכליים בירושלים, ורבים עובדים בירושלים ומשתמשים בשירותי הרפואה והמסחר של ירושלים. יש יישובים שמחוברים לעירוב צורת הפתח של ירושלים (חלק ממוצא ומהישוב בית זית).

בעבר, כשנבנו ישובים באזור ירושלים שהיו רחוקים מאוד מהעיר המוק"ח ואף משכונותיה החדשות שמחוץ לחומה, היה ברור לכל שיש לקרוא בהם ב"ד באדר בלבד כמו כל יישוב פרוז. למשל, בשנת תרפ"ד הוקם צפונית לירושלים יישוב יהודי ששמו היה כפר עברי. אחר כך הוסב שמו לנווה יעקב על שם הרב יעקב ריינס, מייסד תנועת המזרחי. ביישוב כפר עברי-נווה יעקב, קראו מגילה ב"ד באדר בלבד. כך למשל כתב הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי: "והרחוקות יותר, ומכל שכן כפר עברי, פשוט שקורין בהם רק ב"ד".¹ העיתונאי והעסקן הירושלמי, דב נתן ברינקר, הוציא במשך עשר שנים (תש"א-תשי"א) את "לוח ירושלים", וכך למשל כתב בשנת תש"ג על זמן מקרא מגילה ביישובים שסביבות ירושלים: "מוצא, וקרית ענבים, מעלה החמישה, ונווה יעקב, ועטרות... ב"ד באדר".² אך משהתרחבו

1. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ח, ירושלים תרפ"ז, עמ' 38. כך גם בלוח לארץ ישראל בשנים הבאות. "והרחוקות יותר", מאחר שלשיטת רימ"ט גדר סמוך לעניין מקרא מגילה בט"ו באדר הוא עד מרחב מיל מהעיר המוק"ח מימות יב".

2. דב נתן ברינקר, לוח ירושלים לשנת תש"ג, ירושלים תש"ב, עמ' כט. ברינקר היה ממייסדי נווה יעקב והוא בוודאי ידע מקרוב באיזה תאריך הם ציינו את פורים.

שכונות ירושלים, ונוצרה קירבה ביניהן לאותם ערים ויישובים, התעורר דיון חדש.

א. רשויות מוניציפאליות נפרדות, קשר חברתי וכלכלי, חיבור לעירוב הצירות

1. מבשרת ציון

מבשרת ציון נמצאת מערבית לירושלים על הדרך לכיוון תל-אביב. היא הוקמה בשנת תשט"ז ושמה בתחילה היה מבשרת ירושלים. בשנת תשכ"ג איחדו את מבשרת ירושלים עם היישובים: מעוז ציון א' ומעוז ציון ב' (ישובי ה"קסטל"), והיא הוכרה כמועצה מקומית בשם מבשרת ציון. בתי הישוב של אזור מבשרת ירושלים הם בדרך ירושלים-תל אביב לצד צפון, ובתי היישובים מעוז ציון א' ומעוז ציון ב' נמצאים דרומית לדרך. הם רחוקים יותר ממיל מקצה הבתים האחרונים של שכונות ירושלים הצמודות לעיר המוק"ח. קו עירוב החצרות המזרחי של אזור מבשרת ירושלים הוא קו עירוב החצרות המערבי של העיר ירושלים. ממבשרת ציון ראו מאז הקמתה את שכונת גבעת שאול בירושלים. מאז שהוקמה שכונת הר נוף, המרחק בקו אווירי מהבית האחרון שבשכונת הר נוף עד הבית הקרוב במבשרת ציון הוא פחות מאלפיים אמה.

מאז הקמת מבשרת ציון קראו בה מגילה בי"ד באדר בלבד. בשנת תשל"ה עברו להתגורר במבשרת ציון אברכים חברי גרעין מר"ץ (מרכז צוותים), שמטרתם היתה להכשיר מורים שיצאו ללמד ביישובי הפריפריה. בשיחה שקיימתי עם הרב אורי כהן, ראש הגרעין, הוא תיאר את השתלשלות העניינים מאז בואם למבשרת ציון.³ לדבריו, מאז שהוא עבר להתגורר במבשרת ציון, הוא תהה מדוע אין הם קוראים מגילה בט"ו באדר, מאחר שלדעתו הישוב מבשרת ציון סמוך ונראה לירושלים. הם פנו לרבה הספרדי של מבשרת ציון, הרב מרדכי חזיזה, ויחד אתו שאלו כמה רבנים מתי עליהם לקרוא מגילה. הם קיבלו תשובות שונות.

כמה רבנים אמרו להם שעליהם לקרוא בט"ו באדר, אך מסיבות שונות. הרב יוסף שלום אלישיב אמר להם שמאחר שהסתבר שהקו המזרחי של עירוב החצרות של מבשרת הוא הקו המערבי של עירוב החצרות של ירושלים, אזי הם נחשבים לעיר אחת. דברים דומים אמר להם הרב עובדיה יוסף.⁴ הם שאלו גם את רבני

3. השיחה עמו התקיימה בי"ז מנחם אב תשע"א. תודתי נתונה לו על המידע.

4. כך העיד הרב מרדכי חזיזה בשם של הרב יוסף שלום אלישיב והרב עובדיה יוסף. מופיע אצל: הרב שלום משאש, "מבשרת לענין פורים", שו"ת שמש ומגן, חלק ב, ירושלים תשמ"ו, סימן יז.

העיר ירושלים, את הרב יעקב בצלאל ז'ולטי שאמר להם שעליהם לקרוא בט"ו באדר, ואחר כך גם את הרב שלום משאש שאמר להם שיש קשר כלכלי וחברתי בין תושבי מבשרת ציון וירושלים ועל כן עליהם לקרוא בט"ו באדר.

הרב עובדיה יוסף

רבנים אחרים אמרו להם שעליהם לקרוא בי"ד באדר. הרב שלמה זלמן אויערבך אמר להם שמבשרת ציון היא ישוב עצמאי מבחינה מוניציפאלית, ולשיטתו זה הוא הקובע אם מקום מוגדר כחלק מעיר מוק"ח מימות יב"ן. הרב אברהם שפירא והרב מרדכי אליהו אמרו שהם רחוקים משכונות ירושלים, ועל כן עליהם

לקרוא בי"ד באדר. אך הרב מרדכי אליהו גם הורה שצריך להישמע להוראת הרב המקומי, אף שהוא עצמו לא תמך בעמדה זו.⁵

רב העיר הרב מרדכי חזיזה ורבני גרעין מר"ץ החלו להנהיג משנת תשל"ו במבשרת ציון קריאת מגילה בט"ו באדר, אף שמאז הקמת היישוב נהגו לקרוא במבשרת ציון בי"ד באדר.

הרב סיני אדלר שימש רב העיר אשדוד, ובשנת תש"מ עבר להתגורר במבשרת ציון. בשנת תשמ"ב הוא פרסם תשובה שעסקה בשאלת זמן מקרא מגילה במבשרת ציון המעורבת באותו עירוב צורת הפתח של העיר ירושלים. מסקנתו היא:

הואיל שבירושלים נתקבלה ההלכה שגם בעיר החדשה כולה קוראים בט"ו, והואיל ומבשרת ציון מחוברת לירושלים ע"י צורת הפתח, בצירוף השיטות ש"נראה" הוא אפילו יותר ממיל, ושכל הבתים הצמודים לעיר דינם כעיר עצמה, נראה לענ"ד שיש לומר שגם דינה של מבשרת ציון כדינה של ירושלים ויש לקרוא בה את המגילה ביום ט"ו באדר. שוב שמעתי שהגרי"ש אלישיב שליט"א פסק כן הלכה למעשה. ברוך שכוונתי לדעת גדולים.⁶

ע"פ דברי הרב אורי כהן, לימים חזר בו הרב יוסף שלום אלישיב מפסיקה זו, מאחר שנאמר לו שהעירוב של מבשרת ציון אינו תקין דיו מבחינה הלכתית. אך כשתוקן העירוב כראוי, חזר הרב אלישיב ופסק שעליהם לקרוא בט"ו באדר. הרב

5. כך בשמו, אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 105.
6. הרב סיני אדלר, "זמן קריאת המגילה במבשרת ציון", פרי הארץ, ה (תשמ"ב), עמ' 10-12; "זמן קריאת המגילה במבשרת ציון", דבר סיני, ירושלים תשמ"ב, עמ' צו-צט.

עובדיה יוסף שינה את עמדתו ופסק שבמבשרת ציון יש לקרוא ב"ד באדר, אך מסיבה אחרת. בהודעה שפרסם הרב עובדיה יוסף ב"ב באדר תשמ"ה הוא כתב שעל תושבי מבשרת ציון לקרוא מגילה ב"ד באדר בלבד:

ואע"פ שלפני שנים אחדות כתבתי לסמוך במברק ששלחתי לידידי הרב חזיזה שליט"א על הוראת הרב הגאון ר' י.ש. אלישיב שליט"א שיקראו המגילה בט"ו, עכשו חזרתי והתבוננתי בדבר (כשעיינתי בדבר שכונת "רמות" בירושלים, והעליתי שעליהם לקרות המגילה ב"ד בלבד) והחלטתי שהנכון הוא שיקראו ב"ד ולא בט"ו. את אחי אנכי מבקש תושבי מבשרת ציון, וביחוד אל כב' ידידי הרבנים הגאונים מרי דאתרי שליט"א, שכולם יעשו את חג הפורים הן במקרא מגילה והן ביתר המצוות הנוהגות בפורים בארבעה עשר ולא בט"ו, כדי שלא

OVADIA YOSSEF
SCHON LEZON CHIEF RABBI OF ISRAEL

עובדיה יוסף
ראשון לביון הרב הראשי לישראל

ב"ה ירושלים... 2... 1979 תשמ"ה... JERUSALEM

הודעה

הכינוי להודיע דבר דבור כל רבים כה מושגי, מקשה ציון" לזכור לקרוא את המגילה
 לזמנה את חג הפורים הכפול כיום יד' אדר אדר, וזו לט"ו, וזו לט"ו, וזו לט"ו, וזו לט"ו
 אחרת ככתב למאמר באגף שליט"א לידידי הרב חזיזה שליט"א, על מנת הרב
 הגאון ר' י.ש. אלישיב שליט"א שיקראו המגילה בט"ו. דבר זה חזרתי והתבוננתי בדבר
 (כשעיינתי בדבר שינוי ראוי"ת בירושלים, והואלם עליהם לקרוא המגילה ל"ד) והחלטתי שכתב
 הוא שיקראו ל"ד ולא בט"ו.

את אבי אנכי מקטל מושגי מקשה ציון, וזו לט"ו, וזו לט"ו, וזו לט"ו, וזו לט"ו
 דאמר שליט"א, וכלום יצאו את חג הפורים. כן שיקראו המגילה, וכן כתיב המגילה
 הנבדלת בפורים, בארבעה עשר, וזו לט"ו, וזו לט"ו, וזו לט"ו, וזו לט"ו
 דובר מרגיל פסקן קרואו ס' ק"ג, וזו לט"ו, וזו לט"ו, וזו לט"ו, וזו לט"ו
 הפיר אבי ספק, הו' ק"ג לזכור לזכור שיקראו ל"ד י"ג. (וזו לט"ו, וזו לט"ו, וזו לט"ו, וזו לט"ו
 חל"ס' א"א א"א ט"ו). והואלם עליהם אה"כ.

אג"ת י"ג

עובדיה יוסף

יעשו אגודות אגודות... שאפילו אם לא יצא הדבר מידי ספק, הא קיי"ל בירושלמי בן כרך שקרא בי"ד יצא... והאמת והשלום אהבו. ותז"ל רנ"ו (=ותזכו לשנים רבות נעימות וטובות).⁷

בשנת תשמ"ו פרסם רבה של ירושלים הרב שלום משאש תשובה הלכתית מקיפה ובה נימק מדוע יש לקרוא מגילה במבשרת ציון בט"ו אדר. לדעתו, די בעובדה שנקודת החיבור והקישור בין מקום מסוים לבין עיר מוק"ח היא הקשר הכלכלי והחברתי, בשימוש באותם שירותי בריאות ורווחה, גם אם מדובר ברשויות שונות מבחינה מוניציפאלית. על כן, גם ביישובים שבעוטף ירושלים, השייכים מבחינה מוניציפאלית למועצות אחרות – אזוריות או מקומיות, או ערים אחרות, יש לקרוא מגילה בט"ו באדר אם הם משתמשים בשירותי הבריאות, המסחר והדת, של העיר המוק"ח. מבחינתם זו היא העיר המרכזית ובה הם מסדרים את ענייניהם ועורכים את קניותיהם הגדולות. מסקנתו:

ולכן קם דינא דהעיר מבשרת תעשה חג פורים וכל השייך לו ביום ט"ו כירושלים ממש.⁸

בשנת תש"ס דן שוב הרב סיני אדלר בשאלת זמן מקרא מגילה במבשרת ציון, והוא חזר בו מאמירתו הברורה שבמבשרת ציון יש לקרוא כמו בירושלים. הוא דן בעמדת הרימ"ט ובעמדת החזון איש, וסיים את תשובתו כך:

היות ובשנים האחרונות מתעוררת מדי שנה בשנה השאלה הנ"ל במלוא חריפותה והציבור שומע דעות שונות ואינו יודע איך לנהוג, חושבני שמן הראוי לקבץ את מורי ההוראה המובהקים, אשר ב"ה נתברכנו בהם, ואלו ידונו בשאלה מכל צדדיה ויכריעו בנידון. שאלה זו איננה נוגעת לפרט בלבד, אלא זו שאלה של הציבור ולכן טעון הדבר הכרעה ברורה.⁹

7. את צילום הודעתו בכתב ידו של הרב עובדיה יוסף, מסר לי הרב אורי כהן, ותודתי נתונה לו.
8. הרב שלום משאש, שר"ת שמש ומגן, חלק ב, ירושלים תשמ"ו, סימן יז. בעמדתו של הרב משאש תמך גם הרב יעקב עובדיה, פסקי חכמי המערב, חלק ב, ירושלים תשס"ו, עמ' 340-341. הרב זכריה זרמתי, דברי שלום ואמת – על הלכות פורים ומגילה, ירושלים תשס"א, עמ' 17, ליקט תשובות על הלכות פורים של חכמי מרוקו. הוא ציין את דברי הרב משאש הללו, אך הוסיף הערה: "בלי להכניס ראשי בין ההרים". על עמדת הרב משאש בעניין מקרא מגילה במבשרת ירושלים, ראה: הרב אסף ויצמן, "דעתו של הגאון ר' שלום משאש זצ"ל לגבי פורים במבשרת", מאור השמ"ש, ירושלים תשס"ח, עמ' תרעה-תרעט.
9. הרב סיני אדלר, דבר סיני, ירושלים תש"ס, עמ' קלב-קלה. בשיחה שקיימתי עם הרב סיני אדלר בט"ו בטבת תשע"ב, הוא סיפר לי שבימי הפורים הוא מתפלל בבתי כנסת שונים בהם קוראים ומברכים על מקרא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.

סיבת חזרתו של הרב סיני אדלר מפסיקתו הברורה שדינה של מבשרת ציון היא כמו ירושלים, היא בשל העובדה שרבים לא קיבלו את עמדת הרי"ש אלישיב שיש לראות בהיקף צורת הפתח גורם משמעותי הקובע את היקף שטח העיר המוק"ח לעניין זמן מקרא מגילה.

הרב עובדיה יוסף המשיך לפרסם שבמבשרת ציון יש לקרוא רק בי"ד באדר, אם כי בשנת תש"ס הוא אמר שממידת חסידות יש לקרוא גם בט"ו באדר.¹⁰

לקראת פורים תשס"ט הובא בעיתון "יום ליום" של תנועת ש"ס, צילום מכתב של הרב מאיר מזוז שנשלח לרב משה יוסף, בנו של הרב עובדיה יוסף, ובו הוא ביקש ממנו שאביו יכתוב שבמבשרת ציון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. בשולי מכתבו של הרב מזוז מופיעה חתימתו של הרב עובדיה יוסף תחת משפט שנכתב בו שבמבשרת ציון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.¹¹

לקראת פורים תשע"א הורה הרב אברהם יוסף רבה של חולון כדברי אביו. תושב מבשרת ציון שאל מתי עליו לקרוא מגילה. השואל כתב בשאלתו שמביתו הוא רואה את הר המנוחות ואת הכניסה לירושלים. תשובת הרב אברהם יוסף היא: "מבשרת ציון דינה כשכונת רמות, ובשתיהן קוראים בי"ד".¹²

באשר לזמן מקרא מגילה ביישוב מעוז ציון (קסטל), סיפר הרב יהודה נקי שהרב עובדיה יוסף נשאל על כך והוא שאל מה המקום הקרוב ביותר. משהשיבו לו שבית החולים הדסה עין כרם הוא הקרוב ביותר, פסק שיקראו בי"ד באדר.¹³ זאת בשל עמדת הרב עובדיה יוסף שגם בבית החולים הדסה עין כרם יש לקרוא מגילה בי"ד באדר.¹⁴

בשיחתנו אמר לי הרב אורי כהן שברוב בתי הכנסת במבשרת ציון קראו מגילה בט"ו באדר, אך ביישובי הקסטל – מעוז ציון א' ומעוז ציון ב', חזרו לקרוא מגילה בי"ד באדר מאז שהורה כך הרב עובדיה יוסף.¹⁵

10. בספר: משנת יוסף – שיעורים משנת תש"ס, ירושלים תשס"ג, עמ' קלא, מובא בשמו של הרב עובדיה יוסף, שבמבשרת ציון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, וממידת חסידות גם בט"ו באדר בלי ברכה. במשנת יוסף – שיעורים משנת תשס"ב, ירושלים תשס"ג, עמ' קלז, כתב שבמבשרת ציון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.

11. עיתון: יום ליום, ט' באדר תשס"ט, עמ' 4.

12. כ' באדר א' תשע"א באתר מורשת. <http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=138171>

13. הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס"ז, עמ' רנג-רנד. כך הורה גם הרב שמואל פנחסי, שו"ת מנחת שמואל, חלק ג, ירושלים תשס"ה, סימן כח.

14. עמדת הרב עובדיה יוסף לגבי זמן מקרא מגילה בבית חולים הדסה עין כרם, נידונה לעיל פרק ו.

15. הרב אליעזר כהן כתב ספר מקיף על אודות זמן קריאת מגילה בשכונות ירושלים. עקרונית הוא תמך בעמדת הרימ"ט. הוא יצא נגד הסוברים שיש לקרוא במבשרת ציון בט"ו באדר מאחר

2. מוצא

הישוב מוצא נמצא מערבית לירושלים על הדרך לכיוון תל-אביב. הישוב הוקם בשנת תרצ"ג כמושב עובדים. נכדיו של הרב שלמה זלמן אויערבך כתבו בשמו שהוא הורה לתושבי מוצא שבחלק שכלול בעירוב של ירושלים יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.¹⁶ לא ברור מתי יצאה הוראה זו מהרש"ז אויערבך. דברים אלו אינם תואמים את הסבריו של הרב אביגדור נבנצל שטען שהרש"ז אויערבך ראה בקשר המוניציפאלי מניע מרכזי ליצירת קשר בשכונות מרוחקות, ועירוב החצרות הוא רק סימן. על פסיקה זו בשמו של הרש"ז אויערבך, העיר הרב צבי אנשין שאין זה הגיוני שבחלק של ישוב שמוקף בעירוב יקראו בט"ו באדר, ובחלק שאינו מוקף יקראו בי"ד באדר.¹⁷ אלא אם כן האמירה משמו של הרש"ז אויערבך היא לישוב מוצא תחתית, שמאז שנת תשנ"ג נחשב לשכונה מירושלים, ואז הסיבה היא בשל הקשר המוניציפאלי ולא בגלל העירוב. העירוב המשותף הוא רק סימן להיות מוצא תחתית חלק משכונות ירושלים.

ב. רשויות מוניציפאליות נפרדות, קשר חברתי וכלכלי, ללא היבור לעירוב החצרות

מעלה אדומים

1.1. קשר חברתי וכלכלי

העיר מעלה אדומים הוקמה בשנת תשל"ה והיא נמצאת מזרחית לירושלים. מעת הקמתה קראו בה מגילה בי"ד באדר. בשנת תשמ"ג שאל הרב יצחק שילת, ר"מ בישיבת ההסדר במעלה אדומים, את הראשון לציון הרב עובדיה יוסף, מתי זמן מקרא מגילה במעלה אדומים? תשובת הר"ע יוסף היתה: "במעלה אדומים צריכים לקרוא את המגילה בארבעה עשר בברכה ותו לא מידי".¹⁸

לקראת פורים תשמ"ט פנה הרב שלום משאש רבה של ירושלים, לרבני העיר מעלה אדומים, הרב יהושע כ"ץ והרב מרדכי נגארי, שיוורו לתושבי מעלה אדומים

שלדעתו מבשרת ציון איננה קשורה לירושלים כלל. ראה: הרב אליעזר כהן, "קריאת המגילה במבשרת ציון", כרך של ירושלים, ירושלים תשס"ט, עמ' קסב-קסג.

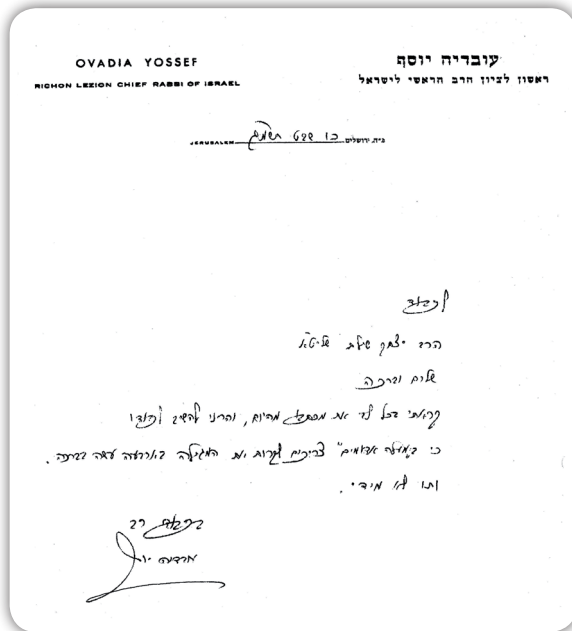
16. הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה – פורים, ירושלים תש"ס, עמ' שנה.

17. הרב צבי אנשין, "פורים ברמות", אוצרות התורה וירושלים, מד (תשס"ו), עמ' 8. הוא התנגד להגדרת מקום כסמוך על בסיס עירוב צורת הפתח: "מה ענין פורים למחיצות... וכי אפשר להקיף מהווד ועד כוש... ומה ענין שמיטה להר גריזים".

18. המכתב הוא מיום כ"ו בשבט תשמ"ג. צילום המכתב נמסר לי ע"י מר גדעון חרל"פ, תושב מעלה אדומים, ותודתי נתונה לו.

לקרוא מגילה בט"ו באדר.
במכתב לרבני העיר מעלה
אדומים כתב כך:

כבר כתבנו מודעות
על כל השכונות של
ירושלים שיעשו
פורים ביום ט"ו
לחודש כירושלים
ממש, וגם מעלה
אדומים היתה בכלל
מאותם הטעמים של
השכונות... ולכן כיון
שאתם לעצמכם,
לא רצתה המועצה
(=המועצה הדתית
ירושלים) לצרף אתכם

למודעה, אבל ודאי שתעשו בט"ו... ואליכם דבר המשפט.¹⁹

עמדת הרב משאש היתה שמעמד מעלה אדומים הוא כמו שכונה בירושלים, מאחר שתושבים רבים ממעלה אדומים עובדים בירושלים, משתמשים בשירותי הרפואה והבריאות, משרדי ממשלה, מסחר ועוד. עמדה זו תאמה את פסיקתו של הרב שלום משאש לתושבי מבשרת ציון שעליהם לקרוא מגילה בט"ו באדר מאותם נימוקים.

רבני מעלה אדומים לא קיבלו את ההמלצה הזאת מאחר שלדעתם עמדת הרב משאש לא היתה מקובלת, והיא איננה ע"פ אמות המידה המקובלות על פוסקים רבים. הדבר הקובע לקרוא מגילה בט"ו באדר הוא רצף אורבאני מהעיר המוק"ח, ובין מעלה אדומים לירושלים לא היה רצף אורבאני עם שכונות ירושלים הצמודות לעיר המוק"ח. רבני העיר מעלה אדומים התייעצו בדבר עם כמה רבנים, ובהם גם הראשון לציון הרב מרדכי אליהו, והוא הורה להם להמשיך במנהגם ולקרוא בי"ד באדר בלבד.

19. את המשפטים הללו ממכתב רבני ירושלים העתיק לעצמו הרב יהושע כ"ץ, ובטובו הראה לי אותם, ועל כך תודתי לו. המכתב עצמו אינו נמצא בארכיון הרבנות והמועצה הדתית במעלה אדומים.

בשנת תשנ"ד אוכלסה שכונה חדשה במעלה אדומים – שכונת מגדים (המכונה גם שכונת 03), והיא קירבה את מעלה אדומים לשוב הערבי עזריה הצמוד לעיר העתיקה. המרחק בין קצה הבתים במעלה אדומים לבין קצה הישוב הערבי עמד על חצי ק"מ לערך. הרב יהושע כ"ץ, רבה האשכנזי של מעלה אדומים, עסק בשאלה אם אמנם עובדה זו משנה את זמן הקריאה במעלה אדומים. הרב כ"ץ עיין בשאלה זו כמה פעמים במשך השנים, והעלה על הכתב את תובנותיו לפי המציאות האורבאנית המשתנית.²⁰

הוא פתח את דבריו בדיון בעמדות השונות שעל פי הן ניתן לקבוע באילו תנאים קוראים מגילה בט"ו באדר במקום מסוים, והגיע למסקנה שגם אם יש רצף בתים כנדרש ע"פ ההלכה, בכל זאת אין זה משנה את זמן מקרא מגילה במעלה אדומים:

וזאת משום שהמשך הבתים מירושלים לכיוון עירנו היא שכונה ערבית שאין בה כלל יהודים, הלא היא עזריה, וכאן אין שייך לדון את כל המשך הבתים כעיר ירושלים.

ע"פ עמדה זו, רצף אורבאני המחבר בין בתים ושכונות לעניין מקרא מגילה הוא בתנאי שהישובים בו הם יהודים. שנה אחר כך, לקראת פורים תשנ"ה, חזר הרב כ"ץ ועיין בדבר שנית, והגיע למסקנה שטיעון זה לבדו אין בו די כדי לפתור את העניין, כי מצב זה "הרי לא גרע מעיר שחציה נכרית, והיות שישנם בתים נמשכים, הרי מבחינה זאת ירושלים נמשכת". אכן, יש שכונות בירושלים שהרצף מהן לכיוון העיר המוק"ח עובר דרך שכונות ובתים של אינם יהודים, ומציאות זו נחשבת לרצף תקין (נוה יעקב – בית חנינא ושועפט; הר חומה – אבו טור; רמת שלמה – שועפט).

לדבריו, גם לולא טענה זו, מעלה אדומים רחוקה כחצי ק"מ מעזריה ורצף הבתים נפסק, מעלה אדומים היא רשות מוניציפאלית עצמאית, ויש לה עירוב בפני עצמה. כמו כן היא איננה נראית לעיר העתיקה. מסקנתו היא שגם אם יש עמדות חולקות: "לא יעלה על הדעת לחבר את כל השיטות המחמירות ובספק כזה ודאי שעלינו לנהוג כרוב העולם בי"ד. דבר ברור שמי שיורה למעלה אדומים לנהוג חומרא פורים גם בט"ו לעניות דעתי אינו אלא מן המתמיהים".²¹

20. הרב יהושע כ"ץ כתב סיכומי דברים בסוגיה, אך לא פרסמם. בטובו הוא נתן לי צילום של דבריו, ותודתי נתונה לו.

21. הרב כ"ץ ליבן את הדברים יחד עם הרב יהודה פריס, אז אברך ביישיבת ההסדר במעלה אדומים, ולימים דיין בבית הדין לגיור בירושלים, שאף הוא כתב לעצמו בירורי דברים בעניין והגיע גם הוא למסקנה שזמן מקרא מגילה במעלה אדומים הוא בי"ד באדר בלבד.

- 1.2. ניסיון חזרה לפסיקה ישנה: רצף אורבאני בתוספת מיל מקצה הבית האחרון זמן מקרא מגילה במעלה אדומים עלה שוב לדיון לקראת פורים תשס"ו. הרב אברהם יחיאל דויטש, ששימש ראש כולל במעלה אדומים, שלח ב"ב באדר תשס"ו מכתב ארוך ומנומק לרבני העיר ובו טען שבמעלה אדומים יש לקרוא מגילה בט"ו באדר, ולפחות גם בט"ו באדר.²² להלן טיעוניו של הרב דויטש:
- א. מעלה אדומים רחוקה מירושלים יותר ממיל, אך היא נראית מצידה המזרחי של ירושלים, כמו למשל מקרקע בית החולים "אוגוסטה ויקטוריה" שבהר הזיתים, ומנקודות ציון נוספות במקום זה. הוא מדד בסיוור עם רכב ביטחון וראה שיש רצף בתים מאוגוסטה ויקטוריה עד העיר העתיקה.
- ב. העיר הנראית צריכה גם להשתתף עם ענייני העיר המוק"ח. אמנם מעלה אדומים היא רשות מוניציפאלית עצמאית, אך תושבי מעלה אדומים נעזרים בשירותים שיש בירושלים: "כגון בית חולים אין בעיר כלל אלא בירושלים, ואפילו מד"א בשעות הערב אינו אלא בירושלים... וכן עיקר עניני המשטרה נעשים בירושלים, גם פקחי החינוך הם מירושלים וכן הרבה מאד עניני קניות כחליפות וכדומה אין בכלל בעיר ועיקרם אינו אלא בירושלים. גם מקומות עבודה של רוב אנשי העיר הם בירושלים... גם אמרו לי הרבה אנשים שהם קוראים לעצמם ירושלמיים ואומרים שהם גרים בירושלים במעלה אדומים, באופן שברור בלי ספק שכי האי גוונא מקרי משתתף בעניני העיר... מאחר שתושבי מעלה אדומים נמצאים גם בירושלים יוצא שביום ט"ו באדר הם חשים בירושלים כ'אבל בין חתנים'".
- ג. החזון איש הורה לקרוא בגבעת שאול ב' בט"ו באדר, על אף שהשכונה היתה רחוקה למעלה ממיל מבתי ירושלים. כך כתב גם בכף החיים, שאת שיעור מיל מודדים חוץ מן הבתים הסמוכים לעיר, והוא הדין בכפרים הרחוקים יותר ממיל ונראים, אע"פ שאינם נראים לבתים שתוך חומת העיר אלא לבתים שחוץ לחומת העיר, ומספק יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר. לדבריו, כך כתבו בשם המהרי"ל דיסקין וכך כתבו הרב שניאור זלמן פראדקין והרב יעקב משה חרל"פ. "יש לחוש לדעת הני גאונים וצדיקים הסוברים שדין נראה לכך הוא אף בנראה מבתיים שחוץ לחומה".
- ד. מלבד העובדה שמעלה אדומים נראית לירושלים, היא גם סמוכה. המרחק בין קצה הבית האחרון מעזריה עד הבתים הראשונים של מעלה אדומים הוא כ-250 מטר. לתוצאה זו הוא הגיע לאחר שהרב משה ברלין, האחראי הראשי

22. את טיעוניו במכתבו הוא פרסם אחר כך. ראה: הרב אברהם יחיאל דויטש, "בדין סמוך לכרך", קול מהיכל, ו (תשס"ז), עמ' קצח-רח.

על העירוב בירושלים, מדד את השטח, וכן נעזר גם בתצלומי אוויר. לשיטת הסוברים שהגדרת סמוך היא מקום בתוך מרחב מיל מקצה הבית האחרון הצמוד לעיר המוק"ח, אזי מעלה אדומים נכללת בקריטריון זה. הוא מודע לכך שהמנהג שהתקבל בשכונות ירושלים הוא לא כדעות הפוסקים הללו אלא כדעת החזון איש, אך לדבריו רוב תושבי מעלה אדומים הם מבני עדות המזרח, והם אינם נוהגים במנהגי החזון איש, ויש לנהוג כדברי כף החיים.

ה. הוא מדד גם שריבוע העיר של מעלה אדומים כולל בתוכו את בסיס משמר הגבול הנמצא בין העיר העתיקה ובין עזריה. בסיס משמר הגבול נמצא גם בתוך הריבוע של עזריה. מכאן שמעלה אדומים ועזריה מחוברים כעיר אחת לדיני תחומין.

הוא ציין שרב מרכז העיר בני ברק שאת שמו הוא לא הזכיר, וכן הרב יעקב טוביה בלוי מירושלים, הסכימו לדבריו שיש לקרוא במעלה אדומים בט"ו באדר בלבד. אך הרב יוסף שלום אלישיב וכן הרב עובדיה יוסף אמרו לו שיש לקרוא בי"ד באדר, ומי שרוצה יקרא גם בט"ו באדר. הרב משה שטרנבוך הציע לו לקרוא גם בט"ו באדר, ולעשות תנאי ביום י"ד באדר, שאם זמן הקריאה הוא בט"ו באדר שלא יצאו ידי חובה בקריאה זו. הוא כתב שבבתי הכנסת במעלה אדומים קראו בי"ד באדר בלבד, אך בקהילתו קראו גם בט"ו באדר. הם קהילה בפני עצמה, והם נוהגים כמנהגי החתם סופר, והלכה היא ששני בתי דין בעיר אחת נוהגים אחרת, ואין בכך עבירה על איסור לא "תתגודדו". לדבריו, הרב מרדכי נגארי, הרב הספרדי של מעלה אדומים, הצטרף גם כן לקריאה בבית מדרשם.

הרב יהושע כ"ץ, רב העיר מעלה אדומים, השיב לרב דויטש מכתב ובו ביקש לא לקבוע מניין למקרא מגילה גם בט"ו באדר כדי לא לעורר מחלוקת, ועד פורים הבא תבדוק הרבנות את טיב המדידות, התצלומים ובדיקות השטח שנעשו. באשר לטענות על אודות פסיקת ההלכה שהיתה מקובלת בירושלים, השיב הרב כ"ץ שיתכן שהם אמרו את דבריהם לגבי שכונות ירושלים, אך לא ביחס למקומות שאינם שייכים מוניציפאלית לירושלים. עוד כתב הרב כ"ץ שהדבר אינו נמדד על פי מפתח כמותי, מה מספר הרבנים שתמכו בעמדה מסוימת:

כי עקרונית גדול אחד כהחזון איש למשל יכול להכריע רבים ובפרט שבא אחריהם ושמע דעתם. ולדוגמא: גם היום מקובל הגרי"ש אלישיב שליט"א כגדול הדור ובעולם התורה משקלו רב משל רבים גדולים וטובים.²³

23. במכתב תשובה בו ביום לרב דויטש. לעיל הערה 20.

לדבריו, כיון שעמדת החזון איש התקבלה, אין משמעות להקבלות בעניין ריבועי העיר כמו בהלכות תחום שבת.

על דברי הרב כ"ץ יש להעיר שנקודת המפתח היא איזו עמדה הלכתית פשטה יותר בציבור הרחב, ולא רק משקלו ומעמדו של הפוסק. נכון הדבר שבעבר הרחוק יותר, פסקו רבנים רבים וחשובים בירושלים שהגדרת סמוך היא במרחב מיל מקצה הבית האחרון שברצף, ותושבי ירושלים קיבלו פסק זה ברצון. אך מאז שהחזון איש והרב פרנק פסקו אחרת, עמדתם פשטה יותר ופחתה התמיכה של רבנים ושל תושבים בעמדה הקודמת. דווקא פסיקת הרב אלישיב, הנסמך על עירוב חצרות כמגדיר את היקף השטח שבו יש לקרוא מגילה בט"ו באדר, לא היתה מקובלת כל כך, חרף מעמדו ומשקלו.

הרב דויטש הזכיר בדבריו גם את עמדת הרי"מ טוקצינסקי: "אך אין המנהג בירושלים כדבריו... וכן ידוע שלא נהגו כן בירושלים". באותו אופן ניתן לומר שמאז פסיקתם של החזון איש והרב פרנק, לא נהגו כעמדת הרבנים הרבים שתמכו בעמדה שהגדרת סמוך היא מרחב מיל מקצה הבית האחרון שברצף.

באשר לטיעונים על אודות הקשר הכלכלי העסקי והחברתי בין תושבי מעלה אדומים לבין תושבי ירושלים, השיב הרב כ"ץ:

אנו יותר ויותר עצמאיים. משטרה, מחלקת חינוך וכו'. ולפי דעתנו במציאות המודרנית של העולם, לא מסתבר שמרכזי קניות גדולים זהו הדבר הקבוע טפילות מקום המגורים למקום בו קונים. גם ביחס למקומות העבודה. אין אפשרות להתייחס כך שאנו נחשבים עם המקום שם אנו עובדים. וכי נאמר שאם ישנם רבים מירושלים שעובדים באזור המרכז, או רבים מאד מבית שמש שעובדים בירושלים, שלפיכך יהיה המקום שבו עובדים מטפיל את המקום ממנו באים העובדים? היום ישנם מכוניות וזה משנה את כל המושגים, ובזמן קצר אפשר להגיע משם לכאן ומכאן לשם.

בשל אמצעי התחבורה המודרניים, הניידות ממקום למקום גדולה ומהירה יותר מבעבר. אנשים גרים במקום מסוים, ועולמם העסקי והכלכלי, וכן מקום עבודתם, הוא במקום אחר. הדבר מקובל מאוד בכל העולם. יישום מודרני ורחב של "ואיש במעון ומעשהו בכרמל" (שמואל א, כה, ב). המקום הקבוע והמשמעותי הוא מקום המגורים ולא מקום העבודה והעסקים, גם אם העסקים ומקום העבודה הם בעיר מוקפת חומה. טענה זו המתחשבת בתנאי החיים המודרניים, מציבה באור אחר את העמדה המעניקה בכל זאת משמעות עודפת לעיר הגדולה שבה מתנהלים חיי המסחר והעבודה, ובה ניתן לקבל שירותים אחרים נצרכים. יתכן שבעבר היה לזה משמעות, אך לא כיום במציאות המודרנית החדשה. קשר בין מקום למקום

המעניק להם מעמד של עיר אחת, הוא קשר מוניציפאלי המתבטא בתשלום מסים משותפים המאפשרים את ניהול המקום המשותף ואת פיתוחו.

על הטענה שתושבי מעלה אדומים מציגים עצמם כתושבי ירושלים, השיב הרב כ"ץ מתוך היכרות עם "השטח", אך גם מתוך מבט עקרוני על המציאות המודרנית:

אני חי כאן ב"ה כבר למעלה מעשרים שנים (משנת תשד"מ), ואינני מכיר הרבה אנשים ממעלה אדומים שקוראים לעצמם ירושלמים. ואם ישנם בודדים כאלה, זה משום שעדיין מרגישים ירושלמיים, כי משם באו לכאן. (גם בני-ברקי שבא מירושלים יאמר, אף אחרי הרבה שנים, שהוא ירושלמי). נראה לי שזה דומה לאנגלי או אמריקאי שאומרים שהם כאלה אף אחר שנים, כי משם מוצאם. ובוודאי שאין זה נכון שאומרים שהם גרים בירושלים. נכון אמנם שההרגשה בפרט אחרי שפתחו מנהרה מתחת להר הצופים, שבזמן קצר אנו שם, אבל זה הכל בגלל שבעולם המודרני המרחקים נהיים יותר ויותר קצרים.

מדובר על תחושות וקשר קבוע עם ירושלים בשל אפשרות הניידות הגבוהה והמהירה, אך כל אלו אינם יכולים לשנות את מעמדה של מעלה אדומים כעיר פרוזה. הרב כ"ץ חזר על טענתו העקרונית המבוססת על מציאות מודרנית חדשה:

איש מעלה אדומים שמגיע בפורים לירושלים הוא בדיוק כמו מי שמגיע מבית שמש, או מביתר. אינני רואה כל הבדל. ואם כי "מצויים תמיד מהכא להתם ומהתם להכא", שוב, היכן הגבול? כך זה היום שהמרחקים נהיו קצרים בגלל המכוניות, אבל עדיין ברור שאנו ממקום אחר, ולא מירושלים. מ"מ זו בלבד אינה סברה לצירוף. זהו הסבר כאשר המקום עומד בקריטריונים של סמוך ונראה, וזה פשוט. שאם לא כן באמת היה צריך גם את בית שמש או ביתר לצרף לירושלים.

היכולת להגיע לירושלים בקלות ובמהירות מכל מקום בארץ, ובוודאי ממקומות קרובים לירושלים כמו מבית שמש או מביתר, איננה סיבה לקבוע שבמקומות הללו יקראו בט"ו באדר, ומאותה סיבה גם לא ניתן לקבוע שמעלה אדומים היא חלק מירושלים. אכן תושבים רבים מבית שמש ומביתר עובדים וסוחרים בירושלים, משתמשים בשירותים העירוניים ששם, אך אין זו סיבה לקבוע שבבית שמש או בביתר יקראו בט"ו באדר.²⁴ הרב כ"ץ כתב עוד שהוא נועץ בעניין זה עם

24. לגבי הישוב ביתר עילית, הרב עובדיה יוסף, משנת יוסף – שיעורים משנת תשס"ב, ירושלים תשס"ג, עמ' קלז, פסק שיש לקרוא שם ב"ד בלבד. כך פסק גם הרב שמואל פנחס, ש"ת מנחת שמואל, חלק ג, ירושלים תשס"ה, סימן כח.

הרב שריה דבליצקי מבני ברק, שעסק רבות בסוגיית סמוך ונראה, והוא הסכים עמו שבמעלה אדומים יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.

הרב יוסף יקותיאל אפרתי, היה המשמש בקודש של הרב יוסף שלום אלישיב, והוא כתב תשובה באשר לזמן מקרא מגילה במעלה אדומים.²⁵ הוא דחה את ההשוואה להלכות עירוב תחומין של שבת: "ופשטות הדברים דאין דין הריבוע מועיל למגילה". באשר למדידות ולבדיקות השטח כתב הרב אפרתי שלדברי החזון איש אי אפשר לצרף את הכפר הערבי עזריה למעלה אדומים, כי יש מרחק גדול מקמ"א אמה בין הבתים. אמנם הוא ציין שאכן היו רבנים בעבר שסברו "שסמוך לסמוך ניתן לצרף כאשר הוא פחות ממיל".

הרב דויטש טען עוד שבשל הנוכחות הקבועה של תושבי מעלה אדומים בירושלים הם מרגישים בט"ו באדר בירושלים כ"אבל בין חתנים". על כך השיב הרב אפרתי שלא יעלה על הדעת שאם תהיה עיר סמוכה רחוקה מיל ואמה אחת, נשנה את הדין ונגדירה כסמוכה כדי שלא יהיה מי שירגיש כ"אבל בין חתנים".

הרב יוסף אפרתי כתב עוד שגדר "משתתף בעניני העיר", הכוונה היא לתשלומי מסים וארנונה. הקשר המוניציפאלי הוא הקובע, ומעלה אדומים היא רשות מוניציפאלית עצמאית. קשרים אחרים – מסחר, עבודה, שימוש באותם שירותים בריאות ורפואה – אינם משנים דבר. "לא מצאנו לרבותינו שאם בני מתא עובדים במתא אחרינא תיגרר בתריה". הוא סיים את מכתבו בשמו של הרב יוסף שלום אלישיב:

כי מעיקר הדין יש לקרוא במעלה אדומים בי"ד, והרוצה לנהוג מנהג חסידות יקרא אף בט"ו.

1.3. רצף בתים שלא ניתן לעבור דרכם

לקראת פורים תשס"ז העלה הרב יהושע כ"ץ בעיה חדשה באשר לטיב הרצף האורבאני בין מעלה אדומים לירושלים דרך הכפר הערבי עזריה:

נראה לי שיש אולי לדון כעת שיש חומה באמצע עזריה, שאולי בכלל המושג רציפות בתים לא כל כך פשוט, ואע"פ שישנם מעברים מסוימים מסביב.

כוונתו לגדר ההפרדה שהחלו לבנות בשנת תשס"ב לאורך קו התפר בין יהודה ושומרון לבין שאר חלקי הארץ, כדי לחצוץ בין התושבים הפלשתינים לבין

25. הרב יוסף יקותיאל אפרתי, "בענין קריאת מגילה בישוב מעלה אדומים", ישא יוסף, חלק א, ירושלים תש"ע, סימן קנב. התשובה איננה מתוארכת, ולא נכתב בה מי הנמען, אך ע"פ כמה מובאות הנזכרות שם, נראה שהתשובה נכתבה לרב דויטש.

האוכלוסייה היהודית, למנוע פיגועים, כניסות מחבלים מתאבדים וכד'. הוא לא השיב, והשאיר זאת כשאלה פתוחה.

שאלה זו צריכה להישאל גם ללא קיומה של חומה פיזית חוצצת. רצף הבתים בין ירושלים למעלה אדומים עובר דרך שכונות ערביות – שכונת סילוואן, ראס אל עמוד בירושלים שבתוך הגדר, ודרך העיירות עזריה ואבו דיס הסמוכות למעלה אדומים. מקומות אלו נמצאים בשליטה ישראלית, אך בדרך כלל יהודים לא נכנסים אליהם. בתוך כפר סילוואן גרות משפחות יהודיות אחדות, וכן סמוך לשכונת אבו דיס יש שכונה יהודית, קידמת ציון, ובה מתגוררים יהודים משנת תשס"ד. אך גם מהשכונות הללו אין מעבר דרך הכפרים הערביים לכיוון מעלה אדומים.²⁶

שאלת רצף הבתים ללא יכולת מעבר בו, היא מהותית. מקובל על פוסקים שרצף בתים לעניין מקרא מגילה הוא גם אם ברצף הבתים מתגוררים גויים. השאלה היא אם הרצף האורבאני לבדו הוא שמעניק לכל השטח הרצוף מעמד של עיר אחת, או שנדרשת גם אפשרות מעבר לאורך כל הרצף. אין תשובה מכרעת לשאלות אלו, אבל אי יכולת המעבר בתוך רצף הבתים בשל הימצאות חומה או בשל מגבלה ביטחונית כלשהי, פוגמת בטיב הרצף.

ג. קירבה לירושלים במרחב מיל

מושב בית זית

מושב בית זית הוקם בשנת תש"ט במערב ירושלים סמוך ליישוב מוצא, על ציר הגישה לירושלים. המושב אינו מוגדר כמושב דתי, אך גרים בו תושבים דתיים ושומרי מסורת, ובמקום יש בית כנסת. הרב יצחק שלמה אונגר שימש כרב שכונת גבעת שאול ב' שהוקמה בשנת תש"ט במערב ירושלים. הוא שאל את החזון איש באיזה יום יש לקרוא מגילה בשכונה. החזון איש השיב שאם אין הפסק תחום שבת בין הבתים לירושלים יש לקרוא בט"ו באדר. אחר כך הוסיף עוד:

26. בעיה זו העלה גם גדעון חרל"פ, תושב מעלה אדומים, במנשר ששלח לכמה רבנים תושבי מעלה אדומים, תחת הכותרת: "מגילת מעלה אדומים – קריאת המגילה סמוך ונראה לירושלים", אדר תשס"ט. מסקנתו היא שבשל עובדות אלו אין לראות את מעלה אדומים כמחוברת ברצף בתים לירושלים, גם אם רצף הבתים היה שלם. יש להוסיף, שצפונית למעלה אדומים, ומזרחית לירושלים יש מקום הנקרא מבשרת אדומים – שטח E-1 (בשם המלא East-1). הבניה בשטח זה הוקפאה במשך מספר שנים. ע"פ תוכנית הבניה השכונה אמורה ליצור רצף אורבאני בין ירושלים למעלה אדומים. לכשתבנה שכונה זו ויווצר הרצף המתוכנן, אזי יהיה צורך לדון מחדש בשאלת זמן מקרא מגילה במעלה אדומים.

שאם בקו אוורירי אין יותר מאלפיים אמה מהיישוב בית זית שבסביבות מוצא לדיר יאסין – גבעת שאול ב', היה אומר שגם שם יש לקרוא בט"ו.²⁷

עמדה זו בשמו של החזון איש תואמת לעמדה שביטאו רבנים אחדים בדיונים הראשונים על זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים, כמו הרב טוביה ראזינטהאל, הרב שניאור זלמן פראדקין, האדר"ת ועוד, שטענו שהגדרת 'סמוך' היא מרחב מיל מקצה הבית האחרון שצמוד ברצף לעיר המוק"ח מימות יב"ן.²⁸

הרב יהודה נקי, מבאי ביתו של הרב עובדיה יוסף, כתב שהרב עובדיה יוסף נשאל על זמן מקרא מגילה במושב בית זית, והשיב שעליהם לקרוא בי"ד באדר. אך משנודע לו שבמשך שנים רבות נהגו לקרוא בט"ו באדר, אמר: "אם כן מה שעשו, עשו".²⁹

לא ברור מה הבסיס ההלכתי למנהגם של תושבי בית זית לקרוא מגילה בט"ו באדר. יתכן שהתושבים לא התעניינו כל כך בפרטים ההלכתיים וראו עצמם כתושבי ירושלים, אף שהמרחק בין המושב לקצה הבית האחרון בשכונה בירושלים היה גדול מבחינת הדרישה ההלכתית והם אינם שייכים מוניציפאלית לעיריית ירושלים.

ד. קירבה גיאוגרפית אך ללא רצף אורבאני

1. מושב אורה והר אורה

מושב אורה נוסד בשנת תש"י ונמצא צפונית מערבית לירושלים, בין שכונות קרית יובל ועיר גנים לבין שכונת עין כרם ובית החולים הדסה עין כרם. המושב אינו מחובר ברצף אורבאני עם ירושלים, והוא שייך מוניציפאלית למועצה האזורית מטה יהודה. ליד מושב אורה ובצמוד אליו יש בסיס צבאי. חיילים ששירתו בבסיס הצבאי שאלו את פוסקי ההלכה ברבנות הצבאית על זמן מקרא מגילה במקום. אנשי הרבנות הצבאית התייעצו בדבר עם הרב יעקב אריאל והרב אברהם אבידן, שניהם רבנים צבאיים בעבר, ותשובתם היתה:

ישוּב זה איננו כלול בשטחה של ירושלים, הן בנוגע לעירוב והן בנוגע למיסוי, משום כך יש לקיים את מצוות הפורים בי"ד בו כרוב ערי ישראל.³⁰

27. הרב יצחק שלמה אונגר, ספר מעשה איש (עורך: הרב צבי יברוב), חלק ד, עמ' קלב-קלג.

28. בעמדות אלו עסקנו בהרחבה לעיל פרק ב.

29. הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס"ז, עמ' רעב.

30. הלכה כסדרה בצה"ל, חלק א, תל אביב תשס"ו, עמ' 266. לא ידוע לנו באיזו שנה נשאלה שאלה זו.

אין התייחסות בתשובה זו לשאלה אם הר אורה מחובר ברצף אחד עם ירושלים, כשהמרחק בין הבתים איננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה. תושב מושב אורה תיאר את תנאי השטח ואת הקשר שלהם לירושלים, כששאל על כך במסגרת אתר כיפה:

אנו גרים בהרחבה של מושב אורה. במושב חוגגים בי"ד. החלק שאנו גרים בו הוא חדש יחסית. יש לנו נוף פנוראמי של ירושלים. המרחק מהבית האחרון של המושב לבית הראשון בירושלים כ-270 מטר (מחצר לחצר כ-250 מטר). באמצע הדרך יש תחנת אוטובוס (גג וספסל). הגדר של הישוב משמשת עירוב לירושלים, ויש שער ע"י תחנת האוטובוס כך שבעצם בצעד אחד עוברים מירושלים למושב אורה. האם אנו יכולים לחגוג את פורים יחד עם ירושלים? בשבתות אנו מתפללים לעיתים קרובות בירושלים.

תשובת הרב צבי ינר, ר"מ בישיבת ההסדר בפתח תקוה, הרב המשיב, התבססה על שתי עמדות הלכתיות:

התשובה: למיטב ידיעתי מושב אורה לא משלם ארנונה לעירית ירושלים. ולכן כיוון שהמרחק מהבית הקיצוני בירושלים לבית הקיצוני של המושב יותר משבעים אמה ושני שלישי, יש לקרוא את המגילה בי"ד. אם המושב צורף מוניציפאלית לעיריית ירושלים אז יש לקרוא בו בט"ו.³¹

לדברי המשיב ניתן לקבוע על בסיס שני פרמטרים הלכתיים, שנקבעו ע"י פוסקים שונים שבמקום יקראו מגילה בט"ו באדר: רצף אורבאני וקשר מוניציפאלי. שני הנתונים הללו אינם קיימים במושב אורה ועל כן יש לקרוא בו בי"ד באדר בלבד. אם ייבנה רצף אורבאני נדרש לבתי העיר ירושלים – פחות משבעים אמה ושני שלישי האמה בין בית לבית – ע"פ עמדת הרב צבי פסח פרוק והחזון איש, או אם המושב יצורף מוניציפאלית לירושלים – ע"פ עמדת הרש"ז אויערבך – אזי יהיה על תושבי מושב אורה לקרוא בט"ו באדר.³²

31. התשובה התקבלה מהרב צבי ינר בתאריך י' אדר תש"ע

<http://www.kipa.co.il/ask/show/206358> – 32k.

32. בי"א באדר ב תשע"א השיב הרב אברהם יוסף שמאחר שיש מרחק של יותר מ-960 מטר מהבית האחרון בירושלים (=מרחק מיל), לכן דינו כדין שכונת רמות ומבשרת ציון, שגם אם רואים את ירושלים העתיקה עושים רק בי"ד. בתגובה להערה שהמרחק מהבית האחרון לשכונות ירושלים הוא כ-250 מטר, השיב הרב אברהם יוסף שהוא איננו בקיא במרחקים.

ראה: <http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=138912>

כאמור רצף אורבאני הוא מרחק שאינו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה.

2. גבעת זאב, בית חורון

גבעת זאב נמצאת צפונית מערבית לירושלים, במרחק 5 ק"מ משכונת רמות. היא הוקמה בשנת תשמ"ג והיא מועצה מקומית. הרב יוסף טולדנו, רבה של גבעת זאב, סיפר שרבה של ירושלים הרב שלום משאש אמר לו שלדעתו עליהם לקרוא מגילה בט"ו באדר, אך הוא היה מודע לכך שבגבעת זאב נוהגים לקרוא בי"ד באדר, והורה להם להמשיך במנהגם. הרב הראשי לישראל הרב אברהם שפירא פסק שבגבעת זאב יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.³³ הרב עובדיה יוסף פסק אף הוא שבגבעת זאב יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד. הוא קבע שגם ב"בית חורון (הנמצא צפונית לירושלים, על כביש 443) ושאר הישובים הסמוכים להם קוראים בי"ד באדר כדין ערים הפרזים".³⁴

3. ענתות

היישוב ענתות הוקם בשנת תשמ"ב. שמו הרשמי הוא עלמון אך הוא מוכר כענתות. ליד הישוב נמצא מחנה צבאי – ענתות. היישוב והמחנה נמצאים צפונית מזרחית לשכונת גבעת זאב בירושלים, במרחק של 5 ק"מ. הרב יעקב אריאל, רבה של רמת גן, נשאל בשנת תש"ע ע"י חייל מתי יש לקרוא מגילה בבסיס ענתות הנמצא ליד "היישוב ענתות מקום מושבו של אביתר הכהן, ליד הכפר הערבי ענתא ולמחסום חיזמה"? תשובת הרב אריאל היתה שבי"ד באדר בלבד, אך הוא לא נימק מדוע.³⁵

לקראת פורים תשע"ב שאלו שוב חיילים ששרתו במחנה ענתות מתי עליהם לקרוא מגילה.³⁶ אנשי הרבנות הצבאית בדקו את הענין והסתבר שהמחנה צמוד לכפר ענתא, וכפר ענתא צמודה לשכונת שועפת, לה רצף אורבאני עד העיר העתיקה. בין המחנה לכפר ענתא נמצאת גדר ההפרדה. אנשי הרבנות הצבאית שאלו את הרב אביגדור נבנצל רבה של העיר העתיקה, מתי על החיילים לקרוא מגילה. הרב נבנצל השיב שעליהם לקרוא בי"ד באדר בלבד כי הבסיס איננו חלק מהעיר ירושלים, זאת ע"פ עמדת הרש"ז אויערבך שהגדיר עיר מוק"ח לענין מקרא מגילה בט"ו באדר על בסיס הקשר המוניציפאלי בין העיר החדשה והכרך המוק"ח. הם גם פנו לרב אשר וייס, רבה של הקהילה החסידית בקריית טשכנוב בשכונת רמות בירושלים ופוסק ידוע ומוכר, והוא השיב שלדעתו עליהם לקרוא בי"ד באדר כי ענתות איננה שייכת

33. הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 116-117.

34. הרב עובדיה יוסף, משנת יוסף – שיעורים משנת תש"ס, ירושלים תשס"א, עמ' קלא.

35. "א אדר תשע"ב אתר ישיבה:

<http://www.yeshiva.org.il/ask/?cat=165&rc=283&page=6&orderby>

36. כל המידע להלן על אודות מקרא מגילה בענתות נמסר לי בי"ג באדר תשע"ב ע"י הרב חנניה שפרן מהרבנות הצבאית, ועל כך תודתי לו.

לירושלים ואין להתחשב ברצף, ובמיוחד לאור העובדה שגדר ההפרדה קוטעת את הרצף. אנשי הרבנות הצבאית הורו להם לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.

ה. 'נראה' – מעמדו של יישוב שרואים ממנו את ירושלים

1. הר גילה

הישוב הקהילתי הר גילה הוקם בשנת תשכ"ח ונמצא חמישה ק"מ דרומית לשכונת גילה. במקום נמצא גם מתקן צבאי. חיילים שאלו על זמן מקרא מגילה במתקן, וכך השיב להם הרב אליהו שלזינגר, רבה של שכונת גילה:

כיון שמקום זה איננו מחובר לירושלים ברציפות, ואף אינו כלול בשטחה של ירושלים, יש לקיים את מצות הפורים במתקן זה בי"ד באדר כערי הפרזות.³⁷

אין רצף אורבאני והישוב אינו כלול בשטחה של ירושלים. האפשרות לקרוא מגילה בט"ו באדר על בסיס הקשר המוניציפאלי לירושלים, אף ללא רצף בתים, תואמת את עמדת הרב שלמה זלמן אויערבך שעל פיה נכתבה תשובה זו. לו יצרפו את הר גילה לשטח המוניציפאלי של ירושלים, אזי ע"פ עמדת הרב אויערבך יהיה עליהם לקרוא מגילה בט"ו באדר. אם ייבנה רצף אורבאני נדרש ע"פ המקובל, מרחק בין בית לבית שאיננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה, אזי יהיה על תושבי הר גילה לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.

לקראת פורים תשע"ב שאלו שוב חיילים ששרתו בהר גילה מתי עליהם לקרוא מגילה.³⁸ אנשי הרבנות הצבאית ביררו את הענין והסתבר שאכן הישוב לא כלול בשטחה של העיר ירושלים, אך מהמתקן הצבאי ניתן לראות את העיר העתיקה. המקום מוגדר כיישוב חילוני, אך יש שם קהילה דתית, והם קראו בה מגילה בט"ו באדר. לדבריהם כך הם נהגו מיום הקמת המקום לאחר ששאלו רב, אך לא ידוע להם מי הוא הרב שהורה כך ועל מה התבסס. הרב אייל קרים מהרבנות הצבאית שאל את הרב עובדיה יוסף כיצד עליהם לנהוג, והרב עובדיה יוסף השיב שעל החיילים לקרוא בט"ו באדר, כי כך נהגו ביישוב, וביקש שהרבנות הצבאית לא תורה אחרת לחיילים שנמצאים שם כדי שלא לעורר מחלוקת. גם הרב אביגדור נבנצל הורה שיש לקרוא בט"ו באדר מאחר שמהר גילה ניתן לראות את העיר העתיקה.³⁹ הרב דב ליאור והרב אשר וייס טענו שעליהם לקרוא בי"ד באדר, כי העובדה

37. הלכה כסדרה בצה"ל, חלק א, תל אביב תשס"ו, עמ' 130, 266.

38. כל המידע להלן אודות מקרא מגילה בהר גילה נמסר לי בי"ג באדר תשע"ב ע"י הרב חנניה שפרן מהרבנות הצבאית, ועל כך תודתי לו.

39. לקראת פורים תשע"ב פורסמה תשובה אחרת בשמו של הרב אביגדור נבנצל אודות מקרא מגילה

שהמקום 'נראה' איננה מספיקה, כי אין קשר וזיקה בין תושבי הר גילה וירושלים. בסיכומו של דבר, הורה הרב אייל קרים לחיילים לקרוא בט"ו באדר בלבד. יתכן גם שבין הר גילה לשכונת גילה יש רצף אורבאני באמצעות הישוב הערבי בית ג'לא, וזו סיבה נוספת לפסוק לקרוא מגילה בהר גילה בט"ו באדר בלבד.

2. קיבוץ מגדל עוז

הישוב מגדל עוז עלה על הקרקע בקיץ תשל"ז, והוא נמצא בגוש עציון סמוך לישובים אפרת ואלון שבות, ורחוק מירושלים כ-25 ק"מ. הקיבוץ שייך מוניציפאלית למועצה האזורית גוש עציון.

ב' באדר ב' תשל"ח לקראת פורים הראשון בקיבוץ, שלחו חברי ועדת הדת של הקיבוץ מכתב לרב הראשי לישראל הרב שלמה גורן, ובו שאלו מתי עליהם לקרוא מגילה בקיבוץ. הנתונים שהם הציגו היו שמבתי הקיבוץ רואים חלקים ניכרים של ירושלים, וממקום מסוים ניתן אף לראות את כיפת הזהב שעל הר הבית. אמנם בשל המרחק היא נראית לעין בלתי מזוינת כנקודה לבנה קטנה שהרגילים לנוף יודעים לזהותה בין גושי המבנים בעיר, אבל מי שאינו רגיל יש לשכנעו בעזרת משקפת. בימים מעוננים או כשיש אובך אין הם רואים את ירושלים כלל. מירושלים הם לא הצליחו לראות את מבני הקיבוץ וההנחה היא שמשום שבתי הקיבוץ קטנים יש צורך בחישוב מדויק של כיוון ההסתכלות.⁴⁰

הרב שלמה גורן השיב להם מכתב למחרת ביום י"א באדר ב' תשל"ח. כך כתב בשמו הרב חנניה וינברג, דוברו וראש לשכתו:

אין ספק שבכל גוש עציון הכוללת גם את הישוב שלכם מגדל עוז קוראים את המגילה בי"ד באדר בלבד. כי גם לפי הסוברים שנראה אף על פי שאינו סמוך, המקום חייב להראות מן העיר המוקפת חומה עצמה, ולא מן המגדלים הגבוהים שבה.⁴¹

בהר גילה וממנה ניתן להבין שמאחר והר גילה איננה שייכת מוניציפאלית לירושלים יש לקרוא בה בי"ד באדר. <http://www.yeshiva.org.il/ask/?id=71577>

40. שאלתם מופיעה אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' 307.
41. תשובת הרב שלמה גורן מופיעה אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' 308. בספרו של הרב שלמה גורן, "באיזה יום יש לקבוע את פורים בישוב מגדל עוז שבגוש עציון?", תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס"ה, סימן קלז, מופיעה התשובה בשמו ובניסוח שונה: "אין ספק שבכל גוש עציון הכוללת גם את הישוב שלכם מגדל עוז קוראים את המגילה בי"ד באדר בלבד. כי גם לפי הסוברים שנראה אף על פי שאינו סמוך, המקום חייב לראות את העיר המוקפת חומה עצמה ולא את המגדלים הגבוהים שבה". לא ברור מה הסיבה לניסוחים השונים, מכל מקום הגדרת נראה היא האפשרות לראות מהעיר המוקפת ישוב הנמצא בקרבת מקום. בתשובה המפורסמת בספר גם נשמט תאריך כתיבת התשובה.

לו היה ניתן לראות מירושלים המוק"ח את קיבוץ מגדל עוז, היה הרב גורן מורה להם לקרוא מגילה בט"ו באדר.

בשנת תשמ"ב דן הרב יהודה שביב אף הוא בשאלת זמן מקרא מגילה במגדל עוז. הוא ביקר במקום, ולדבריו: "ממרומי הישוב מגדל עוז ניתן להשקיף על ירושלים העתיקה"⁴². הוא לא היה מודע לתשובת הרב גורן לחברי הקיבוץ, והוא גם לא נשאל על כך מחברי הקיבוץ. את דבריו הוא כתב מיוזמתו.⁴³ בדבריו הוא הצביע על כך שפוסקים רבים ובהם גם השו"ע והרמ"א (שו"ע אורח חיים סימן תרפח, ב), אינם מגבילים את הגדרת מרחב "נראה", אם כי הרמב"ם (הל' מגילה א, י) והטור (אורח חיים סימן תרפח), הגבילו אותו עד מיל. מסקנתו היא:

מעתה בנידון דידן ברור לכאורה שיש לקרוא לפחות גם בט"ו, שאם גם נחשוש לשיטת הרמב"ם והטור הרי מכלל ספק פוסקים לא יצאנו, ויש לנהוג כבספק ולקרוא בשני הימים, כשבי"ד יברכו כדן רוב ישראל.

אך גם הסוברים שבהגדרת 'נראה' אין המרחק משמעותי, בכל זאת יש צורך שהמקום יהיה עם זיקה ביטחונית או כלכלית כלשהי לעיר המוק"ח. תנאי זה לא התקיים ביישוב מגדל עוז, ומסקנתו של הרב יהודה שביב ביחס לזמן מקרא מגילה במגדל עוז:

אין הישוב מגדל עוז נראה עם ירושלים כיחידה אחת. ולדעת כל אותם ראשונים ודאי שאין לו זיקה לכרך ויש לקרוא בו בי"ד.⁴⁴

אין די בראייה פיזית, אלא גם חשיבות המקום הנראה כחלק מהעיר המוק"ח. הרב שביב לא עסק בשאלה במה צריכה לבוא לידי ביטוי השותפות של המקום הנראה עם הכרך, אך קיבוץ מגדל עוז איננו שייך מוניציפאלית לירושלים, ואין קשרים מיוחדים אחרים (כלכליים, עסקיים ואחרים) ביניהם.

3. אפרת

העיר אפרת הוקמה בשנת תשמ"ג. מיקומה הוא דרומית לירושלים ומזרחית לאלון שבות. באפרת נהגו לקרוא בי"ד באדר בלבד. הרב שלמה ריסקין שימש כרב המקום מאז הקמת העיר. הוא נהג לקרוא בביתו גם בט"ו באדר, מאחר שממרפסת ביתו אפשר לראות את חומות העיר העתיקה בירושלים בצורה בהירה. הוא התבסס

42. הרב יהודה שביב, "פורים במגדל עוז", עלון שבות, 93 (תשמ"ב) עמ' 4-12. הרב שביב פרסם מאמרו זה במקומות נוספים: נעם, כד (תשמ"ב), עמ' קנז-קסג; שבילין, לג-לה (תשמ"ד), עמ' קפד-קצ; בציר אביעזר, אלון שבות תש"ן, עמ' 349-354.

43. כך אמר לי הרב יהודה שביב בה' באלול תש"ע.

44. הרב מרדכי אליהו בהסכמה לספרו של הרב יהודה שביב, בציר אביעזר (לעיל הערה 42), כתב שהוא מסכים עם מסקנתו ושבמגדל עוז יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.

על הסוברים שהגדרת נראה איננה מוגבלת למרחב מיל. הוא לא הורה לכל תושבי אפרת לנהוג כמוהו מאחר שהוא לא רצה להטריח את הציבור בהנהגה ששנויה במחלוקת פוסקים.⁴⁵

בשנת תשנ"ו הוקמה באפרת שכונת הזית. השכונה נמצאת בחלק הצפוני של העיר אפרת, וממנה ניתן לראות את העיר העתיקה, ומהעיר העתיקה ניתן לראות את השכונה. הרב ברוך אפרתי התמנה בשנת תשס"ט לרבה של קהילת 'זית רענן', הנמצאת בשכונת הזית. מחלון בית הכנסת ניתן לראות בבירור את חומותיה של העיר העתיקה בירושלים.

לדעת הרב אפרתי יש לקרוא מגילה באפרת גם בט"ו באדר. הוא התבסס על דברי הפוסקים הסוברים שהגדרת נראה היא מעל מרחב מיל. יש מעט מהפוסקים הסוברים שבמצב כזה צריך שיהיה קשר כלכלי או אחר בין העיר הנראת לעיר המוק"ח. אפרת היא רשות מוניציפאלית עצמאית, אך רוב תושבי אפרת עובדים בירושלים, ומשתמשים בשירותי העיר. הוא גם נעזר בדברי כף החיים, שטען שמרחב מיל נמדד לפי זמן הנסיעה,⁴⁶ וזמן הנסיעה מאפרת לירושלים הוא פחות מ-18 דקות ללא פקקי תנועה. כמו כן, שכונת הזית מחוברת לירושלים עם הבתים של פאתי העיר בית לחם.⁴⁷

לקראת פורים תשע"א, התייעץ הרב אפרתי עם הרב ריסקין שתמך בכך שבבית כנסת זה יקראו מגילה גם בט"ו באדר. הרב אפרתי הזמין את הרב אביגדור נבנצל רב העיר העתיקה בירושלים לבקר בבית הכנסת 'זית רענן' שבשכונת הזית. הרב נבנצל בא וראה מבית הכנסת את העיר העתיקה, ופסק שבאפרת יש לקרוא רק בט"ו באדר.

מאז פורים תשע"א הנהיג הרב אפרתי שבבית הכנסת 'זית רענן' באפרת, יקראו מגילה גם בט"ו באדר כהידור. הרב שלמה ריסקין רב העיר אפרת השתתף בקריאה ציבורית זו, והסביר שהוא אמנם לא פסק באופן גורף שעל כל תושבי אפרת לנהוג כן, אך אם יש תושבים המעוניינים להדר ולנהוג כן, הוא הצטרף אליהם בשמחה.

45. המידע אודות מקרא מגילה גם בט"ו באדר באפרת נמסר לי בי"א אדר תשע"ב ע"י הרב ברוך אפרתי ותודתי נתונה לו.

46. כף החיים, אורח חיים, סימן תרפח, ס"ק י. ראה לעיל פרק ג סעיף ח.

47. בית לחם נמצאת דרומית לירושלים והיא רשות מוניציפאלית עצמאית. הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 115-116, כתב בשמו של הרב אביגדור נבנצל שיש לקרוא בבית לחם בי"ד באדר בלבד. בית לחם אינה נזכרת בספר יהושע אם כי היא עיר ידועה מימי יעקב אבינו ומתקופת השופטים. היא גם לא נזכרת בספרי הפוסקים ואין מסורת לגביה. באשר לרצף בתים, המרחק בין קצה הבתים האחרונים של שכונת גילה לבתים הראשונים של בית לחם, גדול משבעים אמה ושני שליש האמה.

לדבריו, כל מי שרוצה להוסיף על עצמו עוד יום של משתה ושמחה בשל העובדה שניתן לראות מאפרת את ירושלים, זכותו לעשות כן ואין בהנהגה זו עברה על איסור "לא תגודדו".

הרב שמעון גולן שימש כחבר הרבנות המקומית באפרת, והוא טען שבאפרת יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. לדבריו, אפרת היא רשות מוניציפאלית עצמאית, ואין להחשיבה כעיר שמשותפת בעניניה עם העיר ירושלים, עם זאת שרבים מתושבי אפרת עובדים בירושלים ונעזרים בשירותיה. הוא לא היה בטוח שאם ירושלים העתיקה נראית רק בנקודות ציון מסוימות באפרת, אזי עובדה זו מקנה לאפרת מעמד של עיר נראית, מה גם שיש פוסקים הסוברים שהגדרת נראה היא עד מרחב מיל ולא יותר.

בבתי הכנסת באפרת קראו בי"ד באדר בלבד, למעט קבוצת מתפללים בראשות הרב שלמה ריסקין רב העיר, והרב ברוך אפרתי, רב קהילת 'זית רענן' בשכונת הזית.

4. תל ציון

תל ציון היא שכונת הרחבה של הישוב כוכב יעקב הנמצא ממערב לה. הישוב כוכב יעקב נמצא צפונית לירושלים ודרומית-מזרחית לעיר רמאללה וסמוך לישוב פסגות. מבחינה מוניציפאלית הישוב שייך למועצה האזורית מטה בנימין. הוא הוקם בשנת תש"ס ואוכלס ע"י תושבים חרדיים. מתל ציון ניתן לראות את ירושלים החדשה.

הרב נפתלי ראובן קורנרייך, רבה של תל ציון, אמר לי שבשנת תשס"א הוא שוחח עם הרב יוסף שלום אלישיב באשר לזמן מקרא מגילה בתל ציון. הרי"ש אלישיב אמר לו שמאחר שתל ציון שייכת למטה בנימין והיא רשות מוניציפאלית אחרת, יש לקרוא בה בי"ד באדר בלבד, וכך אכן נהגו.⁴⁸

בשנת תשס"ד כתב הרב יוסף שני על זמן מקרא מגילה בתל ציון:

ושכונת תל ציון במציאות רחוקה היא כמה מילין מירושלים... ועיקר דינא הוא יום י"ד, ויש להחמיר בה גם בט"ו. כי דומה היא למה שנהג החזון איש לקרוא בבני ברק גם בט"ו בגלל יפו שרחוקה ממנה כמה מילין, ושהיו ביניהם שטחים נרחבים יותר ממיל לא מיושבים. והא עדיפא מהתם מתקריא ירושלים, ובעיני השלטונות והמיסים סדנא דירושלים חד הוא, ומה גם שסביבותיה היו עיירות מוק"ח שאבדו.⁴⁹

48. בשיחה בכ"ד בטבת תשע"ב.

49. הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה. תשובה זו הופצה בקונטרס נפרד בשנת תשס"ד.

יש להעיר על דבריו, שהחזון איש קרא בבני ברק גם בט"ו באדר, מפני שהיה רצף בתים בין בני ברק ליפו. הוא הורה לרבים לנהוג כן רק כשהיה לו ברור לחלוטין שאכן יש רצף אורבאני, אבל הוא לא נהג כן כשהיו שטחים נרחבים יותר ממיל שלא היו מיושבים. כמו כן תל ציון איננה שייכת מוניציפאלית לירושלים, ומעולם לא היתה כזאת. לא ברור גם אילו ערים מוק"ח היו סביבה. המנהג בתל ציון הוא לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.

סיכום

הדיונים שהיו באשר למעמדן של שכונות ירושלים החדשות, חזרו על עצמם בדיונים על אודות מקומות ישוב קרובים לירושלים, אם ניתן להגדירם כמקומות סמוכים או נראים לה. מדובר בישובים שאינם שייכים מוניציפאלית לעיריית ירושלים. במקומות אלו קראו רק בי"ד באדר מאחר שלא היה רצף אורבאני לשכונות ירושלים. בשני מקומות בלבד בעוטף ירושלים, נהגו לקרוא גם בט"ו באדר או רק בט"ו באדר.

במבשרת ציון נהגו מתחילת הקמת היישוב לקרוא מגילה בי"ד באדר. אך רבנים הצליחו לשנות את הנהוג בישוב וקבעו שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. הם הסתמכו על העובדה שיש עירוב משותף למבשרת ציון ולירושלים, וכן על קשר חברתי וכלכלי בין תושבי מבשרת ציון לתושבי העיר ירושלים. אלו הן עמדות מיעוט בין פוסקי ההלכה ואינן מקובלות בשכונות ירושלים, ובכל זאת הצליחו הרבנים לשנות את הנהוג במקום. מבשרת ציון היא המקום היחיד בארץ שהוא רשות עירונית עצמאית שאיננה שייכת מוניציפאלית לעיריית ירושלים, ויש שקראו בה מגילה בט"ו באדר בלבד.

במעלה אדומים נהגו מאז הקמת היישוב לקרוא בי"ד באדר בלבד. היה מי שחזר לפסוק כפי שנהגו בירושלים בעבר, שמקום סמוך או נראה הוא מיל מקצה הבית האחרון שבשכונות ירושלים. כמו כן הוא ראה ערך בקשר חברתי וכלכלי. קבוצה קטנה החלה לקרוא במעלה אדומים גם בט"ו באדר. לא הפריעה להם העובדה שהם שינו מהמקובל, ושהם קבוצה קטנה מאוד מכלל תושבי מעלה אדומים שנהגה כך.

באשר להגדרת ישוב כ'נראה', אין שום יישוב שהוגדר כ'נראה' לירושלים. באפרת, שממנה אפשר לראות מנקודות מסוימות את העיר העתיקה, יש שקראו מגילה גם בט"ו באדר, אבל רוב תושבי אפרת קראו רק בי"ד באדר.

ערי ארץ ישראל

עתיקות תל שילה

ח

סקירה: מקרא מגילה בערים מוקפות חומה בארץ ישראל מימות יב"ן (עד שנת תר"כ)

מבוא

עד עתה עסקנו בהגדרת מעמדן של שכונות ירושלים החדשות כסמוכות או נראות לירושלים העתיקה שהיא בעלת מסורת איתנה על היותה עיר מוק"ח מימות יב"ן. מכאן ואילך נעסוק בשאלת זמן מקרא מגילה בערים אחרות בארץ ישראל (למעט העיר ירושלים), שיש להן מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן וקראו בהן מגילה בט"ו באדר, או גם בט"ו באדר.

פרק הזמן שבו נעסוק מקביל לפרק הזמן שבו עסקנו בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים החל מזמן היציאה מהחומות בשנת תרל"ז עד שנת תשע"ב. המאיץ לדיונים הלכתיים חדשים בסוגיה זו היה ישיבה מחודשת של יהודים בערים ותיקות או במקום סמוך או נראה להן ברחבי הארץ, לאחר שבמשך שנים רבות התגוררו יהודים מעטים בערים הותיקות. הישיבה המחודשת התרחשה בעקבות כמה תחנות זמן: העליות לארץ, הקמת המדינה ובניית ערים וישובים ברחבי הארץ, וההתיישבות היהודית ברחבי יהודה, שומרון וחבל עזה, לאחר מלחמת ששת הימים. בעקבות הרחבת הישוב היהודי בארץ, התנהלו דיונים רבים בין רבנים ופוסקי הלכה בשאלה כיצד להגדיר את מעמדן של ערים ותיקות בארץ שלהן מסורות מסופקות על היותן מוק"ח מימות יב"ן, ומהן אמות המידה לחידוש מסורות במקומות ישוב חדשים בארץ.

ייחוסו של מקום כמוק"ח מימות יב"ן או כספק אם הוא כזה, הוא על בסיס שימור שמות ומסורות היסטוריות של גויים תושבי הארץ, ובשל תוצאות מחקר ארכיאולוגי. לא נעסוק בזיהוי המקומות שיוזכרו להלן מבחינה ארכיאולוגית או היסטורית. אין זה נושא כתיבתנו ואין זה תחום התמחותנו. אנו נעקוב אחר דברי הפוסקים שקיבלו או לא קיבלו את הממצאים הארכיאולוגיים, והמסורות ההיסטוריות.

בפרק ח' נסקור את הידוע לנו על אודות מקרא מגילה בערי הארץ מתקופת המקרא עד לזמן היציאה מן החומות. בפרק ט' נעסוק בשאלת מקרא מגילה בערי הארץ מזמן היציאה מן החומות ועד לשנת תשע"ב.

א. ערים מוקפות חומה בספר יהושע

עוד לפני הכניסה לארץ, נזכר כמה פעמים בחומש במדבר ובחומש דברים, שחלק מערי ארץ ישראל היו בצורות.¹ בספר יהושע נזכרים שמות של ערים רבות ונזכר שיש ביניהן גם ערי מבצר.² רק על חלק קטן מהן נאמר מפורשות שהן ערים בצורות ומוקפות חומה: יריחו (יהושע ו, ה, כ), צור (שם יט, כט), הצדדים, צָר, חמת, רקת וכנרת (שם לה).

בגמרא הובאה מחלוקת באשר לטיב הערים שמנה יהושע. לדברי רב יהודה אמר רב: "לא מנה יהושע אלא עיירות העומדות על הגבולין" (בבא בתרא נו ע"א), ודברים דומים נאמר שם גם בשם ר' יוסי בר חנינא. לעומת זאת: "רבי שמעון בן לקיש אמר: מוקפות חומה מנה" (ירושלמי מגילה א, א). לדברי רב ור' יוסי בר חנינא, רשימת הערים שבספר יהושע היא רשימה של ערי גבול בין השבטים או ערי גבול עם העמים האחרים שישבו בארץ. בדברים אלו אין הבעת עמדה בשאלה אם הן היו מוק"ח או לא ויתכן שהם סברו שהערים הללו לא היו מוק"ח כלל. אמנם יתכן שהמסורת של רב ור' יוסי בר חנינה היתה שמדובר על ערי גבול נוסף להיותן ערי חומה.³ לדברי ר' שמעון בן לקיש, כל הערים שנזכרו בספר יהושע היו מוקפות חומה. מדובר על עשרות רבות של ערים, אם כי כאמור רק על חלק מהן נאמר בפסוקים במפורש שהן היו מוקפות חומה.

מאז כיבוש הארץ בימי יהושע בן נון עד זמן תקנת מקרא מגילה בתחילת הבית השני, עברו מאות שנים, ובכל זאת מתקני התקנה קבעו שבערים שלהן מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן יקראו מגילה בט"ו באדר. איך נשמרה המסורת על אודות ערים אלו? הרשב"א כתב:

ומסתברא לי דכל הני מילי בארץ ישראל שבזמן התקנה היו עריהם ידועות ומקובלות בידם איזו היא עיר ואיזו כרך, מפני שהיה להם לדעת מחמת דין בית בבתי ערי חומה ושלוח מצורעים.⁴

דיני מכירת בית בבתי ערי חומה ודיני שילוח מצורעים נהגו רק בערים מוקפות חומה. הם נהגו לאורך כל תקופת הבית הראשון, וכך נשמרה המסורת על אודות הערים הללו.

1. במדבר יג, כח; דברים א, כח; דברים ג, ה, יד; דברים ט, א.
 2. יהושע י, כ; יד, יב. בנחמיה ט, כה, נזכרו כיבושי הארץ בזמן יהושע ובהם כיבוש ערי מבצר.
 3. כך פירשו: בקרבן העדה על הירושלמי שם; ביפה עינים, בבא בתרא נו ע"א.
 4. הרשב"א, מגילה י ע"ב.

ב. מסורות מימי תנאים ואמוראים על ערים מיוחסות כמוקפות חומה מימות יהושע בן נון

במשנה מופיעה רשימה של ערים שהן מוק"ח מימות יב"ן. רשימה זו לא עסקה בערי חומה מימות יב"ן בהקשר למקרא מגילה, אלא בהקשר לדיני קדושת בתי ערי חומה. היא אינה נזכרת כלל במסכת מגילה – במשנה, בתוספתא, בבבלי ובירושלמי:

מוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כגון: קצרה הישנה של ציפורים,⁵ וחקרה של גוש חלב,⁶ ויודפת הישנה, וגמלא, וגדוד, וחדיד, ואונו, [ולוד]⁷ וירושלים, וכן כיוצא בהן.⁸

ר' ישמעאל בן ר' יוסי, הסביר שהערים המופיעות במשנה הן ערים שעולי בבל מצאו באותה עת:

אמר ר' ישמעאל בן ר' יוסי: וכי אין לנו מוקפת חומה אלא אלו בלבד, הרי הוא אומר: "ששים עיר כל חבל ארגוב... כל אלה ערים בצורות חומה גבוהה" (דברים ג, ד-ה). אלא כיון שגלו ישראל לבבל, בטלה מהן מצות ערי חומה, וכשעלו מן הגולה מצא אלו שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון וקדשום.⁹

תוספתא זו אינה מתייחסת לרשימה כל שהיא, ובגמרא מייחסים את שאלת ר' ישמעאל בן ר' יוסי: "וכי אין לנו מוקפות אלא אלו בלבד" (ערכין לב ע"ב), לרשימת הערים המנויות במשנה כמוקפות חומה. תשובתו היא שרשימה זו היא מדגמית. הביטויים במשנה: "כגון", "וכן כיוצא בהן", מלמדים שהיו ערים נוספות.

5. בערוך, ערך קצרה, פירש שקצרה זו מדינה מוקפת חומה. רש"י (ערכין שם): "קצרה – שם עיר קטנה שמחוץ לציפורי". בירושלמי מסופר: "מעשה שנפלה דליקה בחצר יוסי בן סימאי בשיחין וירדו בני קצרה של ציפורין לכבותו" (ירושלמי שבת טז, ז; ירושלמי יומא ח, ה; ירושלמי נדרים ד, ט). סיפור זה מופיע בבבלי כד: "ובאו אנשי גיסטרא של ציפורי לכבות" (שבת קכא ע"א). רש"י (שם) פירש שהיו אלה נציגי השלטון שבאו לכבות את הדליקה. קצרה או קסטרא, נזכרת כמקום מושב לגיונות המלך (משנה אהלות יח, יב).

6. בערוך, ערך חקרה, מפרש שחקרה זו מצודה, או מבצר. מפנה לתרגום בשמואל ב ח, ז; כג, יד. כך מופיע בתרגום לפסוקים הבאים: במדבר יג, יט; לב, יז, ועוד.

7. בדפוס וברוב כתבי היד לא מופיעה העיר לוד. בכת"י אוקספורד (370) OPP. 726, נוסף בין אונו לירושלים גם: "ולוד". זו כנראה גם הגירסא שהיתה בפני רש"י במגילה ד ע"א. רש"י במגילה י ע"א, כתב שבמשנה בערכין מנו תשע ערים מוק"ח. המהרש"א (מגילה ד ע"א), מעיר שלפני רש"י היתה גירסה שונה ממה שמופיע במשנה במסכת בערכין.

8. משנה ערכין ט, ו.

9. תוספתא, ערכין [צוקרמאנדל] ה, טז.

תל יודפת

במדרש הלכה מוצגת רשימת הערים שנזכרו במשנה כך:

המוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כגון: קצרה הישנה של ציפורי, וחקרה של גוש חלב, ויודפת הישנה, וגמלה הרי בגליל, וגדוד הרי בעבר הירדן, וחדיד ואונו וירושלם הרי ביהודה.¹⁰

הרשימה נחלקת לשלוש קבוצות ע"פ אזורי הארץ: גליל, עבר הירדן ויהודה. אביי ורבא, הסבירו את משמעות החלוקה הגיאוגרפית הזאת:

אמר אביי, הכי קאמר: עד גמלא בגליל, עד גדוד בעבר הירדן, וחדיד ואונו וירושלים ביהודה. רבא אמר: גמלא בגליל, לאפוקי גמלא דשאר ארצות. גדוד בעבר הירדן, לאפוקי גדוד דשאר ארצות. אינך דלא איכא דכותייהו לא איצטריך ליה.¹¹

לפי אביי, רשימת הערים הנזכרות בגליל ובעבר הירדן, מציינות נקודות גבול. כל המקומות שמדרום לגמלא או עד ממערב לגדוד היו מוקפים חומה. לפי רבא, ציינו את מיקומן של ערים מסוימות במרחב הגיאוגרפי של ארץ ישראל, מאחר שיש ערים בעלות שם תואם במקומות אחרים בארץ. מכל מקום, רשימת הערים

10. ספרא בהר פרשה ד.

11. ערכין לב ע"ב.

שלהן מסורת שהן מוק"ח מימות יב"ן, גדולה יותר ממה שמופיע במשנה בערכין שם, אם כי הן לא נמנו במפורש.

ברשימה שבמשנה נזכרו שמותיהן של תשע ערים בלבד, שלמעט אחת בלבד – ירושלים, אף אחת מהן לא נזכרה במפורש בספר יהושע. הרב יהוסף שווארץ הציע שהרשימה שבמשנה זו היא תוספת לאמור בספר יהושע. לדבריו, בתחילת בית שני היו ערים רבות מוק"ח בארץ אלא שהן נחרבו עם חורבן בית שני, ור' יהודה הנשיא מנה את הערים המוק"ח מימות יב"ן שהיו קיימות בזמנו.¹²

ר' ישמעאל בן ר' יוסי טען שאפשר לשחזר מסורת של עיר מוקפת חומה:

ולא אלו בלבד, אלא כל שתביא לך במסורת שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כל המצוה הזאת נוהגת בה.¹³

המילים: "ולא אלו בלבד", מתייחסות לרשימת הערים שבמשנה (ערכין ט, ו), אף שאינן מופיעות בתוספתא. לדברי ר' ישמעאל בן יוסי, רשימת הערים שלהן מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן פתוחה, ואם יסתבר בדרך כלשהי שלערים נוספות יש מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן, הרי שיש להחיל עליהן את המצוות הייחודיות הנוהגות בערי חומה: "שילוח מצורע, וקריאת מגילה בחמשה עשר, והבית חלוט בה לסוף שנה" (מגילה י ע"ב, רש"י ד"ה כל).¹⁴ ר' ישמעאל לא הסביר כיצד ניתן לחדש מסורת לאחר שעברו שנים רבות מאז עליית עולי בבל לארץ.

כדי לקבוע שמקום מסוים היה מוק"ח בימות יב"ן, אין צורך בקיומה של חומה או שריד ממנה. על הפסוק: "אשר לוא חומה" (ויקרא כה, ל) נדרש כך:

רבי אליעזר בר' יוסי אומר: "אשר לוא חומה" – אף על פי שאין לו עכשיו, והיה לו קודם לכן.¹⁵

הכתיב בפסוק הוא: "אשר לוא חומה", אך הפירוש הוא במשמעות: אשר לו חומה. מעמדה של עיר כעיר מוק"ח הוא גם אם אין לה חומה עתה. כמובן שנוכחות של חומה או שריד ממנה יכול לסייע, אך אין זה תנאי.

12. הרב יהוסף שווארץ, שו"ת דברי יוסף, ירושלים תרכ"ב, סימן ב, דף ו ע"ב-ז ע"ב, ח ע"ב-ט ע"א.

13. תוספתא, ערכין [צוקרמאנדל] ה, טז.

14. רש"י (שבועות טז ע"א ד"ה כל המצות האלו) כתב: "מצות בתי ערי חומה ושילוח מצורעים ושאינן עושים מגרשיהן שדה", ולא הזכיר קריאת מגילה. אך אין ללמוד מכאן שרש"י חזר בו או סותר את דבריו. הגמרא במסכת שבועות שם לא עסקה כלל במקרא מגילה ולכן לא היה צורך להזכיר זאת, בעוד שהגמרא במסכת מגילה עוסקת באופן כללי בעניינים הקשורים למקרא מגילה, ולכן רש"י ציין זאת, אף על פי שהסוגיה המסוימת (מגילה י ע"א-ע"ב) שם הזכיר זאת רש"י, לא עסקה כלל בעניינים הקשורים למקרא מגילה.

15. מגילה ג ע"ב; ערכין לב ע"א.

ג. ערים מוקפות חומה בימות תנאים ואמוראים עד היציאה מהחומות

להלן נעמוד על הידוע לנו על אודות מקרא מגילה במקומות שנזכרו בספרות תנאים ואמוראים כמקומות מוקפים חומה (למעט ירושלים) עד לזמן היציאה מן החומות (תרל"ז).

ברוב המקומות שנזכרו במשנה (ערכין ט, ו) כערים מוק"ח מימות יב"ן, אין לנו תיעוד על מקרא מגילה בהן: ציפורי,¹⁶ יודפת,¹⁷ גמלא,¹⁸ גזור,¹⁹ חדיד, אונו,²⁰ גיא החרשים²¹ ולוד.²² כך גם באשר לעיר חמת (ירושלמי מגילה א, א).

16. בתוספתא (מגילה ב, ד) מופיע דיון על אודות מקרא מגילה בלילה בשל מעשה שאירע בציפורי, אך לא נאמר שם אם קראו את המגילה בליל י"ד באדר או בליל ט"ו באדר. צביקה צוק, "ציפורי וסביבתה", אריאל, 109 (תשנ"ה), עמ' 19, כתב שבציפורי לא נמצאו ממצאים מתקופת יב"ן, אך נמצאו כלי חרס מתקופת הברזל השנייה ומהתקופה הפרסית.
17. על זיהוי יודפת: מוטי אביעם, "יודפת – חשיפתה של עיר יהודית בגליל מימי הבית השני והמרד הגדול", קדמוניות, לב (1999), עמ' 92-101.
18. על זיהויה של גמלא: שמואל קליין, ארץ הגליל, ירושלים תשכ"ז, עמ' 163-165. לעומתו: שמריהו גוטמן, סיואל רפל, גמלא עיר במרד, תל אביב תשנ"ד, עמ' 58-61. על הממצאים הארכאולוגיים בה, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 342-348; שמריהו גוטמן, שם, עמ' 79-180.
19. גזור נזכרת גם כהר שהיו משיאין בו משואות (תוספתא ראש השנה א, יז). בן ציון סגל, הגיאוגרפיה במשנה, ירושלים תשל"ט, עמ' 57, זיהה אותה עם תל-ג'אדור הסמוך לעיר א-סלט, במרכז הרי עבר הירדן. אך יהושע הורוויץ, ארץ ישראל ושכנותיה, וינא תרפ"ג, עמ' 190, הסתפק בזיהוי זה. לטענתו, יתכן שיש לזהות את המקום בכפר גדידה הנמצא לצפון ודי יבס (ואדי יבש) ומחנים. על יודפת וגמלא כערים מוקפות חומה: דוד אדן בויוביץ, "רשימת 'ערי חומה' והעדות הארכאולוגית-ההיסטורית מיודפת ומגמלא", תרביץ, סו (תשנ"ז), עמ' 449-470.
20. מזרחית למושב חדיד שקם לאחר מלחמת השחרור, נמצא תל הנקרא תל חדיד. בן ציון סגל, הגיאוגרפיה במשנה, עמ' 93-94, כתב שבתל נתגלו קברים קדומים, בורות מים, פסיפס עם כתובת יוונית. על זיהוי מיקומם של אונו וחדיד, ראה: יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט, עמ' 139, 162-164, 425. אונו מזוהה עם הכפר עאנא, כיום בין אור יהודה לנוה מונסון. ראה עוד: עקיבא מרדכי פרידמן, "אונו – ידיעות חשובות מכתבי הגניזה הקהירית", בין ירקון ואילון (עורך: ד' גרוסמן), רמת גן תשמ"ג, עמ' 73-86, שציין את אזכורי אונו בחז"ל ושהיא מיוחסת כעיר מוק"ח מימות יב"ן.
21. מנשה הראל, "גי החרשים – חרושת העץ והמתכת בימי המקרא", קדמוניות נופי ארץ ישראל, אור יהודה תשס"ה, עמ' 205-206, אסף הצעות של כמה חוקרים המזהים את גיא החרשים במקומות שונים באזור לוד ואונו. לדבריו, גיא החרשים איננו שם ישוב, אלא מקום מלאכתם של חרשי המתכת. יתכן שלה התכוון ר' חנניה המזהה את לוד ואונו עם גיא החרשים.
22. ר' יהושע בן לוי, שהיה תושב לוד (ירושלמי תרומות ח, ד), העיד גם הוא שלוד אונו וגיא החרשים מוק"ח מימות יב"ן. בדור יבנה, בימים שלפני מרד בר כוכבא, העיד רבי יהודה על מקרא מגילה בלוד: "אמר ר' יהודה: קטן הייתי וקריתיה לפני ר' טרפון בלוד וקבלני" (תוספתא מגילה [ליברמן] ב, ח; ירושלמי מגילה ב, ד; מגילה כ ע"א). אך לא נאמר אם היה זה ב"ד באדר או בט"ו באדר.

1. גוש חלב

מבין הערים שנזכרו במשנה (ערכין ט, ו) כמוקפות חומה רק על גוש חלב יש בידינו תיעוד על מקרא מגילה בה גם בט"ו באדר. כך כתב העיד הרב אשתורי הפרחי, הכפתור ופרח:

ואני בבואי אל הארץ הקדושה בחסד עליון שמעתי כי בגוש חלב היו קורין המגלה י"ד וט"ו, דאלו במקומות המסופקים הדין הוא כך.²³

הכפתור ופרח גיבה את מנהג יושבי גוש חלב לקרוא בי"ד ובט"ו באדר בהנחה שזהו מקום שיש ספק אם הוא אכן מוק"ח מימות יב"ן, אם כי היא מזוהה

במשנה בוודאות כעיר מוק"ח מימות יב"ן. יתכן שליושבי גוש חלב באותה העת לא היה ברור שמקומם זהה לגוש חלב הנזכרת במשנה כמקום שעולי בבל זיהו כעיר מוק"ח מימות יב"ן.²⁴

שרידי בית הכנסת העתיק בגוש חלב

23. כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ"ז, עמ' קסד-קסה. בידינו עדות קדומה לדברי הכפתור ופרח על מקרא מגילה בגוש חלב, בשמו של ר' שמואל ב"ר שמשון שסייר בפלסטינא בראשית המאה ה-13, וכך הוא רשם ברשימת מסעו: "הלכנו לגוש חלב, ועל פני העיר מצאנו קבר שמעיה ואבטליון ובצידם קבורים אדרמלך ושואצר בני סנחריב שהתגיירו ובאו לארץ ישראל, ועמדנו שם ועשינו פורים" (אצל: שרגא שולץ, "מכתב מרבי שמואל ב"ר שמשון", הצופה לחכמת ישראל, שנה יד, בודפשט תר"ץ, עמ' 77-78). הוא לא כתב באיזה תאריך הם ציינו את פורים.

24. כך הציע הרב שריה דבליצקי, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 129.

2. טבריה

טבריה נקראת על שם הקיסר טיבריוס: "אמר ר' יודן... טבריה על שם טיברואיס" (בראשית רבה [וילנא] פרשה כג, א). לר' יוחנן, לר' ירמיה, וכן לרבא, היתה מסורת שבמקום שבו הוקמה העיר טבריה, היתה עיר מוק"ח מימות יב"ן. הם חלוקים בשאלה אם שמה הקדום של טבריה הוא רקת או חמת (יהושע יט, לה): "חמת זו טבריה... רקת זו טבריה" (מגילה ו ע"א).

על ר' יהודה הנשיא מסופר שקרא מגילה בטבריה בט"ו באדר (מגילה ה ע"ב). אמנם ר' יהודה הנשיא לא כלל את טבריה ברשימת הערים המוק"ח מימות יב"ן במשנה (ערכין ט, ו). יתכן שהסיבה לכך היא שבמשנה מופיעה רשימה מדגמית של ערים מוק"ח מימות יב"ן שבהן ישבו עולי בית שני, והם לא התיישבו באזור טבריה.

על חזקיה, בנו של ר' חייא ידידו של רבי יהודה הנשיא, מסופר שקרא מגילה בטבריה בי"ד ובט"ו באדר (מגילה ה ע"ב). הוא קיבל את המסורת שטבריה היא במקומה של עיר מוק"ח מימות יב"ן, אך התלבט אם העובדה שהחומה מקיפה את העיר משלוש רוחות בלבד, מאחר שהרוח המזרחית פתוחה לים, די בה כדי להגדיר את טבריה כעיר מוק"ח לעניין מקרא מגילה, ועל כן קרא מגילה בשני ימי הפורים, בי"ד ובט"ו באדר.²⁵

על רבי יוחנן מסופר שקרא מגילה בט"ו באדר בטבריה במקום שנקרא "כנישתא דכיפרא",²⁶ מאחר שלטענתו זו טבריה העתיקה, והוא לא חשש לספקו של חזקיה (ירושלמי מגילה א, א). מכאן שהיתה מסורת על קריאת מגילה בטבריה בט"ו באדר, וחזקיה ערער עליה וקרא בי"ד ובט"ו באדר. לא ידוע אם אחרים תמכו בעמדת חזקיה או שהוא היה בודד בעמדתו.

הרב אשתורי הפרחי בעל הכפתור ופרח התגורר בבית שאן. הוא סיפר שהתכתב עם ידידו הרב מתתיה מבית שאן²⁷ בסוגיית זמן מקרא מגילה בערים מוק"ח מימות יב"ן, והרב מתתיה כתב לו על זמן מקרא מגילה בטבריה:

וכן על טבריה אמרתי כי יש לה דין מוקפת חומה, מההיא דרבי (מגילה ה ע"ב) עליו השלום, ע"כ. והדין עמו.²⁸

25. ירושלמי מגילה א, א; מגילה ה ע"ב.

26. במקום נוסף בירושלמי מופיע ר' יוחנן בהקשר של בית הכנסת בכיפרא (ירושלמי ראש השנה ד, ד).

27. ר' מתתיה היה תושב בית שאן, וכפי שציין הכפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ"ז, עמ' נט. הוא הזכיר אותו גם בעמ' רנב.

28. שם עמ' קסה.

גם מדברי הרב מתתיהו והרב אשתורי הפרחי לא ברור מה היה מנהגם של אנשי טבריה באותם ימים, אם אמנם קראו בטבריה בט"ו באדר בלבד, או שר' מתתיהו קרא ליהודי טבריה לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, מאחר שהם נהגו אחרת.

הרדב"ז כתב שרק במקום שיש סיבה להטיל ספק שמא עיר מסוימת היא מוק"ח מימות יב"ן, יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר, כגון העיר טבריה שלגביה הסתפק האמורא חזקיה אם העובדה שחלק מהיקפה הוא ים ולא חומה ממשית, פוגעת במעמדה כעיר מוקפת חומה (מגילה ה ע"ב). אך אם אין שום סיבה לטעון שלעיר מסוימת יש מסורת על היותה מוק"ח מימות יב"ן, אזי קוראים בי"ד באדר בלבד כרוב העולם. רק במקום שיש ודאות שהעיר מוק"ח מימות יב"ן יש לקרוא בט"ו באדר. מסקנתו היא שבטבריה יש לקרוא יומיים בשל הספק שהעלה האמורא חזקיה אם הים הוא חומתה.²⁹

הרב יהודה שמואל אשכנזי היה יליד טבריה, והוא כתב שבטבריה קראו בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה בשל ספקו של חזקיה.³⁰ פוסקים נוספים ציינו את מנהג תושבי טבריה לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.³¹

3. הוצל

רב אסי קרא מגילה בי"ד ובט"ו באדר בעיר הוצל, מאחר שהסתפק אם יש למקום מסורת על היותו מוק"ח מימות יב"ן (מגילה ה ע"ב). הוצל היא עיר בבבל (מגילה כט ע"א), ובה התגורר רב אסי (חולין כו ע"ב).

בשמו של רב אסי גם נאמר שהוצל הנמצאת בבית בנימין היא בוודאי מוק"ח מימות יב"ן (מגילה ה ע"ב).³² העיר הוצל בבנימין איננה נזכרת בספר יהושע. לדברי הרמב"ן, היתה עיר בשם הוצל באזור בנימין והיתה מסורת שעיר זו היא מוקפת חומה מימות יב"ן.³³

29. שו"ת רדב"ז, חלק א, ירושלים תשל"ב, סימן רנב.

30. הרב יהודה שמואל אשכנזי, סידור בית עובד, חלק ב, ליוורנו תר"ג, עמ' 298.

31. כך כתבו: המגן אברהם, שולחן ערוך, סימן תרפח ס"ק ד; המשנה ברורה, סימן תרפח ס"ק ט; כף החיים, שם ס"ק טז. ערוך השולחן, אורח חיים, סימן תרפח, סעיף יג, כתב: "ואפשר דבטבריה דהוה ספיקא דדינא, לא יברכו לא בי"ד ולא בט"ו, כדעת הר"י בטור גם על שארי ספיקות". כוונתו לפסק הרב יחיאל אחי בעל הטורים, טור, אורח חיים, סימן תרפח.

32. הרב מרדכי הכהן, "לתולדות התנא איסי בן יהודה", סיני, לד (תשי"ד), עמ' תיד-טיט, עסק בזיהויה של הוצל בבית בנימין.

33. רמב"ן, מגילה ה ע"ב. להלן הצעות אחרות לזיהוי הוצל: יהושע הורוויץ הציע שהכוונה לעיר "אצל" (זכריה יד, ה) הנמצאת באזור שבט בנימין. לדבריו, יתכן שהיה זה גם הכפר הבבלי: "ר' יוסי בר יהודה איש כפר הבבלי" (משנה אבות ד, ב), שעליו נאמר: "הוא יוסף איש הוצל, הוא יוסף הבבלי, הוא איסי בן יהודה" (יומא נב ע"ב). (יהושע הורוויץ, ארץ ישראל ושכנותיה,

ד. ערים מוקפות חומה - מסורות מתקופת הראשונים ועד לזמן היציאה מן החומות

התפרקות הישוב היהודי בארץ עם סיום תקופת אמוראי ארץ ישראל, והעתקת מרכז התורה לבבל ואחר כך לארצות אחרות, החלישו את המסורת על ערים מוקפות חומה מימות יב"ן בארץ ישראל, וההלכות והמנהגים הנהוגים במקומות אלו. בספרות ההלכה והמנהג, בספרות השו"ת, בספרי פרשנות לשולחן ערוך ובספרי מסע לארץ ישראל, מצאנו התייחסות מועטה לשאלת זמן מקרא מגילה בערים נוספות שלהן מסורת על אודות היותן מוק"ח מימות יב"ן. במקורות הללו יש תיאור עובדות ומעט התייחסות לשאלה על בסיס מה נקבעה מסורת זו.

במקומות שנהגו בהם לקרוא יומיים, היה המנהג לקרוא ביום י"ד באדר בברכה, וביום ט"ו באדר בלי ברכה. לא ראינו חריגה בעניין זה, ועל כן בכל מקום שנכתב שקראו מגילה בשני ימי הפורים, הכוונה לאופן זה, אא"כ נכתוב אחרת.

להלן רשימת המקומות הידועים לנו מאז ע"פ סדר כרונולוגי,³⁴ שהתחדשה בהם מסורת קריאת מגילה גם בט"ו באדר, בשל היות המקום מסופק אם הוא מוקף חומה מימות יב"ן.

1. צור

ההתייחסות הראשונה שמצאנו לגבי זמן מקרא מגילה בעיר שלא נזכרה עד עתה כעיר מוקפת חומה בפסוקי המקרא ובספרות התנאים והאמוראים, נמצאת בתשובת הרמב"ם. הרמב"ם נשאל על ידי תלמידו הרב אפרים הדיין החסיד:

בדבר מה שקוראים אנשי צור המגילה בי"ד וט"ו ומברכין בשניהם לפניה ולאחריה, האם הם עוברים בזה משום ברכה שאינה צריכה אם לאו?

התשובה: מה שנראה לו ז"ל הוא הנכון ללא ספק. וכל מקום שמסופקים יושביו אם הוא מוקף חומה מימות יהושע בן נון אם לאו, קורין בי"ד ומברכין לפניה ולאחריה, שי"ד זמן קריאה לכל אלא למי שנתאמת ונתקיים לנו [שהוא] מבני ט"ו. וקורין בט"ו ואין מברכין לא לפניה

וינא תרפ"ג, עמ' 73). בן ציון אשל הציע שהוצל של בנימין היא הוצל הבבלי, והמקום נקרא כך מאחר שתושביו התייחסו על שבט בנימין. (ישובי היהודים בבבל בתקופת התלמוד, ירושלים תשל"ט, עמ' 105-107). הרב אורי דסברג הציע שמדובר בעיר בארץ ישראל שהיתה שייכת לאדם בשם בנימין. (עלון עונג שבת, כ"ה בניסן תש"ע, גליון מס' 13, עמ' 3). אין בידינו מידע על אודות מקרא מגילה בהוצל של בנימין, מלבד מה שסופר על רב אסי.

34. לשם הנוחות בחרנו להציג את רשימת הערים הזאת על ציר הזמן.

ולא לאחריה, לפי שברכה שאינה צריכה איסורא דאורייתא היא, משום שהוא נושא שם שמים לשווא, ולא ייעשה זה מספק.³⁵

העיר צור נזכרת בספר יהושע בנחלת שבט אשר כעיר מוקפת חומה (יהושע יט, כט). ליהודי צור, לרב השואל – הרב אפרים הדיין החסיד, וכן לרמב"ם שמשיב להם, אין ספק שבצור יש לקרוא מגילה ב"ד ובט"ו אדר. הספק הוא ביחס לברכה בלבד בעת הקריאה ביום ט"ו באדר.³⁶ הרמב"ם הבין שבני צור קראו יומיים מפני שהסתפקו אם העיר מוק"ח מימות יב"ן. יתכן עוד שליהודי צור היה ברור שצור המקראית היתה מוק"ח מימות יב"ן, אך הם לא היו בטוחים שהמקום שהם יושבים בו הוא אכן צור שמימות יב"ן.³⁷ מכל מקום, לא ברור מתי החלה מסורת זו, על מה היא מבוססת, מי הנהיג אותה, ועד מתי היא המשיכה. תשובתו של הרמב"ם היא התיעוד היחיד הידוע לנו על מעמדה של צור כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן.

2. סלכה ואדרעי

הרב אשתורי הפרחי בעל הכפתור ופרח עלה לארץ והתיישב בבית שאן. הוא סייר לאורכה ולרוחבה של הארץ, וחקר ולמד את כל התחומים ההלכתיים הקשורים לארץ ישראל. בעקבות מסעותיו ומחקריו הוא כתב את ספרו כפתור ופרח, שעוסק בענייני גבולות הארץ ויישוביה, ההלכות התלויות בארץ ועוד. את המקומות השונים בארץ הוא זיהה על בסיס שימור השמות ששימרו הערבים תושבי הארץ:

ואודיעך כי שמות העיירות והנהרות הכתובים בכתבי הקודש שבכתב ושב על פה, שמעט הוא מה שנשתנה שם בין הישמעאלים.³⁸

כך הוא ציין במקום נוסף:

כי הארץ לעולם עומדת, ובשמותיה ברוב. והשנוי בשמות מעט הוא.³⁹

יואל אליצור כתב שבעל הכפתור ופרח היה יחיד בדורותיו שראה ערך בחשיבות השמות שבפי הערבים לאיתור המקומות הנזכרים בכתבי הקדש. שאר הנוסעים

35. שו"ת הרמב"ם – פאר הדור, מהדורת הרב דוד יוסף, ירושלים תשמ"ד, סימן קכה; תשובות הרמב"ם, מהדורת יהושע בלאו, ירושלים תשמ"ו, סימן ככד.

36. תשובה זו תואמת את דעתו של הרמב"ם בהל' מגילה א, יא, שכן נוהגים בערים מסופקות אם הן מוק"ח מימות יב"ן.

37. על קהילת יהודי צור באותה עת, סיפר הנוסע ר' בנימין מטודלה: "צור יש בה כחמש מאות יהודים, וביניהם חכמים בתלמוד ובראשם ר' אפרים המצרי דיין" (מרדכי אדלר, מסעות של ר' בנימין ז"ל, ניו יורק תשכ"ד, עמ' ל).

38. כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ"ז, עמ' רסח.

39. שם, חלק ג, ירושלים תשנ"ט, עמ' קלא.

והמחברים, יהודים ונוצרים, התעניינו יותר במסורות על אודות קברי צדיקים ואתרי סגולה ולא הקדישו תשומת לב לשמות שהערבים משתמשים בהם.⁴⁰

הפרק השמיני בספר כפתור ופרח, יוחד לנושא: "בזיכרון העיירות המוקפות חומה מימות יהושע בן נון". הוא ציין את המקומות שמופיעים במשנה כערים בעלות מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן (משנה ערכין ט, ו), וכן את דברי ר' יהושע בן לוי בדבר המסורת על לוד, אונו וגיא החרשים (מגילה ד ע"א). בספרו הוא הצביע על ערים נוספות שהן מוק"ח מימות יב"ן:

מסתברא שהוא הדין בקצת עיירות שהם היום בארץ כיבוש אדון הנביאים אדוננו משה ע"ה, כגון סלכה ואדרעי וכיוצא בהם, ובהם היום קהילות. והראיה על זה שכתוב: "ונלכוד את כל עריו בעת ההיא... לא היתה קריה" (דברים ב, לד-לו), וכתוב: "כל ערי המישור וכל הגלעד וכל הבשן עד סלכה ואדרעי" (שם ג, י), ואומר "כל אלה ערים בצורות חומה גבוהה דלתים ובריח" (שם ה).⁴¹

הפסוקים שהביא הכפתור ופרח, עסקו בכיבוש ארצות עוג מלך הבשן וירושת ארצות האמורי (דברים ג, א-ב). מפסוקים אלו למד ר' ישמעאל ברבי יוסי שהיו בארץ ישראל בזמן כניסת עם ישראל לארץ, עוד ערים מוקפות חומה.⁴² מסקנתו של הכפתור ופרח היא:

...אם כן אינם קורין את המגלה אלא בחמשה עשר לחוד.⁴³

שמות הערים סלכה ואדרעי נשמרו אצל תושבי המקום,⁴⁴ וכנראה על בסיס עובדה זו זיהה הרב הכפתור ופרח את המקום כסלכה ואדרעי הנזכרות במקרא כערים בצורות בזמן כניסת עם ישראל לארץ. הוא כתב גם שבסלכה ואדרעי היו קהילות באותה עת, אך אין לנו ידיעות על הקהילות הללו. מדבריו לא ברור אם אמנם הם נהגו לקרוא מגילה בט"ו באדר, או שהוא קרא להם לנהוג כך מפני שהם מתגוררים בערים שלהן מסורת, על פי דעתו, על היותן מוק"ח מימות יב"ן.

40. יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט, עמ' 1.

41. כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ"ז, עמ' קסא.

42. תוספתא ערכין [צוקרמאנדל] ה, טז.

43. כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ"ז, עמ' קסב-קסג. בכפתור ופרח, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' פז, פט, זיהה את מיקומם של סלכה ואדרעי בעבר הירדן המזרחי. על זיהויה של אדרעי ותיעוד שמה, ראה: יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט, עמ' 295-308.

44. כפתור ופרח, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' פז: "סלכה לא נשתנה שמה".

3. בית שאן

בפרק אחר עסק הכפתור ופרח במסורת על אודות העיר בית שאן שבה התגורר:⁴⁵

כתב רש"י ז"ל פרשת שופטים (דברים יח, ב), משה הנחיל לראובן גד וחצי שבט המנשה, ויהושע הנחיל ליהודה ואפרים וחצי שבט מנשה ושבעה אחרים נטלו מאיליהם אחרי מות יהושע. הרי שבית שאן מכבוש יהושע. וקרוב אני לומר שהוא מוקף חומה מימות יהושע בן נון, שהרי חכמים קראוהו כרך באמרם עליו: "הרבה כרכים כבשו עולי מצרים" (חולין ז ע"א), וכרך לעולם הוא מוקף חומה (מגילה ב ע"ב), ועוד שהכתוב (שמואל א לא, יב) מזכיר לו חומה.⁴⁶

העיר בית שאן נזכרת בספרי המקרא בתקופת יהושע בן נון (יהושע יז, יא, טז; שופטים א, כז). היא נזכרת פעמים רבות בספרות התנאים והאמוראים, אך אין התייחסות להגדרתה כעיר פרוזה או כעיר מוקפת חומה מימות יב"ן.⁴⁷ האמירה: "וקרוב אני לומר שהוא מוקף חומה מימות יב"ן", לא נאמרת בהקשר למקרא מגילה. מדברים אלו ניתן ללמוד שבבית שאן קראו מגילה בי"ד באדר כמו רוב ערי ישראל. הכפתור ופרח התגורר בבית שאן, ובוודאי הכיר את מנהג תושבי המקום גם באשר לזמן מקרא מגילה. לו היתה לתושבי בית שאן מסורת ברורה, לא היה הכפתור ופרח כותב: "וקרוב אני לומר שהוא מוקף חומה מימות יב"ן". אין לנו ידיעות נוספות על זמן מקרא מגילה בבית שאן.

4. צפת

צפת איננה נזכרת בספר יהושע.⁴⁸ מקום בשם צפת באזור טבריה נזכר בירושלמי (ראש השנה א, ב), אך לא ברור אם מדובר על המקום שנקרא כיום צפת.⁴⁹

הרב יששכר בן מרדכי דידיע בן סוסאן נולד בפאס שבצפון אפריקה. הוא למד בירושלים אצל הרב לוי בן חביב – הרלב"ח, ומשם עבר לצפת ולמד גם אצל רבי יוסף קארו. בצפת שימש כרבה של קהילת המערביים (מוגרבים=צפון אפריקה).

45. כפתור ופרח, שם, חלק א, עמ' ג; שם, חלק ב, עמ' צא.

46. שם, חלק א, עמ' קמח.

47. שמואל קליין, "לשאלת תחומי בית שאן בקשר עם הלכות שביעית תרומות ומעשרות בזמן הזה", קובץ לזכרו של גדליה אונא (עורך: אליעזר שמשון רוזנטל), ירושלים ת"ש, עמ' 142-146, כתב שע"פ הממצא הארכיאולוגי, היתה בית שאן מוקפת חומה עוד לפני תקופת יהושע בן נון.

48. אמנם עיר בשם צפת נזכרת במקרא בתקופת ההתנחלות, אך זו עיר שנמצאת בנחלת שבט שמעון בדרום, ואין היא צפת שבגליל (שופטים א, יז).

49. הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן, ירושלים תשכ"ח, הלכות ארץ ישראל, פרק ב, בפירוש בית ישראל, אות לד, זיהה את צפת המוכרת לנו עם העיר צפת הנזכרת בירושלמי.

הוא כתב את ספרו: תיקון יששכר – בענייני קביעת המועדות, המולדות, ובדינים הקשורים לבית הכנסת – תפילות, קריאת התורה ועוד, ע"פ הנהוג בקהילות עולי צפון אפריקה. כשהרב יששכר אבן סוסאן עסק בהלכות פורים הוא ציטט את הרמב"ם (הל' מגילה א, יא) שכתב שבערים שיש ספק אם הן מוק"ח מימות יב"ן, יש לקרוא מגילה ב"ד באדר בברכה ובט"ו ללא ברכה:

וכן אנו נוהגים בצפת שבגליל העליון

תוב"ב שהיא ספק.⁵⁰

הוא לא נימק מדוע צפת היא מקום מסופק, וממתי החלו לנהוג בה כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן. בהלכות קריאת התורה בפורים הוא כתב עוד:

והמקומות שקורין בהם מגילה שני ימים מפני שספק אם עירות הם אם כרכים הם... הסדר להם בקריאת התורה ביום השני כסדר היום הראשון. ומנהג פשוט פה בכל המוסתערבים יצ"ו תושבי ארץ צפת שבגליל העליון תוב"ב.⁵¹

בהמשך הוא כתב שבט"ו באדר בשנת ה'שי"ט, החזן לא רצה להוציא ספר תורה בט"ו באדר בטענה שקהילות ספרדיות אחרות בצפת לא נוהגות כן. הוא ביקש מרבי יוסף

קארו שיביע דעתו אם נהג נכון כשדרש מהחזן להוציא ספר תורה:

והלך אחר כך וספר הדברים לפני החכם השלם גדול דורנו הרב הגדול מוהר"ר יוסף קארו נר"ו ואמר לו: יפה עשה, ומנהג טוב הוא לומר היום על הניסים בתפילה ולהעלות בו ספר תורה. אלא שקהילותינו הספרדים יצ"ו לא נהגו להעלות.⁵²

הדיון כאמור הוא על קריאת התורה ואמירת על הנסים בלבד ביום ט"ו באדר, אך מוסכם על הכל שמעמדה של צפת היא כעיר שיש ספק על היותה מוק"ח מימות יב"ן, ויש לקרוא מגילה ב"ד ובט"ו באדר.

מנהג זה, לקרוא מגילה בצפת בשני הימים, נזכר גם אחר כך. אור החיים

50. הרב יששכר אבן סוסאן, תיקון יששכר, ויניצאה של"ט, דף כג ע"א.

51. שם, דף נט ע"ב.

52. שם, דף סא ע"א.

הקדוש העיד באיגרת מסעו מעכו לצפת, מירון וטבריה, בחודש אדר ב' בשנת "ויתן לו" (תק"ב):

ועשינו שני ימים פורים י"ד וט"ו. לפי שיש להם ספק אם מוק"ח מימות יב"ן או לאו ובשביל זה מספק עושים י"ד וט"ו, וביום ט"ו בלי ברכה, ספקא דרבנן לקולא.⁵³

ר' יוסף בן שבתי מקאליש בפולין סייר בארץ ובאגרת לאחיו בשנת תקצ"ז, הוא כתב: "מגילת אסתר נקראת בצפת בי"ד ובט"ו מחמת ספק מוק"ח מימות יב"ן, אבל בט"ו בלי ברכה".⁵⁴

טרם הובהר מדוע קראו בצפת בי"ד ובט"ו באדר, ועל מה התבסס המנהג. הרב ישראל משקלוב, מתלמידי הגר"א, כתב אף הוא שבצפת קוראים מגילה בי"ד ובט"ו אדר, והוא אף הסביר מדוע:

ובאמת היא נראית בטבריה, וקיי"ל נראה אע"פ שאינו סמוך, ולכן קורין ב' ימים. אי נמי מפני שיש פה מקום נקרא יודפת הישנה, ונראה עיר קדש אשר בהר נפתלי שהיא מערי המקלט.⁵⁵

לדברי הרב משקלוב, לצפת עצמה אין מסורת על היותה עיר מוק"ח מימות יב"ן. מעמדה זה הוא בשל היותה נראית לעיר מוק"ח מימות יב"ן. הוא העיד שצפת נראית בטבריה, ומאחר שטבריה נחשבת לעיר מוק"ח מימות יב"ן, אזי גם למקום נראה מעניקים מעמד של עיר מוק"ח. קשה לקבל שמטבריה הנמצאת במקום נמוך ראו את צפת שהיתה במקום גבוה, אא"כ כוונתו הפוכה שמצפת ראו את טבריה, אם כי כיום לא ניתן לראות מצפת את טבריה. אך גם זה לא יועיל מבחינת ההלכה, מאחר שהגדרת נראה היא שיש לראות מהכרך את העיר הקרובה לה.

הרב משקלוב ציין סיבה נוספת לכך שקראו בצפת בשני הימים: "יש פה מקום נקרא יודפת הישנה". יתכן שהוא טען שצפת היא יודפת הישנה הנזכרת במשנה (ערכין ט, ו) כעיר מוק"ח מימות יב"ן. טענה כזאת מוכרת גם לרב יהוסף שווארץ שהעיר על כך:

טעות הוא מה שאומרים בני הגליל שמבצר יורפת (קוראין בר' והוא טעות השני) בעיר צפת הוא. כי תכונת יודפת סמוך ליאפא (יפיע).⁵⁶

53. רבי חיים בן עטר, ארץ החיים, וינא תרצ"ג, עמ' 23. מופיע גם אצל: הרב אליהו חיים קרליבך, יד אור החיים הקדוש, בני ברק תשמ"א, עמ' קג.

54. אברהם יערי, "איגרת מצפת משנת תקצ"ז", סיני, כט (תשי"א), עמ' שנו.

55. הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן – הלכות ארץ ישראל, ירושלים תשכ"ח, פרק ג, טו, בפירוש בית ישראל, אות לד. שם בפרק ב, כח, בבית ישראל, אות לד, הוא כותב שצפת נראית מטבריה.

56. הרב יהוסף שווארץ, ספר תבואות הארץ, ירושלים תר"ס, עמ' צד.

המקום שמזוהה כיום כiodפת בגליל המערבי, רחוק מאד מהעיר צפת המוכרת לנו. יתכן שהרב משקלוב ביקש לטעון שצפת סמוכה לiodפת הישנה מפני שהניח שהוא זיהה את iodפת במקום אחר מהמקובל כיום. הוא הוסיף עוד: "שצפת נראית לעיר קדש אשר בהר נפתלי". העיר קדש המוכרת לנו כיום קרובה לצפת, אך אי אפשר לראות את צפת מקדש.

מכל מקום הוסכם על הכל שבצפת קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר, אך ללא בסיס ברור, למעט העובדה שכך היתה המסורת במקום.⁵⁷

5. ביריה, עין זיתון

הרב יששכר אבן סוסאן הזכיר מקומות נוספים בארץ ישראל שקראו בהם מגילה יומיים:

ההמקומות שקורין בהם מגילה שני ימים מפני שספק אם עיירות הם אם כרכים הם... הסדר להם בקריאת התורה ביום השני כסדר היום הראשון. ומנהג פשוט פה בכל המוסתערבים יצ"ו תושבי ארץ צפת שבגליל העליון תוב"ב וכפריה – ביריה ועין אל זיתון.⁵⁸

לדבריו, לא רק בצפת ציינו פורים גם בט"ו באדר, אלא גם בכפרים שקרובים אליה – ביריה ועין זיתון. עין זיתון נמצא כשני ק"מ צפונית לצפת, למרגלות הר ביריה.

57. יוסי סטפנסקי, "צפת וסביבתה בתקופות הקדומות", אריאל, 157-158 (2002), עמ' 51-58, הציע (עמ' 55) שאולי חורבות המבצר הצלבני שנמצא בצפת, נוסף לידיעה שהעיר צפת היא עיר עתיקת יומין, הן שהביאו לקביעה לקרוא מגילה בצפת בי"ד ובט"ו באדר כנהוג בערים מסופקות. הרב בניהו ברונר, רב בעיר צפת, אמר לי בשיחה בט"ז במנחם אב תשס"ט, שבראש ההר עומדת כנסייה על חורבות בית כנסת וממנה אפשר לראות את גוש חלב. יתכן שזו היתה הסיבה שתושבי צפת קראו בי"ד ובט"ו באדר. הצעה כזאת הציע גם הרב אברהם ווין, ימי הפורים, אשדוד תשס"ה, עמ' מז.

58. הרב יששכר אבן סוסאן, תיקון יששכר, ויניציאה של"ט, דף נט ע"ב. שם בעמ' סא ע"ב דן בקריאת מגילה בירושלים שבה קוראים בט"ו באדר בלבד. בשנה שבה חל ט"ו באדר בשבת קראו מגילה בי"ד באדר (מגילה ד ע"ב). בשנה כזאת קוראים את קריאת התורה של פורים – "ויבוא עמלק", בשבת. הרב יששכר סוסאן שאל מדוע בצפת וכפריה – עין זיתים וביריה, וכן עזה ודמשק, שבשנים רגילות קוראים בתורה גם בט"ו: "תמיהה לי למה לא יעשו כן גם במקומות הספק כגון פה צפת תוב"ב וכפריה שכתבנו ועזה ודמשק כמו שנהגו בשאר שנים להעלות ספר תורה ביום השני כראשון לפרשת פורים, כי מה נשתנה היום מכל שאר ימות השבוע שיחול יום ט"ו באיזה מהם". לדבריו, קריאת מגילה היא ביום שישי בשל תקנת חכמים (מגילה ד ע"ב), אבל ניתן לנהוג במנהג הקריאה בתורה גם כשט"ו באדר חל בשבת. יש לציין שבתיקון יששכר דף כט ע"ב הוא מספר שאיננו זוכר אם קראו בתורה בשבת כזאת בירושלים, כשהיה גר שם בצעירותו.

הוא לא נימק מדוע קראו בבירה ובעין זיתים בי"ד ובט"ו באדר. יתכן שהיתה בידי היושבים שם מסורת שבירה ועין זיתים נחשבות אף הן לערים בעלות ייחוס על היותן מוק"ח מימות יב"ן. אפשרות אחרת היא שמטבריה ראו את בירה ועין זיתים, כפי שראו גם את צפת.⁵⁹ אך כאמור, כפי שקשה להניח שראו מטבריה הנמצאת במקום נמוך את צפת, כך קשה להניח שראו את בירה ועין זיתים. אפשרות נוספת היא שבירה ועין זיתים היו סמוכות לצפת, "דקודם הרעש היתה צפת משוכה לצד כפר בירי", בהנחה שלצפת עצמה מסורת על היותה מוק"ח מימות יב"ן.⁶⁰

בשנת שנ"ט, עשרים שנה לאחר צאת ספרו של הרב יששכר אבן סוסאן, יצא בוינציאה ספרו של ראש הישיבה בעין זיתון, הרב משה בן מכיר. שם הספר הוא: "סדר היום – הסדר שיעשה האדם בימיו ובלילותיו, בשבתות ובמועדים, סדר כל השנה בשבתו בבית ובלכתו בדרך, בשכבו ובקומו". את הספר הדפיס חתנו הרב שלמה מור דוד. בהלכות סעודת פורים שביום י"ד באדר נכתב:

נהגו להתפלל מבעוד יום בזמן מנחה גדולה, כדי שיהיה לו זמן לאכול ולשתות עד הלילה, ויוכל ללכת לבית הכנסת להתפלל ערבית עם קריאת המגילה, ולא יתעכב בסעודה עד חצי הלילה כדי שלא יאחר קריאת שמע ותפילה, כי לא תקנו דבר זה כדי לקלקל ח"ו, אלא יעשה באופן שזה וזה יתקיים בידו וחפץ ה' בידו יצלח.⁶¹

הנהגה זו, לקרוא מגילה אחר תפילת ערבית של ליל ט"ו באדר, תואמת לחלוטין את מנהג עין זיתים. אך הספר לא תיעד את מנהג עין זיתים אלא נועד לפרט את הלכות פורים לכל. כמו כן, לא נאמר דבר באשר למקרא מגילה בבוקר יום ט"ו באדר.

במהדורת הספר שיצאה בשנת תרל"ו, קרוב לשלוש מאות שנה לאחר שתי המהדורות הראשונות, הודפס כך:

...ויוכל ללכת לבית הכנסת להתפלל ערבית עם קריאת שמע, ולא יתעכב בסעודה עד חצי הלילה כדי שלא יאחר קריאת שמע ותפילה, כי לא תקנו דבר זה כדי לקלקל ח"ו...⁶²

59. הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן – הלכות ארץ ישראל, ירושלים תשכ"ח, פרק ג, טו.
60. כך הציע הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, לוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ה, ירושלים תרצ"ד, עמ' 38, ובמשך כל השנים.
61. הרב משה בן מכיר, סדר היום, וינציאה שנ"ט, דף צט ע"ב. כך גם הופיע במהדורה השנייה של הספר שהודפסה שש שנים אחר כך: וינציאה שס"ה, דף צח ע"ב.
62. הרב משה בן מכיר, סדר היום, וורשה תרל"ו, עמ' 98.

יש חשש שאדם ייגרר בסעודתו ולא יתפלל אחר כך תפילת ערבית ולא יאמר קריאת שמע, ועל כן יש להתחיל את סעודת פורים בצהרי היום. לא נזכר דבר באשר למקרא מגילה בליל ט"ו באדר. על פי תיקון זה, אכן הספר תואם את שנהוג בערים הפרוזות, ואיננו קשור כלל למנהג בעין זיתים.

הרב ישראל משקלוב העיד אף הוא שבביריה ובעין זיתים קראו מגילה גם בט"ו באדר ללא ברכה.⁶³ אין בידינו עדויות נוספות על מקרא מגילה בביריה ובעין זיתים מהשנים שאחר הרב ישראל משקלוב.

6. עזה ודמשק

הרב יששכר אבן סוסאן העיד ששמע שגם בעזה ובדמשק קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר: "ושמענו שכך נוהגים גם בעזה ובדמשק".⁶⁴

עזה – עזה היא עיר כנענית (בראשית י, יט) שנכבשה בידי שבט יהודה (יהושע י, מא; טו, מז; שופטים א, יח). היא נזכרת בתקופת המלוכה כעיר חומה: "ושלחתי אש בחומת עזה ואכלה ארמנתיה" (עמוס א, ז), אך יתכן שהחומה עדיין לא היתה קיימת בימי יהושע בן נון.

דמשק – דמשק נזכרת כבר בימי האבות (בראשית יד, טו), אך לא ידוע אם בזמן יהושע בן נון היתה לה חומה. אמנם בתקופת המלוכה נזכר שהיתה לה חומה: "הצתי אש בחומת דמשק" (ירמיהו מט, כז), אך יתכן שהחומה מאוחרת ולא היתה קיימת בימי יהושע בן נון.

לא ברור על מה התבסס המנהג לקרוא בעזה ובדמשק בשני הימים, מי החל במנהג זה ומתי. הרב יששכר סוסאן ניזון משמועה על התנהלות תושבי עזה ודמשק, ולא כתב מה מקור השמועה ומה רמת אמינותה.

7. חברון

חברון נזכרת במקרא כבר בימי האבות (בראשית יג, יח; כג, א-יט; לה, כז), ונכבשה בימי יהושע בן נון (יהושע י, לט). אין בידינו עדות או התייחסות למעמדה של חברון כעיר מוק"ח לעניין מקרא מגילה, עד המאה הט"ז שנה.⁶⁵ מזמן זה ואילך יש קהילה

63. לעיל הע' 59.

64. הרב יששכר אבן סוסאן, תיקון יששכר, וינציאה של"ט, דף נט ע"ב.

65. הרב יהוסף שווארץ, תבואות הארץ, ירושלים תר"ס, עמ' תעג, סקר את תולדות ההתיישבות היהודית בחברון. לדבריו, לא היתה בחברון התיישבות יהודית מאז חורבן בית שני עד המאה ה"ז. הרב יששכר דב בירנבוים, "קונטרס בענין נראה עמו ועיירות ארץ ישראל לגבי מגילה (והיוצא מזה לגבי קרית ספר)", קרית ספר תשנ"ח, עמ' 29, העיר על האמור במשנה תמיד ג, ב:

יהודית מסודרת ומתפתחת בחברון. הרדב"ז נשאל על אודות מעמדה של חברון לעניין מקרא מגילה. בתשובתו כתב הרדב"ז שלדעתו חברון לא היתה מוקפת חומה מימות יב"ן ויש לקרוא בה מגילה ב"ד באדר בלבד.⁶⁶ נימוקיו:

1. ברשימת הערים שבמשנה (ערכין ט, ו) וכן ברשימה שבמדרש ההלכה (ספרא בהר פרשה ד) לא נזכרת העיר חברון, "ומדלא מני חברון שגם היא ביהודה, משמע שלא היתה מוקפת".

2. חברון היתה עיר מקלט (יהושע כ, ז). לערי המקלט לא היו חומות: "ערים הללו [=ערים מקלט וערי לווייה], אין עושין אותם לא כפרים קטנים ולא כרכים גדולים אלא עיירות בינוניות" (מכות י ע"א). רש"י מפרש: "עיירות בינוניות – בלא חומה", ומכאן "דפשיטא להו דחברון לא היתה עיר מבצר, הילכך אין דין בתי ערי חומה נוהג בה וקורין בה ב"ד, שאין בה שום ספק לדעת".

אף שהוא לא נשאל על מקומות אחרים שהיו ערי מקלט וערי לווייה, מסקנתו דומה: "וכן בשכם, וקדש בגליל (תוספתא מכות ב, ג), וכל עיר שיתברר שהיא מערי הלויים כיון שכולן היו קולטות, לא היו מוקפות חומה מימות יהושע".

על דבריו העיר הרב יהוסף שווארץ, שבפסוק נאמר שחברון היתה עיר בצורה – מוקפת חומה (יהושע יד, יב-ג). כמו כן, בסיום רשימת הערים במשנה נאמר: "וכן כל כיוצא בהן" (משנה ערכין ט, ו), ומכאן שהרשימה חסרה, והעובדה שעיר מסוימת לא נכללת בה אינה מעידה דבר על מעמדה. כמו כן, הקריטריון להגדרת מקום כעיר מוקפת מימות יב"ן, הוא אם היא היתה מוקפת חומה בזמן כיבוש הארץ. ההנחה היא שהגויים יושבי הארץ בנו את החומה לפני כניסת עם ישראל לארץ, והקביעה שחברון היא עיר מקלט היתה לאחר סיום כיבוש הארץ וחלוקתה לשבטים (יהושע ט, נא), ויתכן שפרצו את חומותיה לשם כך.⁶⁷ יש להוסיף עוד שגמלא נזכרת אף

"אמר להם הממונה צאו וראו אם הגיע זמן השחיטה. אם הגיע, הרואה אומר: ברקאי. מתיא בן שמואל אומר: האיר פני כל המזרח עד שהוא בחברון? והוא אומר: הין". רבנו גרשום שם פירש: "עד שהוא בחברון. עד שאדם יכול להכיר עיר חברון שיכולין לראות חברון משם". מכאן שיש לקרוא מגילה בחברון בט"ו באדר בהיותה נראית לירושלים ולא בשל היותה מוקפת. אך הוא כתב שלא ראה מי שהעלה טיעון זה לפניו.

66. שו"ת רדב"ז, חלק ב, ירושלים תשל"ג, סימן תרפא.

67. הרב יהוסף שווארץ, שו"ת דברי יוסף, ירושלים תרכ"ו, סימן ב, דף יא ע"א-יב ע"א. עוד על דברי הרדב"ז והרב יהוסף שווארץ, ראה: גדעון חרל"פ, "חברון אם היא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון", שם עולם, קריית ארבע-חברון תשל"ז, עמ' 140-155; "ערי חומה שחרבה חומתן", עמ' 156-170; הרב יוסף ליברמן, "חברון אם נחשבת לעיר מוקפת חומה", שו"ת משנת יוסף, חלק א, ירושלים תשל"ט, סימן נד; יואל אליצור, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות ביתאול ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תש"ם), עמ' 109-110; הרב שאול ישראלי השיב לגדעון חרל"פ ויואל אליצור על השגותיהם על הרדב"ז, ואף פסק הלכה למעשה שבחברון יש לקרוא מגילה ב"ד באדר

היא כעיר מוק"ח מימות יב"ן (משנה ערכין ט, ו), והיא שימשה עיר מקלט עד שכבשו את שכם (תוספתא מכות ב, ג).

מהשנים שלאחר פטירת הרדב"ז (נפטר בשנת של"ג), יש עדויות שבחברון נהגו לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. לא ידוע לנו מתי החלו לנהוג כך, מי קבע זאת, ומה טעם הדבר.⁶⁸

ר' גדליה מסימיאטיץ תיאר במסעותיו עם שיירת ר' יהודה החסיד את הישוב היהודי בחברון, שמתגוררות בו 40 משפחות בחצר אחת. לדבריו, על מערת המכפלה נאמר שהיתה בנויה בקצה של שדה (בראשית כג, יז): "ונמצא שזו העיר חברון אשר עכשו לא היתה מוק"ח מימות יב"ן כי לא היתה שום עיר במקום הזה אלא שדה, ומספק זה קורין את המגילה בפורים שני ימים בי"ד ובט"ו".⁶⁹ גם המהר"ם חאגיז כתב בשנת תצ"ג: "ולפי שלא היתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון קורין את המגילה שני ימים י"ד וט"ו".⁷⁰ על פי דבריהם, יש להתייחס לחברון כעיר שאיננה מוקפת חומה, ואעפ"כ הם מציינים שהמנהג בחברון הוא לקרוא בי"ד ובט"ו באדר. משה חיים קאפסוטו היה תייר מאיטליה שביקר בחברון בשנת תצ"ד. הוא סיפר: "חגגנו פורים שלושה ימים, כלומר ששי שבת ראשון בעליצות רבה".⁷¹ שלושה ימי פורים ("פורים משולש") יכולים להיות רק בעיר מוקפת חומה מימות יב"ן, ובשנת תצ"ד י"ד באדר וט"ו באדר חלו בימים ששי ובשבת.⁷² הרב יצחק ברכה היה מרבני ארם צובה, ופרסם בשנת תקכ"ג ספר דרשות – בירך יצחק. בדרשתו לפורים הוא דן "על מה שקורין בעה"ק חברון תובב"א בשני הימים

בלבד. ראה: הרב שאול ישראלי, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תש"ס), עמ' 120-123; הרב נחום נריה, "עמק חברון – עיונים בהלכות עיר האבות", ספר חגי', קרית ארבע-חברון תשמ"ה, עמ' 291-312. זו גרסה משופרת ומורחבת של קונטרס שפרסם הרב נחום נריה, קונטרס 'עמק חברון', ת"א תשכ"ט.

68. הרב שלמה קורח, ספר עריכת השולחן, חלק ט, בני ברק תשס"ו, עמ' קפג-קפד, הציע שבחברון קראו בי"ד ובט"ו באדר מפני שמעמדה של חברון דומה למעמדה של טבריה. חזקה קרא בטבריה בי"ד ובט"ו באדר, מאחר שצד אחד היה פתוח לים, ובחברון צד אחד של העיר פתוח להרים רמים. הרב שריה דבליצקי (מובא שם) העיר על דברים אלה שהם תמוהים ואין להשוות צד שפתוח לים, לצד שפתוח להרים גבוהים.

69. אברהם יערי, מסעות ארץ ישראל, רמת גן 1976, עמ' 350.

70. הרב משה חאגיז, פרשת אלה מסעי, ירושלים תרמ"ד, עמ' יז. נדפס לראשונה באלטונא תצ"ג.

71. משה חיים קאפסוטו, "יומן מסע לארץ הקדש תצ"ד", ירושלים תשמ"ג, עמ' 24-26.

72. הרב ישראל יעקב אלגאזי, אמת ליעקב, ליוורנו תקל"ד, דף יח ע"ב, דן בבן חברון שקרא מגילה בחברון בי"ד באדר, והגיע לירושלים בט"ו באדר, אם הוא יכול לעלות לתורה, כי אין הוא חייב בקריאת היום. אכן, בעיר שיש ספק אם היא מוק"ח, קוראים מגילה גם בט"ו באדר ללא ברכה ואין קוראים בתורה. אך לא ניתן להסיק מכאן שלא קראו מגילה בחברון בט"ו באדר. ראה: יעקב גליס, מנהגי ארץ ישראל, ירושלים תשכ"ח, עמ' רו, הע' ב.

בי"ד ובט"ו באדר דמספקא להו שמא היתה מוק"ח מימות יב"ן, מאחר שחברון היתה אחת מערי המקלט.⁷³ כאמור, בשאלה זו עסק הרדב"ז, אך הרב יצחק ברכה לא הזכיר אותו כלל. מכל מקום הוא גיבה את מנהג תושבי חברון בטענה שלאחר כיבוש יהושע, כשקבעו שחברון היא עיר מקלט, הרסו את החומות. על דבריו השיב הרב עובדיה הלוי, אף הוא מחכמי ארם צובה בספר הדרשות שלו – חזון עובדיה, שאותו פרסם בשנת תקמ"ז. לדעתו, על תושבי חברון לקרוא בי"ד באדר בלבד כדעת הרדב"ז שאותו הזכיר בדבריו.⁷⁴

החיד"א כתב: "בעה"ק חברון תוב"ב מנהג קדום לקרוא המגילה יום י"ד ויום ט"ו, שלא כדברי הרדב"ז דפוס ויניציא סי' תרפ"א". הוא הזכיר את תשובות הרדב"ז, הרב יצחק ברכה והרב עובדיה הלוי: "ולפום ריהטא נראה לי דהדין עם הרב בירך יצחק. והגם שהרדב"ז כתב דלא יקראו אלא בי"ד, הרי המנהג קדום להיפך. וצריך לתת טעם לראשונים רבנן קדישא שנהגו כן".⁷⁵ החיד"א התגורר בחברון והכיר היטב את מנהג המקום.

הרב שלמה שטראשון, הרש"ש, כתב ששמע מחכם אחד איש ירושלים, שהמנהג בחברון לקרוא בשני הימים, אם כי לדעתו חברון היתה עיר מקלט, ולא היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.⁷⁶

הרב חיים הורוויץ עלה לארץ בשנת תקע"ה והתגורר תחילה בצפת. בשנת תקפ"ו הוא התיישב בירושלים, ובשנת תקצ"ב החל לכתוב שם את ספרו חיבת ירושלים, בו הוא תיעד את קורותיהם של כמה מקומות בארץ ישראל שיהודים התגוררו בהם באותה עת. הוא ציין שבחברון קוראים יומיים.⁷⁷

8. שכם

שכם נזכרת במקרא בתקופת האבות (בראשית יב, ו), ונזכרת גם בספר יהושע כעיר מקלט שנחלת שבט אפרים (יהושע כ, ז). הערים של שבטי אפרים ומנשה לא נמנו

73. הרב יצחק ברכה, בירך יצחק, ירושלים תש"מ, עמ' 108.

74. הרב עובדיה הלוי, חזון עובדיה, ליוורנו תקמ"ז, דף פא ע"א.

75. החיד"א, שו"ת חיים שאל, חלק ב, ניו יורק תשכ"א, סימן לח, אות צד. החיד"א חזר על מנהג חברון גם בספרו – ברכי יוסף, אור"ח, סימן תרפח, ס"ק ד. פוסקים נוספים מצטטים את דברי החיד"א הללו: שערי תשובה, סימן תרפח, ס"ק ג; הרב שלמה ארדיט, פחות שבערכין – מסכת ערכין, שאלוניקי תקפ"ג (מהדורת ירושלים תשס"ח), עמ' שמג; הרב חיים פלאג', מועד לכל חי, איזמיר תרכ"ב, סימן לא, אות פ; כף החיים, סימן תרפח, ס"ק יז.

76. רש"ש, מגילה ה ע"ב.

77. הספר הודפס לראשונה בירושלים בשנת תר"ד. אנו השתמשנו במהדורה המאוחרת יותר של צבי מאשקוואויטש, ירושלים תשכ"ד, הנוחה יותר לשימוש. ראה שם עמ' קצז.

בספר יהושע, ואין בידינו מסורת על אודותיה אם היא היתה מוק"ח או לא. ע"פ הממצא הארכאולוגי, שכסם היתה מוקפת חומה מתקופת האבות וחומה זו המשיכה לשמש גם בעת כיבוש הארץ. מקומה של שכסם העתיקה מזוהה בתל שמעל קבר יוסף.⁷⁸ כאמור, הרדב"ז סבר שגם בשכסם יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.⁷⁹ בתיעודו את מנהג יהודי שכסם, כתב הרב חיים הורוויץ שהם קראו מגילה בי"ד וט"ו באדר.⁸⁰

9. הר מירון

הרב חיים הורוויץ כתב עוד שלאחר הרעש שפקד את צפת בשנת תקפ"ב, עברו חמש משפחות לגור סמוך למירון בהר ג'רמאק. הן המשיכו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, כמו שנהגו בצפת. את הר ג'רמאק הוא זיהה עם גמלא המוזכרת במשנה (ערכין ט, ו). יתכן שהם נהגו כן מאחר שחשבו שכך יש לנהוג בכל מקום בארץ ישראל, או מפני שמהר ג'רמאק ניתן לראות את צפת, והם חשבו שיש לנהוג כמו שהם נהגו בצפת. כמו כן מהר ג'רמאק ניתן לראות את גוש חלב.

סיכום

בפרק זה סקרנו את הנהוג בכמה מקומות ברחבי הארץ, שלגביהם היה דיון והתייחסות על אודות היותם מוק"ח מימות יב"ן, ועל חלק מהם יש לנו ידיעות על זמן מקרא מגילה בהם, מתקופת התנאים עד זמן היציאה מן החומות. בולט לעין שבמשנה ובתלמודים היתה ודאות שבערים המיוחסות כמוק"ח מימות יב"ן יש לקרוא בט"ו באדר, למעט ספקו של האמורא חזקיה ביחס לטבריה והאמורא רב אסי בהוצל, שהם קראו בהם מגילה בי"ד ובט"ו באדר. אך מהמקורות ומהעדויות שיש לנו מלאחר תקופת האמוראים עד לזמן היציאה מן החומות, בדרך כלל נכתב שבמקום פלוני נהגו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר בשל ספק אם המקום מוק"ח מימות יב"ן. לא מוזכר בסיס הקביעה לכך שאותו מקום מוקף מימות יב"ן, ומה הסיבה להטלת ספק על הנחה זו. גם לא מוזכר מי חידש או תיקן לקרוא במקום גם בט"ו באדר ומדוע, ואם מנהג זה פסק – מתי פסק ומדוע. בשום עיר בעלת מסורת על היותה מוק"ח מימות יב"ן לא היתה הסכמה שיש לקרוא רק בט"ו באדר. אמנם הכפתור ופרח כתב שבבית שאן, בסלכה ובאדרעי יש לקרוא רק בט"ו באדר, אך לא ידוע לנו האם כך אמנם נהגו. ניתן לקבל רושם שבערים אלו קראו

78. יואל אליצור, "פורים: יום או יומיים?", נקודה, 55 (תשמ"ג), עמ' 11.

79. שו"ת רדב"ז, חלק ב, ירושלים תשל"ג, סימן תרפא.

80. הרב חיים הורוויץ, חיבת ירושלים, ירושלים תשכ"ד, עמ' קפה.

מגילה בי"ד באדר בלבד כמו עיר פרוזה, והכפתור ופרח ניסה לקבוע את מעמדן כערים מוקפות חומה ושיש לקרוא בהן בט"ו באדר.

כפי הנראה דלדול הישוב היהודי בארץ עם סיום תקופת אמוראי ארץ ישראל, והעתקת מרכז התורה לבבל ואחר כך לארצות אחרות, החלישו את המסורת על ערים מוקפות חומה מימות יב"ן בארץ ישראל, וההלכות והמנהגים הנהוגים במקומות אלו. בכל הספרות ההלכתית ובספרי מסע בארץ ישראל מצאנו התייחסות מועטה לשאלת זמן מקרא מגילה בערים נוספות שלהן מסורת על אודות היותן מוק"ח מימות יב"ן.

עובדה זו שאין עוד מקומות ודאיים כמו ירושלים שקראו בהם רק בט"ו באדר, השפיעה כנראה גם אחר כך בעת שקמו ישובים וערים במקומות אחרים ברחבי ארץ ישראל, ושהיה מקום לחדש מסורת קריאה רק בט"ו באדר כנדרש בעיר מוק"ח מימות יב"ן. נוצר רושם שלא ניתן לחדש מסורות, ושלא ניתן לקבוע שבערי ארץ ישראל אחרות שיש סיבה לטעון שהן מוקפות חומה מימות יב"ן – יקראו רק בט"ו באדר. ערי ארץ ישראל אלו הוגדרו באופן די גורף כערים מסופקות.

ההשתלשלות ההלכתית המשמעותית בכל הקשור לחידוש מסורות ולהגדרת עיר מוק"ח מימות יב"ן לענין מקרא מגילה, בסמוך ובנראה לה – מתחילה בשנת תר"כ לערך, עם הבנייה המתחדשת של שכונות ירושלים מחוץ לחומות, ועם בניין הישוב היהודי ברחבי הארץ. שימור שמות מקומות בידי גויים תושבי הארץ והממצאים הארכיאולוגיים, שימשו בסיס לדיונים הלכתיים משמעותיים.

ט

מקרא מגילה בט"ו באדר בערי ארץ ישראל (תר"כ-תשע"ב)

פתיחה

בשנת תרכ"ב פרסם הרב יהוסף שווארץ תשובה עקרונית ומקיפה העוסקת במעמדן של ערים מוקפות מימות יב"ן בארץ ישראל לעניין מקרא מגילה: חברון, שכם, יפו וצפת.¹ הערים הללו נזכרות בספרות ההלכה והפסיקה כמקומות שקוראים בהם מגילה בי"ד ובט"ו באדר. הרב יהוסף שווארץ היה מחוקרי ארץ ישראל, ושארף לקיום התיישבות יהודית בארץ ישראל ע"פ התורה. בתשובתו הוא התמודד עם מכלול שאלות עקרוניות הקשורות לזמנים השונים של מקרא מגילה. התשובה היא במישור העקרוני, ולא מפני שהוא גר באחד מהמקומות הללו. הוא גם לא ציין סיבה מיוחדת לכך שעסק בשאלה זו באותה העת.²

בחרנו בתשובה זו כנקודת פתיחה לדיון אודות זמן מקרא מגילה בערי הארץ. פרק זמן זה מקביל לשנים בהם עסקנו בשאלה זו בירושלים ושכונותיה, מאז שנת תר"כ היא שנת "היציאה מהחומות", ותחילת בניין שכונות חדשות בירושלים. מספר המקומות הידועים לנו מאז תקופת התנאים עד שנת תרכ"ב שנהגו לקרוא בהם מגילה בט"ו באדר או בי"ד ובט"ו באדר, הוא קטן. אך מאז, החלו להתפתח דיונים על קבוצה גדולה יותר של מקומות ישוב בארץ ישראל. המאיץ לפריחה בדיונים ההלכתיים על אודות הערים הללו, הוא ישיבה מחודשת של יהודים בערים ותיקות או בסמוך ובנראה להן ברחבי הארץ לאחר שנות גלות ארוכות שבהן התגוררו בארץ יהודים מעטים.

1. הרב יהוסף שווארץ, שו"ת דברי יוסף, ירושלים תרכ"ב, סימן ב.
2. על תולדות חייו ופעליו של הרב יהוסף שווארץ, ראה: אבי ששון, "ר' יהוסף שווארץ ותרומתו לחקר ארץ ישראל במאה הי"ט", דבר הקונגרס העולמי האחד עשר למדעי היהדות, כרך ב, ירושלים תשנ"ד, עמ' 156-151; "חייו ופעליו של הרב יהוסף שווארץ בעל תבואות הארץ", סיני, קלד (תשס"ד), עמ' קפא-קצה.

א. שימור שמות ותודעה היסטורית ארכיאולוגית

התשתית לדיון באשר למקום מסוים אם הוא מוגדר כמוקף חומה לעניין מקרא מגילה בט"ו באדר, התבססה על שלושה צירים:

א. שימור שמו של מקום כפי שהוא מוכר וידוע מהמקרא או ממקורות תנאיים ואמוראיים כעיר מוק"ח מימות יב"ן.

ב. תודעה היסטורית והשערה ארכיאולוגית שבמקום מסוים ומוגדר היתה העיר המוק"ח מימות יב"ן.

ג. מסורת ידועה על מקום מסוים שהיתה בו עיר מוק"ח מימות יב"ן, שמבוססת על פסוקי המקרא ופרשנותם או על מקורות תנאיים ואמוראיים או ספרות הלכתית מאוחרת יותר.

שימור שמו של מקום – לעיל בפרק ח עסקנו במקומות ישוב שנזכרו במקרא – בספר יהושע או בספר שופטים, או בספרות התנאים והאמוראים או בספרות הפוסקים והנוסעים, כמקומות בעלי מסורת על היותם עיר מוק"ח מימות יב"ן. ברשימה זו נכללו: גוש חלב, צפת, טבריה, בית שאן, שכם, חברון, ועוד.

בפרק זה נעסוק בנדבכים נוספים שעל פיהם אפשר לקבוע או להציע שבמקום מסוים יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. יש ערים ותיקות בארץ ישראל שיש להן מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן ונושאות שם קדום שמוכר וידוע כבר מהמקרא או מספרות התנאים והאמוראים. יש מקומות שיהודים לא גרו בהם או באזור הסמוך והנראה להם מעולם, או שלא גרו באזור הסמוך והנראה להם במשך מאות שנים, ותושבי הארץ שאינם יהודים גרו במקום ושמרו את שמם הקדום. הדבר עורר דיון אם אמנם באותו מקום או בקרבתו היתה העיר הקדומה הנזכרת במקרא או בספרות התנאים והאמוראים המיוחסת כעיר מוק"ח מימות יב"ן. כך למשל: עכו, שכם, יפו, באר שבע, עזה ועוד. יש מקומות ששמן שונה מעט כמו: ג'יש חליב – גוש חלב; ביתין – בית אל.

את האמינות של שימור השם ע"י ערביי הארץ, הסביר יואל אליצור שעסק אף הוא במחקר על אודות זיהוי מקומות שיש לחדש בהם את המסורת על היותן עיר מוק"ח:

שמות זרים ניתנו במכוון לערי ארץ ישראל בתקופה ההלניסטית, בתקופה הרומית ובתקופה הביזנטית, ושוב אח"כ בימי שלטון הצלבנים. ברובם המכריע של המקרים היו השמות הזרים משמשים רק במערכת המנהלית הזרה, ואילו יושבי הארץ המשיכו להשתמש בשמות הקודמים, ואותם העבירו לדורות הבאים אחריו. לערבים

מבחינה זו יש תפקיד מכריע. אין להם ולא היה להם בדרך כלל קשר למקרא ועולמו (מלבד מה שנשאל מן המקרא לקוראן לפי דרכם). ולפיכך עדותם היא בחזקת עדות אובייקטיבית של "נכרי המסיח לפי תומו" (גיטין כה ע"ב). מצד אחר בניגוד לכובשים אחרים של ארץ ישראל, לא הייתה לערבים שום נטייה לתת למקומות שמות חדשים והשמות העתיקים נשמרו בפיהם באופן טבעי.³

יש מקומות שאין צורך להיעזר ולהסתייע בשימור שמות ע"י גויי הארץ. זיהוי המקום ברור ומוסכם. כך כתב יואל אליצור במקום אחר:

יש ערים שהמסורת לגביהם ברורה ואין צורך להוכיח אותה. כמו שהמסורת ברורה לגבי ירושלים וארץ ישראל. כך ביחס ליפו, עכו, חברון, שכם ובאר שבע.⁴

מי שעורר את הדיון על מקרא מגילה בערים מסוימות בשל שימור שמם, היה הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי. במשך חמישים שנה, מאז שנת תרס"ה עד פטירתו בשנת תשט"ו הוא הוציא את: 'לוח לארץ ישראל', ובו הלכות ומנהגים לכל ימות השנה.⁵ בלוח לארץ ישראל בתאריך י"ד באדר, פורסמה רשימה של ערים שלפי דעתו של הרימ"ט יש להגדירן כערים שיש ספק אם הן מוק"ח מימות יב"ן, ויש לקרוא בהן בי"ד ובט"ו באדר. רשימת הערים התרחבה כל כמה שנים. לא ידוע לנו מה היתה הסיבה שבשנה מסוימת נוספה לרשימה עוד עיר, על אף שהיתה התיישבות יהודית במקום כמה שנים קודם לפרסום מעמדה בלוח לארץ ישראל כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן.

הקריטריון הקובע לחיוב ערים מסוימות במקרא מגילה גם בט"ו באדר, לדעת הרימ"ט, הוא בשל שימור שמם לאורך הדורות, בעיקר ע"י גויים תושבי הארץ. הרימ"ט הסביר בהרחבה את עמדתו ההלכתית בעניין מעמדם של ערים שונות בארץ ישראל על בסיס שימור השם, בספרו – ספר ארץ ישראל, שאותו הוציא בשנת תשט"ו, שנת פטירתו.⁶ כך למשל כתב באשר למקרא מגילה בגוש חלב הנזכרת במשנה (ערכין ט, ו) כעיר מוק"ח מימות יב"ן:

3. יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט, עמ' 2-3.

4. יואל אליצור, "זמן הפורים בעיר לוד", תחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 369.

5. לוח זה המשיך לצאת בידי בנו הרב ניסן אהרן טוקצינסקי מאז פטירת אביו עד שנת תשע"ב. הוא לא שינה שום דבר מהותי בהקשר של זמן מקרא מגילה. הרב ניסן אהרון נפטר בט"ו טבת תשע"ב. המוציא את הלוח בשנת תשע"ג, הוא נכדו של הרב ניסן אהרון, הרב צבי אריה טוקצינסקי.

6. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מד-מו.

גוש חלב היא מנחלת אשר, והיא נקראת עד היום בפי הערבים ג'יש. ומלפנים נקראה "ג'יש חליב". וכיון שהכפתור ופרח מעיד שבזמנו קראו בגוש חלב ב"ד ובט"ו, נכון להחמיר גם שם ולקרוא גם בט"ו.⁷

הרימ"ט היה דמות משמעותית ודומיננטית בניסיון לקבוע אילו ערים בארץ ישראל יוגדרו כמסופקות מוק"ח מימות יב"ן. ברוב המקומות שלפי דעתו היה מקום לקרוא בהם מגילה גם בט"ו באדר, לא נשמע לו הציבור הרחב, וגם לא לרבנים אחרים שתמכו בעמדתו, והם קראו מגילה ב"ד באדר בלבד.

הניסיון לקבוע שמקום מיוחס כעיר מוק"ח רק על בסיס מסורת שימור השם, פחת מאוד מאז פטירת הרימ"ט. לא היה מי שהמשיך בדרך זו באותה עקביות כרימ"ט.

תודעה היסטורית והשערה ארכיאולוגית – המחקר הארכיאולוגי של ארץ ישראל נעשה על ידי חוקרים ישראלים. היתה גם מודעות ציבורית גדולה לתגליות וממצאים שהוכיחו את הכתוב במקרא ואת הידוע מספרי ההיסטוריה, אם כי לא נוצר קשר משמעותי בין חוקרים מתחום הארכיאולוגיה לבין רבנים ודמויות תורניות, אף שחפרו באתרים יהודים ונחשפו ממצאים ותגליות בעלי היבט דתי, כמו למשל בעקבות חפירות בבתי כנסת עתיקים, בבתי קברות ועוד.⁸

היו שביקשו לקבוע מעמד של עיר מוק"ח מימות יב"ן גם על בסיס תודעה היסטורית והשערה ארכיאולוגית. הרב סיני אדלר היה רבה הראשון של העיר אשדוד, והוא העלה בשנת תשכ"ג את האפשרות שבעיר אשדוד החדשה יקראו מגילה בט"ו באדר אם העיר תתרחב ותתקרב לתל אשדוד – תל איסדור כפי שהוא נקרא ע"י הערבים, זאת בשל הערכות חוקרים שבתל אשדוד נמצאת העיר אשדוד העתיקה.⁹ אשדוד נזכרת בספר יהושע בנחלת שבט יהודה (יהושע טו, מו-מז). הרב סיני אדלר לא נדרש אז להכריע הלכה למעשה מאחר שהתל היה רחוק מהעיר החדשה,

7. הרימ"ט, שם, עמ' מה.

8. ראה: יעקב שביט, "אמת מארץ תצמח": קיום להתפתחות העניין הציבורי היהודי בארכיאולוגיה, קתדרה, 44 (תשמ"ז), עמ' 27-54, על ההתעניינות בארכיאולוגיה בתרבות העברית החדשה, ואיזה שימוש נעשה בממצאים ובמסקנות ההיסטוריות; יהושע בן אריה, "ארכיאולוגיה יהודית או כללית – חקירת ארץ ישראל' עד 1948", קרדום לחפור בו: ארכיאולוגיה ולאומיות בארץ ישראל (עורכים: מיכאל פיגה, צבי שילוני), שדה בוקר 2008, עמ' 19-41. הוא ציין שחפרו באתרים יהודיים (בתי כנסת, בתי קברות), אך כל אותן שנים לא נוצר קשר בין חוקרי ארכיאולוגיה לבין רבנים פוסקי הלכה. מחקר הארכיאולוגיה בארץ ישראל בידי חוקרים ישראלים היה אז בראשית דרכו.

9. על הממצאים בתל אשדוד, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כךך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 86-96; אריאל ברמן, לטיציה ברדה והרלי שטרק, סקר ארכיאולוגי של ישראל – מפת אשדוד (84), ירושלים תשס"ה, עמ' 29-30.

ובאשדוד המשיכו לקרוא בי"ד באדר בלבד. אך תוצאות המחקר הארכיאולוגי היו הנתון הקובע באשר למעמדה של אשדוד כשהתנאים האחרים יתמלאו:

לאור כל הספקות הללו נראה לענ"ד שלעת עתה אין להחמיר בדבר ויש לקרוא באשדוד החדשה רק בי"ד. אולם בעז"ה כשאשדוד תתפתח ותתרחב, וכפי התוכנית המוצעת היא תתרחב בכיוון דרומה כלפי אשדוד העתיקה ותגיע עד לגבולותיה ואולי גם עד ועד בכלל, תהיה אז אשדוד החדשה קרוב לודאי 'נראה', ויתכן שלא רק 'נראה וסמוך' אלא תיהפך לעיר מוקפת חומה בעצמה. נצטרך בע"ה יתברך לדון מחדש בבעיה זו בלי נדר, אמן כן יהי רצון.¹⁰

התנופה הגדולה בקביעת מעמד של עיר או ישוב כמקום סמוך או נראה לעיר מוק"ח מימות יב"ן, היתה לאחר מלחמת ששת ימים משנת תשכ"ז. פרופ' יואל אליצור הוא תלמיד חכם וחוקר בתחומי הגיאוגרפיה המקראית, הלשון העברית ולשוניות שמיות. בשנת תשל"ח הוא החל להתדיין עם רבנים ופוסקי הלכה בדבר חידוש זמן מקרא מגילה בישובים שונים, בעיקר ברחבי יהודה ושומרון, שלדבריו הם סמוכים לערים ותיקות ומוק"ח מימות יב"ן. הוא פרסם מאמרים וקרא בהם לתושבי ישובים שונים לקבוע שביישובם יקראו מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו ללא ברכה, או בט"ו באדר בלבד.¹¹ הוא ניסה לקבוע את מעמדם של מקומות ישוב חדשים גם על בסיס תודעה היסטורית והשערות ארכיאולוגיות: בית אל הסמוכה לביתין; שילה הסמוכה ונראית לתל שילה; שעלבים הסמוכה לתל סלביה, המזוהה עם שעלבין הנזכרת בספר יהושע (יט, מב), ועוד.

לאחר כעשור מאז שהוא החל לעסוק בנושא, הוא הסביר את עמדתו בעניין זה בדברים שכתב בשנת תשמ"ח:

בשנים האחרונות עשיתי קצת "תעמולה" למצווה זו של ימי הפורים בזמניהם בתקווה שהישובים החדשים המוקמים בחסד ה' בסמוך לאתרי הערים הקדומות שאינן פרוזות לא יאבדו מתוך שיגרה וחוסר תשומת לב את דינם המיוחד... המצב שנוצר שבו רק ירושלים היא מוקפת רחוק מאד מעיקר התקנה... סברתי שיהיה נכון, ויש מעלה בכך שהישובים החדשים שב"ה יונקים יותר ויותר מתורה ואמונה, וצועדים

10. הרב סיני אדלר, "קריאת המגילה באשדוד החדשה וסביבתה", נעם, ח (תשכ"ה), עמ' קצד-קצט.
11. יואל אליצור, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"מ), 109-118, 124, 135-136; "זמני הפורים ביישובים החדשים ביהודה ובשומרון ובארץ בנימין", שנה בשנה (תשמ"מ), עמ' 268-279; "פורים – יום או יומים?", נקודה, 55 (תשמ"ג), עמ' 10-11, 34; "פורים בעיר לוד", תחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 367-380; "זמן פורים בשעלבים", כי שרית, שעלבים תשמ"ח, עמ' 120-124.

בדרך שהולכת ומשתחררת מאידיאולוגיות זרות, יזכו להחזיר בענין זה עטרה ליושנה, ויהיה בזה ערך החורג מן הגבולות המצומצמים של הלכות מגילה.¹²

המודעות לעניין גברה, ובמקומות נוספים היו שעקבו אחר ההשערות המחקריות, וקיבלו את ההשערות שמדובר על מקום הנמצא סמוך או נראה לעיר בעלת מסורת על היותה מוק"ח מימות יב"ן, וטענו שיש לקרוא מגילה במקום גם בט"ו באדר: בבאר שבע הסמוכה ונראית לביר שבע; בבני ברק הסמוכה לתל גרישה המזוהה כעיר גת רימון; בקרית ארבע וחברון הסמוכות לתל רומיידה שבעיר חברון; במודיעין עילית הנראית ללוד ולחדיד; באלעד הסמוכה ונראית ללוד ולתל אפק; בבית שמש הנראית לתל בית שמש ולתל ירמות; באשקלון הסמוכה לעתיקות אשקלון, ועוד.

גם רבנים שהסתייגו מהישענות על השערות של ארכיאולוגיים בנושאים אחרים (זיהוי קברים; חקר הר הבית), החשיבו ברמות שונות את דבריהם והשערותיהם של היסטוריונים וארכיאולוגים, ושקללו את דבריהם במסגרת הדיון ההלכתי אם יש לקרוא מגילה במקום מסוים גם בט"ו באדר.

אין שיטתיות בדיונים על זמן מקרא מגילה בערים ובמקומות ישוב שלגביהם יש מקום לדון אם הם מוק"ח מימות יב"ן. הדיונים התעוררו כשהיה מי שהעלה את הנושא לדיון, ולא היה קשר בדרך כלל בין הרבנים שדנו על מעמדן של ערים שונות.

במקומות בודדים נהגו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר בשל שימור השם, התודעה ההיסטורית וההשערה הארכיאולוגית: בחברון-קרית ארבע ובשילה. במקומות אחרים שבהם היה דיון על אודות מקרא מגילה גם בט"ו באדר, המשיך רוב הציבור לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד. ומיעוט קראו גם בט"ו באדר. ידוע לנו על בתי כנסת בערים הנזכרות להלן או על קבוצות מסוימות או אף בודדים שקראו מגילה גם בט"ו באדר: לוד, חיפה, באר שבע, מודיעין עילית, אלעד, בני ברק ועוד.

ב. הסתייגות מהתבססות בלעדית על שימור שמות והשערה ארכיאולוגית

שימור השם – כאמור, הרימ"ט הוא שהרחיב את רשימת הערים שלדעתו יש לקרוא בהן מגילה גם בט"ו באדר בשל שימור השם. בשנת תרע"ב, שבע שנים לאחר שהרימ"ט החל לפרסם את לוח לארץ ישראל, כתב הראי"ה קוק לרימ"ט

12. יואל אליצור, "זמן פורים בשעלבים", כי שרית, שעלבים תשמ"ח, עמ' 124.

שלוש הערות קצרות על פרטי הלכות הכתובים בלוח לארץ ישראל.¹³ ההערה הראשונה של הראי"ה קוק עסקה ב"קביעות קריאת המגילה להמושבות בפרטיות":

על דבר קביעות קריאת המגילה להמושבות בפרטיות. איני מוצא לי חומר לספק להוציא מידי רובא דעלמא. כי כל החכמה הזו של חקירת מדע ארץ ישראל, מלאה היא רק השערות, שאמנם ראויים הם לחיבה וכבוד החוקרים והדורשים בזה מצד חיבת הקדש, אבל סוף כל סוף אי אפשר לקבוע מסמרות על סמך השמות השגורים בין הערבים. ומ"מ אם יש לו ספיקות והערות יסודיות, יואיל נא בטובו להמציאם לי, ואגלה בלי נדר לכת"ר את דעתי על זה.¹⁴

לדברי הראי"ה קוק, הוא לא מצא מניע חיובי להוציא עיר מחזקתה שהיא פרוזה כמו רוב הערים בעולם, ולהטיל ספק שמא היא מוק"ח מימות יב"ן בשל דמיון השמות השגורים בין הערבים לבין השמות כפי שהם מופיעים במקרא. המחקר בעניין מבוסס על השערות, ואין בו די כדי לקבוע הלכה חדשה בשל שימור השם. לא ברור מה הרקע למכתבו זה של הראי"ה קוק, ומדוע התקומם נגד קביעותיו של הרימ"ט בעניין. איננו יודעים אם הרימ"ט הגיב למכתבו של הראי"ה קוק, ואם הוא התייעץ עם הראי"ה קוק אח"כ כשקבע שבועים נוספות יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר כמעמדן של ערים מסופקות. מכל מקום כמה חודשים לאחר כתיבת המכתב לרימ"ט, הציע הראי"ה קוק עצמו זיהוי למיקום העיר אונו המוזכרת כעיר מוק"ח מימות יב"ן (משנה ערכין ט, ה).¹⁵

גם החזון איש, כתב על זיהוי מקומות על בסיס שימור השם, בהקשר של גבולות הארץ לעניין שנת שמיטה:

אי אפשר לסמוך על השם, כי בהמשך הזמן נחרבו וחרזו ונתיישבו, ופעמים נעתקו ממקומן הראשון, ופעמים נשתנו השמות.¹⁶

מדבריו אפשר להבין שכאשר השם לא השתנה וברור שהתל או העתיקות נמצאים על מקומן הקדום, יש להניח שאכן זה הוא המקום. החזון איש קרא מגילה באחרית ימיו בבני ברק גם בט"ו באדר בשל רצף אורבאני ליפו. היה לו ברור שהמקום שנקרא כיום יפו, נושא את שם העיר המקראית, ונמצא בשטח שעליו עמדה יפו המוק"ח מימות יב"ן.

13. הרימ"ט היה מתייעץ עם הראי"ה קוק. ראה במכתבו של הרימ"ט, מיום ז' במנחם אב תרס"ט, בתוך: אגרות לראי"ה, ירושלים תש"ן, עמ' צב-צג.

14. הראי"ה קוק, אגרות הראיה, חלק ב, ירושלים תשכ"ב, עמ' עה.

15. הראי"ה קוק, שם עמ' קה.

16. חזון איש, זרעים – הלכות שביעית, בני ברק תשנ"א, פרק ג ס"ק יט. דברים דומים כתב שם בס"ק יח.

השערה ארכיאולוגית – מה מקומה של השערה ארכאולוגית המבוססת על ידע, כלי מחקר וניסיון קודם, להיות חלק משיקול הדעת בקביעה של הלכה? השאלה אינה רק באשר לקביעת מעמדה של עיר אם היתה מוק"ח מימות יב"ן או לא, אלא על רשימה נוספת של תחומים שיש בהם ממשק בין הלכה לבין ארכאולוגיה: חקר הר הבית, בתי כנסת, זיהוי קברים, מקוואות, משקל מטבעות, מידות ומשקולות, צורת התפילין, מיקום המזוזות ועוד.¹⁷

היו רבנים שהתנגדו עקרונית לאפשרות שהשערות ארכיאולוגים וחוקרים יהיו מרכיב בעת בירור מעמדו של מקום אם הוא מיוחס כבעל מסורת על היותו מוק"ח מימות יב"ן, ובעקבות דבריהם יקראו במקום מסוים בט"ו באדר בלבד, ואף לא גם בט"ו באדר. הרב שריה דבליצקי יצא בחריפות רבה נגד דבריו של יואל אליצור בעניין, בעת הדיון על זמן מקרא מגילה בישוב בית אל. בשנת תשל"ט הוא שיבח את הדברים שכתב יואל אליצור, אך:

הלכה למעשה בקשר לקביעת מקומות מסוימים למוקפים וודאיים ולנהוג שם את מצוות הפורים רק בט"ו עם כל ההשתוקקות לזה, שעל ידי זה יגדל כבודם של מקומות אלה המשובצים במפת ארצנו הק' וכו', למרות כל זה, הרי שלעת עתה עם כל הידע והממצאים שבידינו הרי אינני רואה אפשרות של עד כדי כך לקבוע במקומות ההם את הפורים רק לט"ו, ולהיכנס בחשש ספק ביטול כל מצוות הפורים וברכות לבטלה. ואפילו יהיה ספק זה לא ספק סביר ושקול אלא ספק רחוק, הרי כי הוודאות הגמורה של יציאת ידי חובה בי"ד, על סמך הנאמר הכל יוצאין בי"ד, מכריעה לצד י"ד, ובפרט אם אנחנו נחמיר ונחייב את כל המקומות האלה בקריאה יומיים, הרי יצאנו מידי כל ספק.

הוא כתב שאם הדיון היה רק במישור ההלכתי, בשאלת מעמד "כרך שחרב", הצורך בעשרה בטלנים ועוד, היה מקום לדון בעניין. אך הוא לא היה מוכן לקבל את ההסתמכות על הממצאים הארכאולוגים:

17. בממשק שבין הלכה וארכיאולוגיה עסקו כמה מחברים: הרב חיים בניש, מדות ושעורי תורה, בני ברק תשמ"ז, עמ' טז-יז; הרב יעקב אפשטיין, "דרכי הזיהוי בקיום מצוות", המעין, ל"א (תשנ"ו), עמ' 28 ושם בהע' 2; "לזיהוי התכלת בציצית", חבל נחלתו, חלק א, עצמונה תשס"א, עמ' 5; הרב נריה גוטל, "ריאליה תנ"כית" במבחן הלכתי חינוכי, סיני, קכג-קכד (תש"ס), עמ' צג-קיג; הרב צפניה דרורי, "המסורת כלי לחידוש הלכה", מאורות אמנה, ה (תשס"א), עמ' 49-59; יונתן אדלר, "פסיקה הלכתית על סמך ממצאים ארכיאולוגיים", תחומין, כד (תשס"ד), עמ' 495-504. במאמרו הוא הצביע על מקורות הלכתיים שפסקו הלכה בתחומים שונים על בסיס ממצא ארכיאולוגי. מאידך, הוא גם הצביע על החסרונות והחולשות של הממצאים הארכיאולוגיים המודרניים, ועל היכולת להיעזר בהם בקביעת הלכה. ראה עוד: יונתן אדלר, "בתי כנסת עתיקים ומקוואות שהרה: הממצא הארכיאולוגי וזיקתו להלכה קדומה", קתדרה, 128 (תשס"ח), עמ' 51-72.

יסלח לי אם אתבטא אולי בצורה מעט חריפה אבל אין כוונתי כלל לפגוע אפילו כל שהוא ח"ו, כי אני תמיד פתוח לכל סברא ולכל דיעה ולכל חידוש. אבל בנידון דידן אני לוקח לעטרה את דברי מאורינו הגראי"ה זצ"ל באגרותיו¹⁸ שגם כת"ר ציטטם ברמז, שכל הממצאים האלה אינם דיים לקביעת הלכה. ואני מוסיף כי לדעתי על שברי מילים ומשחקי מילים (זיהויי שמות), עם שברי כדים וקיתוניות אין לנו סמך שנוכל לבנות הלכות כאלה, אשר אם טעינו איבדנו הכל.

לדעתי, עלינו להמשיך בחקירות ובגילויי המקומות ביתר שאת וביתר עוז מתוך חיבת הקודש, ובשני מישורים, במישור ההלכתי ובמישור הארכיאולוגי וכדומה, אבל לעת עתה עלינו לאמץ לנו ולהמשיך במנהג שהיה קיים בארץ משנים קדמוניות והנזכר גם בדברי יהוסף שווארץ בתשובותיו, שכל ערי הארץ קוראים בי"ד ובט"ו, כמובן שכוונתו על הערים הישנות, ואין להכניס ישובים חדשים בכלל הספק.

אמנם בסוף דבריו הוא כתב שבכל הישובים הללו יש מקום לקרוא גם בט"ו באדר, אבל רק כהנהגה טובה ולא כחיוב גמור. מסקנתו היתה שלעת עתה רק בירושלים יש לקרוא מגילה בט"ו באדר ולא בשום מקום אחר, "וזה מחמת אי ידיעת הוודאות".¹⁹

הרב שריה דבליצקי נשען על דברי הראי"ה קוק ששלל את ההסתמכות על שימור השם, או כדבריו: "שברי מילים ומשחקי מילים", והוא הוסיף שאין לקבוע את מעמדה של עיר על בסיס השערה ארכיאולוגית שמבוססת על "שברי כדים וקיתוניות". לדבריו: "אין לנו סמך שנוכל לבנות הלכות כאלה, אשר אם טעינו איבדנו הכל". ממצא מחקרי הוא לא מוחלט, ואפשר לטעות בו.

להערכתנו, הראי"ה קוק שלל את ההסתמכות הבלעדית על ממצא מחקרי כמרכיב קובע בהלכה, ושלל את האפשרות לקבל השערה מחקרית כעובדה ודאית,²⁰ אך הוא לא שלל לחלוטין את העזרה והסיוע שניתן לקבל מממצא ארכיאולוגי או מכל ממצא מדעי אחר. אם הידיעות ההיסטוריות, הגיאוגרפיות, הטופוגרפיות וההשערות הארכיאולוגיות, תואמות לידוע לנו מפסוקי המקרא או בספרות התנאים והאמוראים, יש להיעזר ולהתחשב בהן. גם הרב שריה דבליצקי

18. הראי"ה קוק, אגרות הראיה חלק ב, ירושלים תשכ"ב, עמ' עה.

19. הרב שריה דבליצקי, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"ז), עמ' 128-129.

20. כך כתב הראי"ה קוק ביחס לגילוי מטבעות עתיקות: "אין שום סתירה לשום דבר מן התורה מכל דעה מחקרית שבעולם כלל, אלא שאין אנחנו צריכים לקבל השערות לודאיות" (אגרות הראי"ה, חלק ב, ירושלים תשכ"ב, עמ' ריב).

עצמו הסתייע בהשערה של ארכיאולוגים כשדן בזמן מקרא מגילה בבני ברק בשל סמיכותה לתל גרישה ולתל בני ברק. הוא לא שלל את השערותיהם של הארכיאולוגים על בסיס כלי המחקר המקובלים אצלם.²¹ נראה שטענתו היתה נגד הדרישה לקבוע קריאת מגילה בבית אל בט"ו באדר בלבד רק ע"פ הערכת ממצאים ארכיאולוגיים. אך הוא לא ראה בעיה לקבוע קריאת מגילה גם בט"ו באדר ממידת חסידות על סמך הערכת ממצאים ארכיאולוגיים.

הרב מרדכי אליהו, הרב הראשי לישראל והראשון לציון, טען שאין לסמוך על מדע הארכיאולוגיה כדי להכריע בשאלות הלכתיות. לדבריו, גם אם נמצאו במקום ממצאים ארכיאולוגיים המעידים שהיה במקום מסוים ישוב פלוני, יתכן שממצאים אלה הועברו ממקום למקום, כך שאין הכרח לאמיתות הסברה שאכן שם היה אותו ישוב.²² להערכתנו, החשש של מעבר שרידים ממקום למקום, הוא חשש רחוק מאוד, ובוודאי כשמדובר בכמות גדולה של אבנים שהקיפו עיר.

הרב יעקב אריאל רבה של רמת גן, טען שהארכיאולוגיה איננה מדע מדויק כמדעי הטבע. להלכה יש את הכללים שלה, והיא נסמכת בעיקר על המסורת מדורי דורות. אם נסמוך על ממצאים ארכיאולוגיים יהיה מקום לפקפק בתנ"ך כולו, על יציאת מצרים, כיבוש יריחו והעי ועוד. מה גם שלעתים יש מחלוקת בין חוקרים, ולא ניתן לסמוך על כך.²³ כאמור, אין מדובר על הסתמכות בלעדית על השערה מחקרית אלא בצירוף נתונים נוספים, כמו ידיעה ומסורת היסטורית שכאן מקום העיר, ומיקומה ע"פ האמור במקרא ובספרות תנאים ואמוראים. מחלוקת בין חוקרים היא בשל העובדה שממצא ארכיאולוגי במהותו הוא השערות והערכות בעקבות אוסף נתונים מסוים שיש בידי חוקרים. על כן במקום שיש מחלוקות, ושיש בסיס למחלוקת ע"פ כללי המחקר המקובל, היכולת להסתייע בממצא פוחתת, אבל אין לשלול בשל כך הערכת ממצאים שפשרם מקובל על העוסקים בתחום ללא עוררין.

להלן נברר את השאלות הבאות:

1. מה מידת השימוש שהשתמשו רבנים בזיהוי מקום על בסיס האמור במקרא ובספרות תנאים ואמוראים ועל בסיס שימור השם על ידי גויי הארץ, ובשל

21. הרב שריה דבליצקי, "קריאת מגילה בט"ו באדר בבני ברק בזמן הזה", וכתבתם, ב (תשס"ו), עמ' פז-צג.

22. הרב מרדכי אליהו, מובא אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 101.

23. הרב יעקב אריאל, בדברי ברכה לחוברת של הרב שמואל דביר, "פורים בבאר שבע", באר שבע תשע"א. דברים דומים ובקצרה, כתב הראשון לציון הרב אליהו בקשי דורון, בדברי ברכתו לחוברת.

תודעה היסטורית והשערה ארכיאולוגית, כאשר דנו בקביעת מעמדה של עיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן?

2. כיצד נהגו תושבי אותם המקומות? האם הם קיבלו את הפסיקות הרבניות באשר למקרא מגילה בט"ו באדר, פסיקות שהתבססו על שימור שמות ותודעה היסטורית והשערות ארכיאולוגיות, או שהם התייחסו למקום כעיר פרוזה וכרוב ערי העולם וקראו בה מגילה בי"ד באדר בלבד. מה היו המניעים לנהוג באופן זה או אחר?

הדיון יהיה על ציר הזמן ההיסטורי. נרחיב בידוע לנו על כל מקום ישוב בפני עצמו מאז שעלה שמו לראשונה לדיון שמא מדובר בעיר מוק"ח מימות יב"ן או מסופקת ככזאת, בשל שימור שמו או בשל תודעה היסטורית והשערה ארכיאולוגית, עד שנת תשע"ב.

להלן שמות הישובים והערים שנדון בהם בפרק זה. בחלק מהם עסקנו בפרק הקודם, ובידוע לנו על זמן מקרא מגילה בו. השנה המצוינת ליד כל מקום היא השנה שבה ע"פ הידוע לנו נידון מעמד המקום לראשונה בפרק זמן זה שאנו עוסקים בו, החל משנת תרכ"ב ואילך.

1. חברון (תרכ"ב)
2. שכם (תרכ"ב)
3. צפת (תרכ"ב)
4. יפו, תל אביב (תרכ"ב)
5. טבריה (תרכ"ח)
6. עזה (תרמ"ב)
7. יהוד (מושבה), אונו (תרמ"ד)
8. לוד (תרס"ו)
9. חיפה (תרע"א)
10. עכו (תרע"ו)
11. באר שבע (תש"ט)
12. בני ברק וערים בגוש דן (תש"ט)
13. בית שאן (תש"י)
14. אשקלון (תשט"ו)
15. אשדוד (תשט"ו)
16. רמלה (תשט"ו)
17. גוש חלב, ספסופה (תשט"ו)
18. יריחו (תשל"ה), מצפה יריחו (תשל"ח)

19. בית אל (תשל"ח)
20. שילה (תשל"ח)
21. מבוא חורון, שבי שומרון, קרית יערים (תשל"ח)
22. בית חורון, חנתון, כרמי יוסף, יתיר, קדומים, שילת, כפר רות (תשמ"ג)
23. שעלבים (תשמ"ח)
24. גמלא (תש"ן)
25. קרית ספר, מודיעין עילית (תשנ"ד)
26. עקרון (תשנ"ז)
27. אלעד, ראש העין, קרית אונו (תשנ"ח)
28. בית שמש, ורמת בית שמש (תשס"ג)
29. יבנה, עין גדי, רמאללה, אל בירה, יתיר, סמוע, ועוד (תשס"ד)
30. הושעיה (תשס"ז)

ג. מקרא מגילה בערים מיוחסות כמוק"ח מימות יב"ן

כאמור בפרק ח, המציאות בארץ ישראל עד שנת תרכ"ב היתה שבירושלים בלבד קראו מגילה בט"ו באדר, ובמקומות אחרים שלגביהם היה בסיס להטלת ספק אם המקום מוקף מימות יב"ן או לא, קראו מגילה בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה. כך למשל נהגו בטבריה, שכם, חברון וצפת. בשנת תרכ"ב תמה על כך חוקר ארץ ישראל, הרב יהוסף שווארץ:

למה קוראין בעיה"ק ירושלים תובב"א בלבד המגילה ביום ט"ו דוקא, ובשאר ערי ארץ הקודש, חברון שכם יפו צפת וכו', קוראין גם בי"ד מספק? למה לא יש גם בירושלים הספק של מוקפות חומה מימות יהושע בן נון כמו בשאר העיירות שקוראין ביום י"ד ט"ו?²⁴

הרב שווארץ ציין ארבע ערים ששימשו מבחינתו דגם לערים בארץ ישראל שקראו בהן מגילה בי"ד ובט"ו באדר. הוא רמז שיש עוד ערים כאלה. אין להסיק מדבריו שבכל ערי ארץ ישראל נהגו כן. רק בקבוצה מסוימת של ערים ותיקות נהגו כך מספק. בהיותו חוקר ארץ ישראל, יש להניח שהוא הכיר את ההנהגה הזאת באותן הערים שציין ובערים נוספות, וביקש לברר מדוע יש שוני בין ירושלים לבין ערים אחרות. עיקר שאלתו היא על הנהוג בירושלים. מדוע לא הטילו ספק על מעמדה של ירושלים ולא קראו בה מגילה גם בי"ד באדר, כפי שנהוג בערים אחרות בארץ? יש לשים לב, שהיום שביקש הרב שווארץ להוסיף לקריאת מגילה

24. הרב יהוסף שווארץ, שו"ת דברי יוסף, ירושלים תרכ"ב, סימן ב, דף ה ע"ב.

הוא יום י"ד באדר ולא יום ט"ו באדר כמקובל במצבי ספק. תשובתו היא, שיש הבדל מהותי בין ירושלים לשאר ערי הארץ הקדומות:

הטעם הוא אף שידענו בבירור שהיו מוק"ח מימות יב"ן, אכן הספק שמא תכונתם הנוכחית אינה במקומה הראשונה ממש, שנבנה קצת רחוק ממקומה הראשון, ובאופן זה ודאי לא אמרינן: "כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו נידון ככרך" כמו שאמרו על חברון ויפו ודומיהן שגויי הארץ מראין מרחוק קצת מקומות אלה שקבלה בידם ששם היתה תכונתו מימי קדם. מה שאין כן בעיה"ק ירושלים אין ספק בדבר כי עומדים ג' עדים כשרים ונאמנים שהיא על תכונה הקדמונית – הר המוריה, הר ציון והר הזיתים מקדם ומחוץ ירושלים, וכן הכותל המערבי מעיד על זה.²⁵

ההנחה היא שלמקומות מסוימים כמו חברון ויפו יש מסורת על אודות היותן מוקפות חומה מימות יב"ן, בשל שימור השם אצל גויי הארץ. אך מאחר שלא ברור לחלוטין שמקום ההתיישבות היהודית הנוכחית נמצא באותו המקום שבו עמדה העיר הקדומה, קבעו שהמקום הוא במעמד של עיר שיש ספק על היותה מוק"ח מימות יב"ן, ולכן קראו במקומות הללו בי"ד ובט"ו באדר. רק זיהויה של ירושלים ודאי, ולכן בה בלבד קראו בט"ו באדר.

לדבריו, יש לחלק את ערי ארץ ישראל שיש להן מסורת על חומה שהקיפה אותן בימות יב"ן, לשלוש קבוצות:

א. מקום שהמסורת לגביו ברורה על היותו מוק"ח מימות יב"ן. ירושלים העתיקה היא העיר היחידה שעומדת בקריטריון זה, ועל כן קראו בה מגילה בט"ו באדר בלבד.

ב. מקומות שהסתמכו על המסורות שבידי תושבי הארץ שאינם יהודים שהצביעו על מיקום העיר העתיקה ע"פ הידוע והמקובל אצלם, והעובדה שמסורת זו תואמת את הידוע לנו מהכתוב בספרי המקרא ומספרות התנאים והאמוראים שבאזור המדובר היתה עיר בימות יב"ן. במקומות אלו קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר. זו הסיבה שבשכס, יפו, חברון ומקומות אחרים הדומים להן, נהגו כך. אמנם העיר צפת שבגליל איננה נזכרת בספרי המקרא ובספרות התנאים והאמוראים כלל, ובכל זאת גם לה מסורת על אודות היותה עיר שיש ספק אם היתה מוק"ח מימות יב"ן.

ג. ערים אחרות שנזכרו בספרי המקרא או בספרות תנאים ואמוראים כבעלות מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן, אך מיקומן אינו ידוע לנו. שם קראו

25. שם, דף יא ע"א.

מגילה בי"ד באדר גם אם יש סבירות רבה שערים מסוימות בנויות על אותו המקום שבו היתה העיר הקדומה, או בסמיכות להן, ואף אם הן נקראות באותו השם כמו הערים מימות יב"ן. רוב הערים בארץ נכללות בקריטריון זה. דברי הרב שווארץ לא היו תשובה לשאלה שנשאל ובדבריו הוא לא הורה הוראה חדשה, אלא גיבה נורמה קיימת בלבד. הוא כתב שרק בירושלים העתיקה יש לקרוא בט"ו באדר, מפני שבשנת פרסום הספר עברו רק שנתיים מאז החלו לראשונה לבנות שכונה מחוץ לחומת העיר, והוא כנראה לא התייחס לכך כלל. נתחיל את עיוננו בארבע הערים שהזכיר הרב יהוסף שווארץ. בערים הללו התגוררה אוכלוסייה ערבית שהמשיכה לקרוא לערים אלו בשמותיהן הקדומים. לעיל בפרק ת, סקרנו את הידוע לנו על אודות מקרא מגילה בשלוש מהן, מימות יב"ן ועד לשנת תר"כ: חברון, שכם וצפת, בהן קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר. עיר נוספת שהוזכרה לראשונה אצל הרב יהוסף שווארץ כעיר שיש מקום להסתפק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, היא יפו.

1. חברון

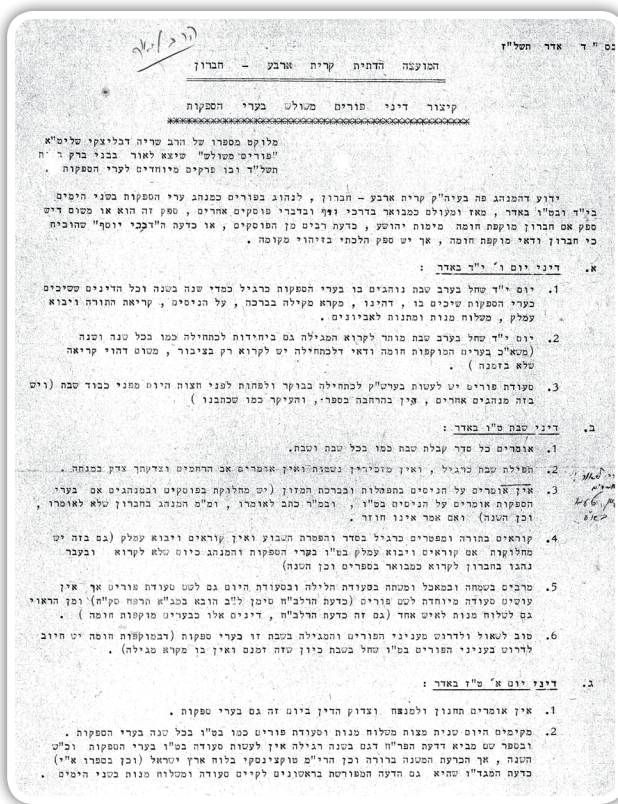
בידינו עדויות שבישוב היהודי בחברון המשיכו לנהוג כעיר שיש ספק אם היא מוקפת חומה מימות יב"ן, וקראו בה מגילה בי"ד ובט"ו באדר.²⁶ יש להניח שכך נהגו עד הידלדלות הישוב היהודי בחברון בעקבות מאורעות תרפ"ט. אף שהישוב היהודי התפרק, המשיך הרימ"ט לפרסם בכל שנה בלוח לארץ ישראל שחברון היא עיר מסופקת ויש לקרוא בה בי"ד ובט"ו באדר. האמירה בלוח היתה במישור העקרוני ומבלי להתייחס לשאלה אם בעת פרסום הדברים גרו שם יהודים. בלוח לארץ ישראל לשנת תשי"ד היתה הפסיקה לגבי חברון נתונה בין סוגריים.²⁷

26. כך כתבו: הרב משה ריישר, שערי ירושלים, ירושלים תר"ל, דף מג ע"ב; הרב משה נחמיה כהניו, "בדין העיירות הקטנות אשר מחוץ לירושלים", תורה מציון, א (תרמ"ז), עמ' יט. הרב משה נחמיה כהניו כתב דברי ברכה להוצאתו המחודשת של ספרו של הרב משה חאגיז, אלה מסעי. הספר יצא לאור בשנת תצ"ג, והוא יצא לאור שנית בירושלים בשנת תרמ"ד. שם בעמ' יז כתב הרב משה חאגיז שבחברון קראו בי"ד ובט"ו באדר, ויתכן שבשל כך ציין זאת הרב כהניו בעת עיסוקו בשאלת זמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים החדשות; הרב יעקב שאול אלישר, ש"ת שמחה לאיש, ירושלים תרנ"ג, סימן ה; הרימ"ט, לוח לארץ ישראל, לשנת תרס"ו, ירושלים תרס"ה, עמ' 32-33, ובמשך כל השנים אחר כך; הרב משה טננבוים, מסעות משה, טארנא תרפ"ה, עמ' קמא; עד שבחברון – כנסת הבוגרים ישיבת חברון, ירושלים תשס"ט, עמ' 37. תלמיד אנונימי מיישבת כנסת ישראל בחברון סיפר במכתב על חגיגות פורים בישיבה בחברון בשנת תרפ"ה. הוא כתב שהם קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר.

27. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תשי"ד, ירושלים תשי"ג, עמ' 36. על עובדה זו העיר הרב שלמה

הישוב היהודי בחברון התחדש לאחר מלחמת ששת הימים, בחג הפסח תשכ"ח. פורים הראשון בחברון המתחדשת צוין בשנת תשכ"ט, ותושבי חברון חזרו להנהיג קריאת המגילה בי"ד ובט"ו באדר. בשנת תשל"ל קמה שכונת קרית ארבע, ואף בה הנהיגו התושבים לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה כמו בחברון.²⁸ בשנת תשל"ג נערכו חפירות בתל רומיידה בחברון. תל רומיידה נמצא מערבית למערת המכפלה, ויש סבירות רבה ששם היתה חברון העתיקה. גדעון חרל"פ

היה באותם ימים תלמיד בישיבת ההסדר 'ניר' בקרית ארבע, והוא כתב בשם ראש צוות החפירה שבחתי הכדיקה בחומת העיר נמצאו שרידים מהתקופה הכנענית, ויש עוד עיבוי לחומה מתקופת הברונזה האמצעית, דהיינו מתקופת האבות לערך. לדברי גדעון חרל"פ ממצא ארכיאולוגי זה, אין בו די כדי לקבוע את מעמדה של חברון לעניין מקרא מגילה.²⁹ הרב דב ליאור התמנה לרבה של חברון וקרית ארבע בקיץ תשל"ו. לקראת פורים תשל"ז

יוסף זיון, סופרים וספרים, תל אביב תשי"ט, עמ' 358-359. כך נהג גם בנו ממשיכו הרב ניסן אהרון טוקצ'ינסקי. יוסף תבורי, "לוח דינים ומנהגים", עלי ספרי, ט (תשס"א), עמ' 195-207, העיר שבלוח לארץ ישראל לשנת תשנ"ב, עדיין היו נתונות חברון וגם שכם ועזה בין סוגריים. רק בלוח לארץ ישראל לשנת תשנ"ו, ירושלים תשנ"ה, עמ' 45-46, לא נמצאו חברון שכם ועזה בתוך סוגריים.

28. מידע שקיבלתי בעקבות שיחות עם כמה מתושביה הוותיקים של חברון וקרית ארבע.

29. גדעון חרל"פ, "חברון אם היא מוקפת חומה מימות יהושע בן נון", שם עולם, קרית ארבע-חברון תשל"ז, עמ' 140-155. ראה גם: חיים טולדנו, "חברון מוקפת חומה או אינה מוקפת חומה, ומדוע נהגו בחברון פורים יומיים?", עלוני ממרא, 102 (תשמ"ז), עמ' 61-69. המחבר אף הוא תלמיד בישיבת 'ניר' בקרית ארבע, והוא העתיק במאמרו קטעים אחדים ממאמרו של גדעון חרל"פ.

הוא הוציא, באמצעות המועצה הדתית קרית ארבע-חברון, דף ובו קיצור פסקי דינים לקראת פורים. בדף זה הוא כתב שמאז ומעולם נהגו בחברון לקרוא יומיים מאחר שיש ספק אם חברון מוגדרת כעיר מוק"ח מימות יב"ן, או מפני שחברון היא אכן מוק"ח מימות יב"ן, אך יש ספק בזיהוי מקומה. הוא קבע לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.³⁰

בשיחה עם הרב יהודה הלוי עמיחי, תושב קרית ארבע, הוא סיפר לי שבשנים הראשונות להקמת חברון וקרית ארבע, קראו מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, אך את השמחה המרכזית (ריקודים, שכרות וכד') היו מקיימים בט"ו באדר, כדי להראות שמעמדה של חברון דומה למעמדה של ירושלים. מאז שהתמנה הרב דב ליאור לרבה של חברון וקרית ארבע, הוא כיוון את התנהלות התושבים, ועמל על כך שאת עיקר מצות השמחה יקיימו ביום י"ד באדר ולא בט"ו באדר.³¹

בשנת תש"מ פרסם הרב שאול ישראלי מאמר שבו גיבה את עמדת הרדב"ז,³² ופסק שבחברון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד כרוב ערי ישראל, וממילא גם בקרית ארבע.³³ דבריו לא התקבלו, ובחברון ובקרית ארבע המשיכו לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.³⁴

בשנת תשמ"ז עסק מנחם לנדאו, שהיה אף הוא תלמיד בישיבת ההסדר 'ניר' בקרית ארבע, במעמד העיר חברון לעניין מקרא מגילה. עיקר דבריו הם עיון במקורות בתלמודים ובדברי המפרשים והפוסקים בשאלה אם חברון היתה מוקפת חומה. מסקנתו היא שאין הוכחות חותכות לשום צד, ועל כן חברון היא עיר שיש ספק אם היא מוק"ח, והדבר רק מחזק את המסורת המקובלת בחברון שיש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. באשר לתוצאות החפירות הארכאולוגיות כתב:

לא אתייחס במאמרי לחפירות ארכאולוגיות שנערכו באזור כי כרגע לא יצא מהם שום הוכחה האם העיר היתה מוק"ח בזמן כיבוש יהושע או לא, והחתיכת חומה שמצאו עד היום מיוחסת לתקופה קדומה

30. צילום מנשר זה קיבלתי מהרב יצחק אמיתי, מהישוב טנא עומרים בדרום הר חברון, שלמד באותה שנה בישיבת ההסדר בקרית ארבע. תודתי נתונה לו.

31. שיחה עם הרב יהודה עמיחי בי"ג בשבט תש"ע.

32. בעמדת הרדב"ז עסקנו לעיל בפרק ח.

33. הרב שאול ישראלי, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תש"ם), עמ' 120-123.

34. הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף – הלכות פורים, ירושלים תשע"ב, עמ' קסט, כתב שעל אף שהרדב"ז כתב שבחברון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, נהגו בחברון לקרוא גם בט"ו באדר.

חומה קדומה בתל חברון (תל רומיידה), בלב שכונת אדמות ישי

יותר ואי אפשר
לדעת אם
חומה זו היתה
קיימת בזמן
יהושע בן נון
או לא.³⁵

אם החומה
הקדומה הזו נמצאת
היום אזי היא בוודאי
היתה גם בימי יב"ן.
נראה שכוונתו היא
שלא ידוע אם החומה
הקדומה היא החומה
שהקיפה את העיר
בימי יב"ן. יתכן
שהיתה חומה אחרת
ובתוואי אחר.

לקראת פורים
תשמ"ח פרסם הרב
דב ליאור לקט הלכות
לפורים לתושבי קרית
ארבע וחברון, ובו
כתב שיש לקרוא

מגילה בי"ד באדר בלילה וביום בברכה, ובט"ו באדר יש לקרוא מגילה בלילה
וביום ללא ברכה: "ונהגו שלא לקבוע סעודה ומשלוח מנות ומתנות לאביונים. רק
המהדרים מדקדקים בזה".³⁶ הרב ליאור התעלם מהחומה שנמצאה בתל רומיידה,
וחרז על מנהג חברון כפי שהיה מקובל בתקופות קדומות.

משנת תשנ"ד נעשו חפירות ארכיאולוגיות בתל רומיידה, ונמצאו שם שרידי

35. מנחם לנדאו, "פורים בחברון – י"ד או ט"ו?", עלוני ממרא, 102 (תשמ"ז), עמ' 42-60.

36. חיים סיימונס, "מצות ימי הפורים בעיר ספק מוקפת חומה", סיני, קיח (תשנ"ו), עמ' רא, הערה 71. סקירות ודיונים על זמן מקרא מגילה בחברון, כתבו: הרב יוסף ליברמן, "חברון אם נחשבת לעיר מוק"ח" ש"ת משנת יוסף, ירושלים תשל"ט, חלק א, סימן נד; מנחם לנדאו, "פורים בחברון – י"ד או ט"ו?", עלוני ממרא, 102 (תשס"ז), עמ' 42-60; חיים טולדנו, "חברון מוקפת חומה או אינה מוקפת חומה, ומדוע נהגו בחברון פורים יומיים?", עלוני ממרא, 102 (תשס"ז).

ישוב וחומות שהחוקרים ייחסו אותם לתקופה שקדמה לתקופת ההתנחלות.³⁷ בשנת תשס"א פרסם הרב עידו אלבה, תושב קרית ארבע וראש כולל במערת המכפלה, קונטרס מקיף וארוך מאד על אודות זמן קריאת מגילה בחברון ובקרית ארבע.³⁸ הוא ראה חשיבות רבה בממצא הארכיאולוגי באשר לזמן מקרא מגילה בחברון ובקרית ארבע:

עד התקופה האחרונה היו קוראים בה ב"ד ובט"ו לפי שעדיין לא היה ברור שהמקום בו ישבו היהודים הוא מקום חברון העתיקה, ויתכן שהמערה היתה רחוקה מהעיר המוקפת. אך לכאורה לאחר התגליות החדשות היה נראה לומר שגם אין מקום עוד להסתפק במקומה של חברון, שהרי השרידים שהתגלו מעידים שאכן היתה עיר מוקפת במקום בו יושבים היום יהודים, שכן החומה העתיקה עוברת ממש באמצע הישוב היהודי ברמות ישי (=תל רומיידה). ואם כן כשם שהמסורת על מקום המקדש קבעה שדין ירושלים בט"ו, כך יש לומר שהמסורת על מקומה של מערת המכפלה מעידה על כך שאכן החומות העתיקות שנמצאו הם חומות חברון שהיתה מוקפת מימות יהושע.

ואף אם נאמר שהחומות הן של עיר אחרת שלא היתה מוקפת בזמן יהושע, על כל פנים בימינו מתפרסת חברון על כל ההרים שסביב מערת המכפלה. על כן לכאורה אין ספק שכל המקומות הם לפחות בגדר של סמוך לחברון. ובזמן הישוב הקדום שנהגו לקרוא גם ב"ד, לא התגלו שרידי הישוב הקדום, וכן עדין לא היו בתים בכל ההרים

עמ' 61-69; הרב יעקב אפשטיין, "דין חברון לענין פורים", נחלת יעקב, חלק ה, עיר האמונה תשס"ו, סימן כ.

37. האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' 475-478. מר עמנואל אייזנברג הוא מחופרי תל חברון, ובמכתב אלי מיום ג' בסיוון תשע"א, הוא כתב: "באשר לשרידי הביצורים בתל חברון, אפשר לומר כיום בביטחון שהיו לעיר שתי מערכות של חומות. הראשונה נבנתה לפני כ-2400 שנים בתקופת הברונזה הקדומה וזו יצאה מכלל שימוש זמן קצר לאחר שנבנתה. חומה שנייה הקיפה את העיר בתקופת הברונזה התיכונה, וקרוב לודאי שזו החומה שחזה בה אברהם אבינו. חומה זו שימשה כנראה עוד שנים רבות בגלל עוצמתה, אולי עד סוף ימי הבית הראשון. בוודאות ניתן לקבוע לאור תוצאות החפירות הארכיאולוגיות שחומה זו כבר לא הייתה בשימוש כאשר התקיים בתל חברון היישוב מימי בית שני". ראה עוד: עמנואל אייזנברג, "חפירות תל חברון", כנס מחקרי חברון – דברי הכנס הראשון (תשע"א), חברון תשע"ב, עמ' 8-20.

38. הרב עידו אלבה, "קריאת המגילה בחברון ושכונותיה תובב"א", קרית ארבע תשס"א, 102 עמ'. קונטרס זה פורסם גם בתוך: מלילות, ב (קרית ארבע תשס"א), עמ' 213-296.

שסביבות המערה, ולכן קראו בי"ד, אך במציאות של ימינו לכאורה יש לקרוא רק בט"ו.³⁹

לדבריו, יש רצף של בתים בין חברון לקרית ארבע, הגם שמדובר בבתים של גויים, לכן גם בחברון ושכונותיה – קרית ארבע ורמת ממרא, יש לקרוא בט"ו באדר בלבד, וכפי שנהגו בשכונות ירושלים. התנהלות תושבי ירושלים החדשה שקראו מגילה בט"ו באדר בלבד, משמשת תקדים לחברון וקרית ארבע ולכל עיר אחרת בארץ ישראל, כשמתברר באופן מובהק מיקומה של העיר המוק"ח מימות יב"ן. אלא שלמרות הממצא הארכיאולוגי החד משמעי, קשה היה לו לשנות מהמנהג שהיה נהוג בחברון לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. מסקנתו הסופית היא:

יש לנהוג בחברון וסביבותיה כספק הקרוב לודאי ולקרוא בי"ד בברכה ובט"ו ללא ברכה. וכן לנהוג בט"ו בשאר דיני הפורים.⁴⁰

בפתח החוברת מובא מכתב של הרב דב ליאור (שבט תשס"א) שכתב:

דעתו של הרב המחבר נוטה להלכה שיש לקרוא בחברון ושכונותיה רק בט"ו, אך מסייג הוא את דבריו שקשה לשנות ממנהג הקדמונים. ואכן יש לנו כלל גדול בהלכה שהקבלה היא עמוד גדול להשען עליה כפי שכותב הרמב"ם (בהלכות שמיטה ויובל י, ו), והיות והברכי יוסף (החיד"א) כתב שמנהג חברון מדורי דורות לקרוא בי"ד ובט"ו, וברוב המקומות קוראים בי"ד ודעת הרדב"ז נוטה לומר שאף בחברון יש לקרוא רק בי"ד, לכן קשה לשנות את המסורת ויש להמשיך ולקרוא בשני הימים ולברך רק בי"ד כמנהג רוב העולם.⁴¹

הרב ליאור הוסיף שאמנם בכל המקומות שיש ספק לגביהם אם הם מוק"ח מימות יב"ן, נהגו לקרוא מגילה בט"ו באדר ללא ברכה ואין מקיימים את שאר מצוות היום, אך בהתחשב בהכרעת ספר זה יש לנהוג בחברון ובקרית ארבע אחרת:

יש להדר ולקיים את כל מצוות הפורים אף ביום ט"ו כמו ביום י"ד (על הניסים, משלוח מנות, מתנות לאביונים, סעודת פורים, וימי שמחה ושתית יין, אך אין קוראים בתורה).

במנשר שהוציא הרב דב ליאור לתושבי חברון וקרית ארבע בחודש אדר תשס"א,

39. שם עמ' 100.

40. שם עמ' 101-103.

41. הרב דב ליאור, בתוך: הרב עידו אלבה, "קריאת המגילה בחברון ושכונותיה תובב"א", קרית ארבע תשס"א, בפתחה.

תחת הכותרת: "הנהגות פורים בעיה"ק חברון ושכונותיה", הוא כתב:

עיה"ק חברון היא ספק קרוב לודאי מוק"ח מימות יב"ן.

את קרית ארבע הוא הגדיר כמקום סמוך ונראה לחברון, ומאחר שקרית ארבע וחברון כלולות בעירוב משותף ובמאפיינים עירוניים אחרים משותפים, על כן הלכה למעשה יש לקרוא מגילה בחברון ובקרית ארבע בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, ובט"ו באדר יש לנהוג בכל מצוות הפורים.⁴²

הרב דב ליאור השתכנע מהשערת הארכיאולוגיים, שתל רומיידה הוא מיקומה של העיר חברון המוקפת חומה בימות יב"ן, אך בשל המנהג הקדום

ב"ה
הרב דב ליאור
רב העיר
 קרית ארבע - חברון ת"י
 לקראת
 החדש אשר נחקק להם מינון לשמחה,
 תשס"א

הנהגות פורים בעיה"ק חברון ושכונותיה

1. עיה"ק חברון היא ספק - קרוב לודאי, מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.
2. "סמך ונראה" לעיר מוקפת חומה, שקוראים בה בט"ו, היינו מקום הכלול בעירוב המשותף או במאפיינים עירוניים משותפים.
3. א.2. בחברון ובקרית ארבע לשכונותיהן קוראים את המגילה בי"ד באדר בברכותיה, ובט"ו קוראים את המגילה ללא ברכות, לילה יום.
 ב.2. בט"ו באדר נוהגים בכל מצוות הפורים כמו בי"ד, על תנאים, משלוח מנות, מתנות לאביונים, סעודת פורים, רבינו שמחה ושתי יין, חוץ מקריאת התורה.
 3. פורים המשולש:
 כאשר י"ד באדר חל בערב שבת קודש, נוהגים בו כל דיני היום.
 הנהגות פורים דמוקפין:
 קריאת המגילה - ביום א'
 על תנאים - בשבת
 מתנות לאביונים - ביום א'
 משלוח מנות - ביום א' מ"ו באדר
 סעודת פורים - ביום א' מ"ו באדר
 ניתן לקיים סעודת פורים זו ומשלוח מנות, אף כמנהג"ק אור למ"ו באדר.
4. מ"ו באדר (אף בשנה כוז), אינה אסורה בהפסד ובתענית.
 בן חברון (או מי שדחה בה כעלות השחר של יום י"ד) שקיים את מצוות הפורים בי"ד ואח"כ נסע לירושלים, יקיים את מצוות הפורים גם בט"ו.
5. בן חברון שקיים את מצוות הפורים בי"ד ונסע לעיר שאינה מוקפת חומה, פמור ממצוות פורים דמוקפין.
6. בן עיר פרוית שהגיע לחברון לאדר קיום מצוות היום בי"ד, פמור ממצוות הפורים בט"ו.

בברכה לניסים לאבותינו ולנו
 כבינים תהם כמנן הוה

 הרב דב ליאור
 רב העיר ונשיא המכון לרבני ישובים

לקרוא בחברון כמו בעיר מסופקת חומה, שאמנם נבע מחוסר ידיעה על חברון אם אמנם היא מוק"ח מימות יב"ן, הוא לא היה מוכן להורות על הפסקת המנהג הוותיק, ולהורות שבחברון ובקרית ארבע יש לקרוא רק בט"ו באדר. הוא היה מוכן להעלות בדרגה את הגדרת מעמדה של חברון "כעיר ספק קרובה לודאי", כשהביטוי ההלכתי למעמד חדש זה הוא הוראתו לקיים את מצוות הפורים האחרות הקשורות למשתה ושמחה גם בט"ו באדר, אף שיקראו את המגילה בט"ו באדר ללא ברכה. הוא העצים את מעמדו של יום ט"ו באדר בעיר שהוא הגדירה כעיר מסופקת קרוב לוודאי, בהטלת חובה לקיים את מצוות היום האחרות של פורים.

בשנת תשס"ו שוב עסק הרב דב ליאור בשאלת זמן מקרא מגילה ומצוות פורים בחברון ובקרית ארבע, אך הוא לא הזכיר כלל את הממצא הארכיאולוגי בתל רומיידה. בתשובתו הוא התמקד במסורת הוותיקה שהיתה נוהגה בחברון, ושכך

42. מנשר זה פורסם גם בפתיחת החוברת של הרב עידו אלבה (לעיל הע' 41).

נהגו בכל עיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן. הוא ציין את דברי הרב חנוך זונדל גרוסברג שכתב שבכל עיר מסופקת שעושים בה פורים בשני הימים, בי"ד ובט"ו באדר, צריך לקרוא את המגילה בשני הימים, אבל את שאר מצוות הפורים עושים ביום השני בצורה מינימאלית.⁴³ כמו כן הוא ציין שלקריית ארבע עירוב משותף עם חברון, והן נחשבות לעיר אחת לעניין זה.⁴⁴

את תשובתו זו הוא פרסם בשנת תש"ע בספרו דבר חברון, ושם נוסף סיכום:

סיכום: בקריית ארבע נוהגים פורים יומיים מספק. כשעיקר המצוה היא ביום הראשון, ואילו ביום השני יש לקרוא המגילה בלילה וביום, אך שאר מצוות היום יש לעשות בצורה מינימאלית בלבד. היינו: סעודת פורים – ארוחתו הרגילה תחשב סעודה. משלוח מנות – משלוח מנות אחד. מתנות לאביונים – שתי מתנות לשני אביונים.⁴⁵

ההסתמכות על דברי הרב חנוך זונדל גרוסברג אינה מדויקת. הרב גרוסברג כתב שביום ט"ו באדר נהגו שאין עושים סעודת פורים. אך במהדורה המאוחרת של ספרו הוא הוסיף בהערה שיש להרבות בסעודה ביום ט"ו באדר גם בערים פרוזות, וממילא גם בעיר מסופקת יש לנהוג כך.⁴⁶ באשר למשלוח מנות ומתנות לאביונים, ציין הרב גרוסברג שיש מחלוקת בדבר. מכל מקום ההוראה לקיים את מצוות השמחה והמשתה בט"ו באדר באופן מינימאלי, היא פרשנות לדברי הרב גרוסברג, אך הוא לא כתב זאת במפורש. הרב דב ליאור לא חזר בו לחלוטין מהוראתו לקיים את מצוות השמחה והמשתה בפורים גם בט"ו באדר, אך הוא מיתן את דבריו. בעוד שבשנת תשס"א הוא כתב: "יש להדר ולקיים את כל מצוות הפורים אף ביום ט"ו כמו ביום י"ד (על הניסים, משלוח מנות, מתנות לאביונים, סעודת פורים, וימי שמחה ושתיית יין)", לאחר שש שנים, בשנת תשס"ז, ההוראה היא לקיום מינימאלי של מצוות השמחה.

מסיכום ההוראות שהורה הרב דב ליאור לתושבי חברון וקריית ארבע באשר לזמן מקרא מגילה, ניתן להסיק שהרב דב ליאור התלבט בעניין לאורך השנים. בשנת תשל"ז, וכך גם למעלה מעשור אחר כך בשנת תשמ"ח, הוא פסק שיש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו בברכה ללא ברכה, ובשאר מצוות המשתה והשמחה רק המהדר מקיים אותן. בשנת תשס"א, בעקבות הממצאים

43. כוונת הרב ליאור לדברי הרב חנוך זונדל גרוסברג, אגרת הפורים, ירושלים תשכ"ב, עמ' לה, הערה טו.

44. התשובה פורסמה בי"ח באדר תשס"ו באתר ישיבה:

<http://www.yeshiva.org.il/ask/?cat=165&rc=283&page=12&orderby>

45. הרב דב ליאור, דבר חברון, חלק ב, קריית ארבע תש"ע, סימן תרכא, עמ' 308.

46. הרב חנוך זונדל גרוסברג, אגרת הפורים השנית, ירושלים תשל"ו, עמ' כה, הערה טו.

הארכיאולוגיים בתל רומיידה, הוא הורה שחברון מוגדרת כספק קרוב לודאי, ויש לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, ויש חובה לקיים את מצוות משתה והשמחה גם בט"ו באדר במלואן, ושוב הוא חזר חזרה מסוימת מפסיקה זו בשנת תשס"ו. את מצוות המשתה והשמחה יש לקיים גם בט"ו באדר אך באופן מינימאלי. זה יותר ממה שנהוג במקומות מסופקים אחרים, וזאת בשל המודעות לממצא הארכיאולוגי שנתן משקל משמעותי לקביעה זו.

2. שכם

הרימ"ט כתב בלוח לארץ ישראל לשנת תרס"ז, שבשכם יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.⁴⁷ יצחק בן צבי, ששימש לימים כנשיא מדינת ישראל, ביקר בשכם בשנת תרס"ח. לדבריו, בשנת תרנ"ה היו בעיר כ-120 יהודים, בשנת תרנ"ו היו במקום כ-50 יהודים, ובשנת תרס"ח בעת ביקורו בשכם, לא התגורר בה אף לא יהודי אחד.⁴⁸ יש מקום להניח שגם שנה קודם לכן, בשנה שבה פרסם הרימ"ט את זמן מקרא מגילה בשכם, לא היה בה שום יהודי. הרימ"ט פרסם את רשימותיו גם אם בפועל לא גרו יהודים באותו המקום.

לאחר מלחמת ששת הימים לא חודשה ההתיישבות היהודית בעיר שכם, אך הרב צבי יהודה קוק כתב בשולי מכתב שפרסם בסוגיית איסור הכניסה להר הבית: "יריחו הלא בוודאי היתה מוקפת חומה מימות יב"ן. ושכם נראה מהמקומות המסופקים ומסתמא כרובא דעלמא".⁴⁹ מכתב זה אינו מתוארך, אך הוא נכתב בין השנים תשל"ד-תשל"ח, זאת מפני שבמכתב נזכר "רמטכ"לנו מרדכי גור", ואלו הן שנות כהונת רב אלוף מרדכי גור כרמטכ"ל. לא ידוע לנו מה הרקע לתוספת זו. מכל מקום הוא סבר ששכם היא מהמקומות המסופקים, אך מאידך כתב שמסתמא היא כרובא דעלמא וכוננתו היא שיש לקרוא בה מגילה בי"ד באדר בלבד.

בשנת תשמ"ב נפתחה ישיבת 'עוד יוסף חי' בקבר יוסף שבשכם. בשנת תשמ"ג פנה יואל אליצור ללומדים בישיבה בקבר יוסף לחדש את מנהג יהודי שכם ולקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. הרב משה הררי כתב שתלמידי הישיבה סיפרו לו שמאחר שרשויות הצבא לא אשרו להם לישון בקבר יוסף, הם היו מגיעים לקבר יוסף לפני עלות השחר של יום ט"ו באדר כדי להתחייב במקרא מגילה בשכם, ובמשך כמה שנים קראו מגילה בקבר יוסף שבשכם גם בבוקר יום ט"ו באדר.⁵⁰ הרב יוסף שני

47. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ז, ירושלים תרס"ו, עמ' 33. כך כתב גם הרב יוסף שני, שר"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה, עמ' רפד.

48. ראה: יואל רפל, תולדות ארץ ישראל, תל אביב תשמ"ט, עמ' 512-513, 528-529.

49. הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל, ירושלים תשל"ט, חלק ב, עמ' קיח.

50. הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 107.

כתב בשנת תשס"ו שלדעתו בשכם יש לקרוא גם בט"ו באדר. היא בודאי היתה מוק"ח מימות יב"ן, אך מאחר שהיתה עיר מקלט, יש ספק לגבי מעמדה.⁵¹

יואל אליצור טען עוד שיש מקום להנהיג פורים בי"ד ובט"ו באדר גם בישוב אלון מורה במקומם החדש (מאז שנת תש"ם) שעל הר כביר: "מאחר שהיא רואה את שכם העתיקה ומשתתפת עמה בשמה ושואפת להיות פרוור לה. עכשו היא משתתפת גם בענייניה מאחר שהלומדים בחלקת השדה (=בקבר יוסף) באים מאלון מורה וכלכלתם וצרכי המקום מוטלים על הישוב בהר כביר".⁵² אך דעתו לא התקבלה ובאלון מורה קראו רק בי"ד באדר.

3. צפת

כאמור בפרק ח, בצפת נהגו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. משה ריישר היה מחוקרי ארץ ישראל, ובספר זיכרונותיו מחייו בארץ ישראל – שערי ירושלים, שיצא בשנת תר"ל, הוא העיד שבצפת מציינים את פורים בי"ד ובט"ו באדר, מאחר שצפת נראית מטבריה.⁵³ קשה לקבל נימוק זה מאחר שצפת נמצאת על הר גבוה, וטבריה נמצאת במקום נמוך ליד ים כנרת. הרב חיים סתהון חי בצפת, ובשנת תרס"ח הוציא את ספרו – ארץ חיים, אסופה של דינים ומנהגים הקשורים לארץ ישראל. הוא ציין שצפת מיוחסת כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, ומנהגם לקרוא בשני הימים. הוא שלל את האפשרות לזהותה כאחת מערי המקלט, והציע לזהותה כעיר קרתן (יהושע כא, לב) או קריתיים (דברי הימים א ו, סא) שבנחלת נפתלי "והיה שמה מלפנים קרתן (או קריתים), ואח"כ הוסב שמה צפת".⁵⁴ הרב משה טננבוים היה רב במילדוי שבסלובקיה. הוא סייר בארץ בשנת תרפ"ד וביקר גם בצפת, והעיד שבצפת קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר, אך לא נימק מדוע.⁵⁵

הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי ציין בלוח לארץ ישראל מאז שנת תרס"ה שבצפת יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר.⁵⁶ בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ה, ואחר כך גם

51. הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה, עמ' רפג.

52. יואל אליצור, "פורים: יום או יומיים?", נקודה, 55 (תשמ"ג), עמ' 10-11, 34. הוא כתב עוד שבישוב הר ברכה שעל הר גריזים יש לקיים פורים בי"ד באדר בלבד, מאחר שאינו סמוך ואינו נראה.

53. הרב משה ריישר, שערי ירושלים, לעמברג תר"ל, דף מג ע"א. לדבריו, בראש השנה עלו בני צפת על הגגות כדי לראות משם את הכינרת בעת אמירת תשליך. הרב דוד קולודצקי, שונה הלכות עם תורת המועדים, מודיעין עילית תש"ע, עמ' ססא, כתב שבצפת יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר מפני שהיא נראית מטבריה.

54. הרב חיים סתהון, ארץ החיים, ירושלים תרס"ח, עמ' 95-96.

55. הרב משה טננבוים, מסעות משה, טארנא תרפ"ה, עמ' קמא.

56. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ה, ירושלים תרס"ד, עמ' 32-33.

בשנים אחרות, כתב שהוא אינו יודע מקור למנהג זה. העיר לא נזכרה בתנ"ך, ואין לייחסה ליודפת הישנה. אבל כיוון שכך נהגו משנים קדמוניות, אל לנו לשנות את המנהג.⁵⁷ הרימ"ט כתב על כך גם בספר ארץ ישראל:

על צפת זו שבחלק נפתלי... לא ידעתי כל מקור לקרוא שם גם בט"ו, והטעמים שחתר למצוא זקני גאון ישראל בפאת השולחן (סי' ג ס"ק לד) למנהג צפת לא נתחווירו לענ"ד, אבל מכיון שכבר נהגו בכך, מסתמא היה להם קבלה על זה.⁵⁸

ערעורו של הרימ"ט הוא בשל העובדה ששיטתו לייחוס מקום כעיר מוק"ח מימות יב"ן, מבוססת על שימור שמות ערים בידי גויי הארץ. צפת לא נכנסה בקריטריון זה. בכל זאת השאיר הרימ"ט את צפת במסגרת הקבוצה של "עיירות עתיקות שכבר הוחזקו משנים קדומות לנהוג בהן דין מסופקות, שבהן קורין בי"ד ובט"ו".⁵⁹ הרימ"ט לא קרא לבטל את המנהג. אדרבה הוא קרא להשאירו, אף שלא היה ידוע לו מה הסיבה שבצפת יש לקרוא יומיים.

לאחר קום המדינה נבנו שכונות חדשות מחוץ לעיר העתיקה של צפת, ושם נהגו לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד. הרב אברהם שמחה קפלן שימש כרבה האשכנזי של צפת (תש"ח-תשמ"ט), וכך הוא הורה לתושבי השכונות החדשות. כך הורה גם הרב דוד דיין, רבה הספרדי של צפת (תשכ"ה-תשמ"ח).⁶⁰ ברוב בתי הכנסת בצפת החדשה קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.

בשנת תש"ן התמנה הרב שמואל אליהו לרבה של צפת. הוא ביקש להרחיב את המנהג שנהגו בעיר העתיקה גם לצפת החדשה, ושבכל בתי הכנסת בצפת יקראו

57. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ה, ירושלים תרצ"ד, עמ' 38.

58. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מה. אמנם עיר בשם צפת נזכרת במקרא בתקופת ההתנחלות (שופטים א, ז), אך זו עיר שנמצאת בנחלת שבט שמעון בדרום, ואין היא צפת שבגליל. הרב משה מרדכי קארפ, זר אהרון – קובץ בעניני פורים, קרית ספר תשס"ב, עמ' נט, הציע בשמו של הרב דוד שמידל, ראש אתרא קדישא, שנחלת שמעון היתה בדרום, אך היתה גם מפוזרת בין שבטי ישראל. זאת על בסיס תרגום יונתן בן עוזיאל לפסוק שנאמר על שבט שמעון: "אחלקם ביעקב ואפיצם בישראל" (בראשית מט, ז).

59. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מד.

60. כך מסר לי בט"ז במנחם אב תשס"ט הרב בניהו ברונר, ששימש ראש ישיבת ההסדר בצפת, בשם הרב דב קפלן ראש ישיבת צפת, בנו של הרב שמחה קפלן. לדבריו, אביו שימש כרב העיר במשך למעלה מ-40 שנה, והיה מתפלל בבית הכנסת בעיר העתיקה ושם קרא מגילה ביום ט"ו באדר. משפחתו גרה בעיר החדשה, והוא לא זוכר את אמו הולכת לשמוע מקרא מגילה ביום ט"ו באדר. הרב חיים ישראל הורביץ, "באמירת על הניסים בערי הספקות והמסתעף", תל תלפיות, נח (תשס"ג), עמ' סא-סד, דן באמירת על הנסים ביום ט"ו באדר "בעירנו צפת שהמנהג הוא שקוראים במגילה בי"ד בברכה ובט"ו בלי ברכה". הרב הורביץ הוא מו"צ בחסידות צאנז בצפת.

מגילה גם בט"ו באדר. בבקשה זו תמך אביו, הראשון לציון הרב מרדכי אליהו. טענתו היתה שיש לראות את צפת העתיקה והחדשה כעיר אחת, ואין מקום לפצל את זמני קריאת המגילה באותה העיר.⁶¹

הרצון להרחיב את זמן מקרא מגילה גם לט"ו באדר כפי שהיה נהוג בעיר העתיקה, היה גם בשל ממצאים ארכיאולוגיים. במרכז העיר צפת נמצאת מצודה צלבנית, ובחפירות ארכיאולוגיות שנערכו בגבעת המצודה ובמורדותיה, נתגלו חרסים מכמה תקופות, ובהן גם מתקופת האבות. כמו כן התגלו בוואדי חמרה, כ-500 מ' ממזרח לגבעה, מערות קבורה מאותה התקופה. שברי כלי חרס שנתגלו בעבודות הפיקוח ובחפירה הנוכחית, העידו על רצף יישובי בגבעת המצודה החל מתקופת הברונזה התיכונה. יוסי סטפנסקי הוא בן לוותיקי צפת ושימש ארכיאולוג של מחוז צפון מטעם רשות העתיקות. לדבריו, גילוי החרסים מתקופת הברונזה המאוחרת חייב דיון מחודש באשר לחובת קריאת מגילה בצפת בט"ו באדר.⁶² הוא כתב לי שהרב שמואל אליהו התייעץ אתו בנושא, והגילויים בחפירות וההערכה שסמוך לצפת היתה עיר מימות יב"ן, אם כי אין הוכחות לכך שהיתה מוק"ח, חיזקה את הבקשה-דרישה של הרב שמואל אליהו לקבוע קריאת מגילה בכל רחבי העיר צפת גם בט"ו באדר.⁶³

הרב שמואל אליהו כינס את רבני צפת כדי לשכנעם לקבוע להרחיב את מנהג צפת העתיקה גם לעיר החדשה, אך רבני העיר העדיפו להשאיר את הנהוג הקיים, שבעיר העתיקה יקראו בי"ד ובט"ו באדר, ובעיר החדשה יקראו בי"ד באדר בלבד. יתכן שרבני העיר הניחו שהתושבים המתגוררים בעיר העתיקה שורשיים יותר ומרגישים זיקה גדולה יותר למסורות שנהגו בעבר בצפת, ועל כן ימשיכו באותה מסורת לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. בעוד שתושבי העיר החדשה לא מרגישים קשר הדוק כל כך לאותה מסורת ותיקה, ועל כן יהיה קושי לחדש חובת מקרא מגילה גם בט"ו באדר.⁶⁴

ידיעה בעיתון 'הצופה' אדר תש"ן

61. כן סיפר לי הרב בניהו ברונר (בשיחתנו, לעיל הע' 60).
62. יוסי סטפנסקי, "צפת וסביבתה בתקופות הקדומות", אריאל, 157-158 (2002), עמ' 51-58. ראה שם בעמ' 54-55: "צפת – עיר מוקפת חומה מימות יהושע בן נון". ראה גם: אייל מירון, "צפת הקדומה בין ארכיאולוגיה למקורות היסטוריים", מצפת לירושלים – ספר שושנה הלוי (עורך): אלי שילר), ירושלים תשע"א, עמ' 221-228.
63. במכתב אלי מיום כ"ג במנחם אב תשס"ט.
64. מקצת מיהודי צפת ניסו להנהיג מסורת קריאת מגילה בפורים ביער ברעם הסמוך לכפר ברעם,

4. יפו, תל אביב

הרב יהוסף שווארץ הזכיר בין ערי המדגם את יפו. עד אזכור זה לא צוינה יפו כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן. יפו נזכרת בספר יהושע בנחלת שבט דן: "ומי הירקון והרקון מול יפו" (יהושע יט, מו), והיא נזכרת במקרא כמה פעמים בספרי בית ראשון ובספרי בית שני.⁶⁵

שרידים מחומת יפו העתיקה

ממדרש הלכה ניתן ללמוד שיפו היא עיר מוק"ח מימות יב"ן. נושא המדרש הוא בהלכות טהרת מצורע. מצורע משולח ממקום מגוריו: "טמא הוא בדד ישב מחוץ למחנה מושבו" (ויקרא יג, מו). במשנה נאמר שהמצורע משולח רק מעיר מוקפת

ששם ע"פ מסורת מסוימת קבורים מרדכי ואסתר. על מסורת זו ראה: כפר ברעם, אריאל – אנציקלופדיה לדיעת הארץ (עורך: זאב וילנאי), תל אביב תשל"ז, עמ' 3708. ראה גם: זאב וילנאי, "קברה של אסתר המלכה בארץ ישראל", ילקוט הרבנות הצבאית – פורים ילקוט לחייל, 2 (ללא תאריך), עמ' 32; ש"ז כהנא, "קבר אסתר המלכה בכפר ברעם", הצופה, י"ד באדר תשי"ח; דורון בר, לקדש ארץ – המקומות הקדושים במדינת ישראל, ירושלים תשס"ז, עמ' 31-32. שם בעמ' 139 כתב שהיה מי שהציע לראש הממשלה דוד בן גוריון לשדר משם את קריאת המגילה ברדיו. ראה גם: דורון בר, "מירון והמקומות הקדושים היהודיים באזור הגליל" 1967-1948, בתוך: מחקרים חדשים של הגליל – ספר העשור לכנס מחקרי גליל, תל חי תשס"ט, עמ' 138.

65. דברי הימים ב, טו; עזרא ג, ז. בעתיקות יפו נמצאו שרידי חומה וביצורים מתקופת הברזל והברונזה המאוחרת. ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), ירושלים תשנ"ב, חלק ב, עמ' 586-592; יואב ארבל, מרטין פיילטשווקר, "העיר התחתונה של יפו", קדמוניות, 137 (תשס"ט), עמ' 31-42.

חומה: "עיירות המוקפות חומה מקודשות ממנה שמשלחין מתוכן את המצורעים" (משנה כלים א, ז), אם כי בתורה לא נאמר דבר על כך ש"מחנה מושבו" של המצורע המשולח הוא עיר מוקפת חומה.⁶⁶ כשהמצורע נטהר עליו להביא שתי ציפורים. האחת נשחטת, ועל הציפור החיה נאמר: "ושלח את הציפור החיה על פני השדה" (ויקרא יד, ז). מי משלח את הציפור, מהיכן יש לשלח אותה, ולאיזה כיוון? על כך נדרש במדרש ההלכה:

"ושלח את הציפור החיה" – שלא יעמוד ביפו וישלחנה לים. שלא יעמוד בגבת וישלחנה למדבר. שלא יעמוד חוץ לעיר וישלחנה כלפי העיר.⁶⁷

על יפו הנזכרת במדרש זה כתב רש"י (קידושין נז ע"ב): "יפו – חומתה על הים". מהדגמת הלכה זו על העיר יפו, ניתן ללמוד שההנחה היא שיפו היא עיר מוקפת מימות יב"ן.⁶⁸

הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק ציין למדרש הלכה נוסף שניתן ללמוד ממנו שהמצורע עצמו נכנס לעיר מוקפת לאחר טהרתו ומשם משלח את הציפור:

"והשליכו אתהן אל מחוץ לעיר" – "אתהן" חוץ לכל העיר, אין אדם חוץ לכל העיר אלא חוץ לעיירות המוקפות חומה בלבד.⁶⁹

הפסוק עוסק בהשלכת האבנים של בית מנוגע מחוץ לעיר, ולדברי הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק, כוונת המדרש היא שכשם שהאבן המנוגעת מושלכת מהמקום שנטמאה בו, כך על המצורע שנרפא ונטהר לשלח את הציפור מהעיר שחזר אליה לאחר שהוצא ממנה בשל צרעתו.⁷⁰ על פי דבריו, "שלא יעמוד ביפו"

66. כך פירשו: הרב שמשון משאנץ במשנה שם, ופרשני משנה נוספים. ראה גם: תוס' ערכין לב ע"ב וקדשו; רמב"ם הל' טומאת צרעת י, ז; הל' שמיטה ויובל יב, טז; הל' בית הבחירה ז, יג, ובמפרשים שם.

67. ספרא ויקרא יד, כח. מדרש הלכה זה נזכר גם בגמ' בקידושין נז ע"ב.

68. מסקנה זו ממדרש ההלכה שהובא בגמרא בקידושין, הסיקו: הרב יעקב גולדמן, בני אשר, יפו תרפ"ד, עמ' 120; הרב צבי יהודה קוק, טוב רואי – קידושין, ירושלים תשמ"ו, עמ' קפו, בשם אביו הראי"ה קוק; הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, אבן העזר, חלק ב, ירושלים תשס"ד, סימן קכט; הרב יוסף שלום אלישיב, הערות במסכת קידושין, ירושלים תשנ"ט, עמ' שא. לא הכל קיבלו את ההוכחה מגמרא זו, ראה: הרב אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ"ח, עמ' שיד.

69. ספרא ויקרא יד, מ.

70. הרב מאיר שמחה הכהן מדוינסק, משך חכמה, ויקרא יד, מ. בפרשנותו למדרש זה הוא יישב את תמיהתו של המשנה למלך על הרמב"ם הל' טומאת צרעת יא, א שתמה מה המקור לכך ששילוח הציפור חייב להיעשות מתוך עיר מוקפת מימות יב"ן. מדרש זה שונה מהסבר התוס' (קידושין נז ע"ב ד"ה כל) שהסביר שלאחר טהרת המצורע היה: "הכהן נושאה או הוא או שלוחו לעיר ומשלחה חוץ לעיר".

הכוונה היא שהמצורע שנטהר, לא יעמוד ביפו המוק"ח מימות יב"ן, וישלח את הציפור לכיוון הים.

בשנת תרנ"ה הוציא הרב נפתלי הרץ הלוי, רבה של יפו, את סידור הגר"א עם פירוש שער נפתלי ואמרי שפר. בסוף הסידור הוא כתב: "בכדי שלא להוציא הנייר

חלק אמרתי להדפיס גרגיר אחד מחתני". חתנו הוא הרב יוסף צבי הלוי שהיה אז חתן צעיר בן עשרים ואחת. הוא שימש אח"כ רבה של יפו, משנת תרע"ד. הרב יוסף צבי הלוי פתח את דבריו: "הנה בעירנו יפו עה"ק ת"ו, נהגו לקרוא מגילה י"ד וט"ו ולא מצאתי מי שידבר מענין ספיקא דיפ"ו".⁷¹ הוא כתב ששוחח בעניין זה עם חותנו הרב נפתלי הרץ הלוי. לדבריו, יש להגדיר את יפו כעיר מוק"ח מימות יב"ן.

היא נזכרת בספר יהושע, וע"פ ר' שמעון בן לקיש הערים שנזכרו בספר יהושע הן מוק"ח (ירושלמי מגילה א, א), וגם מהגמ' (קידושין נז ע"ב) מוכח שיפו היא עיר מוק"ח.

בסיום דבריו כתב:

נראה דיפו מוק"ח היתה. אם כן אף שאינני כדאי להכריע לקרות המגילה דווקא

בט"ו, אבל מ"מ אין זה ספק השקול לילך בתר רובא דעלמא, אלא קרוב יותר לומר דיפו מוקפת חומה היתה, על כן שפיר קורין בי"ד ובט"ו.

בכדי שלא להוציא גרגיר חלק אמרתי להדפיס גרגיר אחד מחתני הרב הח"ב נ"י

הנה בעירנו עה"ק יפו ת"ו נהגו לקרות המגילה י"ד וט"ו ולא מצאתי מי שידבר מענין ספיקא דיפ"ו וט"ו ולכאורה ליכא למחייבם משמע ספק שני ימים כמו שכתב הר"ן במגילה ולא דמי, לשכריו והוצל" כפ"ו שכתב הר"ן שם ע"ש

א) אבנא מלאתי בירושלמי במגילה אמר ר"י מנבית יב"ד אנטופוס שסי' ריבוא עירוקו סיו כ"ו וספרך כל סטירות סמנה יהושע אפילו מאה ילין ואמר כס"ל מוקפת חומה מנה סכ"ל א"כ להכ"ל יפו ודאי מוקפת חומה היתה מיומם יהושע בן נון ועד יום להב"ז ראי' מהא דלמרינן בקידושין דף ל"ז ע"ב דמיא כחומה הדיס ערה סל"ג יעמוד נפו ויודקנה לים וכתיב רש"י ז"ל יפו חומה על הים כתיב רש"י ז"ל כהיה דיפו היתה מוקפת חומה ואין למר דלמא נכשה חומה אחרי ימות יהושע בן נון דמקודס לריבין להבין מלא ידע לרש"י ז"ל דיפו היתה מוקפת חומה לנע"ד משום דלמרינן סא אלף כל שומד בעיר ויודקנה חון לחומה וכן כתיב הרמב"ם בפ"א ממוזחל לרעם ה"א ו"ל ופ"ד מלמח עומד בעיר ויודקנה חון לחומה ע"ס משמע דבעין שילח יפירי מטרע מוקפת חומה ואל סן למח ליה קרא למש"י יפו היפוק ליה דלא הו מוקפת חומה ע"כ שפיר הוכיח רש"י ז"ל דיפו חומה על הים והנה כמסופק סא דר"ס כל הקשו לפי הקונטרס שהרי מטרע היה ונפטר חון לע"ה שהרי אמר לכתוב לפנים מן החומה ע"ס ח"כ ע"כ סא דבעין סלח ליפירי מטרע מעיר מוקפת חומה הייט מוקפת חומה אבנא בן נון דל"כ מלא הקשו והוספת סא כתיב כל המפסיס בפ"א דגלים ספיקא דהיתא הוס עיריית המוקפת חומה מקודשות ממנה שמלמח מוקפת חומה המטרע"ס וכתיב רש"י ורש"י ז"ל דבעין מוקפת חומה יהושע בן נון ע"ס אלף ודאי דהא דבעין מוקפת חומה כסלח ליפירי מטרע נמי מיומם יהושע בן נון היתה ונפ"ו ו"ל לקרות בט"ו דוקא :

ב) והנה בערכין דף ל"ב דפרך הגמרא מאי קאמר ומשי אביי ד"ק ע"ד נמלא בגלל עד גזוד בעבר הירדן ומרד וזונו וירושלים ביהודה עכ"ל הרי ס"ל לאביי דביבוס ל"כא עייננה המוקפת חומה אלף חזיר וזנו וירושלים כדמשמע מרש"י ז"ל והוספת כר"ס מאי קאמר ע"ס וכן ס"ל לרב אביי דמשיי הוס תרי ירושלים או כדכתיב הדרב"ז כחשבוניו חלק ב' ס' חרפ"א ע"ס ו"כ אי כמא, דיפו" ח"ו היתה מוקפת חומה קשה למה לא מנה נוס יפו ביהודה סא, יפו מארץ יהודה כמו שכתיב בטל המחקר דכתי יוסף כחשבוניו ס' ה' דיפו" מארץ יהודה היא ואעפ"י דמחלק דן היא אלף ים הפרס בין חלק יהודה ובין ארץ יהודה ע"ס ו"כ מיכא מהא דרעבין דיפו" לא היתה מוקפת חומה ואין למרן דיפו היתה מוקפת חומה משלם רוחה במו סכרית והרביעי היתה חומה וסל"כ לא מנה ככריסח יפו משום דלמרינן במגילה דף ה' ובערכין דף ל"ב דכתיב נבי בני ערי חומה ס"כ פ"ט לטכרית דהא כתיב המוספת בערכין דף ל"ב ע"כ מר"ה וקדשו דהא דמטרע מלמח תעיריית המוקפת חומה מיומם יהושע בן נון דוקא הייט מאס דלפינן ג"ס משלח דמטרע מלמח מושב עיר חומה ו"כ ביו דאין גז"ס למחלה ה"ה דאין משלחין ממוקפת חומה דטכרית ומלמח מושב דיפו" היתה מוקפת חומה כל סכריו וקשה ככ"ל :

ג) והנה מלאה לרבינו הגר"א ז"ל בשיעור פסק ס' משנה ב' דחלק בנימין נכלל בלחך יהודה בלשון חבונים ע"ס ולפ"ו קשה לי לאבני ורב אביי דס"ל לכריסח לליכא בלחך יהודה עיריית המוקפת חומה רק חזיר וזנו וירושלים סא למרינן במגילה דף ד' לוד וזנו גי' חב"ס מוקפת חומה מיומם יהושע בן נון הו והא לוד וזנו מרסיס

71. דבריו מופיעים אצל: הרב נפתלי הרץ הלוי, סידור הגר"א, ירושלים תרנ"ה, חלק ב, דף קנט ע"ב-קס ע"א.

הוא לא דן בשאלה אם אמנם המקום המוכר והידוע כיפו הוא אכן יפו המקראית. הוא כנראה התבסס על כך ששם המקום נשתמר לאורך הדורות, והדיון התמקד בשאלה מה נאמר בפסוקי המקרא ובספרות האמוראים על יפו. מסקנתו של הרב יוסף צבי הלוי היתה שע"פ המקורות מהמקרא ומספרות האמוראים, יפו מוגדרת כמוק"ח מימות יב"ן ויש לקרוא בה רק בט"ו באדר, אך לא היה לו את העוז לקבוע שיש לקרוא מגילה רק בט"ו באדר. מאידך, היה ברור לו שאין להעניק ליפו מעמד של עיר פרוזה וכרוב ערי העולם, ולכן מסקנתו היתה שיש לקיים את המנהג שנהגו ביפו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.

מנהג יהודי יפו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר התקבע והושרש. חוקר ארץ ישראל, אברהם משה לונץ, פרסם בהתמדה את "לוח לארץ ישראל" (תרנ"ו-תרע"ה). בלוח הוא תיאר את המתרחש והמתפתח בהתיישבות היהודית בארץ. לונץ כתב בקביעות שביפו קוראים מגילה בי"ד ובט"ו באדר. לקראת שנת תרס"ה פרסם הרימ"ט לראשונה את 'לוח לארץ ישראל', ושם כתב שיפו היא עיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, ויש לקרוא בה בי"ד ובט"ו באדר.⁷² הראי"ה קוק עלה לארץ בכ"ח אייר תרס"ד והתיישב ביפו. הוא כיהן כרבה של יפו בשנים תרס"ד-תרע"ד, ואת פורים הראשון ביפו הוא ציין בשנת תרס"ה. לא מצאנו מקור ברור כיצד נהג הראי"ה קוק ביפו. השערותנו היא שהוא נהג כפי שהיה מקובל ביפו, וקרא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. להלן שני נימוקים להשערה זו:

א. היוזמה לכתובת "לוח לארץ ישראל" היתה של הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת, ששימש רבה של ירושלים. האדר"ת הוא שפנה לרימ"ט שיכין ויערוך לוח כזה.⁷³ לדברי הרימ"ט:

וכאשר ערכתי לראשונה הלוח הזה בשנת תרס"ד [=לקראת פרסומו בשנת תרס"ה] ע"פ הצעת הגאון האדר"ת זצ"ל, והוא עבר עליו בכל תשומת הלב על כל פרט ופרט (והוסיף שם איזה הערות).⁷⁴

הראי"ה קוק היה חתנו של האדר"ת. סביר להניח שהראי"ה קוק לא שינה ממה שהיה מקובל ביפו, ולא היה עושה בניגוד לעמדת האדר"ת בהנחה שהאדר"ת אכן

72. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרס"ה, ירושלים תרס"ד, עמ' 32-33. כך כתב גם הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מד.

73. היוזמה והדחיפה להוציא לוח זה, באה מהרב אליהו דוד רבינוביץ', האדר"ת, רבה של ירושלים באותה עת, כפי שהוא מעיד במכתבו: "הלוח החדש שנדפס בפה מיוסד רק לארץ הקודש לבד להפיצם בבתי כנסיות... ואני צינתי להרימ"ט לחבר לוח זה" (בתוך: אגרות לראי"ה [עורך: בן ציון שפירא], ירושלים תש"ן, עמ' מו). על יוזמה זו מעיד גם בנו הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, בפתח דבריו בלוח הראשון שלאחר פטירת אביו, לוח לארץ ישראל לשנת תשט"ז, עמ' 3.

74. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, ירושלים תשכ"ט, חלק ג, עמ' שפא.

הסכים לכל מה שהרימ"ט כתב. האדר"ת נפטר בג' באדר תרס"ה, ימים אחדים לפני פורים תרס"ה, הפורים הראשון של הראי"ה קוק בארץ, וזו יכולה לשמש סיבה נוספת לראי"ה קוק שלא לשנות מהמוסכם על חותנו שאותו העריך מאוד. ב. לראי"ה קוק גם היה ברור שיפו נמצאת באזור שבו עמדה יפו הנזכרת במקרא,⁷⁵ ובנו הרב צבי יהודה קוק העיד שאביו אמר לו שברור לו שיפו היתה מוק"ח מימות יב"ן.⁷⁶

הרב יעקב גולדמן שימש כמזכיר הוועד הראשון של יפו. בשנת תרפ"ד הוא כתב בעניין זה:

אם היתה יפו מוקפת חומה מימות יהושע בן נון, לא נודע בברור. מנין לקרוא בה המגילה ב' ימים י"ד וט"ו לאדר. ולא יכולתי לברר מאימתי ועל פי מי נהגו כן.⁷⁷

גם לרב גולדמן לא ברור מתי החלו לנהוג ביפו לקרוא בי"ד ובט"ו באדר ומי החל בנהוג זה. לדברי הרב גולדמן, אין ספק שיפו מיוחסת כעיר מוקפת חומה מימות יב"ן. גם הוא ציין לגמרא בקידושין נז ע"ב העוסקת בטהרת המצורע. הוא הוסיף שתיתכן סיבה נוספת לקריאה יומיים – אם משווים את מיקום יפו סמוך לשפת הים, לעמדת חזקיה באשר לטבריה (מגילה ה ע"ב).

בלוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ז הוסיף הרימ"ט הערה לגבי יפו. הוא ציין שהיא נזכרת בספר יהושע במסגרת תיאור מיקומה של העיר הרקון ולא בפני עצמה, ויש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר וכפי שנהוג שם. באותה שנה הוא ציין לראשונה שגם בשכונות החדשות של יפו, וכן בתל אביב, קראו בי"ד ובט"ו באדר:

והשכונות שהתחברו לעיר כמו נוה שלום ונוה צדק ליפו, נוהגים כמו בהעיר. ואפילו תל אביב שמקודם נהגו בה כמושבה חדשה, מאז נתחברה ליפו החלו לנהוג בה כמו ביפו, ואף שאין זה בהיר (עין מה שכתבתי בירושלים). אבל השכונות הנפרדות יותר מע' אמה ושיריים, אין מקום להחמיר ולנהוג גם בט"ו... וכן השכונות הנפרדות ליפו.⁷⁸

75. הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה, חלק א, ירושלים תשכ"ב, עמ' לה, במכתב מג' במרחשוון תרס"ז: "פה עיה"ק יפו ת"ו יש לחשב מצד שהיא גבול המסומן בתורתנו הקדושה 'גבול ים' (במדבר לד, ו), ומצד שבה הלך יונה הנביא... בה הובאו הדוברות לשלמה המלך לבנין המקדש... נעשה הנס לניקנור פה עיה"ק בנמל יפו".

76. הרב צבי יהודה קוק, טוב רואי – קידושין, ירושלים תשמ"ו, עמ' קפו, בשם אביו הראי"ה קוק.

77. הרב יעקב גולדמן, בני אשר, יפו תרפ"ד, עמ' 120.

78. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ז, ירושלים תרפ"ו, עמ' 38-39. כך הוא העיר גם בספר ארץ ישראל עמ' מה.

שכונות נוה שלום ונוה צדק סמוכות ליפו העתיקה. רבה של יפו הרב נפתלי הרץ הלוי היה מראשוני המתיישבים בשכונת נווה שלום, ורבה של יפו אחריו היה הראי"ה קוק שהתגורר ברח' אחווה, בין שכונת נוה שלום לבין שכונת נוה צדק.⁷⁹ הדיונים על זמן מקרא מגילה ביפו, התייחסו גם לזמן מקרא מגילה בשכונות החדשות, וכאמור קראו בהן מגילה בי"ד ובט"ו באדר. הרימ"ט תיאר מצב קיים, ומבחינתו הדבר תקין מאחר ששכונות אלו צמודות לעיר העתיקה. אך בשכונות יפו הרחוקות מהעיר העתיקה, וכן בשכונות החדשות בתל אביב: "אין מקום להחמיר ולנהוג גם בט"ו". הרימ"ט רמז כאן לעמדתו שאותה ביטא בהרחבה ביחס לשכונות החדשות בירושלים.⁸⁰ מדברי הרימ"ט ניתן להבין שגם בשכונות יפו האחרות, גם אלו שלא היו סמוכות לעיר העתיקה היו קוראים בי"ד ובט"ו באדר, והרימ"ט טען שאין מקום לזה.

מאז התחדשות הישוב היהודי ביפו נהגו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, ואף בתל אביב היו שנהגו לקרוא מגילה בשני הימים. תל אביב קמה בשנת תרס"ט, ובשנותיה הראשונות קראו בה בי"ד באדר בלבד. לא ברור מאיזו שנה החלו לקרוא בה גם בט"ו באדר, ואם כך נהגו בכל תל אביב, או רק בשכונות שהיו קרובות ליפו. לדעת הרימ"ט, הנהגה זו אינה נכונה. אפשר להציע שני הסברים לדברי הרימ"ט: א. הוא סבר שתקנת סמוך או נראה לא חלה במקום קרוב לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן. ב. עמדת הרימ"ט היא שהגדרת סמוך או נראה היא עד מרחב מיל מהעיר המוק"ח, ותל אביב רחוקה יותר ממיל.

הרב שמואל יוסף זוין העיר שהדיווח של הרימ"ט לא היה מדויק:

חסרון ידיעה יש כאן. רוב תל אביב קוראים בי"ד כדין עיר חדשה, ורק במניינים אחדים קוראים אף בט"ו.⁸¹

הרב טוביה יהודה טביומי עלה ארצה מפולין שם שימש ברבנות, והתיישב בתל אביב. בארץ הוא לא שימש ברבנות. הוא סיפר שהוא עלה לארץ בכסלו תרצ"ו והתיישב בתל אביב. בפורים הוא נחשף לכך שבבית הכנסת ברח' יונה (בדרום תל אביב, סמוך לרח' הירקון ליד מגדלי האופרה) שבו היה מתפלל, קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר כמו ביפו, ובבתי הכנסת האחרים בסביבה קראו בי"ד באדר בלבד.

79. הרב משה צבי נריה, חיי הראי"ה, תל אביב תשמ"ג, עמ' רכה.

80. בעמדת הרימ"ט, עסקנו בפרקים ג-ד.

81. הרב ש"י זוין, "לוח לארץ ישראל", סופרים וספרים, ירושלים תשי"ט, עמ' 358-359. הספר סופרים וספרים הוא אסופה של מאמרים על סופרים וספרים שפרסם הרב זוין בעיתון 'הצופה' בין השנים תרצ"ה-תש"ג. לא הצלחנו למצוא מתי כתב הרב זוין את המאמר על הלוח לארץ ישראל. הרב זוין עצמו כתב שאכן בתל אביב יש לקרוא מגילה בי"ד באדר. ראה: הרב ש"י זוין, המועדים בהלכה, ירושלים תשט"ו, עמ' קצז.

לדעתו, בתל אביב יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, ולדבריו כך נהגו ברוב בתי הכנסת בתל אביב.⁸²

הרב הראשי של תל אביב, הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, כתב לרב טביומי בשנת תרצ"ז שבתל אביב יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר. לדברי הרב עוזיאל כך היה המנהג בכל ערי ארץ ישראל. והוסיף עוד:

ואין לומר שתל אביב הואיל ונבנית בזמן האחרון הרי ברור הדבר שלא היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון וקורין רק בי"ד. שהרי תל אביב היתה בתחומה של יפו מצד אחד לדרומה ולכפרים הסמוכים לה לצפונה, אלא שהיו בה שטחים חרבים ושוממים כמו שיש בכל ארץ. ולכן אין זו עיר חדשה שלא היה בה ישוב ישראל אלא שטחי אדמה שוממים שודאי היו מיושבים בזמן הבית, ואולי גם אחרי החורבן ונחרב ישובם, עד שבאו בניה בניה והקימו חורבותיה, ולכן אינה יוצאת מכלל ערי ארץ ישראל שקורין בי"ד ובט"ו.⁸³

הרב עוזיאל לא הוכיח את טענתו זו על בסיס מידע היסטורי, אלא על סמך הנחה שבוודאי כך היה. על פי דברי הרב עוזיאל, יש חובה לקרוא מגילה בתל אביב בי"ד ובט"ו באדר, לא בשל היות תל אביב סמוכה ליפו, אלא מפני שלדעתו תל אביב היא חלק מהעיר יפו העתיקה.⁸⁴

הרב יעקב עדס היה דיין בתל אביב ואחר כך בירושלים בין השנים תרצ"ה-תשט"ו. הוא כתב:

לא ידענו איך נוהגים בתל אביב אם הם קוראים בי"ד וט"ו או רק בי"ד. ושמעתי שקוראים בי"ד וט"ו ויש אחרים אומרים לי שקראו רק בי"ד. והנה ביפו נוהגים לקרות בי"ד וט"ו.⁸⁵

82. הרב טוביה יהודה טביומי, "קריאת המגילה בתל אביב שכנה ליפו", שו"ת ארץ טובה, ירושלים תש"ז, סימן ל.

83. הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל, שו"ת משפטי עוזיאל, כרך ג, ירושלים תשנ"ט, אורח חיים, סימן עט.

84. בסקרים ארכיאולוגיים שנערכו באזורים שונים בתל אביב (ברחוב ינאי, ברחוב נורדאו, ברחוב ז'בוטינסקי ועוד), נמצאו שרידי כלים מערות ובורות מהתקופה הכלקוליתית ומהתקופה הכנענית הקדומה, אך לא נראה שיש קשר בין הממצאים הללו ליפו. ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), חלק ד, ירושלים תשנ"ב, עמ' 1577-1583.

85. הרב יעקב עדס, שו"ת חדות יעקב, חלק א, ירושלים תש"ס, סימן טז. לתשובה זו אין תאריך. הרב עדס כתב בשנת תרצ"ב ובשנת תש"ב תשובות בסוגיית בן כרד ובן עיר לעניין מקרא מגילה (שם סימנים יג-טו, יז). יש סבירות רבה שגם תשובה זו נכתבה בשנים הללו, בעת ששימש דיין בבית הדין הרבני בתל אביב.

מדבריו ניתן ללמוד שלא היה מנהג אחיד בתל אביב. בלוח לארץ ישראל לשנת תש"ז כתב הרימ"ט על התנהלות אחרת של תושבי תל אביב: "תל אביב נוהגים בה כעיר חדשה (תחילה כשנתחברה ליפו נהגו בתל אביב כמו ביפו)".⁸⁶ כנראה שבשלב מסוים פסק המנהג לקרוא מגילה ביפו ובשכונותיה גם בט"ו באדר, וקראו רק בי"ד באדר כמו עיר פרזיה. לא ברור לנו ממתי ומה היתה הסיבה לכך. יתכן שסיבת הדבר קשורה לכך שהישוב היהודי ביפו הידלדל בשנים תרפ"ז-תש"ח בשל פרעות וסכסוכים עם ערביי יפו, ובשל צמיחתה המרשימה של העיר תל אביב.

הישוב היהודי ביפו התחדש לאחר מלחמת השחרור בשנת תש"ח. כנראה שאז החלו לקרוא בבתי הכנסת ביפו בי"ד באדר בלבד מחוסר מודעות למנהג הקדום. הרב אהרון שלמה אלברג היה רב בתל אביב. בשנת תשי"א הוא כתב:

במקום אחר עוררתי על הצורך והחיוב לקרוא מגילה בשני הימים בתל אביב, באשר בנינו על חורבותיה של יפו שהיתה מוק"ח מימות יב"ן, אחרי שמדינת ישראל בהחלטת ממשלה כללה יחד ורחובות משתרבות בלי שום הפסק.⁸⁷

דברי הרב אלברג דומים לדברי הרב עוזיאל שטען שהעיר תל אביב בנויה על חורבות העיר יפו. אמנם גם הוא לא הוכיח את טענתו זו. הוא טען עוד שיש לקרוא בתל אביב בי"ד ובט"ו באדר כמו שקראו ביפו, מאחר שממשלת ישראל החליטה בי"א בתשרי תש"י לאחד מוניציפאלית את תל אביב עם יפו לעירייה אחת המנהלת את ענייני המקום. הערים היו מחוברות גם ברחובות משותפים. לא היה הגיוני בעיניו שבאותה עיר לא יקראו מגילה באותו תאריך. החיבור המוניציפאלי והאורבאני המחודש של הערים מחייב לדעתו התנהלות חדשה-ישנה באשר לזמן מקרא מגילה.⁸⁸

לפנינו עדויות על בתי כנסת אחדים וכן על מספר רבנים שקראו מגילה בתל אביב גם בט"ו באדר. הרב שריה דבליצקי העיד שבבית הכנסת הגר"א שברח' הירקון בתל אביב "קראו את המגילה גם בט"ו בלי ברכות ערבית ושחרית אחר

86. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תש"ז, ירושלים תש"ו, עמ' 38.

87. הרב אהרון שלמה אלברג, "מצות משלוח מנות", בית הלל – ספר היובל לרב הלל פוסק (עורך: אפרים טובנהויז), תל אביב תשי"א, עמ' 85.

88. הרב אלברג כתב שהוא כבר העיר על כך שבתל אביב יש לקרוא גם בט"ו באדר. יתכן שכונותו למכתב שהוא שלח לרבה של ירושלים הרב צבי פסח פרנק בענין כתיבת מקום בגט שניתן בתל אביב. על המכתב ניתן ללמוד מתשובת הרב פרנק אליו בחודש כסלו תש"ט, עוד לפני החלטת הממשלה לאחד את שתי הערים. ראה: הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, אבן העזר, חלק ב, ירושלים תשס"ד, סימן קכט.

כל התפילה, עבור הקירבה ליפו". עוד כתב שהרב יוסף צבי הלוי, שהיה רב בית הכנסת, "הקפיד מאד על קריאת המגילה בבהכנ"ס בליל ויום ט"ו מחמת ספק ביפו, ולפעמים בליל ט"ו קרא בביתו במנין".⁸⁹ העובדה שבליל ט"ו באדר הוא היה קורא לעתים רק בביתו במניין ולא בבית הכנסת יכולה ללמד על היחלשות המנהג במשך השנים. הרב יוסף צבי הלוי נפטר בשנת תש"כ.

הרב יצחק יוסף כתב שאביו הרב עובדיה יוסף היה נוהג כך בהיותו רבה הספרדי של תל אביב (תשכ"ט-תשל"ב).⁹⁰ הוא קרא גם לאחרים לנהוג כך, אם כי הוא הוסיף שאין חובה לעשות כן מעיקר הדין מפני שתקנת מקרא מגילה במקום סמוך בט"ו באדר הוא רק כשהכרך ודאי מוק"ח מימות יב"ן.⁹¹ הרב שמואל אהרון יודלביץ, חתנו של רבי אריה לויין ותלמיד חכם גדול שלימד בכמה משיבותיה של ירושלים, כתב בשנת תשל"ד שדברי החיד"א שאין לקרוא במקום סמוך לכרך שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן, אמורים כשהעיר הפרוזה מנותקת מהעיר המוק"ח. אך כשהעיר הפרוזה מחוברת ברצף אורבאני לעיר המוק"ח, גם לדברי החיד"א מעמד המקום הסמוך הוא כעיר המוק"ח: "לכן יפו שהיא ספק מוק"ח ותל אביב מחוברת לה, דכמו שקורין ביפו ב' הימים, כמו כן צריכים לנהוג בתל אביב". הוא ראה את יפו ותל אביב כעיר אחת בשל הרצף האורבאני, ועל כן לדבריו, אם בתל אביב לא קוראים גם בט"ו באדר, אזי תושבי תל אביב עוברים על איסור "לא תתגודדו".⁹² מדבריו שבני תל אביב צריכים לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, אפשר ללמוד על כך שבתל אביב לא נהגו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, והרב יודלביץ קרא להם לעשות כן. גם הרב שאול ישראלי סבר שיש מקום לחדש את המנהג כחומרא אך לא מעיקר הדין.⁹³

הרב חיים דוד הלוי, שכיהן כרבה הספרדי של תל אביב לאחר הרב עובדיה

89. הרב שריה דבליצקי, בינו שנות דור ודור, בני ברק תשס"ו, עמ' עו, פ. הרב יהודה עמיחי, יליד תל אביב, וכיום ראש צוות המחקר של מכון 'התורה והארץ' באשקלון, סיפר לי (בשיחה ב"ג שבט תש"ע) שהוא זוכר מילדותו בשנת תש"כ לערך, שבאזור שוק הכרמל, מסגד חסן בק, היו קוראים מגילה בביתו של אדם ששם משפחתו בר נתן גם בט"ו בלא ברכה. איתן ווינשטיין, תושב היישוב בני נצרים, סיפר לי (בשיחה ביום ח' באדר תשע"ב) שסבו סיפר לו שבישיבת היכל התלמוד שהיתה ברח' יהודה הלוי בתל אביב, קראו בשנותיה הראשונות מגילה גם בט"ו באדר.

90. הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף – מועדים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 306.

91. הרב יצחק יוסף, קיצור ילקוט יוסף, חלק ב, ירושלים תשס"ו, עמ' תו. הרב דוד יוסף, בן אחר של הרב עובדיה יוסף, כתב שיש מחמירים לקרוא בת"א בט"ו באדר ללא ברכה ותבוא עליהם ברכה. ראה: הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשס"א, עמ' 185.

92. הרב שמואל אהרון יודלביץ, 'קריאת המגילה בירושלים', נעם, יז (תשל"ד), עמ' קל-קנד.

93. הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשע"א, עמ' 123, בשם הרב שאול ישראלי.

יוסף, טען בשנת תשנ"ד שעדיין יש אנשים המתגוררים בפרוורים הדרומיים של ת"א וקוראים מגילה גם בט"ו באדר.⁹⁴

הרב אחיעזר אטינגר רב בית כנסת בדרום תל אביב, וחבר בגרעין התורני בעיר, סיפר לי שבמספר בתי כנסת בדרום תל אביב, קראו את המגילה גם בט"ו באדר בשל הקרבה ליפו. לדבריו בבית הכנסת 'אהל שלום' ברח' התיבונים בשכונת שפירא בתל אביב, היה מנין קבוע בו קראו מגילה גם בט"ו באדר.⁹⁵

אך כנראה זה היה מנהגם של מעטים. הרב משה לוי כתב שהעיד בפניו: "אחד המיוחד מותיקי וזקני העיר תל אביב ומייסדי ישיבת פורת יוסף המתחדשת, שבצעירותו היה גר ביפו ולא קראו אלא בי"ד בלבד".⁹⁶ אמנם הוא לא כתב באילו שנים מדובר.

רבנים ראשיים אחרים של תל אביב קראו מגילה רק בי"ד באדר. כך הורה הרב יצחק ידידיה פרנקל, שהיה גר בתל אביב משנת תרצ"ה ושימש כרבה האשכנזי של תל אביב (בשנים תשל"ג-תשמ"ו). כך נהג גם חתנו של הרב פרנקל הרב ישראל מאיר לאו, רבה האשכנזי של תל אביב (משנת תשמ"ח).⁹⁷ בשמו של הרב שלמה זלמן אויערבך נאמר: "ביפו פשט המנהג שקוראים רק בי"ד".⁹⁸

הרב אפרים אריאל בוקוולד הוא רב בית כנסת בבני ברק, ובשנת תשנ"ח כתב

94. הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 107. הרב משה לוי, "בדין כרך וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו", הרב משה לוי, שו"ת תפילה למשה – מועדים, חלק ב, בני ברק תשמ"ו, סימן נג, כתב שעל פי הידוע לו, רבנים ספרדים בת"א – הרב בצמ"ח עוזיאל, הרב יעקב משה טולדנו והרב עובדיה יוסף – קראו מגילה בת"א רק בי"ד באדר. הרב מאיר מזוז העיר שם (במכתב משנת תשמ"ג) שהרב עובדיה יוסף קרא מגילה גם בט"ו באדר. כאמור, הרב בצמ"ח עוזיאל כתב שיש לקרוא בתל אביב גם בט"ו באדר. באשר לרב טולדנו לא ידוע לנו דבר. הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, סימן כה, עמ' רפג קרא לתושבי יפו לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, מאחר שאין ספק שיפו העתיקה יושבת על מקומה הקדום, וכך יש לנהוג בכל המקומות הסמוכים והנראים לה.

95. כך סיפר לי הרב אחיעזר אטינגר, המתגורר בדרום תל אביב, בשיחה עמו בכ' באדר תשע"ב. הוא פרסם על כך לקראת פורים תשע"ב באתר ערוץ 7.

<http://www.inn.co.il/News/News.aspx/234777>

96. הרב משה לוי, הרב משה לוי, שו"ת תפילה למשה – מועדים, חלק ב, בני ברק תשמ"ו, סימן נג.

97. כך אמר לי הרב דוד לאו, רב העיר מודיעין, בל' מנחם אב תשע"א.

98. הרב נחום סטפנסקי, ועלהו לא יבול – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, ירושלים תשנ"ט, עמ' רמד. הרב שלמה זלמן אויערבך, הליכות שלמה, ירושלים תש"ס, עמ' שנו, כתב שהקריטריון הקובע הגדרת עיר מוק"ח הוא הרשות המוניציפאלית. לפי עיקרון זה היה עליו לפסוק שבתל אביב יקראו מגילה כמו ביפו, מאז שהערים אוחדו לעיר אחת מבחינה מוניציפאלית. אך עיקרון זה נכון רק בכך ודאי ולא במקום מסופק. כך הסביר את עמדת הרש"ז אויערבך, הרב ישעיהו שכטר, ימי הפורים, בני ברק תשס"ט, עמ' טו, קסה.

שהוא בדק ומצא שאין חיבור בתים בין תל אביב ליפו. הוא גם הטיל ספק אם יפו אכן היתה מוק"ח מימות יב"ן. לדבריו, לא ידוע על מסורת על אודות היות יפו מוק"ח מימות יב"ן, והיא לא נמנתה בספר יהושע ברשימת ערי הנחלות של שבט יהודה (יהושע טו, כ-סג), אלא נזכרה כעיר גבול בין שבט דן לשבט יהודה (יהושע יט, מו). פרשנותו לדברי ר' שמעון בן לקיש שיהושע מנה ערי חומה (ירושלמי מגילה א, א), היא שהכוונה לרשימת הערים של השבטים ולא לערי גבול. לדבריו, ניתן להסביר את מדרש ההלכה המובא בגמרא בקידושין נז ע"ב, שיפו לא היתה מוקפת חומה. מסקנתו היא:

ואשר על כן, לכאורה יש ביפו לכל היותר ספק ספיקא לחוש לדין מוקפין... אמנם את המנהג הקיים בעיר יפו עצמה לקרוא מגילה גם ביום ט"ו בודאי אין לבטל, שהרי כידוע משמיה דרבתינו נ"ע שאין זו הנהגה ראויה לבטל שום מנהג... אבל צ"ע אם יש להמשיך הנהגת חומרא זו גם לערים הסמוכות.⁹⁹

באלול תשס"ז הוקם ביפו גרעין תורני. לקראת פורים תשס"ח בירר הרב אליהו מאל, ראש הגרעין וראש ישיבת יפו, אצל זקני יפו על מנהגם, והם טענו שהם לא זוכרים שנהגו לקרוא מגילה ביפו גם בט"ו באדר. לדבריהם המנהג בבתי הכנסת ביפו הוא לקרוא בי"ד באדר בלבד. חברי הגרעין לא חידשו את מנהג מקרא מגילה גם בט"ו באדר,¹⁰⁰ עם זאת שבבתי כנסת בדרום תל אביב, נהגו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר.

בשנת תשע"א כתב הרב יעקב אריאל רבה של רמת גן, שמי שמעוניין לקרוא מגילה ביפו גם בט"ו באדר יעשה זאת בתנאי שהוא גר ברדיוס של ק"מ אחד מהתל העתיק של יפו.¹⁰¹ הרב אריאל הסביר לי שחוץ מירושלים יש להתייחס לכל הערים העתיקות כספק מוק"ח, ובערים מסופקות לא מחילים דין סמוך ונראה. אין אנו יודעים עד היכן הגיעה יפו, ולכן יש מקום לחשוש לכל היותר למרחב של אלפיים אמה מיפו העתיקה כסברת הרימ"ט ביחס לירושלים. אמנם דעתו של הרימ"ט לא התקבלה בירושלים משום שירושלים היא ודאי מוק"ח מימות יב"ן, אך בעיר מסופקת יש מקום לקבל את דעתו, אך אין לחשוש ליותר מזה.¹⁰²

99. הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ"ח, עמ' שיא-שטו.

100. בשיחה בב' באדר תש"ע עם הרב אליהו מאל.

101. בתשובה מיום ט"ו באדר ב' תשע"א א 165 <http://www.yeshiva.org.il/ask/?cat=165>

102. בשיחה בה' בשבט תשע"ב. דברים דומים כתב הרב יעקב אריאל בדברי ברכה לחוברת של הרב שמואל דביר, "פורים בבאר שבע", באר שבע תשע"א, באשר למקרא מגילה בסמוך לעתיקות באר שבע.

סיכום: ביפו קראו מגילה גם בט"ו באדר עד שהישוב היהודי התפרק בעקבות מאורעות תרצ"ו. גם בשכונות הדרומיות של תל אביב הסמוכה, היו שקראו מגילה גם בט"ו באדר. יתכן שתושבי העיר תל אביב החדשה הרגישו בתחילה כחלק מיפו, ומאחר שביפו נהגו לקרוא גם בט"ו באדר – אף הם עשו כן, אך במשך השנים פחת מספרם של הנוהגים כן. יתכן שגם היחלשות המנהג לקרוא ביפו גם בט"ו באדר, גרם לכך שבתל אביב פסקו מלקרוא גם בט"ו באדר. עם התחדשות הישוב היהודי ביפו לאחר מלחמת השחרור, קראו ביפו בי"ד באדר בלבד.

5. טבריה

כאמור (לעיל פרק ח), המנהג בטבריה היה לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, ובידינו עדויות על המשכו של מנהג זה. הרב משה ריישר כתב בשנת תרכ"ח שבטבריה קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר.¹⁰³

חוקר ארץ ישראל אחר, אברהם משה לונץ, כתב בקביעות בלוח לארץ ישראל (תרנ"ו-תרע"ה) שבטבריה קראו גם בט"ו באדר. הרב משה קלירס התיישב בטבריה בשנת תר"ס וכיהן כרבה האשכנזי של טבריה משנת תרס"ט עד פטירתו בשנת תרצ"ד. הוא המשיך את מסורת מקרא מגילה בטבריה בי"ד ובט"ו באדר, והורה שיש לנהוג כן גם בשכונות החדשות – בשכונת אחוה שהוקמה בשנת תרע"ב, ובשכונת קרית שמואל שהוקמה בצפון מערב העיר בשנת תר"פ.¹⁰⁴ הרב משה טננבוים היה רב במילדוי שבסלובקיה, וסייר בארץ בשנת תרפ"ד. הוא ביקר גם בטבריה והעיד שבטבריה קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר.¹⁰⁵ הוא לא כתב אם כוונתו גם לשכונות החדשות.

הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי כתב בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ה, ומאז במשך כל השנים הבאות: "בשכונת אחווה בטבריה, נוהגים היום כמו בעיר. אבל השכונות הנפרדות יותר משבעים אמה ושיריים, אין מקום כלל להחמיר ולנהוג גם בט"ו כמו קרית שמואל לטבריה".¹⁰⁶ הוא דיווח שהמנהג בשכונת קרית שמואל לקרוא גם בט"ו באדר, אך הוא חלק על הנהגה זו. דברי הרימ"ט בעניין זה אינם תואמים את עמדתו באשר לזמן מקרא מגילה בשכונות ירושלים, שם טען הרימ"ט שהגדרת סמוך היא עד מיל מהעיר המוק"ח, ואין כל משמעות הלכתית להימצאות

103. הרב משה ריישר, שערי ירושלים, ירושלים תרכ"ח, עמ' 49.

104. כך העיד הרב אברהם דב אויערבך, "בדין קריאת המגילה בטבריא", קול תורה, לה"ו (תשכ"ד), עמ' ט-יא. הרב משה קלירס, טבור הארץ, ירושלים תשס"ד, פרק ג עמ' מ-סג, עסק בסוגיית מקרא מגילה בטבריה, אך לא כתב מה היה מנהגם של תושבי טבריה בזמנו.

105. הרב משה טננבוים, מסעות משה, טארנא תרפ"ה, עמ' קלד.

106. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ה, ירושלים תרצ"ד, עמ' 38.

רצף בתים שאין ביניהם מרחק של שבעים אמה ושני שלישי האמה, לעניין הגדרת מעמד של סמוך לעיר מוק"ח.¹⁰⁷ בשנת תש"ו פרסם הרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים, תקציר הלכות פורים, וכך כתב:

העיר טבריא שהיא ספק מוקפת, קורין בה את המגילה בי"ד ובט"ו. בי"ד קוראין בה בברכותיה ובט"ו בלי ברכה. אבל על הנסים אומרים בשני הימים, וכן שמחה, סעודה, משלוח מנות ומתנות לאביונים, בשניהם.¹⁰⁸

הרב פרנק כתב באופן כללי ולא פירט אם כוונתו גם לשכונות החדשות שבטבריה.

לפנינו אפוא מסורת עקבית וברורה על מנהג מקרא מגילה בטבריה בי"ד ובט"ו באדר. הסיבה שבגללה נהגו לקרוא גם בט"ו באדר היא ספק הלכתי. הספק הוא אם עיר מוק"ח שהרוח הרביעית פתוחה לים מוגדרת כעיר מוק"ח.

בשנת תשכ"ד עסק הרב חנוך זונדל גרוסברג בסיבה שבגללה נהגו בטבריה כעיר מסופקת: "האם הספק הוא מחמת שאין מקומה ידוע או הספק אם הים מועיל לשוותה כדין מוקף".¹⁰⁹ הוא דן בסוגיית הגמרא (מגילה ה ע"ב), ולדבריו ברור מהסוגיה שאין ספק שטבריה היתה מוק"ח מימות יב"ן. לדבריו, הפוסקים לא קיבלו את הצעת הספק של האמורא חזקיה שיש להגדיר את טבריה כמקום מסופק בשל העובדה שרוח אחת מהחומה היתה פתוחה לים. לדבריו, בטבריה נהגו לקרוא גם בט"ו באדר מפני שלא ידוע היכן היה מקומה המדויק:

בטבריה לפי מה שבארנו דהספק הוא רק לענין המקום, ועל כל פנים היא סמוכה לטבריה העתיקה... ואם כן יש לדון בה שיקרא בה רק בט"ו מדין סמוך לכרך שחרב, וביותר דכאן לא הוי כלל כרך שחרב, רק שנשכח מאיתנו מקומו המדויק, ואולי יש עדין שטח בנוי במקום שהיתה שם טבריה הקדומה.

אלא שאין בידינו לשנות מה שנהגו מקדמא דנא, אבל עכ"פ אין לזלזל בה בהקריאה של ט"ו וכן גם כל השטח הבנוי בטבריה בסמיכות ובנראה להמסופק, יש לה אותו הדין של המסופק... וכמו שהמנהג כן בירושלים אחרי הכיבוש של העיר העתיקה שקוראין בה בט"ו... וכן

107. בעמדת הרימ"ט עסקנו בפרקים ג-ד.

108. הרב צבי פסח פרנק, שו"ת הר צבי, אורח חיים, חלק ב, ירושלים תשל"ג, סימן קכח, סעיף כז.

109. הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם טבריה דינה כמוקפת חומה לענין קריאת מגילה, ודין סמוך ונראה", נעם, ז (תשכ"ד), עמ' צב.

כאן כל הסמוכים ונראין יש להם לקרות מספק בי"ד ובט"ו... וזהו דלא כמו שכתב הרימ"ט ז"ל בלוח לארץ ישראל דקריית שמואל הסמוכה לטבריה אין קוראים בה רק בי"ד.¹¹⁰

לא ברור מדוע הגיב הרב חנוך זונדל גרוסברג על דברי הרימ"ט לאחר שהעניין הופיע קרוב לעשרים שנה בלוח לארץ ישראל, ותשע שנים לאחר פטירת הרימ"ט. מכל מקום טיעונו המרכזי הוא שטבריה היא עיר מוק"ח מימות יב"ן ודינה כמו ירושלים, וגם לכל שכונותיה החדשות יש לתת מעמד של עיר מוק"ח, ומעיקר הדין יש לקרוא בהן בט"ו באדר בלבד. אך הוא לא רצה לערער על המנהג הקיים, ועל כן כתב שמנהג הקריאה בי"ד ובט"ו באדר הוא כנראה בשל העובדה שהיה ספק היכן מיקומה המדויק של העיר המוק"ח.

על דברי הרב חנוך זונדל גרוסברג הגיב הרב אברהם דב אויערבך, ששימש כאב"ד בטבריה מאז שנת תש"כ. הוא ערער על ההנחה של הרב גרוסברג שטבריה העתיקה היא עיר מוק"ח באופן ודאי. הוא חלק על ניתוח הסוגיה בגמרא (מגילה ה ע"ב) ועל פרשנות הרב גרוסברג לדברי הראשונים עליה. לדבריו, הספק הוא אם העובדה שרוח אחת פתוחה לים מקנה לה מעמד של עיר מוק"ח.¹¹¹ שניהם הסכימו שבטבריה יש לקרוא גם בט"ו באדר, אך הם חלקו בטעם הדבר – אם מפני שיש ספק היכן ממקמת טבריה העתיקה אם כי ברור לגמרי שהיתה מוגדרת כעיר מוק"ח מימות יב"ן, או שהספק הוא על עצם הגדרת העיר כמוק"ח.¹¹²

בשנת תשכ"ו הגיב הרב משה שטרנבוך על דברי הרב גרוסברג. לדבריו, מעיקר הדין ועל פי ראשונים רבים, בטבריה יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, אך מאחר שנהגו בטבריה לקרוא גם בט"ו באדר אין לשנות. הוא הציע להחמיר לקרוא בטבריה גם בט"ו באדר אך מנימוק אחר:

110. הרב חנוך זונדל גרוסברג, שם, עמ' צד-צה.

111. הרב אברהם דב אויערבך, "בדין קריאת המגילה בטבריא", קול תורה, לה'ו (תשכ"ד), עמ' ט-יא. הרב רפאל שפירא, תורת רפאל, ירושלים תש"ג, סי' קנג, עמ' 367-369, עסק בשאלת זמן מקרא מגילה בטבריה, והתלבט אם ההלכה כר' יוחנן שקוראים בט"ו באדר, או שהלכה היא שקוראים בי"ד באדר, משום שהרי"ף והרא"ש השמיטו את דיניהם של חזקיה ור' יוחנן. מהשמטה זו משמע שיש לקרוא בטבריה בי"ד באדר. הרב חנוך זונדל גרוסברג טען שמדברי הרב שפירא ניתן ללמוד שהוא פסק שבטבריה יש לקרוא בט"ו באדר, אך הרב אויערבך העיר שמדברי הרב שפירא משמע שהוא פסק שיש לקרוא בי"ד באדר.

112. בחודש תשרי תשכ"ה הגיב הרב אברהם יעקב הכהן, חתנו של הרב חנוך זונדל גרוסברג, לדברי הרב אברהם דב אויערבך. ראה: הרב אברהם יעקב הכהן, "בדינה של טבריה", קול תורה, לו/א (תשכ"ה), עמ' ז-יט. גם הרב גרוסברג הגיב. ראה: הרב חנוך זונדל גרוסברג, "אם טבריה דינה כמוק"ח לענין מקרא מגילה", נעם, ח (תשכ"ה), עמ' רסז-רסט. שניהם חזרו על עיקרי הדברים שטבריה היא מוק"ח, והספק כיום הוא רק מפני שאין מיקומה ידוע. הרב גרוסברג חזר על עמדתו גם בספרו: אגרת הפורים השנית, ירושלים תשל"ו, עמ' כה.

שכהיום העיר טבריה נתרחבה הרבה, וסביבות טבריה (רקת) היו בימי הושע כמה עיירות מוק"ח, וכן מבואר בפס' ביהושע (יט, לה): "וערי מבצר הצדים צר וחמת רקת וכנרת". וכל אלו אולי סביבות טבריה שבזמננו, שבגמרא (מגילה ב ע"ב) "דמטבריה לחמתן מיל", והעיירות צדים צר וכנרת לא ידוע לנו מקומם בדיוק, אבל מאחר שבמקום המוקף חומה דחייבין לקרוא בט"ו הדין דמשך משם והלאה אפילו כמה מילין עד שיש הפסק שבעים אמה ושיריים או קמ"א אמה, נראה דיש מקום לחוש שמא מקצת טבריה שבזמננו נמצאת במקום אחת מעיירות אלו שהם סביבות טבריה ושוב כל טבריה דהיום נמשך אחריה לקרות בט"ו דוקא. ואף שאין חוששים בסתמא לעיר שמוק"ח, בכי האי גוונא שבסביבה מוחזקת נראה שראוי לחוש, ולכן אי המנהג להחמיר בתרי הימים אתי שפיר.¹¹³

הסיבה שבגללה יש לקרוא בעיר טבריה החדשה גם בט"ו באדר היא לא בשל המסורת על אודות טבריה עצמה, מאחר שלדבריו רוב הפוסקים פסקו שבטבריה יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. הסיבה היא בשל חשש שמא השכונות החדשות של טבריה נמצאות במקומות שבעבר היו בהם ערים מוק"ח שהיו באזור טבריה. לא היה ידוע לו כלל מיקומן של הערים הללו, אך הוא הניח שהערים הללו היו באזור, ועל כן יש מקום לקרוא גם בט"ו באדר. זהו נימוק חדש שלא נזכר קודם לכן בטעם מנהגם של אותם שקראו מגילה בטבריה גם בט"ו באדר.

דברי הרב שטרנבוך שונים מדברי הרב קלירס. הרב קלירס הנהיג לקרוא בשכונות החדשות בטבריה גם בט"ו באדר בשל הסמיכות לעיר הקדומה של טבריה. בעוד שהרב שטרנבוך חושש שמא במקום שנבנו בו השכונות החדשות היתה טבריה הקדומה, או עיר אחרת שנזכרת במקרא כעיר מוק"ח מימות יב"ן.

בשנת תשנ"ד העיד הרב אברהם דב אויערבך שהמנהג בטבריה לקרוא בי"ד ובט"ו באדר ב'סמוך' ו'נראה'. הוא התכוון לטבריה תחתית – האזור הקדום והשכונות החדשות. בטבריה עילית לא נהגו לקרוא בט"ו באדר.¹¹⁴

בשנת תשס"ב כתב הרב אביאל חדאד שבטבריה יש לקרוא מגילה בי"ד באדר

113. הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים, חלק ב, ירושלים תשכ"ו, עמ' קנ.

114. בשם הרב אברהם דב אויערבך, בתוך: הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 103; הרב יוסף מרדכי פאק, ימי משתה ושמחה, ירושלים תשס"ו, עמ' תכא. גם אביו של הרב אברהם דב אויערבך, הרב שלמה זלמן אויערבך, התייחס למעמדה של טבריה: הליכות שלמה – פורים, ירושלים תש"ס, עמ' שנו. בשו"ת מנחת שלמה, חלק א, ירושלים תשמ"ו, סימן יט, א, כתב שטבריה היא עיר שיש ספק אם היא מוק"ח, ואין נוהג דין סמוך ונראה במצב כזה. נחום סטפנסקי, ועלה לא יבול – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, ירושלים

בלבד. זאת בניגוד להנהגה שהתקבלה בטבריה תחתית במשך שנים רבות. לטענתו, היה מקום לחשוש לדברי הפוסקים שכתבו שבמקום שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן יש לקרוא מגילה רק בי"ד באדר. הלכה למעשה הוא כתב:

ומ"מ טוב ונכון שהגרים בעיר הישנה יקראו ג"כ בט"ו בלי ברכותיה ובפרט אם כבר נהגו בזה וכן שאר מצוותיה. והקוראים בקרית שמואל ובשכונ ד' וכדומה קריאת המגילה בלי ברכה ומקיימים שאר המצוות בט"ו, תבוא עליהם ברכת הטוב.¹¹⁵

הוא כנראה הבין שלא יוכל לשנות את מנהג תושבי טבריה שהתגוררו בעיר התחתית, ולכן כתב שימשיכו במנהגם. בשנת תשס"ד היה מי שטען את ההיפך הגמור. הרב יוסף שני כתב שלפי דעתו טבריה היא עיר מוק"ח ועל כן בטבריה תחתית יש לקרוא בט"ו באדר בלבד, ומי שרוצה להחמיר שיקרא מגילה גם בי"ד באדר ללא ברכות:

ואם ברך ברכותיו לבטלה ואין לענות אחריו אמן. ואין להוציא בו ספר תורה ולא לומר בו על הניסים דהעיקר דאין זה זמנו כלל, ואין יוצאין בי"ד בו אפילו באונס גמור דאין זה זמנו כלל. ובטבריה עילית חייבים לעשות כל דיני הפורים יומיים, דטבריה עילית אינה סמוכה ואינה נראית לטבריה כלל ועיקר. אמנם כיון שהיא חלק מהעיר טבריה המוקפת וכדרך עיירות בימינו להיות רווחים גדולים בין השכונות, ויש סבורים דדי בזה כדי לחייבם בט"ו בלבד, ובירושלים סומכים בזה לקרות רק בט"ו... לכן חייבים מספק לעשות יומיים מדינא ואינו בגדר חומרא בלבד.¹¹⁶

לדבריו, בטבריה תחתית יש לקרוא מגילה רק בט"ו באדר, ובטבריה עילית בט"ו באדר עם ברכה, ובי"ד באדר ללא ברכה.

הרב יהודה נקי, מבאי ביתו של הרב עובדיה יוסף, פרסם בשנת תשס"ז שהוא שאל את הרב עובדיה יוסף כיצד יש לנהוג בשכונות החדשות בטבריה, והר"ע יוסף השיב שהוא איננו יודע מה המצב שם. כשאמר לו שרק בשכונות הישנות קראו בי"ד ובט"ו באדר, ובשכונות החדשות קראו רק בי"ד באדר, השיב לו: "שיקראו גם בט"ו ומה בכך".¹¹⁷

תשנ"ט, עמ' רמד, כתב בשם הרש"ז אויערבך שברוב העיר קראו בי"ד בלבד ורק תלמידי חכמים המדקדים קראו גם בט"ו באדר. הוא לא התייחס כאן למעמדן של השכונות החדשות בטבריה. 115. הרב אביאל חדאד, "בדין קריאת המגילה בעיה"ק טבריא", אשבח בתהלתך, טבריא תשס"ב, סי' לח, עמ' 329-333.

116. הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, סימן כה, בני ברק תשס"ו, עמ' רפד.

117. הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס"ז, עמ' רע.

בשיחות ששוחחתי עם כמה תושבים בטבריה נאמר לי שבטבריה תחתית, ואף במורדות ההר מעל לטבריה תחתית, נהגו לקרוא גם בט"ו באדר ללא ברכה, ובשכונות הרחוקות יותר של טבריה נהגו לקרוא בי"ד באדר בלבד. קו הגבול בין מקום שקראו בו גם בט"ו באדר לבין מקום שקראו בו רק בי"ד באדר, לא הוגדר מראש, והוא על בסיס המנהגים שנהגו בכל מקום במשך השנים.

6. עזה

כאמור (לעיל פרק ח), הידיעה הראשונה על אודות מעמדה של עזה כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, היא על בסיס עדות שמיעה של הרב יששכר בן מרדכי ידיע בן סוסאן:

והמקומות שקורין בהם מגילה שני ימים מפני שספק אם עיירות הם
אם כרכים הם... ושמענו שכך נוהגים גם בעזה ובדמשק.¹¹⁸

הישוב היהודי בעזה התפרק והוא חודש בשנת תרמ"ב. לקראת פורים שאלו המתיישבים את הרב יעקב שאול אלישר, ששימש אז דיין בירושלים, מתי עליהם לקרוא מגילה:

והנה בפורים כבר שאלו מה יעשו בקריאת המגילה, והוריתי להם
שיקראו שתי ימים. הראשון בברכה והשני בלא ברכה, וכמו שכתב בס'
תיקון יששכר ז"ל בעד עזה.¹¹⁹

הרב אלישר הסתמך על השמועה שכתב הרב יששכר בן סוסאן. גם הוא כנראה לא בירר מה הבסיס לשמועה זו, והניח שאכן כך היה מנהגם של יהודי עזה בעבר. בשנת תרפ"ז הוסיף הרימ"ט את העיר עזה לרשימת הערים בלוח לארץ ישראל שיש לקרוא בהן מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.¹²⁰ לא ידוע לנו מדוע דווקא בשנה זו הוסיף הרימ"ט את העיר עזה, בעוד שהישוב היהודי כבר היה קיים כשהוא החל לפרסם את הלוח לארץ ישראל. מכל מקום מאותה שנה ובמשך כל השנים הבאות פרסם הרימ"ט בלוח לארץ ישראל את זמן מקרא מגילה בעזה, אף שהישוב היהודי התפרק בעקבות מאורעות תרפ"ט.¹²¹ בספר ארץ ישראל

118. הרב יששכר סוסאן, תיקון יששכר, ויניציאה של"ט, דף נט ע"ב. רבנים שחיו בדמשק ציינו שמנהגם לקרוא בשני הימים, ושכך כתוב בספר תיקון יששכר. הרב יהודה מסלתון, שו"ת שארית יהודה, קהיר תרח"ץ, או"ח סימנים ג-ד; רבי עזרא בן רבי אליהו הכהן מסלתון טראב, שו"ת מילי דעזרא, ירושלים תרפ"ד, או"ח סימן י, דף טו ע"ד.

119. הרב שאול אלישר, שו"ת שמחה לאיש, ירושלים תרנ"ג, סימן ה.

120. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ז, ירושלים תרפ"ו, עמ' 38.

121. בלוח לארץ ישראל לשנת תשי"ד, הכניס הרימ"ט את שם העיר עזה לתוך סוגריים. הרימ"ט, לוח

כתב הרימ"ט שבעזה יש לקרוא ב"ד ובט"ו באדר, מאחר שהיא מוחזקת מימים קדומים לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן.¹²² הוא לא נימק לאילו ימים קדומים כוונתו, ומי החזיק אותה ככזו.

במלחמת ששת הימים (תשכ"ז) כבש צה"ל את רצועת עזה. בתוך העיר עזה לא קמה שכונה יהודית. ברחבי העיר היו בסיסי צבא, וקמו ישובים חדשים ברצועת עזה – יישובי גוש קטיף. בתוך העיר עזה נמצא בית כנסת עתיק, ומדי פעם בפעם היו באות קבוצות מקרב תושבי גוש קטיף להתפלל במקום. הרב משה הררי פרסם את ספרו מקראי קודש על הלכות פורים בשנת תשמ"ט, וכתב שיש לקרוא מגילה בעזה ב"ד ובט"ו באדר וכפי שציין הרימ"ט. הוא הוסיף עוד:

וראוי שמתפללי בית הכנסת העתיק בעזה (מתיישבי מצפה עצמונה ושאר ישובי האזור), יחדשו מנהג זה (ויגיעו למקום כבר בעלות השחר של יום ט"ו).¹²³

הוא קרא לחדש בתוך העיר עזה את המנהג הקדום של מקרא מגילה בעזה ב"ד ובט"ו באדר, בהיות עזה עיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, אם כי לא ידוע לנו על היענות לקריאה זו.¹²⁴

הרב יעקב אריאל נשאל בשנת תש"ן ע"י חיילים ששרתו בעיר עזה אם עליהם לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. הרב אריאל שימש כראש ישיבת ההסדר בנוה דקלים בגוש קטיף, ונחשב לסמכות תורנית בכירה באזור. בתשובתו הניח הרב אריאל שהקהילות היהודיות שהיו בעזה במשך השנים נהגו מן הסתם לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. הוא לא הביא ראיות להנחה זו, אם כי הנחתו היתה נכונה. הוא הורה לחיילים המשרתים בעזה לקרוא מגילה ב"ד באדר בלבד בשל ארבע סיבות:

לארץ ישראל לשנת תשי"ד, ירושלים תשי"ג, עמ' 36. על עובדה זו העיר הרב שלמה יוסף זיון, סופרים וספרים, תל אביב תשי"ט, עמ' 358-359. כך נהג בנו ממשיכו הרב ניסן אהרון טיקוצנסקי. יוסף תבורי, "לוח דינים ומנהגים", עלי ספר, יט (תשס"א), עמ' 195-207, העיר עוד שבלוח לארץ ישראל לשנת תשנ"ב, חברון שכס ועזה עדיין היו נתונות בין סוגריים. רק בלוח לארץ ישראל לשנת תשנ"ו, ירושלים תשנ"ה, עמ' 45-46, הופיעה עזה כשהיא לא נתונה בין סוגריים.

122. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מד.

123. הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשמ"ט, עמ' 93. משפט זה מופיע גם במהדורת ספרו המורחב שיצא בשנת תשע"א, עמ' 121 בהע' עח, אף שישוּבי המועצה האזורית חבל עזה-יישובי גוש קטיף, חרבו בקיץ תשס"ה עם ביצוע תכנית ההתנתקות, כפי שהוא מזכיר בעצמו בהע' עה.

124. בעבר הייתי תושב נווה דקלים בגוש קטיף ת"ו (בשנים תשנ"ב-תשס"ה). התעניינתי אצל כמה חברים מותיקי גוש קטיף אם ידוע להם על מקרא מגילה בט"ו באדר בבית הכנסת העתיק בעזה, ואיש לא זכר שנעשתה פעילות כזאת.

- א. לא ידוע בוודאות היכן היתה עזה מימות יב"ן.
- ב. ספק אם היא היתה מוקפת חומה. היא היתה אחת מערי סרני פלשתים, וסביר להניח שהיתה מוק"ח, אך הדבר תלוי היכן היה מיקומה של העיר. אם העיר העתיקה סמוכה לים, יתכן ש"ימה חומתה" (מגילה ה ע"ב), כמו שדנו תנאים על מעמדה של העיר טבריה, אך אם היא היתה רחוקה מהים, יתכן שהיתה מוק"ח.
- ג. בערים מסופקות קוראים מגילה בי"ד ובט"ו באדר רק בעיר עצמה, ולא בסמוך ונראה להם. על אף שעזה גדולה וצפופה, אין להחשיב את כולה כעיר אחת לעניין זה.
- ד. בעיר עזה אין ישוב יהודי. החיילים הנמצאים בה אינם קבועים ומתחלפים לפי הצורך.¹²⁵

הרב אריאל הבחין גם בין מקרא מגילה בירושלים החדשה, ששם קראו כל השנים בט"ו באדר בלבד, לבין קריאה בעיר עזה. בירושלים היתה מסורת ותיקה ורצופה על אודות היות העיר מוק"ח מימות יב"ן, ועל כן גם כשהעיר העתיקה היתה בידי גויים בין השנים תש"ח-תשכ"ז, קראו מגילה בט"ו באדר בלבד בעיר החדשה. בעוד שלא ידוע לנו על מיקומה הוודאי של העיר עזה מימות יב"ן, ויתכן שבמקום שבו נמצאת עזה העתיקה גרים גויים.¹²⁶

הרב אריאל הוסיף עוד שחיילים המשרתים במקום, אינם קהילה קבועה ובוודאי אין עשרה בטלנים ביניהם, והם באו למקום לאחר כמה עשרות שנים שהקהילה היהודית חרבה, ואין הם משועבדים למנהגי הקהילות היהודיות שהיו במקום. הטיעון שאין מדובר בקהילה קבועה אלא בחיילים מתחלפים, ומשום כך עליהם לקרוא בי"ד באדר בלבד, טיעון זה אינו ברור. זמן מקרא מגילה נקבע על בסיס הגדרת המקום כעיר מוק"ח מימות יב"ן או שיש ספק אם היא כזאת, ולא על בסיס הגרים בה בקביעות או בארעיות.

הרב שמעון בירן שימש כרב הישוב כפר דרום בגוש קטיף. בחודש אדר תשנ"ב הוא שירת במילואים במחנה 'אל קובה' בעזה, שהיה ממוקם על גבעה שממנה ראו את כל העיר עזה. הוא עסק בשאלת זמן מקרא מגילה במקום.¹²⁷ הוא הניח

125. הרב יעקב אריאל, שו"ת באהלה של תורה, חלק ב, כפר דרום תש"ס, סימן קד.

126. תל חרובה הוא תל עזה, ונמצא במרחק של כ-5 ק"מ מחוף הים בחלקה הצפוני מזרחי של העיר. במקום נמצאו שרידי חומה קדומה שהחוקרים תיארו אותה לימות כניסת הפלשתים לארץ. ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), חלק ג, ירושלים תשנ"ב, עמ' 1161-1165.

127. הרב שמעון בירן הי"ד סיכם לעצמו דברים במחברת, ואחרי שירות המילואים הדפיסם, ונראה

שעזה היתה עיר מוק"ח מימות יב"ן בשל אזכורה בספר יהושע, ובאזור שבו נמצאת העיר עזה המוכרת, היתה גם העיר הקדומה. הוא ניסה לברר אצל צאצאי משפחת אלקיים שגרו בעבר בעזה, מה ידוע להם על מנהג עזה באשר לזמן מקרא מגילה, אך לדבריו הוא לא העלה דבר. הוא עסק בקצרה בעמדות הפוסקים על אודות מקרא מגילה בעיר שאין בה עשרה בטלנים, וכן במעמד עיר הסמוכה לכוך שחרב, ובתמצות עמדות שונות באשר לזמן מקרא מגילה בעיר שיש ספק אם היא מימות יב"ן. נטיית לבו היתה כעמדת הפוסקים שבעיר שיש ספק אם היא

מוק"ח מימות יב"ן – יש לקרוא מגילה בעזה בי"ד ובט"ו באדר – "ואם נחמיר לקיים יומיים יצאנו מידי כל ספק". הוא סיים את מאמרו בקריאתו של הרב משה הררי לאותם מתפללים שיבואו לבית הכנסת העתיק בעזה, לחדש את מנהג עזה הוותיק, ולקרוא מגילה בעזה בי"ד באדר בברכה, וביום ט"ו באדר ללא ברכה.

לרב בירן לא הפריעה העובדה שאין קהילה יהודית קבועה בעזה, והתייחסותו היא למנהג קריאת מגילה שהיה נהוג בעזה בשל המסורת על היותה עיר שיש ספק

שהוא הכין מאמר מסודר בעניין, אם כי הוא לא פורסם. בסיכומו של דבר, הרב בירן שוחרר לחופשה בפורים, והיה בביתו בכפר דרום. קצת למעלה מחודשיים מאז אותו פורים, בכ"ה באייר תשנ"ב, נרצח הרב בירן הי"ד בידי מחבל בפתח הישוב כפר דרום. את מאמרו המוכן לדפוס, ואת המידע על אודות הרקע לכתיבתו, קיבלתי ממיכל, אשתו-אלמנתו, ביום ב' באייר תשע"א. תודתי הרבה נתונה לה.

זמן קריאת מגילה בעזה

בס"ד _____ עמוד: 1

קובץ: פורטמעה. דימקט: חגי'20.

זמן קריאת מגילה בעזה

פתיחה

המשרת במילואים במחנה "אל קובה" נמא על אבעה השלסט על העיר עזה, וזופה על כולה, יש לגבנה זו דין של סמוך ולפחות של "נראה" לעזה (על דין סמוך עיין בין השאר תחומין א' עמוד 113. על שעוד בראה - עם עמ' 115. על שניהם - תחומין ט' עמ' 349, תחומין קכ"א/ג, הררי עמוד 82 ובהערותיו). העיר עזה מוזכרת כמה פעמים בספר יהושע, ועל כן יש להניח סבירות שהיתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון (עיין תחומין א' עמוד 109-110 על עיר יהושע המוזכרת אי הווי מוקפת חומה).
האם יש לקרוא בה בט"ו או גם בי"ד וגם בט"ו או רק בי"ד?

ייעוין באריכות מאמרו של הרב אורטנר בתחומין ט'. ושם סיכם הלכות של עיר מסופקת. וביום ט"ו קורא מגילה בלי ברכה, אך אין קוראים בתורה, ואפשר לומר על הניסים, ומשכוח מנות, מתנות לאבינו'ים, סעודת פורים - חייב. אסור במלאכה ולבשים בגדי יו"ט.

כירוד שנעשה עם נכים של משפחת אלקיים, משרדי הקהילה בעזה שנחרבה בתפיסת בימי המאורעות לא העלה דבר (מרכזי אלקיים - 03-353835; השופט שלמה אלקיים: 03-450940, עבודה: 0650161).

עשרה בטלנים בעיר מוקפת חומה

האם צריך שיהיו עשרה בטלנים בעיר מוקפת חומה (כמוכן בעזה אין כרגע כאלו)?
כדא בערך ח"א/ח"א ספק כרוב ראשונים, שאין צורך בעשרה בטלנים כדי לקרוא בכרך בט"ו.
אך במ"ב ס"ק ב' פסק לחשוב לדעת אותם הראשונים הסובבים שבאין י' בטלנים קורים בי"ד.
אך יואל אליצור (תחומין א' עמ' 117) טוען שהרמב"ן הוא דעת יחיד, ולא כמו המ"ב שמנה מספר ראשונים שסוברים כך, וכן פסק חזו"א.
זה לגבי העיר עצמה.

סמוך לכרך המיושב גויים

ירושלמי פ"א ה"א:
"חרב הכרך ונעשה של גויים - איתא חמי בו אין קורין ובהוצה לו קורין".
פירש הריטב"א פירוש שני, וזגדיא (תרפ"ח) בפי' הראשון - משמע מתוך אמרא זו סמוך ונראה של כרך שנעשה של גויים - וודאי קורא. וכן בפירוש שני בגר"א. וכן פסק החזון איש.
ועל פי זה, קראו ביו"ט שבה בירושלים בט"ו, כפי פסיקת כל גדולי ירושלים ורב זמן מלמד - תחומין א' עמ' 130. ועי"ש חידושו בענין כרך שחרב אך הסמוך לו לא חרב, כך מציאות בירושלים עד תשכ"ז, אך לא בעזה שחרבה מישוב ירוזי. הן בה והן בסמוך לה. אמנם עם עמוד 132 מסיק שאם יזדמנו לכרך בט"ו ויקראו בו - גם בסמוך לו - קראו. וכפי"ז אם נתנו הוראה לחיליים בעזר לקרוא בט"ו - יקראו גם בעלי מונטר" בט"ו. וכן כותב יואל אליצור סברה (תחומין א' עמוד 116) שכבר הורו מעשה בענין זה, כאשר במש"י שנים קראו בירושלים בט"ו, למרות שהעיר העתיקה היתה כבושה בידי הירדנים.

הרב שמעון בירן - זמן קריאת מגילה בעזה

אם היא מוקפת חומה מימות יב"ן. הוא לא התעניין היכן נמצאת העיר העתיקה, והנחתו היא שהעיר העתיקה נמצאת היכן שהוא בשטח העיר עזה המוכרת.

מעמדה של העיר עזה – אם היא מוגדרת כמקום שיש ספק על היותו מוק"ח מימות יב"ן או שמעמדה כמקום פרוז, עלה גם בהקשר לזמן מקרא מגילה בישוב נצרים שהוקם במרכז רצועת עזה, וממנו ראו את העיר עזה. הישוב נצרים הוקם בי"ד באדר, פורים תשל"ב, כהיאחזות נח"ל. לאחר אזרוח המקום, התיישב במקום גרעין של מתיישבים שומרי תורה ומצוות. הם קראו מגילה בי"ד באדר.

הרב משה הררי כתב בשנת תשנ"ד שהוא שאל כמה רבנים מדוע אין להורות לתושבי נצרים לקרוא גם בט"ו באדר, הלא מנצרים ניתן לראות את פרוורי עזה. הרב שאול ישראלי אמר לו שהוא התלבט אם יש מקום כלל להגדיר את עזה כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, וכן אין בעזה עשרה בטלנים, אם כי דרישה זו היא עמדת מיעוט.¹²⁸ הרב מרדכי אליהו השיב לו שאין דין סמוך ונראה למקום מסופק, וכדברי החיד"א, ושלא כדברי החזון איש. הוא גם שאל את הרב אביגדור נבנצל, והוא השיב לו שהדבר תלוי במחלוקת החיד"א והחזון איש אם יש דין סמוך ונראה לעיר מסופקת, "ולמ"ד שיש לו דין ספק הרי צריכים לקרוא בנצרים גם ביום ט"ו ובלי ברכה".¹²⁹ ההנחה התבססה על העובדה שבין נצרים לעיר עזה העתיקה היה רצף אורבאני. כך כתב הרב נבנצל עצמו לאחר כמה שנים:

הישוב נצרים הסמוך ונראה לעזה, כבר דנו אם לקרוא בט"ו, או כיון שעזה עצמה מהערים המסופקות כדעת פאת השולחן סי' ג, טו, יש לקרוא רק בי"ד כדעת הביאור הלכה [בסימן תרפח] בסעיף ב ד"ה או. אבל לפי החזון איש אף מקומות סמוכים בכלל הספק. אם כן הישובים הסמוכים לעזה יחזרו לקרוא בט"ו. ועוד יש להסתפק בזה מהטעם שהיום אין י' בטלנים בעזה.¹³⁰

ניתן לראות בדבריו קריאה לתושבי נצרים לנהוג כהנהגת החזון איש ולקרוא מגילה גם בט"ו באדר בשל הרצף האורבאני מנצרים לעזה.

בשיחה שקיימתי עם חברים שגרו בישוב נצרים ת"ו נאמר לי שבישוב נצרים נהגו לקרוא רק בי"ד באדר.

סיכום: המסורת של יהודי עזה היתה שמעמדה של עזה היא כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, וקראו בה מגילה בי"ד ובט"ו באדר. לאחר מלחמת

128. הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 104.

129. הרב אביגדור נבנצל, מובא אצל: הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 105.

130. הרב אביגדור נבנצל, ביצחק יקרא, סביב המשנה ברורה, חלק ו, ירושלים תשס"ד, עמ' קנב.

ששת הימים לא חודשה ההתיישבות היהודית בעיר עזה, ובישוב נצרים שהיה הקרוב ביותר לעיר עזה קראו בי"ד באדר בלבד. הוקמו בסיסי צבא בעיר עזה, והערכתנו היא שרוב החיילים ששרתו במקום נהגו לקרוא בי"ד באדר בלבד מאחר שהדיונים על אודות מעמדה של העיר עזה לעניין מקרא מגילה, והאפשרות לקרוא בה גם בט"ו באדר כנהוג בעיר מסופקת, אינם ידועים לרבים.

7. יהוד-מושבה

פתח תקווה הוקמה בשנת תרל"ח. היא נעזבה בשנת תרמ"ב, והמתיישבים הקימו מושבה חקלאית בשולי הכפר הערבי יהודייה, שהיה בעמק לוד. למושבה החדשה הם קראו יהוד, על שם העיר יהוד הנזכרת בספר יהושע (יט, מה). הם הניחו שהערבים קראו לכפרם בשם הדומה למקום הנזכר במקרא, וכנראה שבאזור זה עמדה העיר יהוד הנזכרת במקרא. בשנת תרמ"ד התמנה הרב אהרן אורלאנסקי כרבה של המושבה יהוד. הוא פנה לרבנים מירושלים בשאלה על מקרא מגילה ביהוד:

לכבוד גאוני חכמי ירושלים

באשר ימי הפורים ממשמשין ובאים על כן נחוץ לנו לידע זמן קריאת המגילה, מחמת שבפה מקום ישיבתנו לצד דרומית יש שני מקומות כפר אונו ולוד והם מוק"ח מימות יב"ן כמבואר בחז"ל, וזמן קריאתם בט"ו כמבואר בכפתור ופרח ובפאת השולחן, ולוד למקום ישיבתנו נראית למי שיש לו ראייה טובה ואינו סמוך... כפר אונו הוא נראה וסמוך כי מדדנו מהחפירה שסביב ישיבתנו... אך זה הספק יפול לנו אם זה המוזכר בחז"ל או לא... כמו כן לענין כפר אונו כיון שאונו מהמוקפות חומה אך הספק אם זה האונו או לא, מחויב לקרות ג"כ שני הימים בברכה אך שהפוסקים אינם אומרים כן אבל באמת נראה שזה אונו ממש, כי סוף כתובות (קיא ע"ב) איתא שמהלך מאונו ללוד תלתא מילין, ואפילו שכעת קצת מעט יותר לערך רבע שעה אין זה טענה מחמת שנסתתם הדרכים... ע"כ נבקש ממעכ"ת הגאונים לחפוש על הענין הזה ולהודיעני תשובה ברורה איך להתנהג בקריאת המגילה ובקריאת התורה אם בט"ו או בשני הימים, וג"כ אם נדון בזה כבכל הספיקות שהראשון בברכה והשני בלא ברכה ובלא קריאת התורה או לעשות ט"ו עיקר.¹³¹

131. הרב אהרון אורלאנסקי, תקות אהרון, ירושלים תרע"ג, סימן ה. מכתב זה פורסם גם בחוברת המאסף, ניסן תרע"ג, דף ה, ע"א-ע"ב. מכתב זה הודפס גם בספר הזכרון לרבה של זכרון יעקב, הרב יקותיאל עזריאלי: זכרון יקותיאל – קובץ חידושי תורה, זכרון יעקב תשנ"ה, עמ' לה-לו. הרב אהרון אורלאנסקי היה זקנה של הרבנית עזריאלי.

אין תאריך במכתבו זה של הרב אורלאנסקי, והוא לא כתב במפורש ששאלתו היא על זמן מקרא מגילה ביהוד. הוא כתב באופן כללי שהשאלה היא על זמן מקרא מגילה: "במקום ישיבתנו". לקמן נציין דברים בשם בנו שכתב שאכן המקום המדובר הוא יהוד.¹³² הרב אורלאנסקי טען שהמושבה יהוד סמוכה לאונו וללוד. איננו יודעים היכן הוא זיהה את לוד ואת אונו העתיקות. יתכן שהוא התכוון לעיר לוד החדשה והניח שהיא נמצאת באזור לוד הקדומה, ואת אונו הוא זיהה עם הכפר עאנה שישבו בו ערבים.¹³³ מכל מקום ספקו של הרב אורלאנסקי היה האם לקרוא רק בט"ו באדר או האם לקרוא גם בי"ד וגם בט"ו באדר.

הרב אורלאנסקי לא כתב למי מרבני ירושלים הוא פנה. מכתבים אחרים בספר מופנים לרב יהושע לייב דיסקין ולרב שמואל סלנט, וסביר להניח שגם מכתב זה הופנה אליהם. לא ידוע לנו אם אותם חכמי ירושלים השיבו לו.

הרב אהרון אורלאנסקי נפטר בשנת תר"ע. לאחר פטירתו כינס בנו הרב אברהם יעקב אורלאנסקי, את מכתבו זה יחד עם מכתבים ותשובות אחרות, בספר – תקות אהרון. בשולי המכתב בעניין קריאת מגילה במושבה יהוד, הוא הוסיף:

מאחר שאין יושבין ישראלים בכרך המוקף חומה, או גם בהעיר הסמוכה לה, בטל דין ט"ו וקורין בי"ד כשאר עיירות שאינן מוקפות ע"ש. ואם כן גם בהא דחקר אמ"ו זלה"ה במושב יאודי' שסמוכה בעיירות המוקפות, מאחר שבעיירות האלו לא נמצא שם אז ישראלים.¹³⁴

לדברי הרב אברהם יעקב אורלאנסקי, התשובה לשאלתו של אביו פשוטה. יהודים לא יושבים באונו ובלוד, אזי גם במקום סמוך אין קוראים בט"ו באדר אלא בי"ד באדר בלבד. הוא רמז לסוגיה בירושלמי (מגילה א, א) שממנה ניתן ללמוד דין זה.

132. הרב שלמה זלמן גרוסמן, "בירור בענין זמן פורים בעיר אלעד", אלעד תשע"א, עמ' ט-י, הביא את תשובת הרב אורלאנסקי, וכתב שהשאלה היתה על זמן מקרא מגילה בפתח תקוה. אין זה נכון. השאלה היתה על זמן מקרא מגילה במושבה יהודיה.

133. אונו מזוהה עם הכפר הערבי עאנה, ששרידיו נמצאים כיום במזרח העיר אור יהודה. ראה: יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט, עמ' 139, 162-164, 425. ראה עוד: עקיבא מרדכי פרידמן, "אונו – ידיעות חשובות מכתבי הגניזה הקהירית", בין ירקון ואילון (עורך: ד' גרוסמן), רמת גן תשמ"ג, עמ' 73-86, שציין את אזכורי אונו בחז"ל ושהיא מיוחסת כעיר מוק"ח מימות יב"ן. הכפר עאנה היה קיים עד מלחמת העצמאות בשנת תש"ח. על אדמותיו החקלאיות של הכפר הוקמו במשך השנים הישובים: יהוד, נוה מונסון, יגל, אחיעזר, גני יהודה, וקריית אונו. במזרח אור יהודה, בשכונת נוה רבין, עומדים על תלם כמה בתים מן הכפר ומרכז מסחרי שעליו מתנוסס השלט "כפר עאנה".

134. הרב אהרון אורלאנסקי, תקות אהרון, ירושלים תרע"ג, סימן ה.

הרב אברהם יעקב אורלאנסקי שלח את הספר לראי"ה קוק. בי"א בכסלו תרע"ג השיב לו הראי"ה קוק מכתב. במכתב שיבח הראי"ה קוק את הוצאת הספר, והתייחס בהרחבה רבה לכתוב בכמה סימנים בו. הוא התייחס גם לכתוב בסימן ה' על אודות זמן מקרא מגילה במושב יהודיה (יהוד). תשובתו של הראי"ה קוק עסקה בזיהוי שם המקום:

לסי' ה' בקונטרס תקות אהרון – יש לומר שהשם כפר אוננו מורה שאינה אוננו גופה, וכחילוק שבין כפר לודים ללוד בריש גיטין (משנה גיטין א, א), וכה"ג במכות י ע"א גבי חברון ופרהוותא. ומי יודע כמה התפשטו הכפרים הסמוכים לאוננו עד שנחוש משום סמוך לכפר אוננו. וחוף מזה כבר העיר בטורי אבן (מגילה ד ע"א) דעל כרחק תרי אוננו הוי, חד דיהודה וחד דשאר ארצות ע"פ סוגיה דערכין לב ע"א. ולרבא אוננו דבנימין לאו מוקפת חומה היא (ערכין לב ע"ב), ודין דהיא סמוכה ללוד דבנימין היא, כדפרש"י בסוגיין דמגילה ד ע"א (ד"ה לוד). וראוי לומר כרבא לגבי ר' יהושע בן לוי דהא בתרא הוא, ובפרט דשם (ערכין שם) אביי רבא הוא דפליגי בזה, וראוי להיות הלכה כרבא.¹³⁵

העובדה ששם המקום באותה עת היה כפר אוננו ולא אוננו, שימשה סיבה מספקת בעיני הראי"ה קוק לערער על זיהוי המקום כאוננו הנזכרת כעיר מוק"ח מימות יב"ן, מה גם שיתכן שהיו שני מקומות שנקראו אוננו – ביהודה ובבנימין, ולדברי רבא (ערכין לב ע"ב) אוננו שבבנימין לא היתה מוק"ח מימות יב"ן. אך יש סבירות רבה שהערבים זיהו את המקום כאוננו הקדומה, אך הם קראו למקום כפר אוננו, בשל אופיו החקלאי של הישוב שהקימו.

בהמשך המכתב העיר הראי"ה קוק שיש מקום לסמוך על הסוברים שמקום מוק"ח שחרב ואין יהודים שיושבים בו, בטל לגביו דין סמוך ונראה, ומה גם שיש הסוברים שכך שאין בו עשרה בטלנים נידון ככפר "משמע דלגמרי דינו ככפר, ואין לחייב גם סמוך ונראה". הראי"ה קוק לא התמודד עם העובדה שמלבד היות המקום סמוך לאוננו, ניתן לראות ממנו גם את לוד.

תשובה זו מבטאת היטב את אי הנוחות שלו מהניסיונות להטיל ספקות על מקומות שמא הם מיוחסים כמוק"ח מימות יב"ן, וכדבריו באיגרת לרימ"ט: "איני מוצא לי חומר לספק להוציא מידי רובא דעלמא".¹³⁶

הרימ"ט כתב בשנת תשט"ו שיש לזהות את יהודיה עם העיר 'יהוד' שנזכרת בספר יהושע בנחלת שבט דן (יהושע יט, מה), אך לדבריו: "כל זמן שלא הוחזקו שהן

135. הראי"ה קוק, אגרות הראי"ה, חלק ב, ירושלים תשכ"ב, עמ' קה.

136. הראי"ה קוק, שם עמ' עה.

הן שאנו מיחסים אותן למקומותיהן, אין לנו להחזיקן מעצמנו, ואין צריך לקרוא בהן גם בט"ו". הוא ציין שביהודיה ובעיירות עתיקות אחרות "נוהגים בהן מעת הווסדן זה יותר משישים שנה – רק בי"ד, והוא מהאי טעמא שאמרנו".¹³⁷

בשנת תשנ"ז כתב הרב שריה דבליצקי שהצדק עם הרימ"ט. לדבריו, במושבה יהוד התגורר הרב מרדכי גימפל יפה, והוא לא קרא מגילה גם בט"ו באדר.¹³⁸ אכן, הרב מרדכי גימפל יפה התגורר זמן קצר במושבה יהוד (בשנים תרמ"ח-תרנ"ב), עד פטירתו. אמנם, לא ברור לנו אם הרב דבליצקי ידע בוודאות שהרב מרדכי גימפל יפה לא קרא שם מגילה גם בט"ו באדר, או שהוא הניח זאת כהנחה, מפני שלו היה הרב מרדכי גימפל יפה קורא במושבה יהוד גם בט"ו באדר אזי היה להניח שהדבר היה ידוע ומפורסם.

בשנת תשס"ד הגיב הרב יוסף שני על דברי הרב דבליצקי:

הישוב יהוד הוא וכל הסמוך לו וכל הנראה עמו חייבים לעשות יומים מספק. ומה שלא עשו עד היום כן אינה ראייה ואפילו אם גרו בה תלמידי חכמים, דאפשר דלאו אדעתיהו ענין מחקר הארץ.¹³⁹

לדבריו, מקומות אלו סמוכים ללוד ואונו העתיקות ועל כן יש לקרוא בהן בי"ד ובט"ו באדר. לא ברור אם הרב יוסף שני הבחין בין המושבה יהודיה לבין העיר יהוד המוכרת שקמה בשנת תש"ח במקום אחר. כאמור, לא ידוע לנו מה נהג הרב מרדכי גימפל יפה במושבה יהוד. גם אם הוא קרא מגילה רק בי"ד באדר, אין זה מפני שלא ידע על אודות מחקר הארץ. הרב יפה עסק רבות בהלכות ארץ ישראל ובמצוות התלויות בארץ, ונחשב לאחד המומחים בתחום. הוא היה מהפעילים הגדולים של תנועת חובבי ציון. הוא בחר להתגורר בארץ ישראל במושבה חקלאית חדשה, ולא בירושלים במקום של ישיבות ותלמידי חכמים, בשל חיבתו הגדולה לארץ.¹⁴⁰

סיכום: הרב אורלאנסקי שעורר את השאלה אודות זמן מקרא מגילה במושבה יהוד התלבט האם זמן הקריאה בה הוא בט"ו באדר או בי"ד ובט"ו באדר, ונראה שהוא מאד רצה לקרוא רק בט"ו באדר. היה ברור לו שהמקום אותו הוא זיהה כאונו המקראית היא העיר המוק"ח מימות יב"ן. אך לא ידוע לנו מה הנהיג הרב

137. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מו.

138. הרב שריה דבליצקי, ספר האגרת הזאת, בני ברק תשנ"ז, עמ' 25.

139. הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה, עמ' רפה.

140. על הרב מרדכי גימפל יפה ופעילותו למען ישוב הארץ ועיסוקו בהלכות המצוות התלויות בה, ראה את דברי ההספד שכתב עליו הרב צבי יהודה הכהן קוק, "הגאון ר' מרדכי גימפל", לנתיבות ישראל, חלק ב, ירושלים תשל"ט, עמ' יא-יד.

אורלאנסקי במושבה. רבנים עסקו בענין לאחר שהמושבה התפרקה, והדיון הוא תיאורטי לחלוטין. הם פסקו שבמושבה יהוד היה צריך לקרוא בי"ד באדר בלבד.

8. לוד

1.8. מחלוקת שהוכרעה: מקרא מגילה בי"ד באדר בלבד

לוד כבר נזכרת במשנה כעיר מוק"ח מימות יב"ן ושיש לקרוא בה מגילה בט"ו באדר בלבד (לעיל פרק ח). לאחר תקופת התנאים אין כמעט התיישבות יהודית בעיר לוד.¹⁴¹ בשנת תרמ"ה התיישבה קבוצת יהודים בעיר לוד.¹⁴² קבוצה גדולה עזבה את העיר לאחר פרעות תרפ"א, ואחר כך לאחר פרעות תרצ"ו.¹⁴³ הרב יהושע צבי מיכל שפירא (נפטר בשנת תרס"ו), נשאל על זמן מקרא מגילה בלוד. הוא התייעץ בדבר עם רבה של ירושלים, הרב שמואל סלנט (נפטר בשנת תרס"ט):

אמר לי הרב הגאון הגדול רבי שמואל סלנט שליט"א על דבר הישוב שנתחדש עתה בלוד, ששאלו כיצד יתנהגו בקריאת המגילה. ואמר ע"פ ידיעה מספר הרב ר' יהוסף שווארץ ז"ל, שכמה פעמים נחרבו שם המקומות, ולוד הנבנה מחדש אינה לוד הישנה... עכת"ד. ולענ"ד יש לדון טובא, דהרי זכיון שעל כל פנים בזה המקום או קרוב לו היה לוד הישנה הלא יש להסתפק אולי זה המקום שנתיישבו עתה, הוא מקום לוד הישנה, ויש לומר דהוי כקבוע דעל כל פנים היה בסביבה זו.¹⁴⁴

הרב שמואל סלנט סבר שבהתיישבות החדשה בלוד יש לקרוא מגילה בי"ד באדר מאחר שאין ידוע אם הישוב היהודי החדש נמצא במקום לוד העתיקה. ואילו הרב יהושע צבי מיכל שפירא סבר כנראה שיש לקרוא בלוד גם בט"ו באדר מאחר שבכל מקרה היהודים יושבים באזור העיר העתיקה. אין בידינו מידע כיצד נהגו תושבי לוד, אם נשמעו לדברי הרב סלנט או לדברי הרב שפירא.

הרימ"ט פרסם בלוח לארץ ישראל לשנת תרע"ו, שבלוד יש לקרוא בי"ד ובט"ו

141. הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן, ירושלים תשכ"ח, פרק ג, טו, כתב שיש לקרוא בלוד בט"ו באדר, אך הוא העתיק את דברי הכפתור ופרח פרק ח, ולא מפני שהוא התייחס להתנהלות או הנהגה ידועה לו בלוד באותם ימים. הרב נתן אורטנר, רב העיר לוד, סקר בתשובה מקיפה את הדיון על אודות מעמדה של העיר לוד וזמן מקרא מגילה בה. ראה: הרב נתן אורטנר, "קונטרס פורים בעיר לוד", שו"ת יד נתן, חלק ב, לוד תשנ"ט, סימן ל.

142. אברהם לונץ, לוח לארץ ישראל תרנ"ה, עמ' יט, כתב שבלוד גרים 14 יהודים.

143. אורה וקרט, לוד – גיאוגרפיה היסטורית, לוד תשל"ז, עמ' 111.

144. הרב יהושע צבי מיכל שפירא, שו"ת ציץ הקדש, ירושלים תר"פ, סימן נג, ד.

אדר.¹⁴⁵ עמדה זו לא תאמה את עמדת הרב שמואל סלנט. הרימ"ט לא פרסם דבר בעניין לוד בלוח לארץ ישראל עד אז, ויתכן שהסיבה היא שהרב שמואל סלנט היה סב אשתו, ואולי הוא לא רצה לחלוק עליו בעניין זה בחייו, והמתין עם פרסום עמדתו שנים מספר. מכל מקום גם בעקבות דברי הרימ"ט לא ידוע לנו אם הרימ"ט כתב זאת מפני שידע שכך מנהגם של תושבי לוד, או שפרסם את שראוי להיות ע"פ דעתו.

כאמור, הישוב היהודי בלוד התפרק לחלוטין עם פרעות תרצ"ו, ויהודים שבו להתגורר בלוד לאחר מלחמת השחרור עם כיבוש העיר (תש"ח). הרימ"ט המשיך לפרסם בכל השנים שבלוד יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר. בספר ארץ ישראל שהוציא הרימ"ט בשנת תשט"ו, הוא כתב שלוד מוחזקת מימים קדומים לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, ולכן יש לקרוא בה בי"ד ובט"ו באדר.¹⁴⁶ בשנת תשכ"ב כתב הרב אליעזר בריזל קונטרס על אודות זמן מקרא מגילה בירושלים ובלוד, ולדבריו בלוד המתחדשת יש לקרוא בט"ו באדר בלבד. ההוראה לקרוא בי"ד ובט"ו באדר היתה לזמנו בלבד:

הישוב החדש היה במקום מצומצם מאד, והיה יותר מסתבר שאיננו על מקום לוד הישנה. רק משום ספק אולי הוא קרוב וסמוך לכרך לוד, לכן החליטו לנהוג לקרות בשני הימים. אשר לא כן היום, אשר כל שטח לוד עם כל סביבות הם בגבולנו, ואלפים ותושבים מאחינו בית ישראל גרים בכל סביבותיו, לא יתכן בשום אופן לומר שבכל שטח לוד העתיקה אין שום יהודי דר שם.¹⁴⁷

לא ברור מדבריו למי הוא התכוון ש"החליטו לקרות בשני הימים", אם כוונתו לתושבי לוד שגרו במקום עד שנת תרצ"ו שקראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר, או שכוונתו לרבנים שהורו כך, כרב צבי מיכל שפירא והרימ"ט. הוא סיפר שהוא סייר בלוד העתיקה, וראה שמיקומה תואם לתיאוריו של הכפתור ופרח (פרק יא), ואף אימת את הדברים עם גוי יליד לוד בן למשפחה שגרה כמה דורות בלוד. מסקנתו היתה:

לכן לפי דעתי כל דרי לוד וסביבות הם נמצאים בשטח היקף חומה של ימות יב"ן. והלכה למעשה כבר הורה זקן הוראה שליט"א מודפס בראש הספר בהסכמה שלו, לקרות המגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו בלי ברכה.¹⁴⁸

145. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרע"ו, ירושלים תרע"ה, עמ' 30-31.

146. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מה.

147. הרב אלעזר בריזל, כרכין המוקפין חומה, ירושלים תשכ"ב, עמ' מב.

148. הרב אלעזר בריזל, שם, עמ' מג-מו.

הוא אישית סבר שתושבי לוד גרו בתוך עיר מוק"ח, אך הוא קיבל את הפסיקה ההלכתית שבלוד יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר. כוונתו לפסיקה של הרב ישראל זאב מינצברג, שהיה חבר הבד"ץ של העדה החרדית, שכתב לתושבי לוד כך:

אל אחינו בית ישראל תושבי בסביבת לוד. כבר ניתנה הוראה מזמן לקרות בשני הימים, וכל שכן היום שדרים מאחינו בית ישראל בתוך לוד העתיק, עליהם לדקדק ביותר. וגם השכונות הסמוכין יזהרו מאד בזה. ואף שלעירות הספקות יש מחלוקת אם נותנים להם דין סמוך ונראה, מ"מ בנידון דידן ספק גדול על שטח של עצמן, אולי הם בתוך היקף חומה של יב"ן.

באתי על החתום יום כ' שבט תשכ"ב, ישראל זאב מינצברג¹⁴⁹

מלבד מכתב זה, לקראת פורים תשכ"ב פרסם הרב מינצברג, יחד עם רבני לוד, הרב יצחק אבו חצירה והרב אברהם קוטנר, מכתב לתושבי לוד ובו הורו להם לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. עיקר המכתב דומה לדברים שהובאו לעיל בשם הרב מינצברג, אלא ששם הם ביארו עוד שרק בירושלים קוראים בט"ו באדר, ולוד "נבחרה בשם משנה לירושלים כמפורש בפסיקתא רבתי דרב כהנא פרשה ח", ויש להמשיך את הנוהג שהתקבל בעבר שבלוד קוראים מגילה בשני הימים בשל העובדה שלוד נמצאת במקומה העתיק.¹⁵⁰ לימים העיד הרב נתן אורטנר, רבה של לוד, שהרב אלעזר בריזל העיד בפניו שהרב מינצברג אמר לו: "שאם היה בידינו כח, היינו צריכים לומר שבלוד יקראו בט"ו בלבד ובברכה".¹⁵¹ לא ברור למה חשב הרב מינצברג שאין בידו ובידי רבנים אחרים לקבוע שבלוד יקראו רק בט"ו באדר אם היה להם ברור שלוד החדשה נמצאת על מקומה של לוד הקדומה.

הרב יוסף שלום אלישיב

בשנת תשל"ו שאל רבה האשכנזי של לוד, הרב נתן אורטנר, את הרב יוסף שלום אלישיב על מעמדה של לוד כעיר מוק"ח ועל זמן מקרא מגילה בה. הרב אלישיב השיב לו שבלוד יש לקרוא בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה "וכן הוא המנהג, ועיין בלוח לארץ ישראל להגרמ"ט".¹⁵² הרב אלישיב הסתמך על

149. הרב ישראל זאב מינצברג, בהסכמה לספרו של הרב אלעזר בריזל, שם עמ' ג.

150. הרב נתן אורטנר, "פורים בעיר לוד", תחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 366.

151. שם בעמ' 344.

152. הרב שלום יוסף אלישיב, "ימי הפורים בלוד" קובץ תשובות, חלק א, ירושלים תש"ס, סימן סט.

תשובתו של הרב יוסף שלום אלישיב מופיעה גם בתחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 365.

דברי הרימ"ט, אך כאמור לא ברור אם הרימ"ט פסק שכך ראוי לנהוג בלוד, או שתיאר מנהג קיים.

סיכום: לרב מינצברג, לרב בריזל ולרב אורטנר היה ברור שלוד החדשה נמצאת על מקומה של לוד המוק"ח מימות יב"ן ויש לקרוא בלוד רק בט"ו באדר, אך לא היה להם את האומץ והעוז להורות לציבור לקרוא מגילה רק בט"ו באדר כמו בירושלים. הם הורו לקרוא בי"ד ובט"ו באדר כמו בעיר מסופקת על אף שלא היה להם ספק על אודות לוד.

2.8. בית קברות עתיק וממצאים ארכיאולוגיים

בשנת תשמ"ב סללו כביש באזור לוד, ובמהלך העבודות נמצא במקום בית קברות עתיק. אנשי "אתרא קדישא" – גוף שעוסק בשמירה על קברים עתיקים, בדקו את המקום ולאור ניסיונם קבעו שמדובר בקברים מתקופת התנאים. הרב נתן אורטנר פנה במכתב לרב יצחק וייס, שהיה אז ראש העדה החרדית, באשר למעמדה של העיר לוד לעניין מקרא מגילה. הוא תיאר בקצרה את הפסיקה ביחס ללוד עד אותה עת, וגם את העובדה שכבר בעבר טען הרב אלעזר בריזל שבלוד יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד מפני שלא יתכן מצב שאין מי מתושבי לוד החדשה שאיננו מתגורר בשטחה של לוד העתיקה. הוא הוסיף עוד:

אמנם עכשו נולד חדשות אשר יש לומר דנתברר מזה דלוד דהיום עומדת במקום לוד העתיקה ולקבוע קריאת המגילה רק בט"ו, וכדלהלן. דהנה בשבועות אלו נמצאו בלוד בעת סלילת כביש בעומק כשני מטר, יותר משלשים קברים בצורה של בית הקברות שלם, ועוד יש קברים בשטח זה. ואנשי 'אתרא קדישא' קובעים בביורר שאלה הם קברים של יהודים מתקופת המשנה, לפי מומחיותם ממקומות אחרים. המקום שנמצאו הקברים הוא ליד עיר העתיקה בה גרו תמיד הערבים, עד שבאו לשם בשנת תש"ח אחב"י. אם כן מוכח ביתר תוקף שהעיר העתיקה שהיא חלק מן העיר לוד היום, היתה העיר בעבר, ולידה מחוץ לה היתה בית הקברות, כפי שצריך להיות לפי המשנה [בבא בתרא ב, ט]. ואם קברים אלה הם מתקופת המשנה, הרי זה עומד באותו מקום בו עמדה לוד בזמן ריב"ל שאמר שלוד היא מוקפת חומה [מגילה ד ע"א]. וכאשר העיר היום גדול מאד (ארבע רבבות) וכולה רצף אחד, בודאי חלק ממנה עומד במקום לוד העתיקה שהיתה מוקפת חומה. והשאלה אם למרות זה אפשר לקבוע שזו ודאי לוד, ולהורות לקרות את המגילה רק בט"ו, או שלמרות הכל אין בכוחנו לשנות את הנהוג לקרות בב' הימים. אבל אזי ודאי דרוש לחזק ולקיים את אגרת הפורים בכל דיני פורים גם בט"ו מספק, כולל קריאת המגילה

בלא ברכה, כי בעבר עדיין לא חדרה הודעה זו בקרב תושבי העיר אף החרדים, ורק מתי מעט עושים כן. מכיון שהדבר הוא למעשה ודרושה הסברה להשרשת הענין אבקש חו"ד בהקדם.¹⁵³

הרב אורטנר ביקש מהרב וייס להסתמך על מומחיותם של אנשי אתרא קדישא בארכיאולוגיה ולבדוק מחדש את הפסיקה לגבי זמן מקרא מגילה בלוד. הוא העריך שהממצאים מעידים שלוד הנוכחית, ובוודאי חלק ממנה, עומדת על מקום לוד העתיקה, זו שבימי התנאים ובימי ר' יהושע בן לוי שאמר על לוד שהיא מוק"ח מימות יב"ן. דברי הרב אורטנר מלמדים על ניסיון לחדש מסורת על עיר מוק"ח מימות יב"ן, וזאת על בסיס ממצאים ארכיאולוגיים ע"פ תובנותיהם של רבנים שאינם נחשבים לאנשי מקצוע בתחום הארכיאולוגיה, אך דבריהם מקובלים ונחשבים לאמינים בפני ראשי העדה החרדית. הממצא חיזק לדבריו את המסורת המקובלת שהעיר לוד החדשה נמצאת באזור לוד העתיקה.

הרב אורטנר שאל אם הוכחות ארכיאולוגיות אלו, ע"פ קביעת אנשי אתרא קדישא, מספיקות לקבוע בוודאות שלוד החדשה נמצאת על מקומה של לוד מימות יב"ן ולקרוא בה מגילה בט"ו באדר בלבד, או שאין כח בידי הפוסקים כיום לשנות את הפסיקה מהעבר לקרוא יומיים. הרב וייס פקפק בהנחותיו של הרב אורטנר מבחינה מעשית ומבחינה הלכתית. גם אם היתה עיר עתיקה במקום שנמצאת בו כיום לוד החדשה, יתכן שהיתה זו עיר פרוזה, והעיר המוק"ח היתה בצד אחר. עוד כתב:

ובצירוף סברת אותן הגדולים שהובא בספר עיר הקודש והמקדש שם, דלא נותנין סמוך לסמוך אף באותו העיר כנ"ל, בודאי אין לחדש ולשנות ממה שהנהיגו עד כעת ולקרוא בב' הימים וככל הנ"ל.

הרב וייס צירף לפסיקה את עמדתו הידועה של הרימ"ט ביחס לשכונות ירושלים החדשות, שמודדים סמוך עד מיל מהעיר המוק"ח פעם אחת בלבד,¹⁵⁴ ולכן בוודאי שאין לחייב מקרא מגילה בכל לוד החדשה. הרב וייס הוסיף עוד שעמדת הרימ"ט לא התקבלה אצל רבני ירושלים, והרימ"ט היה בודד בדבר, אך בכל זאת הוא צירף את דבריו. כמו כן לא ידוע מקומה המדויק של העיר המוק"ח, ופוסקים רבים סבורים שדין סמוך ונראה הוא מוגבל:

רק למקום הנודע בודאי שאותו מקום היה מוקף מימות יב"ן, ולא

153. הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ח, ירושלים תשמ"ג, סימן סא. הרב יצחק וייס ציטט בתחילת תשובתו את מכתב השאלה של הרב נתן אורטנר. מכתב תשובתו של הרב וייס נכתב בחנוכה תשמ"ב.

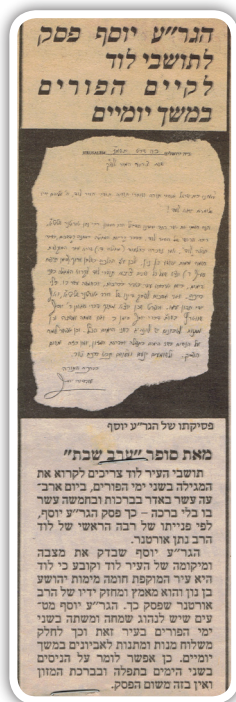
154. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תשכ"ט, סימן כז.

למקום הספק, ממילא אין מקום לחיוב ט"ו רק דלמא כל המקום היה מוקף מימות יב"ן, ושוב הוי מטעם ספק.

אולם העובדה שנמצא במקום בית קברות עתיק, משנה את רמת החובה לקיים את ימי הפורים בלוד החדשה, וזו היתה מסקנתו בסוף התשובה:

בנד"ד בלוד שהיה מוקף חומה מימות יהושע ובזמן התלמוד היה ידוע מקומו, רק עכשיו נעלם ממנו מקומו בודאית, אבל נודע שבקרוב לאותו שטח היה ובפרט עכשיו שמצאו הבית קברות שם כנ"ל, הוי כמו איקבע איסרא, נראה דלכ"ע צריכים לקרות המגילה בי"ד בברכה ובט"ו בלא ברכה, ולקיים שמחה ומתנות לאביונים בשניהם... כנלענ"ד.

הרב וייס התחשב בממצא הארכיאולוגי והעלה את רמת החיוב של מצוות הפורים גם ביום ט"ו באדר. יש לקרוא מגילה ללא ברכה, ויש לקיים את מצות היום האחרות גם בט"ו באדר. רבים מתושבי לוד לא התייחסו כלל ליום ט"ו באדר כיום פורים בלוד, והמענה לכך היה בהעצמת מצוות היום האחרות, נוסף למקרא מגילה ללא ברכה.

בשנת תשמ"ז כתב הרב עובדיה יוסף לרב נתן אורטנר שבלוד יש לקרוא בשני הימים ו"אין לשנות מהמנהג שנהגו עד כה, לקרות המגילה בי"ד בברכה, כמנהג רוב העולם, ובט"ו בלא ברכה, כיון שמדי ספק לא יצאנו", אף שנמצא בית הקברות העתיק באזור. הוא ציין לפסיקתו של הרב יצחק וייס, ואף הוא כתב שיש להנהיג משתה ושמחה ומתנות לאביונים בשני הימים, ואפשר לומר על הנסים בתפילה ובברכת המזון.¹⁵⁵ לקראת פורים באותה השנה פרסם הרב עובדיה יוסף מכתב לתושבי לוד שבו מופיעה תמצית פסק ההלכה שלו בעניין.¹⁵⁶

הרב נתן אורטנר פנה בענין זה גם לראשון לציון הרב מרדכי אליהו בשנת תשמ"ח, והוא השיב לו כך:

בתחילה חשבתי שזו בעיה הלכתית טהורה והתחלתי לעיין בזה... אבל מתברר לי לאחר שפניתי למספר אנשים המבינים בגיאוגרפיה והיסטוריה, שיש מבוכה רבה בנושא ובאיתור המקום של לוד הישנה,

155. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ז, ירושלים תשנ"ג, סימן ט.

156. צילום המכתב פורסם בעיתון "ערב שבת", ערב פורים תשמ"ז. המכתב הופיע גם בתחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 365.

עד כדי כך שאחד מהם נוטה שיקראו בלוד בט"ו בברכה ולא בי"ד, ודעת אחרים אחרת. לפיכך נ"ל שלא לובן הנושא מספיק ובאופן יסודי מבחינה עובדתית והלכתית, ואפנה אי"ה לכבוד הרב הגאון הרב הראשי לישראל הרב אברהם שפירא שליט"א עם רבני העיר לוד ואגפיה ובהתייעצות עם מומחים בענין, ולקבוע אחת ולתמיד מה יעשו תושבי לוד ולא תהיה התורה כשתי תורות ובזה ודאי יש לא תתגודדו... לפיכך תמשיכו במנהגכם עד שהדבר יוברר באופן יסודי, ולקראו מגילה כרוב העולם ביום י"ד באדר, ומי שירצה להתחסד יעשה גם בט"ו.¹⁵⁷

הרב מרדכי אליהו התחשב בממצאים הארכיאולוגיים, והוא פנה למבינים בתחומים קרובים בהיסטוריה וגיאוגרפיה. אותם מבינים גם הביעו עמדה הלכתית והוא ציין שאחד מהם אף נטה שיש להורות לתושבי לוד לנהוג כמו עיר מוק"ח, ולקראו מגילה בט"ו באדר בברכה בלבד. לא ידוע למי מ"המבינים בתחומים קרובים בהיסטוריה וגיאוגרפיה" הוא פנה, אך אותו אחד שהביע גם עמדה הלכתית שיש לקרוא רק בט"ו באדר היה יואל אליצור שהתמחה בעניין, ואכן כך דעתו, כפי שנראה להלן.¹⁵⁸ לא ידוע לנו מה היתה הכרעתו של הרב מרדכי אליהו והכרעת עמיתו, הרב הראשי לישראל, הרב אברהם שפירא. מכל מקום בשונה מהרב יצחק וייס ומהרב עובדיה יוסף, שראו במקרא מגילה ביום ט"ו באדר חובה משמעותית יותר מבעבר בשל הממצאים בבית הקברות העתיק, הרב מרדכי אליהו כתב שרק מי שרוצה לנהוג במידת חסידות יקרא מגילה בט"ו באדר.

יואל אליצור פרסם דברים בשנת תשמ"ט בשאלת זמן מקרא מגילה בלוד החדשה. במאמרו סקירה היסטורית, גיאוגרפית וארכיאולוגית, על הידוע לנו על העיר לוד העתיקה:

מתוך סקרים וניתוח של פני השטח בהשוואה לממצאים שעלו בזמנים שונים עם עבודות פיתוח שנעשו, עלתה תמונה כללית די שלמה: החלק המזרחי-צפוני של העיר דהיום, חופף כנראה את שטח העיר הקדומה לתקופותיה. שטח זה הוא מעין משולש שצלעו המזרחית היא בקו נחל איילון, צלעו המערבית בקו הכביש הוותיק רמלה פתח-

157. הרב מרדכי אליהו, בתוך: הרב נתן אורטנר, "פורים בעיר לוד", תחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 365-366. הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 104, כתב שהרב שאול ישראלי אמר לו שלדעתו בלוד יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד. הרב הררי לא ציין את סיבת הדבר, ואם הרב ישראלי אמר לו כך גם לאחר מציאת בית הקברות העתיק.

158. בשיחה עם יואל אליצור בכ"ב בניסן תשע"א, אמר לי שנודע לו שהרב אורטנר מתלבט בדבר, ושהוא אף התייעץ בעניין עם הרב מרדכי אליהו. על כן הוא כתב מאמר (להלן), ושלב אותו לרב נתן אורטנר ולרב מרדכי אליהו, ואח"כ פרסם את דבריו בשנתון תחומין.

תקווה, שהוא בתוואי הדרך הקדומה לצפון (כיום רח' הרצל ורח' סילבר), וצלעו הדרומית בערך בקו המשטרה (ביה"ד הצבאי). קודקודו הצפוני בגשר ג'נדאס שעל נחל איילון.¹⁵⁹

נוסף על כך נמצא בית קברות יהודי גדול וטיפוסי כקילומטר ויותר ממזרח לעיר בשטח בן שמון, וכנראה שכאן היה בית הקברות היהודי של לוד מתקופת התנאים והאמוראים. מסקנתו ההלכתית של יואל אליצור על בסיס הממצאים, היא:

במקרה של לוד אין להטיל ספק שהיא עומדת בחזקתה "כאן נמצא כאן היה". היא עומדת בשמה המדויק לוד – Lydda, ויש עליה עדויות רצופות במשך כל הזמנים ללא הפסק מזמן התנאים. הממצא הארכיאולוגי העשיר בשטח המיושב של העיר דהיום כולל את מה שנחשב במידה רבה של ודאות לתל העיר שמימות יהושע, ואת שטח העיר של תקופת התנאים והאמוראים.

קבלת חכמינו ז"ל שלוד מוקפת מימות יהושע ומסורת הדורות הבלתי מעורערת מעמידות את העיר בחזקת מוקפת ודאי, וכל הרוצה להוציאה מחזקתה עליו הראיה. אם כן, מאחר שהיקפה של העיר לוד ודאי, ומקומה ודאי, ומקומה העתיק מיושב כהיום בידי ישראל, ואליו מתחברת שאר העיר בחיבור בתים רצוף פחות משבעים אמה ושיריים מבית לבית, צריכה כל העיר לעשות את הפורים לכל פרטיו רק בט"ו. וגם רמלה אם יתברר שהיא סמוכה לה ומחוברת אליה בחיבור של פחות מקמ"א ושליש, לענ"ד יהיה דינה ג"כ בט"ו בלבד.

מעבר להצעת הפסיקה ההלכתית שיש לקבוע שבלוד יקיימו פורים רק בט"ו באדר, הצביע יואל אליצור גם על טיבה של הפסיקה ההלכתית שלפיה בכל זאת יקראו יומיים בלוד:

וחוששני שאם ירצו להנהיג בלוד קריאת יומיים (אשר כמו ששמעתי כבר ניסו לעשות זאת בשנים הקודמות) רוב הציבור לא יקבל, והחרדים לדבר ה' יסתפקו בקריאת המגילה כאדם הפורע חובו, ונמצאנו עוקרים זמן כרכים בידינו. הציבור היום סבור בד"כ שדין פורים בט"ו הוא מהלכות קדושת ירושלים, ומצווה נזדמנה לידינו בדורנו להחזיר מצווה זו ליושנה ולעיקרה. בסמלה של העיר לוד כתוב "ושבו בנים לגבולם". גבול זה אינו חמרי בלבד, אלא זו היא שיבה, זו היא ביאה, אל מעלת ארץ ישראל קדושתה ומצוותיה.¹⁶⁰

159. יואל אליצור, "זמן הפורים בעיר לוד", תחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 374.

160. שם עמ' 378.

לדבריו, פסיקה הלכתית כזאת ביחס ללוד, וכן בערים דומות לה שדינן המקורי הוא לקרוא מגילה ולקיים פורים בט"ו באדר, גרמה למציאות עגומה שאין יום ט"ו באדר מורגש בהן כלל, ובמקרה הטוב כזכר לדבר בלבד.

באותה שנה, תשמ"ט, פרסם הרב נתן אורטנר מאמר באשר לזמן מקרא מגילה בלוד. הוא סקר את הפסיקה שהיתה מקובלת באשר לזמן מקרא מגילה בלוד, שלפיה בלוד יש לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. הוא הצביע על כך שעם מציאת בית העלמין העתיק התחזקה ההנחה שחלק מלוד החדשה נמצאת על מקום לוד העתיקה. הוא ציין גם למחקרו של יואל אליצור ומסקנתו היא: "אין כל ספק שהעיר לוד בימינו היא לוד שהיתה מוקפת חומה בימות יהושע". אך הנחייתו המעשית היא שונה. הוא התקשה לקבל את תוצאות המחקר של יואל אליצור הלכה למעשה. הוא חזר והביא את תשובתו של הרב יצחק וייס שנשלחה אליו בשנת תשמ"ב בעקבות שאלתו לאחר מציאת בית העלמין. הרב וייס פסק שבלוד יש לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.¹⁶¹ הרב אורטנר השקיע מאמץ בביסוס הפסיקה שיש לקרוא מגילה בלוד בי"ד ובט"ו באדר, ואף בשכונות הרחוקות מאזור העיר העתיקה אך צמודות אליה ברצף בתים. נימוקיו היו:

- א. לדברי החזון איש, יש דין סמוך ונראה אף לספק מוק"ח מימות יב"ן, והשכונות סמוכות.¹⁶² גם על פי עמדות החולקים עליו, בכל זאת מאחר שחלק מלוד החדשה עומד על מקומה של לוד הישנה, אזי יש לראות את כל העיר כעיר אחת, וכפי שנהגו בשכונות ירושלים החדשות.
- ב. רוב השכונות בלוד, או אף כל השכונות, נמצאות בתוך תחום מיל של לוד העתיקה. לדברי כף החיים (סימן תרפ"ח ס"ק ה) שיעור מיל הוא המרחק שמקובל ללכת במשך שמונה עשרה דקות. מאחר שכיום נהוג לנסוע בכלי תחבורה, אזי גם מקומות שהם רחוקים יותר ממידת מיל יוגדרו כמקומות סמוכים לעיר מוק"ח, ובלבד שבפועל מקובל לעבור מרחק זה באמצעות כלי תחבורה. אמנם עמדה זו נדחתה, אבל יש מקום לצרפה למכלול השיקולים.
- ג. יש לסמוך על הסוברים שכל שטח עיר המוקף ע"י אותן חצרות מחשיב את המקום לעיר אחת לגבי קריאת המגילה. שכונות העיר לוד מוקפות באותן עירוב חצרות.
- ד. הרב יצחק וייס טען שאולי לוד הנוכחית לא נמצאת במקומה העתיק. אבל אין ויכוח על כך שהעיר לוד העתיקה היתה באזור זה. יתכן שהשכונות הרחוקות עומדות במקום העתיק של לוד.

161. הרב יצחק וייס, שו"ת מנחת יצחק, חלק ח, ירושלים תשמ"ג, סימן סא.

162. ראה לקמן בסעיף 12 על אודות מקרא מגילה ע"י החזון איש בבני ברק.

ה. לפי חוות דעתו של ר' יואל אליצור יש לקרוא מגילה בלוד רק בט"ו באדר ובברכה, כדוגמת ירושלים. "אף שאינה בגדר הוראת הלכה, מכל מקום העובדה שישנה חוות דעת כזו נותנת ללוד לפחות דין של ספק מוק"ח, שנוהגים בה דיני פורים בב' הימים".

חלק מהטיעונים, כמו העובדה שכל לוד החדשה מוקפת באותו עירוב חצרות, או שמרחק מיל נמדד על פי נסיעה ולא על פי הליכה רגלית, מוכרים מטיעוני הפוסקים באשר לסיבת קריאת מגילה בשכונות ירושלים החדשות בט"ו באדר כמו העיר המוק"ח. אלא שירושלים היא עיר שהמסורת על היותה מוק"ח מימות יב"ן מבוססת מאוד, בעוד שבלוד היה ניסיון לחייב את תושבי שכונות לוד לקרוא כדינה של עיר עתיקה, בשל העובדה שהרב אורטנר חשש להכריע שמעמדה היא כעיר מוק"ח מימות יב"ן ללא כל ספק. הרב אורטנר נעזר גם בחוות דעתו של יואל אליצור אשר טען שלוד העתיקה היא לוד המוק"ח מימות יב"ן ויש לקרוא בה בט"ו באדר, והרב אורטנר השתמש בדבריו כדי לחזק את מעמדה המסופק של לוד, שיש לקרוא בה בשני הימים.

3.8. ממצא ארכיאולוגי, ופסיקה המשמרת מנהג קיים (תש"ן)

הרב אורטנר המשיך לעסוק בעניין זה, ובתשובה שפרסם בספרו בשנת תשנ"ט, הוא סיפר שבשנת תש"ן, שנה אחרי פרסום מאמרו הראשון בעניין, הוא קיבל מכתב מרשות העתיקות שבו נכתב שבמהלך חפירות הצלה שנערכו ע"י רשות העתיקות בשכונת נווה ירק בלוד, נתגלו שרידי לוד המקראית. הממצא המדהים ביותר מבחינתם הוא שרידים המעידים על ישוב בתחילת תקופת המקרא. חרסים מסוימים מעידים על ישוב עוד לפני תקופת המקרא.¹⁶³ מסקנתו של הרב אורטנר על בסיס ממצאים אלו היתה:

הרי עתה יש מקום אחד ברור שהיה מוק"ח מימות יב"ן, וממילא כל היתר דינו כמוק"ח מטעם דין סמוך.

את המכתב מרשות העתיקות הציג הרב אורטנר בפני הרב יוסף שלום אלישיב. הרב אלישיב קרא את כל מה שנכתב על לוד, והשיב לרב אורטנר:

שאף אם אני יכול להישבע דלוד דהיום היא זו שהיתה בימות יב"ן לאור כל הנ"ל, בכל אופן כיון דכבר נהגו פורים בשני הימים יש להמשיך כך משום המנהג שנהגו.

163. הרב נתן אורטנר, "קונטרס פורים בעיר לוד", שו"ת יד נתן, חלק ב, לוד תשנ"ט, סימן ל, עמ' קנח. על ממצאי החפירות הללו בלוד, ראה: רם גופנא ויצחק בית אריה, סקר ארכיאולוגי של ישראל – מפת לוד (80), ירושלים תשנ"ז, עמ' 88-89.

לא ברור למי הכוונה "אם אני" – הרב אורטנר או הרב אלישיב עצמו. מכל מקום משמעות הפסיקה של הרב אלישיב היא שגם אם יש ביטחון מוחלט שמקום מסוים יוגדר כעיר מוק"ח מימות יב"ן, אין לשנות מהמנהג שנהגו בעבר באותו מקום. הרב אורטנר ציפה כנראה לשמוע תשובה אחרת מהרב אלישיב. הוא חיפש סמכות רבנית מוכרת ומפורסמת כמו הרב אלישיב שתקבע שבעיר נוספת בארץ ישראל, נוסף לירושלים, יש לקיים פורים ולקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. אך הרב אלישיב נשאר איתן בדעתו שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.

הרב אורטנר לא ערער ולא שאל דבר על פסיקה זו. הוא ויתר על עמדתו הברורה והחדה, והמשיך להורות לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. לא רק זאת, הרב אורטנר אף גיבה את פסיקת הרב אלישיב בתקדימים המופיעים בספרי פוסקים שאם בעיר מסוימת נהגו לקרוא בשני הימים אין לשנות את המנהג, כי יתכן שהמנהג הקודם התבסס על ברור מסוים. אמנם באשר ללוד, הפסיקה לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר התבססה על מה שהיה ידוע על העיר כל השנים, ואילו עם מציאת העתיקות והערכות הארכיאולוגים ברור לחלוטין שלוד החדשה נמצאת במקומה של העיר העתיקה. בכל זאת קיבל הרב אורטנר את העיקרון שאין לשנות בשל המנהג הקדום, והמשיך להורות שבלוד החדשה יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. הוא אף פסק שאין לקרוא בתורה את הקריאה המיוחדת לפורים בט"ו באדר, ובאשר לאמירת "על הנסים" הוא פסק שמי שרוצה – יכול לומר. הוא האריך לדון במעמדו של בן העיר לוד שהגיע לירושלים בט"ו באדר. אותו בן העיר לוד מוגדר כחייב במקרא מגילה מספק, והשאלה היא אם הוא יכול לקרוא ולהוציא ידי חובת מקרא מגילה את תושבי ירושלים.

בשנת תשס"ד פרסם הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, "קונטרס: ספיקא דמוקפין – מודיעין עילית ת"ר". בכותרת המשנה הוא כתב: "הבא לדון בכבודה של ארץ ישראל, והוא ברור דינה של עירנו מודיעין עילית, שנבנתה על חורבותיה של עיר עתיקה, ונראית לעיה"ק לוד המוק"ח מימות יב"ן". עיקרו של הקונטרס הוא באשר למעמדה של העיר מודיעין עילית, אך הוא הקדיש פרק למעמדה של העיר לוד אם היא מוגדרת כעיר מוק"ח מימות יב"ן. בקונטרס הוא הוסיף פרטים חדשים שבהם תיאר והסביר את התנהלותו של הרב אורטנר בעקבות שיחות עמו.

לדברי הרב דנציגר, הרב אורטנר אמר לו שהוא קיבל את פסקי ההלכה של הרב יוסף שלום אלישיב וגם של הרב עובדיה יוסף שהורו לו שלמרות כל הממצאים הללו, אין לשנות מהמנהג שנהגו, והוא הורה לתושבי לוד לנהוג באופן הבא:

ואמר לי בע"פ הרה"ג הנ"ל אב"ד לוד שהוא הורה והנהיג בבית הכנסת של החרדים לדבר ה' בעיה"ק לוד שעושים את ימי הפורים עם כל

חומרותיה והלכותיה, דהיינו שאומרים על הנסים בשני הימים, וכן קורין בתורה בשני הימים, ואף כשחל בשבת מפטירין בו בקריאה של פורים וכן ההפטרה כבירושלים... ומה שלא הורה כן לכלל תושבי העיר, מפני שידוע לכל מה שבעוונותינו הרבים הרבה מאחינו בית ישראל היושבים בעיה"ק לוד הם תינוקות שנשבו, והלוואי וינהגו בי"ד ובט"ו את מצוות הפורים המעכבים שעל זה כולם ענו ואמרו (ואפילו עוד לפני שהיו ההוכחות הנ"ל) שחייבים מעיקר הדין לנהוג כן בלוד.¹⁶⁴

לקבוצה מסוימת בלבד, לאלה המוגדרים כ"חרדים לדבר ה'", להם הורה הרב אורטנר שיש לקיים את כל מצוות הפורים במלואן בשני הימים. יתכן שהכוונה לקבוצת אנשים שהרב אורטנר ידע שיקבלו ללא עוררין את הכרעותיו ההלכתיות למרות אי הנוחות שבדבר. מאידך, ע"פ עדויות אחרות, מעטים מאוד אם בכלל קראו מגילה בלוד בי"ד ובט"ו באדר. לכלל התושבים, שאותם הגדיר כ"תינוקות שנשבו",¹⁶⁵ הוא לא הורה כן. הוא הסתפק בכך שהם יקראו מגילה בלבד בי"ד ובט"ו באדר, גם אם הם לא יקיימו את מצוות היום האחרות בט"ו באדר.

הרב דנציגר סיפר עוד משמו של הרב אורטנר, שהרב עובדיה יוסף אמר שהיה לו שיקול נוסף להמשיך ולהורות לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר:

שהרי אם הוא יאמר שיקראו בט"ו בלבד, אז יבואו אנשי ה'מזרחי' ויאמרו להיפך שיקראו רק בי"ד בלבד. ונמצא שיום העיקר דהיינו יום ט"ו יעקר לגמרי. ולכן ימשיך לפרסם את דבריו הקודמים, שצריך לנהוג בלוד בשני הימים, ואז ממה נפשך ייצאו ידי חובתם.¹⁶⁶

שיקול חברתי נוסף הוא התקבלות פסק ההלכה בקרב האוכלוסייה הדתית לאומית (ה'מזרחי') המתגוררת בעיר לוד. לא ברור למי הכוונה במילים "אנשי המזרחי" – לרבנים המזוהים כמנהיגי האוכלוסייה הדתית לאומית המתגוררים בעיר לוד או מחוצה לה, או לציבור דתי לאומי תושבי לוד. מכל מקום, רוב האוכלוסייה הדתית של לוד היתה מורכבת במשך שנים רבות מציבור ציוני דתי ומסורתי, שאכן לא קיבלו את הכרעותיו של הרב אורטנר, וקראו מגילה בלוד בי"ד

164. הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, "קונטרס: ספיקא דמוקפין – מודיעין עילית ת"ו", מודיעין עילית תשס"ד, עמ' מג-מד.

165. הביטוי "תינוקות שנשבו" מופיע בגמרא כלפי ילד קטן שנשבה בין גויים ואינו יודע דבר על יהדותו (שבת סח ע"א). העיקרון הנלמד מכאן הוא שכך יש להתייחס למי שלא חונך לקיים תורה ומצוות. מי שהחיל את הביטוי הזה על יהודים שאינם שומרים תורה ומצוות היה כנראה הרב יעקב עטלינגר, שו"ת בנין ציון החדשות, ד"צ אלטונא תרכ"ח, סימן כג. כמוהו כתב גם החזון איש, יורה דעה, ירושלים תשנ"ד, סימן ב, ס"ק כח, ועוד.

166. הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, שם, עמ' מג.

באדר בלבד. זאת בעיקר בשל אי הנוחות והקושי שבדבר, ובשל העובדה שציבור זה לא נהג להחמיר על עצמו ולעשות מעשים שחורגים מהנורמה ההלכתית המקובלת. לימים, כשבאה להתגורר בלוד אוכלוסייה ציונית דתית שהתארגנה כ"גרעין תורני", הם שהקפידו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, והרב אורטנר עצמו השתתף עמם בקריאת המגילה. לקמן נראה שדווקא הרב נסים בריח, רב של ציבור המזוהה עם תנועת ש"ס הקרובה לרב עובדיה יוסף, יצא בפסק הלכה ברור נגד פסיקותיו של הרב אורטנר, למרות שהרב אורטנר קיבל תמיכה מהרב עובדיה יוסף. גם הרב הספרדי של לוד, הרב חיים חדד לא קיבל פסיקה זו.¹⁶⁷

4.8. ניסיון חדש לקבוע את מעמדה של לוד כעיר מוק"ח מימות יב"ן באופן ודאי על בסיס ממצא ארכיאולוגי (תשס"ד)

הרב דנציגר עצמו לא ראה עצמו כמי שחייב לקבל את פסקי ההלכה של הרב יוסף שלום אלישיב והרב עובדיה יוסף. הוא ציין לדברי הכפתור ופרח שכתב על לוד שהיתה בזמנו שהיא לוד הנזכרת בנביא ובגמרא,¹⁶⁸ והוסיף:

כידוע ע"פ ההיסטוריא, וכל החוקרים והמחקרים, אותה העיר קיימת מאז ימיו של הכפתור ופרח ועד עתה, ואף כל הסימנים שמציין הכפתור ופרח שייכים גם בלוד של זמננו, ופשוט הוא.¹⁶⁹

בהמשך הקונטרס הוא סקר את התייחסויות השונות של רבנים באשר למעמדה של העיר לוד החדשה, ואת הערכתם של ארכיאולוגיים הכותבים שהממצאים שבלוד העתיקה מעידים על עיר קדומה לימות יב"ן, ומסקנתו היא:

על כרחק צריך לומר שאפשר לחדש כיום בזמננו ולומר על עיר מסוימת שהיא מוק"ח, אע"פ שעד היום לא ידעו על עיר זו שהיא מוקפת, וכל שכן במקום שהיה עד עתה ספק מוקפת חומה. ודאי שאפשר לברר את הספק ולקבוע ע"פ ראיות נאמנים כיום הזה שהיא ודאי מוק"ח... ומפני כל הסיבות הנ"ל צריך לומר שלכאורה כהיום הזה [משנת תשמ"ח-תש"ן ואילך], מוכח בהדיא שזו היא לוד האמיתית, וכאן היה וכאן נמצא... ולאור כל הצדדים שיש לנו, ולאור מה שנתגלה, צריכים לכאורה לעשות ולקיים את יום הפורים בלוד ביום ט"ו בלבד.¹⁷⁰

אמירתו של הרב דנציגר היא עקרונית. ניתן לחדש מסורת על אודות מעמדה של עיר כעיר מוק"ח מימות יב"ן ע"פ ממצאים והערכות של ארכיאולוגים. כך

167. ראה לקמן הרחבה בענין זה.

168. כפתור ופרח, ירושלים תשנ"ז, פרק ח, עמ' קסא.

169. הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, שם, עמ' לב.

170. שם עמ' מא-מב.

ניתן ליישם את דברי ר' ישמעאל בר' יוסי שאמר: "כל שתעלה לך מסורת בידך מאבותיך שמוקפת חומה מימות יהושע בן נון – כל מצות הללו נוהגות בה" (ערכין לג ע"ב). בוודאי שניתן להיעזר בתוצאות מחקרים אלו באשר למקום שיש איזה שהוא בסיס היסטורי לכך שעמדה בו עיר מוק"ח גם באשר לעיר לוד.

מבנים באזור לוד העתיקה

הגדרת מעמדה של לוד כעיר מוק"ח מימות יב"ן, משמעותית מאוד מבחינתו של הרב דנציגר מאחר שעיקר דבריו הוקדשו לברור זמן מקרא מגילה בעיר מודיעין עילית הנראית לעיר לוד. העובדה שלוד הוגדרה באופן ודאי כעיר מוק"ח מימות יב"ן ולא כעיר מסופקת, השפיעה מאוד באשר לקביעת זמן מקרא מגילה בעיר מודיעין עילית.

באותה שנה שכתב הרב דנציגר על מעמדה של לוד כחלק מהדיון על זמן מקרא מגילה בעיר מגוריו במודיעין עילית, כתב הרב שלמה לייב רוקח, אב"ד קהילת "היכל יהושע" ירוסלב, ורב בקריה חסידית אחוזת ברכפלד במודיעין עילית, קונטרס דומה: "קונטרס בדין עיר מודיעין עילית ת"ו האם חייבת בשני ימי פורים". בקונטרס הוא התייחס גם ללוד. הוא ציין את דברי הפוסקים שכתבו שיש לקרוא בלוד ב"ד ובט"ו באדר, ובאשר לממצאים הארכיאולוגיים והעדויות על הרצף ההיסטורי הוא כתב:

מה שטוענים שלפי הממצאים הארכיאולוגיים נראית שהיתה מיושבת בתקופת הכנענים, עדין אין ראיה שזו לוד המוקפת חומה, אלא שמא

היה זה ישוב או כפר שלא היה מוק"ח. ומה שטוענים להוכיח מספרי ההיסטוריה של הנכרים שלוד לא נחרבה מעולם והיא אותה עיר שבימינו, כל זה לכאורה הם רק בגדר השערות. ולכן אין לשנות המנהג ויש לקרוא בלוד את המגילה ב"ד בברכות כמנהג רוב העולם, ובט"ו בלא ברכה כיון שמדי ספק לא יצאנו.¹⁷¹

הוא לא כתב מי טען את הטענות הללו, והוא דחה את דבריהם בהטלת ספק על אמינותם: "שמא היה זה ישוב או כפר שלא היה מוק"ח", "בגדר השערות". אמירות אלו סותרות את האפשרות לחדש מסורת על אודות מקום שיש בסיס משמעותי ממקורות תנאיים או אמוראיים להגדירו כעיר מוק"ח מימות יב"ן.

באותה שנה, שנת תשס"ד, פרסם גם הרב יוסף שני קונטרס בנושא: "בענין זמן פורים בבני ברק וכל גוש דן וביתר עילית וקרית ספר ולוד ושאר המקומות בארץ ישראל".¹⁷² הוא ביקש לחדש את מעמדה של העיר לוד כעיר מוקפת חומה מימות יב"ן, על בסיס ההנחה שלוד העתיקה נמצאת באותו אזור שבו נמצאת לוד של היום, בשל חישובי דרך ומרחק המופיעים בספרות התנאים והאמוראים. הוא לא חיפש את המיקום המדויק של העיר. הוא הסתפק בעובדת שימור השמות והתאמת מיקומם לאמור בספרות התנאים והאמוראים. הוא לא התעניין כלל בממצאים ארכיאולוגיים, אלא אך ורק באמור במקורות. הרב שני הוסיף והרחיב בשנת תשס"ו את תשובתו זו, וכתב:

ואחרוני זמננו שדברו מענין לוד, נסתפקו אם לוד עומדת על מקומה הראשון. ופסקו להחמיר לקרוא יומיים מספק, ולא ראיתי שהביאו ראיה זו מירושלמי (שביעית ט, ב) דמוכח ממנה שלוד על הגבול שבין השפלה לעמק קיימא. ולאחר שרואים אנו שלא זזה ממקומה שבין השפלה לעמק, למה נחוש שזזה צפונה או דרומה... וגם אם היה עוד בכל זאת מקום להסתפק לפני מאה שנה שלוד היתה כפר קטן ואנשים בה מעט, ולכן פסק הגר"ש סלנט זיע"א לעשות יומיים מספק. בזמננו זה שגדלה לוד ופרצה גבולותיה לכל רוחות השמים אין ספק שאחינו בית ישראל יושבים על לוד קמייתא גם כן.¹⁷³

הוא ציין לתשובתו של הרב יצחק וייס שפסק שבלוד יש לקרוא ב"ד ובט"ו באדר, כי מקומה של לוד העתיקה איננו ידוע. לדברי הרב שני, אין צורך לדעת

171. הרב שלמה לייב רוקח, "קונטרס בדין עיר מודיעין עילית ת"ו האם חייבת בשני ימי פורים", מודיעין עילית תשס"ד, עמ' ד.

172. הרב יוסף שני, "בענין זמן פורים בבני ברק וכל גוש דן וביתר עילית וקרית ספר ולוד ושאר המקומות בארץ ישראל", בני ברק תשס"ד, סג עמ'.

173. הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, בני ברק תשס"ו, סימן כה, עמ' רי-ריא, רפג.

היכן בדיוק היתה העיר המוק"ח, אלא די בידיעה שמקום זה היה מוק"ח בימות יב"ן. ומאחר שהעיר המוק"ח כלולה בוודאי בעיר הפרוזה החדשה, היתה מסקנתו שבלוד העתיקה והחדשה יש לקרוא בט"ו באדר בלבד, ובכל המקומות הסמוכים והנראים ללוד החדשה יש לעשות פורים גם בט"ו באדר מאחר שלא ברור עד היכן התפשטה לוד העתיקה.¹⁷⁴

5.8. כל מצוות הפורים במשך יומיים, למעט מקרא מגילה בט"ו באדר ללא ברכה (תשס"ז)

הרב נתן אורטנר פרסם בשנת תשס"ז מאמר נוסף בעניין קריאת מגילה בלוד. הוא ציין שוב שאין לו ספק שבלוד החדשה צריך לקרוא בט"ו באדר בלבד על בסיס הממצאים הארכיאולוגיים וההוכחות על הרצף ההיסטורי במקום. הוא ציין גם את תשובתו של הרב יוסף שני שגם מדבריו עולה כי "לוד דהיום עומדת במקומה העתיק ע"פ מידות ומרחקים המופיעים בשני התלמודים".¹⁷⁵ אך למרות כל זאת, הוא לא שינה מהוראותיהם של הרב יצחק וייס, הרב יוסף שלום אלישיב והרב עובדיה יוסף, והורה שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר כמו בעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן או לא. לדבריו:

למעשה, לא נמצא אף אחד מגדולי הפוסקים בדורנו אשר רצה להכריע ולהורות כי בלוד נוהגים רק בט"ו כמו ירושלים.

הרב אורטנר לא רצה להכריע לבדו שבלוד יקראו בט"ו באדר בלבד. הפסיקה נשארה במקומה שבלוד יקראו בי"ד ובט"ו באדר. אלא שלפיו, פסיקה כזו לא תרמה דבר להגדרת לוד כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח, ופורים מצוין בי"ד באדר בלבד:

מכיון שקשה לציבור לנהוג בדיני פורים יומיים, למעשה מקיימים רובם הגדול את פורים בי"ד ולא בט"ו. היינו ביום שצריך לקיים את דיני הפורים – אין מקיימים אותם, וביום שאין צריך לקיים את ימי הפורים כן מקיימים אותם.

המציאות היתה שרוב תושבי לוד קראו מגילה בי"ד באדר, ויום ט"ו באדר היה יום רגיל, בעוד שהיה צריך להיות שהיום המרכזי והבלעדי יהיה בט"ו באדר. הפתרון שהציע הרב אורטנר כדי לחזק את מעמדו של יום ט"ו באדר, הוא להעצים את המחויבות של המצוות הנוספות של פורים ביום ט"ו באדר. לדבריו, בלוד יש לקרוא מגילה בשני הימים רק בשל המנהג שנהגו, ולא בשל ספק אם היא עיר מוק"ח מימות יב"ן או אם כן מיקומה של העיר המוק"ח מימות יב"ן כפי שמקובל

174. שם עמ' רפג.

175. הרב נתן אורטנר, "דיני פורים בעיר לוד", בית הלל, כז (תשס"ז), עמ' מ-מה.

ביחס לערים מסופקות אחרות. משמעות עובדה זו היא שבלוד יש לקיים את פורים כהלכתו בט"ו באדר, למעט הקביעה שאין לברך על מקרא מגילה. הוא הצהיר שהוא חזר בו ממה שכתב בספרו שפורסם בשנת תשנ"ט:

יש הבדלים בין דיני פורים בלוד לבין דיני ערים ספק מוק"ח אחרות כפי שיבואר להלן. בעוד דיני העיר לוד כפי שפורסמו בספרי "יד נתן" הנ"ל¹⁷⁶ מתייחסים ללוד כעיר ספק מוק"ח בלבד, מה שאין כן עתה לאור הפסיקה החדשה דדין לוד בב' ימים הוא משום המנהג, למרות שהיא בעצם עיר מוק"ח, נראה לאחר העיון דיש הבדלי הלכות בין לוד לשאר ערים ספק מוק"ח.

הרב אורטנר הגדיר את הוראת הרב אלישיב לנהוג פורים בלוד בי"ד ובט"ו באדר "פסיקה חדשה". משמעותה של הוראה זו היא שאין להתייחס ללוד כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח כמו ערים אחרות, אלא כעיר מוק"ח באופן ודאי, למעט הקביעה שאין לברך על מקרא מגילה. יש לקרוא בתורה בט"ו באדר את הקריאה של פורים, זאת בניגוד לדבריו בשנת תשנ"ט ששם כתב שאין לקרוא בתורה את הקריאה של פורים בט"ו באדר. לדבריו, יש לומר בלוד "על הנסים" בט"ו באדר, מאחר שהיא עיר מוק"ח "ואומרים על הניסים גם ביום י"ד".

לא רק זאת. יש מצבים מיוחדים שבהם יקראו מגילה בלוד בט"ו באדר בברכה: "בן לוד יכול לכולי עלמא לברך לבן כרך (ירושלים) אשר בא בט"ו בבוקר ללוד ועדין לא קרא מגילה". או למשל:

...ותושבי לוד יכולים להביא עצמם לחיוב ביום ט"ו אם יבוא למנין שלהם בן ירושלים בבוקר ט"ו, לפני ששמע מקרא מגילה... נראה דבלוד יש לכוון בברכות ביום י"ד גם על ט"ו, דבספק מוק"ח אין צורך לכוון בי"ד גם על ט"ו... בן לוד הבא לט"ו לירושלים יוכל לקרוא שם בברכה.

סיכום דבריו של הרב אורטנר הוא שלוד היא עיר מוק"ח מימות יב"ן לכל דבר, למעט העיקר, המצווה המרכזית של פורים: אין מברכים על קריאת המגילה בט"ו באדר, אלא אם מדובר במצבים מיוחדים וחריגים. כל זאת בשל ההוראה להמשיך לקיים את המנהג שנהגו בעבר, על אף שברור לכל שמדובר בעיר לוד המוק"ח מימות יב"ן. בי"ד באדר יש לקרוא מגילה בברכה ולקיים את כל מצוות היום.

לא ברור איך הוראה הלכתית זו, המעמיסה ומכבידה על כל ציבור שומרי התורה והמצוות לעשות את כל מצוות הפורים בי"ד ובט"ו באדר למעט ברכה על

176. הרב נתן אורטנר, שו"ת יד נתן, חלק ב, לוד תשנ"ט, סימן ל.

המגילה בט"ו באדר, תמנע את הבעיה שהצביע עליה הרב אורטנר שתושבי לוד מתקשים לקיים יומיים פורים. מה גם שהציבור אשר מודע למעמדה של לוד בשל הממצאים הארכיאולוגיים, יודע שבעצם אין סיבה הלכתית משמעותית שמחייבת אותם לקיים את ימי הפורים במשך שני הימים.

6.8. רבנים תושבי לוד: בלוד יש לקיים פורים בי"ד באדר בלבד (תשס"ח)

בשנת תשס"ח יצא הרב נסים בריח, ראש מוסדות רשב"י ורב שכונת ממשלתית בלוד, נגד פסיקותיו של הרב אורטנר והרבנים שהורו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. הוא טען שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד, והוא רצה לחזק את מנהג הציבור שקראו רק בי"ד באדר. הוא טען כמה טענות:

מי יאמר לן שכיום לוד החדשה היא אותה לוד הנזכרת בגמרא. ואף אם נאמר שכן, שמא י"ל שכיום העיר לוד היא חלק מבנותיה של העיר לוד העתיקה ולא לוד עצמה... ועוד שלוד החדשה נבנתה דרומה יותר לכיוון העיר רמלה, וגם אם נאמר שנחשב סמוך ונראה ללוד הישנה, עדין מיקום העיר לוד הוא בספק. וכל הסמוך והנראה אינו קורא אלא בי"ד בלבד.¹⁷⁷

עוד טען, שהעיר הסמוכה צריכה להיות מאותו מחוז וטפלה לכרך, ולוד החדשה איננה טפלה לעיר העתיקה. כמו כן בלוד העתיקה אין דרים יהודים אלא ערבים, ומעמדה ככרך שחבר שאם בכרך עצמו אין קוראים מגילה בט"ו באדר, אזי מחוצה לה גם כן אין קוראים מגילה בט"ו באדר. לדבריו, הרב חיים חדד, רבה הספרדי של לוד, אמר לו שעד לפני כעשרים שנה (בשנת תשמ"ח) היו קוראים מגילה בעיר בלוד בי"ד באדר בלבד, ורק מעטים קוראים כיום גם בט"ו באדר. כך העיד בפניו גם רבה של שכונת חב"ד בלוד. הרב בריח העיד על עצמו שהוא תושב לוד מילדותו, ובלוד קראו בי"ד באדר בלבד. לדבריו, יש לצרף לטיעוניו את עמדת הסוברים שיש צורך בשריד של חומה מימות יב"ן כדי לקבוע שהעיר מוק"ח מאז, ויש לצרף את עמדת הרימ"ט שהגדרת סמוך היא עד מיל מהחומה. מסקנתו ממכלול טיעוניו הם:

בצירוף אחר צירוף כל הסברות יחדו יש לנו כמה ספיקות וספיקי ספיקות ובפרט בכל השכונות החדשות (שכונת חב"ד ושכונת ממשלתית ושכונת בנית, הצמודות לשכונת אפקה ברמלה מרחק מטרים בודדים) ויש לקרוא בי"ד בלבד... אמנם ממידת חסידות יש לקרוא גם בט"ו, אבל לא מדינא. דאם כן אזי העיר רמלה מחוברת לעיר לוד, וכן העיר

177. הרב נסים בריח, "מה הדין בעיר לוד היכן ומתי נחשב ספק מוקף חומה בכדי לקיים שוב את מצוות פורים בט"ו באדר", שו"ת מועדי ניסים, חלק ב, לוד תשס"ח, סימן נח, עמ' 73-83.

באר יעקב מחוברת לרמלה, וכן העיר נס ציונה מחוברת לבאר יעקב, וכן ראשון לציון מחוברת לנס ציונה, וכן הדרך לכל גוש דן, אזי לפי זה יצטרכו כולם לקרוא יומים מדינא. אלא מוכרח לומר כדלעיל די ש לקרוא רק בי"ד, ומנהג חסידות בלבד לקרוא בט"ו.

הרב בריח התעלם בתשובתו מהמחקר הארכיאולוגי סביב העיר לוד. הוא הזכיר בתשובתו באופן שולי את הרב נתן אורטנר, בציינו את תשובת הרב יצחק וייס לרב אורטנר בשנת תשמ"ב. הוא התעלם לחלוטין מדברים שכתב הרב אורטנר בעניין. קשה להניח שהוא לא הכיר דברים שכתב רב העיר שהוא גר בה, שניסה למנף עמדה הלכתית חדשה באשר למקרא מגילה בלוד. יתכן שההתעלמות מכוונת, מאחר שהוא ניסה לחזור על טענות ישנות שכבר השיבו עליהן באשר לזמן מקרא מגילה בלוד ובירושלים בזמן שהעיר העתיקה היתה בידי הירדנים. מכל מקום גם הוא כתב שניתן לקרוא מגילה גם בט"ו באדר ללא ברכה ממנהג חסידות.

דברי הרב בריח גובו בפסיקתם של הרב חיים חדד, הרב הספרדי של העיר, ורבני שכונת חב"ד, והם מלמדים על כך שפסיקותיו של הרב אורטנר לא התקבלו בקרב שומרי תורה ומצוות המתגוררים בלוד. לדבריהם, לא רק שאין לחזק ולהעצים את יום ט"ו באדר, אלא יש לקיים פורים בלוד בי"ד באדר בלבד כמו עיר פרוזה.

7.8. הרבנים ממשפחת יוסף: בלוד יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר (תשס"ט-תש"ע)

לקראת פורים תשס"ט הופיעה ידיעה בעיתון "יום ליום" של תנועת ש"ס, שהרב עובדיה יוסף חזר ואמר לרב נתן אורטנר שאין שינוי בעניין לוד, וכפי שפסק בשנת תשמ"ז.¹⁷⁸ בנו של הרב עובדיה יוסף, הרב דוד יוסף, נשאל ע"י תושב לוד, הרב אליעזר ינוקא, אם יש לקרוא בתורה "ויבא עמלק" בט"ו באדר בלוד. הרב דוד יוסף השיב לו בכ"ו בשבט תש"ע שבעבר הוא פסק שמי שרוצה – יכול לקרוא, אך:

לפי מה שנודע לאחרונה שיש מקום לדון שהעיר לוד דינה כדן ודאי מוקפת חומה מימות יב"ן, בודאי שאף לכתחילה אפשר לקרוא בתורה בברכות ביום ט"ו ואין בזה כל חשש.¹⁷⁹

גם הרב דוד יוסף השתכנע שמעמדה של לוד קרוב לוודאי כעיר מוקפת חומה מימות יב"ן, ולכן לדבריו ניתן לקרוא את הקריאה בתורה של פורים גם בט"ו באדר, אך הוא דבק בעמדה שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.

178. עיתון יום ליום, ביטאון תנועת ש"ס, ט' באדר תשס"ט, עמ' 4.

179. דברי הרב דוד יוסף מופיעים אצל: הרב נתן אורטנר, שו"ת יד נתן, חלק ג, לוד תשע"א, עמ' רלד.

אח נוסף, הרב אברהם יוסף, רבה של העיר חולון, פסק בד' באדר תש"ע, שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.¹⁸⁰

בז' באדר תש"ע כתב הרב עובדיה יוסף שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. לדברי הרב עובדיה יוסף:

אין זה מנהג חסידות, אלא שכך צריך לנהוג לכתחילה ע"פ ההלכה. וכך מנהג היראים מאז ומתמיד בעיר לוד. וכן יש לומר על הניסים הן ביום י"ד והן ביום ט"ו, ומשלוח מנות ומתנות לאביונים וקריאת התורה בברכה ובפרט השנה שיום ט"ו חל ביום שני. ושומע לנו ישכון בטח.¹⁸¹

כאמור אין חידוש בפסק זה, מאחר שכך כבר הורה הרב עובדיה יוסף לרב אורטנר בשנת תשמ"ז, והוא פרסם אז את פסק הלכה ההוא במנשר לתושבים,¹⁸² והדיון בדבר לוד כבר פורסם מאז בספרו.¹⁸³ ובכל זאת יש בדבריו חידוש. בפתיחת דבריו הוא כתב: "אין זה מנהג חסידות אלא שכך צריך לנהוג לכתחילה", ובסיום דבריו כתב: "ושומע לנו ישכון בטח". נראה שהרב עובדיה יוסף הגיב בכך על פסיקת הלכה של רבנים ספרדים כמו רב העיר הרב חיים חדד, ורב השכונה הרב נסים בריח, ועל כן כתב שיש לשמוע לדבריו ולא לדבריהם.¹⁸⁴ כמו כן הרב עובדיה יוסף כתב שיש לומר על הנסים, לתת משלוח מנות ומתנות לאביונים ואף לקרוא בתורה, בעוד שבעבר הוא לא היה חד משמעי באשר לחובות אלו.¹⁸⁵ יתכן שבעניין זה הצליח הרב אורטנר לשכנע את הרב עובדיה יוסף, שיש לקיים מצוות אלו בלוד בט"ו באדר מאחר שלוד היא קרוב לוודאי מוק"ח מימות יב"ן.

גם הרב יצחק יוסף, בנו של הרב עובדיה יוסף, פרסם באותו יום, ז' באדר תש"ע, קריאה לתושבי לוד והורה שבלוד יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר

180. <http://www.moresheet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=124804m>

181. מכתבו של הרב עובדיה יוסף פורסם בעיתון "יום ליום" ביטאון תנועת ש"ס, י"א באדר תש"ע, עמ' 5. המכתב מופיע גם ב:

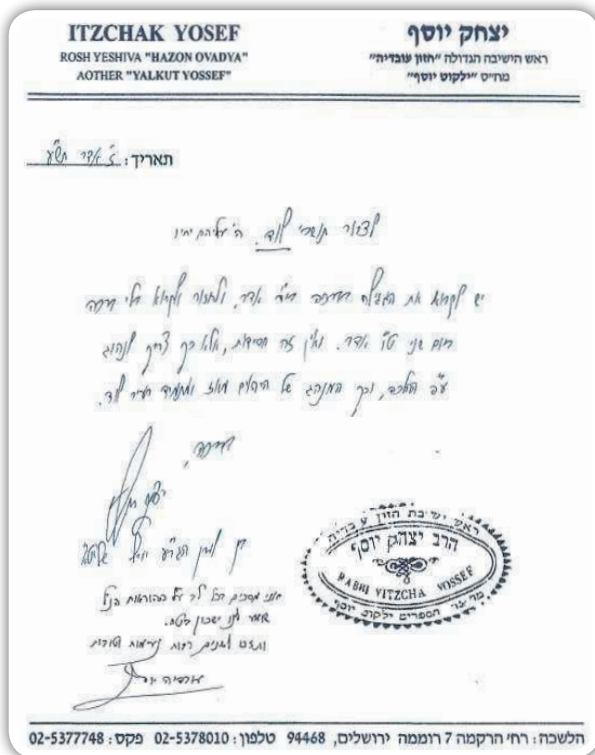
<http://www.ladaat.net/article.php?do=viewarticle&articleid=7432>

182. צילום המכתב פורסם בעיתון "ערב שבת", פורים התשמ"ז. המכתב הופיע גם בתחומין, ט (תשמ"ט), עמ' 365. ראה לעיל עמ' 309.

183. הרב עובדיה יוסף, שו"ת יביע אומר, חלק ז, ירושלים תשנ"ג, סימן ט.

184. כך העריך העיתונאי משה שפיר, עיתון יום ליום (לעיל הע' 181) "הפסק הוא בעקבות כך שהיו שערערו לאחרונה וקראו לקרוא רק בי"ד".

185. הרב יהודה נקי, מעין אומר, חלק ג, ירושלים תשס"ז, עמ' רסב-רסג, סיפר שהרב אורטנר שאל בעבר את הרב עובדיה יוסף, אם יש לקרוא בתורה בברכה בפורים משולש, והרב יוסף השיב לו שאכן יש לקרוא בברכה. יתכן שביום שממילא קוראים בו בתורה, בשבת או ביום שני, לא ראה הרב עובדיה יוסף בעיה בקריאה בתורה בברכה את הנהוג לקרוא בפורים: "ויבא עמלק".

ללא ברכה, מעיקר הדין ולא ממנהג חסידות.¹⁸⁶

במכתב אחר ארוך יותר שכתב הרב יצחק יוסף לתושבי לוד באותו היום, הוא כתב:

לאחינו בני ישראל תושבי העיר לוד, ה' עליהם יחיו.

הנני בזה להשיב אודות מה ששאלו כמה תלמידי חכמים מתושבי לוד כיצד יש לנהוג לגבי קריאת מגילה. הנה פשוט וברור שיש לנהוג כפי הוראת מרן רבינו אאמו"ר הראשון לציון רבנו הרב עובדיה יוסף שליט"א והגאון הרב יוסף שלום אלישיב

שליט"א, ששניהם הורו לקרוא שני ימים, בי"ד בברכה ובט"ו בלא ברכה, וזו אינה חסידות, אלא כך יש לנהוג ולהנהיג בכל המקומות.

וידעתי שיש רבנים שמורים לתושבי לוד לקרוא רק בי"ד, אבל הציבור צריכים לדעת, שאין לנו בדורנו אף חכם שמגיע לקצה גדולתם של שני גאוני הדור הנ"ל, ואין להסתכל על תוארים תפקידים ומשרות, אלא יש להתבונן על גדולתם הענקית של שני גדולי הדור הנ"ל, שכל רז לא אניס להו, והוא בגדר מי יבוא אחר המלך [ע"פ קהלת ב, יב], מאן מלכי רבנן גדולי הדור שליט"א.

ועל כן רבנים צריכים לבטל דעתם בפני גדולי הדור שליט"א, והכל יודעים מי באמת גדול הדור, ולכן חזקו בדבר, והנהיגו לקרוא בי"ד ובט"ו כפי הדין, לקיים "ועשית ככל אשר יורוך".

186. מכתבו של הרב יצחק יוסף פורסם בעיתון "יום ליום" ובאתר האינטרנט (לעיל הע' 181). המכתב הוא בכתב ידו של הרב יצחק יוסף. בשולי המכתב הוסיף אביו הרב עובדיה יוסף בכתב ידו: "אני מסכים בכל לב על ההוראות הנ"ל, שומע לנו ישכון בטח, ותזכו לשנים רבות נעימות וטובות".

ולוד שונה משאר הספיקות שהיה מקום גדול לומר שיקראו בט"ו, ולכן בודאי שיש לומר על הניסים גם בט"ו, ולקרות בס"ת גם בט"ו.

ובאנו בזה רק לעורר ולעודד לקיים את פסקם של גדולי הדור האמיתיים.¹⁸⁷

הרב יצחק יוסף לא כתב מי הם הרבנים שפוסקים לקרוא בלוד בי"ד באדר בלבד, אך די ברור שכוונתו לרב חיים חדד, רבה הספרדי של לוד, ולרבני השכונות בלוד, שמורים כך לתושבי לוד. הרב יצחק יוסף ראה בפסיקת הרבנים הללו ערעור סמכות של מי שהוא ראה כגדולי הדור, אביו הרב עובדיה יוסף, והרב יוסף שלום אלישיב. הוא שלל את יכולתם וסמכותם של אחרים לחלוק על גדולי הדור. הוא לא נימק מדוע יש לנהוג כך בלוד. הנימוקים כנראה אינם משנים, ויש לקבל את פסק גדולי הדור ללא ערעור.

מכתבו איננו מופנה לאותם רבנים שהורו לקרוא מגילה בלוד בי"ד באדר בלבד אלא לציבור הרחב. נראה שהוא כיוון בעיקר לציבור בני עדות מזרח, שראה בדרך כלל את הרב עובדיה יוסף כסמכות הלכתית מחייבת ומשמעותית. מכתבו של הרב יצחק יוסף נועד להפעיל לחץ על תושבי לוד לקבל גם כאן את הפסיקה של הרב עובדיה יוסף. העובדה שכך פסק גם הרב אלישיב תורמת רבות לעניין, אם כי לציבור בני עדות המזרח, הפסיקה של הרב עובדיה יוסף היא הפסיקה המשמעותית.

עתיקות לוד

האם הפסיקות של הרבנים ממשפחת יוסף – הרב עובדיה יוסף, ובניו – הרב

יצחק יוסף, הרב דוד יוסף והרב אברהם יוסף, שינו את עמדת הרבנים שטענו שיש לקרוא מגילה בי"ד באדר, ואת כלל תושבי לוד שנשמעו להם? לא ידוע לנו איך הגיבו הרב חיים חדד ורבני השכונות בני עדות המזרח. אך הרב ברוך

187. דברי הרב יצחק יוסף מופיעים אצל: הרב נתן אורטנר, שו"ת יד נתן, חלק ג, לוד תשע"א, עמ' ריז-ריח. הרב יצחק יוסף, קיצור ילקוט יוסף, ירושלים תש"ס, עמ' תשסב-תשסג, כתב: "מסורת שלוד מוק"ח. יקראו יומים שדינה כמסופקות. ומדת חסידות לנהוג בט"ו בכל דיני הפורים, משתה ושמחה ומתנות לאביונים גם בט"ו". הרב יצחק יוסף, חזר על דבריו אלו גם ב: ילקוט יוסף – הלכות פורים, ירושלים תשע"ב, עמ' קס-קסב.

בועז יורקוביץ, רב שיכון חב"ד בלוד, נשאל ע"י עיתונאי: האם גם בשיכון חב"ד בלוד יקראו מגילה בי"ד ובט"ו? תשובתו היתה:

כי מדובר רק על "העיר העתיקה" בלוד. דבריו של הרב עובדיה יוסף אינם מתייחסים לחלקים אחרים בעיר, ביניהם שיכון חב"ד בלוד.¹⁸⁸

הרב עובדיה יוסף לא כתב שדבריו מתייחסים רק ללוד העתיקה, אלא לכל העיר. הרב יצחק יוסף כתב גם הוא שעל פי דברי הרב עובדיה יוסף "יש לנהוג ולהנהיג בכל המקומות", וכוונתו לכל המקומות – השכונות שבלוד החדשה. מכל מקום, אנשי חב"ד בלוד לא קיבלו את פסק הרב עובדיה יוסף והמשיכו לציין את פורים בי"ד באדר כעיר פרוזה.

8.8. לוד - כמעט רק בט"ו באדר (תשע"א)

בשנת תשע"א הוציא הרב אורטנר חלק נוסף בסדרת ספריו, יד נתן, ובספר תשובה אודות: "דיני פורים ופורים משולש בעיר לוד".¹⁸⁹ תשובתו זו היא פיתוח והרחבה של מאמרו בעניין משנת תשס"ז.¹⁹⁰ הוא חזר על דבריו שיש לראות את לוד כעיר מוק"ח מימות יב"ן, ורק מצד המנהג קוראים בה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. אך ביחס למצוות האחרות של פורים, יש לקיימן במלואן גם בט"ו באדר: אמירת על הנסים, קריאה בתורה "ויבא עמלק", מתנות לאביונים ומשלוח מנות. באשר לאיסור מלאכה בפורים, אם יש לאדם אפשרות בחירה לא לעבוד באחד משני הימים, הציע הרב אורטנר כך:

נראה שעדיף שיבחר לא לעשות מלאכה ביום ט"ו ויוכל לקיים כל מצוות היום בהרווחה ולא בדוחק ובמהירות, כמו שיש לעיתים שהעובדים בט"ו שאינם יכולים לקרוא המגילה בבוקר ט"ו, בקושי מספיקים לקרוא המגילה בשובם מן העבודה לפני השקיעה.¹⁹¹

באשר לקריאת מגילה, יש לכוון בברכות המגילה ובברכת שהחיינו שמברכים ביום י"ד באדר, גם על מצוות היום של ט"ו באדר. יתר על כן:

אם אפשר לשמוע בלוד בליל ט"ו ברכה על הקריאה מבן ירושלים הנמצא שם באופן דחייב בקריאת המגילה בברכה ביום ט"ו, ראוי להשתדל ולעשות כן... בן ירושלים הבא בליל ט"ו ללוד ובדעתו לחזור באותו לילה קודם עלות השחר לירושלים, ודאי יכול לברך עבור עצמו

188. http://www.col.org.il/show_news.rtx?artID=53253

189. הרב נתן אורטנר, שו"ת יד נתן, חלק ג, לוד תשע"א, סימן ל, עמ' רטז-רמד.

190. הרב נתן אורטנר, "דיני פורים בעיר לוד", בית הלל, כז (תשס"ז), עמ' מ-מה.

191. שם, חלק ג, לוד תשע"א, סימן ל, עמ' רלז.

ולכוון ולהוציא בני לוד הנמצאים עימו. וכן ראוי לתושבי לוד להביא עצמם לידי חיוב ביום ט"ו ע"י שיבוא למנין שלהם בן ירושלים בבוקר ט"ו, לפני ששמע מגילה.¹⁹²

בשנת תשס"ז הציע זאת הרב אורטנר כאופציה מזדמנת: "...ותושבי לוד יכולים להביא עצמם לחיוב ביום ט"ו אם יבוא למנין שלהם בן ירושלים בבוקר ט"ו, לפני ששמע מקרא מגילה".¹⁹³ אך בשנת תשע"א קרא הרב אורטנר לתושבי לוד ליזום את בואו של מי מבני ירושלים שיקרא לפניהם מגילה ביום ט"ו באדר.¹⁹⁴ לא רק זאת. הרב אורטנר הציע עוד:

אם בן לוד חושב לנסוע בליל ט"ו לירושלים, הרי הוא כבר מתחייב בט"ו כדין בן ירושלים בברכה, גם אם קורא המגילה כאשר הוא עדיין בלוד, כיון שלדעת המשנה ברורה (סי' תרפח ס"ק יא) דינים אלה תלויים בדעתו בלילה לנסוע, והוא יוכל לברך כבר בליל ט"ו גם עבור בני לוד... ודאי וכל שכן שהוא הדין לבן לוד שהגיע לירושלים בליל ט"ו דחייב בברכה.

הנימוק הוא שבעצם לוד נחשבת לעיר מוק"ח, ורק בשל המנהג נהגו לקרוא בה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, ועל כן אם בן לוד נמצא בעיר מוק"ח או שבדעתו לנסוע לשם, הרי הוא חייב לקרוא מגילה בט"ו באדר בברכה והוא אף מוציא ידי חובה את החייבים במקרא מגילה בט"ו באדר במקומות אלה. בשנת תשס"ז כתב הרב אורטנר רק את דינו של בן לוד המגיע לירושלים בליל ט"ו באדר, ועתה בשנת תשע"א חידש שגם אם בן לוד חושב לעזוב את לוד במשך ליל ט"ו ולהגיע לירושלים, הוא יכול לקרוא מגילה בלוד ולהוציא ידי חובה את תושבי לוד. הרב אורטנר ציין עוד שגם בשכונת חב"ד נהגו חשובי המקום עוד לפני למעלה מארבעים שנה, לקרוא את המגילה גם בט"ו באדר. הוא ציין את הרב קפלן, שהיה רב השכונה, ועוד מחסידי חב"ד.

בשנת תשע"א, כתב הרב שלמה זלמן גרוסמן, רבה של העיר אלעד, על זמן מקרא מגילה באלעד.¹⁹⁵ מאלעד רואים את לוד, וזו הסיבה שלדעת הרב גרוסמן

192. שם, עמ' רכד-רכה.

193. הרב נתן אורטנר, "דיני פורים בעיר לוד", בית הלל, כז (תשס"ז), עמ' מב.

194. בדרך זו נהג הרימ"ט בשכונת עץ חיים בירושלים: "בליל י"ד באדר וביומו בא בן פרוז ודאי לקרוא מגילה ולברך, ובליל ט"ו וביומו, בא בן ירושלים שחייב לקרוא בט"ו באדר ללא כל ספק, והוא זה שקרא את המגילה ובירך עליה". ראה בפרקים ג-ד.

195. הרב שלמה זלמן גרוסמן, "בירור בענין זמן פורים בעיר אלעד", אלעד תשע"א, עמ' א-ל. הרב גרוסמן הפיץ את תשובתו זו בעיר אלעד לקראת פורים תשע"א. התשובה היא מתוך ספרו: שו"ת שערי שלמה – אורח חיים, שאותו הכין לדפוס. תודתי לרב גרוסמן שנתן לי העתק של

באלעד יש לקרוא גם בט"ו באדר.¹⁹⁶ בתשובתו הוא הרחיב בשאלת זמן מקרא מגילה בלוד. הוא חזר על הטיעונים שנשמעו בעבר. שם העיר השתמר לאורך כל התקופות, וכך גם נשתמרו שמותיהם של כפרים ערביים בסביבה כמו כפר ענא-אונו, חדיתא-חדיד ועוד, המעידים שלוד נמצאת בסביבתם. היה רצף התיישבות במקום של גויים לאורך כל התקופות "ויש בזה חזקה שכאן נמצא כאן היה" (ע"פ יבמות קטו ע"ב, במפרשים). גם אם אין יודעים לזהות את מיקום העיר הקדומה, לוד החדשה התרחבה מאוד ויש להניח בוודאות שיש המתגוררים באזור לוד הקדומה. עוד כתב:

ולהנ"ל חזי לאיצטרופי מה שבחפירות הארכיאולוגיות מצאו שהעיר העתיקה של לוד היא החלק הצפוני מזרחי של לוד דהיום... ומה שפשוט שאין לסמוך על דברי הארכיאולוגים כידוע, היינו על החלטות ופרשנויות שלהם ומסקנותיהן הנובעות מכך, אך בעצם העובדות והממצאים, לרוב אפשר לסמוך על זה לאחר בדיקה, אף שכמובן אין לבנות על זה לבד את ההלכה. על כל פנים נוכחנו לדעת שדין לוד היא קרוב לודאי כודאי מוקפת חומה מימות יב"ן, אף שלענין לעשות מעשה כבר כתבנו בזה לעיל שיש מחלוקת בזה.¹⁹⁷

הרב גרוסמן התכוון בדבריו לדברי הרב יצחק וייס והרב שלום יוסף אלישיב שפסקו לקרוא בלוד גם בט"ו באדר, על אף שדי ברור שזיהויה של לוד ודאי בשל שימור השם והממצאים הארכאולוגיים.

לדברי הרב אריאל בוקוולד, מאחר שבלוד יש לקרוא גם בט"ו באדר, כך יש לנהוג גם במושבים הקרובים ללוד: במושב אחיסמך הצמוד ללוד העתיקה ונראה לשכונת נווה ירק, במושב גינתון הנראה אף הוא לשכונת נווה ירק בלוד החדשה, במושב בן שמן, במושב זיתון, ובמושב אחיעזר הנראים ללוד החדשה.¹⁹⁸

סיכום: לרב נתן אורטנר ולרבנים נוספים ברור שלוד החדשה נמצאת במיקומה של העיר המוק"ח מימות יב"ן. הרב אורטנר חיפש כל דרך אפשרית להציב את יום ט"ו באדר כיום הפורים המרכזי והכמעט יחידי בעיר לוד. יש לקיים את כל מצוות היום גם בט"ו באדר, ויש לקרוא מגילה ביום זה ללא ברכה, אם כי הוא

תשובתו זו. הרב גרוסמן סיפר לי שהוא כתב דברים על אודות זמן מקרא באלעד כבר בשנת תשס"ג, והוא הפיץ אותם באופן מוגבל בבתי כנסת מסוימים באלעד. לקראת הוצאת ספרו, ובו תשובות על חלק אורח חיים בשולחן ערוך, הוא הוסיף והרחיב עוד בעניין.

196. בזמן מקרא מגילה באלעד נעסוק לקמן בסעיף 27.

197. הרב שלמה זלמן גרוסמן, "בירור בענין זמן פורים בעיר אלעד", אלעד תשע"א, עמ' ח. בעמ' י הוא חזר שוב על כך שרבנים נמנעו מלהכריע שלוד היא עיר מוק"ח על אף שהדבר ברור.

198. הרב אריאל בוקוולד, הימים האלה נזכרים, בני ברק תשע"ב, עמ' עא.

קבע שכדאי לדאוג לכך שבן ירושלים יבוא ללוד ויברך על מקרא מגילה גם ביום ט"ו באדר. אך כל הפסיקות הללו לא שינו תודעתית וציבורית את מעמדה של לוד כעיר מוק"ח מימות יב"ן. הוא לא הורה לקיים את המצווה המרכזית של פורים – קריאת מגילה בברכה – ביום ט"ו באדר בלבד, והוא לא הורה לבטל את קיום מצוות פורים בי"ד באדר. המסר בדבריו הוא שלוד עדיין נחשבת לעיר מסופקת, והדיונים אם מדובר על עיר מסופקת מכח מנהג שנהגו, או עיר מסופקת כמו כל עיר מסופקת אחרת, לא שינו דבר.

חלק מהציבור הדתי לאומי שמתגורר בלוד ובעיקר החברים בגרעין התורני, קראו מגילה גם בט"ו באדר ללא ברכה, אך מתקשים לשוות אופי של פורים ליום ט"ו באדר. זאת מפני שיש טרחה גדולה לקיים שוב את כל מצוות הפורים גם בט"ו באדר, ובמיוחד כשידוע להם שסיבת הדבר היא בשל מנהג שנהגו בעבר, ואין זה מבוסס מבחינה הלכתית. כמו כן, ברוב המקומות יום ט"ו באדר הוא יום עבודה רגיל, ולא ניתן להיעדר מהעבודה ביום זה. העדפתם היא שפורים יצוין ביום אחד בלבד, ואם ייקבע שמציינים את פורים ביום ט"ו באדר בלבד, הדבר ידרוש תיאום מראש עם מערכות החינוך, מקומות העבודה ועוד.¹⁹⁹ עם זאת, אי אפשר להתעלם מהעובדה שחסידי חב"ד וחלק מהציבור יוצאי עדות המזרח, רואים את לוד כעיר פרוזה שפורים הוא בי"ד באדר בלבד. על מנת לשנות את מעמדה של עיר, מעיר פרוזה לעיר מוק"ח לענין מקרא מגילה, צריך תמיכה והסכמה של תושבי העיר, ובודאי של שומרי תורה ומצוות. יש לפעול לשם כך, להסביר ולשכנע. כשתהיה הסכמה רחבה, יהיה מקום לפנות למערכות המקומיות – העירייה, מערכת החינוך, מקומות העבודה ועוד, על מנת לתאם איתם את הדבר, וכפי שנהוג ומקובל בירושלים.

9. חיפה

חיפה לא נזכרת במקרא כלל, ובגמרא היא נזכרת כעיר חוף במרחק קצר מצור (שבת כו ע"א), אך לא בהקשר של ערים מוק"ח מימות יב"ן. הרימ"ט פרסם בלוח לארץ ישראל לשנת תרע"א, שבחיפה יש לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.²⁰⁰ בשנים הבאות היו שנים שהרימ"ט לא ציין את חיפה כמקום שיש לקרוא בו בי"ד ובט"ו באדר, והיו שנים שהוא כן ציין זאת.²⁰¹ בלוח לארץ ישראל

199. מידע זה מבוסס על שיחות עם כמה מחברי הגרעין התורני בלוד, לפני פורים תשע"א ואחריו.

200. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרע"א, ירושלים תר"ע, עמ' 36-37.

201. למשל, בלוח לארץ ישראל לשנת תרע"ו, ירושלים תרע"ה, עמ' 30-31, הוא לא הזכיר את חיפה. אך בלוח לארץ ישראל לשנת תרע"ח, ירושלים תרע"ז, עמ' 29, ציין שוב את חיפה. בלוח לארץ ישראל לשנת תר"פ, ירושלים תרע"ט, עמ' 35, לא הזכיר את חיפה, ובלוח לארץ ישראל לשנת

לשנת תרפ"ז, הוא הוסיף: "חיפה לא ידעתי המקור לנהוג בה גם בט"ו. מ"מ הנח להם לישראל במנהג שנהגו בו".²⁰² גם בספר ארץ ישראל כתב:

חיפה – לא ידעתי כל מקור לקרוא שם גם בט"ו... אבל מכיון שכבר נהגו בכך, מסתמא היה להם קבלה על זה.²⁰³

לא ידוע מי תיקן או הנהיג מסורת קריאה זו, באיזו תקופה ועל מה התבסס המנהג.

הרב שאר ישוב כהן, רבה האשכנזי הראשי של חיפה, כתב שבבואו להתגורר בחיפה בשנת תשל"ה, היה מניין בהדר הכרמל שהתפללו בו הרב תנחום דונין והדיין הרב ברוך רקובר, וקראו שם בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר בלי ברכה. הוא השתדל להתפלל אתם.²⁰⁴ הרב דונין הנזכר קיבל הוראה זו מהרמ"מ מלובביץ' שטען שחיפה היא ספק מוקפת חומה, אך הוא לא ציין את הבסיס לקביעה זו.²⁰⁵ הרב שאר ישוב כהן כתב עוד שהיו עוד שני מניינים בחיפה שקראו בהם גם בט"ו באדר: בבית הדיין הרב יואל קלופט, וגם במניין של חסידים. הרב שמואל דוד מונק כתב שבבית הכנסת 'בית אברהם ויצחק' בחיפה, קראו גם בט"ו באדר ללא ברכה. ההנמקה היא שכך יש לנהוג בכל עיירות א"י.²⁰⁶ הרב אליהו בקשי דורון, רבה הראשי של חיפה ולימים הראשון לציון, סיפר לי שבעת שהיה גר בחיפה הוא קרא בביתו גם בט"ו באדר.²⁰⁷ במכתב שעסק בזמן מקרא מגילה בבאר שבע הוא התייחס גם לקריאת מגילה בחיפה, וכתב שאותם הקוראים גם בט"ו באדר עשו

תרפ"ב, ירושלים תרפ"א, עמ' 33, ציין שוב את חיפה. בלוח לשנת תרפ"ג, ירושלים תרפ"ב, עמ' 38, לא ציין את חיפה.

202. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרפ"ז, ירושלים תרפ"ו, עמ' 35. בלוח לארץ ישראל לשנת תרצ"ה, ירושלים תרצ"ד, עמ' 38, הוא החל לכתוב ששכונות הנפרדות מחיפה, שהמרחק בין הבתים הוא יותר משבעים אמה ושני שלישי האמה, כמו: "בת גלים ושכונת הר הכרמל הנפרדות לחיפה... שפשוט שאין צריך לקרוא גם בט"ו". כך הוא כתב במשך שנים רבות.

203. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מה.

204. הרב שאר ישוב כהן, "לענין קביעת ימי הפורים בחיפה", ארחות, 60 (תשס"ח), עמ' 6-10.

205. ראה: הרמ"מ מלובביץ', קונטרס השליחות, תשנ"ג, עמ' 50. את המכתב הוא שלח לכנס השליחים שהתקיים בהר הכרמל בקיץ תשד"מ. כך ע"פ: חיים סיימונס, "מצות ימי הפורים בעיר ספק מוקפת חומה", סיני, קיח (תשנ"ו), עמ' קצג-רי, שם עמ' רב, והערה 79. תשובת הרמ"מ מלובביץ' מופיעה גם ב: הרמ"מ מלובביץ', ליקוטי שיחות, חלק כט, עמ' 423; הרמ"מ מלובביץ', שערי הלכה ומנהג (עורך: הרב יוסף יצחק הבליון), ירושלים תשס"ב, חלק ה, עמ' קעא. הרב שאר ישוב כהן סיפר לי בח' באלול תש"ע שהוא שמע זאת גם כן באופן אישי מהרמ"מ מלובביץ'.

206. הרב שמואל דוד מונק, "תורת אמך – מנהגי בית הכנסת בית אברהם ויצחק – חיפה", ירושלים תשס"א, עמ' לז.

207. בשיחה עמו בתאריך י"ט בכסלו תש"ע.

זאת בצנעא ולא בציבור. והנימוק הוא "כיון שרוב הציבור לא ינהג זאת ויראה הדבר כזלזול בהלכה".²⁰⁸

היו עוד שכתבו שעל תושבי חיפה לקרוא גם בט"ו באדר. הרב שאול ישראלי סבר שעל תושבי חיפה לנהוג כפי שכתב הרימ"ט, בהנחתו "שהרימ"ט בודאי חקר היטב את המנהג והסיק שכן היה מנהג הקדמונים".²⁰⁹ גם הרב יוסף שלום אלישיב קרא לחדש את המנהג שהיה קיים בעבר, על בסיס דברי הרימ"ט שכתב: "שמסתמא היתה לתושבי חיפה קבלה על זה".²¹⁰ הרב ישראלי והרי"ש אלישיב לא היו ערים לכך שהרימ"ט עצמו התלבט בכך, והניח הנחה ללא הוכחה.

הרב מרדכי קארפ כתב שהמנהג לקרוא יומיים "עומד על המנהג הישן של כל ארץ ישראל לקרות ב' ימים [ועד היום נוהגים כן בחיפה, ועוד]"²¹¹. האמירה: "עד היום נוהגים כן בחיפה" תואמת את מנהגם של מעטים. לאורך כל השנים, מאז שטענו הרימ"ט ורבנים נוספים שיש לקרוא בחיפה בי"ד ובט"ו באדר, ברוב בתי הכנסת בחיפה קראו מגילה בי"ד באדר בלבד. לא ידוע אם בזמן שהרימ"ט כתב כן, היה מי מבין תושבי חיפה שקרא מגילה גם בט"ו באדר.

הרב שאר ישוב כהן ביקש בשנת תשנ"ב לברר את מקור המנהג שציין הרימ"ט על אודות מקרא מגילה בחיפה:

מה שאומרים שחיפה היא סמוכה ונראית לעכו, אין לראות בזה טעם מספיק שעכו עצמה בספק. אלא יש טעם אחר והוא שהחלק העתיק של חיפה, הנמצא בסמוך ונראה לחיפה של היום ולשכונותיה החדשות, יש בו מקום הידוע בשם: "שקמונה" או "תל שקמונה" שכבר חרב והיה לתל. עכשו נערכות במקום זה חפירות מפעם לפעם, והיתה זו אולי עיר מוק"ח מימות יב"ן. שעל פי מה שכותבים החוקרים היה המקום מיושב כבר לפני שלושת אלפים חמש מאות ארבעים ושתים שנים (כך ע"פ מאמרו של יוסף אלגביש, "חפירות שקמונה", הוצאת אריאל ואוניברסיטת חיפה). וכך כתב המנוח פרופ' זאב וילנאי: "העיר הקדומה של חיפה לא שכנה במקום חיפה של ימינו, אלא צפונה מערבה לה והאתרים הבולטים בסביבה, שהיו מיושבים ברציפות מן

208. הרב שמואל דביר, "פורים בבאר שבע", באר שבע תשע"א, בהקדמה לחוברת. המכתב נכתב בז' באדר ב' תשע"א.

209. הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשס"ו, עמ' קיח, בעקבות שיחה בע"פ עם הר"ש ישראלי.

210. הרב יוסף שלום אלישיב, "קביעת ימי הפורים בחיפה ובספסופה", קובץ תשובות, חלק א, ירושלים תש"ס, סי' סח.

211. הרב משה מרדכי קארפ, זר אהרון – קובץ בעניני פורים, קרית ספר תשס"ב, עמ' לו.

התקופה הכנענית ועד לתקופה מאוחרת יחסית, היו שקמונה מדרומה ותל אבו הואי ממזרחה". עיר זו היתה עירו של ר' שמעון השקמוני שהיה מתלמידי ר' עקיבא (ב"ב קיט ע"א). ע"פ הדברים הנ"ל נראה לי שאולי היתה מסורת שתל שקמונה הוא אתר שבזמנו היתה בו עיר מוק"ח מימות יב"ן. אמנם באינצקלופדיה של ארץ ישראל לר' ישעיהו פרס ז"ל נאמר שעיקר יישובה של שקמונה היה בבית שני ובתקופת התלמוד. שקמונה נהרסה כנראה בזמן הכיבוש הערבי לפני כ-1300 שנה.²¹²

תל שקמונה נמצא סמוך לחוף הים, במערב העיר חיפה של היום, מול שכונת

תל שקמונה במרחב חיפה

עין ים ומדרום לשכונת בת גלים. לא ידוע על הימצאות חומה במקום, ואם המקום היה מיושב בתקופת יב"ן או אחריו.²¹³ למרות כל זאת, הרב שאר ישוב כהן הסתפק בנתונים הקיימים כדי להציע מקור למנהג, אם כי הלכה למעשה הוא כתב שבחיפה יש לקרוא ב"ד באדר, חוץ מיחידי סגולה שקראו גם בט"ו באדר.

הרב שאר ישוב כהן הציע

הצעה זו לרב יוסף שלום אלישיב. הרב אלישיב השיב שהממצא הארכיאולוגי אינו תורם דבר לעניין. אם שקמונה נהרסה לפני שנים רבות כל כך, מדוע נהגו בחיפה החדשה כמו עיירות מסופקות, מהיכן הם ידעו על תל זה. לדבריו, לתושבי חיפה היה כנראה מנהג בענין, "ומן הדין לחדש את המנהג כפי שהיו נוהגים מימי קדם".²¹⁴

הרב שאר ישוב כהן שאל גם את הראשון לציון הרב מרדכי אליהו. לדברי הרב

212. הרב שאר ישוב כהן, קונטרס קביעת ימי פורים בחיפה, חיפה תשנ"ה; שי כהן, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' תצג-תצד; "לענין קביעת ימי הפורים בחיפה", ארחות, 60 (תשס"ח), עמ' 6-8.
213. על ממצאי החפירות בתל שקמונה, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' 1555-1559; יעקב עולמי, אברהם רונן, עמית רומנו, סקר ארכיאולוגי של ישראל – מפת חיפה מערב (22), ירושלים תשס"ג, עמ' 27-34.
214. הרב יוסף שלום אלישיב, מופיע אצל: הרב שאר ישוב כהן, לעיל הע' 212.

אליהו לא ברור ששקמונה היתה מוק"ח בימי יב"ן, והלכה היא שבסמוך ונראה לספק קוראים מגילה רק בי"ד באדר. מסקנתו היא:

הנח להם לישראל שבחיפה כיום שנוהגים לקרוא רק בי"ד, והמחמירים גם בט"ו תבוא עליהם ברכה.²¹⁵

הרב גדליה אקסלרוד היה אב בית דין בחיפה ורב קהילת חב"ד בחיפה. בשנת תשנ"ה הוא נשאל:

האם יש לקרוא בחיפה גם בט"ו מדין סמוך לכרך מכיון שסמוכה לחיפה העתיקה שספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן.

תשובתו היא:

...אין מקום מוגדר היום הנקרא חיפה העתיקה, ואם כן אין לה לחיפה רבתי אפילו למה להיות נטפלת.²¹⁶

הוא התעלם לחלוטין מהדיון סביב תל שקמונה שאכן אינו נקרא חיפה העתיקה, או שהוא לא היה מודע כלל לניסיון להסביר את המנהג הקדום על בסיס היות חיפה סמוכה ונראית לתל שקמונה. בהיותו רב קהילת חב"ד, מפליא שהוא התעלם מהוראת הרמ"מ מלובביץ'. לעומת זאת, הרב עובדיה יוסף פרסם בשנת תשס"ג שבחיפה יש לנהוג יומיים: "שהיא סמוכה ממש לחיפה העתיקה".²¹⁷ לא ידוע אם הרב עובדיה יוסף היה מודע לדברים שכתב הרב שאר ישוב כהן באשר לעתיקות חיפה. מכל מקום גם הרב עובדיה יוסף גילה בכך את דעתו, שהוא מתחשב בממצא והשערה של ארכיאולוגיים כדי לקבוע שבחיפה יקראו מגילה גם בט"ו באדר.

חיפה היא דוגמא למקום ללא כל מסורת על אודות היותה מוק"ח מימות יב"ן. לא ברור מי החל במנהג זה, ואם בכלל היה מנהג כזה, אך זה הספיק לכמה בודדים לנהוג כך. הניסיון לנמק את מנהג מקרא מגילה גם בט"ו באדר בשל הסמיכות לתל שקמונה, נראה מאולץ מאחר שאם אכן היו בעבר כאלה שקראו גם בט"ו באדר הם לא היו מודעים להימצאות העתיקות בתל שקמונה.

ברוב בתי הכנסת בחיפה קראו בי"ד באדר בלבד, ומספרם של הקוראים מגילה גם בט"ו באדר פחת והלך במשך השנים.²¹⁸

215. הרב מרדכי אליהו, מופיע אצל: הרב שאר ישוב כהן, לעיל הע' 212; "זמן קריאת מגילה בעיר חיפה", שו"ת מאמר מרדכי, חלק א, ירושלים תשס"ט, סימן כז; "זמן קריאת מגילה בעיר חיפה", שו"ת הרב הראשי, ירושלים תשס"ט, סימן קח.

216. הרב גדליה אקסלרוד, "ספק מוקף חומה לענין פורים", מגדל צופים, חלק א, חיפה תשנ"ה, סימן כג, עמ' צד-צו.

217. הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' קיב.

218. כך אמר לי הרב שאר ישוב כהן בשיחתנו בח' באלול תש"ע.

10. עכו

בלוח לארץ ישראל לשנת תרע"ו הוסיף הרימ"ט לרשימת הערים הוותיקות גם את עכו. באותה שנה הוא כתב לראשונה בנימוקיו: "יפו, חברון, צפת, טבריה, עכו, שכם, וגם לוד, ספקות מצד עצמן, או מצד ספק מקומן הראשון".²¹⁹ הוא לא כתב לגבי איזו עיר קיים ספק מצד עצמה ולגבי איזו עיר קיים ספק מצד מיקומה.

עכו נזכרת בנחלת שבט אשר (שופטים א, לא) ומזוהה עם תל עכו הנמצא סמוך ונראה ממזרח לעיר עכו המוכרת כיום.²²⁰ היא נזכרת פעמים רבות בספרות התנאים והאמוראים, ויהודים התגוררו בה בתקופות שונות.²²¹ לא ידוע לנו על הגדרת עכו כעיר שיש ספק אם היא מוקפת חומה לעניין מקרא מגילה, עד שפרסם הרימ"ט את דבריו.²²² מספר היהודים שהתגוררו בעכו בזמן שפרסם הרימ"ט את דבריו היה מועט מאוד.

ההתיישבות היהודית בעכו התפתחה לאחר מלחמת השחרור, עת שעולים חדשים רבים נקלטו בעכו. לקראת פורים תש"ט פרסם הרב שלמה גורן, הרב הראשי לצה"ל, חוברת ובה "דיני פורים לחייל", פורים הראשון מאז קום המדינה. שם הוא כתב:

הערים הישנות שבארץ ישראל כמו צפת, טבריה, עכו, לוד, יפו, באר

219. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תרע"ו, ירושלים תרע"ה, עמ' 30-31.
 220. החפירות בתל החלו בשנת תשל"ג. נמצאו שרידי יישוב מהתקופה הכנענית, וראשית התקופה הישראלית. ראה: משה דותן, "עשר עונות חפירה בעכו הקדומה", קדמוניות, 69-70 (תשמ"ה), עמ' 2-14. האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), ירושלים תשנ"ב, חלק ג, עמ' 1222-1235.
 221. שאול חנא קוק, "לתולדות היהודים בעכו", "ר' יחיאל מפריז וישיבתו בעכו", עיונים ומחקרים, חלק ב, ירושלים תשכ"ג, עמ' 122-141.
 222. בתוספתא מסכת ברכות (ליברמן) פרק ה הלכה ב מסופר: "מעשה ברבן שמעון בן גמליאל ור' יהודה ור' יוסה שהיו מסובין בעכו וקדש עליהן היום. אמר לו רבן שמעון בן גמליאל לר' יוסי ברבי: רצונך נפסיק לשבת? אמר לו: בכל יום אתה מחבב דברי בפני יהודה, ועכשיו אתה מחבב דברי יהודה בפני, 'הגם לכבוש את המלכה עמי בבית' (אסתר ז, ח)? אמר לו: אם כן לא נפסיק שמא תקבע הלכה לדורות. אמרו לא זו משם עד שקבעו הלכה כר' יוסי" (מובא גם בפסחים ק ע"א). הרב דוד תורג'מן, "בדין פורס מפה ומקדש", כתלנו, טו (תשנ"ד), עמ' 472, כתב בשם הרב נתן רענן, שמאחר שהסיפור היה בעכו ועכו נחשבת לעיר מוק"ח מימות יב"ן, יתכן שהיה זה בסעודת פורים שנערכה בט"ו באדר ביום שישי, בשל אזכור הפסוק ממגילת אסתר: "הגם לכבוש את המלכה", ומכאן שנהגו בעכו כעיר מוק"ח מימות יב"ן. אך ניתן להציע שסעודה זו התקיימה ביום שישי י"ד באדר, וממילא אין הוכחה מסיפור זה. מה גם שאין מקור לכך שסיפור זה ארע בעת סעודת פורים.

שבע, הנן ספק מוקפות חומה מימות יב"ן ונהגו ברוב הערים האלה לקרוא את המגילה בשני הימים.²²³

הרב שלמה גורן לא פירט באילו ערים נוהגים לקרוא בי"ד ובט"ו באדר ובאילו ערים אין נוהגים, אף שלדעתו יש לקרוא ברוב הערים שברשימה זו בשני הימים. הרב שלום לופז היה רבה הראשי הספרדי של עכו לאחר קום המדינה. הוא נבחר לתפקיד זה בקיץ תש"י ולקראת פורים תשי"א הוא התייעץ עם רבנים בירושלים על אודות זמן מקרא מגילה בעכו, וקבע שבעכו יש לקרוא יומיים. בבית הכנסת המרכזי בעכו קראו יומיים.²²⁴ לא ידוע לנו עם מי מרבני ירושלים הוא התייעץ, אם כי ידוע לנו שהוא היה בקשר עם הרב יצחק זאב מבריסק (הרב מבריסק) והרב צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים. גם הרב ברוך ישר (שליכטר), רבה האשכנזי של עכו לאחר קום המדינה, כתב שיש לקרוא בעכו בי"ד ובט"ו אדר.²²⁵ הרב גדליה אקסלרוד דן בזמן מקרא מגילה בעיר חיפה, אם היא נראית לעכו. מדבריו יש ללמוד שהוא סבר שבעכו יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר.²²⁶

בשנת תש"מ התמנה הרב יוסף ישר לרבה האשכנזי של עכו (אין קשר משפחתי בינו לבין הרב ברוך ישר-שליכטר, רבה האשכנזי הראשון של עכו). הוא המשיך את מנהג קודמו ובבית הכנסת האשכנזי קראו גם בט"ו באדר.²²⁷

הרב יוסי שטרן, ראש ישיבת ההסדר בעכו, סיפר לי שמעת הקמת הישיבה בשנת תשס"ג, הם קבעו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. הרב נחשון כהן, ראש הגרעין התורני בעכו, סיפר לי שהרב מרדכי אליהו הורה לו בשנת תשס"ד שיש

223. הרב שלמה גורן, "דיני פורים לחייל", מחנים, 2 (תש"ט), עמ' 6-7.

224. הרב אריה דרילמן גפן, עבד נאמן – תולדות חייו של הרב שלום לופז זצ"ל, ירושלים תשס"ג, עמ' 421-422. בי"ט בכסלו תש"ע שוחחתי עם הראשון לציון הרב אליהו בקשי דורון, חתנו של הרב לופז, והוא סיפר שכשלא היה מניין בבית הכנסת לקריאת מגילה גם בט"ו באדר, היה הרב לופז קורא בביתו ביחידות גם בט"ו באדר.

225. הרב ברוך ישר (שליכטר), קיצורי דינים והלכות, תל אביב תשט"ו, עמ' 17. על תולדות מקרא מגילה בעכו לאחר קום המדינה, ראה: יהודה הראל, "פורים בין החומות", הארץ, ו' אדר ב' תשמ"ד, עמ' 6. בשיחה בד' בשבט תש"ע עם הרב כרמיאל כהן ממעלה אדומים, שנשוי לנכדת הרב ברוך ישר, הוא סיפר לי שהוא שוחח עם אחיינית של הרב ישר, הגב' הניה קובלינר משדה אליהו. באותה תקופה היא גרה בכפר הרא"ה בבית הוריה (משפחת אפנר), והיא סיפרה לו שהיא זוכרת בוודאות מהשיחות בבית הוריה שבעכו חגגו את פורים גם בט"ו באדר.

226. הרב גדליה אקסלרוד, "ספק מוקף חומה לענין פורים", מגדל צופים, חלק א, חיפה תשנ"ה, סימן כג, עמ' צה.

227. דברים שאמר לי בשיחה בי"ז באדר תשע"ב. הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 106, כתב גם כן כך בשמו.

תל עכו במרחב העיר עכו החדשה

לקרוא בעכו רק בי"ד באדר מפני שעכו של היום איננה עכו המוק"ח מימות יב"ן.²²⁸

לקראת פורים תשע"ב פרסם שוב רבה האשכנזי של עכו הרב יוסף ישר, שבעכו יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.²²⁹ לשאלתי מה ראה לפרסם את העניין בשנה זו, השיב שהגיעו לעכו משפחות חדשות, והוא נשאל כמה פעמים על העניין, ועל כן החליט לפרסם שוב את פסק ההלכה.²³⁰

בשיחה עם כמה מתושביה הוותיקים של עכו, התרשמתי שברוב המוחלט של בתי הכנסת בעכו היה מקובל לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד. היו ביניהם גם תושבים ותיקים ומבוגרים מאוד שאמרו לי שהם מעולם לא שמעו שבבית כנסת מסוים קראו גם בט"ו באדר.

11. באר שבע

העיר באר שבע נזכרת כבר בימי האבות (בראשית כא, לא-לג; כו, כג; כח, י). בספר יהושע היא נזכרת כעיר שנחלת שבט יהודה (יהושע טו, כח). לא ידוע לנו על קהילות יהודיות שחיו במקום בתקופת המשנה והתלמוד ובתקופות מאוחרות יותר, ואין בידינו מסורת על אודות זמן מקרא מגילה במקום. הכפתור ופרח קיבל את

228. בשיחה עמם בכ' באדר א' תשע"א.

229. <http://www.mynet.co.il/articles/0,7340, L-4200054,00.html>

230. בשיחה עם הרב יוסף ישר בי"ז באדר תשע"ב.

מבט מעתיקות באר שבע (ביר שבע) לכיוון העיר באר שבע

המסורת הנפוצה שהמקום הנקרא ביר שבע הוא העיר באר שבע המקראית.²³¹ כך כתבו גם חוקרי ארץ ישראל כגון הרב יהוסף שווארץ²³² והרב יצחק גולדהאר,²³³ וכן גם נוסעים ותיירים שביקרו באזור.²³⁴

ההתיישבות היהודית החדשה באזור החלה לאחר מלחמת השחרור. הרב הראשי לצה"ל הרב שלמה גורן כלל בשנת תש"ט את העיר באר שבע ברשימה שרוב הערים הכתובות בה הן מסופקות.²³⁵ הרב שלמה טנא (טנביצקי) היה רבה האשכנזי הראשון של העיר באר שבע החדשה, והוא הנהיג בפורים תש"ט לקרוא בבאר שבע בשני הימים.²³⁶ כך נהג גם הרב צבי קושלבסקי ששימש כרבה של באר שבע אחריו.²³⁷

בלוח לארץ ישראל לשנת תשי"א הוסיף הרימ"ט לראשונה את באר שבע

231. כפתור ופרח, ירושלים תשנ"ז, פרק יא, עמ' עד. יצחק מייטליס, "חי דרך באר שבע", למשמעותו של המזבח בתל שבע", על אתר, טו (תשס"ט), עמ' 21-26, כתב שבאר שבע המקראית היא בתחומי באר שבע החדשה בביר שבע, ותל שבע היא "שבע" (יהושע יט, ב) הנזכרת כאחת מערי שמעון.

232. הרב יהוסף שווארץ, תבואות הארץ, ירושלים תר"ס, עמ' קכ.

233. הרב יצחק גולדהאר, אדמת הקדש, ירושלים תרע"ג, דף פד ע"ב.

234. זאב וילנאי, "באר שבע עיר אבות ובנים", תל אביב תשמ"ב, עמ' 15.

235. הרב שלמה גורן, "דיני פורים לחייל", מחנים, 2 (תש"ט), עמ' 7-6.

236. הרב ישראל יעקב לנדאו, בארה שבע, באר שבע תשס"ו, עמ' 3. הרב לנדאו כתב שכך העידה בפניו גם בתו של הרב שלמה טנא.

237. הרב אייל בן דוד, פורים דמוקפין בבאר שבע, באר שבע תשע"א, עמ' קיא, כתב זאת בשמו של הרב אליהו קושלבסקי, שהוא בנו של הרב צבי קושלבסקי שהיה רב העיר.

לרשימת הערים הוותיקות המסופקות שקוראים בהן מגילה בי"ד ובט"ו באדר,²³⁸ ומאז כתב זאת בכל שנה בלוח לארץ ישראל. בשנת תשט"ו כתב הרימ"ט כן גם בספר ארץ ישראל. הוא נימק שהעיר באר שבע ידועה בתורה ובנביאים, והעיר החדשה מוחזקת כמי שעומדת בקרבת מקומה העתיק.²³⁹

בשנת תשכ"ז נערכו חפירות ארכאולוגיות בתל שבע הנמצא מזרחית לעיר באר שבע, כ-7 ק"מ ממרכז העיר. במקום נמצאו שרידי ישוב החל מתקופה קדומה מאד, עוד לפני תקופת האבות.²⁴⁰ מר אליהו נאווי, ראש עיריית באר שבע דאז, פנה לרב אליהו כ"ץ, רבה האשכנזי של באר שבע מאז שנת תשכ"ט, בשאלה הבאה:

בשנתיים האחרונות ערך פרופ' אהרוני מאוניברסיטת תל אביב חפירות בתל שבע וחשף את קדמוניות העיר. מאז מנקרת בראשי שאלת מעמדה של באר שבע האם היתה או לא היתה מוקפת חומה בימי יהושע בן נון וזאת לענין קריאת מגילה בפורים.

תשובת הרב כ"ץ היתה:

כבר בימי האבות וכבר הרבה לפני זמנו של יהושע בן נון היתה עיר האבות באר שבע מוק"ח... ומסתמא היתה מוק"ח מימות יב"ן. בספר ארץ ישראל מהרב טוקצינסקי זצ"ל פוסק גם כן לקרוא המגילה בט"ו מספק בלי להביא ראיות כדבר פשוט, ולמרות שתל שבע קצת רחוק, מ"מ מידי ספק לא יצאנו.²⁴¹

העובדה שתל שבע נמצא במרחק רב מהעיר באר שבע החדשה, היתה סיבה מספיקה לדחיית פסק הרימ"ט ולקביעה שבבאר שבע יקראו בי"ד בלבד. אך הרב כ"ץ העדיף לחזק את דברי הרימ"ט באמצעות הממצא הארכאולוגי, ולהשאיר על כנה את הפסיקה לקרוא בי"ד ובט"ו באדר.

רבה הספרדי של באר שבע באותן השנים היה הרב מישאל דהאן. לפי עדות בנו,

238. הרימ"ט, לוח לארץ ישראל לשנת תשי"א, ירושלים תשי"י, עמ' 35.

239. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מה.

240. על ממצאי החפירות בתל שבע, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 127-143.

241. הרב אליהו כ"ץ, "באר שבע בקריאת מגילה", האשל, 6 (תשל"ב), עמ' 21-23; שו"ת באר אליהו, חלק א, ירושלים תשנ"ו, סימן רפ.

הרב יוסף דהאן, אביו הורה להמשיך לקרוא בי"ד באדר בלבד מאחר שהמרחק בין תל באר שבע לבאר שבע החדשה היה 7 ק"מ, אף שסבר שתל שבע היא באר שבע המקראית.²⁴² אך הרב אהרון בנימין, שהיה יד ימינו של הרב מישאל דהאן, העיד במכתב בכתב ידו, שהרב מישאל דהאן נהג לקרוא מגילה גם בט"ו באדר בבית הכנסת 'כתר תורה' בשכונת הדרום בבאר שבע במשך שנים רבות עד שהוא עבר להתגורר במקום אחר.²⁴³ גם הרב יהודה דרעי, רבה הראשי הספרדי של באר שבע (מאז שנת תשנ"ח) כתב שהנוהגים לקרוא גם בט"ו באדר, יש להם על מי לסמוך.²⁴⁴

גם רבנים שלא התגוררו בבאר שבע עסקו בזמן מקרא מגילה בבאר שבע וכתבו שיש לקרוא בה גם בט"ו באדר: הרב שאול ישראלי,²⁴⁵ הרב יצחק יוסף,²⁴⁶ הרב דוד יוסף.²⁴⁷ עם זאת, רוב תושבי באר שבע המשיכו לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.²⁴⁸

בשנת תשס"ו כתב הרב ישראל יעקב לנדאו, רב בקהילה החרדית בבאר שבע, קונטרס מקיף שבו יצא נגד הסוברים שבבאר שבע יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר על בסיס שימור שמות. הוא יצא נגד דברי הרימ"ט שכתב שבבאר שבע נוהגים לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. לדבריו, מעולם לא נהגו כך, למעט רבנים אחדים שקיבלו את דברי הרימ"ט.²⁴⁹ הוא ערער על ההנחה שניתן לקבוע את מעמדה של עיר על בסיס שימור שמה בידי גויים. לדבריו, ניתן להציע אפשרויות אחרות למיקומה של באר שבע המקראית, ועל כן העובדה שהערבים קראו למקום מסוים בשם זה, אינה מספקת:

הרי לך שכולם קבעו את מקומה רק על סמך שמה הערבי, בלי

242. עדות זו מופיעה אצל: הרב אייל בן דוד, "דעת גדולי הדורות בנוגע לזמן מקרא מגילה בבאר שבע", פורים דמוקפין בבאר שבע, באר שבע תשע"א, עמ' קיד. כך כתב בשם הרב יוסף דהאן, גם הרב שמואל דביר, "פורים בבאר שבע", ירושלים תשע"א, עמ' 27.

243. המכתב מופיע אצל: הרב דב זאב שטינברג, קונטרס: דין הפורים בבאר שבע, באר שבע תשע"ב, עמ' לא-לב.

244. הרב יהודה דרעי, חגים וזמנים, חלק ב, באר שבע תשס"א, עמ' קיז-קיח.

245. הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 103 הע' סה, בשם הרב שאול ישראלי.

246. הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף – מועדים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 317.

247. הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשס"א, עמ' 185.

248. כך ע"פ שיחות ששוחחתי עם תושבים בבאר שבע. כך כתב גם הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 103.

249. הרב ישראל יעקב לנדאו, בארה שבע, באר שבע תשס"ו, עמ' 1-5 במבוא.

מבט מתל שבע לעיר באר שבע

הסתמכות על איזה סימן במקום כמו כתובת ברורה, או לפחות על מסורת מהימנה של נוסעים מתקופות שונות וכד'.²⁵⁰

כתובת ברורה או מסורת מהימנה היתה מספקת על מנת לקבוע שזה הוא מקומה של באר שבע. הוא גם יצא נגד אלה שהסתמכו על השערות של ארכיאולוגים:

אילו גיבוי השערות סרק, שזורים בקורי עכביש התלויים על בלימה אשר הוא רק צחוק מכאיב על פי רוב. חופרי חפירות ארכיאולוגיות חלקם משכילים העוסקים בביקורת המקרא ומסתכלים על כ"ד ספרי הקדש כאילו אינם אלא מסמכים היסטוריים ולא דבר ה' ביד נביאו.²⁵¹

הוא התייחס לחפירות שנערכו בתל באר שבע בשנת תשכ"ט. לדעתו הם התקיימו:

באיזה הר קטן ממזרח העיר ומצאו שם באר ישנה עמוקה, וכמה שרידים של חורבת חומה ובתים... החוקרים הארכיאולוגיים הדביקו את השם באר שבע לתל כמו שאפשר להדביק שמות אחרים. אי אפשר לומר שהבאר שם הוא בארו של אברהם. יש מלא בארות באזור.

על אף שהתנגד לזיהוי התל כבאר שבע המקראית, הוא לא יכל להתעלם מהעובדה שמצאו שם חומה:

ויהא שם העיר מה שלא יהיה, הרי לכאורה אנו רואים עיר או שהיה מוק"ח ובאר שבע שבימינו סמוכה לה ונראית מתוכה.²⁵²

הוא עסק בהגדרת מקום סמוך ונראה, ולדבריו גם ע"פ הסוברים שהגדרת נראה היא מעל מרחב מיל, צריך שהמקום יהיה משותף בענייני העיר. אין קשר בין העיר באר שבע החדשה לבין תל באר שבע. המסקנה הסופית היא:

ומעתה נתברר לנו דבאר שבע שהיא כיום עיר גדולה, אף אי נקבל את משוגותיהם של הארכיאולוגים בדבר התייחסות החורבות במזרח העיר לבאר שבע העתיקה, מ"מ הרי הוא למרבה רק סמוכה לכרך שנחרב, וגם קטן מאד כפי שנראה לעינינו דלכולי עלמא קורין בי"ד.²⁵³

בסוף הקונטרס הובאה "סקירה היסטורית תמציתית על באר שבע", מאת משה שוחט. צוינו שם מקורות היסטוריים על העיר באר שבע, ושבתל באר שבע לא

250. שם עמ' לב.

251. שם עמ' 5.

252. שם עמ' פד.

253. שם עמ' צז.

נמצא שום סממן יהודי שיכול להעיד על קיום התיישבות יהודית במקום. מסורת הערבים היא רק מתקופת הכיבוש הערבי.²⁵⁴

בשנת תש"ע כתב הרב אייל בן דוד, ששימש אז ר"מ בישיבת בית מוריה בבאר שבע, חוברת על אודות זמן מקרא מגילה בבאר שבע.²⁵⁵ הוא הגיב לקונטרס שכתב הרב ישראל יעקב לנדאו. הוא טען שע"פ פסוקי המקרא ופרשנות תנאים ואמוראים עולה שהעיר באר שבע המקראית היתה מוק"ח מימות יב"ן וששמה של באר שבע במקום זה השתמר במשך השנים. על פי שני הנתונים הללו ניתן לקבוע כדברי הרימ"ט ורבנים נוספים שבבאר שבע יש לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר.²⁵⁶

מלבד זאת, הרב בן דוד התייחס לממצאים ארכאולוגיים שנמצאו בחפירות שנערכו בשנת תשס"ד בעיר העתיקה של באר שבע, באזור המוכר כיום כשוק העירוני. נמצאו שם ממצאים מתקופת הברזל, המתאימה לתקופת ההתנחלות בארץ.²⁵⁷ לדעת החוקרים יצחק גלעד ופטר פביאן, באר שבע המקראית היתה במקום זה הנקרא ביר סבע ולא בתל שבע. מסקנתו של הרב בן דוד היתה:

גם אם לא נקבל את מסקנתם כדבר וודאי, אבל מידי ספק לא יצאנו, ועל כן נראה לי שמעיקר הדין יש לקרוא את המגילה גם בי"ד וגם בט"ו. אם יוכח מעל לכל ספק אמיתת הדברים, יהיה לבאר שבע דין מוקפת חומה ויש לקרוא את המגילה רק בט"ו.²⁵⁸

לדבריו, המנהג בבאר שבע לקרוא ביום י"ד באדר בלבד, היה מפני שלא היה ידוע מה שנודע בעקבות החפירות בעיר העתיקה. ועל כן יש לקרוא בבאר שבע גם בט"ו באדר מעיקר הדין. זאת בשונה מהרימ"ט והרבנים שתמכו בדבריו, שסברו שבבאר שבע יש לקרוא גם בט"ו באדר בשל היותה עיר מסופקת, כחומרה או כמנהג חסידות. באזור העיר העתיקה בבאר שבע, היכן שנמצאה ביר סבע, גרו יהודים, ועל כן הדיונים על אודות מקרא מגילה מחוץ לכרך שחרב אינם

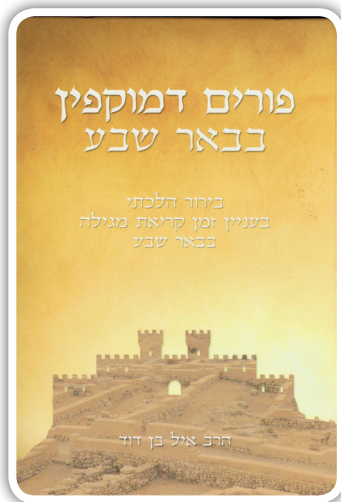
254. שם עמ' ק-קה.

255. הרב אייל בן דוד, "פורים דמוקפין בבאר שבע – בירור הלכתי בעניין זמן קריאת המגילה בבאר שבע", באר שבע תש"ע, 29 עמ'.

256. שם עמ' 19-8, 29-25.

257. על הממצאים בביר סבע: יצחק גלעד ופטר פביאן, "היישוב בתקופת הברזל בתחומי העיר באר שבע המודרנית", עתיקות, המהדורה המקוונת: http://www.antiquities.org/article_Item_ido.asp?sec_id=17&su_bj_id=341&id=1158&module_id=#as ראה עוד: יצחק מייטליס, "חי דרך באר שבע", למשמעותו של המזבח בתל שבע, על אתר, טו (תשס"ט), עמ' 21-26, הטוען שקיומם של שני אתרים: ביר סבע ותל שבע המשמרים את שמותיהם של באר שבע ושל שבע המקראית, עולה בקנה אחד עם ידיעותינו ההיסטוריות והארכאולוגיות.

258. הרב אייל בן דוד (לעיל הע' 255), עמ' 18-19.

רלוונטיים. יש לראות את שכונות באר שבע כסמוכות כמעט בוודאות לבאר שבע המקראית. הרב אייל בן דוד סיפר לי שבעקבות החוברת שהוציא, בפורים תש"ע התכנסה קבוצה של 30 איש שקראו מגילה בבאר שבע גם בט"ו באדר ללא ברכה.²⁵⁹

במהלך חורף תשע"א הראה הרב בן דוד את החוברת לכמה רבנים. הרב דב ליאור, רבה של קרית ארבע, כתב בדברי ברכתו לחוברת:

הנה התברר לאחרונה ע"י החוקרים שאזור השוק בבאר שבע הוא מקום באר שבע המקורית. זיהוי החוקרים הרי הוא כסימן, ובהלכה קיימא לן דיש לסמוך על

סימן. לכן קרוב מאד לומר שהזיהוי הוא נכון. כשיהיה זיהוי ודאי – יקראו בה רק בט"ו, אך בינתיים גם לענ"ד נראה שיש להנהיג לקרוא בה יומיים.²⁶⁰

גם הרב אביגדור נבנצל, רב העיר העתיקה בירושלים, הסכים שיש לקרוא מגילה בבאר שבע בי"ד ובט"ו באדר, אך הוא לא פירט מדוע.²⁶¹ במקום אחר הוא הסביר שדבריו הם להלכה ולא למעשה ויש לנהוג לפי הוראת המרא דאתרא.²⁶² המרא דאתרא, הרב יהודה דרעי, רבה הספרדי של באר שבע, שיבח את הכתוב בחוברת,²⁶³ אך לא התייחס נקודתית למסקנת הרב אייל בן דוד. במקום אחר הוא כתב שלדעתו יש לקרוא מגילה בבאר שבע גם בט"ו באדר.²⁶⁴ הרב דב זאב שטיינברג, רב הקריה החרדית בבאר שבע, כתב במכתב ברכתו לחוברת שהוא נהג לקרוא בט"ו באדר בבאר שבע על בסיס פסיקת הרימ"ט, אך הוא לא התייחס למשקל של הממצא הארכיאולוגי בקביעת ההלכה באשר למעמדה של באר שבע.²⁶⁵

259. השיחה התקיימה בי"ז באדר תש"ע.

260. הרב דב ליאור, מופיע אצל: הרב אייל בן דוד, "פורים דמוקפין בבאר שבע – בירור הלכתי בעניין זמן קריאת המגילה בבאר שבע", באר שבע תשע"א, עמ' ד.

261. שם עמ' ה.

262. הרב שמואל דביר, "פורים בבאר שבע", באר שבע תשע"א, עמ' 27.

263. לעיל הערה 260, בעמ' ג.

264. הרב יהודה דרעי, חגים וזמנים, חלק ב, באר שבע תשס"א, עמ' קיז-ק"ח.

265. לעיל הערה 260, בעמ' ו. שם בעמ' קכא-קכח, פורסם נספח בשמו של הרב שטיינברג שבו דן בהיבטים הלכתיים שונים באשר למקרא מגילה בעיר שיש ספק אם היתה מוק"ח מימות יב"ן, אך הוא לא התייחס לממצא הארכיאולוגי.

לקראת פורים תשע"א הוציא הרב בן דוד ספר ובו הרחיב ופיתח את שכתב בחוברת.²⁶⁶ בספר הוא הרחיב במשקל שימור שם מקום בהלכות אחרות, ובמיקומה של העיר באר שבע החדשה ובהתאמה למיקומה ע"פ הכתוב בפסוקי המקרא. הוא כתב גם על החפירות שנערכו בעיר העתיקה בבאר שבע בשנת תשס"ד,²⁶⁷ אך הפעם הוא לא כתב שבעקבות הממצאים בביר שבע יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר. הוא האריך לעסוק בשאלה: "האם יש בכוחה של תל שבע לחייב את באר שבע בקריאת המגילה",²⁶⁸ ומיעט להתייחס למשמעות הממצאים בביר שבע. הוא נסמך על פרשנות פסיקת השולחן ערוך שעיר שנראית עם הכרך נידונה ככרך, גם אם המרחק בין הכרך למקום הנראה הוא למעלה ממיל (שו"ע או"ח סי' תרפח, א). הוא מדד וראה שמאזור התעשייה בבאר שבע, וכן מאזור בתי המגורים, עד תל באר שבע, המרחק קצר מ-4 ק"מ. הוא ציין לדברי הרימ"ט שכתב שהגדרת נראה היא עד פרסה.²⁶⁹ ומסקנתו:

נמצא שמרחקה של באר שבע הוא פחות מפרסה (4 ק"מ) ולפסקו של מרן השו"ע יש לחייב את תושבי באר שבע ולתת עליהם דין עיר הנראית מהכרך שאף היא קוראת את המגילה ביום ט"ו.²⁷⁰

הוא עסק גם בסוגיית חיוב מקרא מגילה בעיר שסמוכה לכרך שחרב, ולכרך מסופק שחרב,²⁷¹ ולדבריו יש לקרוא בנראה כמו בכרך המסופק ע"פ שיטת החזון איש. מסקנתו היא:

שגם אם לא הייתה שום עיר מקראית בבאר שבע של היום (=ביר סבע), עדין תל שבע כוחו מספיק כדי לחייב את תושבי באר שבע לקרוא את המגילה גם בט"ו.²⁷²

הוא סיים את ספרו בעיון בעמדות רבנים בני זמננו באשר לזמן מקרא מגילה בבאר שבע בעיקר על בסיס שימור שמות ומיקום גיאוגרפי-מקראי, ושלדבריהם יש לקרוא בבאר שבע בי"ד ובט"ו באדר.

יש הבדל בין הדברים שכתב הרב בן דוד בשנת תש"ע, לבין מה שכתב בשנת תשע"א. בשנת תש"ע היו הממצאים בביר סבע הסיבה המרכזית לדעתו לקריאה

266. הרב אייל בן דוד, "פורים דמוקפין בבאר שבע – בירור הלכתי בעניין זמן קריאת המגילה בבאר שבע", באר שבע תשע"א, קכח עמ' + תמונות.

267. שם עמ' עז-פ.

268. שם עמ' פא-פח.

269. הרימ"ט, עיר הקדש והמקדש, חלק ג, ירושלים תש"ל, עמ' תט.

270. לעיל בהע' 266, עמ' פז-פח.

271. שם, עמ' פח-צד.

272. שם, עמ' צד.

בט"ו באדר. בשנת תשע"א היתה הסיבה המרכזית הגדרת העיר באר שבע החדשה כנראית לתל שבע, על בסיס פסיקת השולחן ערוך ועל בסיס פסיקת החזון איש. הבאת דברי הברכה שכתבו הרבנים על החוברת שיצאה בשנת תש"ע בפתח הספר שיצא בשנת תשע"א, יש בה הטעיה, מפני שתוכן החוברת ותוכן הספר אינם זהים לחלוטין. לשאלתי מדוע הוא התמקד בממצאים הארכיאולוגיים בתל שבע, ומיעט להתייחס לממצאים הארכיאולוגיים שנמצאו בביר סבע, כתב לי הרב בן דוד שהוא כתב כן מפני ש"גם אם ירצה מישהו להתעקש ולומר שבאר שבע המוק"ח מימות יב"ן מזוהה עם תל שבע ולא בביר סבע, עדיין יש מקום לחייב את העיר באר שבע החדשה בקריאת מגילה בט"ו בגלל היותה סמוכה לתל שבע". הוא כתב לי גם שבעקבות הדברים בספרו החלו בכמה בתי כנסת בבאר שבע, כמו "שבטי ישראל" ו"שבת אחים", לקרוא גם בט"ו באדר, נוסף לבתי כנסת בקריה החרדית ובית הכנסת "אריאל" בשכונה ט', שנהגו כך כבר כמה שנים.²⁷³ אך עדיין ברוב בתי הכנסת בבאר שבע נהגו לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.

הרב שמואל דביר, ר"מ וראש תוכנית הלכה בישיבת בית מוריה בבאר שבע, הוציא לקראת פורים תשע"א חוברת העוסקת אף היא בזמן מקרא מגילה בבאר שבע.²⁷⁴ חוברת זו היא תשובה לדברים שכתב הרב אייל בן דוד בחוברת ובספר. לדבריו, גם אם יש להתייחס לבאר שבע כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח, ע"פ כמה פוסקים הקריאה הנוספת ביום ט"ו באדר היא ממידת חסידות בלבד ולא כחובה, ובבאר שבע נהגו לקרוא בי"ד באדר בלבד ואין לשנות המנהג.²⁷⁵ הוא התנגד לקביעתו של הרב בן דוד שבבאר שבע יש לקרוא גם בט"ו באדר מעיקר הדין.

בפתח החוברת הוא הציג כמה מכתבים מרבנים שכתבו לו בעניין.²⁷⁶ הרב עובדיה יוסף כתב לו שיש לקרוא גם בט"ו באדר ממידת חסידות. בכך הבהיר הר"ע יוסף את מה שכתב במקום אחר שבבאר שבע נהגו לקרוא גם בט"ו באדר.²⁷⁷ הרב אליהו בקשי דורון, הראשון לציון, כתב לו שיש לקרוא גם בט"ו באדר: "בצנעא ביחידות, ולא לשנות המנהג לקרוא רק בי"ד. ואין לעשות זאת בציבור כיון שרוב הציבור לא ינהגו זאת, ויראה הדבר כזלזול בהלכה". השיקול הוא שלא לפגוע באותם שאינם נוהגים כן, שלא יראו כמזלזלים בהלכה.

גם הרב יעקב אריאל כתב שקריאה גם בט"ו באדר היא תקנה דרבנן, ובמקום

273. במכתב אלי מיום כ' במנחם אב תשע"א.

274. הרב שמואל דביר, פורים בבאר שבע – בירור זמן הפורים וקריאת המגילה בבאר שבע, באר שבע תשע"א, 31 עמ'.

275. שם עמ' 8.

276. הרב דביר לא כתב מספרי עמודים למכתבי רבנים שפרסם בפתח החוברת.

277. הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' קיב.

ספק – ספק דרבנן לקולא. לכן במקום שכבר נהגו לקרוא יומיים יש להמשיך לנהוג כך:

אך במקום שלא נהגו אין חיוב, אלא רק ממידת חסידות. וגם מידת חסידות ראויה רק לתלמידי חכמים ויראי שמים יחידים בצינעא שרוצים להדר. אך בהדיוטות שיש חשש שחומרא תביא לידי קולא, דהיינו יום נוסף של פריקת עול וקלות ראש המצויים מאד בפורים, יש לשקול אם בכלל להציג לציבור את הספקות והדיונים ההלכתיים בנושא. חומרא זו אינה מתאימה לציבור הרחב.

בפתח דבריו כתב גם הרב אריאל שרק מי שגר בתוך התחום של הספק, דהיינו במרחב מיל מהעיר המיוחסת כמוק"ח, יכול להדר לנהוג יומיים אך לא בכל העיר. השיקול הוא שיום נוסף למקרא מגילה, הוא גם יום נוסף לפריקת עול וקלות ראש. ההנחה ביסוד הדברים היא שהציבור יקבל הוראה כזאת, והדבר יגרום לקלות ראש נוספת. לא ברור אם אכן כך היה קורה, ומ"מ במקומות שהנהיגו לקרוא יומיים לא חששו לכך.

הרב יהודה דרעי, רב העיר באר שבע, כתב לו שלדעתו בבאר שבע יש לנהוג בי"ד ובט"ו באדר, אך "כל הקהילות שנהגו לקרוא רק בי"ד באדר, רשאים להמשיך במנהגם כי יש להם על מי לסמוך".

הרב שמואל אליהו כתב לו, שאביו הרב מרדכי אליהו היה מורה לקרוא מגילה בערים שהן סמוכות לספק רק ביום י"ד באדר. באשר לעמדת הרב מרדכי אליהו, הרב אייל בן דוד כתב שהרב בנימין בצרי, רב שכונה ו' בבאר שבע, אמר לו שהוא שמע מהרב מרדכי אליהו שבבאר שבע יש מקום להסתפק יותר ממה שיש להסתפק בערים אחרות.²⁷⁸

הרב שמואל דביר האריך להסביר את עמדתו שלו באשר לזמן מקרא מגילה בבאר שבע. לדבריו, העיר באר שבע נזכרת בספר יהושע (יהושע טו, כח), ולדעת ר' יוסי בר חנינא (ירושלמי מגילה א, א) לא כל הערים שנזכרו בספר יהושע היו מוקפות חומה אבל כולן היו עיירות גבול.²⁷⁹ עמדה זו נזכרה בבבלי (בבא בתרא נו ע"א) בשמו של רב יהודה אמר רב, ואת הדעה הזאת ציינו רש"י והרד"ק (יהושע טו, כא):

נמצינו למדים שלרוב הדעות והמפרשים, לא ברור בכלל שבאר שבע היתה מוקפת חומה. וכאמור לפי ממצאי הארכיאולוגים הערים בנגב

278. הרב אייל בן דוד, "פורים דמוקפין בבאר שבע – בירור הלכתי בעניין זמן קריאת המגילה בבאר שבע", באר שבע תשע"א, עמ' קו.

279. הרב שמואל דביר, פורים בבאר שבע – בירור זמן הפורים וקריאת המגילה בבאר שבע, באר שבע תשע"א, עמ' 3-4, 8-9.

ובאזור באר שבע בתקופה הקדומה היו פרוזות ללא חומה (התברר
בשיחה עם ד"ר פטר פביאן הארכיאולוג שחפר באזור). ובאמת שלא נמצאו
חומות או שרידי חומות בכל החפירות שהתבצעו בתחומי באר שבע.
לכן אין אין סיבה להחמיר ולקרוא גם בט"ו.²⁸⁰

הוא גם יצא נגד ההסתמכות על שימור השם:

אין שום הוכחה שדוקא במיקום של היום היתה באר שבע הקדומה. כי
שימור השם מצביע על כך שבאזור זה היתה באר שבע, ויתכן שמדובר
בתל באר שבע או מקום אחר שטרם נחפר. במיוחד שכידוע באר שבע
היתה שוממה ללא התיישבות למעלה משמונה מאות שנה עד תחילת
התקופה התורכית, ויתכן ששימור השם במאה השנים האחרונות על
העיר באר שבע אינו מעיד כלל על באר שבע הקדומה.²⁸¹

לדבריו, הציבור בבאר שבע נהג לקרוא בי"ד באדר, וכך גם הורו רבנים בבאר
שבע, ומנהג מבטל הלכה. על פי פוסקים מסוימים מנהג מבטל הלכה בשב ואל
תעשה גם אם מדובר במצווה מהתורה:

ואין שומעים למי שבא לבטל מנהג שנהגו על פי חכמים ובהסכמתם,
וזה המצב בבאר שבע מזה ששים שנה ואין פוצה פה ומצפצף חוץ
ממקומות בודדים ששינו את המנהג בהסכמת כל חברי הקהילה או
במקומות חדשים שלא היה מנהג לפני כן... יש איסור "לא תתגודדו"
אם חלק מהתושבים נוהגים מנהג חדש שלא היה לפני כן. ונמצא
שבאים להחמיר במצווה דרבנן או מידת חסידות ועוברים באיסור
תורה ועל כל פנים במצווה דרבנן... יש פוסקים הסוברים שיש איסור
בל תוסיף גם בקריאת המגילה בט"ו במקום שלא צריך... לכן אין
ענין ואף יש צד איסור להחמיר לקרוא גם בט"ו במקום שאין ספק,
אלא אם כן קורא לעצמו בצנעא כאדם הקורא בתורה, בתורת רשות
ולא בתורת חובה או במקום שנהגו כן ע"פ הרבנים ובהסכמת חברי
הקהילה.²⁸²

הרב דביר גיבה את המנהג שהיה קיים בבאר שבע החדשה מאז הקמתה, לקרוא
מגילה בי"ד באדר בלבד. הוא ציין את שמותיהם של רבנים שהתגוררו בבאר שבע
ונהגו לקרוא בי"ד באדר בלבד, כמו הרב מישראל דהן שהיה רב העיר, הרב יוסף
סוסו הכהן מרבני תוניס בעיר, הרב יהושע ממן ששימש אב בית דין בבאר שבע,

280. שם עמ' 11.

281. שם עמ' 19.

282. שם עמ' 24-25.

והרב האדמו"ר אלעזר אבוחצירה.²⁸³ הוא שלל את האפשרות לשנות ממנהג הרוב, ולדעתו העושים כן עוברים על שני איסורים: "לא תתגודדו" ו"בל תוסיף", אם כי הוא הודה שהיה מיעוט, ובתוכם גם רבנים חשובים, שנהגו לקרוא גם בט"ו באדר במשך השנים.

הוא ניסה לשלול גם את האפשרות שבאר שבע המקראית היתה עיר מוק"ח בימי יב"ן, על ידי הישענות על עמדת ר' יוסי בר חנינא שסבר שרשימת הערים בספר יהושע הן ערי גבול ולא ערים מוק"ח. הסתמכות על עמדה זו הלכה למעשה, מקשה על האפשרות לחדש מסורות על ערים מוק"ח בארץ ישראל על בסיס אמירתו של ר' ישמעאל בר' יוסי: "כל שתביא לך במסורת שמוקפות חומה מימות יהושע בן נון, כל המצוה הזאת נוהגת בה".²⁸⁴ קצה החוט לחדש מסורות כאלו, התבסס על המסורת שהציג ר' שמעון בן לקיש שהערים הנזכרות בספר יהושע היו מוק"ח מימות יב"ן. בולט לעין רצונו להוכיח בכל מקרה שבבאר שבע יש לקרוא רק בי"ד באדר, גם במחיר הבאת דברים לידי אבסורד כמו עבירה על איסור "לא תתגודדו" ו"בל תוסיף" כיוון שנהגו אחרת במשך שנים רבות. גם לא ברור מה ההבדל המהותי בין מקום שנהגו כך מזמן קדום לבין מקום שרוצים לחדש מנהג. הרי גם במקומות שנהגו כך בזמן קדום, לא ברור שכך נהגו ברצף מאז ימי הבית השני, ויש להניח שבמקומות רבים חידשו מנהג כשהסתבר שיש מקום להניח שהעיר מוק"ח או שהתגלו נתונים חדשים שלא היו ידועים בעבר.

הפולמוס החריף בין הרב אייל בן דוד לבין הרב שמואל דביר התמקד בשאלת ההתנהלות בעיר שהרוב המוחלט של המתגוררים בה נהגו לקרוא בי"ד באדר בלבד, ונוספו נתונים חדשים שעל פיהם יש מקום לשקול אם לקרוא גם בט"ו באדר. כיצד להתנהל במצב כזה – אם לשמר את המנהג שנקבע ולכלל היותר המחמירים והמהדרים יקראו ממידת חסידות גם בט"ו באדר, או לפעול לשם כך שהכל יקראו גם בט"ו באדר. אכן יש מקומות נוספים ברחבי הארץ שיחידים נהגו לקרוא בהם גם בט"ו באדר, אך אין בהלכות מקרא מגילה בערים מוק"ח הוראה הלכתית שרק יחידים יעשו כן במצבי ספק. אם נוספו נתונים חדשים שלא היו ידועים בעבר, ההתנהלות צריכה להיות אחידה, ואין זה עניינם של יחידים.

המחלוקת שהתעוררה סביב זמן מקרא מגילה בבאר שבע, עוררה את הרב דב זאב שטיינברג, רב הקריה החרדית בבאר שבע, לכתוב גם כן בעניין מאחר שהוא עצמו נהג לקרוא בבאר שבע גם בט"ו באדר. לקראת פורים תשע"ב פנה

283. שם עמ' 27-28.

284. תוספתא ערכין [צוקרמאנדל] ה, טז.

הרב שטיינברג בשאלת זמן מקרא מגילה בבאר שבע לרב נסים קרליץ ולרב חיים קנייבסקי. שניהם חתמו על מכתב שבו כתוב:

בענין המקום שנקרא כיום "באר שבע" יש לקרוא את המגילה בשני הימים כדין ערים המסופקות, וכן שאר מצוות היום.²⁸⁵

גם הרב בנימין בצרי, רבה של שכונה ו' בבאר שבע, נהג כך שנים רבות, וכך חזר ואמר בדרשתו לקראת פורים תשע"ב.²⁸⁶ לדברי הרב שטיינברג, גם הרב יוסף שלום אלישיב הורה לו בעבר כך.²⁸⁷ גם הרב אריאל בוקוולד התייחס לממצאים בביר סבע, ולקראת פורים תשע"ב כתב שנדיר מאוד שעיר חדשה נמצאת על מקומה של עיר עתיקה מאוד, ועל כן:

ולכאורה חמור יותר מלוד. ושמעתי ממקור נאמן שמרן הגרי"ש אלישיב שליט"א מורה לחוש ליום ט"ו, ואף לומר על הניסים בסוף התפילה לפני יהי רצון.²⁸⁸

גם הרב יצחק יוסף חזר ופסק בשנת תשע"ב,²⁸⁹ וכן כתב אחיו הרב אברהם יוסף,²⁹⁰ שבבאר שבע יש לקרוא גם בט"ו באדר.

אף שכמה רבנים כתבו לאורך השנים מאז קום המדינה שבבאר שבע יש לקרוא גם בט"ו באדר, ברוב בתי הכנסת בעיר באר שבע נהגו לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד, ומעטים בלבד קראו מגילה גם בט"ו באדר.

12. בני ברק וערים בגוש דן

1.12. רצף בתים בין בני ברק ליפו (תש"ט)

העיר בני ברק המוכרת נוסדה בשנת תרפ"ד וקראו בה מגילה בי"ד באדר. בפורים תש"ט החל החזון איש לקרוא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר, ביחיד ובצנעה, מפני שהעריך שקיים רצף אורבאני מבני ברק ליפו דרך רמת גן, גבעתיים ותל

285. צילום המכתב מופיע אצל: הרב זאב דב שטיינברג, קונטרס: דין הפורים בבאר שבע, באר שבע תשע"ב, עמ' א. הרב אייל בן דוד, פורים דמוקפין בבאר שבע, באר שבע תשע"א, עמ' קט, כתב שהרב זאב דב שטיינברג אמר לו שגם הרב יהודה לייב שטיינמן, הרב בן ציון אבא שאול והרב שמואל וואזנר, אמרו לו שבאר שבע היא עיר מסופקת ויש לקרוא בה בי"ד ובט"ו באדר.

286. הרב דב זאב שטיינברג, שם עמ' ה.

287. שם עמ' ב.

288. הרב אריאל בוקוולד, הימים האלה נזכרים, בני ברק תשע"ב, עמ' סג. הרב אלישיב היה חולה מאד באותם ימים ולא היה ניתן לשאלו שוב. הרב אלישיב נפטר בכ"ח בתמוז תשע"ב.

289. הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף – הלכות פורים, ירושלים תשע"ב, עמ' קסב. כאמור הוא פסק כן גם: ילקוט יוסף – מועדים, ירושלים תשמ"ח, עמ' 317.

290. <http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=149880>

אביב. בפורים תשי"ב הוא הורה לבאי בית הכנסת בבני ברק שבו היה מתפלל לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, מפני שהרב זליג שפירא אמר לו שיש רצף בתים ודאי בין בני ברק לבין יפו.²⁹¹ לחזון איש היה כנראה ברור שיפו המוכרת בזמנו נמצאת על אותו המקום שעמדה עליו יפו המוק"ח מימות יב"ן, ומבלי שנזקק להוכחה כלשהי שזה הוא המקום. יתכן שסמך על כך שרבנים אחרים זיהו את המקום, וקבעו שביפו יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר. הרב אפרים אריאל בוקוולד כתב שיש בידו תצלום אוויר משנת תשט"ז שניתן לראות בו שכונה משני צידי רח' המרד, הרחוב הממשיך את שדרות ירושלים מצפון לדרך יפו, והיא שחיברה בין יפו לתל אביב. כנראה שהחזון איש התבסס על נתון זה.²⁹² בשנים אלה בהם קרא החזון איש מגילה בבני ברק בשל הרצף ליפו, כנראה שביפו עצמה לא היה מי שקרא מגילה גם בט"ו באדר. כאמור לעיל, תושביה היהודים של יפו שנהגו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר עזבו את העיר בעקבות מאורעות תרצ"ו, והתושבים היהודים החדשים שהתיישבו ביפו לאחר מלחמת השחרור בשנת תש"ח, קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.

הנהגתו זו של החזון איש שונה מעמדתם של רבנים אחרים שקדמו לו. הרב משה ישראל, שימש כרב האי רודוס ואחר כך כרבה של אלכסנדריה. הוא עסק בשאלה מדוע תושבי אלכסנדריה לא קראו מגילה גם בט"ו באדר. הנחתו היתה שאלכסנדריה היא 'נא אמון' העתיקה, ואכן יונתן בן עוזיאל תרגם פסוקים שנזכרה בהם "נא אמון" – אלכסנדריה: "אל אמון מנא" (ירמיהו מו, כה), "התיטבי מנא אמון" (נחום ג, ח). מכיוון שמקום מגוריהם באלכסנדריה היה בתוך מיל מהעיר העתיקה, היה עליהם אפוא לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. בתשובתו הוא דן בזמן מקרא מגילה

291. על הנהגה זו של החזון איש, ראה: הרב אברהם הורביץ, אורחות רבינו, חלק ג, בני ברק תשנ"א, עמ' לה-לו; הרב מאיר גריינמן, דינים והנהגות ממרן החזון איש, בני ברק תשנ"ו, עמ' קט; הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ"ח, הקדמה עמ' 14, עמ' רסח; הרב שריה דבליצקי, פורים משולש, בני ברק תשס"ה, עמ' פב; הרב ישעיהו שכטר, ימי הפורים, בני ברק תשס"ט, עמ' סה-סו. החזון איש גם שלח משלוח מנות ונתן מתנות לאביונים, אך לא אמר על הנסים. על עמדת החזון איש אמר הרב מרדכי אליהו, בשיעור שהתקיים לקראת פורים תשס"ח וסוכם בידי אחד השומעים: "פעם הייתי אצלו ואמרתי לו שלפי דבריו בבני ברק יש לקרוא שני ימים, לפי שבעיר יפו קוראים שני ימים, ותל אביב שהיא סמוכה לה גם צריכים לקרוא שני ימים, שהיא סמוכה לה; ובני ברק שהיא סמוכה לתל אביב צריכים לקרוא גם כן שני ימים, ופתח תקוה שהיא סמוכה לבני ברק גם צריכים לקרוא שני ימים כי היא סמוכה לבני ברק. החזון איש שמע את הדברים והסכים עמי (ההדגשה במקור. י.ז). כך ידעו כל הנוהגים כשיטת החזון איש, שבבני ברק עליהם לקרוא שני ימים". ראה: <http://www.yeshiva.org.il/midrash/shiur.asp?id=7247>. ראה: זה בין הרב מרדכי אליהו לבין החזון איש. לא ידוע לנו על מי מתושבי פתח תקוה שקרא מגילה גם בט"ו באדר על פי הנהגת החזון איש.

292. הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ"ח, עמ' רעד-רעה, שיא.

סמוך לכרך שבו אין קוראים מגילה מאחר שאין שם יהודים. לדבריו, אם בכרך אין קוראים, גם חוצה לו אין קוראים. הוא סיים את תשובתו באמירה עקרונית על מקרא מגילה במקום סמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן:

וכל שכן דאעיקרא מקום יש בראש לצדד. דכי פלגינן יקרא למתא שסביבותיה נידונין כמוה, היינו לענין קריאה בט"ו דוקא, דאילו במסופקת אי בר ארביסר או חמיסר אע"ג דבדידיה קוראין בה בב' ימים מפני הספק, אין הסמוכות לה בכלל הספק. דלמאי אתרבו ממדינה ועיר, דהיינו לענין קריאה בה בט"ו אתרבו, טפי לא.²⁹³

נא אמון ואלכסנדריה הן ערים רחוקות זו מזו. נא אמון היא עיר מצרית עתיקה הממוקמת על גדות הנילוס במצרים העליונה דרומית לקהיר. אלכסנדריה היא עיר נמל השוכנת לחוף הים התיכון ונבנתה ע"י אלכסנדר מוקדון. לא היה מקום כלל לדיון מאחר שאלכסנדריה העתיקה איננה מתקופת יב"ן.²⁹⁴ אך הרב משה ישראל טען טענה עקרונית שאין לקרוא מגילה בסמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן. חלקו כבוד גם למקומות שסביבות העיר המוק"ח, ובלבד שקראו בעיר עצמה בט"ו באדר. אבל אם הכרך עצמו מסופק, לא ניתן להגדיר גם את המקומות הסמוכים כמסופקים, ולכן יש לקרוא בהם בי"ד באדר בלבד. הוא לא הסתמך על מקור קדום, אלא אמר זאת מסברת עצמו. החיד"א הביא את דברי הרב משה ישראל הללו, והוסיף עוד:

והכי מסתברא דכיון דאעיקר הא דסמוך ונראה חידוש הוא למגילה, תסגי לן ודאן דקרו בט"ו לחוד לדרוש סמוכים כמשפטן. אבל היכא דכרכים גופייהו יספוק עלימו, הסמוך והנראה דינן כעיירות בעלמא.²⁹⁵

החיד"א הדגיש את העובדה שהתקנה לראות את הסמוך והנראה ככרך היא הלכה ייחודית בהלכות מגילה, והיא רק כשבכרך קראו בט"ו באדר. אבל אם יש ספק על הכרך עצמו, דין המקומות הסמוכים כדין מקום פרוז. המשנה ברורה פסק אף הוא כדברי החיד"א.²⁹⁶

אך החזון איש סבר אחרת. ניתן להסביר שהוא סבר שתקנת סמוך או נראה חלה גם על עיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן. ניתן אף למצוא תקדים

293. הרב משה ישראל, שו"ת משאת משה, חלק ב, קושטאנדינה תק"ב, סימן ג.

294. פוסקים שחיו אחרי הרב משה ישראל, כתבו שהמנהג באלכסנדריה היה לקרוא רק בי"ד באדר. הרב רפאל אהרון בן שמעון, נהר מצרים, מצרים תרס"ח, עמ' קטז; הרב אליהו חזן, נוה שלום – מנהגי נא אמון, אלכסנדריה תר"ץ, דף כח ע"ב, סעיף ה.

295. ברכי יוסף, או"ח סימן תרפח ס"ק ט.

296. ביאור הלכה סימן תרפח ד"ה או. כך פסק גם בכף החיים, סימן תרפח ס"ק יא.

לעמדה כזאת בדברי הרב ישראל משקלוב על אודות זמן מקרא מגילה בצפת שקראו בה מגילה גם בט"ו באדר. הרב ישראל משקלוב הציע שנהגו כך מפני שמטבריה ראו את צפת.²⁹⁷ אך נראה שהחזון איש לא העניק לבני ברק מעמד של מקום 'סמוך' ע"פ העקרונות של הלכות מגילה, אלא שהרצף האורבאני מיפו לבני ברק הוא זה שהגדיר את המקום כעיר אחת. עמדה כזאת ביטא החזון איש ביחס למעמדן של השכונות החדשות בירושלים. לדבריו, אם יש רצף אורבאני בין העיר המוקפת חומה לשכונות החדשות יש לראותן כעיר אחת לעניין מקרא מגילה, ועיקרון זה נכון גם כשמדובר בעיר שיש ספק אם היא מוק"ח.²⁹⁸ לחזון איש לא הפריע להורות הלכה השונה מהמקובל בכל מרחב הרצף, מאחר שהוא סבר שכך צריך להיות הדין בבני ברק. בתחומי הלכה אחרים הורה החזון איש הוראות המנוגדות לנהוג ולמקובל, וכך הורה לקהל שומעיו ותלמידיו, ללא התחשבות כלל בהנהגות המקובלות.²⁹⁹

החזון איש זכה לראות את הוראתו מתקיימת בפורים תשי"ב-תשי"ג. החזון איש נפטר בחודש מרחשוון תשי"ד. יום י"ד באדר בשנת פטירתו היה ביום שישי והכל קראו מגילה בי"ד באדר בלבד. מהשנה שאחר כך, המשיכו קרוביו, תלמידיו וההולכים בדרכו, לנהוג בהנהגתו זו של החזון איש: הרב שלמה כהנמן, ראש ישיבת פוניבז' בבני ברק,³⁰⁰ הרב אליעזר מנחם מן שך, אף הוא ראש ישיבת פוניבז' בבני ברק,³⁰¹ הרב בנימין זילבר, מחבר שו"ת אז נדברו,³⁰² הרב חיים קנייבסקי, רב פוסק בבני ברק,³⁰³ ועוד.³⁰⁴

-
297. הרב ישראל משקלוב, פאת השולחן – הלכות ארץ ישראל, ירושלים תשכ"ח, פרק ג, טו.
298. הרב שמואל אהרון יודלביץ, "קריאת המגילה בירושלים", נעם, יז (תשל"ד), עמ' קל-קנד, טען עוד שדברי החיד"א מתייחסים לעיר פרוזה שמנותקת מהעיר המוק"ח. אך כשהעיר הפרוזה מחוברת ברצף אורבאני לעיר המוק"ח, גם לדברי החיד"א מעמד המקום הסמוך הוא כמו העיר המוק"ח. לדבריו, אין כלל מחלוקת בעניין זה בין החיד"א לחזון איש.
299. על דרכו זו של החזון איש, ראה: בנימין בראון, החזון איש – הפוסק, המאמין ומנהיג המהפכה החרדית, ירושלים תשע"א, עמ' 424-440 (מידות ושיעורים), עמ' 612-636 (קו התאריך), ועוד.
300. כך סיפר לי הרב אריאל בוקוולד בשיחה עמו ביום ח' בטבת תשע"ב.
301. הרב מרדכי גרוס, "פורים במשנתו של רבינו זצ"ל", תל תלפיות, נח (תשס"ג), עמ' ט.
302. הרב בנימין זילבר, שו"ת אז נדברו, חלק ה, בני ברק תשל"ד, סימן מא; הרב יחיאל זילבר, בירור הלכה, בני ברק תשס"ו, עמ' רצד, העיד על אביו, הרב בנימין זילבר, שהוא קרא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר.
303. הרב נתן אורטנר, שו"ת יד נתן, חלק ג, לוד תשע"א, סימן ל, עמ' רכה, כתב שהרב חיים קנייבסקי קרא בבני ברק גם בט"ו באדר ללא ברכה, אך הוא "הידר שיהיה בבית מדרשו בן ירושלים שיברך על הקריאה". כך כתב גם הרב שמואל קרביץ, אגרות שניות, בני ברק תשע"א, עמ' א, הערה ב.
304. הרב שמואל קרביץ, לעיל בהערה הקודמת, כתב שכך נהגו גם הרב דב פוברסקי, האדמו"ר מנדבורנא והרב שלמה בעדני.

היו שחלקו על הנהגתו זו של החזון איש. בשנת תשכ"ו טען הרב משה שטרנבוך שבבני ברק, וכך גם בערים היוצרות את הרצף האורבאני כמו תל אביב ורמת גן, הרוב המוחלט קראו מגילה ב"ד באדר בלבד, ולכן אותם שקראו מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר, יש לחשוש שעברו על איסור "לא תתגודדו". הוא דן והתפלפל בגדרי איסור "לא תתגודדו" והגיע למסקנה שלתלמיד חכם גדול הסובר שמעיקר הדין יש לנהוג אחרת ממה שהרוב נוהגים, עליו לנהוג אחרת וגם באי בית מדרשו רשאים לנהוג כמותו, אך לא בבתי מדרש אחרים. על כן, רק תלמידי החזון איש יכולים לקרוא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר, אך אחרים אינם רשאים, ואם הם יעשו כן, הם יעברו על איסור "לא תתגודדו". לדעת הרב שטרנבוך עצמו, אין לקרוא בבני ברק או בערים אחרות בגוש דן גם בט"ו באדר, מאחר שתקנת סמוך נועדה לכפרים קרובים לעיר המוק"ח, ולא לערים גדולות.³⁰⁵

הרב שטרנבוך לא ערער על זיהויה של יפו הנוכחית כיפו המוק"ח מימות יב"ן. הפריעה לו העובדה שבחלק ניכר מהעיר בני ברק ובערי הרצף עד יפו, קראו מגילה ב"ד באדר. הרב שטרנבוך כתב את הדברים הללו לאחר פטירת החזון איש, וסביר להניח שהחזון איש היה מודע לכך שרק קרוביו ותלמידיו נוהגים כך בבני ברק, ושאר תושבי בני ברק, וכן תושבי רמת גן, גבעתיים ותל אביב, קראו מגילה רק ב"ד באדר.

2.12. נתיבי איילון - הפסקת רצף הבתים בין בני ברק לבין יפו (תשנ"ז)

הרב שריה דבליצקי היה בין הרבנים שקראו מגילה גם בט"ו באדר בשל הוראת החזון איש.³⁰⁶ אך הוא שינה את עמדתו בשל הרחבת נתיבי איילון. בשנת תשנ"א נפתח בתל אביב ציר התנועה – נתיבי איילון. ציר תנועה זה נבנה על תוואי וואדי מוסררה וחצה את המטרופולין מדרום לצפון. בשנים הבאות הורחב הקטע המרכזי של הכביש לשלושה נתיבים, ואחר כך לארבעה נתיבים, לכל כיוון. בשנת תשנ"ז פרסם הרב דבליצקי שיש לקרוא מגילה בבני ברק ב"ד באדר בלבד. לדבריו, נתיבי איילון המורחבים ניתקו את הרצף האורבאני שבין יפו לבין בני ברק:

רוחב הנחל עם הכבישים מימינו ומשמאלו הנקרא פרוייקט איילון הוא יותר מקמ"א אמה ושיריים... לפי זה כל השטח שמעבר לנחל איילון לצד בני ברק שהוא כולל עוד חלק מתל אביב, ונחלת יצחק וגבעתיים,

305. הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ב, ירושלים תשכ"ו, סימן קפה. הרב שטרנבוך חזר על טיעונו אלו גם בשנים אחרות. ראה: הרב משה שטרנבוך, שו"ת תשובות והנהגות, חלק ג, ירושלים תשנ"ז, סימן רלה; הנ"ל, הרב משה שטרנבוך, מועדים וזמנים השלם, חלק ח, ירושלים תשס"א, סימן קח.

306. הרב שריה דבליצקי, זרח השמש – מנהגי מנין ותיקין ביהכנס"ס "תפארת ציון" בני ברק, בני ברק תשס"ח, עמ' סד-סה.

רמת גן ובני ברק, כבר איננו בגדר סמוך ליפו מאחר שיש הפסק של קמ"א ביניהם ובין יפו.³⁰⁷

נוסף על כך המרחק בין הבית האחרון מצד בני ברק רחוק יותר ממיל מיפו, ולעניין מקרא מגילה אין מחשבים ריבועים כמו בעירוב תחומין. לדבריו, החזון איש הורה לקרוא בבני ברק גם בט"ו באדר מפני שבזמנו היה נחל מוסררה צר והיו בתים על שפת הנחל, אך בינתיים השתנתה המציאות האורבאנית והטופוגרפית. לדעתו, אין להשוות את מצב העיר בני ברק ביחס ליפו, וכמו שהיה בשכונות בירושלים, משלוש סיבות:

א. תושבי השכונות השתוקקו להיות ירושלמיים, ולכן בירושלים הציעו הפוסקים הסברים שונים למנהגם. אבל במקומות אחרים אין לתושבים עניין בכך.
ב. ירושלים היא ודאי מוק"ח מימות יב"ן, אך יפו היא ספק מוק"ח מימות יב"ן.
ג. מיפו לא רואים את בני ברק. הוא כתב שהוא עמד על גבעה סמוכה ליפו העתיקה שממנה ראו את תל חיריה הנמצא ממזרח ליפו ואת הבתים שעל יד תל חיריה, אך בראייה עמומה.

הוא שלל את ההסתמכות על עירוב חצרות כמגדיר עיר מוק"ח. לדבריו, זה חידוש של פוסקים אחרונים ואין לזה תקדים בספרות ההלכה. מסקנתו היא שבבני ברק יש לקרוא בי"ד בלבד.³⁰⁸

מאז שנת תשנ"ז פסקו בבית הכנסת 'תפארת ציון' בבני ברק שבו התפלל, מלקרוא מגילה גם בט"ו באדר.³⁰⁹ הרב יהודה אריה דינר, רב בית הכנסת 'דברי שיר' בבני ברק, כתב גם כן בשנת תשנ"ז שיש לדון אם יש לקרוא בבני ברק גם בט"ו באדר בשל סלילת נתיבי איילון.³¹⁰ הרב דינר מסר בהזדמנות אחרת בשמו של הרב יוסף שלום אלישיב, שאמר אף הוא שאם אכן נתיבי איילון מפסיקים את הרצף בין בני ברק לבין יפו, אין לקרוא מגילה בבני ברק בט"ו באדר.³¹¹

307. הרב שריה דבליצקי, ספר האגרת הזאת, בני ברק תשנ"ז, עמ' 8-9. בעמ' 8 הופיע צילום מסמך מאת חברת נתיבי איילון (מתאריך 24.11.96) שכתוב בו שהם מדדו את רוחב פרוזדור נתיבי איילון – הרוחב המינימאלי הוא 90 מטר ויש מקומות שהרוחב בהם מגיע ל-120 מטר.

308. הרב שריה דבליצקי, שם, עמ' 1-28; הרב שריה דבליצקי, "קריאת מגילה בט"ו באדר בבני ברק בזמן הזה", וכתבתם, ב (תשס"ו), עמ' עה-צג, חזר שוב על עמדתו זו.

309. הרב שריה דבליצקי, זרח השמש – מנהגי מנין ותיקין ביהכנס"ס "תפארת ציון" בני ברק, בני ברק תשס"ח, עמ' סד-סה.

310. הרב יהודה אריה דינר, סדר ברכות המגילה עם פסקי הלכות מהגאון רבי ניסים קרליץ, בני ברק תשנ"ז, עמ' לה.

311. הרב ישעיהו שכטר, ימי הפורים, עמ' סו, קסד. דברים דומים בשם הרב שמואל וואזנר, כתב גם הרב מרדכי גנוט, לוח דבר בעתו תשע"א, בני ברק תש"ע, עמ' 741.

הרב אפרים אריאל בוקוולד טען בשנת תשנ"ח נגד דברי הרב שריה דבליצקי, ולפיו ברמה העקרונית ניתן לחבר ערים לעניין מקרא מגילה ע"פ עקרונות בהלכות תחומי עירוב של שבת.³¹² אלא שהוא בדק ומצא שהבתים שחיברו את תל אביב ליפו נהרסו ואין קשר ביניהן. הרב בוקוולד הטיל ספק אם יפו היתה כלל מוק"ח בימות יב"ן. הוא לא הציע לבטל את מנהג יפו:

אבל צ"ע אם יש להמשיך הנהגת חומרא זו גם לערים הסמוכות. והנה אם כן צ"ע בדעת רבינו החזון איש זצ"ל אמאי המשיך הנהגה זו אף בעיר בני ברק שמעולם לא נהגו כן, ולמה חשש לספיקא דיפנו... ואפשר דסמך על המנהג שנהגו שם, ובפרט שהיו ביפו רבנים גדולי תורה, ואפשר דסבר שיש להם מסורת מימי קדם.³¹³

היו עוד שחלקו על עמדת הרב דבליצקי בעניין זה. הרב מרדכי גנוט, מחבר לוח דבר בעתו, פרסם בלוח החל משנת תשנ"ח את דברי הרב דבליצקי,³¹⁴ ובלוח דבר בעתו לשנת תשס"ב פרסם שהרב חיים קנייבסקי כתב לו שגם אם נתיבי איילון רחבים יותר מקמ"א אמה, יש לקרוא בבני ברק גם בט"ו באדר.³¹⁵ הוא לא נימק מדוע יש להמשיך ולנהוג כך. אמירה זו בשמו נוגדת את עמדת חמיו הרב יוסף שלום אלישיב, שטען שאם נתיבי איילון מפסיקים את הרצף, אין לקרוא מגילה בבני ברק בט"ו באדר. הרב שריה דבליצקי דבק בעמדתו וכך כתב בשנת תשס"ב "ביחס לבני ברק בררתי שאין צורך כי נתיבי איילון מפסיק".³¹⁶

ובכל זאת, הרב שריה דבליצקי הניח שלרבים יהיה קשה להפסיק מנהג שנהגו עשרות שנים, ועל כן בדק אם יש מקום לחייב מקרא מגילה בבני ברק ובמקומות

312. הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ"ח, עמ' שט-שיא.
313. הרב אפרים אריאל בוקוולד, שם עמ' שטו. גם הרב מתתיהו רייסנר, מבא שערים, בני ברק תש"ס, עמ' שפג-שפן, סבר שריבועי העיר בני ברק ותל אביב מתחברים "וע"י הרבועים הוי [=בני ברק] עיר אחת עד יפו".

314. הרב מרדכי גנוט, לוח דבר בעתו לשנת תשנ"ח, בני ברק תשנ"ז, עמ' תרח.
315. הרב מרדכי גנוט, לוח דבר בעתו לשנת תשס"ב, בני ברק תשס"א, עמ' תשב. רבה של לוד הרב נתן אורטנר, שו"ת יד נתן, חלק ג, לוד תשע"א, סימן ל, עמ' רכה, כתב שהרב חיים קנייבסקי קרא בבני ברק גם בט"ו באדר ללא ברכה, אך הוא הידר שיהיה "בבית מדרשו בן ירושלים שיברך על הקריאה". הרב אלחנן כהן, מנהגי בית הכנסת חזון איש (לדרמן), בני ברק תש"ע, עמ' פד, כתב שבבית הכנסת חזון איש (לדרמן) ברח' רשב"ם בבני ברק, ששם התפלל הרב חיים קנייבסקי, קראו גם בט"ו באדר מאז שהחזון איש הורה כך, ובשנת תשס"ט קראו מגילה בשחרית בברכה, מאחר שהזמן לבית הכנסת אדם שיצא מירושלים אחר עלות השחר והתפלל אתם כותיקין. הרב אליהו גולדברג, פסקי שמועות – דיני פורים וד' פרשיות, בני ברק תשס"ו, עמ' סב, כתב שהרב נסים קרליץ הורה להמשיך לקרוא בבני ברק גם בט"ו באדר, אך כרשות ולא כחובה.
316. מופיע בדברי ברכה לחוברת מאת: גדעון דקה, הלכה ערוכה – פורים, ראש העין תשס"ב. התאריך בדברי הברכה הוא: "ב' בלק תשס"ב",

נוספים בגוש דן גם בט"ו באדר, בשל סמיכות העיר לתל גרישה ולחורבות בני ברק העתיקה. תל גרישה ('תל נפוליאון') נמצא בצפון תל אביב. על התל ועל ממצאיו כתב הרב שריה דבליצקי:

מהתל עד בני ברק יש רצף של בתים. מפריד רק כביש ז'בוטינסקי שרוחבו אמנם 45 מטר שיש בו ע' אמה אך אין בו קמ"א אמה. ולתושבי פרדס כ"ץ וקרית הרצוג כביש ז'בוטינסקי אינו מפריד. בספר הארכיאולוגיה וההיסטוריה של תל אביב יפו מאת ד"ר יעקב קפלן, תל אביב 1959 בעמ' 43 כתוב לאמור בתל גרישה הר נפוליאון נחשפו שרידי ישוב מבוצר אשר נוסד על גבי ישוב עתיק ממנו בן התקופה הכנענית הקדומה. חומת לבני טין מיובשות בשמש שעובייה שלושה מטרים הקיפה את העיר. וגם באינציקלופדיה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, ירושלים תשל"א ח"ב עמ' 577 מתוארת מבנה החומה הזו. עוד כתב שם (באנציה) דפרופ' מזור הציע לזהותו עם גת רימון המקראית יהושע יט, מה, כא, מד. והנה לא מפיהם אנו חיים, אבל אם באמת היינו מחליטים שזוהי גת רמון המקראית היינו יוצאים לרווחה מכל שאלה של סמיכות לאתר זה.³¹⁷

לדבריו, גת רימון היתה מערי הלויים (יהושע כא, כד) וכבר כתבו פוסקים שערי הלויים לא היו מוק"ח, והחומה שנמצאה במקום היא כנראה מהתקופה שלפני יהושע בן נון:

אבל לזהות מקום זה עם גת רימון אין זה אלא השערה בעלמא, וכמו שרוב ככל מחקריהם הכל בנוי על השערות בעלמא, ואם כן יש לכאורה לחייב בני ברק מדין סמוך לעיר מוקפת חומה או על כל פנים ספק מוקף חומה, לשיטת החזון איש זצ"ל והפאת השולחן המחייבים בסמוך לעיר מסופקת.

הרב דבליצקי ערער על ההשערה שהתל הוא גת רימון המקראית, אך הוא לא ערער על המוסכם על הארכיאולוגים שמדובר על עיר שהיתה מוק"ח בתקופה שהיא על פי המקובל אצלם תקופת ההתנחלות, זמנו של יב"ן.³¹⁸ על בסיס הנחה זו שמדובר על תל שהיתה בו עיר מוק"ח מימות יב"ן, הוא דן בהגדרתו

317. הרב שריה דבליצקי, "קריאת מגילה בט"ו באדר בבני ברק בזמן הזה", וכתבתם, ב (תשס"ו), עמ' עה-צג. על הממצאים הארכיאולוגיים בתל גרישה, ראה עוד: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 359-364.
318. הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ"ח, עמ' שטז, הסכים עם הרב דבליצקי בערעורו על כך שמדובר על העיר גת רמון, הוא הוסיף עוד שאם אכן מדובר בעיר גת רמון שהיתה עיר לויים, צריך לומר שנחרבו החומות לפני כיבוש יהושע, או שהיה צריך להחשיבן

ההלכתית של המקום, אם תל כזה נחשב לעיר מוק"ח מימות יב"ן. לדבריו, מקום חרב שנעשה שדה בור, אין לקרוא בו בט"ו באדר ולא בסמוך ובנראה לו. רק בכרך קיים אך גויים גרים בו, יש מקום להתלבט אם הנכנס לשם קורא בט"ו באדר, וכן להתלבט בדינם של המקומות הסמוכים לו. מסקנתו ביחס לתל גרישה היא:

בנידון כמו שלנו, שהיה המקום ההוא שדה בור ל"חייתו יער" (תהילים נ, י) וילת תנים במשך מאות בשנים ואולי יותר מאלפיים שנה, ובא אחד וחפר בקרקע ומצא במעמקי האדמה שיירי חומה וסימנים שהיה שם עיר, לא מסתבר שאדם שנטה שם אהל אפדנו³¹⁹ על מקום ההוא יצטרך לקרוא בט"ו ואף לא לקרוא יומיים מספק.

לדבריו, העובדה שבנו בתים סביב התל אינה מגדירה את המקום כמקום שחזרו להתיישב בו. מאחר שהכרך היה קבור באדמה ושמו השתכח, והבתים החדשים נקראים בשם אחר. "וכי אמרינן כאן קדושה ראשונה קדשה לעתיד לבא?? אתמהה. באופן דאין כאן אפילו בית ספק". הוא כתב עוד שגם אם לא תהיה הסכמה לכל האמור לעיל, רוחבו של רח' ז'בוטינסקי המחבר בין תל אביב לפתח תקווה בצד הצפוני של בני ברק, הוא מעל 70 אמה. יתכן שהוא מפסיק את הרצף שבין בני ברק לבין תל גרישה. הוא חזר שוב על דבריו שמקום שהיה קבור באדמה וחפרו שם, ואף אם מצאו ממצאים, לא ניתן לשנות את מעמד המקום ואת הסמוך לו:

הרי אין לדבר סוף. מחר יחפור מישהו במקום פלוני ומחרתיים במקום אלמוני ומצא סימנים של כדי חרס ושיירי חומה, וכידוע שכמעט בכל הארץ במקום שיחפרו ימצאו דבר מה, האם כפי זה תהפך כל הארץ למסופקת. אין זו סברה כלל.

מסקנתו היא:

אין לחייב את בני ברק לקרוא גם בט"ו מחמת חפירות הר נפוליון (תל גרישה) מחמת טעמים לקמן:

1. סברת כרך שחרב שבטל דינו לגמרי ואף שנתיישב אחר כך אולי יש לומר דבטל דין כרך.

כעומדות להיחרב, או שהחומות נבנו ע"י הלויים. אך הוא לא התמודד עם הטיעון שאם הזיהוי אינו נכון ואין מדובר על גת רימון, הרי שמדובר על עיר אחרת שהיא מוק"ח מימי יב"ן.
319. הוא רמז כאן לפסוק: "ויטע אהלי אפדנו" (דניאל יא, מה). אפדן – משמעותו ארמון מלכים (רש"י שבת עז ע"ב ד"ה אפדנא – טרקלין של מלכים).

2. גם אם נתיישב, אם נאמר שיהיה חייב, אין זה אותו כרך ופנים חדשות באו לכאן.
3. אין לחשוש שיהיה שם כרך מוק"ח מימות יהושע מחמת כמה וכמה ספקות.
4. יש לחשוש לדעת האומרים דבעינן י' בטלנים וליכא.
5. יש לצרף גם רוחב כביש ז'בוטינסקי שמפריד מפני שהוא יותר מע' אמה.
6. יש לצרף גם סברת האומר שאם נעשה של עכו"ם ואין קורין בו גם הסמוכין אין קורין. וכאן שאין מי שיקרא בט"ו והלואי שיקראו הסמוכים שם בי"ד.

כך גם באשר לחפירות בני ברק העתיקה. בני ברק נזכרת בספר יהושע,³²⁰ והיא נזכרת גם בספרות התנאים והאמוראים.³²¹ את בני ברק העתיקה זיהו חוקרים באזור אתר חיריה, דרומית לרמת גן, בסמיכות לצומת מסובים. אמנם לא נערכו במקום חפירות, אך לפי חרסים מהתקופה הישראלית הקדומה זיהו את המקום כבני ברק הקדומה.³²² במקום היה כפר ערבי ששמו היה אבן באריק. לדברי הרב דבליצקי, כל מה שהוא כתב על תל גרישה תקף גם ביחס לבני ברק העתיקה. הוא ציין שיש שלוש סיבות קלושות מדוע בכל זאת יש לקרוא בבני ברק גם בט"ו באדר:

1. סמוך ונראה לבית האחרון הסמוך לנחל איילון והמחובר ע"י רצף בתים ליפו העתיקה.
  2. העירוב של בני ברק הוא ביחד עם יפו, אלא שהוא בנוי על קולות רבות, אך אולי יש בתוכו רשות הרבים שאז אין העירוב מועיל.
  3. סמיכות להר נפוליון (תל גרישה) שם נמצאה עיר עתיקה עם חומה.
- מכח כל הסיבות הללו לא ניתן לחייב את תושבי בני ברק לקרוא גם בט"ו באדר, ולכל היותר ניתן בצירופן יחד להצדיק את המשך הקריאה לאלה שנהגו כך עד היום.

הרב דבליצקי לא שלל לחלוטין את הפרשנות של החוקרים והחופרים שבתל גרישה נמצאה חומה עתיקה המתאימה לזמן יב"ן. אלא שלדעתו לא ניתן לחייב

320. יהושע יט, מ.

321. תוספתא שבת [ליברמן] ג, ג; כתובות קיא ע"ב; בבא בתרא קנד ע"א; סנהדרין לב ע"ב; ויקרא רבה כא, ח, ועוד.

322. האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 245.

את תושבי בני ברק לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, למרות ממצא זה. על עצם ההבחנה בין כרך שהיה קבור במעמקי האדמה וכעת נחשף, לבין כרך שהיה גלוי לאורך השנים, יש להעיר שהבחנה זו אינה ברורה. חשיפת הכרך רק מגלה את שלא היה ידוע קודם. אכן כן, אם במקומות נוספים יגלו ערים עתיקות מימות יב"ן, אזי בהן ובסמוך ובנראה להן יהיה לדון במעמדן ובזמן קריאת המגילה בהן.

תל גרישה

דברי הרב דבליצקי הללו אינם עולים בקנה אחד עם דבריו החריפים ליואל אליצור באשר לקביעת זמן מקרא מגילה בישוב בית אל. שם הוא שלל את ההסתמכות על: "שברי מילים ומשחקי מילים (זיהויי שמות), עם שברי כדים וקיתוניות. אין לנו סמך שנוכל לבנות הלכות כאלה, אשר אם טעינו איבדנו הכל".³²³ נראה שמה שהפריע לרב דבליצקי בדברי יואל אליצור היא העובדה שיואל אליצור ביקש להכריע ולקבוע על בסיס ממצא ארכיאולוגי שבבית אל יש לקרוא בט"ו באדר בלבד. תקדים כזה שבמקום נוסף מחוץ לירושלים יקראו בט"ו באדר בלבד על בסיס ממצא ארכיאולוגי בלבד, היה קשה לרב דבליצקי לקבל ועל כן הוא התבטא בחריפות. הוא כתב זאת בהמשך דבריו שם:

עם כל הידע והממצאים שבידינו הרי אינני רואה אפשרות של עד כדי כך לקבוע במקומות ההם את הפורים רק לט"ו, ולהיכנס בחשש ספק ביטול כל מצוות פורים וברכה לבטלה... כל המקומות שהוזכרו בקונטרסו הנכבד כפי הכרעתו לקרוא רק בט"ו, וכן אלה שכת"ר כתב לקרוא יומיים, כל מקומות אלה יש לקבוע לקרוא יומיים, אבל גם כן רק מהיות טוב, אך לא מצד חיוב גמור. כללא דמילתא אין לנו לעת עתה מקום בכל העולם כולו שבו יש לקבוע לקרוא רק בט"ו כירושלים עיר קדשנו.

323. הרב שריה דבליצקי, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 128-129.

כאמור, גם הרב דבליצקי התחשב בממצא המוכיח שהיתה במקום עיר מוק"ח מימות יב"ן, אך הוא התנגד להשערה שמדובר בעיר גת רמון המקראית. אכן, שמו המקורי של המקום איננו משנה כל כך, אם ברור שהמקום היה מוק"ח בימי יב"ן.

הרב אריאל בוקוולד התייחס בשנת תשנ"ח לזיהוי תל בני ברק העתיקה:

והנה מה שנוקטים הארכיאולוגים שבני ברק העתיקה נמצאת ע"י צומת מסובין [מקום זה נתכסה בשנים האחרונות בהר גדול של ערמות זבל] אינה אלא השערה. ואף אם נחוש שתל זה הוא מקומה של בני ברק העתיקה, הנה בתי רמת גן מרוחקים ממנה יותר מאלפיים אמה [נראה שאין להחשיב את הפארק הלאומי והספארי בכלל העיר] ואם כן אין כאן מיחוש כלל לדין סמוך לכרך. וכן נראה שאין מקום כלל לחשש נראה עם הכרך בכרך החרב מכל אדם. ואף להכרעת מרן החזון איש ז"ל שכרך החרב ונעשה של עכו"ם הסמוך לו קורא בט"ו, מיהו אם חרב לגמרי מסתבר לכאורה שנתבטל ממנו שם כרך לאותה שעה, ואין אצלו דין סמוך לכרך.³²⁴

הרב בוקוולד טען שדברי הארכיאולוגים הם השערה, אך הוא לא התעלם מדבריהם לחלוטין. לדבריו, חסרים נתונים הנדרשים ע"פ ההלכה כדי להגדיר את העיר בני ברק ואף את רמת גן כסמוכות לכרך מוק"ח מימות יב"ן.

הרב יוסף שבתאי (שני) פרסם בשנת תשס"ד קונטרס על אודות זמן מקרא מגילה בערי גוש דן, ושנתיים אחר כך הוא הוציא ספר שאלות ותשובות: ברית אברהם, ובו פרסם את הקונטרס והרחיב אותו עוד. הקונטרס הוא תשובה מקיפה מאוד – למעלה ממאה עמודים – על אודות זמן מקרא מגילה בירושלים ובערי הארץ: "בענין זמן קריאת המגילה בירושלים וביתר עילית ובני ברק וסביבותיהן, וטבריה ולוד ושאר ערי ארץ ישראל". בתשובתו הוא הגיב לדברי הרב שריה דבליצקי על ניתוח ממצאי החפירות הארכיאולוגיות בתל גרישה:

ולא הרחיבו החופרים להסביר אם העיר הכנענית ג"כ היתה מבוצרת אלא שמסתמא הבונים עליה בנו אותה מבוצרת כמות שהיתה הקודמת. והוא דבר מצוי ושכיח כמעט ברוב העיירות שבחפירות שמוצאים כמה שכבות של עיירות זה על גבי זה. ואמת ויציב שאין להאמין לחוקרים אלו בהשערותיהם הבנויים על קורי עכביש, אבל בהבנת מציאות עיר כנענית ובהבנת ההבדל בין בית מבוצר לחומה, מסיחים הם לפי טומאם בדברים הברורים וניכרים לכל מבין. ומדבריהם למדנו שעל גבי העיר הכנענית נבנתה עיר אחרת (ומסתמא

324. הרב אפרים אריאל בוקוולד, קרית אריאל, בני ברק תשנ"ח, עמ' שטז.

ישראלית בזמן הכבוש דיהושע). והיות והמקום צמוד לנחל הירקון אפשר שהוא עיר הירקון או הרקון המוזכר בכתוב, אבל אין נפקא מינה בזה כלל.³²⁵

באשר לטיעון שאולי מדובר בגת רימון, שהיתה עיר לויים ללא חומה:

ולא ידעתי איך כתב שאם היא גת רימון א"כ החומה שמצאו היא בודאי שריד קודם ימי יהושע, כשהחופרים מכחישים אותו ואומרים שהעיר שנבנתה על העיר הכנענית היא מבוצרת.³²⁶

הרב שני זלזל בהערכות החופרים ש"מסיחים הם לפי טומאם",³²⁷ ושבדיניהם הם השערות המבוססות על "קורי עכביש", אף שקיבל את ההשערה שבתל גרישה היתה עיר כנענית קדומה, שמעליה בנו עיר מוק"ח בימי יב"ן.

באשר לטענת הרב דבליצקי שאין לדבר סוף אם בכל מקום שיחפרו וימצאו שיירי חומה ישתנה הדין, כתב הרב יוסף שני:

לא הבנתי איך מתבטלים כל הלכות השו"ע בדיני עיר מסופקת וכל דברי הראשונים בזה בגלל שאין לדבר סוף, ולא מצאנו ענין שאין לדבר סוף אלא בחששות מיעוטא דמיעוטא כאשר נוספת לכהן גדול (משנה יומא א, א). אבל בדבר פשוט כזה שכל הארץ רבו בה עיירות המוק"ח, ודאי שיש להחזיק כל מקום שבגדר ספק שנמצא או שיתגלה, לעשות בו יומיים.

לדבריו, אם ימצא מקום שהיה מוק"ח מימות יב"ן, יש לשנות את זמן מקרא המגילה במקום. האפשרות למצוא מקומות חדשים בארץ ישראל שהיו מוק"ח מימות יב"ן היא רק באמצעות חפירות ארכיאולוגיות.

באשר לטענה שרוחבו של רח' ז'בוטניסקי ברמת גן מפסיק את הרצף לבני ברק מתל גרישה:

ולגבי העיירות בגוש דן הסמוכות ומעורבות זו בזו, אעפ"י שיש ביניהן מרחק של כביש רחב יותר מע' אמה ושיריים, ואעפ"י שיש להן עירוב בפני עצמן, ואעפ"י ששמותיהן חלוקין, היות ויש פוסקים שמחשיבים אותם כעיר אחת הסמוכה לכמה עיירות המוק"ח כגון בני ברק העתיקה

325. הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה, עמ' רמא.

326. הרב יוסף שני, שם, עמ' רמב.

327. הוא רמז כאן לביטוי שמופיע בגמרא: "מסיח לפי תומו" (יבמות קכא ע"ב), על אודות אדם שמספר בתמימות על מה שראו עיניו, והוא לא התכוון למסור עדות, ולא ליצור נפקויות משפטיות בעקבות דבריו.

שודאי הגיע לתוך רמת גן של ימינו וסביר מאוד להניח שהתפשטה עד בני ברק של ימינו, וכן לתל נפוליון וליפו, אעפ"י שכביש איילון רחב יותר מקמ"א אמות ושליש, כיון שכן דרך עיר בימינו, נראה דדעת החזו"א לקרא בהם יומיים מספק וכן עיקר להלכה. ומי שאינו מקיים בהם מצוות הפורים גם ביום ט"ו יחוש לעצמו שמא לא קיים מצות פורים מימיו... כיון שדרך עיר בימינו להיות לה כביש רחב בתוכה ואין דין עיר דמגילה כדן עיר דשבת.³²⁸

הטענה היא שהשוואה בין הלכות מגילה להלכות שבת איננה מוחלטת, וההפסק של שבעים אמה ושני שלישי האמה, או חיבור של מרחק כפול – קמ"א אמה, איננו רלוונטי במציאות המודרנית שבה נסללים בערים גדולות כבישים רחבים מאוד. כיון שכך בבני ברק יש לקרוא מגילה לפחות גם בט"ו באדר. מסקנתו של הרב יוסף שני היא:

נראים היום חלק מחורבות בני ברק העתיקה בהמשך כמה מילין מהמקום בו עמד הכפר בני ברק הוא צומת מסובים במקום הנקרא היום חיריה וסביר מאוד להניח שגם לצד צפון נתפשטה כמו כן והגיע בתוך בני ברק של ימינו, או לפחות סמוכה ונראית לה. ונראה שכל השטח שמסביב לצומת מסובין ולחיריה של היום הוא בגדר ספק גדול שהוא מקום שעמדה עליו בני ברק, ולכן העיר רמת גן חייבת מדינא דשו"ע לעשות יומיים מספק, ולהחזו"א שפוסק שגם לספקות יש דין סמוך ונראה ונראים דבריו מדברי המשאת משה דהא מקרא נפקא, חייבים גם בבני ברק לעשות יומיים מספק. והא עדיפא, דיתכן שבני ברק המקראית עמדה על בני ברק של היום גופא.³²⁹

את חידושו של החזון איש על חובת מקרא מגילה במקום סמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, הוא מחיל על בני ברק, לא בשל הרצף האורבאני ליפו, כטענת החזון איש עצמו, אלא בשל הרצף לבני ברק העתיקה. הוא הניח שבני ברק העתיקה, המזוהה עם תל חיריה, התרחבה צפונה לכיוון העיר בני ברק החדשה, ועל כן בבני ברק החדשה יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר.

לדברי הרב יוסף שני הגיב הרב עוזי מימון שכתב שאין מסורת על אודות מיקומה של בני ברק העתיקה, ואין ממצא של חומה מימות יב"ן. אין שום הוכחה שבני ברק המקראית היא באזורים שהצביע עליהם הרב שני. חישוב מרחקים והשערות היכן היתה בני ברק העתיקה אין בהם די לחיוב מקרא מגילה בבני

328. הרב יוסף שני, שם, עמ' רמג, רפא-רפב.

329. הרב יוסף שני, שם, עמ' ריט.

ברק גם בט"ו באדר.³³⁰ הסיבה שיש שקראו בבני ברק גם בט"ו באדר היתה הרצף האורבאני ליפו. הוא הודה שבשל רוחבם של נתיבי איילון פסק הרצף הזה, "אבל לכאורה עשו תחנה ומבנה לרכבות, נצטמצם השיעור של קמ"א אמות".³³¹ נמצא אפוא פתרון לנתק שנוצר ברצף שבין בני ברק לבין יפו. יש תחנה ומבנה לרכבת על נתיבי איילון, והרצף שבין שני צידי נתיבי איילון חודש. יש להמשיך ולקרוא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר.

בשנת תשס"ה כתב הרב אברהם ויין, רב באשדוד, מכתב לרב דבליצקי. לדבריו, הטיעון של הרב דבליצקי בעניין ההפסק ברצף האורבאני בנתיבי איילון, הוא על בסיס ההנחה שבני ברק מחוברת ליפו דרך גבעתיים ורמת גן. אכן אם זאת ההנחה, יש מקום לדון אם נתיבי איילון מפסיקים את הרצף. אך לדעתו בני ברק מחוברת לתל אביב שממזרח לנתיבי איילון, בשכונות של צפון תל אביב, נאות אפקה, ועוד. כיוון שהשכונות הללו הן חלק מתל אביב שנקראת תל אביב-יפו, בבני ברק יש לקרוא גם בט"ו באדר. נתיבי איילון חוצים את תל אביב, אך הם אינם מפסיקים את הרצף בין בני ברק ליפו מאחר שיש רצף אחר עם תל אביב, שנחשבת לעיר אחת מבחינה מוניציפאלית עם יפו. עוד הוא הוסיף שיש מבנים של תחנות רכבת מעל גשר איילון, והן יוצרות את החיבור גם בדרומה של תל אביב בקרבת יפו.³³² הוא לא כתב אם הרב דבליצקי השיב לו ומה היתה תשובתו.

הרב נסים קרליץ, אחיינו של החזון איש,³³³ כתב בשנת תשס"ו:

האידינא י"ל שבני ברק נפרדת מיפו, מ"מ עדין יש מקום להחמיר לקרוא אף בט"ו, כיון שלא ברור היכן גבולות המוק"ח, וגם לא ברור שב"ב אינה מחוברת ליפו.³³⁴

הוא לא התעלם מהטענה שבני ברק מנותקת מיפו, כנראה בשל נתיבי איילון, אך בכל זאת יש מקום לקרוא גם בט"ו באדר כי אולי ניתן לראות את בני ברק מחוברת ליפו באופן אחר, ולא דרך התוואי של נתיבי איילון.³³⁵

330. דברים דומים כתב גם: הרב אמיר דאדואנד, "בענין זמן קריאת המגילה בבני ברק והערים הסמוכים לה", ויען שמואל, ח (תשס"ה), עמ' תקז-תקטו.

331. הרב עוזי מימון, "בענין זמן קריאת המגילה בבני ברק והערים הסמוכים לה", ויען שמואל, ח (תשס"ה), עמ' תצא-תקו.

332. הרב אברהם ויין, "קריאת מגילה באשדוד", ימי הפורים, אשדוד תשס"ה, עמ' מ, מג.

333. הרב נסים קרליץ הוא בן אחותו של הרב אברהם ישעיהו קרליץ – החזון איש. שם משפחתו המקורי של הרב נחום מאיר, אביו של הרב נסים קרליץ, היה ציבולניק. אביו שינה את שם המשפחה לשם המשפחה של חותנו – הרב שמריהו יוסף קרליץ.

334. הרב נסים קרליץ, חוט השני – שבת, חלק ד, בני ברק תשס"ו, עמ' שג.

335. כך בשם הרב נסים קרליץ, אצל: הרב שאול יהודה פרידמן, "מצוות הפורים בבני ברק ביום ט"ו",

כאמור, תלמידי החזון איש ובני משפחתו המשיכו לדבוק בהנהגתו. יש שהתעלמו לחלוטין מהטיעון שנתביי איילון הפסיקו את הרצף, והמשיכו לדבוק בעמדה שבני ברק היא חלק מהעיר יפו בשל הרצף האורבאני. יש שהציעו הסברים שונים מדוע יש להמשיך ולקרוא בט"ו באדר למרות הנתק ברצף האורבאני בין בני ברק לנתיבי איילון. יתכן שהעמידה הנחרצת של תלמידיו וקרוביו של החזון איש אחר פסיקתו על אף שתנאי השטח השתנו, קשורים לאמירה בשם הרב ישראל יעקב קנייבסקי ("הסטייפלר") שנאמרה בהקשר אחר:

בני ברק היא אתריה דמרן זצלה"ה, ורוב בני התורה דפה תלמידיו מפיו ומפי כתביו, ולא יוכלו לסבול להנהיג שלא כהוראתו.³³⁶

הם קיימו את הוראת החזון איש לקרוא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר במשך כל השנים ולא עלה על דעתם לחדול מכך, גם אם יש שינויים בתנאי השטח, וגם אם התירוצים להמשך הנהגה זו כיום הם דחוקים.

בשנת תש"ע תמך הרב דוד קולודצקי בהמשך קריאת המגילה בבני ברק גם בט"ו באדר, ואחד הנימוקים הוא שיש שרידי עיירות "שנראה לפי הסימנים שהיא מתקופת הכנענים, ואף שאי אפשר לסמוך על זה, ודאי שיש כאן סניף גדול".³³⁷ הוא לא ציין לאילו שרידי עיירות כוונתו, והוא אף הסתייג מדברי החוקרים, אבל בכל זאת נעזר בהם כסניף כדי לקבוע שבבני ברק יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. הוא גם הסביר מדוע יש להמשיך בהנהגת החזון איש חרף הטיעון שנתביי איילון מפסיקים את הרצף האורבאני. בני ברק מחוברת ליפו בנקודות חיבור אחרות דרך שכונות צפון תל אביב, לא דרך נתיבי איילון. בני ברק נראית ליפו, ויש לסמוך על ממצאים ארכיאולוגיים שנמצאו בתל גרישה.

בשנת תשע"ב כתב הרב אריאל בוקוולד שאכן בשנים מסוימות לאחר פטירת החזון איש, נוצר נתק בין יפו לתל אביב מאחר שהרסו את הבתים בדרום תל אביב והמקום הפך לאזור תעשייה. אך במשך השנים הפכו בנייני תעשייה בדרום תל אביב לבתי מגורים לעובדים זרים, וגם נבנו בנייני מגורים ביפו, ולדעתו יפו שוב מחוברת לתל אביב.³³⁸

תל תלפיות, נח (תשס"ג), עמ' צג-קא; "פורים דמוקפין בבני ברק", מטעמים, ירושלים תשס"ו, עמ' פט-צט.

336. מובא אצל: הרב אברהם ישעיהו קנייבסקי, זה ספר תולדות יעקב, בני ברק תשנ"ה, עמ' צב.
337. הרב דוד קולודצקי, שונה הלכות עם תורת המועדים, מודיעין עילית תש"ע, עמ' שסא.
338. הרב אריאל בוקוולד, הימים האלה נזכרים, בני ברק תשע"ב, עמ' עב. הרב שמואל קרביץ, קונטרס: אגרות שניות, בני ברק תשע"א, עמ' ב, טען שבני ברק רצופה ליפו דרך שכונת יד אליהו ושכונת התקווה, "והמרחק מהם הוא 2-3 ק"מ ומסתמא אפשר לראות מזה לזה". לדעתו, יש להתחשב בדעה ש"נראה" הוא עד מרחב מיל, "ואמנם יתכן שגבולות חומות יפו הגיעו בתוך

סיכום: החזון איש, נהג משנת תש"ט לקרוא מגילה בבני ברק בשל הרצף האורבאני עד יפו. תלמידיו ושומעי לקחו נהגו כך גם לאחר פטירתו. הרב שריה דבליצקי שנהג גם הוא כהנהגת החזון איש הפסיק לנהוג כך כשנבנו נתיבי איילון שיצרו הפסק ברצף. אעפ"כ היו ממשיכי דרכו של החזון איש שלא קבלו עמדה זו ונהגו במנהגם הראשון.

הרב שריה דבליצקי לא קיבל את השערת החוקרים שתל גרישה היא גת רימון המקראית, והרב יוסף שני אף זלזל בהשערה זו, אך שניהם קיבלו את הערכת הממצאים הארכיאולוגיים שמדובר על עיר מתקופת ההתנחלות. הרב קולודצקי צירף את העובדה שנמצאו שרידים מערים כנעניות, לסך השיקולים המחזקים את מנהג החזון איש וההולכים בעקבותיו, לקרוא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר. הרב דבליצקי לא חייב את תושבי בני ברק לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, בשל מניעות הלכתיות שונות שאינן מאפשרות לחבר את בני ברק לתל גרישה כעיר אחת, אך אלמלא הסיבות הללו, היה מקום להסתמך על הממצאים הארכיאולוגיים שמהם עולה שבתל גרישה היתה חומה מתקופת ההתנחלות, וברצף הבתים שסביב התל היה לקרוא מגילה גם בט"ו באדר.

3.12. ערי גוש דן - רמת גן, גבעתיים, חולון, בת ים, ועוד

הדיונים בדבר מקרא מגילה בבני ברק בשל הסמיכות ליפו, עורר דיון רחב יותר על ערים נוספות בגוש דן. הרב יוסף שני כתב עוד בשנת תשס"ד:

העיר רמת גן קוראים בה בט"ו בלבד. כיון שבתוך העיר נמצאת תל גרישה הנקרא בשם תל נפוליאון שחופרים מצאו בו שרידי שתי עיירות המוקפות חומה זו על גבי זו, כשהתחנתונה היא עיר מתקופת הכנענים... ומה גם שהעיר בני ברק המקראית, הכפר שנשאר ממנה נמצא במקום הנקרא היום צומת מסובים והוא רואה לרמת גן. ולא עוד אלא שמסתבר שבני ברק המקראית [=תל חיריה] התפשטה לתוך שטח רמת גן... והמחמיר לעשות ברמת גן יומיים, תבוא עליו ברכה. (שמא אין עיר זו התחנתונה מהתקופה הכנענית וטעו החופרים בדדמי). אבל העיקר הוא יום ט"ו. כי חומה ועיר בסגנון כנעני נמצאים לפנינו, וגם נראה מצומת מסובים.³³⁹

מיל לשכונת התקווה ואז תתחייב בני ברק גם מדין סמוך". משכונת התקווה אין רואים את יפו העתיקה, ואין כל בסיס להנחה שחומות יפו הגיעו עד מיל משכונת התקווה. גם הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף – הלכות פורים, ירושלים תשע"ב, עמ' קעא-קעב, כתב שטוב שיקראו בבני ברק גם בט"ו באדר בשל רצף הבתים ליפו.

339. הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה, עמ' רפא.

ביחס לערים אחרות כתב:

כל גוש דן הכולל עיירות גבעתיים חולון בתים וכדומה חייבים לעשות יומיים מספק. דהא אם לא נחשוש לשמות מחולקין ולעירובין מחלקים, וכדעת החזון איש יהיה דינם בט"ו בלבד אם מדין רמת גן [=תל גרישה] ואם מדין יפו, אבל היות והדבר שנוי במחלוקת, חזרו לדין השו"ע לעשות בכל ספק יומיים, ומה גם דמסתמא היו עוד הרבה עיירות מוק"ח בגוש דן דלא מנה יהושע אלא שעל הגבולין שבין שבט לשבט... ובצירוף הכל ודאי שיש כמה ספיקות להחמיר לעשות יומיים.³⁴⁰

בשנת תשס"ז עסק הרב משה ווינטרוב בשאלת זמן מקרא מגילה בבני ברק ובכל גוש דן. לדבריו, אין מקור לכך שיפו היתה מוק"ח, והחזון איש סמך על כך שביפו נהגו לקרוא בי"ד ובט"ו באדר, אבל הוא לא בירר אם אכן יפו היתה מוק"ח. מאז הרחבת נתיבי איילון, רוחב הכבישים הוא 100 מטר, ויש נתק בין יפו לבני ברק. אך יש סיבה אחרת לקרוא בבני ברק גם בט"ו באדר, וזאת בשל הקרבה ללוד העתיקה שהיתה בוודאי מוק"ח מימות יב"ן. הוא לא כתב על מה התבסס בקביעתו שלוד העתיקה היא עיר מוק"ח מימות יב"ן. מכל מקום, לוד העתיקה נראית בסביון וביהוד הרחוקים ממנה 7-8 ק"מ, והערים יהוד, סביון, קרית אונו, גבעת שמואל ובני ברק, מחוברות כעיר אחת. אמנם כביש גהה (כביש מס' 4) מפריד אך אין ברוחבו קמ"א אמה. יש רצף אורבאני מיהוד עד בני ברק, ובכל גוש דן שממזרח לנתיבי איילון יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. הוא כתב שהוא אמר את הדברים הללו לרב חיים גריינמן מבני ברק, והוא השיב לו: "צריך להתיישב בדבר ועד פורים נחליט אם לברך בט"ו".³⁴¹ לא ידוע לנו על התייחסות של הרב חיים גריינמן לטענה זו. בערים שצוינו: יהוד, סביון, קריית אונו וגבעת שמואל, וכן רוב תושבי בני ברק, קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.

בשנת תשס"ז פרסם הרב אפרים אריאל בוקוולד הנחיות מעשיות לגבי הליכה במרחב תחום שבת בערי גוש דן, לאחר שבדק את רצף הבתים בערים אלו.

340. הרב יוסף שני, שם, עמ' רפג. הרב שני סבר שבמקומות רבים בארץ ישראל יש לקרוא גם בט"ו באדר. הנחתו היא שהיו בארץ ישראל ערים רבות שהיו מוק"ח בימות יב"ן, וקראו בהן ובסביבותיהן בסמוך ובנראה להן בט"ו באדר. כיום יש לחוש לכל המקומות הללו ולקרוא גם בט"ו באדר. כיון שכך: "כל הר המלך, שהם הרי יהודה מנחל מצרים (ואדי אל עריש) ועד ירושלים שהיו בה אלפי עיירות המוק"ח מימות יב"ן, וכן כל שפלת לוד שעמדו בה גם כן הרבה עיירות המוק"ח יש לחוש ולהחמיר בהן ולעשות יומיים מספק. ולפי"ז הערים שמירוחם ודימונה כולל ביתר עילית, מודיעין וקרית ספר וכיו"ב יש להחמיר ולעשות בהן יומיים מספק" (עמ' רפ).

341. הרב משה ווינטרוב, "בענין זמן המגילה בבני ברק ובכל גוש דן", קובץ בית אהרון וישראל, קכט (תשס"ז), עמ' קלח.

מסקנתו היא שגבעת שמואל, קרית אונו, גני תקוה, סביון, יהוד ובית החולים תל השומר מחוברים ברצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על קמ"א אמה, לבני ברק, רמת גן, גבעתיים, נחלת יצחק, יד אליהו ושכונת התקוה. המעוניין ללכת בשבת במקומות אלו אינו צריך להניח עירוב תחומין. הוא לא עסק כלל במאמרו זה בזמן מקרא מגילה בערים אלו. מכל מקום לפי מי שסבר שבבני ברק יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר בשל תל גרישה הנמצא בגבול הערים רמת גן ובני ברק, אזי בכל הערים הללו יש לקרוא גם בט"ו באדר.³⁴²

הרב אברהם יוסף, בנו של הרב עובדיה יוסף ורב העיר חולון (משנת תשנ"ט), נשאל לקראת פורים תשס"ט:

א. שמעתי שהשנה תושבי חולון אמורים לקרא את המגילה גם בשושן פורים האם זה נכון?

ב. מה לגבי מתנות לאביונים, ומשלוחי מנות האם גם צריך לקיים בשושן פורים?

וכך השיב:

א. זה נכון בכל השנים, עקב הסמיכות ליפו.

ב. הספק של יפו כולל את כל מצות הפורים בלי ברכה, מקרא מגילה מתנות לאביונים משלוח מנות וסעודה.³⁴³

לדברי הרב אברהם יוסף, הוא הורה כך כל השנים ולא התחדש דבר באשר למעמדה של חולון בשנה זו דווקא. לא מצאנו פרסום בשמו בעניין זה עד שנת תשס"ט. לקראת פורים תש"ע הוא הגדיר את גבול הרצף האורבאני בגוש דן שקרוב ליפו:

לא רק לוד עושים את מצוות החג יומיים (בלי ברכה על המגילה), אלא גם יפו וסביבותיה שזה מצומת סירקין ועד מערב ראשון לציון.³⁴⁴

342. הרב אפרים אריאל בוקוולד, "תחום שבת בגוש דן – הנחיות מעשיות", בתוך: דרור יקרא – ספר זכרון, בני ברק תשס"ז, עמ' תקכא-תקמא. לדבריו, אין רצף בתים לעניין תחום שבת בין בני ברק לרוב העיר תל אביב בשל הנתק שיצרו נתיבי איילון. פתח תקוה מנותקת מגבעת שמואל ומבני ברק וגם מקרית אונו, גני תקוה סביון ויהוד, והמעוניין ללכת בשבת ממקומות אלו עליו להניח עירוב תחומין. במקומות אלו יש לקרוא מגילה רק ב"ד באדר. מאמרו זה של הרב בוקוולד הוא עדכון דברים שהוא פרסם בעניין זה בספרו: קרית אריאל, בני ברק תשנ"ח, עמ' רסא-שז.

343. <http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=112528>

כך הוא הורה גם לקראת תש"ע: <http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=124427>. הרב יהודה נקי, ימי הפורים בהלכה ובאגדה, ירושלים תשע"ב, עמ' 158, כתב גם כן שטוב לקרוא מגילה בחולון גם בט"ו באדר בשל הרצף ליפו.

344. <http://www.moreshet.co.il/web/shut/shut2.asp?id=124804>

לא ברור מדוע גבול הרצף האורבאני שמיפו נפסק בצומת סירקין, אך על פי דבריו בחולון, בבת ים ובמערב בראשון לציון, יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. הוא עצמו ושומעי לקחו הקרובים אליו אכן קראו מגילה בחולון גם בט"ו באדר, אך ברוב בתי הכנסת בחולון קראו מגילה רק בי"ד באדר.

הרב יעקב אריאל נשאל בשנת תשע"א על זמן מקרא מגילה בחולון, והוא השיב כך:

שאלה בנושא ציבורי כה רחב הנוגע למיליוני התושבים בגוש דן צריכה להיקבע ע"י כל רבני הגוש וגדולי תורה נוספים. ובינתיים, אין מקום לחוש לדעה זו חוץ מתושבי יפו הגרים ברדיוס של ק"מ אחד מהתל העתיק של יפו.³⁴⁵

נראה שדבריו אלו הם תגובה לרב אברהם יוסף. המציאות היא שבערי גוש דן אין קוראים מגילה גם בט"ו באדר. הרב יעקב אריאל ביקש למנוע מצב שיהיו "אגודות אגודות" באשר לזמן מקרא מגילה בגוש דן, ושכל החלטה או שינוי מהמקובל יהיה מוסכם ועל דעת רבני גוש דן ורבנים נוספים.³⁴⁶

הרב שלמה קרביץ כתב בשנת תשע"א שעל פי פסיקת הרב יוסף שלום אלישיב שאם עיר מוקפת חומה מוקפת בעירוב צורת הפתח של שבת עם ערים אחרות אזי נחשב הכל למקום אחד גם לעניין מקרא מגילה, על פי זה בכל ערי גוש דן יש לקרוא גם בט"ו באדר. עירוב החצרות של כל עיר הוא נפרד בדרך כלל, אך הם נושקים זה לזה ונחשבים לעירוב אחד.

ואמנם הרבה ריעותות יש בעירובים של הרבנות, מ"מ יש לחוש לחומרא אולי הם כשרים... ויש להוסיף שלענין חיבור העיר אפילו אם החוטים שבין עיר לעיר מקולקלים, לא אכפת ליה, והעיקר שההיקף החיצוני המקיף את כל העיר קיים, והיקף חיצוני זה בהרבה מאד מקומות מבוסס על חומה אקוסטית. וכיום המציאות היא שכל הערים שדלהן מחוברות ע"י עירוב: בני ברק, רמת גן, גבעתיים, תל אביב, פתח תקוה, כפר מעש, קרית אונו, גני תקוה, סביון, גני יהודה, יהוד, רמת פנקס, רמת אפעל, אזור, חולון, בת ים, ראשון לציון, חולון, נס ציונה, באר יעקב, לוד, רמלה, רחובות, קרית עקרון. דהיינו רצועה ארוכה של כ-30 ק"מ, שכולה נחשבת לעיר אחת. בתוך "העיר" הגדולה

³⁴⁵ <http://www.yeshiva.org.il/ask/printAsk.aspx/63797>

³⁴⁶ באשר לפסיקה שרק במרחב מיל מיפו העתיקה יש לקרוא גם בט"ו באדר, ראה את הסברו של הרב יעקב אריאל בחוברת של הרב שמואל דביר, "פורים בבאר שבע", באר שבע תשע"א, בדברי הברכה שם.

הזו, או בסמוך ונראה לה יש כמה וכמה ערים שיש לחוש שהן מוק"ח.³⁴⁷

לדבריו, גם מי שאינו סומך על עירוב חצרות כמצרף לעיר אחת, יש לקרוא גם בט"ו באדר בערים הללו מאחר שבספר יהושע נזכרו שמות של ערים נוספות בנחלת שבט דן, "ומסתבר שיש לחוש שאחת מהן ודאי היתה בתוך כל הערים המחוברות הנ"ל, או בסמוך ונראה להן... ושמעתי מגאון אחד שליט"א שזוהי הסיבה העיקרית המצריכה לנהוג בבני ברק יומיים".³⁴⁸ לדבריו, בבני ברק יש לקרוא גם בט"ו באדר מסיבה נוספת. את העיר רקון (יהושע יט, מו) הוא זיהה בתל זיתון הסמוך לשכונת קרית הרצוג בבני ברק, או בתל קסילה ליד אוניברסיטת תל אביב. הם נמצאים בתוך מרחב מיל לבני ברק.³⁴⁹

13. בית שאן

בית שאן נזכרת בספרי המקרא בתקופת יהושע בן נון (יהושע יז, יא, טז; שופטים א, כז). בחפירות ארכיאולוגיות במקום נמצאו ממצאים מתקופות קדומות לתקופת ההתנחלות.³⁵⁰ כאמור (לעיל פרק ח), הרב אשתורי הפרחי, מחבר ספר כפתור ופרח, היה תושב בית שאן, וכתב: "וקרוב אני לומר שהוא מוקף חומה מימות יהושע בן נון".³⁵¹ אין בידינו ידיעות אם אמנם קראו בבית שאן מגילה בט"ו באדר. מדברי הרב הכפתור ופרח ניתן להבין שתושבי בית שאן לא החשיבו את מקומם לעיר מוק"ח מימות יב"ן.

במשך השנים היתה העיר עיר ערבית ומעט יהודים גרו בה. העיר שוחררה במלחמת השחרור בשנת תש"ח, ובקיץ תש"ט התיישבו במקום יהודים שעלו ארצה מצפון אפריקה, מאסיה, וממקומות נוספים.

לקראת פורים תש"י שאל הרב דוד נשר (אדלר), רבה של בית שאן והסביבה, את הרב הראשי לישראל הרב יצחק אייזיק הלוי הרצוג, וכן את רבה האשכנזי של ירושלים הרב צבי פסח פרנק, אם בית שאן נחשבת לעיר מוק"ח, ומתי זמן מקרא מגילה בה. באותה שנה חל ט"ו באדר בשבת, ובכל מקום קראו מגילה ביום שישי בי"ד באדר. שאלתו היתה במישור העקרוני. לא ידוע לנו אם היה תיאום בין הרב הרצוג והרב פרנק בתשובותיהם לרב נשר. הנחתנו היא שכל אחד מהם כתב את

347. הרב שלמה קרביץ, אגרות שניות, בני ברק תשע"א, עמ' ד.

348. שם עמ' ה-ו. ובהערה לא.

349. שם.

350. על הממצאים בתל בית שאן, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), ירושלים תשנ"ב, חלק א, עמ' 198-209.

351. כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ"ז, עמ' קמח.

דעתו ותובנותיו לחוד, אך שניהם הגיעו לאותה מסקנה שבבית שאן יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.

הרב צבי פסח פרנק העיר שהרב אשתורי הפרחי מחבר ספר כפתור ופרח לא כתב את דבריו בוודאות, ולא קבע באופן מוחלט שבבית שאן יש לקרוא בט"ו באדר. הוא היה תושב בית שאן ובוודאי ידע את מנהג המקום. לדברי הרב פרנק, באמירה המסופקת של

הרב אשתורי הפרחי: "וקרוב אני לומר שהוא מוקף חומה מימות יב"ן", הוא ביקש לטעון שבבית שאן יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר כמעמדה של עיר שיש ספק אם

תל בית שאן במרחב העיר בית שאן החדשה

היא מוק"ח מימות יב"ן, אך תושבי המקום לא נהגו כן.³⁵² ניתן להבין את דברי הכפתור ופרח לפיו בית שאן היא עיר מוק"ח מימות יב"ן ויש לקרוא בה רק בט"ו באדר. אך ברור הוא שלא כך היה מנהגם של תושבי בית שאן. לו היה כן, הרב אשתורי הפרחי לא היה כותב את דבריו.

הרב נשר השיב לרב פרנק שמפסוק בספר שמואל אפשר להוכיח שבית שאן היתה מוקפת חומה: "ויקומו כל איש חיל וילכו כל הלילה ויקחו את גוית שאול ואת גוית בניו מחומת בית שן" (שמואל א לא, יב). הרב פרנק דחה טיעון זה. לדבריו:

בכל מקום שהוזכר בית שאן הוא באלף, וכאן בית שן. וקרוב לומר שבית שן לחוד, ובית שאן לחוד. בית שאן הוא מערי ישראל שנתקדשו בקדושת ארץ ישראל, אבל בית שן החסרה אלף היא מערי פלשתים, ולא זו היא העיר בית שאן שהיא מנחלת שבט אשר הקרובה במזרחה להירדן, ובית שן מערי הפלשתים היא במערבה של ארץ ישראל.

352. הרב צבי פסח פרנק, "פורים בבית שאן", שו"ת הר צבי, או"ח, חלק ב, ירושלים תשל"ג, סימן קלב. חלק מתשובה זו פורסם במקום נוסף: הרב צבי פסח פרנק, "פורים בבית שאן", מקראי קדש – פורים, ירושלים תשל"ז, עמ' קטז. הרב זאב דב סלונים, שו"ת שערי הלכה, חלק א, ירושלים תשל"ח, עמ' עו-עז, סיכם את תשובת הרב פרנק על בית שאן.

על דברי הרב פרנק יש להעיר שהכפתור ופרח עצמו הביא את הפסוק מספר שמואל בין הפסוקים שהוא ציין מהמקרא על מיקומה של בית שאן בארץ ישראל. עוד טען הרב פרנק: "ובלאו הכי אם בזמן שאול המלך היה לה חומה, אין זה ראייה שהיא החומה מימות יהושע בן נון, ומסתבר מאד שאין לה דין מוקף חומה". מסקנתו של הרב פרנק היא שבבית שאן יש לקרוא מגילה ב"ד באדר בלבד.

הריא"ה הרצוג השיב גם הוא לרב נשר. לדבריו, הוא התייעץ בעניין עם הרב פרופסור שמואל קליין, שכתב לו כי "ודאי בית שאן של היום לא היתה בבחינת סמוך".³⁵³ כמו כן, בירושלמי נאמר: "חרב הכרך ונעשה של גוים. איתא חמי: בו אינן קורין, ובחוצה לו קורין" (מגילה א, א),³⁵⁴ והרב הרצוג פירש:

היינו שחרב מישראל, אפילו אם יושבים בה נכרים אין קורין בה בט"ו, וק"ו שאין קורין בסמוך לה. ועיין בביאור הגר"א (ריש סימן תרפח), והדעה נוטה שזה הפירוש הנכון. ועל כן אפילו אם זו היתה גם כן קיימת בימי קדם [וזוה מסופק מאד], ובאופן שהיתה בגדר נראה, ואפילו אם נאמר שנראה הוא אפילו רחוק מסמוך, הרי בית שאן העתיקה כבר חרבה מישראל ובאנו לירושלמי בפ"ק דמגילה כרך שחרב [מישראל] אם קוראים בו בסמוך לה. ומסתבר כפירוש השני של הגר"א ז"ל. ועיין בברכי יוסף (שם ס"ק ה) שק"ו הוא. אם בו אין קורין, בסמוך לה לא כל שכן שאין קורין בט"ו, ועל כן אם כהרב הנ"ל ודאי שאין קורין בה בט"ו.³⁵⁵

הרב הרצוג ציין שני פירושים לדברי הירושלמי הללו. את פירוש הגר"א ואת פירוש החיד"א, מחבר ספר ברכי יוסף. הגר"א פירש את דברי הירושלמי בניחותא: בו – בכרך שחרב, אין קוראים בט"ו באדר, אבל מחוץ לכרך שחרב, במקום סמוך לה, קוראים בט"ו באדר. ואילו החיד"א פירש בלשון תמיהה: אם בתוך העיר המוקפת חומה אין קוראים בט"ו באדר, העולה על הדעת שמחוץ לעיר המוקפת חומה, במקום סמוך לה, יקראו בט"ו באדר?

הרב הרצוג נטה לקבל את פירוש הגר"א. אכן שנה קודם, בשנת תש"ט

353. הרב הרצוג כתב שבעת כתיבת התשובה הוא לא מצא את מאמרו של קליין. יתכן שכוונתו למאמר של שמואל קליין על בית שאן: "לשאלת תחומי בית שאן בקשר עם הלכות שביעית תרומות ומעשרות בזמן הזה", קובץ לזכרו של גדליה אונא (עורך: אליעזר שמשון רוזנטל), ירושלים ת"ש, עמ' 142-146. שם אכן הוא כתב שהעיר בית שאן הנוכחית רחוקה מבית שאן העתיקה.

354. כך הגירסה בירושלמי, כת"י סקליגר 3 (OR. 4270) שבספרית ליידן, עמ' 740.

355. הריא"ה הרצוג, "קריאת המגילה בבית שאן", פסקים וכתבים, אורח חיים, חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימן קח.

כשעלה לדיון שאלת זמן מקרא מגילה בירושלים החדשה המנותקת, הכריע הרב הרצוג כפירושו של הגר"א וקבע שבירושלים החדשה יש להמשיך ולקרוא מגילה בט"ו באדר אף שבעיר העתיקה לא קראו מגילה כלל באותן שנים.³⁵⁶ אך בעוד שבירושלים אין ספק באשר לזיהויה ועל היותה עיר מוק"ח מימות יב"ן, ביחס לבית שאן הספק הוא כפול. לא ברור כלל שבית שאן היתה מוקפת, וגם אם בית שאן היתה מוק"ח מימות יב"ן אין זה ברור כלל שהעיר העתיקה הקרובה לבית שאן החדשה, היא אכן בית שאן העתיקה. מסקנתו של הרב הרצוג היא: "ולענין שאילתא דידן, הנראה שיקראו בי"ד וכמבואר לעיל". אך הוא כנראה לא היה שלם עם קביעתו, וסיים את תשובתו כך:

אך צריך שכ"ת יפנה לידידנו הגרי"מ טוקצינסקי שליט"א, שהוא חקר הרבה בענינים הללו של ערי ארץ קדשינו, וכן יפנה אל הד"ר בראוור נ"י במונטיפיורי החדשה שהוא מומחה גדול בגיאוגרפיה ועתיקות הארץ. ואם אצלם ישאר ספק יקראו בי"ד עד יבוא ויורה צדק, ואם לאו יודיעני ונדון שוב ב"ה.

הרב הרצוג התבסס על קביעתו של היסטוריון שטען שבית שאן העתיקה איננה סמוכה לבית שאן החדשה, וביקש לשתף בהכרעה רב שעסק בתחום וגיאוגרף מומחה. ההנחה היא שהוא ביקש לשמוע את חוות דעתם על אודות הידוע להם על בית שאן העתיקה. הוא השאיר פתח לדיון נוסף בדבר אם יתברר שלרימ"ט ולד"ר ברוואר אין ספק בדבר זיהויה של בית שאן העתיקה.

לא ידוע לנו אם הרב נשר קיבל את הצעתו של הרב הרצוג, ואם הוא התייעץ בדבר עם הרימ"ט וד"ר ברוואר. הרימ"ט פרסם בספר ארץ ישראל, שיצא בשנת תשט"ו, שבבית שאן יש לקרוא בי"ד ובט"ו, מאחר שהיא נזכרת בספר יהושע (יז, יא) ובמקומות נוספים במקרא.³⁵⁷ הוא לא עסק כלל בשאלות שהרב הרצוג והרב פרנק התמודדו אתן, והסתפק בעובדה שהעיר בית שאן החדשה נמצאת בקרבת מקום לבית שאן העתיקה. רבנים נוספים תמכו בעמדה דומה.³⁵⁸

ע"פ עדותו של הרב אליהו כהן, רב העיר בית שאן, במשך השנים ברוב בתי הכנסת בבית שאן קראו מגילה בי"ד באדר, ורק קבוצה קטנה קראו גם בט"ו

356. על עמדתו של הרי"א"ה הרצוג בשאלה זו, ראה: "בענין קריאת המגילה בפורים בירושלים החדשה בשנת תש"ט", פסקים וכתבים, אורח חיים, חלק ב, ירושלים תשמ"ט, סימנים קו-קז. ראה עוד לעיל בפרק ה: הגדרת 'סמוך' בעת שהכרך חרב או שגויים יושבים בו.

357. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל, עמ' מה.

358. הרב יוסף ליברמן, ימי הפורים, בני ברק תש"ן, עמ' קצד; הרב משה מרדכי, הלכות חג בחג – פורים, ירושלים תשנ"א, עמ' עא; הרב שריה דבליצקי, קונטרס האגרת הזאת, בני ברק תשנ"ז, עמ' 25; הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה, עמ' רפד.

באדר.³⁵⁹ דברי הרב הרצוג והרב פרנק התקבלו אצל רוב תושבי בית שאן, ועמדתו של הרימ"ט נדחתה.

הרב יוסף בן חמו הוא רב שכונה בבית שאן. הוא סיפר לי שאכן בעבר רק בביכנ"ס 'רב פעלים' בעיר קראו גם בט"ו באדר בלי ברכה.³⁶⁰ אך מאז שנת תש"ס לערך, גדל מספרם של בתי הכנסת בבית שאן שקוראים בהם מגילה גם בט"ו באדר ללא ברכה. זאת מפני שהרב דוד יוסף, בנו של הרב עובדיה יוסף, פרסם שיש אומרים שבית שאן היא עיר מסופקת,³⁶¹ ואביו, הרב עובדיה יוסף, פרסם שהמנהג בבית שאן הוא לקרוא בי"ד ובט"ו באדר.³⁶² הרב עובדיה יוסף לא פרסם את נימוקיו לקביעה זו. מאז שהגיעו לבית שאן משפחות חרדיות שמזוהות עם תנועת ש"ס ומתלמידי הרב עובדיה יוסף הם החלו לנהוג ע"פ פסק זה. יש מתושבי בית שאן הוותיקים שהצטרפו אף הם לקריאת מגילה נוספת בט"ו באדר, על אף שהם לא נהגו כן בשנים קודמות.³⁶³ השפעתם של רבנים אלו על ציבור תלמידיהם ושומעי לקחם רבה מאוד, ועל כן יש נכונות לשנות ממה שנהגו עד תקופה מסוימת, אף שישנה טרחה מסוימת בקריאת מגילה פעמיים נוספות, וכן ערעור על מעמדה של העיר.

14. אשקלון

כאמור, בשנת תשט"ו פרסם הרימ"ט את ספרו – ארץ ישראל דינה מנהגיה וגבוליה. נושאו של סימן ה בספר הוא: "פורים בארץ ישראל ובירושלים". בספר הוא הרחיב את שכתב בקצרה בלוח לארץ ישראל מדי שנה בשנה, ובכלל זה הוסיף שמות של ערים שלדעתו יש לקרוא בהן מגילה גם בט"ו באדר. אשקלון היא אחת מהן.

שבט יהודה לכד את אשקלון בעת כיבוש הארץ בימי יב"ן (שופטים א, יח). בחפירות שנערכו במקום התגלו ממצאים מהתקופה הקדם פניקית-כנענית ונמצאה בה חומה מתקופת ההתנחלות וכן שער העיר.³⁶⁴ אשקלון נזכרת בספרות התנאים והאמוראים וידוע שגרו בה יהודים. אך אין בידינו מסורת באשר לזמן מקרא מגילה בה.

לאחר כיבוש האזור במלחמת השחרור החליטה ממשלת ישראל ליישב את

359. כן הוא סיפר לרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 106, בהערה נח.

360. בשיחה עמו בח' שבט תשע"א.

361. הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשס"א, עמ' 185.

362. הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה – פורים, ירושלים תשס"ג, עמ' קיב.

363. על פי עדותו של הרב יוסף בן חמו לעיל הע' 360.

364. האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, כרך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 108-98.

המקום, ובחורף תש"ט החלו לגור במקום ראשוני התושבים. הרימ"ט כתב שבאשקלון יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר, מאחר שהעיר אשקלון החדשה מוחזקת כעיר שעומדת בקרבת מקום לאשקלון העתיקה הנמצאת בדרומה של העיר אשקלון החדשה.³⁶⁵ רבנים נוספים תמכו בעמדה דומה.³⁶⁶ אך בבתי הכנסת באשקלון קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.³⁶⁷ ניסיונו של הרימ"ט לקבוע שבאשקלון החדשה יקראו בי"ד ובט"ו באדר, לא צלח.

בקיץ תשס"ה נעקרו תושבי הישוב כפר דרום מבתיהם בגוש קטיף, וחלק מהם עברו לגור במגורים זמניים בעיר אשקלון. הם גרו בבניין רב קומות, "מגדלי אייל"

שער חומת אשקלון
ממנה נראים בתי העיר אשקלון החדשה

ברח' בן גוריון, שהיה במרחק קצר מאוד מעתיקות אשקלון. לקראת פורים תשס"ו מדד הרב אברהם יעקב שרייבר, רב קהילת כפר דרום, את המרחק מהבניין שבו הם גרו עד לעתיקות אשקלון, ונוכח לדעת שהמרחק הוא מיל. הוא גם התייעץ עם יואל אליצור שעסק רבות בחקר ערים מוק"ח מימות יב"ן, והוא אמר לו שאין ספק שאשקלון העתיקה היא מוק"ח מימות יב"ן. במכתב לרבני העיר, הרב יוסף שרביט והרב יוסף חיים בלוי, כתב הרב שרייבר שיתכן שבעבר קבעו באשקלון לקרוא בי"ד באדר בלבד "משום שבזמנו הבתים היו רחוקים מתל זה. אך עתה שנבנה בנין זה והסמוכים אליו, וע"פ הבדיקה הראשונית שעשינו, הוא ממש סמוך בתחום מיל לאותה חומה קדומה, וגם נראה אליו (סמוך ונראה בתוך מיל אפילו בדרך ההליכה ובודאי בקו אוירי) שמא יש לקרות המגילה גם בט"ו כדין ערים המסופקות".³⁶⁸

365. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבוליה, ירושלים תשט"ו, עמ' מה.

366. הרב יוסף ליברמן, ימי הפורים, בני ברק תש"ן, עמ' קצד; הרב משה מרדכי, הלכות חג בחג – פורים, ירושלים תשנ"א, עמ' עא; הרב שריה דבליצקי, קונטרס האגרת הזאת, בני ברק תשנ"ז, עמ' 25; הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשס"א, עמ' 185; הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה, עמ' רפד.

367. הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 113.

368. את כל המידע על אודות מנהג בני כפר דרום באשקלון בשנות מגוריהם באשקלון, מסר לי הרב

עתיקות אשקלון

הוא דן בסוגיית "הכרך שחרב", שבכל זאת במקומות רבים בארץ ישראל נהגו לקרוא גם בט"ו באדר, כשמדובר בעיר אחת וכשיש רצף אורבאני בין התל לבתים החדשים:

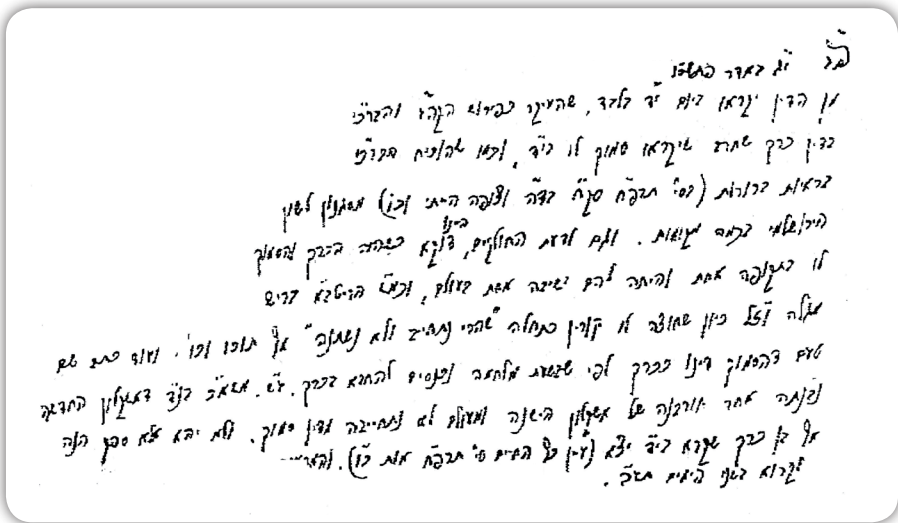
ועל כן, שאלתי ובקשתי מכב' מרנן ורבנן הגאונים רבני העיר שליט"א, אם יואילו להורות לנו דרך אמת מה המעשה אשר נעשה בפורים הקרוב. ומי יודע אם לא לעת כזאת, אשר גורשנו מבתינו והכרך בכפר דרום בחבל עזה חרב, תהיה בידינו הזכות לקרוא את המגילה במגדלי אייל באשקלון גם ביום שני – כל כולה ל"כבודה של ארץ ישראל", שכמה יש להעיר ולעורר על ענין קדוש זה בימים קשים וגדולים אלו.

רבני אשקלון אמרו לו שאמנם בבית כנסת אחד (של הרב בן דוד ז"ל) נהגו כך בעבר, אך מנהג בני אשקלון לקרוא רק בי"ד באדר. הרב שרביט אף הוסיף שרב העיר הקודם, הרב משה דב וולנר, לא נהג כן. הוא חשש מ: "עושה חדשות בעל מלחמות" כדבריו, אך הציע לפנות ולשאול רבנים גדולים ומפורסמים.

הרב שרייבר פנה לכמה רבנים וקיבל מהם תשובות שונות. הרב מרדכי אליהו אמר לו שעליהם לנהוג לפי מה שיורו רבני העיר.³⁶⁹ הרב שלמה עמאר אמר לו

אברהם יעקב שרייבר, רב הישוב כפר דרום, בשיחה בכ"ח במנחם אב תשע"א. הוא העביר אלי גם את מכתביו לרבני אשקלון, לרב עובדיה יוסף ולרב מאיר מזוז. תודתי הרבה נתונה לו. 369. כך גם הורה הרב מרדכי אליהו לשאלת רבנים מתי לקרוא מגילה במבשרת ציון אף שפסיקת רב העיר לא היתה מקובלת עליו. ראה לעיל בפרק ז.

תשובת הרב מזוז

שניתן לקרוא גם בט"ו באדר בלא ברכה. הרב מאיר מזוז כתב לו שעליהם לקרוא בי"ד באדר בלבד, וכשיטת החיד"א שאין דין סמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן.³⁷⁰ לדברי הרב מזוז, החולקים על החיד"א סבורים שניתן לקרוא בסמוך למקום שחרב, רק כשהמקום הסמוך היה בזמן שהכרך עמד במקומו. אך אשקלון החדשה נבנתה לאחר חורבן אשקלון הישנה ומעולם לא הוגדרה כמקום סמוך. כמו כן הקשר בין כרך לסמוך לו הוא שבשעת מלחמה נכנסים להיחבא בכרך, וזה לא תואם למציאות. הוא סיים שהמחמיר לקרוא בשני הימים תבוא עליו ברכה.

בעצה אחת עם רבני העיר הוסכם שקהילת כפר דרום יקראו מגילה גם בט"ו באדר, אך לא יעשו כן בבית הכנסת שהם מתפללים בו אלא בדירה פרטית. החל מפורים תשס"ו עד פורים תשע"א, קראו בקהילת כפר דרום מגילה ללא ברכה גם בט"ו באדר, בלילה וביום, בדירתו של הרב אברהם שרייבר, רב הקהילה, וקיימו ביום זה גם את מצוות פורים הנוספות. זמן קצר לאחר פורים תשע"א, עזבה קהילת כפר דרום את אשקלון ועברה לישוב הקבע – שבי דרום, הנמצא בתחום המושב ניר עקיבא.

15. אשדוד

הרימ"ט כתב בשנת תשט"ו שגם באשדוד יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר. אשדוד נזכרת בספר יהושע בנחלת שבט יהודה (יהושע טו, מו-מז). העיר אשדוד נזכרת

370. חיד"א, ברכי יוסף, או"ח, סימן תרפח, ס"ק ד.

במקרא בכמה מקורות, וכן בתעודות היסטוריות רבות המלמדות על עיר פעילה לאורך זמן. אין בידינו שום מסורת באשר לזמן מקרא מגילה בה.

הרימ"ט כתב בספר ארץ ישראל, שיצא לאור בשנת תשט"ו, שבאשדוד כמו באשקלון יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר, מאחר "שגם הן מוחזקות שעומדות בקרבת מקומן העתיק".³⁷¹ העיר אשדוד החדשה נוסדה בשנת תשט"ז לאחר פטירת הרימ"ט. יתכן שהוא היה מודע לתוכניות ההקמה של העיר אשדוד החדשה, או שהוא זיהה את הכפר הערבי איסדוד שהיה באזור התל, כאשדוד העתיקה. רבנים נוספים תמכו בדברי הרימ"ט, כנראה מתוך הנחה שהרימ"ט בדק את העניין.³⁷²

מספר שנים לאחר הקמת העיר, נערכו חפירות ארכיאולוגיות בתל אשדוד (תל איסדור) העומד דרומית מזרחית לאשדוד החדשה. להערכת החוקרים, תל אשדוד הוא העיר אשדוד שנזכרת במקרא.³⁷³ הרב סיני אדלר שימש כרבה של העיר אשדוד (תשכ"ב-תש"מ). הוא כתב שהוא ליבן את שאלת מעמדה של אשדוד כבר בשנת תשכ"ג עם חמיו הרב מרדכי יהודה לייב זק"ש, שהיה ראש מכון הרי פישל ורב שכונת קרית משה ושכונת זכרון משה בירושלים. בשנת תשכ"ה פרסם הרב סיני אדלר מאמר שעסק במעמדה של אשדוד החדשה לעניין זמן מקרא מגילה. הוא ציין את אזכורה של אשדוד בספר יהושע, ואת דברי ר' שמעון בן לקיש שכל עיר הנזכרת בספר יהושע היתה מוקפת חומה (ירושלמי מגילה א, א). את עמדתו הוא סיכם כך:

לפי דעת החוקרים, אשדוד הנזכרת בתנ"ך היתה באותו מקום שבו היה הכפר הערבי איסדוד המצא במרחק של כחמישה קילומטרים דרומה מקצה של אשדוד היום. היא היתה מרוחקת מהים במרחק שגם הוא כחמישה ק"מ ושוכנת על קצות החולות שם.³⁷⁴

בשיחה עם הרב אדלר סיפר לי שהוא התייעץ עם פרופ' משה דותן, הארכיאולוג שחפר בתל.³⁷⁵ הוא התחשב בדברים אך לא קיבלם באופן מוחלט:

371. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבוליה, ירושלים תשט"ו, עמ' מה.
 372. הרב משה מרדכי קארפ, הלכות חג בחג – פורים, ירושלים תשנ"א, עמ' עא; הרב שריה דבליצקי, קונטרס האגרת הזאת, בני ברק תשנ"ז, עמ' 25.
 373. יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט, עמ' 119.
 374. הרב סיני אדלר, "קריאת המגילה באשדוד החדשה וסביבתה", נעם, ח (תשכ"ה), עמ' קצד-קצט.
 375. שיחה עם הרב סיני אדלר בט"ו בטבת תשע"ב.

מבט על העיר אשדוד החדשה מתל אשדוד (איסדור)

בכל אופן נראה שלעת עתה קשה לקבוע מצד ההלכה שזהו המקום באופן ודאי, אולם מכלל ספק לא יצא. לפי זה יוצא שבנוגע לאשדוד החדשה יש כמה ספקות.

הספקות שהעלה הרב אדלר הם בעיקרם ספקות הלכתיים המבוססים על ההנחה שהתל המדובר הוא מיקומה של אשדוד המוק"ח מימות יב"ן. הספקות הם: אשדוד החדשה מרוחקת יותר ממיל מעיר מוקפת חומה ולפי חלק מהפוסקים הגדרת 'נראה' היא עד מיל. כמו כן אשדוד העתיקה שוממה, ויש מחלוקת אם במקום סמוך קוראים בט"ו באדר במצב כזה. ולכן:

לאור כל הספקות הללו נראה לענ"ד שלעת עתה אין להחמיר בדבר ויש לקרוא באשדוד החדשה רק בי"ד. אולם בעז"ה כשאשדוד תתפתח ותתרחב, וכפי התוכנית המוצעת היא תתרחב בכיוון דרומה כלפי אשדוד העתיקה ותגיע עד לגבולותיה ואולי גם עד ועד בכלל, תהיה אז אשדוד החדשה קרוב לודאי 'נראה', ויתכן שלא רק 'נראה וסמוך' אלא תיהפך לעיר מוקפת חומה בעצמה. נצטרך בע"ה יתברך לדון מחדש בבעיה זו בלי נדר, אמן כן יהי רצון.

ההתרחבות הצפויה של העיר אשדוד החדשה לכיוון תל אשדוד, יכולה להביא לכך שהעיר אשדוד החדשה תוגדר כעיר מוקפת חומה מימות יב"ן.³⁷⁶

הרב סיני אדלר פרסם את התשובה הזאת שוב, בקיצורים קלים, לאחר 17 שנים, בשנת תשמ"ב, בספרו – דבר סיני. שם הוא ציין שהמרחק בין העיר אשדוד החדשה לתל אשדוד הצטמצם בשל בנייה חדשה, והוא עמד על שלושה ק"מ. היה מקום אפוא להתחיל לדון במעמדה של העיר אשדוד החדשה אם יש לראותה כעיר מוקפת חומה, כדבריו במאמרו הראשון, אך הרב אדלר סיים את דבריו בכך שלעת עתה יש לקרוא את המגילה בי"ד באדר בלבד, והשמיט את המשפטים על זמן מקרא מגילה כשהעיר אשדוד החדשה תתפתח ותתרחב.³⁷⁷

376. באותה שנה שפרסם הרב סיני אדלר את מאמרו על קריאת מגילה באשדוד, הוא שב וחזר במכתב שנשלח בד' באייר תשכ"ה לרב מסוים, שאותו לא הזכיר בשמו, על כך שאשדוד העתיקה (אשדוד) מרוחקת 5 ק"מ מאשדוד וגם מרוחקת כחמישה ק"מ מהים. ראה: הרב סיני אדלר, "מיקומה של אשדוד", דבר סיני, ירושלים תש"ס, עמ' קלה-קלו. בשיחה עמו סיפר לי הרב סיני אדלר שהרב המדובר הוא הרב יוסף ליברמן, מחבר שו"ת משנת יוסף.

377. הרב סיני אדלר, "זמן קריאת המגילה באשדוד", דבר סיני, ירושלים תשמ"ב, עמ' צ-צו.

בשנת תשס"ב עסק הרב אברהם ויין, רב המתגורר באשדוד, בשאלת זמן מקרא מגילה בעיר אשדוד החדשה. לדבריו, הוא שוחח עם ארכיאולוגים והוא קיבל את השערתם שמדובר בעיר מימות יב"ן, ושאינן סיכוי שאשדוד העתיקה (תל אשדוד) התרחבה יותר מגבולה המוגדר כיום. הוא סייר בתל אשדוד ובדק את המרחקים, ולדבריו העיר אשדוד החדשה איננה סמוכה, וגם לא ניתן להגדירה כנראית מפני שרואים את התל רק מבניינים גבוהים. אם העיר אשדוד תתרחב לכיוון דרום וייבנו בתים בין רובע ט"ו לכיוון התל, והם ייבנו בתוך מרחב מיל מהתל, אזי עדיין יהיה ניתן להסתמך על עמדת המשנה ברורה שפסק שבמקום סמוך לכרך שחרב יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.³⁷⁸ אך אם הבנייה תתרחב ותיגע ממש בתל, דבר שכנראה לא יקרה מפני שרשות העתיקות לא תאשר, אזי הדבר תלוי. המקבלים את עמדת החוקרים שזהו אכן תל אשדוד מימות יב"ן, יהיה עליהם לקרוא מגילה בט"ו באדר בכל העיר אשדוד החדשה. אך אם לא מקבלים את עמדת החוקרים כמצא ודאי ומוחלט, אזי מעמדה של העיר אשדוד החדשה יהיה כמעמד מקום מסופק "אזי מי שמקל בבני ברק יוכל להקל גם באשדוד".³⁷⁹ המקל הוא מי שלא קיבל את הנהגת החזון איש, שקרא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר ללא ברכה בשל הרצף האורבאני עד יפו. הרב ויין לא דחה לחלוטין את מסקנות הממצא הארכיאולוגי, ואיפשר לכל אדם להחליט לבד אם הוא מקבל את הממצאים או לא. אך לדבריו, אם יבנו צמוד לתל, אזי יש מקום לפסוק שבעיר אשדוד החדשה יקראו בט"ו באדר.

בשנת תשס"ז פרסם הרב איתמר מחפוד, רב באשדוד, תשובה באשר למעמדה של העיר אשדוד לעניין מקרא מגילה. לדבריו:

"הארכיאולוגיים" מצאו עיר מוק"ח ב"תל מור" בין בניני נמל אשדוד ברחוב מבוא הספנים, "ולדעתם" העיר הזו היא מהמאה ה-16 לפני הספירה. היא מהתקופה הכנענית המאוחרת. וכן באיזורים י"א וט"ו באשדוד מצאו עיר גדולה של 500 דונם. כמו כן "לדעתם" קבורים הרבה "עתיקות" מתחת לבניני מגורים באזור ו'. ונראה שאין להסתמך על השערות. גם חוקרים אלו אינם אומרים שהיא אשדוד המקראית שניתן לסמוך עלייהו שהיא עיר לפני יהושע לקרוא כיום באשדוד בט"ו. שהרי יהושע נפטר בשנת 2516 שנים אחר בריאת העולם, ועיר זו היא 1600 שנה לערך קודם, דהיינו קרוב ל-340 שנה קודם וידוע שחוקרים מתחלף באחה"ע ל"עוקרים". וכבר דרשו רושמי רשומות

378. משנה ברורה, סימן תרפח, ביאור הלכה ד"ה או.

379. הרב אברהם ויין, ימי הפורים, אשדוד תשס"ה, עמ' מה-מח.

שהגדרת ארכיאולוג היא: "העלה חרס בידו", וכל שכן דרובא דרובייהו הם מינים ואפיקורסים רח"ל ואינם נאמנים כלל. ורוב "מחקרם" הם השערות בעלמא.

לדעתו יותר הגיוני לומר שהעיר אשדוד העתיקה היא בתל אשדוד "וכבר נודע שהערבים ימ"ש הם המקור המהימן כיום לשימור הרצף ההיסטורי, ואפשר להמליץ המקרא: 'על ערבים בתוכה תלינו'. ...ורובע י"ג הכי קרוב אליו, וכן רובע ט"ז". הוא כתב שלפני עשור (בשנת תשנ"ז) הוא ערך סיור בתל וניכרים במקום שרידי חומה. עם התפתחותה הגדולה של העיר אשדוד הוא עשה שוב סיור במקום, ונוכח לדעת שרובע ט' הוא הקרוב ביותר, והוא במרחק של 3.5 ק"מ לערך. ניתן לראות מרובע ט' את ראשו של התל. מרובעים י"ג וט"ו רואים את התל רק מהבניינים הגבוהים. אם עולים על דיונה גבוהה באזור, התל נראה בברור. הוא ציין שבשנים תשכ"ב-תשכ"ג ובשנת תשל"ה נערכו חפירות בתל אשדוד, "ונמצאו בו שרידים החל מהתקופה הכנענית הקדומה ועד התקופה הביזנטית". הוא ציין לדעות הסוברות שהגדרת 'נראה' היא עד מרחב מיל, שמדובר בקירבה לכרך חרב ושם, ובמקום נראה לכרך חרב ושם אין קוראים בט"ו באדר, ואין שום שיתוף עניינים בין הכרך לעיר החדשה. מסקנתו:

יש לקרוא את המגילה בעיר אשדוד ת"ו ביום י"ד, ואין שום ענין להחמיר ולחדש לקרוא גם בט"ו.³⁸⁰

אף שזלזל בתחילת דבריו בארכיאולוגים ובהשערותיהם על אודות תל מור, הוא לא שלל ולא זלזל בהשערותיהם באשר לתל אשדוד. הסיבה שבגללה אין לקרוא מגילה באשדוד בט"ו באדר, היא הלכתית. חסרים נתונים כדי להגדיר את אשדוד כעיר סמוכה או נראית לאשדוד המוק"ח מימות יב"ן. אך אם יבנו בתים חדשים בתוך מרחב מיל מהתל, לדעות הסוברות שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר גם במקום סמוך או נראה לכרך שחרב, יהיה על תושבי אשדוד לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד.

בשיחה עם תושבים מאשדוד נאמר לי שבבתי הכנסת באשדוד קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.³⁸¹

380. הרב איתמר מחפוד, "קריאת המגילה בעיר אשדוד ת"ו", ברית הלוי, חלק א, אשדוד תשס"ז, סימן פה.

381. כך כתב גם הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשע"א, עמ' 113.

16. רמלה

ברשימת הערים שפרסם הרימ"ט בשנת תשט"ו נמצאת גם רמלה. הוא ציין שרמלה אינה נזכרת במקרא ובתלמוד, והיא עיר ערבית. ולדברי הרימ"ט ברמלה:

נהגו כפי ששמענו לקרוא גם בט"ו. לפני המלחמה הקודמת היה ברמלה ישוב יהודי קטן. והכפתור ופרח פרק י"א אומר שאפשר שהיא גת. וכן הוא בפאת השולחן סימן ג. בכל אופן הרי היא עיר עתיקת יומין. ומה שהערבים מיחסים בנינה לסולטן אל מלק – הוא בנאה על חורבותיה העתיקות כנודע.³⁸²

אכן הרב אשתורי הפרחי זיהה את העיר גת הנזכרת במקרא כרמלה:

כתוב בדברי הימים על עוזיהו: "ויצא וילחם בפלשתים, ויפרוץ את חומת גת ואת חומת יבנה ואת חומת אשדוד" (דברי הימים ב כו, ו). מזה יראה שמה שקורין העם לרמלה הנזכרת גת שהדין עמהם, והוא שכבשה דוד ע"ה, דכתיב: "ויך דויד את פלשתים וכניעם ויקח את גת ובנתיה מיד פלשתים" (דברי הימים א יח, א).³⁸³

לדבריו, בני עמנו קראו לרמלה גת, וההנחה היא שהערבים בנו את רמלה על חורבות העיר גת.³⁸⁴ הרב יצחק יוסף כתב בשנת תשע"ב שנוהגים בזמננו לקרוא מגילה ברמלה גם בט"ו באדר.³⁸⁵ לא ידוע לנו על בתי כנסת או על אישים שקראו ברמלה גם בט"ו באדר.

17. גוש חלב, ספסופה

גוש חלב נזכרת במשנה (ערכין ט, ו) כעיר מוק"ח מימות יב"ן. בספר כפתור ופרח כתב שהוא ששמע שמנהג תושבי גוש חלב הוא לקרוא בי"ד ובט"ו באדר.³⁸⁶ מאז לא ידוע לנו על זמן מקרא מגילה בגוש חלב. סמוך לעתיקות המיוחסות לגוש חלב הנזכרת במשנה, נמצא כיום הישוב ג'יש, ישוב נוצרי מארוני. בשנת תשט"ו כתב הרימ"ט:

382. הרימ"ט, ספר ארץ ישראל דיניה מנהגיה וגבוליה, ירושלים תשט"ו, עמ' מה. גם הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה, עמ' רפד, כתב שברמלה יש לקרוא מגילה יומיים.

383. כפתור ופרח, ירושלים תשנ"ז, פרק יא, עמ' עח. שם בקצרה בעמ' עה.

384. משה גיל, "ארץ ישראל בתקופה המוסלמית הראשונה (634-1099)", כרך א' – עיונים היסטוריים, תל אביב תשמ"ג, סעיף 116, עמ' 86, כתב שיש המקדימים את בניית רמלה לימי דוד ושלמה אך אין לפי שעה ראיות כל שהן לדעה זו. מהחפירות שנערכו עד כה ניתן להסיק את ההפך. בחפירות ארכיאולוגיות שונות נמצאו השכבות המוסלמיות כאשר מתחתן חול נקי ללא כל סימני בנייה.

385. הרב יצחק יוסף, ילקוט יוסף – הלכות פורים, ירושלים תשע"ב, עמ' קעא.

386. כפתור ופרח, ירושלים תשנ"ז, עמ' קסד-קסה.

גוש חלב היא מנחלת אשר, והיא נקראת עד היום בפי הערבים ג'יש. ומלפנים נקראה "ג'יש חליב". וכיון שהכפתור ופרח מעיד שבזמנו קראו בגוש חלב ב"ד ובט"ו, נכון להחמיר גם שם ולקרוא גם בט"ו.³⁸⁷

מנהגם של אנשי גוש חלב לא היה מובן. גוש חלב נזכרת במשנה כעיר מוק"ח מימות יב"ן, והיה עליהם לקרוא בט"ו באדר בלבד. לא ברור מדוע קבע הרימ"ט לנהוג במנהג לא מובן זה.

מושב ספסופה נמצא דרומית לעתיקות גוש חלב שבישוב הערבי ג'יש, במרחק קצר ממיל. הוא הוקם בשנת תש"ט. המנהג במושב היה לקרוא ב"ד באדר בלבד. בשנת תש"ן פנה רב המושב הרב דוד לחייאני, למספר רבנים בשאלה אם עליהם לשנות את זמן מקרא מגילה במושב לט"ו באדר, מאחר ש"ארכיאולוג ירא שמים אמר לו שגוש חלב זו היא המוזכרת במשנה כעיר מוקפת חומה".³⁸⁸ שאלתו היתה איך להתמודד עם העניין שבמקום גרים כיום גויים ולדברי החיד"א במצב כזה בסמוך ובנראה יש לקרוא מגילה ב"ד באדר בלבד.

רבה של ירושלים הרב שלום משאש, כתב לו שתקנת סמוך ונראה היא בשל הקשר בין בני הכרך לבין בני המקום הסמוך והנראה:

אנשים הולכים ובאים בו ביום אחד לחברו, ואין זה נכון שיראה חברו עושה פורים והוא אינו עושה עמו, והוי ליה כמו אגודות אגודות ככתוב בפוסקים והבאתי בספרי שמש ומגן לענין שכונת רמות. לא כן אם אין בו ישראלים כלל, ואין יוצא ובא ואין מה לראות.³⁸⁹

מאחר שגוש חלב הוא ישוב ערבי ואין קשר בין תושבי ספסופה לבין תושבי גוש חלב, עליהם לקרוא ב"ד באדר בלבד.

הרב משאש הסכים עם הזיהוי הארכיאולוגי, אך הוא היה נאמן לשיטתו, כפי שהביע זאת בדיונים על זמן מקרא מגילה בשכונת רמות ובישובי עוטף ירושלים, שהקשר בין המקום הסמוך והנראה לכרך, הוא הקשר החברתי ביניהם.³⁹⁰ כיון

387. הרימ"ט, ספר לארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מה. כ"כ גם הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה, עמ' רפד.

388. כך מופיעה שאלתו אצל: הרב שלמה גורן, "באיזה יום יש לקבוע את פורים במושב ספסופה הסמוך ונראה למושב גוש חלב"? תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס"ה, סימן קלח. בשיחה בכ"ח במנחם אב תשע"א, אמר לי הרב דוד לחייאני שהארכיאולוג הוא יוסי סטפנסקי, ארכיאולוג מחוז צפון של רשות העתיקות. אמנם לא ידוע על ממצאים ארכיאולוגיים מהתקופה. ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 300-305.

389. הרב שלום משאש, "דין מושב ספסופה בפורים", שמש ומגן, חלק ב, ירושלים תשנ"ג, סימן סג.
390. על עמדת הרב שלום משאש בעניין זה עמדנו לעיל בפרקים ח-ט.

שכך, בכל מקום שהוא סמוך ונראה לכרך שמם, או לכרך שגויים יושבים בו ויהודים אינם באים לשם, יש לקרוא ב"ד באדר בלבד.

הרב דוד לחייאני קיבל תשובה בענין בשנת תשנ"א מהרב שלמה גורן. הרב גורן קיבל את ההשערה הארכיאולוגית שאכן מדובר בגוש חלב המוזכרת במשנה. באשר לעובדה שגויים מתגוררים במקום, לדברי הרב גורן התשובה לבעיה תלויה בפרשנות הכתוב בירושלמי לגבי כרך שחרב ונעשה של גויים (ירושלמי מגילה א, א). הרב גורן דן באריכות בדברי הירושלמי ומפרשיו, וקיבל את פרשנות הגר"א (או"ח סימן תרפח, א) שבכרך אין קוראים בט"ו באדר, אך מחוץ לכרך קוראים בט"ו באדר.³⁹¹ הגר"א הזכיר בדבריו שם את דברי התוס' (כתובות מה ע"ב ד"ה על), שכתב שבעיר שרובה גויים בטלה קדושת החומה.³⁹² אך לדברי הרב גורן, מה שקובע הוא השלטון על המקום ולא הנוכחות במקום. הוא למד זאת מהלכות קריעה על עיר שיושבים בה גויים. אם המקום הוא בשליטת יהודים – אין לקרוע.³⁹³

אי לזאת, עם תקומת מדינת ישראל, כאשר קיימת ריבונות יהודית לאומית על כל ערי ישראל וגוש חלב בכללם, גם כשהיא מיושבת על ידי נכרים דינה כמיושבת, ולא פקעה ממנה קדושת ערי חומה גם לפי התוס' בכתובות, בגין השלטון היהודי שבה, ובודאי שהוא הדין ביחס לפורים. כך שאם היה בגוש חלב מיעוט יהודי ואפילו יהודי בודד, היה צריך לקרוא בה את המגילה בט"ו. לפי זה גם אם אין אף יהודי שקורא את המגילה בט"ו בגוש חלב עצמו, חוצה לה יש לקרוא בט"ו בסמוך ונראה לגוש חלב כדין כל כרכין המוק"ח מימות יב"ן... אי לזאת יש להנהיג בספסופה קריאת מגילה בט"ו באדר כודאי סמוך ונראה לעיר המוק"ח מימות יב"ן, ולנהוג כל מצוות פורים בט"ו כמו שנהגו בשושן ובעיקר ירושלים תובב"א. זהו הנראה לענ"ד להורות הלכה למעשה.³⁹⁴

הבסיס לזיהוי עתיקות גוש חלב כגוש חלב הנזכרת במשנה, הוא שימור השם והממצא הארכיאולוגי, ועל פי הרב גורן יש לקבוע שבגוש חלב ובסמוך ובנראה

391. אמנם במקום אחר טען הרב גורן שפרשנות האמור בירושלמי אינה כמו שפירש הגר"א. ראה: הרב שלמה גורן, הירושלמי והגר"א, ירושלים תשנ"א, עמ' 144-145.

392. הרש"ש, בחידושיו למסכת כתובות שם, תמה על המקור לדברי התוס' שער שרובה עכו"ם, בטלה קדושת החומה.

393. טור, אורח חיים, סימן תקסא, ובית יוסף שם, ובשולחן ערוך שם ובנושאי כליו.

394. הרב שלמה גורן, "באיזה יום יש לקבוע את פורים במושב ספסופה הסמוך ונראה למושב גוש חלב"? תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס"ה, סימן קלח. אפשרות כזאת בהסברת עמדת החיד"א, הציע כבר: יואל אליצור, "אימתו זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 116. ראה עוד: הרב אייל בן דוד, פורים דמוקפין בבאר שבע, באר שבע תשע"א, עמ' צב-צג.

לו יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. הוא טען עוד שיתכן שגם החיד"א שפירש אחרת את האמור בירושלמי, ולפיו בכרך שיושבים בו גויים, מחוץ לו קוראים מגילה בי"ד באדר, יודה שאין הדין כך כשהשלטון הוא ביד ישראל. הרב לחייאני סיפר לי שהרב גורן עודד אותו מאוד לחדש את מסורת קריאת מגילה בסמיכות לעיר מוק"ח מימות יב"ן, ושזו תהיה זכות גדולה שמושב ספסופה יהיה המקום הראשון בארץ שיקראו בו מגילה רק בט"ו באדר, כמו בירושלים.³⁹⁵

החידוש בדברי הרב גורן הוא בפרשנות האמור בירושלמי: "הכרך שחרב ונעשה של גויים" (ירושלמי מגילה א, א). הבעיה בכרך שחרב הוא ביטול מעמד המקום כעיר מוק"ח מאחר שגויים שולטים במקום, ולא בשל העובדה שאין יהודי שיקרא מגילה במקום בט"ו באדר, מאחר שגויים גרים במקום. כיון שכך, אם השלטון והריבונות במקום המוק"ח הם של יהודים, וכפי שאכן המצב מאז קום מדינת ישראל, אזי אין להגדיר את גוש חלב ככרך שחרב ונעשה של גויים. זהו כרך שחרב פיזית, אך הוא נחשב תחת ריבונות יהודית.

הרב דוד לחייאני שאל גם את הראשון לציון הרב מרדכי אליהו, שהשיב לו שעליהם לקרוא בי"ד באדר בלבד, וממידת חסידות מי שירצה יקרא גם בט"ו באדר ללא ברכה. דברים דומים אמר לו גם הראשון לציון הרב עובדיה יוסף.³⁹⁶

הרב דוד לחייאני שאל גם את רבה הראשי האשכנזי של חיפה, הרב שאר ישוב כהן (גיסו של הרב שלמה גורן). בתשובתו סקר הרב שאר ישוב כהן את הממצאים שנמצאו בגוש חלב ואת המסורת על אודות שימור שם המקום. באשר למעמד מקום סמוך ונראה למקום שגויים יושבים בו, הוא ציין לפירוש הגר"א שבסמוך ובנראה קוראים בט"ו באדר אף שבכרך אין קוראים כלל, וציין שכך נהגו בירושלים החדשה בזמן שהיתה מנותקת מהעיר העתיקה. אלא שלדעתו יש בעיה עם העובדה שבגוש חלב אין עשרה בטלנים שעוסקים בתורה ובתפילה, ולא ניתן לצרף את העובדה שבמקום הסמוך, בספסופה, יש עשרה בטלנים. האפשרות לצרף היא כשיש רצף מחובר בין הסמוך לבין כרך, אך במקום סמוך שאיננו מחובר לא ניתן לצרף:

להלכה, כשם שאין ודאות שבסמוך לכרך שאין בו יהודים קוראים בט"ו (ומה שקראו בירושלים בט"ו הוא משום הצטרפות גורמים נוספים, כגון היות הר-ציון בידינו). כך אין ודאות אם עשרת הבטלנים שבספסופה יכולים להועיל כדי להחשיב אותה לכרך.³⁹⁷

395. בשיחה עם הרב דוד לחייאני בכ"ח במנחם אב תשע"א.

396. כך הוא אמר לי בשיחתנו (לעיל הערה 395).

397. הרב שאר ישוב כהן, "זמן פורים בספסופה", תחומין, יב (תשנ"ב), עמ' 449-454; שי כהן, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' תצו-תקג.

לדבריו, ע"פ עדות הכפתור ופרח, אף בזמן שישבו יהודים בגוש חלב היו קוראים ב"ד ובט"ו באדר. הקריאה בט"ו באדר היתה חומרא בלבד, ובוודאי עשו זאת בלא ברכה. מסקנתו של הרב שאר ישוב הכהן היא:

גרירתה של ספסופה אחרי גוש חלב כרוכה בספיקות נוספים (סמוך לכרך שחרב; העדר עשרה בטלנים). מכל הנ"ל עולה לגבי קריאת המגילה בספסופה:

- א. מעיקר הדין אין לשנות ממנהג המקום מאז יסודו לקרוא ב"ד – בברכה, ולקיים ביום זה את עיקר הפורים ומצוותיו.
- ב. שלומי אמונים הרוצים להחמיר על עצמם – ראוי להם לקרוא את המגילה גם בט"ו, אבל בלא ברכה בשם ומלכות. הרוצה להחמיר על עצמו לקיים ביום זה גם את שאר מצוות הפורים, תבוא עליו ברכה.

הזיהוי של המקום כגוש חלב היה מקובל על הרב שאר ישוב כהן, אך הוא קיבל גם את המסורת על אודות זמן הקריאה שם כפי שכתב הכפתור ופרח. באשר למקום סמוך ונראה, הצורך בנוכחות עשרה בטלנים כדי להעניק למקום מוק"ח מעמד של כרך, הוא רק ע"פ הרמב"ן. פרשנים שעסקו בטיב דרישה זו, עשו כן רק לשם בירור העניין, אך לא כנימוק מעכב ומונע.³⁹⁸ גם ההבחנה בין מקום סמוך מחובר לכרך לבין מקום סמוך לכרך אך לא מחובר אליו, היא לפי פרשנות מסוימת.³⁹⁹ מכל מקום בשל הספקות שעורר הרב שאר ישוב כהן, הוא הורה שבמושב ספסופה יקראו מגילה ב"ד באדר, ומי שירצה להחמיר יקרא גם בט"ו באדר, ויקיים גם את מצוות היום האחרות.

הרב דוד לחייאני הורה לתושבי ספסופה להמשיך ולקרוא מגילה ב"ד באדר כמנהגם, וממדת חסידות מי שירצה בכך שיקרא גם בט"ו באדר. לדבריו, מעטים קראו בביתם גם בט"ו באדר.

סיכום: הזיהוי של גוש חלב העתיקה הנזכרת במשנה כעיר מוק"ח מימות יב"ן היתה מקובלת על הכל. חלק מהפוסקים טענו שיש מניעות הלכתיות לחייב את תושבי ספסופה הנמצאת סמוך לגוש חלב לקרוא מגילה רק בט"ו באדר, ולכל היותר טענו שהרוצה יקרא מגילה גם בט"ו באדר. הרב שלמה גורן קבע באופן ברור שבספסופה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, כדין מקום סמוך לעיר מוק"ח מימות יב"ן. לדבריו, העובדה שבגוש חלב ישבו גויים, איננה מגדירה את

398. עסקנו בכך בהרחבה בפרק ו.

399. הרב יוסף כהן, בתוך: הרב צבי פסח פרנק, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשל"ז, עמ צ.

המקום כמקום שגויים יושבים בו, מאחר שהריבונות במקום היא יהודית, שלטונה של מדינת ישראל.⁴⁰⁰

18. יריחו, מצפה יריחו

יריחו היא העיר הראשונה שנכבשה בידי יהושע בן נון, והיא היתה מוקפת חומה (יהושע ב, טו). חומתה נפלה בדרך נס, העיר נשרפה, ויהושע הטיל חרם על הבונה את העיר מחדש (יהושע ו, כ-כו). עם זאת, את העיר בנה מחדש חיאל בית האלי (מלכים א טז, לד), ואלישע ובני הנביאים ישבו שם (מלכים ב ב, ד). יש עדויות על יהודים שהתגוררו במקום,⁴⁰¹ אך אין בידינו עדות על זמן מקרא מגילה ביריחו, והאם הגדירו אותה כעיר מוק"ח מימות יב"ן. בחפירות ארכיאולוגיות בתל סולטן הנמצא צפונית לעיר המוכרת כיום, מצאו עתיקות המעידות על עיר קדומה עוד לפני תקופת יב"ן.⁴⁰²

יריחו נכבשה בידי צה"ל במלחמת ששת הימים (תשכ"ז). בחודש אדר תשל"ה שאל הרב יונתן בנימין וייס, רב בבית המדרש ומוסדות צאנז בבני ברק, כמה רבנים אם יריחו מוגדרת כעיר מוק"ח מימות יב"ן, ומתי יש לקרוא בה מגילה. ביריחו לא הוקמה שכונה יהודית אך היו בה בסיסי צבא. כפי הנראה, חייל שהיה אמור לשרת במקום בימי הפורים, הוא שעורר את העניין, וכפי שתיאר זאת הרב יוסף ליברמן שהיה גם כן אחד מהרבנים הנשאלים:

על מעשה שבא לפניו, ביהודי שמוכרח לשהות בעיר יריחו בימי הפורים, ובא בשאלה מה דינו שם. אם נחשבת למוקפת חומה לנהוג בה פורים ביום ט"ו, או כעיר פרזות לנהוג בה פורים ביום י"ד.⁴⁰³

הרב נתן גשטטנר, רב שכונת אגודת ישראל בבני ברק, פסק:

והנה יריחו לא הוחזקה מעולם לקרות בה גם בט"ו. ומכל הלין טעמא נראה דיש לקרות האידנא ביריחו רק בי"ד בברכה.⁴⁰⁴

400. בשיחה בט"ז במנחם אב תשס"ט, סיפר לי הרב בניהו ברונר, רב בעיר צפת, שהארכיאולוג יוסי סטפנסקי סיפר לו על מנהג קדום של תושבי צפת ללכת בט"ו באדר לגוש חלב ולקרוא את המגילה בבית הכנסת העתיק שם ללא ברכה. תלמידי ישיבת ההסדר בצפת חידשו את המנהג בשנים תשס"ד ותשס"ה, וקראו מגילה בגוש חלב בט"ו באדר ללא ברכה.

401. משנה פסחים ד, ח; משנה מנחות י, ח; סוטה מח ע"ב; ועוד.

402. האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל, ירושלים תשנ"ב, ערך יריחו, עמ' 757-731.

403. הרב יוסף ליברמן, שו"ת משנת יוסף, חלק א, ירושלים תשל"ט, סימן נג.

404. הרב נתן גשטטנר, "זמן קריאת המגילה ביריחו", שו"ת להורות נתן, חלק ב, בני ברק תשל"ז, סימן נה.

ארבעה נימוקים הנחו את הרב געשטטנר לפסוק שביריחו יש לקרוא רק בי"ד באדר:

[א] החומה נפלה עם כניסת יהושע, ועובדה זו הגדירה את יריחו כעיר פרוזה.

[ב] גם אם הגדרה זו אינה מקובלת, ויש לראות את יריחו כעיר מוק"ח מתקופת יב"ן, לא ידוע מיקומה של העיר העתיקה.

[ג] אין כיום באזור יריחו עשרה בטלנים.

[ד] אין מסורת על אודות קריאה ביריחו בט"ו באדר או גם בט"ו באדר.

הנימוק הראשון חידד את הגדרת המושג עיר מוק"ח מימות יב"ן. אין הכוונה לעיר שהיתה מוקפת בתקופת יב"ן או בזמן שיב"ן נכנס לארץ, אלא עיר שהיתה מוק"ח בזמן שיב"ן נכנס אליה פנימה. מאחר שחומת יריחו נפלה טרם כניסת יהושע אליה, היא מוגדרת כעיר פרוזה.

הנימוק השני הוא גיאוגרפי-ארכיאולוגי, מיקום יריחו העתיקה. יתכן שהרב גשטטנר לא היה מודע לממצאים הארכיאולוגיים או שהיה מודע אך לא החשיב את הנתון הזה במסגרת השיקולים ההלכתיים באשר לזמן מקרא מגילה ביריחו.

הנימוק השלישי הוא הסתמכות על דעת מיעוט מהפוסקים הסוברים שהגדרת עיר מוקפת חומה תלויה בנוכחות עשרה בטלנים במקום. הוא ציין שהצירוף של עמדה זו לדיון ההלכתי, נועד לחזק את הכרעתו שביריחו המוכרת כיום יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.

הנימוק הרביעי קשור למסורת היהודית על אודות יריחו. אכן אין בידינו מסורת על אודות זמן מקרא מגילה ביריחו, אך ניתן לחדש מסורת אם ייודע שבמקום מסוים היתה חומה מימות יב"ן.

הרב יונתן בנימין וייס שאל גם את הרב יוסף ליברמן על עמדתו בעניין. הרב ליברמן השיב את תשובתו בט"ו בתמוז תשל"ו. לא ידוע אם הרב ליברמן הכיר את תשובת הרב גשטטנר שנכתבה יותר משנה לפני שהוא השיב. מכל מקום הרב ליברמן טען שעל אף שחומת יריחו נפלה, יש להגדיר את יריחו כעיר מוק"ח מימות יב"ן. זאת מאחר שהגדרה זו תלויה במצב העיר בעת כיבוש הארץ באופן כללי, ולא במצבה המסוים של עיר בעת כיבושה. הוא נסמך על הגדרת הרמב"ם באשר לדיני בתי ערי חומה:

אין סומכין אלא על חומה המוקפת בשעת כיבוש הארץ. כיצד? עיר שלא היתה מוקפת חומה בשעה שכבש יהושע את הארץ.⁴⁰⁵

405. רמב"ם, הלכות שמיטה ויובל יב, טו.

באשר לשאלה היכן היה מיקומה של יריחו העתיקה, כתב הרב ליברמן:
 דרשתי בספרי ובמפות החוקרים, וראיתי כי ממרכז יריחו של היום, צפונית מערבית כשני ק"מ, נמצא תל אל-סולטן (הנקרא כיום "תל יריחו") ששטחו 34 דונם לערך, ובו ערכו במאה השנים האחרונות חפירות ארכיאולוגיות ואומרים שגילו בעמקי האדמה שרידי העיר יריחו הישנה, ששטחה היה כ-24 דונם... שיריחו הכנענית שמימות יב"ן היתה על תל אל סולטן כמו שמוכיחים חפירות העתיקות... ואם כנים הדברים שיריחו המוקפת חומה מימות יב"ן היא חורבות תל אל-סולטן, נמצא שיריחו שבימינו סמוכה ונראית לה, כי בתי יריחו מתפשטים סמוך לתל.⁴⁰⁶

אך הרב ליברמן לא השתכנע לחלוטין מממצאי הארכיאולוגים:

שמה יריחו שמימות יב"ן אחר שנחרבה ונשרפה לא נשאר ממנה שריד, ונחרשה שדה, וזו שעל תל סולטן העתיקה היא יריחו שבנה חיאל מחדש. כי תאריכי החוקרים אינם מוסמכים בהחלט. בפרט שסותרים הם עצמם דבריהם במה שבדו מליבם תאריכים קדומים ביותר.

מסקנתו היא:

הגם שיש רגלים לדבר שיריחו הקדומה שנחשפה בתל אל-סולטן היא המוקפת חומה מימות יב"ן, מ"מ מידי ספק לא יצאנו, שמה זו שמימות יב"ן נחרבה ונמחק זכרונה, וזו שעל התל היא כבר השניה מימות אחאב. וכבר ראינו בתקופתנו כמה הפתעות, שנתגלו ע"י חופרי עתיקות, שעל ידם אפשר להבהיר כמה ספקות. ואם כן יתכן ויתגלו עוד חורבות ושרידי ערים, אם יחפרו שם בבקעת יריחו, ואז יתברר שהללו יהיו שרידי יריחו שמימות יב"ן.

לדברי הרב ליברמן, יש להגדיר את יריחו כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, בשל אי הבהירות באשר למיקומה של יריחו בימות יב"ן, אם היתה בתל סולטן או במקום אחר, ועל כן הנמצא בתל סולטן עצמו בפורים, עליו לקרוא ב"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר בלי ברכה.

הרב ליברמן קיבל את הערכות הארכיאולוגים בהסתייגות ובחשדנות. לדבריו, אין מדובר על ממצא ודאי. חוקרים מעריכים על בסיס נתונים עכשוויים שבידיהם, ויתכן שבזמן אחר ימצאו ממצאים אחרים והערכות חדשות יסתרו הערכות קודמות. כמו כן גם על ממצאים ונתונים קיימים יש מחלוקת בין חוקרים, ולכן אי אפשר

406. הרב יוסף ליברמן, שו"ת משנת יוסף, חלק א, ירושלים תשל"ט, סימן נג.

לסמוך על דבריהם באופן מוחלט. הרב ליברמן נעזר גם בתשובות הלכתיות אחרות ובממצאים והערכות של חוקרים וארכיאולוגים, אך הוא עקבי בעמדתו, וסינן את המידע ואת ההערכות לפי הבנתו.⁴⁰⁷ לדבריו, ע"פ שיטת החיד"א יש לקרוא שם בי"ד באדר בלבד כדין מקום סמוך לעיר מסופקת. אך לפוסקים כשיטת החזון איש:

יש לנו לומר שגם אם הכרך הוא חרב וגם ספק, מ"מ כיון שבכרך עצמו הנכנס לשם קורא בי"ד ובט"ו הוא הדין שבסמוך ובנראה לו. ולפי זה לפי דברי החזון איש נכון לקרוא בסמוך ובנראה לתל אל סולטן בי"ד בברכה ובט"ו בלי ברכה כדין כרך שהוא בספק. וגם בחלק הדרומי של יריחו "עקבת ג'בר" (מחנה פליטים חרב), וכן במחנה הפליטים נעימה לצפון יריחו, שיש הפסק ביניהן ליריחו הרבה יותר מע' אמה, והן עצמן ג"כ אינן נחשבות סמוך לתל, כיון שמרוחקות יותר ממיל, מ"מ הן נראות לתל. ולמעשה צריך השואל לדעת איפה יאכסנוהו, שאם הוא בשטח שממחנה פליטים נעימה בצפון ועד עקבת ג'בר שבדרום, כבר נתבאר שהוא מקום ספק. אבל אם הוא במחנה או מבנה מחוץ לשטח זה, צריך הוא לבדוק אם הוא סמוך או נראה לתל. ויתכן ולא יהיה ביכולתו לברר זאת, לכן יכול להניח שמסתמא הוא בשטח שסמוך ונראה לתל, ויתנהג כדרך שהוא ספק מוקף.⁴⁰⁸

התייחסויות נוספות לזמן מקרא מגילה ביריחו נמצאות אצל רבנים אחרים, אך הם לא התייחסו בדבריהם לממצאים ארכיאולוגיים בתל, אולי מפני שהיה ברור להם שאין כל ספק בכך שהמקום המזוהה כתל יריחו הוא אכן יריחו המקראית. הרב הראשי לישראל הרב שלמה גורן, נשאל בשנת תשל"ח ע"י תושבי היישוב מצפה יריחו, מתי עליהם לקרוא מגילה מאחר שהם רואים את העיר יריחו ואף נראים ממנה. לדברי הרב גורן, ביריחו יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, וממילא כך גם ביישוב מצפה יריחו. הסיבה היא שחומת יריחו נפלה, ולדברי התוס' (ערכין לד ע"א ד"ה הן) חומה שדינה להיסתר, משמעותה היא שהעיר נחשבת לעיר פרוזה:

וקל וחומר הוא ביריחו שהחומה נפלה בפועל בזמן הכיבוש של יריחו, וזה קרה לפי התכנון שנקבע מראש בידי שמים לכיבושה של יריחו, ואסרו גם את בנינה מחדש של יריחו וחומתה בקללת ארור ובחרם, בודאי שאין היא נחשבת לעיר המוקפת חומה, לא לענין בתי ערי חומה, ולא לענין פורים.⁴⁰⁹

407. למשל: הרב יוסף ליברמן, שו"ת משנת יוסף, חלק א, ירושלים תשל"ט, סימנים נא-נב.

408. הרב יוסף ליברמן, "יריחו אם נחשבת לעיר מוקפת חומה", שו"ת משנת יוסף, חלק א, ירושלים תשל"ט, סימן נג.

409. הרב שלמה גורן, "מתי יש לקרוא את המגילה בבית אל, גבעון, שילה ומצפה יריחו, בי"ד באדר

תל יריחו כפי שהיא נראית מהישוב מצפה יריחו

טיעונו של הרב שלמה גורן זהה לדברי הרב נתן גשטטנר. הגדרת עיר מוק"ח מימות יב"ן תלויה במצב החומה בזמן כניסת יהושע לעיר.

גם הרב שאול ישראלי כתב שביריחו יש לקרוא רק בי"ד באדר מאחר שהחומה שקעה. כמו כן המקום שמם, ואין עליו ועל הסמוך ונראה לו דין מוקף לעניין מקרא מגילה גם אם הזיהוי הארכיאולוגי נכון.⁴¹⁰

הרב צבי יהודה קוק כתב בשולי מכתב שפרסם בסוגיית איסור הכניסה להר הבית: "יריחו הלא בוודאי היתה מוקפת חומה מימות יב"ן".⁴¹¹ מכתב זה אינו מתוארך, אך הוא נכתב בין השנים תשל"ד-תשל"ח.⁴¹² הרב צבי יהודה קוק לא פירט את סיבת הוודאות. משמעות דבריו היא שיריחו הוגדרה כעיר מוק"ח מימות

כדין פרזים או בט"ו באדר כדין מוק"ח מימות יב"ן?", תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס"ה, סימן קלט, עמ' 349.

410. הרב שאול ישראלי, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 123.

411. הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל, חלק ב, ירושלים תשל"ט, עמ' קיח.
412. זאת מפני שבמכתב נזכר "רמטכ"לנו מרדכי גור", ואלו הן שנות כהונת רב אלוף מרדכי גור כרמטכ"ל. סביר להניח שדבריו על מעמדה של יריחו כעיר מוק"ח מימות יב"ן, נאמרו בשנת תשל"ח, והם מכוונים לתושבי הישוב מצפה יריחו שהוקם בשנה זו. בין מייסדי הישוב היו גם תלמידים משיבת מרכז הרב ויתכן שהם שאלו את דעתו בעניין. יתכן אף שהאמירה הנחרצת "יריחו הלא בוודאי היתה מוקפת חומה מימות יב"ן" היא תגובה לעמדת הרב שלמה גורן, אם כי הרב צבי יהודה קוק כיבד והעריך מאוד את הרב שלמה גורן כתלמיד חכם גדול וכממשיך דרכו של אביו הרא"ה קוק כרב הראשי. למשל: הרב צבי יהודה קוק, להלכות ציבור, ירושלים תשמ"ז, עמ' נ-נא, עב-עג, ועוד.

יב"ן, ויש לקרוא בה ובסמוך ונראה לה בט"ו באדר בלבד. את דבריו על יריחו יש לעמת עם דבריו על אודות שכם, שהיא מ"המקומות המסופקים ומסתמא כרובא דעלמא".⁴¹³ אם היא "מהמקומות המסופקים" יש לקרוא בה בי"ד ובט"ו באדר, ואם היא "מסתמא כרובא דעלמא" אזי יש לקרוא בה בי"ד באדר בלבד. אך ביחס ליריחו דבריו חדים וברורים. היא בוודאי מוק"ח מימות יב"ן ויש לקרוא מגילה ביריחו בט"ו באדר בלבד.

בשנת תשנ"ד הועברה העיר יריחו לשלטון הרשות הפלשתינית, ולא היו חיילים במקום. ובכל זאת באותה שנה כתב הרב משה הררי דברים בעניין מעמדה של יריחו בשמם של הרב מרדכי אליהו והרב אביגדור נבנצל. הרב מרדכי אליהו טען שיש לקרוא ביריחו גם בט"ו באדר. אין ספק שליריחו היתה חומה בזמן יב"ן:

אך כיון שנפלה החומה יתכן דלא חשיב כמוק"ח. ומ"מ לדינא כיון שכך החיים בסי' תרפ"ח סקי"ז כתב שבכל ערי ארץ ישראל קראו ב' ימים, הרי שכן יש לנהוג גם ביריחו, שהרי ידוע שהיו יהודים ביריחו בדור הקודם, כשם שהיו בעיר עזה ובשאר ערי ארץ ישראל.⁴¹⁴

כאמור, פסיקת הרב יעקב סופר בספר כף החיים, מבוססת על דברי הרב יהוסף שווארץ, שכתב שבכל הערים המסופקות, בין ספק אם הן היו מוק"ח בין ספק במיקום העיר המוק"ח, קראו בי"ד ובט"ו באדר. אך יריחו היא עיר שאין ספק שהיתה מוק"ח, וגם מיקומה העתיק די ברור.

בשמו של הרב אביגדור נבנצל נכתב, שלדעתו ביריחו יש לקרוא גם ביום ט"ו באדר בלי ברכה:

והוא משום שיריחו היתה ודאי מוקפת אז חומה, ורק בגלל הספק בזיהויה יש לקרוא גם בי"ד. דאם לא כן צריך לקרוא בה רק בט"ו, שהרי עד היום רואים בה את המקום שחומת יריחו שקעה שם, והיינו את מקום יריחו בזמן יב"ן.⁴¹⁵

הדברים בשמו של הרב אביגדור נבנצל שונים ממה שנכתב בשם רבו הרב שלמה זלמן אויערבך. הרב נחום סטפנסקי כתב בשמו של הרש"ז אויערבך שביריחו יש לקרוא בי"ד באדר כי לא יודעים היכן עמדה יריחו המקראית. במקומות שנהגו בהם לקרוא בי"ד ובט"ו באדר יש להמשיך את המנהג, אך אין לחדש מנהג.⁴¹⁶

413. הרב צבי יהודה קוק, לנתיבות ישראל, חלק ב, ירושלים תשל"ט, עמ' קיח.

414. הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 104.

415. שם. כך כתב גם הרב אביגדור נבנצל, ביצחק יקרא סביב המשנה ברורה, חלק ו, ירושלים תשס"ד, עמ' קנב: "שהרי עד היום רואים בה אולי את המקום שחומת יריחו בזמן יהושע בן נון שקעה שם".

416. הרב נחום סטפנסקי, ועלהו לא יבול – מהנהגותיו והדרכותיו של הרב שלמה זלמן אויערבך זצ"ל, ירושלים תשנ"ט, עמ' רמד.

הרב יוסף שני כתב בשנת תשס"ו שביריחו היה צריך לקרוא בט"ו באדר. אך מאחר שהיא נהרסה וכעת נבנתה מחדש, "פנים חדשות באו לכאן" ויש לקרוא בה יומיים.⁴¹⁷

הרב יצחק זילברשטיין, רב שכונת רמת אלחנן בבני ברק, השיב בשנת תשס"ז לשאלה הבאה: "הגר בעיר יריחו הקדומה, אימתי יקרא את המגילה בי"ד באדר או בט"ו בו?". כאמור, בשנה זו לא היו יהודים ביריחו והדיון הוא במישור התיאורטי. לדבריו, הגדרת מקום כמוקף חומה הוא על בסיס מצבו בשעת כיבוש הארץ, ולא בשעה שכבשו את המקום המסוים. ע"פ תובנה זו, יריחו היתה מוק"ח ויש לקרוא בה בט"ו באדר בלבד. אך מאידך גיסא, הגדרת עיר מוקפת חומה היא מקום שיהושע קידש אותו (משנה כלים א, ז). רש"י (מגילה י ע"ב ד"ה כל) הקביל בין ההלכות הקשורות לקידוש עיר מוקפת חומה לבין עניין מקרא מגילה. הוא כתב שם שכשמחדשים מסורת של עיר מוק"ח, חוזר מעמדה ככזאת לעניין שילוח מצורע ולעניין מקרא מגילה בט"ו באדר. כיון שרש"י דימה את חובת שילוח מצורע לחובת קריאת מגילה, מכאן שהגדרת עיר מוק"ח לעניין מגילה תלויה בקידוש המקום. ההנחה של הרב זילברשטיין היתה שיהושע לא קידש את המקום כיוון שהחרים את יריחו, ועל כן אין להגדיר את יריחו כעיר מוק"ח. הרב זילברשטיין לא הכריע בשאלה וסיים את תשובתו "וצריך עיון".⁴¹⁸

הרב זילברשטיין לא פקפק בזיהוי יריחו הקדומה. לדבריו, הגדרת המושג עיר מוק"ח מימות יב"ן מבוססת על שני מרכיבים: העיר היתה מוק"ח בשעת כיבוש הארץ ולא בשעה שיהושע נכנס לעיר, וכן שיהושע קידש את המקום. הוא הניח שיהושע לא קידש את יריחו, ועל כן הוא לא הכריע בדבר מעמדה של יריחו. לא ברור על מה התבססה הנחתו של הרב זילברשטיין שיהושע לא קידש את המקום. אך אם היה ברור לו שיהושע בן נון קידש את המקום, הוא היה מגדיר את תל יריחו המוכר לנו כעיר מוק"ח מימות יב"ן, והיה לקרוא בה בט"ו באדר בלבד.

סכום: ביריחו היו בסיסי צבא, ולא היה ישוב אזרחי. כיון שכך לא ניתן להצביע על מנהג שהתגבש במקום באשר לזמן מקרא מגילה מאחר שאוכלוסיית החיילים מתחלפת מדי שנה. בישוב מצפה יריחו קראו לקרוא בי"ד באדר בלבד.⁴¹⁹

417. הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, עמ' רפג.

418. הרב יצחק זילברשטיין, "מתי קוראים את המגילה ביריחו, י"ד או בט"ו", חשוקי חמד – מגילה, ירושלים תשס"ז, עמ' לד-לו.

419. בשיחה בתמוז תש"ע עם מר מנחם הכהן, ממיסדי הישוב מצפה יריחו, הוא אמר לי שבמצפה יריחו קראו מגילה בי"ד באדר בלבד מאז פורים הראשון בישוב.

19. בית אל

בית אל המקראית נזכרת פעמים מספר בספר יהושע, בספר שופטים ובספרי המקרא האחרים.⁴²⁰ בית אל היא עיר גבול בין נחלת שבט בנימין ובין נחלת שבט אפרים. הכפר ביתין נמצא צפונית לאל בירה, ונמצא בו תל עתיק. בחפירות ארכיאולוגיות שנערכו בביתין נמצאה חומת אבנים מסותתת והארכיאולוגים שיערו שהיא מהתקופה הכנענית המאוחרת, תקופת ההתנחלות. מיקומו של התל ואזכורו בספרות הנוסעים, מורים שמדובר כנראה על מיקום בית אל המקראית.⁴²¹

הישוב בית אל הוקם בסתיו תשל"ח, והוא נמצא מצפון לרמאללה, קרוב לכפר ביתין, כ-25 ק"מ צפונית לירושלים. מבחינה מוניציפאלית היה הישוב שייך למועצה האזורית מטה בנימין. בשנתו הראשונה שכן הישוב בתוך מחנה צבאי (בה"ד 4) שהיה בתוך גוש של מחנות צבאיים. לקראת פורים תשל"ח כתב יואל אליצור מאמר מקיף על אודות זמן מקרא מגילה בישוב בית אל ובישובים נוספים, רובם ביהודה ושומרון. הוא הראה אותו לכמה רבנים וביקש את התייחסותם, ואח"כ הוא גם פרסם את מאמרו.⁴²² לדבריו, הגדרות המקיפות את גוש המחנות עשויות כדיני מחיצה המועלת לשבת, ולכן על אף שלא כל המחנות היו מחוברים בתוך קמ"א אמה, יש לראותם כגוש אחד. המחנה הצבאי היה במרחק של כ-400 מטר בקו אווירי מהתל הקדום, ומכאן שהישוב בית אל ומחנות הצבא שבמרחב זה, סמוכים לעיר המיוחסת כמוק"ח מימות יב"ן:

לפי זה צריכים יושבי המחנות וגם אנשי הישוב שהוא סמוך בתוך עיבורם לקרוא בט"ו בלבד, ואילו קרית הישיבה אף שנמצאת בתוך מיל למחנה, כיון שרחוקה מן הכרך עצמו יותר ממיל וגם אינה נראית ממנו, ואינה מחוברת למחנות, הדבר ברור ששם יש לקרות בי"ד... השטח בין המחנה והתל מלא בבתי הערבים והם בונים בתים חדשים בכל יום, ואם אין זה מוצא חן בעינינו מצדדים אחרים, עכ"פ לענין זה של סמוך ונראה, אין ספק שתוך שנים אחדות אם יימשך המצב הנוכחי, יהיה רצף של ע"א ושיריים מן התל עד למחנות.

420. יהושע ח, ט, יב; יב, טז; שופטים א, כד-כה; ט, טו, ועוד.

421. סקירה על החפירות שנערכו בביתין, האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 165-162. ראה עוד: יואל אליצור, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 109-112; "בורג' ביתין", בתוך: שומרון ובנימין (עורך: ז"ח ארליך), ירושלים תשנ"א, עמ' 103-111.

422. יואל אליצור, "זמן פורים בהתנחלות בית אל", תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 109-119, 135-136.

הוא דן בסוגיית "כרך שחרב" וגויים יושבים בו, וציין שבזמן שבין מלחמת השחרור למלחמת ששת הימים, נהגו בירושלים לקרוא מגילה בט"ו באדר. כמו כן אין צורך בנוכחות של עשרה בטלנים בכרך, וניתן לסמוך על כך שבישוב בית אל הסמוך לכרך יש עשרה בטלנים. מסקנתו של יואל אליצור היתה שיש לקרוא בבית אל בט"ו באדר בלבד, ויהיה בכך מכבודה של ארץ ישראל. הוא שלל את האפשרות שיקבעו לקרוא גם בט"ו באדר ללא ברכה כמו בעיר מסופקת, מפני שהמציאות מורה שבמקומות מסופקים לא נזהרים בקריאת מגילה בט"ו באדר "זולתי יחידים. והשולח מנות נראה מן המתמיהים מאחר שהברכה וקריאת התורה כבר נהגו לעשות רק ביום הראשון ואם כן נמצאת עוקר זמן כרכים בידיך".

יואל אליצור נתן את מאמרו לכמה רבנים שהגיבו והתייחסו לדבריו. הרב שלמה גורן כתב בי"ב באדר תשל"ח:

במחנה בית אל יש לקיים את הפורים בכל הלכותיו בט"ו באדר כדין עיר מוק"ח מימות יב"ן... ויותר מוכח משופטים (א, כד) שבית אל היתה עיר מוק"ח מימות יב"ן, גם ללא דברי ר' שמעון בן לקיש בירושלמי. החלטה זו כוחה יפה גם לגבי ישוב השוכן במרחק לא יותר מ-1200 מטר מבית אל הישנה, שהארכיאולוגים קובעים שהיא בית אל הישנה, וגם רואים משם את ירושלים והמקום נראה מירושלים. אבל בלי כל התנאים האלו, דינה של ההתנחלות כמקום פרוז ופורים שלה בי"ד באדר גם לפי הירושלמי הנ"ל. ובהתחשב עם זאת שבבית אל ישנם מקומות הנראים מירושלים ורואה את ירושלים, אע"פ שאיננה משתתפת עם ירושלים במסים ורחוקה ממנה הרבה, אפשר לצרף שיטה זו, שנראה אע"פ שאינו סמוך ואינו משתתף שדינו כמוקף ביחס לבית אל שהיתה בעצמה מוקפת חומה מימות יב"ן לפי ההוכחות הסבירות שבידינו.⁴²³

הרב שלמה גורן הסתמך על השערת הארכיאולוגים בדבר זיהויה של בית אל. הוא צירף גם את העובדה שמהישוב בית אל ראו את ירושלים. יואל אליצור אמר לרב גורן שמהכפר ביתין ניתן לראות את ירושלים וכנראה שהרב גורן הבין שגם מהישוב החדש, בית אל, ראו את ירושלים.⁴²⁴ מהישוב בית אל, וגם ממיקומו הזמני בשנת תשל"ח, לא ניתן לראות את ירושלים.⁴²⁵

423. הרב שלמה גורן, "מתי יש לקרוא את המגילה בבית אל, גבעון, שילה ומצפה יריחו, בי"ד באדר כדין פרזים או בט"ו באדר כדין מוק"ח מימות יב"ן?", תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס"ה, סימן קלט.

424. יואל אליצור, "פורים – יום או יומים?", נקודה, 55 (תשמ"ג), עמ' 10-11, 34.

425. מהישוב פסגות שמיקומו קרוב יותר לירושלים והוא יושב על הר גבוה יותר מהישוב בית אל,

תשובתו של הרב גורן פורסמה בתקשורת לפני פורים. הרב זלמן ברוך מלמד, רב הישוב בית אל וראש הישיבה סיפר לי שכשהוא שמע ברדיו שהרב גורן אמר שבבית אל יקראו בט"ו באדר, הוא לא הסכים לכך ולא חשב שנכון לפסוק כך. לדעתו, הישוב בית אל סמוך למקום מסופק. הוא הלך יחד עם ר' יעקב כ"ץ (כצל"ה) לשוחח על העניין עם הרב אברהם שפירא ראש ישיבת מרכז הרב בירושלים. מביתו של הרב שפירא הם התקשרו לרב גורן שטען שאמרו לו שמבית אל רואים את ירושלים. הם אמרו לו שאין זה נכון, ומבית אל לא רואים את ירושלים. הרב גורן אמר להם שאם כך עליהם לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר בלי ברכה. בשל פסק ההלכה של הרב גורן ומפני כבודו ובאותה השנה בלבד, קרא הרב זלמן ברוך מלמד בביתו גם בט"ו בלי ברכה, אך לציבור לא הורה כן.⁴²⁶

גם הרב זלמן ברוך מלמד השיב ליואל אליצור. הוא סמך על דעות פוסקים בשאלות הלכתיות שונות שקשורות להגדרת מקום כסמוך ונראה, וזו היתה מסקנתו:

גם אילו ההשערה על מקום בית אל המוקפת היתה ודאית, גם אז רבות הדעות שבסמוך ואינו נראה, ובסמוך לכרך שחרב, ואין בו עשרה בטלנים, קורין בי"ד בלבד. ואין לכתחילה לקבוע אפילו דין ספק בצרוף של כ"כ הרבה ספקות, ובעיקר כשהדין הוא, שכן ט"ו שקרא בי"ד בדיעבד יצא.

אכן עיקר הטעם שיש לקרוא בי"ד בלבד הוא מפני שהשערה זו על מקום בית אל המוקפת רחוקה מאד מלהיות ודאית, ולדעתי אפילו ספק לא נוצר כאן אלא ספק רחוק מאד, ומשום רחוק הספק הזה בלבד די להכריע לקרוא בי"ד בלבד.

אולם אמר לי הרה"ג ר' אברהם שפירא שליט"א שאם יש שרוצים להחמיר ולקרוא גם בי"ד וגם בט"ו יש להם על מה לתלות ותבוא עליהם ברכה, אך מדינא אין צורך להחמיר בזה. וכך נהגנו בבית אל למעשה. קראנו בצבור את המגילה בי"ד בלבד.⁴²⁷

יואל אליצור הגיב לדברים וטען כנגד הספקות ההלכתיים, אבל במיוחד הפריעה לו ההתייחסות לממצא הארכיאולוגי:

לא רואים את ירושלים כי ישנו הר שמסתיר את ירושלים, וקראו שם מגילה בי"ד באדר בלבד. ראה: הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשע"א, עמ' 115.
426. כך הוא אמר לי בט' במרחשון תש"ע. דברים דומים אמר הרב זלמן ברוך מלמד לרב משה הררי. ראה: הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשע"א, עמ' 115.
427. הרב זלמן ברוך מלמד, "זמן פורים בהתנחלות בית אל", תחומין, א (תשמ"ז), עמ' 130-134.

בסוף המאמר: "אכן עיקר הטעם שיש לקרוא ב"ד הוא מפני שהשערה זו על מקום בית אל המוקפת רחוקה מאד מלהיות ודאית ולדעתי אפי' ספק לא נוצר כאן" וכו'. על הדברים האלה במחכ"ת אני מתפלל ממש. שהרי תורף עבודתי היתה להראות בנימוקים וראיות חזקות שלענ"ד יש בהם לתת דין ודאי מבחינת ההלכה לזיהוי בית אל, והרי דוקא האמירה החותכת הזאת נאמרת כאן כאילו בדרך גררא וכמילתא בלא טעמא. סבורני שאפילו לא היו לנו בבית אל אלא החפירות הארכיאולוגיות אשר חשפו חומה ברורה קדומה המקיפה את העיר, אשר לפי הבקאים סגנונה וממצאיה מעידים שהיא מתקופת יהושע ומעט לפניו, כבר היה זה לא פחות מ"נחלקו בקבלתן" המוזכר בראשונים, והיו צריכים לקרוא מן הדין גם בט"ו. עאכו"כ כשזה מצטרף למרחקי דרך מדויקים מתקופה קדומה, לדברי נוסעים ומחברים יחד עם ההתאמה המלאה לנתונים הלא מעטים העולים מהפסוקים ומחז"ל על המקום, וכל זאת בסיוע שימור השם עד היום הזה במקומו. הלזה תקרא "אפילו ספק לא נוצר כאן"? אתמהא.

תשובתו של הרב גורן כפי שהיא פורסמה בכלי התקשורת, הפתיעה גם את הרב שריה דבליצקי. לאחר פורים הוא שלח מכתב לרב שלמה זלמן גרוסמן, ששימש אז הרב האזורי של ישובי מטה בנימין:

הנה לפני כמה שבועות שוחחנו טלפונית בענין בית אל לענין קריאת המגילה ואני גליתי דעתי בטלפון לפי הנתונים שכ' סיפר שלדעתי די אם יקראו רק ב"ד, והמחמיר יחמיר לעצמו גם בט"ו, אבל לא ברבים בתור פסק.

בינתיים התפרסם שהרב... פסק לקרוא בבית אל רק בט"ו. היות וזה תמוה מאד ולמעשה אין להאמין לעיתונאים עמי הארץ שאין להם שום ידיעה בענינים אלה, ולכל היותר פסק הנ"ל לקרא ב"ד ובט"ו יומיים אבל לא רק בט"ו. מ"מ פניתי להרב הנ"ל במכתב ובקשתי ממנו לשלוח לי הפסק או התשובה בענין זה, ועדיין לא קבלתי תשובה.

על כל פנים לכת"ר הלא ידוע כל הענין הזה, נא לכתוב לי הכל בענין זה.⁴²⁸

428. הרב שלמה זלמן גרוסמן, רבה של העיר אלעד, העביר לי את העתק מכתבו של הרב שריה דבליצקי, וגם את תשובתו אליו המופיעה לקמן. היא תפורסם בספרו: שו"ת שערי שלמה על אורח חיים. תודתי הרבה נתונה לו.

שמו של הרב המדובר נשמט במכתב, אך הכוונה היא לרב שלמה גורן. הרב דבליצקי תלה את הטעות ואי ההבנה בעיתונאים, ולימד זכות על הרב גורן שבוודאי לא הורה כך. לא ידוע לנו אם הרב גורן השיב לרב דבליצקי. הרב גרוסמן השיב לרב דבליצקי:

מה שכתב שנתפרסם בשם הרב... שיש לקרוא המגילה בבית אל בט"ו, לצערי הדבר נכון, שכך פסק בניגוד מה שאמר מספר שבועות קודם לכן, ובניגוד למה שהוא עצמו הנהיג שם במחנות הצבא. וגם טעמו אינו מתקבל על הדעת וכפי ששמעתי מאיש אחד ששוחח איתו בזה. וטעמו שהוא נראה לירושלים, דבתל "ביתין" שהוא מה שהחוקרים אומרים שזה בית אל [ולא גרים שם יהודים אלא סמוך למקום זה הוא הישוב], נראה לירושלים עיר הקודש. והמרחק לירושלים הוא כ-17 קילומטר ואין רואים את ירושלים. ואפילו אם רואים קצת את ירושלים ע"י משקפת וכו' אין זה בכלל נראה לירושלים. ומה גם שהמקום שהם נמצאים, אינו התל הזה ומשם אין רואים את ירושלים, ואין לפסוק כך.

אמנם הרב גורן טעה בכך שחשב שמהישוב בית אל ניתן לראות את ירושלים, אך לו היה ניתן לראות היה גם ניתן ליישם את תקנת 'נראה' לעיר מוק"ח במלואה. הרב שריה דבליצקי התנגד עקרונית להסתייע בהשערות ארכיאולוגים כדי לקבוע שבבית אל יקראו מגילה בט"ו באדר בלבד. לדבריו, השערה יכולה להיות מוטעית, "אשר אם טעינו איבדנו הכל", אך ניתן לקרוא גם בט"ו באדר "רק מדין היות טוב, אך לא מצד חיוב גמור".⁴²⁹ גם במכתב שכתב הרב שריה דבליצקי בניסן תשל"ח לרב שלמה גרוסמן, שכאמור שימש אז הרב האזורי של ישובי בנימין, הוא כתב שלדעתו: "די אם יקראו רק בי"ד והמחמיר יחמיר לעצמו גם בט"ו, אבל לא ברבים בתור פסק".

הרב שלמה זלמן גרוסמן כתב תשובה באשר לזמן מקרא מגילה בבית אל, והתייחס גם לממצא הארכיאולוגי בביתין:

אם המקום הזה הוא בית אל המוזכר, דהחוקרים טוענים שבאמצע הכפר הערבי הנקרא "ביתין" הוא בית אל [והוא ביתין ביתאון, ונחלף הנ' בל' המצוי בהרבה מקומות], והוא מתאים לתנאים המבוארים בפסוק, והמקום נמצא על דרך האורך בין שכם ובית אל – גבעת בנימין – ירושלים ועוד. [כפי המבואר בבראשית פרק י"ב שם,

429. הרב שריה דבליצקי, מובא אצל: יואל אליצור, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 128-129.

ושופטים כ'], והוא דרומית לשילה כמבואר בסוף שופטים, [וטוענים שיש להם עוד הוכחות ומסורות על פי טענות הארכיאולוגים]. ויש לציין כאן שהמקום שאנו דנים עליו (=היישוב בית אל החדש) אינו על התל הנקרא ביתין אלא בסמוך לו. אמנם אעפ"כ אין הדבר ודאי שהוא בית אל והוא בנוי כולו על השערות ואינו ודאי שהוא בית אל האמורה בספר שופטים, ואין לבנות מזה הלכות ודאיות ולא לברך על סמך זה לבד, וכן אין ודאות דבית אל זו היתה מוקפת חומה מימות יהושע בן נון.

הרב גרוסמן ערער על זיהוי התל בידי החוקרים כבית אל המקראית, והוא אף הטיל ספק אם בית אל המקראית היתה מוק"ח, אך הוא לא ערער על העובדה שהתל הוא מימות יב"ן. הוא טען שלא ניתן להתבסס על הממצא הארכיאולוגי לבדו כבסיס לקביעת הלכה שבישוב בית אל יקראו מגילה בט"ו באדר בלבד. בהמשך המכתב הוא פסק שבישוב בית אל יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד, והמחמיר לקרוא גם בט"ו באדר תבוא עליו ברכה. לדבריו, הוא התייעץ בדבר עם הרב יוסף שלום אלישיב והוא הסכים לפסק זה. הוא הוסיף עוד:

ובמידה והישוב (=בית אל) יתרחב ויגיע עד המקום שמקובל על פי המחקר ששם היה הישוב בית אל [הכפר הערבי "ביתין"], אפשר שאז יצטרכו לקרוא מספק גם בט"ו מצד הדין, ולא רק מי שרוצה להחמיר. אבל לקרוא בט"ו בברכה ודאי שאסור.

זאת על פי עמדת החזון איש שבמרחב רצף ישובי ממקום שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן, יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. הוא דן גם בשאלת זמן מקרא מגילה במקום הסמוך לכרך שחרב, ובמקום הסמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן.

יואל אליצור הראה את חיבורו גם לרב עובדיה יוסף שאמר לו שהעניין אינו ברור כל צרכו ולא ניתן לקבוע בוודאות שהמקום היה מוקף חומה מימות יב"ן, ועל כן יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד. אמנם, מאחר שלדבריו היה מנהג בארץ ישראל שבמקומות ותיקים קראו גם בט"ו באדר, ראוי ונכון הדבר שיעשו כן גם בבית אל.⁴³⁰

הרב שאול ישראלי, ראש ישיבת מרכז הרב בירושלים, סבר שבישוב בית אל יש לקרוא בי"ד בלבד, מאחר שהוא היה סמוך לכרך ששם:

430. הרב עובדיה יוסף, מובא אצל: יואל אליצור, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 120.

והרי אין לך כרך שמם יותר מהללו שחומותיהם טבועות עמוק באדמה, ורק ע"י חפירות ארכיאולוגיות מגלים אותם כיום הזה. (אני יוצא מתוך ההנחה שהזיהוי הוא נכון, וזוהי החומה שאכן היתה קיימת בזמן כיבוש יהושע, מה שגם כן ניתן לפקפק, כי יתכן שחומה זו קדומה היא יותר ואילו בזמן יהושע היה המקום לא בדיוק בין חומות אלה, והיתה עוד חומה שעדיין עלומה מאתנו או שנסתרה בשעתה ולא נודע מקומה). אם כן לפי המשנה ברורה (ביאור הלכה סימן תרפח ד"ה שסמוכין) דין הכפר הסמוך לחומות אלה (ומסתבר, שהוא הדין אם מישוהו יכנס גם לתוך החומה השוממה הלזו כיום הזה) לקרוא בי"ד ולא בט"ו. כי כיון שהמקום שומם לגמרי מיושבים, אין על המקום ולא על הסמוך ונראה לו שום דין מוקפים לענין מקרא מגילה.⁴³¹

הרב ישראלי פקפק בהערכה של טיב החומה שנמצאה, מאחר שמדובר בחומה קדומה לתקופת יהושע, ויתכן שבזמן יהושע היתה החומה במקום אחר. יואל אליצור הגיב וטען שהעובדה שהחומה טבועה באדמה איננה משנה דבר. גם חומת ירושלים מימות יב"ן טבועה באדמה ובכל זאת היא נחשבת לעיר מוק"ח. בתוך התל של בית אל העתיקה, בין החומות שטבועות באדמה, גרים גויים ואין להגדיר את המקום כחרב.

הרב ישראלי ענה לו שמקום מיושב הוא מקום שיושבים בו בתוך חומות קיימות ובולטות מהאדמה, ואף אם נוכרים יושבים בו. באשר לחומות ירושלים, ברור הוא שחומות ירושלים היו מבוצרות והגיעו למעלה מהמקום המיושב כעת בין החומות.

הוויכוח הוא בשאלה איך צריכה החומה להיראות בעיר מיוחסת כמוק"ח מימות יב"ן. באשר לזיהוי של חומת ביתין כחומה מימות יב"ן ע"פ הממצאים הארכיאולוגיים, הרב ישראלי פקפק בכך.

הרב מרדכי אליהו השיב אף הוא ליואל אליצור.⁴³² הוא לא התייחס ישירות להשערה הארכיאולוגית, אבל הוא לא שלל את האפשרות לזהות מקומות חדשים בדרך זו:

מקומות שהם מזוהים באופן ברור או אפילו מקומות שמזוהים בספק, עליהם חל חיוב לקרוא בט"ו עם כל דיני והלכות פורים... יש צורך

431. הרב שאול ישראלי, מובא אצל: יואל אליצור, שם.

432. יואל אליצור העריך מאוד את העובדה שהרב מרדכי אליהו התייחס אליו בחיבה כשהוא הביא לפניו את קונטרסו בעניין. הרב אליהו שאל אותו שאלות, תיקן והעיר. ראה: "איך נותנים הסכמה", אביהם של ישראל, חלק ב, ירושלים תש"ע, עמ' 137.

לכנס רבנים לדון במעמדם של מקומות שיש ספקות בזיהוים, כדי שלא ליצור מצב שכל אדם יקרא מגילה בזמן אחר "ותהא התורה כשתי תורות". בינתיים עד שתהיה הכרעה ברורה: יחמירו על עצמם כאמור וינהגו בחומרת שני הימים כי ע"י זה מעוררים שבחה של ארץ ישראל ומזכירים זכות אבות על המקומות הנ"ל.⁴³³

הרב מרדכי אליהו נמנע מלהכריע במפורש בשאלת זיהוי המקומות. יתכן שסיבת הדבר היא מפני שלא היה בטוח באמינות ממצאים ארכיאולוגיים, וכפי שהתבטא בהזדמנויות אחרות,⁴³⁴ אך הוא ביקש לקיים דיון משותף עם רבנים בעניין, על מנת להגיע להכרעה אחת ושלא "תהא התורה כשתי תורות".

בישוב בית אל קראו מהשנה הראשונה בי"ד באדר בלבד. המכנה המשותף לכל הרבנים המגיבים והמשיבים הוא שהם לא התחשבו בממצאים הארכיאולוגיים ובשימור השם בית אל כדי לקבוע שבישוב בית אל יקראו בט"ו באדר בלבד. היה מי שהתנגד עקרונית לדרך זו, היה מי שפקפק או הגדיר זאת כהשערה רחוקה, והמתונים יותר הסכימו שיש לקרוא גם בט"ו באדר עד שיתבאר העניין או כהנהגה ראויה. הרב שלמה גורן היה היחיד שהחשיב את הממצא הארכיאולוגי כנתון משמעותי, אלא שהוא הוסיף עוד תנאי שלפיו יש לראות מביתן את ירושלים ומירושלים את ביתן.

בשנת תשע"א סיפר יואל אליצור שהוא מיתן את דרישתו-טענתו שבישוב בית אל יקראו מגילה בט"ו באדר בשל הסמיכות לישוב ביתן. גם אם ברור שביתן היא בית אל המקראית והיא סמוכה לישוב בית אל, היה צורך להתמודד עם ההלכה שבירושלמי: "חרב הכרך ונעשה של גוים. איתא חמי: בו אינן קורין, ובחוצה לו קורין" (ירושלמי מגילה א, א).⁴³⁵ הוא פירש את דברי הירושלמי ע"פ הריטב"א והגר"א וכפי שנהגו בירושלים החצויה עד מלחמת ששת הימים: בתוך הכרך לא קוראים, אך מחוצה לו קוראים. החיד"א פירש אחרת ולפיו: אם בתוך הכרך אין קוראים בט"ו באדר, לא עולה על הדעת שמחוצה לו יקראו בט"ו באדר.⁴³⁶ לייב מוסקוביץ' הוציא ספר על לשונות הירושלמי והוכיח שהפרשנות בירושלמי להיגד כזה היא כפירוש החיד"א. "איתא חמי", מציע היסקים בתמיהה המורכבת משני חלקים. נתון שלאורו מעלים היסק, ומסקנה בתמיהה העולה מתוך נתון

433. הרב מרדכי אליהו, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תש"מ), עמ' 127.

434. הרב מרדכי אליהו, מובא אצל: הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 101.

435. ירושלמי מגילה א, א.

436. החיד"א, ברכי יוסף, ירושלים תשכ"ט, סימן תרפ"ח ס"ק ח. כך העיר גם הרב שלמה גורן, הירושלמי והגר"א, ירושלים תשנ"א, עמ' 144-145.

זה.⁴³⁷ לדברי יואל אליצור, חלק מהדין ההלכתי היה באשר למקרא מגילה במקום סמוך לכרך שחרב ואין בו גויים, ואם מוכח מלשונות הירושלמי שהצדק עם פירוש החיד"א, אזי אין לקרוא בבית אל בט"ו באדר.⁴³⁸ עיקרון זה נכון גם ביחס לישושים האחרים שיואל אליצור קרא להם לקרוא מגילה בט"ו באדר או גם בט"ו באדר.

20. שילה

הישוב שילה הוקם בחורף תשל"ח בדרום השומרון על הרי אפרים. תל שילה, המקום שעמד בו משכן שילה בתקופת ההתנחלות, נמצא למרגלות ההר בו הוקם הישוב. שילה נזכרת בספר יהושע בגבול שבט אפרים, וכמקום שחילקו בו את הנחלות.⁴³⁹ היא נזכרת במקומות נוספים במקרא⁴⁴⁰ וגם במקורות תנאיים ואמוראיים.⁴⁴¹ הכפתור ופרח זיהה את המקום, וניכר מדבריו שהמקום ידוע ומפורסם. הוא תיאר את דרך ההגעה מצפון, מכיוון שכס לשילה, והדברים תואמים את הידוע לנו כיום.⁴⁴² ע"פ ממצאי החפירות הארכיאולוגיות שנערכו בתל שילה, מדובר בעיר כנענית מתקופת ההתנחלות.⁴⁴³

ע"פ הנתונים הללו היה מקום לקבוע מקרא מגילה בישוב שילה בט"ו באדר. אך הרב שלמה גורן כתב לקראת פורים תשל"ח שבישוב שילה יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד, מכיוון ששילה אינה מנויה ברשימת הערים המוקפות חומה בימי יהושע, ולכן אין לסמוך על דברי ר' שמעון בן לקיש בעניין. היא לא היתה עיר ידועה (שופטים כא, יט), ואינה ידועה כעיר מוק"ח.⁴⁴⁴

מאז הקמת הישוב שילה נהגו לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. רב הישוב, הרב אלחנן בן נון, הסביר במכתבו לתושבי שילה שאמנם אין ספק בזיהוי המקום כשילה המקראית, ויש חומה סביב תל שילה, ולדעת חוקרים

437. לייב מוסקוביץ, הטרמינולוגיה של הירושלמי, ירושלים תשס"ט, עמ' 69-71.

438. כך הוא אמר לרב משה הררי בשיחה ביניהם בשנת תשע"א. ראה: הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשע"א, עמ' 115.

439. יהושע טז, ו; יח, א, ח-ט, ועוד.

440. בראשית מט, י; שופטים כא, כא; שמואל א ד, ד, יב; מלכים א יד, ב-ד; ירמיהו ז, יב, ועוד.

441. תוספתא יומא [ליברמן] ב, יב; תוספתא זבחים [צוקרמאנדל] יג, ו-ט; יומא ט ע"א, לט ע"ב; סוטה טז ע"א, ועוד רבים.

442. כפתור ופרח, חלק ב, ירושלים תשנ"ז, עמ' סז-סח.

443. יגאל שילה, "המחנה אשר בשילה", ארץ שומרון, ירושלים תשל"ג, עמ' 10-18.

444. הרב שלמה גורן, "מתי יש לקרוא את המגילה בבית אל, גבעון, שילה ומצפה יריחו, בי"ד באדר כדין פריזים או בט"ו באדר כדין מוק"ח מימות יב"ן?", תרומת הגורן, חלק א, ירושלים תשס"ה, סימן קלט.

החומה היא מתקופת האבות ועד תקופת ההתנחלות, אלא שלא ניתן לקבל את הזיהויים הללו כוודאיים. בעיה נוספת היא שיש מחלוקת בין הראשונים אם בשילה העתיקה היתה חומה. במשכן שילה היו אוכלים קדשים "בכל הרואה"⁴⁴⁵ ובפירוש המיוחס לרבנו גרשום בפירושו לגמרא⁴⁴⁶ (תמורה כא ע"ב) כתוב: "דהתם נאכל בכל הרואה משום דכפר היה, דלית ליה חומה". לעומתו כתבו התוס' ותוס' רא"ש (שבועות טו ע"ב ד"ה דקדשה), שבשילה העתיקה היתה חומה, אלא שהמקום לא התקדש בקדושת ערי חומה.

מבחינה מעשית, הישוב שילה הוקם בהר מעל לתל שילה וסמוך לתל במרחק קטן ממיל. חלק מבתי הישוב נבנו במרגלות ההר שם נמצאו שרידים ועתיקות. אף שלא נמצאה חומה סביבם, יתכן שהשרידים הללו הם חלק משילה העתיקה. שילה העתיקה מוגדרת כמקום שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן, ובמקום מסופק הלכה היא שיש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. הפוסקים חלקו בשאלה אם כך יש לנהוג גם במקום הסמוך לו. אך אם הישוב שילה יושב בחלק ממקום שילה העתיקה, אזי אין צורך להגדיר את הישוב החדש כמקום סמוך. תל שילה היא "כרך שחרב", ויש לנהוג בישוב שבקרבתו כמו בעת שירושלים העתיקה היתה בידי הירדנים (בשנים תש"ח-תשכ"ז). בשכונות ירושלים נהגו לקרוא מגילה בט"ו באדר. הרב אלחנן בן נון סיפר שהוא דן במכלול הנתונים והשיקולים ההלכתיים הללו עם הרב אברהם שפירא, ראש ישיבת מרכז הרב בירושלים, וכן עם הרב מרדכי אליהו, עוד לפני שהם התמנו להיות הרבנים הראשיים לישראל, והם קבעו שבשילה יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה "עד יתחווירו הדברים ותחזור עטרה ליושנה בבנין הארץ וירושלים", ומאז נהגו כך בישוב שילה.⁴⁴⁷

445. משנה מגילה א, יא; משנה זבחים יד, ו. ראה: זאב ח' ארליך, "גדר 'בכל הרואה'", שומרון ובנימין קובץ מחקרים בגיאוגרפיה היסטורית, עפרה תשמ"ז, עמ' 107-113.

446. ישראל תא-שמע הוכיח, בניגוד לעמדות חוקרים אחרים, כי רגמ"ה כתב פירוש לכל התלמוד, אך פירוש זה אינו בידינו, אלא הוטמע בתוך פירושי מגנצא. ראה: ישראל תא-שמע, "על פירוש רבינו גרשום מאור הגולה לתלמוד", קרית ספר, 53 (תשל"ח), עמ' 356-365; הספרות הפרשנית לתלמוד, חלק ראשון: 1000-1200, ירושלים תשנ"ט, עמ' 35-40.

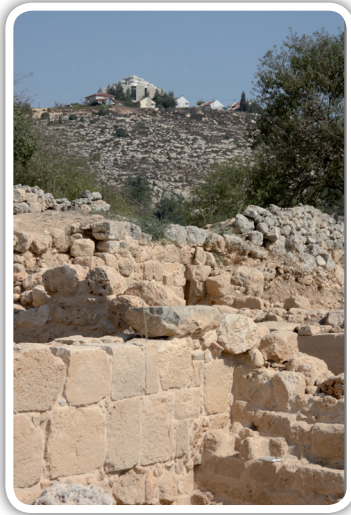
447. הרב אלחנן בן נון, "זמן הפורים בשילה", מנשר לתושבי שילה לקראת פורים תשד"מ. הרב אלחנן בן נון העביר אלי את הדברים שהוא כתב בעניין, ותודתי נתונה לו. דברים דומים כתב גם: יואל אליצור, "זמני הפורים ביישובים החדשים ביהודה ובשומרון ובארץ בנימין", שנה בשנה (תשמ"מ), עמ' 268-279; "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 119; "פורים – יום או יומים?", נקודה, 55 (תשמ"ג), עמ' 11. פן הלכתי ורעיוני על מקרא מגילה בשילה, ראה: הרב אריה מנדלוקורן, "שני ימי פורים – על שום מה? ואור חדש על דין פורים בשילה", קטורת שילה, א (תשס"א), עמ' 167-171.

בשנת תשס"ז נמצא בשרידי אחת הכנסיות שליד תל שילה, פסיפס ובו כתובת ביוונית שבה מברך הנוצרי יוצר הפסיפס את אנשי שילה תושבי המקום: 'רחם על תושבי שילה הרב אלחנן בן נון שפסיפס זה מוכיח בוודאות שבאזור תל שילה היתה שילה המקראית. הכתובת היא מהדור הרביעי של אמוראי ארץ ישראל והיתה זו תקופה של התפשטות ההתיישבות הנוצרית בארץ וגם באזור השאלה אם שעדיין לא נפתרה השאלה אם לשילה העתיקה היתה חומה: "בלי ממצאים ברורים יותר לא נוכל להכריע כדעת התוספות. על כן בינתיים אנחנו נוהגים יומיים". אך הוא הציע להעצים עוד את מעמדו של יום ט"ו באדר:

זמן הפורים בש"ז
 הרב אלחנן בן-נון.
 מגילה אנו נהגים לעשות שני ימי פורים משום 'נבאר ליהודי עמו של דבר' מהר ברור הפסוק בפרשתו 'א' עלידי יואל אליאזר פשרה, ועליו חגגת חגגות שילה במיוחד.
א. זמני הפסוק
 מפורסם (כאן י' יום) מבאר שילה נפסקת תחנת הדרך בין בית אל ליבנה, מנגב ללבנון, וכי היום, כשנפתחו נמצי ערבי עשור 'לובני', לרחוק שערב הישוב היהודי בשילה, כנראה בקרב עשרה אלפי בנימי עלי (עשור א' ד'), לא נחש חכונת של שילה, ובמקומה השתבש ספר ר' יהושע בן קיסרי: 'שני ימי פורים – פסח את המדינה שילה והחמיר, ויום קטנה בני מדינתו' (יבט ע"פ ע"ב), ואם כי בחלקו הבסיס מתחם ארזה שטח שכן העבן (נבטים קיימ ע"ב), הכיריה, וכך התקנה ר' יוחנן ורש לקיט גניס המפורסם אם מספיק שראים את העיר או גריר לראות גם את העבן (טס).
 נא: שנה לאחר מכן כסביב ספרי נוספים גוייס מבו הגרירי אבמיס (ספר אבומיסיטקון), ואריים מודרכ שוב הפסוק בפרשת מדייקת בתוספת האור החקי של ש"ז.
 נראה – מה ומושיב שנה לאחר מכן, במה הערפולות שנשאה בעיר 'יבוס' שעבר הירדן, מוכיח שוב שילה, אלא שיש אפשר לזמן אחר מדייק כיוון ששפה כלית מדי.
 בית אבו נגאיעס עד לעמק 550 – 500 מלנין הנוברי, משנת 1211 מלניס, שוב מודכות שילה בספרי נוספים יהודים עברו ע"ש, ובשנת 1322 אחר נוסרו של ר' אשתורי הפרחי בספרו 'יספור ופירוש', עם אשור מדייק על פי הדרכים המהלים העמיקות, מנסח אביוני של חלק מתוכנית הערבות ונפסקת עשעשורי בני הערבי ע"ד ח"ט, מה הערבות ברות יותר ולא נפסק.
 נא: יל לטכס א. אילו היו משמים בגירוף חם שילה היה הודג סמיר כל טקס. ב. על שיתור חם שבכוח שילוני, א' אפשר לעצור טכס מוחלט בודאות המכונה 'נאג' ר' חייית ג'ט'. ג. הגורם המכח על שם הוא שנתה, עקרי זה יש לנו 'יחודי' על שכן מאת שנה בין הנוספים הנוביים – 550 לשמירת הנוביים, עד המסור ומרור ר' עשור יל משנת 1211 מלניס.
 אגודת יתן לזכור טקסיהם של קטנה היא טכס אבמיס בגלל התיור הדומה במרחקים טכס השמירי חלקים של שרירם, אבל טכס קטנה קטנה לזמן שזו מותרת ברהם. בפרשת מדייק יואל אלו בבלו, אלא כל שילה ל' טפלות ביד מצבתה עשעשורי חמה מיוחדת יהושע בן-נון, כל נפוחת הללו נוגחת בוי' (ערבי ל"ב ז), והדבר יורד מאור א' ידועות טקסיהם שמתחילי דינה שמוחה, או ערבי לאור כל הדורות.
ב. אחרית החומה
 יא חומה בלל ככל מבינה, לזמן הנוביים היא מתחפת האבט ועד תקופת ההנהלת כולל זמן כביוב אחרי, אלא ששוב א' אפשר לקבל את מדייקים שלם בנדיים לעצור הלטה.
 בירושלמי (מגילה א' א'), נאמר כי הערים שבה יהושע מתקפת חומה היו, אשנה ויכן שכונתה רח רישתם שני הגבול או ערשה ל'א תולכים, אבל נפסקת הלוא גם שילה מודכות מתקום חטוב ביהושע.
 מגילה ספר (דף ט' ע"ב) שכלית חקיקים קלים בעירושלים בתחום הנהגה, שילה היא בכל מקום אחר והטקס – אומר על זה רבינו ג'ט' ג'ט' (מקור כ"ח ע"ב) שילה ספר יהודה ולא יתחת לה חתם. אבל לאורה מביא בנדיים (קיימ יואל ע"ב) טכס ירדן בכל הרהא אלו משת סרורן חומה אלא בגלל זיקת מן הפסוק 'יבכל מקום אשר התיב' (נדיים י"ב) וזה טכס ר' אשעיא שני כתיב 'יהודה' וזויל העטק היה שלא התיב שילה חתם, מרז לא ערש שיה חתם, וגם לערשה שילה עם נביאם כלל יהודה שני יהודה הנכסיה יהיה משפוקים ודעות, אם כי לא כל-כך ברור העטק והכתיב לעומת הראשונה של ר' אשעיא ר' יואל, ככל מקום אשר אינו אומר שלא התיב שילה חתם, ולמחרת אילו לא התיב חתם לא התיב ערשה חתמה חתם אלא בגלל שישלר ערשה חתמה חתם. נב' חתמה (בפרשת ט"ו ע"ב) סביבים ששוחה מגילה, נוב וצמרון לא הקיטק לזמן אבמיס חקיקים לים בכל הרהא.
 לסיכום: אין אחרת חד שמעיה, אבל נראה שילה חומה מגילה בני שראים לזמן רבפי שנתו. ללזמן מן התקופה.

משקל גדול יותר משנים קודמות עובר ליום השני, למרות הספק שנותר. לפיכך חשיבות גדולה היא לבטא את חלקה של ארץ ישראל במחייית עמלק, ולחגוג את היום השני כראוי... לפיכך ננהג גם השנה כבשנים עברו, שכל מצוות הפורים נוהגות גם ביום שני ט"ו באדר ב'; קריאת המגילה, מתנות לאביונים, משלוח מנות וסעודת הפורים. ההבדלים בין היום הראשון לשני הם: מגילה בלי ברכה, אין קוראים בתורה 'ויבא עמלק' ואין אומרים 'על הנסים' בתפלה. כדי לבטא את החיזוק שקבלה מצות היום השני בשילה נאמר מעתה 'על הנסים' בסוף ברכת המזון לפני 'הרחמן הוא יזכנו לימות המשיח' בלשון זו: 'הרחמן הוא יעשה לנו נסים כמו שעשה לאבותינו בימים ההם בזמן הזה. בימי מרדכי ואסתר וכו'".⁴⁴⁸ (ההדגשה במקור – ז.י.)

448. הרב אלחנן בן נון, "פורים בשילה", מנשר שהוא כתב לתושבי שילה לקראת פורים תשס"ח.

מבט מתל שילה לישוב שילה

כאמור, מאז הקמת הישוב נהגו בשילה לציין כך את פורים, ובכל זאת יש כאן רצון להעצים עוד את מעמדו של יום ט"ו באדר. השינוי הוא בברכת המזון, בשינוי נוסח תפילת "על הנסים", ובשינוי המקום שאומרים תפילה זו במהלך ברכת המזון, לא בסמיכות לברכת ההודאה: "נודה לך", אלא בסמיכות לברכת "הרחמן הוא יזכנו לימות המשיח". בסיס ההצעה לשינוי בברכת המזון נשען על דברים שכתב הבן איש חי. גם בתפילת י"ח הוא הציע לומר לאחר אמירת 'אלוקי נצור', לפני עקירת הרגלים: "נודה לך ה' אלוקינו ואלוקי אבותינו על הנסים" וכו'.⁴⁴⁹

הרב אלחנן בן נון כתב באותה עת מאמר נוסף ובו פירט את הממצאים הארכיאולוגיים בחפירות, וגם הציע דרך להסביר את דברי רבנו גרשום באופן מסוים. בסיכום המאמר הוא הביע את דעתו האישית בעניין:

הזיהוי של שילה היום, לאחר גלוי הכתובת, ודאי. שיטת התוס' ותוס' הרא"ש בשבועות, שהיתה בשילה חומה... בחפירות המקום רואים את שרידי החומה שהיתה גדולה מאד, ודעת החוקרים שהיתה מהתקופה הכנענית והמשיכה גם לאחר מכן. גם את דברי ר' גרשום בסוגית ג' זקנים בתמורה, אפשר להסביר בדוחק... בתורת סברה, ולא כעובדה או מסורת. יש איזה צד שבספק שאינו גדול כל כך, אפשר להכריע לעשות רק יום ט"ו, כר' יוחנן בטבריה [ירושלמי מגילה א, א]. מכל זה, נראה לדעתי, כי יש מקום לשנות את מנהגנו לעשות שני ימים מספק, ולנהוג רק בט"ו, למרות שזהו דבר חדש גם בישובים העתיקים בארץ. אבל כמובן, רק אם יסכימו אתי פוסקים מובהקים.⁴⁵⁰

הרב אלחנן בן נון סיפר לי שהוא התייעץ עם כמה רבנים על שינוי מעמדו של הישוב שילה בעקבות הממצא הארכיאולוגי ולקרוא בט"ו באדר בלבד. הוא נפגש עם הראשון לציון הרב שלמה עמאר, אך הרב עמאר נמנע מלהכריע בדבר. הוא

449. הרב יוסף חיים, עוד יוסף חי, ירושלים תשכ"א, פרשת תצוה – הלכות פורים, עמ' 127.
450. הרב אלחנן בן נון לא פרסם את המאמר ברבים. במנשר שהוא כתב לתושבים נאמר שמי שירצה את המאמר המנומק והמפורט, יוכל לקבלו ממנו.

התייעץ עם הרב יעקב אריאל, רב העיר רמת גן, ועם הרב שלמה אבינר, רב הישוב בית אל. למרות הנתונים הם עדיין הטילו ספק אם זה מקום שילה העתיקה. לדעתם, מסורת בעניין זה היא מסירה ממשית מדור לדור. כתובות מזמן עתיק אינן אמינות לדעתם. הרב שלמה אבינר התבטא: "מפני שאיזה גוי כתב שילה בכתובת, זו תהיה מסורת?". אף שהכתובת שנמצאה הצטרפה לנתונים נוספים על אודות זיהוי המקום כשילה המקראית.

הוא נועץ גם ברב דב ליאור, רבה של חברון וקריית ארבע, שנטה לקבל את הזיהוי ולקבוע שבשילה יקראו רק בט"ו באדר. גם הרב ישראל אריאל, ראש מכון המקדש בירושלים, כתב לרב בן נון שלדעתו הממצאים הארכיאולוגיים והמסורת על זיהוי המקום כשילה מספיקים לקביעה שבישוב שילה יש לקרוא בט"ו באדר בלבד.⁴⁵¹ הרב אלחנן בן נון אמר לי עוד שבין תושבי שילה יש רבנים ותלמידי חכמים שמתנגדים לקביעת מקרא מגילה בשילה רק בט"ו באדר. כדי לשנות מהמקובל צריך הסכמה רחבה ותמיכה של פוסקים מובהקים.

הדיון על מעמד הישוב שילה הקרוב לתל שילה, וזמן מקרא מגילה בו, הוא ייחודי ושונה ממקומות אחרים בערי ארץ ישראל. יש מקומות שיש להם מסורת על היות המקום מוק"ח מימות יב"ן, או לפחות מסורת מסופקת, ויש מקומות שיש להם מסורת על אודות מקרא מגילה במקום בי"ד ובט"ו באדר, אך אין ממצא או עדות שתוכיח זאת. לעומת זאת, בשילה המצב הפוך. הממצאים מוכיחים על מיקום הישוב שילה ונמצאה חומה מתקופת ההתנחלות. אך אין מסורת על אודות זמן מקרא מגילה במקום בתקופות קדומות, ואחד הראשונים טען שבשילה לא היתה חומה בעוד שהממצא מורה אחרת.

מבט מתל שילה לישוב שילה

451. הרב אלחנן בן נון העביר אלי את המכתב ששלח לו בענין הרב ישראל אריאל בט"ו בשבט תשע"ב. תודתי נתונה לו.

21. מבוא חורון, שבי שומרון, קרית יערים (טלז-סטון)

בשנת תשל"ח הציע יואל אליצור שבמושב מבוא חורון יקראו בט"ו באדר בלבד, ובישוב שבי שומרון ובקרית טלז-סטון יקראו בי"ד ובט"ו באדר.⁴⁵²

המושב מבוא חורון נמצא בצפון עמק איילון על גבול השפלה והרי ירושלים ממזרח למחלף לטרון. הוא הוקם בשנת תשכ"ט ועבר למקומו הנוכחי בשנת תשל"ד. המושב נמצא בין חורבות שני כפרים שנהרסו במלחמת ששת הימים: בית נובא ויאלו, בעיבורה של בית נובא וסמוך ונראה ליאלו. בשני הכפרים שרידים קדומים. ביאלו מזהים את אילון, עיר בני דן (יהושע יט, מג). אילון ניתנה ללויים (יהושע כא, כד), אך התקבל שגם ערי לויים נחשבות לערים מוק"ח מימות יב"ן כדוגמת חברון ושכם. בגבעת הכפר נמצאו ממצאים ארכיאולוגיים, ועל פי השיטות הנהוגות במחקר הם מעידים על ישוב רצוף מן התקופה הכנענית עד ימינו. לא נערכה חפירה במקום והנתונים הם על סמך סקירת השטח. גדר המושב "מבוא חורון" נראית ורחוקה 800-900 מ' מהתל הקדום. לדברי יואל אליצור, כיוון שהזיהוי מבוסס והעיר היתה מוקפת חומה, על בסיס המסורת שעיר שנזכרה בספר יהושע היא מוק"ח, נראה שע"פ ההלכה יש לקרוא שם בט"ו באדר בלבד. העובדה שהתל אינו מיושב אינה משנה, וכמו שהוא טען ביחס לבית אל ע"פ התקדים שנהגו בזמנו בירושלים החצויה עד מלחמת ששת הימים.

הישוב שבי שומרון הוקם בשנת תשל"ז ונמצא בין הערים טול כרם ושכם. ליד הישוב היה מחנה צבאי (בסיס הטיירונים של חיל התותחנים). הישוב והמחנה הצבאי היו בקרבת עתיקות העיר שומרון (סבסטיה), במרחק של כ-900 מטר. העיר שומרון נבנתה בידי המלך עמרי לאחר שהוא קנה את המקום מאת שמר (מלכים א ז, טז, כא). יואל אליצור טען שאף שהעיר נזכרת רק בספר מלכים, היא היתה מוק"ח מימות יב"ן, זאת על בסיס תרגום יונתן לאמור בפסוק: "ויקן את ההר שומרון" – "ההר כרכא". במקום היה כרך קדום, ועומרי חיזק את בניין העיר, וקרא למקום על שם שמר. על פי פירוש זה, ניתן להבין מדוע נשלחו ארבעת המצורעים מחוץ לעיר (מלכים ב ז, א). שילוח מצורעים הוא רק מעיר מוק"ח מימות יב"ן.⁴⁵³ אמנם בחפירות

452. יואל אליצור, "זמני הפורים ביישובים החדשים ביהודה ובשומרון ובארץ בנימין", שנה בשנה (תשמ"מ), עמ' 268-279; "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 119; "פורים – יום או יומים?", נקודה, 55 (תשמ"ג), עמ' 11.

453. משנה כלים א, ז, ובפירוש ר"ש, ר"ע מברטנורא; תוס' ערכין לב ע"ב ד"ה וקדשו; רמב"ם הל' טומאת צרעת י, ז. ר' עקיבא איגר בפירושו למשנה בכלים (שם), הסביר את שילוח ארבעת המצורעים על בסיס דברי תרגום יונתן. הרב מאיר שמחה מדוינסק, משך חכמה – ויקרא, ירושלים תשס"ב, הפטרת פרשת מצורע, עמ' שסה-שסו, הסביר אחרת. לדבריו, מלכי ישראל נהגו בשומרון כמו קדושת ירושלים. דברים דומים כתב לפניו גם הרב יעקב עטלינגר, שר"ת בנין

בעתיקות שומרון לא גילו דבר הקושר את המקום לתקופת יב"ן. הצעתו של יואל אליצור היתה שבישוב שבי שומרון ובמחנה הצבאי שעל ידו יקראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר, מאחר שמעמדו של תל שומרון כעיר מוק"ח מימות יב"ן נשען על פרשנות, ולא על בסיס מסורת או ממצא ארכיאולוגי. דבריו לא התקבלו ובשבי שומרון ובמחנה הצבאי שהיה שם קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.⁴⁵⁴

קרית יערים (טלז-סטון) נמצאת מערבית לאבו גוש ומזרחית לנווה אילן. היא הוקמה בשנת תשל"ה. היא סמוכה ונראית לדיר אל אזהר שמקובל לזהותו כקרית יערים. קרית יערים נזכרת פעמים אחדות בספר יהושע.⁴⁵⁵ יתכן אף שחלק מהקריה החדשה נמצא על האתר של קרית יערים העתיקה. לדברי יואל אליצור, הזיהוי של קרית יערים הוא מקובל, אך בכל זאת הוא איננו ודאי לחלוטין, ועל כן הוא הציע שבקרית טלז-סטון יקראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר.

הרב מרדכי אליהו הגיב על מכתבו של יואל אליצור. הוא לא התייחס ישירות להשערות הארכיאולוגיות, אבל הוא לא שלל את האפשרות לזהות מקומות חדשים על פי ממצאים כאלה. הוא הציע שרבנים יתכנסו ויחליטו במכלול השאלות, ובינתיים יחמירו התושבים על עצמם במקומות הללו ויקראו בי"ד ובט"ו באדר.⁴⁵⁶ לעומתו טען הרב שאול ישראלי שבשלושת הישובים הללו יש לקרוא בי"ד באדר בלבד, אך הוא לא נימק מדוע.⁴⁵⁷ הרב אריאל בוקוולד כתב שהרב יוסף שלום אלישיב הורה לרב ישראל אריה שולמן, רבה של טלז סטון, לקרוא מגילה בטלז-סטון בי"ד באדר בלבד.⁴⁵⁸

ציון החדשות, ד"צ אלטונא תרכ"ח, סימן ס, אות ג. הם לא התבססו על ההנחה שהעיר שומרון היתה מוק"ח מימות יב"ן. הרב ראובן מרגליות, מרגליות הים – סנהדרין, ירושלים תשל"ז, עמ' 190, הציע שהם נשלחו מחוץ לעיר לא בשל טומאתם, אלא מפני שאנשי העיר פחדו להידבק בצרעתם. זאב ח' ארליך, "שומרון – שלוש מחלוקות שהן אחת", שומרון ובנימין, עפרה תשמ"ז, עמ' 221-222, הציע שההבדל בין פירוש הרב מאיר שמחה הכהן לפירוש ר' עקיבא איגר הוא בשאלה מתי יקראו תושבי שבי שומרון הסמוכים ונראים לתל שומרון את המגילה. דברים דומים כתב גם הרב חיים שלמה קויפמאן, "בענין מחנה ישראל ושיטת הקרית ספר במוקפין", קול התורה, נה (תשס"ד), עמ' קלא-קלז, בעמ' קלב.

454. כך אמרו לי ותיקי הישוב שבי שומרון. בפורים תש"מ הייתי בבסיס צבאי שהיה צמוד לישוב שבי שומרון, וקראנו שם מגילה בי"ד באדר בלבד.

455. יהושע ט, יז; טו, ט-י, ועוד.

456. הרב מרדכי אליהו, "אימתי זמן הפורים בהתנחלות בית אל ובמחנות הצבא שם", תחומין, א (תשמ"מ), עמ' 127.

457. הרב שאול ישראלי, מובא אצל: הרב משה הררי, מקראי קודש – פורים, ירושלים תשנ"ד, עמ' 104, 106.

458. הרב אריאל בוקוולד, הימים האלה נזכרים, בני ברק תשע"ב, עמ' סח.

במבוא חורון, בשבי שומרון ובמחנה הצבאי שם ובטלז סטון קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.⁴⁵⁹

22. בית חורון, חנתון, כרמי יוסף, יתיר, קדומים, שילת, כפר רות

בשנת תשמ"ג כתב יואל אליצור שבכל המקומות שהוא טען שיש לקרוא בהם מגילה בט"ו באדר – בבית אל ובמבוא חורון, ובי"ד ובט"ו באדר – בשילת, בשבי שומרון ובטלז סטון, רק בשוב שילה הנהיגו לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. אך זה לא מנע ממנו להציע למקומות אחרים להנהיג "פורים דמסופקים", בישובים שיש בהם, או סמוך ונראה להם אתרים מימות יב"ן, כמו: פסגות, קדומים, שילת, כפר רות, יתיר, בית חורון, כרמי יוסף וחנתון.⁴⁶⁰ בכל המקומות הללו המשיכו לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.

23. שעלבים

קיבוץ שעלבים נמצא ליד העיר מודיעין. הקיבוץ הוקם בשנת תשי"א. הוא שוכן למרגלות תל סלביה המזוהה עם שעלבין הנזכרת בספר יהושע בנחלת שבט דן (יהושע יט, מב). זיהוי התל הוא על בסיס חרסים לפי השיטות המקובלות במחקר הארכיאולוגי, ועל בסיס שימור השם ומיקומו הגיאוגרפי. לדברי יואל אליצור, גם אם אין לקבל את השערות המחקר כדי לקבוע בוודאות, "הרי לא גרע מ'נחלקו בקבלתם' המוזכר בראשונים.⁴⁶¹ בודאי שזה עדיף בהרבה על סתם ערים עתיקות בארץ ישראל שאין ידוע דבר על תולדותן". לדבריו, בשעלבים נהגו לקרוא מגילה בי"ד באדר, ויתכן שהם נהגו כך כי הם הסתמכו על הסוברים שבמקום סמוך לכרך שחרב יש לקרוא בי"ד באדר, אם כי הגר"א ובעקבותיו החזון איש והרב צבי פסח פרנק פסקו שמחוץ לכרך החרב יש לקרוא בט"ו באדר, וכך נהגו בירושלים החדשה

459. יואל אליצור דן גם במעמדו של הישוב גבעון שהוקם בשנת תשל"ז, המרוחק כק"מ אחד מאתר גבעון. אך בשל ספקות רבים הוא קבע שבגבעון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. ראה: יואל אליצור, "זמני הפורים ביישובים החדשים ביהודה ובשומרון ובארץ בנימין", שנה בשנה (תש"ס), עמ' 268-279; הנ"ל, "פורים – יום או יומים?", נקודה, 55 (תשמ"ג), עמ' 11. הרב שלמה גורן פסק (בשנת תשל"ח) שבגבעון יש לקרוא בי"ד באדר בלבד אך מסיבה אחרת. גבעון נזכרת בין ערי הלויים (יהושע כא, יז) ואין מעמדה כערי חומה מפני שחומתה עתידה ליפול בשל היותה עיר מקלט. ראה: הרב שלמה גורן, "מתי יש לקרוא את המגילה בבית אל, גבעון, שילה ומצפה יריחו, בי"ד באדר כדין פורים או בט"ו באדר כדין מוק"ח מימות יב"ן?", תרומת הגורן, סימן קלט, עמ' 348. הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה עמ' רפד, כתב שבגבעון יש לקרוא גם בט"ו באדר מאחר שהיא היתה אחת מערי הלויים ויש ספק על אודות מעמדה.

460. יואל אליצור, "פורים – יום או יומים?", נקודה, 55 (תשמ"ג), עמ' 11, 34.

461. בית יוסף, טור אורח חיים, סימן תרפח, ד.

כשהיתה מנותקת מהעיר העתיקה. תושבי שעלבים נהגו בתחומים רבים כפסיקת החזון איש, ועל כן היה מקום לומר שעליהם יהיה לקרוא בי"ד ובט"ו באדר, אך הם קראו רק בי"ד באדר. יואל אליצור ניסה לשכנע את תושבי שעלבים לקרוא בכל זאת גם בט"ו באדר:

אולם על כל פנים חל שינוי בזמן האחרון. הישוב (קרית הישיבה) הגיע עד התל עצמו, וכבר יושב בקצהו. נמצא שעכשו יש כאן "כרך מיושב", וכל הישוב מחובר היום בחיבור בתים שהמרחק ביניהם הוא פחות משבעים אמה ושירים אל הכרך עצמו... אפילו נרצה לחשוש לשיטת הרמב"ן שכרך שאין בו ' בטלנים נידון כעיר... בנידון דידן שהישיבה כבר נמצאת על התל עצמו, זכינו לזה שבכרך עצמו קיימים עשרה בטלנים.⁴⁶²

דברי יואל אליצור לא התקבלו, ובשעלבים המשיכו לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד, למעט כמה שמחמירים לקרוא גם בט"ו באדר ללא ברכה.⁴⁶³

24. גמלא

גמלא נזכרת במשנה כעיר מוק"ח מימות יב"ן (משנה ערכין ט, ו). לאחר מלחמת ששת הימים החלו לחפור באזור, והחופרים טענו שזו היא גמלא הנזכרת במשנה, ואף נמצאו ממצאים המתאימים לתקופה.⁴⁶⁴ מר ירוחם קנטמן ממושב קשת ברמת הגולן, סיפר לי שמשנת תש"ן בערך התארגנה בכל שנה קבוצה מבי"ס שדה 'קשת יהונתן' ובי"ס שדה 'גולן', וחברים נוספים מישובים ברמת הגולן, והם קראו בכל שנה מגילה ללא ברכה ביום ט"ו באדר בבוקר בבית הכנסת העתיק שבגמלא. הם לא קראו בליל ט"ו באדר כי האתר סגור למבקרים.⁴⁶⁵ גם החברה להגנת הטבע הזמינה בשנים מסוימות את המעוניינים לסיור בט"ו באדר בגמלא, ובמסגרת הסיור קראו מגילה בבית הכנסת העתיק.⁴⁶⁶

462. יואל אליצור, "זמן פורים בשעלבים", כי שרית (עורכים): הרב משה גנץ והרב אורי דסברג), שעלבים תשמ"ח, עמ' 120-124.

463. הרב משה הררי, מקראי קדש – פורים, ירושלים תשע"א, עמ' 123.

464. על החפירות בגמלא, ראה: דוד אדן-ביוביץ', "רשימת 'ערי חומה' והעדות הארכיאולוגית – ההיסטורית מיוחדת ומגמלא", תרביץ, סו (תשנ"ז), עמ' 470-449.

465. בשיחה בי"א באדר תש"ע.

466. ראה למשל את ההזמנה לפורים תשס"ז:

<http://www.epochtimes.co.il/news/content/view/4769/249>

25. קרית ספר, מודיעין עילית

העיר מודיעין עילית אוכלסה בשנת תשנ"ד. היא נמצאת צפונית-מזרחית לעיר מודיעין, ולמכבים-רעות. מודיעין עילית נקראת בפי בני המקום ובפי הציבור החרדי בארץ קרית ספר, כשמה של החברה המייסדת. אך שמה הרשמי של העיר הוא מודיעין עילית.⁴⁶⁷

בשנת תשנ"ד חל י"ד באדר ביום שישי, ובכל מקום קראו ביום זה מגילה. השאלה בדבר זמן מקרא מגילה במודיעין עילית התעוררה לקראת פורים תשנ"ה. הרב שמחה קסלר, רבה של מודיעין עילית, נשאל על כך מאחר שמודיעין עילית ראו את לוד. תשובתו היתה שעל פי דברי המשנה ברורה (סימן תרפח, ביאור הלכה ד"ה או) אין מעניקים מעמד של מקום 'נראה' לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן. לדעתו, העיר לוד מוגדרת כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, ועל כן יש לקרוא במודיעין עילית בי"ד באדר בלבד.⁴⁶⁸

הרב משה מרדכי קארפ, רב במודיעין עילית, עסק בשנת תשנ"ו בשאלת זמן מקרא מגילה במודיעין עילית. הוא היה מודע לפסיקתו של הרב שמחה קסלר, רבה של מודיעין עילית, לקרוא בה רק בי"ד באדר כעיר פרוזה, אך הוא סבר שיש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר משתי סיבות:

א. הרב שמחה קסלר הגדיר את לוד כעיר מסופקת, אך לדעתו לוד מוגדרת כעיר מוק"ח מימות יב"ן, ומודיעין עילית נראית ללוד.

ב. במודיעין עילית נמצאו עתיקות מתקופת הבית השני, ויש סבירות גדולה שבמקום היתה עיר גם בימות יב"ן. הנחתו היא שהיה מנהג קדום בארץ ישראל לקרוא בכל מקום בי"ד ובט"ו באדר, ומכיוון שנמצאו עתיקות במקום הרי שבאותה עיר בוודאי קראו גם בט"ו באדר, ויש להמשיך במנהג זה במקום שיש ממצאים על אודות עיר קדומה.⁴⁶⁹

לדבריו, יש להרחיב את מנהג ארץ ישראל הקדום גם על מקומות ישוב חדשים לחלוטין גם אם אין עתיקות במקום, ובוודאי שאין למחות בנוהגים כן.⁴⁷⁰ הוא כתב שהוא נועץ ברב יוסף שלום אלישיב, אך הרב אלישיב לא הסכים עם דבריו

467. יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט, עמ' 2, העיר שהשם קרית ספר מטעה, מאחר שמיקומה של מודיעין עילית רחוק מאוד מקרית ספר המקראית.

468. כך העיד הרב יששכר דב בירנבוים, קונטרס בענין נראה עמו ועיירות ארץ ישראל לגבי מגילה (והיוצא מזה לגבי קרית ספר), קרית ספר תשנ"ח, עמ' 2.

469. הרב משה מרדכי קארפ, זמני הפורים, קרית ספר תשנ"ו, עמ' יט.

470. הרב משה מרדכי קארפ, זר אהרון – פורים, קרית ספר תשס"ב, עמ' מח-נט, קס: "מקומות

מכמה סיבות: מודיעין עילית איננה משתתפת בענייניה עם לוד; לוד היא עיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן ואין דין סמוך למקום מסופק; לא רואים מכל מקום במודיעין עילית את לוד. "ומ"מ אמר [הרי"ש אלישיב] שיחידים יכולים להחמיר על עצמן לקרוא בב' הימים", מפני שיש הסוברים שגם למקום שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן יש דין סמוך, "או כמנהג הערים הישנות בארץ ישראל, וכבר נתגלה שהיה שם ישוב קדום אפשר אף מזמן הבית. אך אינו מדינא כלל, ורק ליחידים".⁴⁷¹ הרב קארפ הנהיג בבית המדרש שהוא מתפלל בו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר.⁴⁷²

מבט ממקום גבוה במודיעין עילית לכיוון לוד

בשנת תשנ"ח פרסם תושב אחר ממודיעין עילית, הרב יששכר דב בירנבוים, קונטרס על אודות זמן מקרא מגילה בערי ארץ ישראל, ובאופן ממוקד יותר על אודות זמן מקרא מגילה במודיעין עילית.⁴⁷³ הוא בדק את מעמדה של מודיעין עילית בשלושה מישורים:

1. הממצאים הארכיאולוגיים שנמצאו במודיעין עילית – הוא כתב שהוא שוחח על הממצאים הארכיאולוגיים עם האחראי על החפירות, ולדבריו מדובר על ממצאים מתקופת בית שני. לא היתה לארכיאולוגים הערכה בדבר שמו הקדום של הישוב. כמו כן לא נמצאה חומה במקום. מסקנתו של הרב בירנבוים בעקבות שיחה זו היתה: "לא נראה להחמיר מכיוון זה".

שנוהגים היום לקרות בב' הימים אפילו בעיירות שנתייבשו מחדש, חלילה מלערער על זה ולבטל מנהגן, שעל מנהג הקדום הם עומדים" (שם עמ' נח).

471. ראה גם: הרב יוסף שלום אלישיב, הליכות והנהגות, ירושלים תשס"ג, עמ' 7; הרב אליהו גולדברג, פסקי שמועות – דיני פורים וארבע פרשיות, בני ברק תשס"ו, עמ' נט, בשם הרב יוסף שלום אלישיב; הרב עקיבא יוסף לוי, "גדרי צירוף עיירות המוקפות חומה", מאורות ירושלים, ז (תשס"ח), עמ' תרי-תריב.

472. הרב משה מרדכי קארפ, "דברי שלום ואמת", עיתון: ידיעון הקריה, י"ט אדר תשס"ד, עמ' 14.

473. הרב יששכר דב בירנבוים, קונטרס בענין נראה עמו ועיירות ארץ ישראל לגבי מגילה (והיוצא מזה לגבי קרית ספר), קרית ספר תשנ"ח, 39 עמ'.

2. מודיעין עילית נראית מתל חדיד הנמצא צפונית מערבית למודיעין עילית – לחדיד יש מסורת על היותה עיר מוק"ח מימות יב"ן (משנה ערכין ט, ו). הרב בירנבוים בדק וראה שמתל חדיד ניתן לראות כמה בתים במודיעין עילית. הוא שאל ארכיאולוגים שחפרו סמוך לתל חדיד בזמן שסללו את כביש חוצה ישראל (כביש מס' 6), אם נמצאו ממצאים מתקופת ההתנחלות, ותשובתם היתה שלילית, אם כי זיהוי המקום כחדיד הקדומה מקובל ומוסכם על הארכיאולוגים. לדברי הרב בירנבוים, המרחק מתל חדיד למודיעין עילית גדול ממיל, אין קשר בין המקומות והתל שומם. מסקנתו היתה: "נראה שיש כאן ספק ספיקא. ספק אם נחשב קרית ספר נראה. ואפילו אם תמצי לומר כן, ספק אם תל חדיד עדין נחשב כרך, וכל זה אם נניח שזה חדיד בודאי".⁴⁷⁴ יש להעיר שבישובים קרובים יותר לתל חדיד כמו מושב חדיד ומושב גמזו, שרואים מהם את תל חדיד ומתל חדיד רואים אותם, ומתגוררים בהם תושבים שומרי תורה ומצוות, לא דנו אף פעם באפשרות מקרא מגילה בט"ו באדר או גם בט"ו באדר.

3. המרחק שבין מודיעין עילית לבין לוד, זאת בהנחה שהעיר לוד החדשה נמצאת באזור שבו היתה העיר לוד מימות יב"ן – הוא שאל ארכיאולוגים שחפרו בלוד על אודות ממצאיהם, והם אמרו שהם לא מצאו חומה במקום מתקופת ההתנחלות. הוא העיד שהוא בדק אם רואים מלוד את מודיעין עילית. לדבריו, הוא הסתכל מכמה מקומות בלוד בימים שהראות היתה טובה, ובכל זאת "לא ראינו רמיזא של קרית ספר". גם כשהוא הסתכל במשקפת הוא בקושי ראה משהו ממודיעין עילית. מסקנתו היתה שאין להגדיר את מודיעין עילית כנראית ללוד.⁴⁷⁵

בכל זאת הציע הרב בירנבוים ליחידים לקרוא מגילה במודיעין עילית גם בט"ו באדר, על בסיס דברים שכתב השל"ה הקדוש, לגבי מקומות שיש ספק אם המקום היה מוק"ח מימות יב"ן:

ראוי ליחיד אשר יראת אלוקים בליבו להחמיר ולקרות ממגילה כשרה גם בליל ט"ו ויום ט"ו, רק יקרא אז בלא ברכה. וכבר רמזתי שראוי לאדם ירא וחרד במצוות ומכל שכן במצווה עוברת, כלומר שאינה נוהגת אלא פעם אחת בשנה, ראוי להיות זריז בה כהנה וכהנה.⁴⁷⁶

474. שם, עמ' 33-34.

475. שם, עמ' 35.

476. הרב ישעיהו הלוי הורביץ, שני לוחות הברית, חלק א, וורשא תר"ץ, חידושים למסכת מגילה, עמ' פז. דברים דומים כתבו הרב יונה לאנסדופר, שו"ת מעיל צדקה, פראג תק"ז, סימן נ; הרב אלעזר פלעקלס, שו"ת תשובה מאהבה חלק א, ניו יורק תש"ה, סימן רי.

הרב בירנבוים התנה זאת בשני תנאים: א. הקריאה תהיה בצנעה ושלא על מנת לעורר מחלוקת. ב. על הנוהגים כן לזכור ולדעת שזו חומרה, ושאותם שלא נוהגים כן: "המה יראי ה' וקדושו ואין מחסור להם".⁴⁷⁷ מדובר אפוא בניסיון לעודד מקרא מגילה גם בט"ו באדר, בצנעה וכחומרה של יחידים, עם זאת שדיני קריאת מגילה במקום מסופק לא נועדו ליחידים בלבד.

את העניין הציבורי הרב בשאלת זמן מקרא מגילה במודיעין עילית, עורר תושב אחר המתגורר במודיעין עילית, הרב יחיאל יהודה משה דנציגר. בשנת תשס"ד הוא הוציא קונטרס בדבר זמן מקרא מגילה במודיעין עילית.⁴⁷⁸ הרב דנציגר חזר על טענותיו הבסיסיות של הרב קארפ, אך טען שיש לקרוא גם בט"ו באדר מעיקר הדין ולא רק ממידת חסידות. לדבריו, מודיעין עילית היא עיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן בשל העובדה שהיא בנויה על חורבותיה של עיר עתיקה. לדבריו, במקומות אחדים ברחבי העיר מצאו עתיקות – חצרות, מבנים ישנים וקברים קדומים:

שכל זה מעיד על עירנו שהיה זה מקום ישוב ישן ועתיק מאד. והעיר העתיקה הנמצאת במודיעין עילית נבנתה [ע"פ המומחים] לכל הפחות בזמן בית שני... ומצאו בה אף מטבעות מימות הבית השני – מלכות חשמונאי.⁴⁷⁹ וכל זה הם דברים עתיקים יותר מהרבה מקומות אחרים בארץ הקדש בערים הישנות שנהגו בהם לנהוג פורים בשני הימים מספק. שעירנו יותר עתיקה ויש דברים יותר עתיקים מהרבה מקומות בארץ ישראל ובכללם צפת, בירי, עין זיתון (כמו שדיברתי עם הארכיאולוגיים המומחים של צפת, וכפי הנראה לעין כל שהעתיקות שיש שם הוא רק מתקופת הצלבנים ואילך, וכן שאר המקומות).⁴⁸⁰

הרב דנציגר התעניין אצל ארכיאולוגים וקיבל את הערכתם שהעתיקות שנמצאו במודיעין עילית הן מימי בית שני. לדעת הרב דנציגר, העתיקות הללו הן עדות לקיומה של עיר עתיקה יותר, ועל כן יש לנהוג במקום זה כמנהג ארץ ישראל הקדום ולקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר. בערים אחרות בארץ ישראל כמו חברון ושכם, שהיו ערי מקלט ולא היו מוק"ח:

477. הרב יששכר דב בירנבוים, שם, עמ' 36-39.

478. הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, קונטרס ספיקא דמוקפין – הבא לדון בכבודה של ארץ ישראל והוא בירור דינה של עירנו מודיעין עילית שנבנתה על חורבותיה של עיר עתיקה ונראית לעיה"ק לוד המוק"ח מימות יב"ן, קרית ספר תשס"ד, סב עמ'.

479. על זיהויה של מודיעין החשמונאית, ראה סקירתו של יואל אליצור, שמות מקומות קדומים בארץ ישראל השתמרותם וגלגוליהם, ירושלים תשס"ט, עמ' 434-435.

480. הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, קונטרס ספיקא דמוקפין, מודיעין עילית תשס"ד, עמ' נב-נו. הוא פירט שם את שמות הרחובות במודיעין עילית שנמצאו בהם העתיקות הללו.

ואעפ"כ חששו גם בט"ו, מפני שאולי היא איזה עיר ישנה שהוקפה בימות יב"ן, ואם כן מצאנו שחוששים אפילו לחשש רחוק כזה. ואם כן, כל שכן בעירנו מודיעין עילית, שאין לנו שום צד לומר שהיא ודאי שאינה מוקפת, אם כן ודאי שצריך להחמיר ולנהוג בה שני ימים מספק... ובכל מודיעין עילית שייך ספק זה שהרי כל העיר היא חצר אחת לכל הלכותיה שהרי יש לכל העיר גדר וחומה אחת, ולא שייך לומר בזה סמוך לספק, ורק ברחוב זה יקראו בט"ו אבל ברחוב אחר יקראו בי"ד, שהרי הכל חצר אחת ממש ופשוט הוא.

הוא טען עוד שממודיעין עילית רואים את לוד שנחשבת לעיר מוק"ח מימות יב"ן (משנה ערכין ט, ו). מודיעין עילית שייכת מבחינת רשויות המדינה למחוז רמלה-לוד, והם משתתפים עם אנשי לוד בעניינים רבים: משרדי ממשלה כמו רישום אוכלוסין במשרד הפנים, משרד הרישוי, בית משפט מחוזי, משרדי מס הכנסה, תחבורה ציבורית ועוד. מודיעין עילית גם נראית לחדיד שהיא בוודאי מוק"ח מימות יב"ן (משנה ערכין שם) אלא שהיא חרבה, וכן היא נראית לרמלה המזוהה כגת או כגתים, והיא מוגדרת כספק מוק"ח. היא נראית גם לאונו וגיא חרשים.⁴⁸¹ מסקנתו היא:

על כן על כל דברי האגרת הזאת, נלענ"ד שצריכים אנשי מודיעין עילית ת"ו לקיים ולקבל עליהם ועל זרעם להיות עושים את שני הימים האלה ככתבם וכזמנם בזמניהם.⁴⁸²

עמדתו זו של הרב דנציגר באשר לזמן מקרא מגילה במודיעין עילית, מתבססת על תפיסתו שהמנהג הקדום בארץ ישראל היה לקרוא בי"ד ובט"ו באדר. הוא פיתח את עמדתו זו בספר שהוא הוציא שנה אחר כך בשנת תשס"ה: "זמני הפורים – הדין בכבודה של ארץ ישראל והוא קביעת זמני יום הפורים בארץ ישראל תובב"א". בספר הוא טען שכך היה המנהג הקדום בארץ ישראל, מסקנותיו להלכה ולמעשה בסוף הספר הן:

1. בזמננו בארץ ישראל שאין אנו יודעים מה היה כאן ומה והיכן הוקבע דין הכרכים, חיישינן בכל המקומות והערים הישנות לשני הימים לכולי עלמא, ואע"פ שאין להם כיום חומה, וכן נהגו והורו הרבנים בכל הדורות. [בהערה הוסיף: שכן גם כתבו והנהיגו כל המורים כאן בארץ ישראל שהיו לפני שלוש דורות].
2. ולכן בכל מקום בארץ ישראל שיש שם איזו שכונה [אפילו קטנה

481. שם, עמ' נו-סב.

482. שם עמ' סא-סב.

מאד] עתיקה וישנה מאד, שאין אנו יודעים מתי התחיל זמן ישיבתה, ובפרט במקום ישן כל כך העומד מימות בית שני, אע"פ שאין שם שום סימן וזכר מאיזה חומה, אנו חוששים שם אולי היא מן המוקפות חומה, ועושים שם את שני ימי הפורים.

3. וגדולי המורים בדור שלפנינו לא כתבו בזה כלום, מפני שדינים אלו לא היו שכיחים, והיכן שהיו שכיחים – נהגו שם באמת בשני ימים כידוע. וכיום בזמננו שתודה לאל יתברך מתרבים הישובים החדשים של שומרי תורה ומצוות במקומות ישנים אלו בארץ ישראל ת"ו, פשוט הוא שיש לנהוג כן כפי המנהג הידוע בארץ ישראל על פי כל הנ"ל.

4. ואין צריך לומר שבמקום שיש לנו חשש שהיא עומדת במקום שהיה שם עיר ישנה הידועה לנו שהייתה קיימת מימות יב"ן, ועל אחת כמה וכמה במקום שאנו חוששים שעיר זו עומדת על מקום שהיתה מוק"ח בימי יב"ן, שחיישינן לשם לשני הימים.⁴⁸³

להערכתנו, לא נכון לטעון שבכל המקומות בארץ ישראל שהיה בהם ישוב מתקופת בית שני, היה מנהג לקרוא בי"ד ובט"ו באדר על בסיס ההנחה שבוודאי היה במקום ישוב קדום יותר. יש להניח שהיו מקומות ישוב רבים שנבנו בתקופה מאוחרת יותר מימי יהושע בן נון, ואין שום סיבה שיקראו במקום חדש כזה גם בט"ו באדר. לו היה מנהג כזה, הדבר בוודאי היה מופיע ומודפס בספרי הפוסקים שעסקו בעניין, ולא היה מקום להתלבט ולהסתפק אם יש מסורת על אודות זיהוי מקום מסוים כעיר מוק"ח מימות יב"ן, או על מעמד מקום סמוך ונראה למקום כזה. אכן, למעט ירושלים בכל המקומות האחרים בארץ ישראל נהגו לקרוא בי"ד ובט"ו באדר, מפני שהיו ספקות שונים לגבי המקום, אך לא נהגו כן בשל מנהג קדום כלשהו.

הרב דנציגר הוא נכדו של הרב נתן געשטעטנער, אב"ד של קרית אגודת ישראל בבני ברק. לקראת פורים תשס"ד כתב לו סבו שהוא לא העמיק לחקור בעניין, אך לדעתו ראוי ונכון לקרוא במודיעין עילית בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.⁴⁸⁴

דברי הרב דנציגר עוררו התעניינות ומבוכה רבה בעיר. רבנים אחדים מתושבי מודיעין עילית שבו לעסוק בסוגיה והגיבו על הדברים. בערב שבת זכור תשס"ד

483. הרב יחיאל יהודה משה דנציגר, זמני הפורים, בני ברק תשס"ה, עמ' רמג-רמד. הוא הרחיב מאוד בדברים אלו שם עמ' קנד-קצא.

484. הרב נתן געשטעטנער, שו"ת להורות נתן, חלק יד, בני ברק תשס"ו, סימן לז.

יצאה מודעה לרבים מאת הבד"ץ של מודיעין עילית בראשות הרב מאיר קסלר, רב העיר ואב בית הדין:

הנה זה מאז יסוד המקום כאן עלתה השאלה בענין קריאת המגילה ב"ד, והוכרע ברורות ללא שום נדנוד לקרוא כאן ב"ד בלבד. וזה נקבע ע"י מרא דאתרא קדישא הדין או מו"ר הגר"ש [הרב שמחה קסלר] זצ"ל, ואנכי הכותב גם הייתי מוציא ומביא בענין, ובהסכמת גדולי ישראל שליט"א כך נקבע. ועתה שוב עלתה השאלה אצל

כמה שאולי בכל זאת לקרוא בט"ו והציעו דברים חדשים שאולי יש להחמיר. וכיון שרבים מבקשים את ההלכה לדעת את המעשה אשר יעשו, ואכן ההוראה היא בלא שום נדנוד ופקפוק כי הכל כפי שהי' עד כה והקריאה במודיעין עילית היא ב"ד בלבד, וכך הורה לנו להורות הד משמעו מרן אשר לו מסורת ההוראה כפי שנמסר מדור דור, שבט הלוי שליט"א.

בברכת פרייליכע פורים⁴⁸⁵
שלמה זלמן אולמן

הרב שלמה זלמן אולמן הוא אב בית דין במודיעין עילית, ולדבריו יש לקרוא במודיעין עילית ב"ד באדר בלבד "בלא שום נדנוד ופקפוק". כך קבע גם הרב שמחה קסלר שהיה רבה של מודיעין עילית בשנותיה הראשונות, וכך הורה גם הרב שמואל וואזנר מחבר הספרים שו"ת שבט הלוי, ורב שכונת זכרון מאיר בבני ברק. הרב אולמן חתום לבדו על המודעה אף שהיא יצאה מטעם בד"ץ של רב העיר הרב מאיר קסלר.⁴⁸⁶

485. תרגום מאידיש: פורים שמח.

486. הרב מאיר קסלר פרסם בשנת תשס"ה מאמר בדבר מקרא מגילה בעיר שיש ספק אם היא מוק"ח, ומסקנתו היא שבמקום שאין שריד כלשהו, אין מקום לספק ויש לקרוא מגילה ב"ד באדר בלבד. אך תשובתו היא עקרונית, והוא לא הזכיר בה את מודיעין עילית, אם כי בתחילת המאמר מופיע

היו רבנים נוספים שיצאו נגד דברי הרב דנציגר. הם טענו טענות משותפות: אין קשר מוניציפאלי כלכלי וחברתי בין לוד לבין מודיעין עילית; מלוד לא ניתן לראות את מודיעין עילית; העובדה שנמצאו עתיקות מתקופת הבית השני במודיעין עילית, איננה מלמדת דבר באשר להימצאותה של עיר במקום מתקופת ההתנחלות. חלקם כתבו שהרוצה לקרוא מגילה גם בט"ו באדר רשאי לעשות כן, אך ביחיד ובצנעה ולא לעורר מחלוקת.⁴⁸⁷

נראה שהמתנגדים לדברי הרב דנציגר אכן לא הסכימו עם דבריו במישור העקרוני, אך הם גם חששו שאם יהיו כאלה שישמעו לפסק ההלכה שלו, יעורר הדבר מחלוקת פנימית בתוך מודיעין עילית. כך למשל ביטא זאת אחד המחברים האנונימיים: "אין שום מקום להחמיר ובפרט שיש כאן חשש לא תתגודדו, ועוד ביטול תורה, ועוד מעורר מחלוקת בחנם".⁴⁸⁸ אחד ממתנגדיו של הרב דנציגר, שהיה חפץ בעילום שמו, כתב שבעקבות הפולמוס שהתעורר בשנת תשס"ד נוסד מניין לקריאת מגילה גם בט"ו באדר לילה ויום.⁴⁸⁹ מסתבר שהיו כאלה שנשמעו לפסיקתו של הרב דנציגר למרות התנגדותם החריפה של רבנים רבים במודיעין עילית.

כאמור לעיל, הרב משה מרדכי קארפ נהג מראשית מגוריו במודיעין עילית לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. התגובות הרבות נגד קונטרסו של הרב דנציגר הם גם נגדו, אם כי הוא לא כתב שכך יש לנהוג מעיקר הדין אלא כחומרה. למחרת פורים דמוקפין, בט"ז באדר תשס"ד, פרסם הרב משה מרדכי קארפ מנשר לתושבי מודיעין עילית תחת הכותרת: "דברי שלום ואמת":

שהכותב הוא הרב ואב"ד של מודיעין עילית. ראה: הרב מאיר קסלר, "עירות המסופקות בהיקף חומה מימות יהושע", קול התורה, נח (תשס"ה), עמ' רנד-רנז.
 487. כך כתבו: הרב שלמה לייב רוקח, "קונטרס בדין עיר מודיעין עילית ת"ו, האם חייבת בשני ימי פורים", מודיעין עילית תשס"ד, 20 עמ'. הרב רוקח הוא רב ואב"ד בקריה החסידית באחוזת ברקפלד – שכונה במודיעין עילית. בקונטרס שני פרקים: "פרק א' – בגדר דין עיר פרזות שנראית למוקפת חומה. פרק ב' – בדין ערים עתיקות האם צריך לקרוא בהם בשני הימים או רק ב"ד"; הרב יוסף רובינשטיין, "בירור זמן הפורים במודיעין עילית", פניני שבת, 226 (תשס"ד), עמ' 2-3. פניני השבת הוא עלון פנימי המופץ במודיעין עילית. הרב רובינשטיין כתב על עבודתו של הרב דנציגר, וכתב: "דבריו מלאים בחידושים אשר מהם רצה לבנות גג על גג לחומרא". היו אחרים שהגיבו גם כן, ופרסמו מנשרים ומאמרים בבתי הכנסת במודיעין עילית בעלום שמם. בידניו שלושה מאמרים שמחברם אנונימיים: "בענין חיוב קריאת מגילה בעיר התורה קרית ספר". מאמר אחר: "בענין זמן קריאת המגילה בעירנו קרית ספר". "קונטרס בדיני משלוח מנות", ובו התייחסות גם לסוגית זמן מקרא מגילה.

488. "קונטרס בדיני משלוח מנות", קרית ספר תשס"ד, עמ' 19.

489. "קונטרס דברי שלום ואמת", מודיעין עילית תשס"ז, עמ' 1.

נתבקשתי לאשר שאלוני על מה הנהגתי בבית מדרשנו קריאת המגילה גם ביום ט"ו כאן בקרית ספר... באתי להודיע בשער בת רבים כי כל מעשי הם ע"פ גדולי הדור המיוחדים בתורה ובהוראה.⁴⁹⁰

הוא כתב שהוא התייעץ בענין עם הרב יוסף שלום אלישיב, הרב חיים קנייבסקי והרב נתן געשטטנער, והם אמרו לו שאין חובה לעשות כן אך יש מקום לחומרה זו. לדבריו, אין בכך עבירה על "לא תתגודדו" מאחר שהקוראים בט"ו באדר עושים זאת כחומרה בלבד בשל הקרבה ללוד, ולא מעיקר הדין. הוא לא התייחס בתגובתו להימצאות עתיקות במודיעין עילית.

גם בשנים הבאות היו עוד שעסקו בזמן מקרא מגילה במודיעין עילית. הרב חיים קנייבסקי, כתב שאמנם במודיעין עילית גילו בתים עתיקים, אבל אין צורך לחשוש שמא המקום הוא ספק מוק"ח. על העובדה שמודיעין עילית סמוכה ללוד, כתב "וצ"ע".⁴⁹¹ הרב נסים קרליץ כתב שהגדרת מקום 'נראה' היא שהעיר הסמוכה תיראה כחלק מהכרך, ולכן:

כשהמרחק רב אין סברה לחייב בקריאת ט"ו משום נראה... ולכן עיירות הסמוכות ללוד כמו מודיעין עילית ואלעד אין להם דין נראה ללוד, וקורין שם מגילה רק בי"ד באדר ואינם צריכים לחוש לקרוא גם בט"ו.⁴⁹²

רבנים נוספים הגיבו גם הם. הם חזרו על טענות שנטענו בעבר נגד המבקשים לקרוא מגילה במודיעין עילית גם בט"ו באדר.⁴⁹³ נציין לקונטרס בולט שכתב

490. הרב משה מרדכי קארפ, "דברי שלום ואמת", עיתון: ידיעון הקריה, י"ט באדר תשס"ד, עמ' 14.
491. הרב חיים קנייבסקי, דולה ומשקה (עורך: הרב אברהם חיים שצ"גל), קרית ספר תשס"ו, עמ' רמו-רמז.

492. הרב נסים קרליץ, חוט שני – שבת, חלק ד, בני ברק תשס"ו, עמ' שנט-שס. בזמן מקרא מגילה באלעד נעסוק לקמן.

493. הרב חיים יהודה ישראל, "בענין קריאת המגילה בקרית ספר", רבעון קרית ספר, 37-38 (תשס"ו), עמ' טו-כ. הרב חיים יהודה ישראל הוא ראש ישיבת אברכים 'שמחת התורה' במודיעין עילית; הרב יחיאל מיכאל רוטשילד, קונטרס ימי החג, חלק ג, קרית ספר תשס"ח, עמ' לה-לט. הרב רוטשילד הוא רב קהילה במודיעין עילית; הרב דניאל יהושע גולדשמיט, "מקרא מגילה בט"ו פה קרית ספר", יקתת אם – מכתב, תשס"ה, 6 עמ'. הוא חזר על דבריו בספרו: ישועת דניאל, מודיעין עילית תשס"ח, עמ' רלה-רלו, רלט. הרב גולדשמידט הוא רב קהילת "אשכנז" במודיעין עילית. לדבריו, כיון שבתחילה קראו במודיעין עילית בי"ד באדר, ורק אח"כ מצאו עתיקות במקום, אין לשנות את שהיה נהוג בה. הוא הוסיף שהוא שמע מהרב שלמה זלמן אולמן, "שאין בית מיחוש לקרות בקרית ספר ביום ט"ו, ויתכן שיש בזה איסור משום ולא יעבור"; הרב בנימין זאב יעקבזון, "זמן קריאת המגילה במודיעין עילית", אגרתא דאהרן, מודיעין עילית תשע"א, עמ' צח-ק.

הרב אברהם ראובן פאזען, תושב מודיעין עילית.⁴⁹⁴ הוא התנגד נחרצות לקריאת מגילה גם בט"ו באדר. הוא חזר על טענות שכבר נאמרו, והוא דן גם במעמדה של מודיעין עילית בשל הקרבה לתל חדיד. לדבריו, העיר חדיד חרבה ואין קוראים בה בט"ו באדר, ועל כן גם בסמוך ונראה לה קוראים רק ב"ד באדר. מודיעין עילית היא עיר גדולה ואיננה נגררת אחר חדיד, שהיא חרבה ואיננה מוגדרת כעיר מוק"ח. היא לא נגררת גם אחר לוד מסיבה דומה:

דבלוד יש רק כמה מאות יהודים והוי ליה כרך קטן לגבי קרית ספר שהיא עיר גדולה, ופשיטא דאין קרית

מכתב א' / פורים תשס"ה

יְקִיָּהוּ אִם

— מכתב —

להרים קרן התורה ומסורה בארעא קדישא

הוסף ע"י קהלת אישכנו בקרית ספר יצ"ו

מקרא מגילה כט"ו פה קרית ספר

המסורד דרבי יודישע נאָרשטערט שליט"א, רב הקהילה

דאס לקרות מגילה בעיר קרית ספר יצ"ו נס נרמס ט"ו נאָרשטערט ספּק ונאָרשטערט. כּוּן אַלספּט לראות מנחה אַל לוד, וּן נס מנאָ חנוך העיר קרית ספר ענחה מונחה יאמא חנוך קמס, ואלא לנפוקו נסו מנח היתה מוקפת חומה מיומא יב"ג.

בסוך ונראה

ע"ן מנלה ג: נוסח אהר בני יאמאס נן ל"י כון וכל הפסוק לו וכל הנחלה פתח נחון ככר הנה מנחן אף על פי שאיננו נחלה נחלה אף על פי שאיננו מנחן ונמנ' סס ג: לישן ל"ה מנחניב מדינת ומדינת ענש בסוך ונראה קרון ככר מנחן פתחה.

בסוך ונראה לספק מוקפת חומה

ע"ן ח"ל ס"י מנחניב ד"ה או בסס הנכ"י, לנחן כרך שוקולוס ע"ו מנחניב שהנחניב הנחלה ומנחניב קרון כ"ד. דין זה טעם לנחן בני כרך וסו, שישו על היום ספּק מוקפת חומה, סוף לקרות בני כרך ע"ו, הכתוב ס"י קרית ספר חלה על זה, ודעתו כון עמלתי ספּק שילשין

ד"ן כון יאמאס נס דין סל ספּק. ונחיל לנחן בני נחלה, ועל פי זה נוסח כל הלחמי האמורא ג"ל לקרות בני כרך נוסח ע"ו על כ"ה.

ולפ"ז אמיל שקרית ספר יב לו דין ספּק לוד שיהא ענחה ספּק ואלא שילשין הי"ל שטוריס מלקרות בקרית ספר ע"ו ולחז"ל היה מקום למי"ו, וחיל' שקרית ספר ענחה הספּק לעיר מוקפת חומה או לין זה טעם להיל, וע"י לקמן.

אם קרית ספר נראה מלוד

יש לישן מה הדין על נחלה. נחלה ספּק נחלה אשכנז לראות מנחן אַל הככר או שחככר רחלים הככר או שחמקיס עליב רחלים שישס ספּק ונחלה לנחן מנחן כ"י כרך ולו הספּק לו וכל הנחלה פתח נחון ככר מנחניב שחמקיס עליב רחלים אַל הככר ונחן הככר, ון סתמו הנחניב מ"א ד"ו ועוד נחמוסיס. אַל ע"י כ"י סס מ"ג שוקפת חומה שטוריס שחככר נחלה ספּק. דהיינו מדיד שטוריס רחלים אַל ק"ס. וס לנחן אַל נחלה רחלים מלוד אַל ק"ס, ומשעתי מדינת

ספר נגרר בתר תקנותיהם של בני לוד.⁴⁹⁵

בלוד גרו בשנת תשס"ז קרוב ל-50 אלף יהודים, ולא רק "כמה מאות יהודים". אמנם, בלוד התגוררה גם אוכלוסייה לא יהודית גדולה, אך היא קטנה ביחס לאוכלוסייה היהודית. במודיעין עילית גרו גם כן קרוב ל-50 אלף יהודים, ולא נכון להגדיר את לוד כעיר קטנה ואת מודיעין עילית כעיר גדולה.

הוא כתב עוד: מודיעין עילית נבנתה על עיר עתיקה, אך היא מוגדרת כעיר חדשה ואיננה נחשבת לאותה עיר עתיקה שחרבה. מסקנתו היא:

ודאתית להכין דאין חשש חובת מקרא מגילה בעיר זו בט"ו יש לומר איפכא. דהקורא בט"ו, מלבד דמיחזי כיוהרא ונקרא הדיוט כאדם העושה דבר שאינו צריך, אא"כ הורגל בפרישות גם בשאר דברים, אפשר דאיסורא נמי קעביד דקעבר אכמה איסורים. חדא דקאי ב"ולא יעבור" (אסתר ט, כז)... ועוד דעובר על כל תוס'.

494. הרב אברהם ראובן פאזען, "אגרת השנית – בדין קריאת מגילה בט"ו אדר בק"ק קרית ספר יע"א", מודיעין עילית תשס"ז, כד עמ'.

495. שם עמ' יט-כ.

כנגד דבריו של הרב פאזען יצא תושב מודיעין עילית שחפץ בעילום שמו בקונטרס "דברי שלום ואמת".⁴⁹⁶ הוא התבטא בכעס ובחריפות רבה נגד הרב פאזען, וטען שהרב פאזען לא הבין את המקורות שהוא הביא כראיות לדבריו. מתוך הדברים נראה שכותב הקונטרס הוא מאותם הקוראים מגילה במודיעין עילית גם בט"ו באדר. הכעס והחריפות היא בשל הסיבה שהרב פאזען כתב שהקוראים בט"ו באדר עוברים איסור תורה:

ישית המעיין אל ליבו דרך האגרת, ויבין מעצמו איך לעיין בדברים בחלקו העיקרי של האגרת שיצא בעל האגרת להטיל איסור חדש שאסור לקרוא את המגילה במודיעין עילית בט"ו מכמה טעמים. ויצא להלעיז על הכשרים דפה שמהדרים במנהג ארץ ישראל וכמנהג צפת לקרוא המגילה בב' הימים, ולדעתו עוברים בכמה איסורים ה' ירחם, וכל זה מתוך פלפולים של הבל ממש ודברים שאין להם שחר והשמטת חלק מדברי רבותינו שבדבריהם הוא דן, ועל בדותות וסילופים אלו הוא בונה מסקנותיו ומוציא דעת – (פורים) תורה ברורה וצרופה להלכה ולמעשה לכל בני מתא. ולא היינו מזדקקים לכל דבריו לולא שדרך העולם שנבהלים מקול המון רוח ומעיינים במסקנה למעשה ומאמצים אותה, ועל כן נזקקנו להסיר המסוה על פניו.⁴⁹⁷

הרב פאזען השיב בקצרה ובחריפות לחלק מהטענות. הוא הפיץ דף שכותרתו: "ונהפוך הוא – גילוי שקריו ובורותו של הדברי שו"א (=שלום ואמת)". המסר בדבריו הוא: "לא היה לכתוב דברים שאינו יודע מהם כלום ולהראות בורותו לעיני כל, והיה לו לחוס על כבוד עצמו שנברא בצלם".

כאמור, במודיעין עילית התקיים ויכוח נוקב אודות מקרא מגילה גם בט"ו באדר, אך ברוב בתי הכנסת במודיעין עילית קראו מגילה בי"ד באדר בלבד, ורק מעטים קראו גם בט"ו באדר.⁴⁹⁸

496. קונטרס "דברי שלום ואמת", מודיעין עילית תשס"ז, 7 עמ'.

497. שם עמ' 5.

498. כך ע"פ שיחות שקיימתי עם מספר תושבים במודיעין עילית. כך כתב גם הרב דוד קולודצקי, שונה הלכות עם תורת המועדים, מודיעין עילית תש"ע, עמ' שסב. בשיחה בל' במנחם אב תשע"א עם הרב דוד לאו, רב העיר מודיעין, הוא אמר לי שכשהוא החל לשמש כרב העיר בשנת תשנ"ז הוא התלבט מאוד באשר לזמן מקרא מגילה במודיעין הנמצאת ממזרח ללוד, מערבית למודיעין עילית וקרובה ללוד יותר מאשר מודיעין עילית. אך מאחר שלוד היא ספק מוק"ח, הוא הורה כפסק החיד"א שאין מעניקים מעמד של מקום נראה לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח, ובבתי הכנסת בעיר מודיעין קראו בי"ד באדר בלבד.

26. עקרון

עקרון נזכרת בספרי המקרא העוסקים בכיבוש הארץ בזמן יהושע בן נון.⁴⁹⁹ את עקרון מקובל לזהות עם תל מקנה, ארבעה ק"מ מזרחית לקיבוץ רבדים, בשל כתובת שנמצאה בחפירות התל שכתוב בה: "שר עקרון". במקום נמצאו שרידים של עיר מתקופת ההתנחלות.⁵⁰⁰ השם המקראי נשתמר בשמו של הכפר הערבי עאקיר שתושביו עזבוהו במלחמת השחרור. על חורבותיו נבנתה קרית עקרון בשנת תש"ח.

המושבה מזכרת בתיה הסמוכה נוסדה בשנת תרמ"ג ונקראה בשם עקרון. בשנת תרמ"ז שינה הברון אדמונד דה רוטשילד את שם המקום למזכרת בתיה על שם אמו, אך התושבים המשיכו לקרוא למקום בשם עקרון.

בעקרון היא מזכרת בתיה, קראו מגילה בי"ד באדר בלבד. לדברי הרימ"ט, עקרון נכללת ברשימת מקומות שנזכרו בספר יהושע, אך בכל זאת יש לקרוא בה בי"ד באדר בלבד:

אע"פ שכתובות ביהושע ובמקומות אחרים, כל זמן שלא הוחזקו שהן הן שאנו מיחסים אותן למקומותיהן, אין לנו להחזיקן מעצמנו ואין צריך לקרוא בהן גם בט"ו. והרי גם עקרון (הכתובה ביהושע ועוד) מנחלת יהודה שניתנה לדן... וגדרה הידועות לערים עתיקות, נוהגים בהן מעת הווסדן זה יותר משישים שנה רק בי"ד והוא מהאי טעמא שאמרנו.⁵⁰¹

כוונתו לעקרון הידועה כיום כמזכרת בתיה. היא אכן נוסדה יותר משישים שנה לפני שהרימ"ט התייחס לזמן מקרא מגילה בה. כאמור, קרית עקרון המוכרת כיום הוקמה בשנת תש"ח.

בשנת תשנ"ז כתב הרב צבי כהן שלגבי עקרון יש ספק אם היא היתה מוק"ח בימות יב"ן, ויש לקרוא בה מגילה גם בט"ו באדר.⁵⁰² בשנת תשס"א כתב הרב דוד יוסף שיש האומרים שעקרון היא מהערים המסופקות.⁵⁰³ מכל מקום בשני המקומות – בקרית עקרון ובמזכרת בתיה, קראו בי"ד באדר בלבד.

499. יהושע טו, יא, מה-מו; יט, מג; שופטים א, יח.

500. על הממצאים מחפירות תל מקנה, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך ג, ירושלים תשנ"ב, עמ' 997-1004.

501. הרימ"ט, ספר לארץ ישראל, ירושלים תשט"ו, עמ' מו.

502. הרב צבי כהן, פורים וחודש אדר, בני ברק תשנ"ז, עמ' קלט.

503. הרב דוד יוסף, תורת המועדים, ירושלים תשס"א, עמ' 185.

27. אלעד, ראש העין, קרית אונו

העיר אלעד נמצאת במרכז הארץ, דרומית לראש העין ודרומית מזרחית לפתח תקווה. המקום אוכלס בשנת תשנ"ח. הרב שלמה גרוסמן הוא רבה של העיר אלעד, ולדבריו באלעד יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. בשיחה עם הרב גרוסמן הוא סיפר לי שהוא אישית נהג כך מאז בואו לאלעד בשנת תשנ"ח. בשנת תשס"ג הוא פרסם תשובה הלכתית אותה הוא הפיץ בכמה בתי כנסת באלעד, ובה הסביר מדוע לדעתו יש לקרוא באלעד גם בט"ו באדר. לקראת פורים תשע"א הוא הרחיב והוסיף על תשובתו מאז, ואת דבריו פרסם בקונטרס שהופץ ברחבי אלעד.⁵⁰⁴ נימוקיו הם שממקומות רבים באלעד ראו את לוד הנחשבת לעיר מוק"ח מימות יב"ן. המרחק האווירי ביניהן הוא 13 ק"מ. אמנם פוסקי זמננו כתבו שיש לקרוא בה גם בט"ו באדר, מפני שלא רצו לשנות את שהיה נהוג בה, והם לא היו בטוחים בוודאות מוחלטת שזה מקומה של העיר לוד. אך במקום שהוא נראה לעיר שהיא כמעט ודאית מוק"ח מימות יב"ן, גם ע"פ החיד"א יש לקרוא בו גם בט"ו באדר. נוסף על כך אלעד סמוכה לאפק (=מבצר אנטיפטרוס) הנזכרת ברשימת המלכים בספר יהושע (יב, יח):

ובספרים שכותבים על האזור באינציקלופדיה בערך השרון הביאו מכתבי המצרים העתיקים שהיא היתה עיר גדולה מאוד קודם הזמן של כניסת בני ישראל לארץ ישראל והיה לה חומה על יד מקורות הירקון ונחל שילה ועמדה כנראה בין מעיינות נהר הירקון לבין הרי השומרון... וכן הוא בכל הספרים שכותבים על המקומות בארץ ישראל, שאפק כאן היתה עיר קדומה ע"י מקורות הירקון עם חומה שהוא אזור ראש העין, ועל יד נחשונים וגבעת השלושה, שהם קרובים ונראים לאלעד יותר מאזור לוד.⁵⁰⁵

הוא ציין שיש עוד מקומות בנחלת אשר ובנחלת יהודה שנקראים בשם אפק, ויתכן שמקומו של מלך אפק הנזכר ברשימת המלכים בספר יהושע, היה במקום אחר, ובכל זאת יש כאן עיר מוק"ח מימות יב"ן: "ולפי זה בראש העין יש לדון שצריך לכאורה להחמיר לקרוא גם בט"ו שהוא באזור אפק או סמוך לה ממש".⁵⁰⁶ אלעד סמוכה גם לאונו הנזכרת כעיר מוק"ח מימות יב"ן (משנה ערכין ט, ו). בין לוד

504. הרב שלמה זלמן גרוסמן, "בירור בענין זמן פורים בעיר אלעד", אלעד תשע"א, עמ' א-ל. תודתי לרב גרוסמן שסיפר לי על פעילותו בעניין, ושלה לי צילום של תשובתו המורחבת.

505. שם עמ' ט. על הממצאים הארכיאולוגיים בתל אפק, ראה: האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 55-66.

506. שם.

לאפק נמצא כפר ענא "שכתבו המומחים שהוא אונו, וכן קרית אונו החדשה, ומאלעד רואים גם להדיא את כל קרית אונו החדשה".⁵⁰⁷

לדבריו, הרב משה שטרנבוך הורה לו שאם קוראים בציבור יש להכריז שזו היא חומרה. הרב מרדכי גרוס והרב משה מרדכי קארפ אמרו לו בשם הרב יוסף שלום אלישיב שיש מקום להחמיר ולקרוא גם בט"ו באדר. כך אמרו לו גם הרב שמואל וואזנר ובשמו של הרב נסים קרליץ. אמנם הרב נסים קרליץ פרסם בשנת תשס"ו שהגדרת נראה היא שהעיר הסמוכה תיראה כחלק מהכרך, ולכן:

כשהמרחק רב אין סברה לחייב בקריאת ט"ו משום נראה... ולכן עיירות הסמוכות ללוד כמו מודיעין עילית ואלעד אין להם דין נראה ללוד, וקורין שם מגילה רק בי"ד באדר ואינם צריכים לחוש לקרוא גם בט"ו.⁵⁰⁸

ברוב בתי הכנסת באלעד קראו מגילה בי"ד באדר בלבד. הרב גרוסמן קרא מגילה גם בט"ו באדר, ולדבריו יש עוד כמה בתי כנסת שקוראים גם כן בט"ו באדר.⁵⁰⁹ בראש העין, שלדברי הרב גרוסמן גם בה יש לקרוא גם בט"ו באדר, לא ידוע לנו שנידונה אי פעם שאלת זמן מקרא מגילה גם בט"ו באדר, וקוראים בה מגילה רק בי"ד באדר. גם בקרית אונו קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.

28. בית שמש, רמת בית שמש

בית שמש היא עיר בנחלת שבט יהודה והיא נזכרת בספר יהושע.⁵¹⁰ במסגרת דיון בירושלמי (מגילה א, א) על אודות ערים מוקפות חומה, נזכרת גם בית שמש:

אמר רבי יוחנן: מגבות ועד אנטיפטרס ששים ריבוא עיירות היו, והקטנה שבהן היתה בית שמש. מה כתיב בה? "ויך באנשי בית שמש כי ראו בארון ה' ויך בעם שבעים איש חמשים אלף איש" (שמואל א ו, יט). ואילו מרוח אחת היו.

ע"פ המסורת הזאת, בית שמש היתה עיר קטנה ביחס לערים אחרות, אך בכל זאת היא היתה עיר גדולה ע"פ ניתוח הנתונים כפי שנאמר בפסוק.

507. שם.

508. הרב נסים קרליץ, חוט שני – שבת, חלק ד, בני ברק תשס"ו, עמ' שנט-שס.

509. כך כתב גם: הרב דוד קולודצקי, שונה הלכות עם תורת המועדים, מודיעין עילית תש"ע, עמ' שסב.

510. יהושע טו, י; כא, טז.

קרוב לעיר בית שמש יש שני תלים עתיקים:

א. תל בית שמש ממערב העיר המוכרת כיום, בין הכניסה הצפונית לכניסה המרכזית לעיר, ממערב לכביש המחבר בין הכניסות (כביש מס' 38). בחפירות בתל בית שמש נמצאו שרידים של חומות מתקופת הברונזה המאוחרת.⁵¹¹

ב. תל ירמות מדרום לעיר המוכרת כיום, קרוב לרמת בית שמש. ירמות נזכרת אף היא בספר יהושע.⁵¹² היא גם נזכרת בספרי בית שני ברשימת הערים שישבו בהן עולי בבל.⁵¹³ בחפירות ארכיאולוגיות נחשפה מערכת ביצורים הכוללת חומת אבן מהתקופה הכנענית הקדומה.⁵¹⁴

מבט מתל בית שמש לעיר בית שמש

מבט מהעיר בית שמש לתל ירמות

העיר בית שמש החדשה הוקמה בחורף תשי"א. היא נקראה בתחילה מעברת הר טוב, ובשנת תשי"ג הוסב שמה לבית שמש. בבית שמש נהגו לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד. במשך השנים התרחבה העיר בית שמש, ונבנו שכונות חדשות שמהן ראו את התלים, ולהיפך.

הרב דוד אברהם ספקטור הוא רב שכונת גבעת שרת בבית שמש, ובשנת תשס"ג הוא עסק בשאלת מעמד בית שמש כעיר נראית לכרך מוק"ח, וזמן מקרא מגילה בה בשל הממצאים שנמצאו בתל המעידים על היות המקום מוק"ח מימות

511. האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך א, ירושלים תשנ"ב, עמ' 226-231.

512. יהושע י, ג, ה, כג; יב, יא; טו, לה.

513. נחמיה יא, כט.

514. האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך ב, ירושלים תשנ"ב, עמ' 758-761.

יב"ן. הוא עסק בסוגיית "חרב הכרך", וקבע ע"פ פסיקת המשנה ברורה שכרך שחרב ונעשה שמש, סמוך לו קוראים בי"ד באדר בלבד.⁵¹⁵ הוא התעלם מכך שיש דעות אחרות, ושבירושלים החדשה נהגו אחרת בזמן שהיא היתה מנותקת מהעיר העתיקה.

בשנת תשס"ו כתב הרב בעריש וייספיש, תושב בית שמש, שברור לו שתל בית שמש עומד על מכונו, ואין להטיל בזה ספק, כמו שלא מטילים ספק על מקומם של יריחו, עזה, שכם וירושלים. אין לדעתו סיבה לטעון שהמרחק מהתל הוא יותר משיעור סמוך ונראה. על כן בבית שמש:

חייבין לנהוג ב' ימים ללא שום קולא ביום ב' כשאר מסופקות וכן סמוך ונראה... ובקרוב לודאי גמור כזה ודאי לא שייך להקל כלל לומר שאין סמוך ונראה למסופקות... ורק חומר ברכה מחייב לנהוג גם י"ד, אבל לא להקל ח"ו. וכבר נהגו מאז ועד עתה רבנים חשובים בעיר לקרוא בט"ו, וחייב לפרסם לכל, דאם לא כן אזלא כל תקנת כבוד ארץ ישראל לבירא, שמסתפק בכל מקום ללא טעם נקל בט"ו. ו"ציון היא דורש אין לה", ו"ברוך אשר יקים".⁵¹⁶

הוא לא נימק מדוע ברור לו שתל בית שמש על מכונו, וכנראה שהוא קבע זאת על בסיס שימור השם. הוא העיד שיש רבנים חשובים בבית שמש שנהגו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר ללא ברכה, אם כי הוא לא כתב באיזו שנה החלו לקרוא בבית שמש גם בט"ו באדר, ומי הרב שפסק והורה להם לנהוג כך.

הרב ישראל דייטש, אף הוא תושב בית שמש, ערער על הוודאות שבזיהוי תל בית שמש מאחר שבאזור נחלת שבט יהודה נזכרת גם עיר שמש (יהושע יט, מא), ואין מסורת על מיקומה של בית שמש ולא ברור אם בית שמש של היום נמצאת בסמיכות לבית שמש העתיקה. אך הוא הציע שיקראו בה מגילה בשני הימים כפי שנהגו בערים מסופקות בארץ ישראל, והוא אף תמה מדוע לא נוהגים בכל ערי ישראל המסופקות לקרוא בי"ד ובט"ו באדר.⁵¹⁷

בשנת תשס"ז פרסם הרב ארי אנקין, תושב בית שמש, מאמר שבו נימק מדוע לפי דעתו יש לקרוא מגילה בבית שמש בי"ד ובט"ו באדר.⁵¹⁸ הנחת היסוד שלו

515. הרב דוד אברהם ספקטור, בית שמש עיר התנ"ך, בית שמש תשס"ג, עמ' 12-13, 71-75.

516. הרב בעריש וייספיש, "פורים בבית שמש", אוצרות התורה וירושלים, מד (תשס"ו), עמ' 8.

517. הרב ישראל דייטש, "האם העיר בית שמש מוקפת חומה", אוצרות התורה וירושלים, מה (תשס"ו), עמ' כו.

518. מאמרו פורסם לראשונה בין בני קהילתו בשנת תשס"ז, והוא עודכן בשנת תש"ע. ראה: הרב

ארי אנקין, <http://torahmusings.com/2010/02/why-i-observe-two-days-of-purim>

היתה שאין ספק כי בית שמש היתה עיר מוק"ח בימי יב"ן, כאמור בספר יהושע, ועל פי המסורת שבידי ר' שמעון בן לקיש שכל עיר שנזכרה בספר יהושע היתה מוק"ח. הממצא הארכיאולוגי בתל בית שמש תואם לחלוטין את המסורת. לדבריו, גם אם יהיה מי שיערער ויטיל ספק בזיהוי, אזי יש להעניק לבית שמש העתיקה מעמד של עיר מסופקת, ולקרוא בה גם בט"ו באדר כמו בערים מסופקות אחרות בארץ. גם כשהתל שומם נהגו במקומות אחרים בארץ לקרוא מגילה גם בט"ו באדר במקום סמוך ונראה לו. כך הורו פוסקים רבים, וזה היה המנהג בירושלים החדשה כאשר היתה העיר העתיקה מנותקת ממנה. בית שמש החדשה סמוכה לתל ועל כן בכל העיר יש לקרוא גם בט"ו באדר.

זאת ועוד. בית שמש העתיקה היתה עיר גדולה מאוד, והיא התפרסה על שטח רחב וגדול יותר מהתל. לפיכך, יש סבירות רבה שחלק מבית שמש העתיקה טרם נחשף, ויתכן שחלקים ממנה נמצאים תחת בתי בית שמש החדשה. שכונת נופי אביב בבית שמש קרובה מאוד לתל, ויתכן שהיא בנויה על מיקומה של בית שמש העתיקה. אם הנחה זו נכונה, אזי אין צורך להגדיר את בית שמש החדשה כסמוכה ונראית, מאחר שחלק ממנה נמצא בתוך מרחב העיר בית שמש שהיתה מוק"ח בימי יב"ן, והעיר בית שמש החדשה תוגדר אף היא כך. יתר על כן. בתקופת פרסום המאמר, נבנה פרויקט מגורים חדש בין כביש 38 לבין שכונת נופי אביב (כביש 38 הוא הכביש שבין קיבוץ בית גוברין לבין צומת שער הגיא, עוברים בו בכניסות לבית שמש). הפרויקט נוגע ממש בתל. שכונה זו לבדה יתכן שתשפיע על מעמדה של בית שמש החדשה כחלק מעיר מוק"ח. נוסף על כך, ע"פ חלק מהפוסקים, מה שמחבר בין עיר מוק"ח לשכונות אחרות הוא עירוב חצרות של שבת. כבר אז חלקים של תל בית שמש היו בתוך היקף עירוב החצרות של בית שמש.

כמו כן, דרומית לבית שמש נמצא תל ירמות. גם הוא וזהה בוודאות כדרך מוק"ח מימות יב"ן. הוא נמצא במרחק קטן מק"מ משכונת רמת בית שמש א' (אזור המכונה "רמת שילה"), וכן מהמרכז המסחרי, ומרח' נחל דולב שהוא רחוב מרכזי בשכונה. נתון זה הגדיר גם כן את בית שמש כעיר מוק"ח.⁵¹⁹

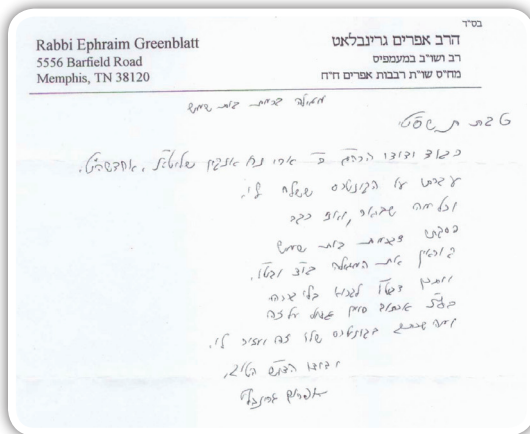
כאמור, הטענה המרכזית של המתנגדים להעניק לבית שמש מעמד של עיר סמוכה לעיר מוק"ח, היא בשל סוגיית "חרב הכרך ונעשה של גויים". לדברי הרב אנקין לא נכון להגדיר את התלים הללו כך. התלים האלה הם תחת ריבונות יהודית, הם מוגנים על ידי חוק המדינה, הם מוכרים כגנים לאומיים והם תחת פיקוח של רשות הטבע והגנים. כמו כן הם גם בתחום המוניציפאלי והמנהלי

519. דברים דומים על אודות בית שמש, כתב גם הרב יוסף שני, שו"ת ברית אברהם, ירושלים תשס"ו, סימן כה, עמ' רז-ר, רפ, רפד.

של העיר בית שמש. העובדה שהרשויות החליטו לשמר את תל בית שמש ואת תל ירמות כאתרי טיול וכאתרים ארכיאולוגיים והם לא יועדו למגורים, אינה משנה את מעמדם. הגדרת מקום מיושב ע"י ישראל הוא בכך שהשלטון אחראי על המקום, מפעיל ומאבטח אותו. הרב שלמה זלמן אויערבך קבע בעבר כי עיר מוקפת חומה מימות יב"ן ועיר חדשה שהן תחת אותה רשות מוניציפאלית, נחשבות לעיר אחת לעניין מקרא מגילה. ברמה העקרונית אין מניעה גם לישון בתלים הללו בלילה.

הוא ציין עוד שהיה גם מי שסבר שדי בקשר חברתי וכלכלי עם עיר מוק"ח ואין צורך בקשר מוניציפאלי, וכידוע רבים מתושבי בית שמש נעזרים בשירותים חיוניים בירושלים ועובדים בה. אך הוא הודה שמדובר על עמדת מיעוט.

לדבריו, אפשר להתווכח עמו על כל טיעון, אבל מי שמקפיד ומחמיר בקיום מצוות, וברמת בית שמש יש רבים כאלה, אזי צריך לקרוא גם בט"ו באדר, ויהיה בכך מכבודה של ארץ ישראל ושל ערי יהודה שלא יהיו חרבות שוממות, עד שייקבע לקרוא פורים בט"ו באדר בלבד.⁵²⁰

הרב ארי אנקין שאל בשנת תשס"ט שני רבנים באשר לזמן מקרא מגילה בבית שמש וברמת בית שמש – את רבו, הרב אפרים גרינבלט, ואת הרב שריה דבליצקי.⁵²¹ לרב גרינבלט הוא שלח את מאמרו והוא השיב לו שהוא כבר פסק בעבר שברמת בית שמש יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, ושהוא מתכנן לכתוב תשובה בעניין ומאמרו של הרב אנקין יעזור לו מאוד.

לרב דבליצקי הוא שלח מכתב ובו הציג את הנתונים שבית שמש ותל ירמות קרובים לבית שמש ולרמת בית שמש, והם בתוך העירוב של העיר. שאלתו היתה אם יש מקום להחמיר ולקרוא מגילה בבית שמש וברמת בית שמש גם בט"ו באדר. הרב דבליצקי השיב לו שצריך שיהיה במקום רצף התיישבות עד ימות יב"ן:

520. ראה בהרחבה לעיל הע' 518.

521. הרב ארי אנקין שלח לי בטובו את צילום מכתבו ואת תשובות הרבנים, ותודתי נתונה לו.

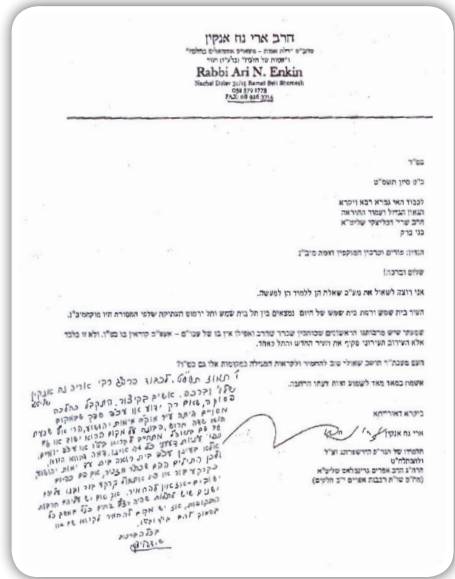
בית רואה בית עד ימות יהושע. ולכן התילים ההם שכת"ר מזכיר, אם הם כהיום כקרקע בור, ובנו עליהם ישובים, או היו אתמול קרקע בור ובנו עליהם ישובים, אז אין להחמיר. אך אם יש עליהם חורבות ישנים, שיש לתלות שהיה עליהם רצף בתים כנ"ל משל כל התקופות, אזי יש מקום להחמיר לקרוא שם או בסמוך להם בי"ד ובט"ו.⁵²²

על פי כללי ההלכה שהוא קבע, בבית שמש יש לקרוא בי"ד ובט"ו באדר מאחר שיש בתלים הללו סימנים המעידים על רצף התיישבות.

הרב דוד ספקטור השיב בשנת תשס"ט לרב אנקין. לדבריו, ההכרעה היא כדברי המשנה ברורה שסמוך לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח יש לקרוא בי"ד באדר בלבד. תל בית שמש ותל ירמות אינם מיושבים, וזיהוים הוא רק על בסיס השערה של ארכיאולוגים. הוא סיים את מכתבו: "יחידים שנוהגים בכל מעשיהם כחזון איש ישאלו את רבותיהם כיצד לנהוג בט"ו אדר".⁵²³

לקראת פורים תשע"ב פרסם הרב יוסף חיים כהן, תושב רמת בית שמש ור"מ בישיבת 'משכן התורה' בשכונת הר נוף בירושלים, מאמר בעיתון מקומי בבית שמש בדבר זמן מקרא מגילה ברמת בית שמש ג' וברמת בית שמש ד'. שכונות אלו נמצאו באותה שנה בשלבי בנייה אחרונים ובעלי הדירות אמורים לאכלס את השכונה חודשים אחדים לאחר פורים. שכונות אלו נבנו בצמידות לתל ירמות. הוא סקר את הממצאים הארכיאולוגים בתל, את אזכור המקום בספרים שונים, ושימור שם המקום אצל גויים. מסקנתו היא:

רמת בית שמש ג' וד' בשטחים המכונים "חירבת אל ירמות", יש צדדים רבים להנחיל לה דין עיר המוקפת חומה מימות יב"ן. יש לסייג

522. דברי הרב שריה דבליצקי הללו תואמים את עמדתו באשר למקרא מגילה בבני ברק ובגוש דן בכלל בשל הסמיכות לתל גרישה ("הר נפוליאון"). ראה: הרב שריה דבליצקי, "קריאת מגילה בט"ו באדר בבני ברק בזמן הזה", וכתבתם, ב (תשס"ו), עמ' עה-צג.

523. התשובה נמצאת באתר האינטרנט של קהילת אהל יונה מנחם בבית שמש.

את הדברים ולומר מפורשות שהדברים הובאו לעיון בלבד ולא לפסוק הלכה. כמובן שעניין קריאת מגילה בברכה ביום ט"ו באדר בבית שמש יוכרע אך ורק ע"י גדולי וחכמי ישראל.⁵²⁴

כמה ימים אחר כך הגיב הרב שמואל יוסף שטיצברג, אף הוא תושב בית שמש, לדברי הרב כהן. לדבריו:

כל דברי הארכיאולוגיים בנויים על השערות בלבד, ובוודאי שאין לקבוע על פיהם שום דבר הלכה, וכבר מפורסם שהרבה פעמים הארכיאולוגיים עצמם היו להם טעויות נוראיות בזיהוי מקומות מסויימים.

הוא ציין למקומות שונים ברחבי הארץ שקראו בהם יומיים רק מפני שהיה מנהג במקום, אך לא בשל ממצאים והשערות של ארכיאולוגים. הוא תמה על הכותב:

שמצא לעורר על ענין זה דוקא עכשו שבונים את רמת בית שמש ג', והלא כל הנכנס לתחומי בית שמש רואה בעליל בצידי הכניסה השניה של בית שמש את תל בית שמש שכל הארכיאולוגיים מייחסים אותו פה אחד לבית שמש העתיקה הנזכרת במקרא, והיא בודאי היתה מוק"ח מימות יב"ן, כמבואר בספר יהושע שהיא בכלל ערי המבצר, ואעפ"כ זה רבות בשנים שאין חוששים בכל תחומי בית שמש לקרוא את המגילה בשני הימים מחמת הספק, ופוק חזי מאי עמא דבר.⁵²⁵

גם מהבחינה ההלכתית כרך שחרב אינו מוגדר כמקום מוק"ח ובוודאי לא המקום הסמוך לו, וכאמור גם "אם יבנו בעתיד ממש במקומות אלו מ"מ אין שום יסוד ברור להניח שאכן המקום הוא זה המובא בתנ"ך כמוקף חומה". לדעתו, בבית שמש יש לקרוא בי"ד באדר בלבד:

כך נהגו כל תושבי העיר זה רבות בשנים לקרוא את המגילה ביום י"ד, ואין חוששים כלל לדין סמוך ונראה למקומות הארכיאולוגיים כדוגמת תל בית שמש וכדומה, ואין לנו לחפש ערעורים וספקות על מנהג ישראל.

השלילה הגורפת של הערכות הארכיאולוגים, תוך התעלמות מהעובדה שידוע שבאזור היתה העיר בית שמש הקדומה, חוסמת את האפשרות לחדש מסורת מקרא מגילה סמוך ונראה לעיר מוק"ח מימות יב"ן. מנהג של כמה עשרות שנים בבית שמש לקרוא בי"ד באדר בלבד, נעשה מנהג ישראל שלא ניתן לערער עליו.

524. הרב יוסף חיים כהן, "חומה ומגילה", חדש בבית שמש, מס' 675, ז' באדר תשע"ב, עמ' 52-54.
525. הרב שמואל יוסף שטיצברג, "זמן קריאת המגילה בבית שמש הוא יום י"ד באדר, ואין לחשוש",

חדש בבית שמש, מס' 676, י"ג באדר תשע"ב, עמ' 38, 36.

המנהג שרווח בבית שמש וברמת בית שמש, הוא לקרוא בי"ד באדר בלבד. יש קבוצה של כמה עשרות תושבים שקראו מגילה גם בט"ו באדר.⁵²⁶

29. יבנה, עין גדי, רמאללה, אל בירה, סמוע, ועוד

הרב יוסף שני כתב בשנת תשס"ד על זמן מקרא מגילה במקומות נוספים שלא נידונו עד כה כלל.

א. יבנה – יבנה נזכרת בספר יהושע (טו, א, יא) כ"יבנאל". תל יבנה נמצא בדרומה של העיר יבנה החדשה. העיר יבנה החדשה הוקמה בחורף תש"ט. לדבריו, יש לקרוא ביבנה בט"ו באדר בלבד, מאחר שלדעת הכפתור ופרח, ובעקבותיו החיד"א, יבנה נמצאת על מקומה הראשון. "וטוב להחמיר ולעשות בה ובסמוך ונראה יומיים מספק, כשהעיקר הוא יום ט"ו. לחשוש שמא על כל פנים אין זה מקומה המדויק".⁵²⁷ משיחות עם תושבים בעיר יבנה החדשה, התברר שביבנה החדשה קראו רק בי"ד באדר.

ב. עין גדי – עין גדי נזכרת בספר יהושע (טו, סב). על דוד המלך מסופר שישב במצודות עין גדי (שמואל א כג, כט) ומצודה נחשבת לעיר מוק"ח.⁵²⁸ קיבוץ עין גדי הוקם בשנת תשי"ג ונמצא למרגלות מצדה. מאחר שלא ברור שקיבוץ עין גדי נמצא על מקומה הקדום, יש לקרוא בקיבוץ גם בט"ו באדר. לדבריו, כך יש לנהוג בכל המצודות שנזכרו בנביאים.⁵²⁹

ג. רמאללה ואל בירה – הן מזוהות אצל הרב שני כ"גבעת האלוקים" (שמואל א י, ז) ובארות (יהושע יח, כה), אך הוא לא בטוח שהן נמצאות על מקומן הקדום, ועל כן הנמצא בהן צריך לקרוא גם בט"ו באדר.⁵³⁰ יש להעיר שיהודים לא גרו בערים אלה, אך היו בעבר בסיסי צבא בערים אלה.

ד. יתיר, סמוע, ענתות, גזר, חבל תענך, ג'נין, רחוב (ליד בית שאן), יקנעם, נהלל – חייבים לעשות יומיים מספק מאחר שהן ממ"ח ערי הלויים.⁵³¹ הוא לא כתב על מה התבסס כשקבע שמקומות ישוב אלו נמצאים במקום הקדום של אותן ערי הלויים.

526. הרב ארי אנקין כתב לי ביום כ"ה בתשרי תשע"ב, שהרב נתן קופשיץ, רב חרדי בבית שמש היה מכנס מניין וקורא גם בט"ו באדר. וכך גם נהג הרב יצחק מאיר הגר, אף הוא רב חרדי בבית שמש. להערכתו, יש בבית שמש עוד קבוצה שמונה כמה עשרות שקראו מגילה גם בט"ו באדר.

527. הרב יוסף שני, שו"ת אברהם, ירושלים תשס"ו, עמ' רפג. ראה עוד שם בעמ' רי, רטו-ריט. 528. על הממצאים הארכיאולוגיים בעין גדי (תל גורן): האנציקלופדיה החדשה לחפירות ארכיאולוגיות בארץ ישראל (עורך: אפרים שטרן), כרך ג, ירושלים תשנ"ב, עמ' 1189-1192.

529. הרב יוסף שני, שם, עמ' רפג.

530. שם.

531. שם עמ' רפד. גם יואל אליצור כתב שביתיר יש לקרוא גם בט"ו באדר. לעיל סעיף 22.

בזמן מקרא מגילה בישובי הר חברון עסק גם עקיבא לונדון, תושב הישוב סוסיא. הוא ציין שבספר יהושע נזכרים שמות ערים באזור הר חברון: זיף, כרמל, מעון, יוטה, אשתמוע, יתיר ענים (יהושע טו, מח-נה). לדבריו, רוב ישובי הר חברון נמצאים בסמיכות ואף נראים לרשימת הערים שבספר יהושע, והיה מקום לקרוא בהם גם בט"ו באדר. שימור שמות המקומות הללו ע"י הערבים מחזק את העובדה שבמקום היתה עיר מוק"ח. אך בישובי הר חברון נהגו לקרוא מגילה ביום י"ד באדר בלבד.⁵³²

30. הושעיה

הישוב הושעיה נמצא צפונית לאתר העתיקות ציפורי, סמוך ונראה לו. ציפורי נזכרת במשנה (ערכין ט, ו) כעיר מוק"ח מימות יב"ן. הישוב הושעיה הוקם בשנת תש"מ כהיאחזות נח"ל ואוזרח כעבור שלוש שנים. בהושעיה נהגו לקרוא מגילה בי"ד באדר.

מבט על עתיקות ציפורי מחלון בית הכנסת בהושעיה

בפורים תשס"ז ניסה רב היישוב הרב חיים בורגנסקי, לחדש מסורת שלפיה יקראו בהושעיה מגילה ללא ברכה גם בט"ו באדר באחד המניינים. הוא לא רצה לחדש מקרא מגילה בט"ו באדר כדין מקום סמוך ונראה מאחר שלא היה בטוח שמה שהם רואים מהישוב זו אכן "חקרא של ציפורי" (משנה שם), ויש פוסקים

⁵³². עקיבא לונדון, "האם על ישובי הר חברון לקרוא את מגילת אסתר בשושן פורים?", דרומא, 32 (תשס"ז), עמ' 34-35.

הסוברים שאם בכרך עצמו אין קוראים מגילה בט"ו באדר אזי גם בסמוך ונראה לו אין קוראים בט"ו באדר. הוא חשב שעם המעבר לבית הכנסת החדש שנמצא ממש מול אתר העתיקות, הוא יצליח לחדש זאת. אך הניסיון לחדש מקרא מגילה גם בט"ו באדר לא הצליח. התברר לו שרק מעט מהמתפללים רצו בכך והרוב די להם ביום אחד. להערכתו של הרב בורגנסקי, אם היו נוהגים כך מהשנה הראשונה להקמת הישוב, היה העניין מתקבל, מפני שראשוני המתיישבים היו חדורי רוח המשכיות לישוב היהודי בציפורי. כשהוא התמנה לרב היישוב, כבר היה הישוב בן עשר שנים ומנהג המתפללים כבר התגבש.⁵³³

---

533. הרב חיים בורגנסקי, תקציר מכתב שהוא כתב לי בי' באייר תשס"ט. עדות על פורים תשס"ז בהושעיה נמצאת גם אצל: עקיבא לונדון, שם.

סיכום

קריאת מגילה בט"ו באדר בירושלים ושכונותיה ובערי ארץ ישראל

א. תקנת קריאת מגילה בט"ו באדר ויישומה עד שנת תר"כ

בערים מוקפות חומה מימות יב"ן יש לקרוא מגילה בט"ו באדר. כך גם במקום 'סמוך' או 'נראה' לעיר מוק"ח. במקומות שיש ספק על אודות מעמד העיר, יש לקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה.

במשנה, בתוספתא, בירושלמי ובבבלי, נזכרים שמות של מקומות שמיוחסים כמוקפים חומה מימות יב"ן.¹ בירושלמי נאמר בשמו של רבי שמעון בן לקיש שהערים שנזכרו בספר יהושע היו מוקפות חומה, וכן נאמר עוד: "מקום שנהגו לקרותה שני ימים, קורין אותה שני ימים".² לא נזכרו שם שמות של מקומות כאלה, ולא נאמר מה הסיבה שבגללה היו נוהגים לקרוא יומיים באותם מקומות.

אצל ראשונים ואחרונים נזכרו מקומות נוספים בהם קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר: צור,³ גוש חלב,⁴ עזה⁵ וחברון,⁶ דמשק, צפת ובמקומות סמוכים לה – בעין זיתים ובבירה.⁷ הרב אשתורי הפרחי מחבר הספר כפתור ופרח העיד שהוא שמע שבירושלים קראו מגילה בי"ד ובט"ו באדר,⁸ אך זה הוא מקור חריג. יש עדויות רבות גם לאחר ימי הכפתור ופרח שבירושלים, ורק בה, קראו מגילה בט"ו באדר בלבד.⁹

1. משנה ערכין ט, ו; ירושלמי מגילה א, א; מגילה ה ע"ב-ו ע"א.

2. ירושלמי מגילה א, א; ירושלמי שקלים א, א.

3. הרמב"ם, שו"ת פאר הדור, מהדורת הרב דוד יוסף, ירושלים תשמ"ד, סימן קכה; תשובות הרמב"ם, מהדורת יהושע בלאו, ירושלים תשמ"ו, סימן קכד.

4. כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ"ז, עמ' קסד-קסה.

5. הרב יששכר אבן סוסאן, תיקון יששכר, ויניצאה של"ט, דף כג ע"א.

6. שו"ת רדב"ז חלק ב, ירושלים תשל"ג, סימן תרפא; הרב יששכר אבן סוסאן, לעיל הע' 5, דף כח ע"ב.

7. הרב יששכר אבן סוסאן, לעיל הע' 5.

8. כפתור ופרח, לעיל הע' 4.

9. דוגמא: הרב לוי בן חביב, שו"ת מהרלב"ח, ברוקלין תשכ"ב, ד"צ למברג תרכ"ה, סימן לב.

ב. תקנת קריאת מגילה בט"ו באדר ויישומה משנת תר"כ ועד לשנת תשע"ב

משנת תר"כ חלו שני שינויים משמעותיים בפריסת ההתיישבות היהודית בסביבות ירושלים ובערים נוספות ברחבי הארץ:

א. נבנו שכונות חדשות מחוץ לחומות ירושלים. השכונות הוגדרו מוניציפאלית כחלק מהעיר ירושלים, אך לחלקן לא היה רצף אורבאני לעיר המוק"ח לפחות בשנים הראשונות להקמת השכונות. הן היו רחוקות יותר ממיל מהעיר המוק"ח.

ב. יהודים התיישבו בערים ותיקות בשאר חלקי הארץ (חוץ מהעיר ירושלים) שהוגדרו כערים מסופקות אם הן מוק"ח מימות יב"ן, או בסמוך ונראה להן – זאת לאחר שנים רבות שלא היה ישוב יהודי באזורים אלו.

אנו התמקדנו בשני נושאים מרכזיים:

א. הגדרות חדשות לעיר מוק"ח מימות יב"ן לעניין מקרא מגילה תוך התייחסות גם למה שנבנה מחוץ לחומה – ב'סמוך' וב'נראה' לה. הגדרות אלו נגזרות מהתאמת ההלכה של 'סמוך' ו'נראה' למציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה בירושלים המורחבת ובערים ובישובים הארץ, לעומת המציאות שהיתה בימי התנאים והאמוראים.

ב. עקרונות וכללים חדשים שעל פיהם זיהו והגדירו מקום כעיר מוק"ח מימות יב"ן או כמקום שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן. העקרונות והכללים הללו התבססו על ידיעות היסטוריות העוברות מדור לדור בעיקר אצל גויים יושבי הארץ, וידיעות המבוססות על ממצאים ארכיאולוגיים חדשים, שעל פיהן אפשר להעריך שמדובר בשרידי עיר או חומה מתקופת ההתנחלות.

אין קשר ממשי ומחייב בין התמודדות הלכתית עם מציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה, לבין התייחסות הלכתית לידיעות היסטוריות וממצאים ארכיאולוגיים חדשים, מלבד העובדה ששתי השאלות קשורות להלכות עיר מוקפת חומה מימות יב"ן, ו'סמוך' ו'נראה' לה, ובמקרים רבים מדובר על אותם פוסקים שהתייחסו למכלול השאלות.

בספרנו עסקנו בניתוח אותם דיונים שהתקיימו מאז היציאה מהחומות בשנת תר"כ עד שנת תשע"ב. קצת יותר ממאה וחמישים שנה של דיונים והכרעות חדשות בשאלות הלכתיות הקשורות לזמן מקרא מגילה, בירושלים החדשה ובערים וישובים ברחבי הארץ. מטרתנו היתה לעקוב על דינאמיקה הפנים-הלכתית באשר להתמודדותם של פוסקים, מורי הלכה והציבור הרחב עם השאלות ההלכתיות החדשות.

ג. מציאות אורבאנית ומוניציפאלית חדשה

א. המציאות החדשה איננה משפיעה על ההגדרות ההלכתיות

ערים חדשות שנבנו מסביב לעיר שיש לה מסורת ברורה או מסופקת על אודות היותה מוק"ח מימות יב"ן, או בקרבה אליה, גדולות לעתים פי כמה מהעיר המוקפת חומה העתיקה והוותיקה. השירותים העירוניים והחברתיים, חיי המסחר והכלכלה, נמצאים בדרך כלל בעיר החדשה. יש ערים ותיקות שהן תל, ואיש אינו גר בהן.

האם תושבי העיר החדשה יוגדרו כתושבים המתגוררים בעיר מוק"ח? מתי יקראו מגילה אותם הגרים מחוץ לחומה במרחב העולה על מיל מהעיר המוק"ח? במשנה ובגמרא נכתב שבמרחב מיל הסמוך לעיר מוק"ח מימות יב"ן, קוראים בט"ו באדר. אם נבין דברים אלו כפשוטם – מעמדם של הגרים מחוץ למרחב מיל מהחומה הוא כמי שמתגוררים בעיר פרוזה, ועליהם לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד. תוצאה של קביעה כזאת היא שבעיר שהתרחבה מחוץ לחומה יהיו שיקראו מגילה בט"ו באדר, ויהיו שיקראו בי"ד באדר. יתכן מצב שבאותו רחוב או אף בשני בתים סמוכים או אף באותו הבניין, יהיו שיקראו בי"ד באדר ואחרים יקראו בט"ו באדר אם מידת מרחק מיל מהחומה תחצוץ ביניהם. ההנמקה ההלכתית נגד פיצול אותה עיר לזמנים שונים בקריאת המגילה, היא איסור "לא תתגודדו" (דברים יד, א), אם כי ניתן להתמודד עמו באופנים שונים. אך מעבר לפתרון ההלכתי, מציאות שבה שני שכנים יצינו את פורים בימים שונים, נראית משונה ולא מובנת.

דילמה כזאת עמדה לפני תושבי ירושלים והרבנים שהתבקשו להתמודד ולהכריע כיצד לנהוג במצב כזה. לירושלים העתיקה מסורת על אודות היותה מוק"ח מימות יב"ן, ועל כן קראו בה מגילה בט"ו באדר בלבד. את השכונות היהודיות החדשות מחוץ לחומת ירושלים, החלו להקים בשנת תר"כ. בשכונות החדשות שנבנו קרוב לחומה – משכנות שאננים, מחנה ישראל, נחלת שבעה, בית דוד ומאה שערים, קראו בט"ו באדר כי הן היו סמוכות או נראות לעיר המוק"ח. בשנת תרל"ז הוקמה שכונת בית יעקב שהיתה רחוקה הן מהעיר העתיקה והן מהשכונות האחרות שנבנו סמוך לחומה, ואז החל דיון עקרוני בשאלה איך להגדיר את מעמדה של השכונה, ומתי יש לקרוא בה מגילה. מדובר היה על שכונה שהיה לה קשר מוניציפאלי עם העיר המוק"ח.¹⁰

שאלה זו חזרה על עצמה בכל פעם שנבנו בתים חדשים ושכונות חדשות ורחוקות. היו שטענו שבהלכות מגילה נאמר שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר רק

10. לעיל בפרק ב סעיפים א-ג.

במקום המוגדר כסמוך עד מרחב מיל מהחומה, ובכל מקום רחוק יותר יקראו בי"ד באדר כדין עיר פרוזה, וכך יש לנהוג בכל שכונות ירושלים הרחוקות יותר ממיל מהחומה. כך טען הרב משה נחמיה כהניו, מראשי ישיבת עץ חיים בירושלים, ואחריו טען זאת בהתמדה ובעקביות במשך שנים רבות, הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי, הרימ"ט, שהיה מנהל מוסדות עץ חיים, ורב מוכר וידוע בירושלים. לטענתם, תקנת 'סמוך' לעיר מוק"ח מימות יב"ן לעניין מקרא מגילה, לא נועדה להגדיר עיר או ישוב על בסיס ההתפתחות המוניציפאלית או האורבאנית שלהם. התקנה נועדה להעניק ממד ערכי למרחב מעגלי ששטחו מיל המקיף את העיר המוקפת חומה, כדי להעצים את מרכזיותו של המקום המיוחס כמוק"ח מימות יב"ן. על כן, לכל מה שנבנה מחוץ לעיר המוק"ח ורחוק ממנה יותר ממיל – יש להתייחס כמקום פרוז, גם אם מדובר באותה עיר מבחינה מוניציפאלית ואורבאנית. הרימ"ט אף מימש את טענתו כשקרא מגילה בי"ד באדר בשכונת 'עץ חיים' (כיום סמוך לתחנה המרכזית ומתחת לגשר המיתרים) בירושלים, הרחוקה מהעיר העתיקה, אף שבשכונות הקרובות לשכונת 'עץ חיים', ואף בשכונות מערביות לשכונת 'עץ חיים' קראו רק בט"ו באדר.¹¹ עמדתם של הרב כהניו והרב טוקצינסקי לא פשטה ולא התקבלה בקרב תושבי ירושלים.¹²

ב. תובנות חדשות להסדרת מעמד שטח עירוני מחוץ למרחב מיל מהחומה

רבנים אחרים טענו שלא הגיוני לאפשר מצב שבו בחלק מסוים של העיר, עד מרחק מיל מהחומה, יקראו בט"ו באדר, ובחלק אחר, הרחוק יותר ממיל מהחומה, יקראו בי"ד באדר. הם חידשו תובנות הלכתיות שמבוססות על הלכות אחרות, ועל פיהם יהיה ניתן לראות את כל העיר החדשה כחלק בלתי נפרד מהעיר המוק"ח, ושבעיר החדשה יקראו הכל רק בט"ו באדר כמו בעיר העתיקה. במשנה ובסוגיות הגמרא העוסקות במקרא מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן, לא נמצאה התייחסות למציאות חדשה ומורכבת זו.

בשנים בהם עוסק הספר חידשו רבנים ופוסקי ההלכה חמש תובנות חדשות. המכנה המשותף של רובן הוא העתקה של עקרונות הלכתיים מסוגיות אחרות לסוגיה זו. להלן התובנות ע"פ הצעתן בציר הזמן והתפשטותן בציבור:

1. העתקה מהלכות תחום שבת: רצף בתים ולאחריו 'סמוך' במרחב מיל

התובנה הראשונה היתה להעתיק את הגדרת עיר ומרחביה מהלכות תחום שבת. בהלכות שבת יש לוודא שהמרחק בין הבתים בעיר הוא לא יותר משבעים

11. לעיל פרק ג סעיפים ב, ה; פרק ד סעיף ד.

12. לעיל פרק ד סעיף ה.

אמה ושני שלישי האמה, וממרחק של שבעים אמה ושני שלישי האמה מהבית האחרון שברצף, מודדים אלפיים אמה, ועד שם מותר ללכת בשבת.¹³ ההצעה היתה להחיל את אותו עיקרון גם בהלכות מגילה. אותו מרחק שמותר ללכת בשבת ע"פ העקרונות של הלכות תחום שבת, יהיה מרחב העיר המוק"ח גם לעניין מקרא מגילה בט"ו באדר. העובדה שמידת מרחב מיל = אלפיים אמה, הוזכרה גם בהלכות תחום שבת וגם בהלכות 'סמוך' ו'נראה' לעניין מקרא מגילה, היא שכנראה הביאה ליצירת הקשר וההקבלה בין ההלכות. מרחב ה'סמוך' הורחק לקצה הרצף האורבאני, בעוד שע"פ האמור בתקנה המקורית מרחב ה'סמוך' הוא במרחב מיל הצמוד לחומה.

הראשון שהציע את התובנה הזאת היה הרב יוסף בנימין מסלאנים. הוא היה תושב שכונת בית יעקב, השכונה הראשונה שנבנתה במרחב העולה על מיל מהעיר העתיקה בירושלים. הוא פנה לרבנים בהצעה להחיל עיקרון זה גם על הלכות מקרא מגילה. רבנים נוספים הציעו אחר כך את הפתרון הזה, כמו הרב טוביה ראזינטהל, שהיה ר"מ בישיבת עץ חיים בירושלים, ואחר כך הרב אליהו דוד רבינוביץ' תאומים, האדר"ת, שהיה רבה של ירושלים, ועוד.¹⁴

2. העתקה מהלכות תחום שבת: הפרדה בין הגדרת 'סמוך' לבין רצף אורבאני

תובנה זו נשענת אף היא על העתקה מהלכות תחום שבת, אך באופן שונה וחלקי. ע"פ תובנה זו יש להיצמד לתקנה המקורית של חכמים בהגדרת 'סמוך' לעניין מקרא מגילה: מרחב מיל מחומת העיר המוקפת חומה. בכל מקום במרחב מיל מהעיר המוק"ח יקראו בט"ו באדר, גם אם אין רצף של בתים לעיר המוק"ח. בנוסף, כל הבתים שנבנו ברצף שאינו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה בין בית לבית יחשבו לחלק בלתי נפרד מהעיר המוק"ח, לא בגלל הלכות 'סמוך', אלא מפני שזו עיר אחת. ע"פ תובנה זו יש להפריד בין הגדרת 'סמוך' לעניין מקרא מגילה, לבין הגדרת שטח של עיר. הגדרת שטח העיר הועתקה מהלכות תחום שבת. ע"פ תובנה זו הפרשנות המקורית של תקנת 'סמוך' לעניין מקרא מגילה לא משתנה.

מחדשי עמדה זו היו החזון איש והרב צבי פסח פרנק רבה של ירושלים.¹⁵ לא ידוע לנו על קשר ביניהם לשם קביעת עמדה זו. עמדה זו פשטה בשכונות ירושלים באופן המובהק ביותר. פוסקים נוספים וידועים כמו הרב יצחק וייס והרב עובדיה יוסף תמכו בה.¹⁶

13. תוספתא עירובין ד, ט; משנה עירובין ב, ה; ה, ב.

14. לעיל פרק ב סעיף ז; פרק ג סעיפים א, ג, ד.

15. לעיל פרק ד סעיף ב.

16. לעיל פרק ו סעיפים ב-ג.

החזון איש טען שכך יש לנהוג בכל מרחב הרצף האורבאני שצמוד גם לעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן, וגם אם מדובר על עיר אחרת ועצמאית מבחינה מוניציפאלית. כך נהג החזון איש עצמו כשנודע לו שיש רצף אורבאני בין מקום מגוריו בבני ברק לבין העיר יפו שיוחסה כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן. הוא קרא מגילה בבני ברק גם בט"ו באדר. הרצף האורבאני ע"פ הקריטריון שנקבע בהלכות תחום שבת, הוא שהגדיר את כל מרחב הרצף כעיר אחת.¹⁷

3. היות המקום תחת רשות מוניציפאלית אחת ומוקף בעירוב צורת הפתח

הצעה שלישית ביקשה לראות את העיר החדשה הצמודה לעיר המוקפת חומה כעיר אחת לעניין מקרא מגילה, כשלהן מסגרת מוניציפאלית אחת – שירותים חברתיים, קשר כלכלי, תשלומי מסים ועוד. העובדה שהעיר החדשה גם מוקפת בדרך כלל בקווי עירוב צורת הפתח של שבת, יכולה לסייע בקביעת היקף השטח העירוני. אמנם לא מציבים קו עירוב צורת הפתח בכל עיר וישוב, ולא תמיד יש חפיפה וזהות בין השטח המוניציפאלי של העיר לבין קו עירוב צורת הפתח המקיף את המקום, שהרי יתכן שקו העירוב יקיף רק חלק מהעיר או שיקיף כמה ערים ביחד – אעפ"כ את אותו חלק מהעיר השייך לאותה רשות מוניציפאלית ומוקף באותו קו עירוב צורת הפתח, יש לראות כעיר אחת עם שאר העיר גם באשר להגדרת המקום שיקראו בו מגילה בט"ו באדר. משמעות הדבר היא שהרצף האורבאני איננו קובע דבר, אלא המסגרת העירונית בסיוע היקף עירוב צורת הפתח היא הקובעת את גבולות השטח שיש לקרוא בו מגילה בט"ו באדר. אין צורך שבין בית לבית שבתוך השטח המוקף בקו העירוב יהיה רצף בתים שהמרחק ביניהם איננו עולה על שבעים אמה ושני שלישי האמה.

מחדש תובנה זו היה הרב שלמה זלמן אויערבך, ראש ישיבת 'קול תורה' בירושלים. תובנה זו העניקה משקל משמעותי מאוד להחלטות שלטוניות, מאחר שהגדרת שטחה של עיר והיקף שטח השיפוט המוניציפאלי, תלויים בדרך כלל בהחלטות השלטון, ושיקול הדעת המנחה אותו תלוי בסיבות רבות ומגוונות. באותה מידה שמקום מסוים הוגדר כשכונה בעיר מסוימת, יכול היה להיות גם ששכונה זו היתה מוגדרת כחלק מעיר אחרת בעלת רשות מוניציפאלית עצמאית.

הרב אויערבך הורה לנהוג כדבריו כשנשאל על זמן מקרא מגילה בשכונות חדשות. אך כשנוכח לדעת שרבני העדה החרדית בירושלים, ואולי גם רבנים פוסקים מבני ברק, אינם תומכים בעמדתו, הוא נמנע מלהביע אותה ברבים.¹⁸

17. לעיל פרק ט סעיף ג, 12: בני ברק וערי גוש דן.

18. לעיל פרק ד סעיף ז; פרק ו סעיף ו.

4. היות המקום מוקף ומחובר בעירובי חצרות

ע"פ תובנה אחרת, לא הרשות המוניציפאלית מגדירה את היות המקום עיר אחת אלא היקף צורת הפתח של שבת. ניתן להקיף בעירוב צורת הפתח כמה ערים שהן עצמאיות מוניציפאלית ושלטונית, ובכל זאת הן יחשבו לעיר אחת לעניין מקרא מגילה. העירוב צריך להיות קבוע ותקין הלכתית, אך גם אם בפועל יש תקלה כלשהי בתקינות העירוב, אם זוהי תקלה שאמורים לתקנה, נחשב המקום המוקף לעיר אחת.

מי שייצג עמדה זו הוא הרב יוסף שלום אלישיב. הוא הביע את עמדתו זו כמה פעמים כשנשאל על זמן מקרא מגילה בשכונות חדשות בירושלים. הוא הורה גם לתושבי מבשרת ציון, להם יש עירוב חצרות משותף עם עירוב החצרות של ירושלים, לקרוא בט"ו באדר.¹⁹

קיים מכנה משותף לעמדותיהם הרב יוסף שלום אלישיב והרב שלמה זלמן אויערבך. שניהם ראו בעירוב צורת הפתח תשתית משמעותית בהגדרת עיר אחת לעניין מקרא מגילה. אך בכל זאת יש הבדל ביניהם. הרב אויערבך ראה בעירוב צורת הפתח סימן המגדיר את המקום כעיר אחת, כשהדבר הקובע והמשמעותי ביותר הוא היות המקום עיר אחת מבחינה מוניציפאלית, ושתושבי המקום מנהלים את חייהם המשותפים בתחומים רבים. לעומתו, הרב אלישיב ראה בעירוב צורת הפתח את הסיבה והמניע הבלעדי להגדרת המקום כעיר אחת.

היו התנגדויות רבות לעמדות שהגדירו את שטח העיר לעניין מקרא מגילה על בסיס עירוב צורת הפתח באופן חלקי ובוודאי באופן מלא: יתכן שעירוב צורת הפתח ייקרע; אפשר להקיף בעירוב חצרות את כל ארץ ישראל ולבטל את הייחוד של עיר מוק"ח; קו עירוב חצרות יעיל בהלכות שבת בלבד ואינו נועד לחבר בין חלקי העיר; האפשרות להתבסס על היקף קו עירוב חצרות אינה נזכרת בסוגיות הרלוונטיות במסכת מגילה, וגם לא אצל פרשנים ופוסקים לאורך הדורות; כשלתושבי שכונות רחוקות עירוב צורת הפתח שכונתי, הם מגלים בכך שהם אינם סומכים על העירוב הכללי. למרות התנגדויות אלו, אותם שקיבלו את פסיקות הרב שלמה זלמן אויערבך או הרב יוסף שלום אלישיב, נהגו ע"פ הוראותיהם.

5. קשר חברתי, כלכלי ודתי בין ערים

ע"פ תובנה זו, מקום יוגדר כעיר אחת לעניין מקרא מגילה אם יש קשר חברתי כלכלי ודתי בין ערים, וכן יכולת להגיע בכלי תחבורה בשיעור מרחק הליכת מיל, המאפשר גם את נוחות הקשרים הללו. כשקיימים קשרים כאלו בין תושבים

19. לעיל פרק ד סעיף ז; פרק ו סעיף ז; פרק ז סעיף א.

המתגוררים בעיר מוק"ח לבין תושבים המתגוררים אף בערים אחרות, יש לראותם כעיר אחת לעניין מקרא מגילה בט"ו באדר.

מייצגה של עמדה זו היה הרב שלום משאש, רבה הראשי הספרדי של ירושלים. מסיבה זו הוא טען שתושבי הישובים והערים בעוטף ירושלים, כמו מברשת ציון ומעלה אדומים, צריכים לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, מאחר שהם נהנים משירותי הבריאות והרווחה של ירושלים, קניותיהם ועסקיהם בירושלים, ועוד. הרב משאש היה עקבי בתובנה זו, וכשנשאל על אודות זמן מקרא מגילה במושב ספסופה שבגליל, הסמוך לגוש חלב הנזכרת במשנה כעיר מוק"ח, הוא פסק שעליהם לקרוא בי"ד באדר בלבד, מאחר שגוש חלב היא ישוב ערבי ואין קשר חברתי או קשר אחר בין תושבי ספסופה לבין תושבי גוש חלב.²⁰ יתכן ועמדה זו התבססה על דברי פרשנים קדמונים שטענו שהקשר בין העיר המוק"ח לישובים הסמוכים ונראים הוא בשל קשר בטחוני או כלכלי, וכך יש להתייחס כשמדובר על אותה עיר או אף עיר סמוכה הנהנית מאותם שירותים.

אם נציב את עמדת הרב שלמה זלמן אויערבך מול עמדת הרב שלום משאש, הרי שהרב אויערבך ראה במסגרת המוניציפאלית השלטונית מסגרת המגדירה את תושבי המקום כעיר אחת. בעוד שהרב משאש לא החשיב את המסגרת המוניציפאלית השלטונית כמגדירה, אלא את אורחות החיים של התושבים באזור מבחינת השימוש והניצול של השירותים השונים, גם אם הם מתגוררים במקומות אחרים תחת רשות מוניציפאלית אחרת.

לפנינו אפוא חמש תובנות חדשות בהגדרת מעמדה של עיר חדשה הצמודה לעיר מוק"ח. שתיים מהן מבוססות על העתקת עקרונות מהלכות תחום שבת. האחת הועתקה בשלמות והאחרת הועתקה חלקית. שתיים אחרות מבוססות על העתקת עקרונות מהלכות עירוב צורת הפתח של שבת. האחת ראתה בעירוב צורת הפתח גורם מסייע להגדרת היקף שטח העיר המוניציפאלית, והאחרת ראתה בעירוב צורת הפתח מסגרת המגדירה את המקום כעיר אחת. העמדה החמישית לא אימצה תקדים מתחום הלכתי אחר, אלא התבססה על אורחות החיים של התושבים והקשר החברתי והכלכלי ביניהם. ע"פ כל התובנות החדשות, תקנת סמוך או נראה לעיר מוק"ח לעניין מקרא מגילה כמעט איבדה את משמעותה. יתכן מצב שבו כל ארץ ישראל תהיה מוגדרת כעיר מוק"ח – אם יהיה רצף אורבאני של ערים בכל שטחי הארץ בדומה לקיים כיום בגוש דן, או שתהיה מסגרת מוניציפאלית אחת, או שיהיה קשר כלכלי וחברתי בין כל המקומות, או אם כל הארץ תהיה מוקפת בעירוב צורת הפתח – אז יקראו בכל ארץ ישראל בט"ו באדר.

20. לעיל פרק ו סעיף ב; פרק ז סעיפים א, ב; פרק ט סעיף ג 17.

ד. חידוש מסורות אודות עיר מוק"ח מימות יב"ן

במקביל ליציאה מן החומות והקמת שכונות חדשות בירושלים, החלו להתפתח דיונים על אודות זמן מקרא מגילה בערים ותיקות בארץ (חוץ מהעיר ירושלים), או בסמוך ובנראה להן, שלגביהן לא היתה מסורת על היותן מוק"ח מימות יב"ן. הדיונים התפתחו בשל העובדה שיהודים החלו להתיישב בערים ותיקות או בסמוך להן, או שהיה מי שעורר דיון על אודות זמן מקרא מגילה במקום מסוים, אף שיהודים כבר ישבו במקום זמן רב, וקראו בי"ד באדר בלבד.

ניתן להצביע על שני סבבים של דיונים הלכתיים בעקבות ההתיישבות החדשה בארץ:

1. כשיהודים התיישבו בערים קיימות שבהן ישבו בדרך כלל גויים, כמו: עכו, חיפה, בית שאן, יפו, לוד, אשקלון, באר שבע ועוד, והחלו דיונים על אודות זמן מקרא מגילה במקומות הללו, מפני שלא היתה מסורת ברורה בעניין.

2. כשקמו ישובים חדשים ונבנו מחנות צבא, בסמוך ובנראה לערים עתיקות המיוחסות כמוק"ח מימות יב"ן, כמו: עזה, לוד, יריחו, מצפה יריחו, בית אל, שילה, באר שבע ועוד.

בקרבת מקום לחלק מנקודות היישוב שנזכרו, נחשפו נתונים היסטוריים וארכיאולוגיים חדשים בערים ותיקות, והדיון אודות מעמדן של הערים הללו התמקד בשאלה: על פי אילו עקרונות וכללים ניתן לזהות מקום לפחות כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן?

1. חידוש מסורות על בסיס שימור השם

אחת הדרכים שניסו לזהות באמצעותה מקום כמוק"ח מימות יב"ן, הוא על בסיס שימור שם המקום בידי גויים תושבי הארץ שגרו כאן במשך השנים בהם היה עם ישראל בגלות, ובזמן שהישוב היהודי בארץ היה מדולדל וקטן. אפשרות זו נשענת על ההנחה שאפשר לסמוך על הערבים, מאחר שלא היה להם עניין לשנות שמות של מקומות ולהעניק להם שמות חדשים. הם כנראה שימרו את השמות העתיקים בשפתם. כך כתב הרב אשתורי הפרחי מחבר ספר כפתור ופרח, כשזיהה מקומות בארץ באופן זה:

ואודיעך כי שמות העיירות והנהרות הכתובים בכתבי הקדש שבכתב ושבועל פה, שמעט הוא מה שנשתנה שם בין הישמעאלים.²¹

21. כפתור ופרח, חלק א, ירושלים תשנ"ז, עמ' רסח.

ההצבעה על המקום, התל, או כל נקודת ציון אחרת, יכולה לסייע רבות באיתור המקום. יש מקומות שלא היה צורך להיעזר ולהסתייע בשימור שמות בידי ערביי הארץ, מאחר שהשמות נשתמרו לאורך כל הדורות והיו ידועים לכל. כך למשל ביחס לערים: יפו, עכו, חברון, טבריה, שכם ובאר שבע. הדיון ההלכתי התמקד בשאלה היכן בדיוק היה מיקומה של העיר הקדומה, אך לא היה ספק שבאזור המקומות הידועים הללו היו הערים הקדומות.

היכולת להיעזר במסורת שימור השם נשענת על הידוע מהפסוקים במקרא ומהכתוב במשנה, במדרשים ובגמרות, על אודות מיקומן של הערים הללו. מי שבלט בפעילותו הרבה לחידוש מסורת קריאת מגילה בערים מוק"ח מימות יב"ן על בסיס שימור השם בידי גויים, היה הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי. הוא נמנע מלקבוע באופן מוחלט שמקום מסוים ברחבי הארץ הוא עיר מוק"ח מימות יב"ן. הוא התייחס לכל המקומות הללו כמקומות מסופקים, וקבע שיש לקרוא בהם מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. הרימ"ט פרסם את דעותיו בעניין זה ב'לוח לארץ ישראל' שהופץ בבתי כנסת רבים בארץ במשך חמישים שנה (בשנים תרס"ה-תשט"ו). מעקב אחר הפרסומים ב'לוח לארץ ישראל' מלמד שאחת לכמה שנים הוא דן מחדש בנושא, והגיב להתפתחות ההתיישבות היהודית ברחבי הארץ במקומות שלדעתו יש להם מסורת על היותם מוק"ח מימות יב"ן. הרימ"ט קבע לקרוא מגילה גם בט"ו באדר בערים חדשות שנשאו שם של עיר ותיקה בשל מיקומם באזור שהיתה בו כנראה עיר קדומה, כמו: אשדוד, אשקלון, בית שאן ועוד. היו מקומות ותיקים וחדשים שנשאו שם של עיר קדומה ובכל זאת קבע הרימ"ט שעליהם לקרוא בי"ד באדר בלבד.²²

בנו של הרימ"ט, הרב ניסן אהרון טוקצינסקי, המשיך אחר פטירת אביו לפרסם בבתי כנסת רבים ברחבי הארץ את ה'לוח לארץ ישראל' במשך כל השנים עד שנת תשע"ב.²³ אמנם הוא כמעט לא שינה דבר ממה שכתב אביו, אך העובדה שלוח זה הופץ בבתי כנסת רבים בקביעות ובהתמדה כחוברת או כלוח קיר במשך 107 שנים (תרס"ה-תשע"ב), באותו פורמט ובאותו נוסח פחות או יותר, שימרה במובן מסוים את המודעות ההלכתית לנושא.

22. סיכום כולל של רשימת הערים שהרימ"ט סבר שיש לקרוא בהן בי"ד ובט"ו באדר, או רק בי"ד באדר, פרסם הרימ"ט בספרו: ארץ ישראל דיניה ומנהגיה, ירושלים תשט"ו, עמ' מד-מז.

23. הרב ניסן אהרון טוקצינסקי נפטר בט"ו בטבת תשע"ב. נכדו הרב צבי אריה טוקצינסקי ערך את הלוח לשנת תשע"ג, ולא שינה דבר.

2. חידוש מסורות על בסיס מודעות היסטורית וארכיאולוגית

הסבב השני של דיונים על אודות זיהוי מקומות המיוחסים כעיר מוק"ח מימות יב"ן, היה גם הוא על בסיס שימור השם בידי ערביי הארץ, ומסורת שנשענה מהידוע מהפסוקים במקרא ומהכתוב במשנה, במדרשים ובגמרות, על אודות מיקומה של עיר מוק"ח – אלא שנוסף להם גם מודעות בשל תוצאות מחקר היסטורי-ארכיאולוגי, והשערות בעקבות המחקר.

הרב סיני אדלר היה רבה הראשון של העיר אשדוד. בשנת תשכ"ג הוא העלה את האפשרות שבעיר אשדוד החדשה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בשל קרבתה לתל אשדוד – תל איסדור כפי שהוא נקרא אצל הערבים, זאת בשל הערכות חוקרים שבתל אשדוד (אסדור) נמצאת העיר אשדוד העתיקה.²⁴

לאחר מלחמת ששת הימים (תשכ"ז) קמו ישובים חדשים ביש"ע סמוך למקומות ששם המקראי נשמר כפי שנזכר בספר יהושע. היו מקומות שנערכו בהם סקרים ארכיאולוגיים או אף חפירות, ועל פי הידע המצטבר אצל החוקרים, היו מקומות שהוערכו כשרידי ערים מתקופת ההתנחלות. פרופ' יואל אליצור הוא תושב הישוב עפרה, תלמיד חכם וחוקר בתחומי הגיאוגרפיה המקראית, הלשון העברית ולשונות שמיות. הוא היה דמות דומיננטית ופעילה בקריאותיו לתושבי ישובים שונים לקבוע שבישובים יקראו מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו ללא ברכה, כמו: שילה, שבי שומרון, פסגות, קדומים, שילת, כפר רות, יתיר, בית חורון, קרית טלז-סטון, כרמי יוסף וחנתון. לדבריו, על תושבי בית אל ומבוא חורון לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. יואל אליצור קנה לו שם כמומחה בתחום, ורבנים ביקשו לחוות את דעתו גם ביחס למקומות אחרים כמו לוד ושעלבים.²⁵

היו רבנים שהחשיבו ברמות שונות את דבריהם והשערותיהם של היסטוריונים וארכיאולוגים, ושקללו את דבריהם במסגרת הדיון ההלכתי באשר למקרא מגילה במקום מסוים גם בט"ו באדר. גם אם הם לא קיבלו את ההשערה שהמקום שהתגלה בחפירה הוא עיר פלונית מתקופת ההתנחלות, הם התחשבו בכך שמדובר על עיר מתקופת ההתנחלות. כך באשר ל: גוש חלב, תל שקמונה-חיפה, יריחו, לוד, תל גרישה-בני ברק, קרית ארבע וחברון, תל שבע-באר שבע, ועוד. העובדה שהיתה התחשבות מסוימת בממצאים ארכיאולוגיים ובהשערות בעקבות הממצאים, היא מעניינת מאחר שבתחומים אחרים היו מדי פעם עימותים חריפים בין רבנים לבין ארכיאולוגים (זיהוי קברים; חקר הר הבית, חקר עיר דוד, ועוד). היה חוסר אמון

24. הרב סיני אדלר, "קריאת המגילה באשדוד החדשה וסביבתה", נעם, ח (תשכ"ה), עמ' קצד-קצט.

לעיל פרק ט סעיף ג 15.

25. לעיל פרק ט סעיף ג 8, 23.

ויחס חשדני למחקר אקדמי בכלל, ובכלל זה גם למחקר ארכיאולוגי, ובמיוחד לאור העובדה שמחקר ארכיאולוגי מבוסס על השערות ופרשנויות. החששות והחשדות הן שמא יש מניעים אחרים ולא ענייניים בהעלאת ההשערות ובפרשנות, שמא הם אינם מבינים מספיק את ההשלכות ההלכתיות העולות מאמירותיהם, או שמא הם מיונעים מעמדה פוליטית ותפיסת עולם אחרת ורחוקה שמטרתה לפגוע באמינות המסורת היהודית, ועוד. יתכן עוד שהיחס החשדני והעוין להשערות היסטוריות וארכיאולוגיות היה גם מפני שלרבנים אין בדרך כלל כלים לבקר או לבחון את טיב ההשערות והמצאים. ובכל זאת, חרף החשדנות ולמרות ביטויים מזלזלים על השערות והערכות מחקרים ארכיאולוגיים שנכתבו פה ושם, התחשבו רבנים ברמה מסוימת בדברי חוקרים כדי לקבוע אם במקום מסוים יקראו גם בט"ו באדר. היחס המורכב והחשדני לממצאים ארכיאולוגיים שונה מהיחס למסורות שימור השם אצל גויי הארץ. לגבי מסורת שימור השם לא היו ערעורים או חשדות שמא אין זה נכון. גויים המסיחים לפי תומם (ע"פ יבמות קכ"א ע"ב) על אודות מסורת על שם מקום, נאמנים יותר מהשערות מחקריות המבוססות על ניסיון וידע מצטבר על טיבם של ממצאים ארכיאולוגיים.

ה. פסקי ההלכה וקבלתן ע"י הציבור הרחב

1. מעיר מסופקת לעיר ודאית על בסיס ממצאים ארכיאולוגיים

כאמור, רבנים נעזרו במסורת שימור השם ובהשערות ממצאים ארכיאולוגיים כדי לקבוע שמקום מסוים יוגדר כמקום שיש ספק אם הוא מוק"ח מימות יב"ן, וקבעו שיש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. היו שהתנגדו להצעות אלו בטענה שלא ברור שהשערות הארכיאולוגים נכונות, שהרי גם בין ארכיאולוגים יש מחלוקות, ויש תיאוריות שמוכחות לאחר זמן כלא נכונות.

היו גם התנגדויות הלכתיות, כגון: כאשר יש ספק באשר למעמדו של הכרך אם הוא מוק"ח מימות יב"ן, אזי אין להחיל במקום כזה דין סמוך או נראה; התל חרב ולא מתגוררים בו יהודים, ועל פי פוסקים מסוימים במצב כזה אם בכרך עצמו אין קוראים בט"ו באדר, גם מחוצה לו אין קוראים בט"ו באדר אלא בי"ד באדר כעיר פרוזה. טענה זו לא נשמעה כאשר ירושלים העתיקה היתה בידי הירדנים בשנים שבין מלחמת השחרור לבין מלחמת ששת הימים. היה מוסכם כמעט על הכל שבירושלים החדשה יש להמשיך ולקרוא בט"ו באדר, אף שבעיר העתיקה לא היה מי שקרא מגילה כלל.

להלן שלוש דוגמאות לערים בהם היה מקום לקבוע שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, אך בכל זאת רבנים פסקו לקרוא גם בט"ו באדר או רק בי"ד באדר:

א. לוד החדשה: כבר מאז התחדשות הישוב היהודי בלוד בשנת תש"ח, הורו רבני העיר ורבנים נוספים שבלוד יש לקרוא בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה. היה ברור לכל שלוד החדשה נמצאת במקומה של לוד העתיקה. ובכל זאת בבתי הכנסת בלוד קראו מגילה בי"ד באדר כעיר פרוזה ומעטים קראו גם בט"ו באדר. במשך השנים נערכו חפירות במקום, וכל הנתונים הורו בוודאות שלוד החדשה נמצאת על מקום עיר המוקפת חומה מימות יב"ן, ובשל מסורת שימור השם, מדובר כנראה על העיר לוד העתיקה. רב העיר, הרב נתן אורטנר, היה בטוח אף הוא שזו לוד המוקפת מימות יב"ן, אך הוא השאיר את ההכרעה בידיהם של רבנים אחרים – הרב יצחק וייס, הרב יוסף שלום אלישיב והרב עובדיה יוסף. פוסקים מרכזיים אלו טענו שמאחר שבלוד נקבע מאז התחדשות הישוב היהודי במקום לקרוא מגילה בי"ד ובט"ו באדר, אין לשנות את המנהג. הרב אורטנר עצמו חיפש כל דרך אפשרית להציב את יום ט"ו באדר כיום הפורים המרכזי בעיר לוד. הוא הורה לקיים את כל מצוות היום גם בט"ו באדר, ודאג שבן ירושלים יבוא ויקרא בברכה בט"ו באדר, אך כל ההלכות הן סביב העיקר. הוא לא הורה לקיים את המצווה המרכזית של פורים – קריאת מגילה בברכה, ביום ט"ו באדר בלבד, והוא לא הורה לבטל את קיום מצוות פורים בי"ד באדר. ברוב בתי הכנסת בלוד קראו מגילה בי"ד באדר ומיעוט קראו גם בט"ו באדר.²⁶

ב. חברון וקריית ארבע: שמה של העיר חברון השתמר, מיקומה ידוע ומפורסם, וקיימת מסורת ותיקה על מקרא מגילה בחברון בי"ד ובט"ו באדר, וכך נהגו גם מחדשי הישוב היהודי בחברון ובקריית ארבע החל משנת תשכ"ט. בחפירות ארכיאולוגיות נמצאו שרידים בתל רומיידה-רמות ישי, המעידים על קיומה של עיר מוקפת מתקופת ההתנחלות ועוד קודם לכן. אעפ"כ, רב העיר הרב דב ליאור, לא הורה לשנות את המנהג הקדום ולקבוע שבחברון ובקריית ארבע יקראו בט"ו באדר בלבד. הוא כתב להדר ולקיים את כל מצוות פורים גם ביום ט"ו באדר. היו שנים מסוימות שבהן הוא העצים את מעמדו של יום ט"ו באדר בעיר שהוא הגדירה כעיר מסופקת קרוב לוודאי, בהטלת חובה לקיים את מצוות היום האחרות של פורים. אך היו שנים אחר כך שהוא כתב שאת מצוות היום האחרות יש לקיים בט"ו באדר באופן מינימאלי.²⁷

ג. בית אל: הישוב בית אל הוקם בשנת תשל"ח ולא היתה לו מסורת על אודות זמן מקרא מגילה בו. הוא סמוך לכפר הערבי ביתין שנמצאה בו חומה עתיקה

26. לוד – לעיל פרק ט סעיף ג 8.

27. חברון וקריית ארבע – לעיל פרק ט סעיף ג 1.

מתקופת ההתנחלות. ההצעה לקרוא בישוב בית אל בט"ו באדר, נדחתה לחלוטין. הטענות היו שההשערות על אודות זיהוי המקום אינן ודאיות, ושסמוך לכך שחרב ובו גויים יש לקרוא בי"ד באדר בלבד.²⁸

הצבענו על שלוש דוגמאות שהיה מקום לקבוע לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד כמו ירושלים, בשל שימור השם וממצאים ארכיאולוגיים, ובכל זאת זה לא קרה. רבני המקום או רבנים אחרים, לא קבעו כך באופן נחרץ וברור, ולא הסכימו לשנות את מעמד עירם מעיר מסופקת לעיר מוקפת חומה.

2. מעיר פרוזה לעיר מסופקת על בסיס ממצאים ארכיאולוגיים

בערים נוספות ניתן להצביע על קביעת זמן מקרא מגילה בי"ד באדר מפני שכך נהגו ראשוני המתיישבים במקום, אף שנתגלו ממצאים ארכיאולוגיים חדשים המערערים על הקביעה שמדובר בעיר פרוזה. להלן שתי דוגמאות:

א. באר שבע: באר שבע היא עיר ותיקה, ועם התחדשות הישוב היהודי בה בשנת תש"ט, היו רבנים שהורו לקרוא בה גם בט"ו באדר. אך בכל זאת ברוב בתי הכנסת בבאר שבע קראו בי"ד באדר בלבד, ומעטים קראו בבתיהם גם בט"ו באדר. ההנחה היתה שבאר שבע שנזכרת בפסוקי המקרא נמצאת בתל שבע הנמצא במרחק 7 ק"מ דרומית מזרחית מבאר שבע החדשה, ועל כן אותם שקראו גם בט"ו באדר עשו זאת כהנהגה טובה וממידת חסידות ולא כהוראה מחייבת. בתוך העיר החדשה, באזור השוק של באר שבע ליד התחנה המרכזית, נמצאו ממצאים ארכיאולוגיים חדשים המעידים על היות עיר עתיקה במקום. היו שטענו שעל בסיס ממצאים אלו יש מקום לראות את העיר באר שבע כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח מימות יב"ן ויש לקרוא בה גם בט"ו באדר כהלכה מחייבת ולא כמידת חסידות. היו שהתנגדו בטענה שמאז שחודש הישוב היהודי בבאר שבע נהגו ברוב בתי הכנסת בבאר שבע לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד ואין לשנות את המנהג. הקורא גם בט"ו באדר עובר על איסור "בל תוסיף" ועל איסור "לא תתגודדו". אמנם המעוניין יכול לקרוא גם בט"ו באדר בצנעה וכמנהג חסידות, אך לא כהוראה מחייבת.²⁹

ב. בית שמש: העיר בית שמש החדשה הוקמה בשנת תש"ט במרחק רב מתל בית שמש ומתל ירמות. מאז הקמתה קראו בה מגילה בי"ד באדר בלבד. במשך השנים התרחבה העיר מאוד, ושכונותיה החדשות נבנו סמוך לתל בית שמש ותל ירמות. מהתלים רואים בבירור את העיר ולהפך, והשכונות החדשות

28. בית אל – לעיל פרק ט סעיף ג 19.

29. באר שבע – לעיל פרק ט סעיף ג 11.

נמצאות בתוך מרחב מיל מהתלים. יש מעטים שקראו בבית שמש גם בט"ו באדר, אך טענת המתנגדים היא שמעולם לא נהגו בבית שמש לקרוא גם בט"ו באדר.³⁰

העובדות והנתונים החדשים לא שינו דבר, ורוב פוסקי ההלכה המשיכו לקבוע שיש לקרוא מגילה בי"ד באדר בלבד.

3. התקבלות התובנות ההלכתיות ע"י הציבור הרחב

תובנות חדשות צריכות להיתמך ולהתקבל על הציבור, מפני שהוא הממשש אותן. אין זה מספיק שרב פלוני גדול ומפורסם ככל שיהיה, או אף קבוצת רבנים, יפסקו הלכה על בסיס תובנה הלכתית חדשה. דבריהם צריכים להתקבל על דעת הציבור. כיצד קבלו תושבי ירושלים וערים אחרות, את התובנות ההלכתיות אודות זמן מקרא מגילה במקומותיהם?

א. תושבי שכונות ירושלים שמחוץ לחומה - כמו תושבי העיר המוק"ח

את תגובות הציבור באשר לזמן מקרא מגילה בשכונות החדשות בירושלים, ניתן לאפיין על בסיס חלוקה לשני פרקי זמן:

1. **מהיציאה מהחומה עד מלחמת ששת הימים.** לחלק ניכר מתושבי השכונות החדשות שקמו בירושלים מאז היציאה מהחומות, היו זיקה וקשר ישיר לעיר העתיקה. חלקם היו תושבי העיר העתיקה שהעתיקו את מקום מגוריהם לעיר החדשה ההולכת ומתפתחת. היתה להם גאווה על היותם 'ירושלמיים' והם רצו להמשיך ולהרגיש כך גם לעניין מקרא מגילה, על אף שהתגוררו בשכונות הרחוקות מרחק רב מאוד מהעיר המוק"ח, ולא היה רצף אורבאני בין השכונות המרוחקות לבין השכונות הצמודות לעיר המוק"ח. הם המשיכו כהרגלם לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, ולא קיבלו את עמדות המיעוט שטענו שיש לקרוא מגילה בט"ו באדר רק במרחב מיל מהחומה. גם רבנים ותלמידי חכמים הרגישו 'ירושלמיים' לעניין זה, והתובנות החדשות המבוססות על מקורות מהלכות עירוב תחום שבת או עירוב חצרות של שבת, גיבו את ההתנהלות הנפוצה לקרוא מגילה בשכונות החדשות והרחוקות מהעיר העתיקה בט"ו באדר בלבד, כדינו של מי שגר בתוך העיר העתיקה.³¹

ההרגל לקרוא בשכונות ירושלים בט"ו באדר בלבד, לא פסק גם כשהעיר העתיקה נפלה בידי הירדנים במלחמת השחרור ולא התגוררו בה יהודים.

30. בית שמש – לעיל פרק ט סעיף ג 28.

31. לעיל פרקים ג-ה, ז.

התקיימו דיונים והיתה התחבטות בדבר, ובכל זאת היתה הסכמה די גורפת שבירושלים החדשה ימשיכו לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, למרות הנתק מהעיר העתיקה. זאת על אף שניתן היה להתבסס על מקורות שמהם עולה שכשהעיר המוק"ח חרבה ואין יהודים יושבים בה, יש לקרוא מחוצה לה בי"ד באדר בלבד. יתכן שההתנהלות בת עשרות השנים של תושבי ירושלים החדשה לקרוא מגילה רק בט"ו באדר היתה כבר מושרשת מאוד, ועל כן גם במצב כזה היא ההלכה שפשטה.

2. **בשכונות החדשות שקמו בשנים שלאחר מלחמת ששת הימים.** את השכונות הללו אכלסו תושבים שבאו ממקומות שונים, ולא היתה להם את אותה תחושת שייכות לעיר העתיקה. יהודים לא ישבו בעיר העתיקה במשך 19 שנה, מאז מלחמת השחרור עד מלחמת ששת הימים. השכונות החדשות שקמו כמו: שכונת רמות, שכונת הר נוף, שכונת רמת שלמה ושכונת הר חומה, היו רחוקות מאוד מהשכונות הצמודות לעיר המוק"ח. בשנים הראשונות להקמת השכונות הללו, היו שקראו רק בט"ו באדר, וכמו שהיה נהוג בכל השנים בשכונות החדשות, אך היו אחרים שקראו רק בי"ד באדר, או גם בט"ו באדר ללא ברכה כדין עיר מסופקת, בגלל המרחק הרב מהעיר העתיקה ומהשכונות הצמודות אליה. נוצר מצב בעייתי מאוד מבחינה הלכתית. באותה שכונה או באותו רחוב, או אף באותו בניין משותף, קראו מגילה בתאריכים שונים. הדבר יצר מבוכה ובלבול, במיוחד אצל אלה שאינם בקיאים בכל הדיונים והעמדות ההלכתיות השונות.

היו רבנים שהציעו פתרונות הלכתיים או פתרונות טכניים מעשיים כדי שהכל יקראו מגילה באותו זמן. הרב שריה דבליצקי ביקש להתמודד עם המצב ההלכתי-חברתי שנוצר. הוא הציע שכל הפוסקים יסכימו על מקרא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר ללא ברכה, בהנחה שכל בעלי העמדות השונות ימצאו את מקומם בהתנהלות כזאת, שהרי הכל קוראים מגילה גם בי"ד באדר וגם בט"ו באדר. הרב שלום משאש, רבה הספרדי של ירושלים, יצא נגד ההצעה בחריפות רבה בטענה שהיא מבלבלת את ההמון שמבקש לקיים את מצוות קריאת מגילה בתאריך אחד ככל תושבי ירושלים. לדבריו, הציבור הרחב איננו מודע כלל לכל הספקות והדילמות שיש בסוגיה זו, והצעה כזאת מתאימה לתלמידי חכמים. אכן גם הרב שריה דבליצקי הודה שהצעתו היא לתושבי שכונת רמות שמתגוררים בה תלמידי חכמים רבים. לו היה מדובר בשכונה שמתגוררים בה 'בעלי בתים' כלשונו, אף הוא היה מורה לקרוא בט"ו באדר בלבד. היו שהציעו להציב מבנים יבילים בימי הפורים על מנת ליצור רצף אורבאני בין השכונות שיאפשר לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד. אך

הניסיון לא צלח. כל קבוצה תמכה בעמדת הרב שאליו היא נשמעת. אמנם כשנבנו בתים חדשים שהשלימו את הרצף האורבאני לשכונות הצמודות לעיר המוק"ח, הכל קראו מגילה בט"ו באדר בלבד.

עד פורים תשע"ב, עדיין נשארה שכונה אחת בירושלים – שכונת רמות, שהתושבים קראו בה מגילה בזמנים שונים. יש שקראו בי"ד באדר בברכה בלבד, יש שקראו גם בט"ו באדר ללא ברכה, ויש שקראו בט"ו באדר בברכה בלבד. הקבוצה הבולטת שקוראת בי"ד באדר היא הקבוצה הנשמעת לפסיקות הרב עובדיה יוסף שטען שאין רצף אורבאני בין שכונת רמות לשכונות הצמודות לעיר המוק"ח.³²

ב. מקרא מגילה בערי הארץ המסופקות

ברחבי הארץ היו ארבעה ישובים בלבד שהתקבעה בהם מסורת ציבורית לקרוא מגילה גם בט"ו באדר:

1. **בחברון ובקריית ארבע** – בישוב היהודי בחברון שהיה קיים עד שנת תרפ"ט, קראו גם בט"ו באדר. מסורת זו חודשה בישוב היהודי שקם בחברון לאחר מלחמת ששת הימים בשנת תשכ"ח, ואחר כך גם בקריית ארבע.³³
2. **בעיר העתיקה בצפת** – מסורת זו היא המשך של המסורת הוותיקה שהיתה נהוגה במקום. היה ניסיון להרחיב מסורת זו גם לשכונות החדשות של צפת, אך הדבר לא התפשט, ובעיר צפת החדשה קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.³⁴
3. **בטבריה תחתית** – מסורת זו היא המשך של המסורת הוותיקה שהיתה נהוגה במקום. הדבר לא התפשט לשכונות החדשות של טבריה, ובטבריה עילית קראו מגילה בי"ד באדר בלבד.³⁵
4. **בישוב שילה** – הישוב שילה הוקם בשנת תשל"ח, ומאז פורים הראשון הם נהגו לקרוא גם בט"ו באדר.³⁶

במקומות אחרים בארץ היו רבנים שפסקו שיש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, כמו: עכו, חיפה, בית שאן, לוד, רמלה, אלעד, קרית ספר, מודיעין עילית, בני ברק וערים נוספות בגוש דן – תל אביב, רמת גן, גבעתיים, חולון ובת ים. כך גם בבית שמש, אשדוד, אשקלון ובאר שבע. אך ברוב בתי הכנסת במקומות אלו קראו בי"ד

32. לעיל פרקים ו-ז.

33. לעיל פרק ט סעיף ג 1.

34. לעיל פרק ט סעיף ג 3.

35. לעיל פרק ט סעיף ג 5.

36. לעיל פרק ט סעיף ג 20.

בלבד. מעטים קראו במקומות אלו גם בט"ו באדר. בדרך כלל מדובר על רבנים ותלמידי חכמים או אנשים בעלי זיקה תורנית, שהעדיפו את הפסיקה שבמקום 'סמוך' או 'נראה' לעיר מסופקת יש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר. הם קראו גם בט"ו באדר על אף שבסביבתם נהגו לקרוא רק בי"ד באדר. היו מקומות שבהם היתה קהילה או אף כמה קהילות שקראו גם בט"ו באדר, אך הציבור הרחב קרא בי"ד באדר בלבד.

אמנם היו רבנים שלא חששו לקבוע לקרוא מגילה רק בט"ו באדר כשנוסף לכל הנתונים גם ממצא ארכיאולוגי מתאים, אך בדרך כלל קביעותיהם לא מומשו.

להלן שתי דוגמאות:

1. **אשדוד:** בעקבות הערכות חוקרים שבתל אשדוד נמצאת העיר אשדוד העתיקה, פסק הרב סיני אדלר בשנת תשכ"ג שאם העיר אשדוד החדשה תתרחב ותתקרב לתוך מרחב מיל לתל אשדוד – תל איסדור כפי שהוא נקרא ע"י הערבים, אז יקראו בה בט"ו באדר בלבד. הוא לא חשש ולא פחד שלעיר נוספת בארץ ישראל יהיה מעמד של עיר מוקפת חומה באופן ודאי כמו ירושלים. מאז שהוא פסק כך התרחבה העיר אשדוד מאוד, אך עדיין היא רחוקה מתל איסדור.³⁷

2. **ספסופה - גוש חלב:** הרב שלמה גורן שימש כרבה הראשי של ישראל, ופסק שבמושב ספסופה יש לקרוא מגילה בט"ו באדר בלבד, לאחר שחוקרים טענו שאין ספק שגוש חלב נמצאת במקום שבו עמדה העיר המוק"ח מימות יב"ן. רב המושב הרב דוד לחייאני, סיפר לי שהרב גורן עודד אותו מאוד לחדש את מסורת קריאת המגילה בט"ו באדר בלבד בסמיכות לעיר מוק"ח מימות יב"ן, ושזו תהיה זכות גדולה שמושב ספסופה יהיה המקום הראשון בארץ שיקראו בו מגילה רק בט"ו באדר, כמו בירושלים. הרב לחייאני שאל גם רבנים אחרים והם הורו לו לקרוא בי"ד באדר, וכפי שנהגו במושב מאז הקמתו.³⁸

אלו שתי דוגמאות בודדות של פסיקת הלכה שלא מומשה מטעמים שונים, ומכל מקום עד תום כתיבת ספר זה טרם נמצא מקום נוסף בארץ ישראל שחידשו בו לחלוטין את מעמדו כמקום מוקף חומה מימות יב"ן באופן ודאי ושמקרא מגילה בו יהיה רק בט"ו באדר.

הרצון והמאמץ של רבנים ופוסקי הלכה לחדש מסורת מסופקת של עיר מוק"ח ולקרוא מגילה בי"ד באדר בברכה ובט"ו באדר בלי ברכה, בהתאם לתובנותיהם

37. לעיל פרק ט סעיף ג 15.

38. לעיל פרק י סעיף ג 17.

על אודות אזכור המקום במקרא, בספרות התנאים והאמוראים, על בסיס שימור השם ומודעות היסטורית ארכיאולוגית, לא פשט ברבים. מעטים נענו לפסיקה זו. הרוב העדיף לקרוא ב"ד באדר כרוב ערי העולם. אפשר להציע כמה הסברים לכך שפסיקות אלו לא התקבלו בקרב ההמון הרחב:

א. ההמון הרחב הוא ציבור פשוט של 'בעלי בתים', דתיים או מסורתיים, ע"פ ההגדרות המקובלות בשיח החברתי. ציבור זה נוהג בדרך כלל לקיים את סף הדרישות ההלכתיות המינימאליות, והוא איננו מקיים מצוות או הלכות בשל חשש, ספק, חומרה וכד'. תחושתם במצבי ספק היא שהם אינם מקיימים את המצווה כלל. בשום יום אין ביטחון שזה היום שיש לקרוא בו מגילה. הם מעדיפים הכרעה ברורה וחדה לכאן או לכאן, ולא קיום מצווה מספק.

ב. יש מעט מאוד מקומות בארץ שקראו מגילה ב"ד ובט"ו באדר, והעניין אינו מוכר ואינו מפורסם. קריאת מגילה בט"ו באדר מוכרת להמון רק בירושלים. פסיקה הלכתית לקרוא מגילה גם בט"ו באדר, נתפסה אצל ההמון כהנהגה לא מקובלת, ותחושתם היתה שמדובר בחומרה בעלמא.

ג. קריאת מגילה גם בט"ו באדר גורמת לטרח רבה. מי שינהג כך יצטרך לקרוא ארבע פעמים מגילה. הדרישה לקיים פעם נוספת סעודת פורים, משלוח מנות ומתנות לאביונים מכבידה מאוד. ההמון הרחב יעדיף לקיים את המצוות הללו יום אחד בלבד ולא יומיים.

ד. ביום י"ד באדר מקיימים את מצוות החג הייחודיות (מקרא מגילה, קריאה בתורה, משלוח מנות, מתנות לאביונים וסעודת פורים). וכן מסגרות החינוך שובתות מלימודים, זהו יום חופש מעבודה במקומות רבים, ומתקיימות פעילויות ייחודיות ביום זה (תחפושות, מופעים וכד'). כל המרכיבים הללו יוצרים ביחד אווירה מיוחדת. אווירה זו אינה קיימת ביום ט"ו באדר. קריאת מגילה נוספת ביום ט"ו באדר עם קיומן של מצוות היום האחרות, נראית כמנותקת וממילא אין מוטיבציה לעשות זאת.

ה. יש מקומות שבהם היו רבנים מקומיים או רבנים שאינם תושבי המקום אך בעלי מעמד ציבורי משמעותי, שלא הסכימו עם הפסיקה שיש להגדיר מקום מסוים כספק מוק"ח. כשאין עידוד ותמיכה של רב בית הכנסת, רב השכונה, רב העיר או רב בכיר אחר, להגדיר מקום כעיר שיש ספק אם היא מוק"ח, אזי קשה מאוד ליצור אווירת מחויבות למקרא מגילה גם בט"ו באדר.

ו. גם בקרב המגדירים עצמם כדתיים ברמה גבוהה יותר, יש לבעלי ההשכלה התורנית יכולת לבחון ולבדוק מה סיבת החומרה או הספק, ואם הם לא ישתכנעו בחשיבותה ובנחיצותה הם לא יקיימו את אותה החומרה או שהם יקיימו אותה באי חשק רב. קבוצה כזאת אינה אוהבת פתרונות הלכתיים

שנועדו להתגבר על הספקות ההלכתיים כמו הפסיקה שבעיר מסופקת יקראו מגילה בי"ד באדר בברכה, ובט"ו באדר ללא ברכה או כמו ההצעה שביום י"ד באדר בן פרוז מעיר אחרת יקרא מגילה בעיר המסופקת, וביום ט"ו באדר בן כרך מעיר אחרת – בן העיר ירושלים – יקרא מגילה ויוציא ידי חובה את בני העיר המסופקת. הצעה כזאת נראית זרה ורחוקה מהתקנה המקורית לקרוא מגילה בט"ו באדר בעיר מוק"ח מימות יב"ן.

בולט הוא החזון איש שקרא בבני ברק גם בט"ו באדר בשל הרצף האורבאני ליפו, בעוד שברוב בתי הכנסת בבני ברק, ובכל בתי הכנסת שנמצאו ברצף הבתים שבין בני ברק לבין יפו, ברמת גן ובגבעתיים, נהגו לקרוא בי"ד באדר בלבד. כשהחזון איש החל לנהוג כך בבני ברק, בשל הרצף האורבאני ליפו, ביפו עצמה לא היה מי שקרא גם בט"ו באדר. תלמידיו וממשיכי דרכו של החזון איש המשיכו בהנהגה זו. על בסיס פסיקת החזון איש, פסק רבה של העיר חולון הרב אברהם יוסף, שיש לקרוא מגילה גם בט"ו באדר בערים הדרומיות ליפו, כמו חולון, בתים וראשון לציון, מאז שנוצר רצף אורבאני ליפו. גם כאן נשמעו מעטים לפסיקתו וברוב בתי הכנסת בערים הללו קראו מגילה רק בי"ד באדר.

1. שכונות ירושלים וערי הארץ – תרחיש עתידי

מה צפוי בשנים הקרובות באשר למקרא מגילה גם בט"ו באדר או בט"ו באדר בלבד, בירושלים ובערי הארץ? על אלו התפתחויות או מגמות ניתן להצביע בפתרון שאלה זו?

שכונות ירושלים

כאמור, נכון לשנת תשע"ב ברוב שכונות ירושלים החדשות קראו מגילה בט"ו באדר בלבד. ההכרעה בעניין זה כבר התקבלה, למעט קבוצה מתושבי שכונת רמות שנשמעו לפסקי הרב עובדיה יוסף ובניו, שטענו שאין רצף אורבאני בין שכונת רמות לבין השכונות הצמודות לעיר המוק"ח. הסבירות היא שאם ייבנו בתים שייצרו רצף אורבאני ברור בין שכונת רמות לבין השכונות הצמודות לעיר המוק"ח, אזי הרב עובדיה יוסף, או מישהו אחר התומך בעמדתו, יורה לשומעי לקחו שבשכונת רמות יש לקרוא בט"ו באדר בלבד. הרב עובדיה יוסף שינה בעבר את פסיקותיו כשהיה ברור לו שיש רצף בתים בין שכונת הר נוף ושכונת הר חומה לשכונות הצמודות לעיר המוק"ח.

עוטף ירושלים

בין מעלה אדומים לירושלים יכול להיווצר רצף אורבאני משני כיוונים. האחד דרך השכונות הערביות של ירושלים סילוואן, ראס אל עמוד, ודרך העיירות עזריה ואבו דיס הסמוכות למעלה אדומים. אפשרות נוספת היא לכשיבנו בתים חדשים במקום הנקרא East-1 (E1). זהו שטח המתפרש על פני 12,000 דונם בגבעות שבין ירושלים למעלה אדומים. השטח הוא ממזרח לירושלים, ומערבית למעלה אדומים. במקום אמורה לקום שכונה שתקרא: מבשרת אדומים. לכשייווצר רצף, אזי ע"פ פסיקת החזון איש וכן רבנים נוספים, במעלה אדומים יקראו בט"ו באדר בלבד.³⁹

ערי הארץ

כאמור, יש אי נוחות רוחנית בקיום מצווה המוטלת בספק, ואי נוחות מעשית לקיים את כל מצוות הפורים פעמיים, ובכלל זה לקרוא את המגילה ארבע פעמים. אי הנוחות הזאת הביאה לכך שברוב המקומות הסתפק ההמון הרחב בקיום מצוות פורים בי"ד באדר כמו ברוב ערי הארץ. מספרן של הערים הללו גדל במשך השנים בעקבות פסיקות רבנים שונים, אם כי כאמור ההמון הרחב לא אימץ את הפסיקות הללו, ובמקביל לא נוספה ולו עיר אחת שנפסק באופן ברור שיש לקרוא בה בט"ו באדר בלבד. עובדה זו גרמה לחיזוק התודעה שקריאת מגילה רק בט"ו באדר היא הלכה שנהוגה בירושלים בלבד בשל מעמדה הייחודי כעיר הקודש וכעיר בירה, אך לא בשל היותה מוק"ח מימות יב"ן. ניתן לראות את קיומה של תודעה זו בכך שהלכות נוספות הקשורות לקריאת מגילה בעיר מוק"ח מימות יב"ן יוצגו בדרך כלל כהלכה הנהוגה בירושלים. הלכות בן כרך שהלך לעיר יוצגו כמי שנסע לירושלים או נסע מירושלים, אך לא כמי שנסע לעיר מוק"ח או שנסע ממנה. פורים משולש נתפס כמצב שיכול להיות בירושלים בלבד, ולא בערים מוקפות חומה אחרות מימות יב"ן, ועוד. לו היה לפחות מקום אחד נוסף בארץ שהיה מוגדר כעיר מוק"ח מימות יב"ן אזי היה השיח לא רק סביב ירושלים אלא ביחס לכל מקום שמוגדר כמוק"ח מימות יב"ן.

הנחתנו היא שאם תהיה אפשרות לקבוע שעיר מסוימת היא מוקפת חומה מימות יב"ן באופן די ודאי, יהיה קל יותר לשכנע את ההמון הרחב לציין את פורים בט"ו באדר. כל עוד מדובר על יום פורים אחד, הציבור הרחב יקבל זאת. מה גם שאם יפתחו בין התושבים 'גאוות יחידה' על כך שלעירם יש מעמד אחר המבוסס על מעלות מיוחדות שהיו בעבר לערי חומה בארץ ישראל, ושהם שווי ערך לירושלים שמציינים בה את פורים בט"ו באדר, אז יתקבל הדבר ברצון.

39. בחודש כסלו תשע"ג החליטה ממשלת ישראל לאשר בניית בתים בשטח זה.

כדי ליצור אווירה מחייבת וגורפת למקרא מגילה בכל רחבי עיר גם בט"ו באדר, לא מספיק לכתוב ולפרסם פסק הלכה שכך יש לעשות. צריך לעשות 'עבודת שטח' משמעותית בכמה מישורים. להכשיר את הלבבות וליצור אווירה מתאימה כדי שאותה פסיקה הלכתית תתקבל. עבודת הכנה כזאת יכולה להימשך כמה שנים. לא מספיק להתחיל בכך כמה ימים לפני חג פורים הקרב ובא, אלא יש 'להכשיר את הקרקע' זמן רב מראש. יש ליצור מערך הסברה שבו ילמדו ויסבירו להמון הרחב את הסיבה מדוע מקום מסוים איננו מציין פורים בי"ד באדר בלבד כמו רוב ערי הארץ. במסגרת בתי הכנסת – באמצעות רב בית הכנסת, הגבאים והמתפללים, במסגרות החינוך השונות הדתיות והחילוניות, מגני הילדים ועד הבוגרים ביותר, במקומות העבודה והמסחר, ועוד. לפרסם את העניין בערוצי התקשורת המקומיים (מקומונים, עלונים, וכד'), לתאם זאת עם הרשות המקומית שיעבירו את האירועים השונים או לפחות את חלקם ליום ט"ו באדר. קיומם של אירועים הקשורים לפורים, יוצרים גם הם את האווירה ונותנים מוטיבציה לציבור דתי-מסורתי לקיים את הדרישות ההלכתיות הנהוגות באותו יום.

כמובן שיש להסביר ולשכנע את אותם רבנים בעלי השפעה על הציבור הרחב שמתנגדים לשינוי המעמד של העיר מעיר פרוזה לעיר מוק"ח או מסופקת ככזאת, בטיב הנתונים שהביאו לשינוי במעמדה של העיר. כשהם ישתכנעו בכך, ותהיה הסכמה רחבה למהלך כזה, יהיה קל יותר לחבר מעגלים נוספים לתמוך בשינוי זה. היכן יש סיכוי שיהיו שינויים כאלה? להערכתנו, ניתן להצביע כעת על שלושה מקומות פוטנציאליים:

לוד

לעיר לוד יש את כל הנתונים להיות העיר השנייה בארץ שיקראו בה מגילה בט"ו באדר בלבד. היא נזכרת במשנה כעיר מוק"ח מימות יב"ן (משנה ערכין ט, ו), ויש מסורת מוצקה על היותה במקומה הידוע. חוקרים שחפרו במקום הנקרא עתיקות לוד מסכימים שמדובר על עיר קדומה וכנראה שזו לוד המקראית. רבה של לוד הרב נתן אורטנר, משוכנע לחלוטין שאכן מדובר בלוד העתיקה המוק"ח מימי יב"ן. לעת עתה הוא קבע שגם ביום ט"ו באדר יש לקיים את כל מצוות היום, אך אין לברך על מקרא מגילה. הוא היה מוכן להורות שבלוד יש לקיים את פורים רק בט"ו באדר, בתנאי שגם רבנים נוספים הידועים כבעלי סמכות יורו כך. כל עוד אין זה כך, הוא דבק בעמדתו שבלוד יש לקיים את מצוות הפורים, ובהן מקרא מגילה, בשני הימים.

תושביה היהודיים של לוד, ורוב אלו מתוכם הבאים לבתי הכנסת, מוגדרים כאוכלוסייה של 'בעלי בתים', והם רגילים לקיים את פורים בי"ד באדר בלבד כרוב ערי הארץ. גם קבוצה של חסידי חב"ד וכן כמה רבנים נוספים המתגוררים בלוד

לא מקבלים את הפסק וקוראים מגילה בי"ד באדר בלבד. חברי הגרעין התורני המתגוררים בלוד הם הקבוצה היחידה שנשמעת להוראותיו של הרב אורטנר ומקיימים את שני ימי הפורים, אם כי הם היו מעדיפים לציין יום אחד בלבד. הם לא רואים שום סיבה לקיים את שני ימי הפורים בלוד. דרישה ציבורית שתבטא רצון עז לקיים פורים יום אחד בלבד, יכולה להביא לשינוי – פורים יצוין בט"ו באדר בלבד, ולוד תשוב להיות משנה לירושלים (ע"פ פסיקתא רבתי [איש שלום] פיסקא ח). יש להתחשב בכך שבשל היותה של לוד צמודה ברצף אורבאני לרמלה, אזי גם ברמלה יקראו בט"ו באדר. כשרמלה תתחבר לערים נוספות בקרבתה, כמו באר יעקב ונס ציונה, אזי בכל המקומות הללו יקראו מגילה בט"ו באדר בלבד.

חברון

בחברון נהגו לקרוא מגילה גם בט"ו באדר בשל המסורת הוותיקה שהיתה במקום. כשקמה העיר קרית ארבע נהגו כך גם שם. תושבי המקומות הללו היו מודעים למשמעות של עיר מוק"ח מימות יב"ן ועל כן קיבלו את המסורת הזאת למרות אי הנוחות שבה. אמנם, המסורת נשענה בתחילה על השערה שגם היא היתה שנויה במחלוקת פוסקים, שהעיר חברון העתיקה היתה מוק"ח מימות יב"ן, אך מאז שחפרו בתל רומיידה-תל ישי וגילו שרידי ישוב ושרידי חומה במקום, התחזקה מאוד ההשערה שחברון אכן היתה מוק"ח מימות יב"ן. ובכל זאת רב העיר הרב דב ליאור קבע להמשיך במנהג ולא לשנות. הציבור המתגורר בחברון ובקרית ארבע מודע היטב למעמדה של חברון כעיר האבות, וכערש מלכות בית דוד (שמואל ב ה, ה). ההנחה היא שהציבור יקבל ברצון ובשמחה את הקביעה שחברון היא עיר מוק"ח מימות יב"ן, והיא תהיה במעמד כמו מעמדה של ירושלים לעניין מקרא מגילה. גם כאן דרישה ציבורית שתבטא רצון עז לקיים פורים יום אחד בלבד, יכולה להביא לשינוי הפסיקה ההלכתית והיום המועדף יהיה ט"ו באדר, למרות המסורת הוותיקה שהיתה לקיים בחברון שני ימי פורים.

שילה

מאז חורבן משכן שילה לא ידוע לנו על ישוב יהודי במקום. אין כמובן כל מסורת על אודות זמן מקרא מגילה במקום. הישוב שילה הוקם בשנת תשל"ח, ומאז הקמתו נהגו לקיים בו פורים יומיים. שילה נזכרת בספר יהושע, ובחפירות שנערכו במקום נמצאו שרידים המעידים על קיומה של עיר קדומה בעלת חומה, וכן כתובת מאוחרת ששם המקום 'שילה', כתוב בה. רב הישוב הרב אלחנן בן נון הנהיג לאחר התייעצות עם רבנים אחרים לקיים את כל מצוות ימי הפורים בשני הימים – משתה ושמחה, משלוח מנות ומתנות לאביונים, אך הורה שלא לברך על מקרא מגילה ביום ט"ו באדר.

כשגילו את הכתובת המדוברת הוא העצים את מעמדו של יום ט"ו באדר ע"י אמירת 'על הנסים' בסוף ברכת המזון לפני 'הרחמן הוא יזכנו לימות המשיח'. מה שמעב הוא פרשנותו של רבנו גרשום (תמורה כא ע"ב) שממנה עולה ששילה לא היתה מוק"ח, אם כי ניתן לפרש אחרת את דברי רבנו גרשום.

אם אין ספק שהישוב שילה נמצא במקום שבו עמדו הישוב הקדום והמשכן, ונמצאו במקום גם שרידי חומה מהתקופה וכתובת המעידה שזה הוא המקום, אזי יתכן שבעתיד יקראו בשילה בט"ו באדר בלבד. הממצאים הללו לא היו לפני הרבנים שתושבי שילה נועצו בהם בשנים הראשונות להקמת הישוב. גם תושבי שילה מודעים היטב למעלה המיוחדת של יישובם הנמצא סמוך למקום שבו עמד המשכן בתקופת השופטים במשך 369 שנה, ומשם נדד עד שהגיע למקומו הקבוע עם בניית המקדש בירושלים. "כי לא באתם עד עתה אל המנוחה ואל הנחלה". אי זו היא מנוחה? זו שילה. ונחלה – זו ירושלים" (תוספתא זבחים יג, כ). אם תהיה דרישה ציבורית שתבטא רצון עז לקיים פורים יום אחד בלבד, הדבר יכול להביא לשינוי הפסיקה ההלכתית והיום המועדף יהיה ט"ו באדר. יהיה צורך לשכנע רבנים, תלמידי חכמים ואת תושבי היישוב, בנכונות הקביעה החדשה, אך ההערכה היא שרוב תושבי שילה יקבלו בשמחה את ההכרעה להיות במעמדה של ירושלים.

ההצעה לעשות פעולות הכנה, הסברה ותיאום, עם כמה גורמים כדי לקבוע מקרא מגילה גם בט"ו באדר או רק בט"ו באדר, לקוחה מהמסופר במגילת אסתר על דרך קביעת ימי הפורים. היוזמה לקבוע את ימי הפורים באה מהציבור הרחב. היהודים יושבי מדינות המלך קבעו באותה השנה שבה אירע הנס יום משתה ושמחה בי"ד באדר (אסתר ט, טז-יז). יושבי שושן נלחמו גם למחרת בי"ד באדר, ואת המשתה והשמחה קבעו למחרתו בט"ו באדר (שם יח). לשנה אחרת או לשנים אחרות, יזמו יושבי הערים הפרוזות בלבד ולא כל היושבים במדינות המלך, לקבוע את: "יום ארבעה עשר לחדש אדר שמחה ומשתה ויום טוב ומשלוח מנות איש לרעהו" (שם ט). לא נאמר בפסוקי המגילה דבר באשר לחגיגה ייחודית של היושבים בשושן שנחו בט"ו באדר, או של היושבים במדינות המלך בערים שאינן פרוזות, בשנים שלאחר הנס. כאן נכנס מרדכי היהודי לתמונה:

ויכתב מרדכי את הדברים האלה וישלח ספרים אל כל היהודים אשר בכל מדינות המלך אחשוורוש הקרובים והרחוקים. לקים עליהם להיות עושים את יום ארבעה עשר לחדש אדר ואת יום חמשה עשר בו בכל שנה ושנה. כימים אשר נחו בהם היהודים מאויביהם (אסתר ט, כ-כב).

משלוח הספרים הוא קריאה ליהודים היושבים בכל מדינות המלך לקיים את שני ימי הפורים, ואת האמור בפסוק "כימים אשר נחו מאויביהם" – יש לראות

לא רק כתאריכי הימים הטובים, אלא גם כהנמקה מדוע לעשות אותם. המנוחה מהאויבים היא רמז לנס שהיה.

במגילת אסתר מסופר שקריאתו של מרדכי התקבלה ברצון, אך יש חזרה קצרה על סיפור הנס:

וקבל היהודים את אשר החלו לעשות ואת אשר כתב מרדכי אליהם. כי המן בן המדתא האגגי צרר כל היהודים חשב על היהודים לאבדם והפיל פור הוא הגורל להמם ולאבדם. ובבאה לפני המלך אמר עם הספר ישוב מחשבתו הרעה אשר חשב על היהודים על ראשו ותלו אתו ואת בניו על העץ. על כן קראו לימים האלה פורים על שם הפור על כן על כל דברי האגרת הזאת ומה ראו על ככה ומה הגיע אליהם. קימו וקבלו היהודים עליהם ועל זרעם ועל כל הנלוים עליהם ולא יעבור להיות עושים את שני הימים האלה ככתבם וכזמנם בכל שנה ושנה. והימים האלה נזכרים ונעשים בכל דור ודור משפחה ומשפחה מדינה ומדינה ועיר ועיר וימי הפורים האלה לא יעברו מתוך היהודים וזכרם לא יסוף מזרעם (שם כג-כח).

יתכן שהחזרה הקצרה על שארע, והחזרה על כך שהימים הללו התקבלו כימי משתה ושמחה בעם ישראל כולו ולא רק על היהודים יושבי מדינות המלך, ושהימים הללו יצוינו בכל דור, בכל משפחה, בכל מדינה, והם יהיו ימים קבועים ונצחיים, חזרות אלו מלמדות על ניסיונות שכנוע והסברה שהצליחו.

גם אסתר הצטרפה לדברי מרדכי ושלחה עם מרדכי את "אגרת הפורים השנית":

ותכתב אסתר המלכה בת אביחיל ומרדכי היהודי את כל תוקף לקים את אגרת הפורים הזאת השנית. וישלח ספרים אל כל היהודים אל שבע ועשרים ומאה מדינה מלכות אחשורוש דברי שלום ואמת. לקים את ימי הפורים האלה בזמניהם כאשר קיים עליהם מרדכי היהודי ואסתר המלכה וכאשר קיימו על נפשם ועל זרעם דברי הצמות וזעקתם. ומאמר אסתר קיים דברי הפורים האלה ונכתב בספר (אסתר ט, כט-לב).

שוב חזרה על כך שהיהודים במדינות המלך קיבלו על עצמם לקיים את ימי הפורים. אמוראים פירשו ש"אגרת הפורים הזאת השנית" היא שיח עם אנשי כנסת הגדולה שיקבעו את הימים הללו בלוח השנה כימים טובים:

רבי ירמיה בשם רבי שמואל בר רב יצחק: מה עשו מרדכי ואסתר? כתבו אגרת ושלחו לרבתינו, שכן אמרו להם מקבלין אתם עליכם שני ימים הללו בכל שנה? ...רבי שמואל בר נחמן בשם רבי יונתן: שמונים

וחמישה זקנים, ומהם שלשים וכמה נביאים היו מצטערין על הדבר הזה. אמרו כתיב: "אלה המצות אשר צוה ה' את משה" (ויקרא כז, לד), אלו המצות שנצטוונו מפי משה. כך אמר לנו משה: אין נביא אחר עתיד לחדש לכם דבר מעתה, ומרדכי ואסתר מבקשים לחדש לנו דבר? לא זזו משם נושאים ונותנים בדבר. עד שהאיר הקב"ה את עיניהם ומצאו אותה כתובה בתורה ובנביאים ובכתובים. הדא היא דכתיב: "ויאמר ה' אל משה כתוב זאת זכרון בספר" (שמות יז, יד). "זאת" – תורה. "זכרון" – אלו הנביאים. "בספר" – אלו הכתובים. "ומאמר אסתר קיים את דברי הפורים האלה ונכתב בספר" (אסתר ט, לב) (ירושלמי מגילה א, ה).

אנשי כנסת הגדולה חששו לקבוע ימים טובים חדשים בלוח השנה, והיה צורך לשכנע אותם. בסיכומו של דבר נמצא הפתרון לעניין, וימי הפורים נקבעו בלוח השנה. לא ידוע לנו כמה זמן ארך הליך ההסכמה והקבלה של ימי הפורים אצל היהודים יושבי מדינות המלך, אבל בסיכומו של דבר התקבלו ימי הפורים בכל עם ישראל ולא רק אצל יושבי מדינות המלך. את היוזמה העממית של יושבי הפרזים אימצה המנהיגות השלטונית, והיא פעלה לשכנע נוספים בחשיבות הימים האלה, ואח"כ גיבו אותה אנשי כנסת הגדולה.

את העקרונות הללו ניתן לאמץ גם כשמדובר בשינוי מעמד של עיר פרוזה לעיר מוק"ח. הסכמה רחבה של תושבי מקום לשינוי מעמד עיר כשיש סיבה וטעם לכך, תיאום עם מערכות שלטוניות וחברתיות שיגבו את ההתנהלות הזאת ויפעלו בהתאם, תאפשר ותסייע גם לרבנים להכריע ולהורות הלכה בעניין.

ידוע דהתאחדות ישראל לגמרי, תהיה לעתיד במהרה בימינו,
אחר שנתקלקל מה שהיה להם בעת מתן תורה, שהיו כאיש אחד
בלב אחד. ומוקפין שהם מתאחדים ע"י החומה שמקיפה אותם,
יש להם הארה בצד מה מעיקר התאחדות ישראל,
על כן פורים שלהם הוא זמן שכנגד זמן שלעתיד.
(הרב שמואל בורנשטיין, שם משמואל – שמות ב, עמ' קסח)

דברים לזכרו של אבינו ר' ראובן אליהו זולדן ז"ל

המשפחה

אבא נולד בכ"ד בשבט תרע"ט, בעיירה קושניצה, בקרפטרוס שבצ'כיה.

אביו, הסבא ר' יקותיאל יהודה, היה נשוי בזיווג ראשון למרת פרומט והיו להם שלושה ילדים. לאחר פטירתה הוא נשא לאשה את סבתא רבקה - אחותה של מרת פרומט - ואבא היה הילד השני במשפחה החדשה. אחריו נולדו עוד ששה ילדים.

הסבא, היה כותב על דף את תאריכי הלידה העבריים והלועזיים של כל ילד. אבא מצא את הדף והוא שמר עליו היטב.

הסבא והסבתא שימשו דוגמא אישית ומחנכת לילדיהם. סבא יקותיאל יהודה, היה שמאי יערות ומנהל חשבונות במפעל עצים, והיה פעיל בעניני הציבור והקהילה. שימש כגבאי של התלמוד תורה - ניהול הקופה, בחירת מלמדים, חלוקת התלמידים לפי גיל; נשא בעול בנין בית הכנסת החדש בכפר; בעל קורא, ועוד. הסבתא, ניהלה את משק הבית בכישרון רב ובחריצות גדולה, אם מחנכת, דואגת ומסורה לילדיה.

הסבא והסבתא, וכן חמישה מהאחים והאחיות של אבא, נספו בשואה, הי"ד.

ילדות, נערות, מחנות עבודה, חזרה לעיירה

אבא גדל במסלול הרגיל והמקובל בקהילות היהודיות - לימודים ב"חידר" ובבית הספר הלא יהודי, ובגיל נערות למד את מקצוע החייטות מאחיו הגדול - ברוך יואל. את הערך והחשיבות ללמוד מקצוע על מנת להתפרנס באופן עצמאי הוא ינק מהסבא, שהיה אומר שבעל מלאכה פירושו בית מלוכה (בהברה אשכנזית המילה מלאכה נשמעת כמו: מלוכה). המלאכה מפרנסת את המשפחה בכבוד. "פשוט נבלה בשוק ואל תצטרך לבריות" (ע"פ פסחים ק"ג ע"א).

בשנת תש"א הוא נלקח למחנה כפייה של ההונגרים, שם עבד בכל מיני עבודות ובעיקר בכריתת עצים ביערות בידיים חשופות בתקופת החורף. מאז

סבל כל חייו מרגישות וכאבים בידיים. בקיץ תש"ד, כשהמלחמה קרבה אליהם, נלקח אבא עם חברי פלוגתו גם לחזית. בדרכם לחזית - עברו בכפרים יהודים עזובים, משם הם הצליחו לקחת מעט ספרים ובהם חומשים סידורים ומחזורים. בראש השנה וביום כיפור תש"ה, הם לקחו איתם לעבודה את המחזורים, ובכל פעם התחמקו כמה מהעובדים למקום מסתור שהוכן מראש, והתפללו שם את תפילות הימים הנוראים.

בסתיו תש"ה, הפלוגה בה הוא שירת שוחררה ע"י הצבא האדום. קצין רוסי יהודי היה בין המשחררים והוא אמר להם ביידיש: "ילדים, יש לכם מזל, תיסעו לארץ ישראל, אל תישארו כאן". אבא ראה בקצין הזה: "המלאך הגואל אותי מכל רע", שאלמלי הוא מי יודע להיכן הם היו מתגלגלים. את ההוראה של הקצין הזה שנאמרו בנסיבות השחרור, אבא ראה כצו משמים. אולם קודם שיממש את החלטתו לעלות לארץ ישראל, הוא החליט לחזור לכפר בו גדל. זאת מתוך אחריות לאחיו ולמשפחתו שרידי התופת, אותם הוא רצה לקחת איתו לארץ ישראל. אבא עבר דרך קושניצה, הכפר בו גדל וחי עם משפחתו וגילה שבית המשפחה נלקח ע"י משפחה נוצרית. באופן נדיר ולא מקובל הסכימו הדיירים החדשים לתת לאבא חדר נפרד בבית (בית עץ מחולק למספר חדרים).

המקום הזה שימש את אבא כבסיס ויתד למתן מקום ראשוני לכל מי שחזר מהתופת. מדי יום הלכו הניצולים לתחנת הרכבת לראות מי חזר, לחבקו, ולתת לו מקום לישון, לאכול ולשתות. הניצולים חיפשו דרך לשמר את הרכוש היהודי ובין השאר הם אספו את ספרי התורה וספרי הקודש שהיו פזורים בחצרות הבתים. הם גילו כי הספרים מבית הכנסת שימשו את המקומיים כעטיפות למוצרים. הם גם מצאו שראש הועד המקומי והכומר של העיירה שמרו על ספרי התורה במרתף בית הועד. הספרים היו רטובים. הם פרשו לייבוש על ספסלים את ספרי התורה שנרטבו בניסיון להציל אותם. ארבעה מאחיו שחזרו מהמלחמה הצטרפו אליו: ברוך-יואל, יוסף-מנחם, אהרון, וישראל-דב.

הנישואין עם אמא, בדרך לארץ ישראל

במהלך חורף תש"ה חזרו לכפר מעט מהניצולים. ביניהם היו שתי אחיות: חיה-איטה ויהודית, בנות משפחת פרידמן מהכפר זדניא הסמוך. אבא עזר להם להתארגן, ולאחר זמן מה שהם הכירו, אבא הציע נישואין לאמא, חיה-איטה. בליבם גמלה החלטה שהם עוזבים את המקום, ודרכם היא לארץ ישראל. האירוסין התקיימו בכ"ז באלול תש"ה, ולמחרת ראש השנה תש"ו, הם יצאו עם עוד חברים

וחברות ברכבת לפראג. משם הם עברו לעיר ליברץ, ושם בב' אדר א' תש"ו הם נישאו.

לאחר מספר שבועות הם עברו את הגבול בעזרת מבריחים לגרמניה, ובחג הפסח תש"ו הם היו במחנה פליטים בעיר במברג. משם הם עברו לאוסטריה, ולאחר חג השבועות הם הגיעו לצרפת. בחודש תמוז תש"ו, הם עלו בעיר הנמל מרסיי על אניית המעפילים "יגור" בדרכם לארץ ישראל. לאחר שבועיים של טלטולים בים התיכון, הגיעו לחופי הארץ אך הם גורשו ע"י הבריטים למחנה בקפריסין. אמא הורשתה לעלות לארץ לפני אבא. לאחר ארבעה חודשים אבא הועבר ארצה למחנה המעצר בעתלית. בחנוכה תש"ז הבריטים שיחררו את עצורי המחנה ואבא נפגש עם אמא בבית עולים בבת ים. מחוסרי כל, בלי פרוטה, אך עם אמונה בקב"ה ותקווה, הם החלו את חייהם בארץ. אברהם אחיה של אמא אשר היה כבר בארץ, הלווה לאבא שתי לירות ששימשו בסיס לחיפוש עבודה. אבא היה חרוץ באופיו ואחראי למשפחתו, והוא מיד חיפש במה לעבוד. הוא מצא בתל אביב עבודות במקצוע שלו כחייט ושמח על כך, למרות השכר הנמוך וההשפלה ברמת העבודה. העיקר מבחינתו היה לעבוד ולהתפרנס, ויחד עם זה לחפש כל הזמן מקורות עבודה חילופיים משופרים. עקרון שאבא לימד - את הכסף הראשון שיש לך אינך אוכל, אלא בונה ממנו תשתית לפרנסה.

מלחמת השחרור, הפרנסה ובנית המשפחה

אבא גויס להגנה ואח"כ במלחמת השחרור לצה"ל. הוא השתתף בשמירה על שיירות שעשו דרכם לירושלים הנצורה, במסגרת הפלוגה הדתית בגדוד 43 של חטיבת "קרית". בעיתון "דבר השבוע", מתאריך י"ד באב תש"ח, פורסמה תמונה של חיילים מהגדוד הדתי מתפללים מנחה בתשעה באב (הצום נדחה ליום ראשון י' באב) מספר ימים קודם לכן. נוכחותו של אבא בתמונה בולטת מבין כולם. אבא ואמא עברו מבת ים לגבעתיים, לדירת 3 חדרים שנחשבה מפוארת באותם ימים. אלא שמהר מאוד עשו אבא ואמא חישוב שכדאי להחליף את הדירה לדירה קטנה יותר ובהפרש לקנות מכבסה כדי להגדיל את הכנסת המשפחה. וכך עברה המשפחה לדירת חדר ברח' הרוא"ה פינת רח' נגבה ברמת גן, כאשר המחיצות בה היו וילונות וארונות, ושירותים היו בחוץ. בסמוך לדירה היתה מכבסה שאמא עבדה בה תוך כדי טיפול בילדים - יוסי ורבקה. (המכבסה קיימת שם עד היום!!).

לאחר זמן מה, אבא חזר לעבוד במקצועו כחייט, ופתח בית מלאכה לחייטות

ברח' ביאליק 33 ברמת גן במרתף בבנין הצמוד לעיריה, שם הם גם גרו תקופה מסוימת. הבית-המרתף, היה גם ביתם של האחים הצעירים של אבא שטרם נישאו - אהרון וישראל, בבואם לחופשת שבת, ממקווה ישראל שם למדו, או אחר כך מהצבא.

אבא ואמא חיפשו להעניק לילדיהם חינוך דתי טוב, ולכן הם החליטו לעבור לגור בבני ברק, בשיכון א', ב', ג' של הפועל המזרחי. שם נולד יהודה ואח"כ חנוך. העבודה היתה ברמת גן, אך חיי המשפחה וחינוך הילדים בבתי ספר ובתנועות הנוער, היו בבני ברק. אבא היה מתפלל במשך שנים רבות בבית הכנסת "מוהליבר" בבני ברק.

אבא היה אדם צנוע וענו, מדבר מעט ועושה הרבה. שומר את פיו ולא דיבר אף פעם רע על אחר. חרוץ, מסור, אכפתי, וחושב על דרכים להתייעל ולהתקדם. הוא עבד קשה מאד משעות הבוקר המוקדמות עד שעות מאוחרות. אנו זוכרים לא פעם ולא פעמיים, שאבא היה הולך לבית המלאכה במוצאי שבת כדי לגזור בדים שיהיה לפועלים מה לעשות. הפועלים היו שלושה עולים חדשים מצרפת, שאבא לימד אותם את העבודה, ונהג בהם בכבוד וביושר, כולל מתנות לחגים, הלוואות כספיות בעת הצורך, וגם התערב לבקשתם לפתור בעיות אישיות. אבא היה סוחר טוב, ולעיתים אף קשוח, אך דובר אמת וישר כמו "סרגל". מה שהיה צריך לשלם היה משלם בלי התחכמויות. אמא גם היא עבדה עם אבא בחנות, ועזרה לאבא לנהל את בית המלאכה במסירות רבה ובחכמה רבה, לצד ניהול הבית וכל מה שקשור לטיפול בילדים ולחינוכם. אמא היתה זו שעושה את העסקים עם סוחרים הבדים בתל אביב, שנהגו בה בכבוד וביראה, והיא זו שניהלה את הקשר עם הקונים שבאו לבית המלאכה, על מנת שאבא יהא פנוי לעבודת החייטות עצמה. את כל הרווחים מהעבודה, וכן את הפיצויים שאבא קיבל מגרמניה הם היו חוסכים (אמא, בתחילה, לא הסכימה לקחת אלא רק בתקופה מאוחרת יותר). רבקה שאלה בילדותה את אבא: "למה אף פעם אתה ואמא לא יוצאים לבלות קצת?" - והתשובה שהיא קיבלה היתה הסבר מקיף: מה הוא חיסכון, עד כמה חשוב לדאוג לעתיד, ללימודים, לשעת צרה ולעת זקנה. אבא הוסיף עוד ואמר: "אם מרוויחים לירה, אסור בשום פנים לבזבז לירה ועשרים. בשמונים פרוטות קונים מה שצריך ואת העשרים הנותרים חוסכים". כלכלה פשוטה ונכונה.

אבא היה בעל מקצוע מעולה. חייטים אחרים, וכן בעלי חנויות לממכר חליפות ומכנסיים, העריכו מאד מאד את עבודתו. הם היו מביאים לו תיקונים, וידעו שהם נותנים את הבגדים לידיים נאמנות. היו לו קונים קבועים, ובהם גם בעלי מעמד,

שהיו מספרים לו שבכל מיני פגישות וכנסים הם נשאלים היכן הם רכשו את החליפה. אבא היה תופר בגדים לילדים ולנכדים - חליפות ומכנסיים, ואם היה צורך גם שמלות, אפודים ועוד. (לפני מספר שנים לאחר שאבא כבר יצא לפנסיה, הוא בא עם יהודה לקנות חליפה בחנות בבני ברק. לאחר המדידה, אבא אמר לעובד שהיה שם שצריך לתקן כך וכך, והעובד החל להתווכח. בעל החנות פנה לעובד במבט חמור ואמר לו: "עם אדון זולדן אתה לא מתווכח. מה שהוא אומר לך אתה עושה. הוא היה החייט הכי טוב באזור בני ברק ורמת גן!!").

אבא איש המשפחה

אבא אהב מאד את אימא ומאד העריך אותה ואת חוכמתה. הוא הראה כלפי חוץ את יחסו האוהב, ולמדנו הרבה ממנו מהי זוגיות טובה ומשקיעה. מתנות לאמא בימי הולדת ובמיוחד בתאריכים עגולים, דיבור נוח ומפייס. שבת אחת בארוחת הצהרים, יוסי שר במנגינה שהוא שמע את הפיוט: "חי ה' וברוך צורי", ואמא התרגשה מאד, כי זו היתה המנגינה שהסבא היה שר. מאז בכל שבת, ובהקפדה רבה, אבא היה שר לפני "שיר המעלות" את הפיוט הזה כדי לעשות נחת לאמא. ובכלל, שולחן שבת היה מאד נינוח ורגוע, ולאבא היו שירים ולהן מנגינות ייחודיות מבית הוריו, שאותם הוא היה שר בקביעות ולא מחסיר אף אחת (שלום עליכם, אשת חיל, כל מקדש, ברוך ה' יום יום, ועוד).

אבא ואמא דאגו לנו מאד כילדים. היה חשוב להם מאד שנלמד במקומות טובים, שנצליח בלימודים, ושיהיה לנו טוב. בזמנו היתה קופת חיסכון "גחלת" (גמול חיסכון לימודי תיכון בע"מ) בה חסכו כסף ללימודי תיכון. אבא חסך בקופה זו כדי שהבנים יוכלו ללכת ללמוד בישיבות תיכוניות עם פנימיה. גם כשהתחתנו, אבא ואמא נתנו ועזרו בכל מה שיכלו. היתה לאבא שמחה גדולה על כל לידה של נכד או נכדה, ואחר כך לידת נינים ונינות. מבחינתו זה הניצחון הכי חזק והכי מתוק נגד שונאי ישראל שרצו להשמיד את העם היהודי בשואה. בכל שמחה הביטוי השגור היה "הנקומה!" אלה רצו להשמידנו והנה אנחנו מתרחבים בצאצאים.

אבא מאד אהב את השמחות המשפחתיות. שלום זכר, ברית, קידוש, בר או בת מצוה, אירוסין, חתונה, שבע ברכות, שבת חתן, וסתם מפגש משפחתי או יום הולדת, כל אלו היו בשבילו מקור עצום לשמחה. הוא היה מכין מראש ברכה, כותב אותה על דף בכתב ידו המיוחד, קורא לאט, בנחת ובהטעמה, ותמיד היו אלה דברים היוצאים מעומק מהלב, קשורים לאירוע, לפרשת השבוע או לחג, למשפחה, ותודה גדולה לה' על הזכות המיוחדת שיש לו ולאמא, להיות שותפים

ונוכחים במעמד הזה. בשנים האחרונות הוא היה מכין העתקים לבעלי השמחה כדי שדבריו יהיו גם למזכרת.

אבא גם היה משתתף במימון השמחה. היו לו "תעריפים" למתנות לכל אירוע - ללידה, לברית, לבר מצווה, לחתונה וכד'. הוא היה מכין צ'ק ונותן לבעל השמחה כשהטיעון הוא שגם הוא רוצה להיות שותף בשמחה. כשהיה לו חשש שבעל השמחה לא יהיה מוכן לקבל, הוא היה הולך לבעלי המקום ומשלם להם את מה שהוא תכנן לתת.

את "חתונת הזהב" של אבא ואמא חגגנו במלון "לביא" בעת שהותם שם במסגרת "ירחי כלה" של הפועל המזרחי. תיאמנו זאת עם המלון, וכל בני המשפחה כולל כל הנכדים הגיעו בהפתעה למלון עם תוכנית שהוכנה מראש. באמצע המסיבה אבא חמק והלך למי שהיה צריך במלון ואמר לו שלא יעז לקחת כסף מאתנו - "הכל עלי".

אבא היה רגיל לתת "דמי חנוכה" ו"דמי פורים", וסתם דמי יום הולדת או ללא סיבה מיוחדת. הוא היה מכין מראש מעטפות, מכניס כסף בפנים ורושם בחוץ את שמו של הנכד או הנין, דברי ברכה קצרים, כותב את שמו ושם אמא, וכך נותן את המעטפה.

לאבא היה מאד חשוב לשמור על קשר עם המשפחה הרחבה גם כן. אחים ואחיות, גיסים וגיסות - בארץ ובחו"ל. בשבתות בבוקר היינו הולכים לבקר אצל הדודים שגרו קרוב, ומדי פעם נוסעים לבקר אצל בני משפחה שגרו בחולון. היה שומר על קשר מכתבים ואח"כ גם קשר טלפוני עם אחיו שגרו בחו"ל. אבא נסע בשנת תש"ל לבקר את אחיו שהתגוררו בארה"ב, ופעם נוספת ביחד עם אמא בשנת תשנ"א.

ברוך-יואל, אחיו הגדול של אבא, התחתן ונשאר לגור בקושניצה לאחר השואה. הוא קיבל אשרת יציאה לארה"ב רק בשנת תשכ"ט. במשך השנים בהם האח ובני משפחתו היו חיים מאחורי "מסך הברזל", אבא היה שולח להם מידי פעם חבילות עם אוכל כשר, ובכל שנה היה שולח בחבילה מיוחדת גם ארבעה מינים לקראת סוכות, ומצות לקראת פסח. (לימים סיפר בנו לודוויג [זאב] שהיו שנים בהן החבילות הגיעו, והיו שנים שהן לא הגיעו).

לאבא היתה מידת הכרת הטוב. לא אחת הוא חזר וסיפר איך הדוד חיים מאמריקה (חיים פרידמן, דוד של אמא) עזר וסייע לשרידים מהמשפחה שנשארו לאחר השואה. דוד חיים נסע לארה"ב בצעירותו, וכך הוא ניצל. בשנת תשי"א הוא הגיע ארצה לביקור, כינס את אחייניו ובני משפחה אחרים, ונתן לכל אחד

סכום כסף, "עזרה ראשונה", על מנת שיוכל להסתדר טוב יותר. אבא השתמש בכסף להשקעה במקור הפרנסה, ודוד חיים העריך מאוד את הגישה הזאת של אבא, ותמיד שמח לסייע לאבא כמיטב יכולתו באומרו "מה שאני מסכם עם ראובן מתקיים בדייקנות". דוד חיים היה מגיע מדי פעם לארץ, הקים קופת גמ"ח משפחתית, אותה ניהל אבא. אבא העריך וכיבד מאד את הדוד, וזכר כל ימיו את מעשי החסד שלו.

תפילה, תורה, עזרה לזולת, ארץ ישראל

אבא היה מעשרה ראשונים של בית הכנסת. אין כזה דבר לאחר לתפילה. לתפילה באים כמה דקות קודם, מתכוונים, מניחים תפילין בנחת. אבא היה מתפלל עם סידור עם זאת שהיה יודע את התפילות בעל פה. לא מפספס מילה, לא מדלג על כלום. היה תמיד אומר: אם כתוב אז צריך להגיד. קרבנות לפני התפילה, שיר השירים לפני קבלת שבת ועוד. ובהקשר זה: "בחוף לארץ לא היה מדלגים על יוצרות ועל פיוטים שבמחזור רבה בימים נוראים. למה בארץ מדלגים?!". כך שאל כמה פעמים.

לאחר שאבא יצא לפנסיה, הוא מצא יותר זמן ללמוד. הוא השתתף בלימוד דף יומי לאחר תפילת שחרית בבית הכנסת "אוהל אברהם" ברח' הרב קוק בבני ברק, בשיעור בשבת בבוקר אחר התפילה, ובפרקי אבות בשבתות הקיץ, ובסעודה שלישית. בבית כנסת זה היה אבא מתפלל מאז שעברנו לגור ברח' בית הלל ברמת גן. בתחילה עוד היה הולך בשבת בבוקר ובימים הנוראים להתפלל בבית הכנסת "מוהליבר", אבל אח"כ הוא קבע את מקומו ב"אהל אברהם".

אבא שמח מאד שילדי המשפחה הולכים בדרך התורה והמסורת, ועל הבנים שלומדים בישיבות תיכוניות ואח"כ יש הממשיכים הלאה בישיבות גבוהות, ישיבות הסדר וכוללים. באופן כללי הוא נהנה לראות חברה צעירים, "צברים" - כפי שהיה קורא להם, יושבים בישיבה ולומדים. הוא היה משווה בין התנאים הקשים שהיו למי שרצה ללמוד תורה בזמן שהוא היה נער, העניות והדלות שהיתה, ושרק מי שנורא רצה ונורא התאמץ יכול היה לשרוד וללמוד, לבין המציאות המוכרת כיום - בתי מדרש גדולים, פנימיות מרווחות, חדרי אוכל מסודרים ועוד.

תומך ועוזר כלכלית - מדי פעם היה מכין מעטפות ובהם צ'ק או מזומנים, והיה אומר לבניו: תנו למי מהילדים שלומד עכשיו וצריך קצת עזרה. הוא היה מרגיש אם מישהו מהילדים או הנכדים זקוק לעזרה, והיה מעביר לו סכומי כסף כשהתירוץ הוא: לכבוד יום ההולדת, לידה, מעבר דירה, לרכב שהחלפת וכד'.

לפעמים לא היה נעים לקחת, ואז הוא היה אומר שזו הלוואה ושיהיה לך תחזיר, אבל כשהגיע עת הפירעון והיה כסף להחזיר, הוא בדרך כלל לא רצה לקבל. גם לאחרים היה עוזר. אחד ממתפללי בית הכנסת היה צריך עזרה על מנת להגיע לבית הכנסת. במשך תקופה ארוכה, אבא היה הולך לביתו של אותו מתפלל, ומלווה אותו לתפילת מנחה, וחוזר אתו לביתו לאחר תפילת ערבית. הוא היה ממש מאושר, כשבן או נכד היה מעביר שיעור או דבר תורה בבית הכנסת, או במקום אחר. הוא היה שומר כל עלון או עיתון שמי מבני המשפחה כתב דברי תורה, על אחת כמה וכמה כשמדובר בחוברת או אף בספר. אנשים היו ניגשים אליו ואומרים לו גם כן: "יישר כח", ו"אשריך שזכית" והוא מאד שמח על כך, אך הוא לא החציץ את שמחתו. רק לאמא הוא היה מספר מה פלוני או אלמוני אמרו לו בבית הכנסת.

הוא התגאה על כל יצירה ועשייה של מי מבני המשפחה - תמונות, יצירות אומנות, מאכלים, תפירת בגדים ועוד. "פירגן" לכולם ללא יוצא מהכלל. אבא היה ממש גאה ושמח שחלק ניכר מילדיו ונכדיו גרים בישובים חדשים בארץ ישראל. הוא היה אוהב לבא ולבקר, ולראות בכל פעם מה התפתח, מה חדש, מה בונים כעת וכד'. בביקוריו בנוה דקלים הוא נהנה לראות במיוחד את ההמון הרב היוצא מכל בתי הכנסת שהיו באותו מתחם לאחר התפילה. היה עומד ומסתכל ואומר: כל כך הרבה אנשים, כולם לבושים בבגדי שבת יפים, כולם דתיים, ועוד ועוד, מי האמין שנזכה לכזה דבר. מי שהיה קונה דירה או בית, אבא היה גם כן משתתף בכסף. היה תעריף קבוע. ה"תירוץ" היה, שהוא רוצה להיות שותף בבנין בית בארץ ישראל.

זיכרון השואה

בילדותינו, ליל הסדר זכור כלילה בו מספרים על יציאת מצרים וגם על יציאת אירופה. היה חשוב לו לספר לכל הילדים ואח"כ לנכדים ולנינים סיפורים אודות המשפחה, על החיים בקהילה ובכפר, וגם להשוות לכאן והיום, לטוב ולמוטב. איך היו ההכנות לחג, וכמה היה קשה ומורכב, וכמה היום ב"ה השולחן מלא כל טוב ולא חסר דבר.

הסיפורים היו עד מלחמת העולם השנייה. הוא לא פרט ולא סיפר מה עבר עליו במחנות. רק בתקופה מאוחרת יותר סיפר, אך גם זה היה בקצרה ובתמציתיות. זכרון השואה היה עולה בחגים ובמיוחד באירועים משפחתיים, כשהמסר היה: מי היה מאמין שאנחנו נזכה לראות נכדים ונינים, כולם מסודרים ועובדים.

יום לפני יום השואה תשס"ט (שנה וחצי לפני שאבא נפטר), הוא זכה להיות סנדק בברית של נין במערת המכפלה (בברית של יובל-יוסף, הבן הבכור של נווה ושרה-אמונה זולדן). אבא מאד מאד התרגש מהעובדה שהוא זכה לזה. הציפה שמכסה את הכרית עליה שכב התינוק בברית, היא ציפה שאמא רקמה עליה בנערותה. היא רקמה בלועזית גם את שמה כפי שקראו לה בחו"ל: HELEN. אמא לקחה מהבית את הציפה הזו והיא שמורה עד היום, ומשתמשים בה בבריתות ובפדיון הבן. הנסיעה היתה כבר מאד קשה לו, והוא חשש ממנה, אבל הוא מאד שמח והתרגש. שבוע אחר כך, ביום העצמאות תשס"ט, הוא היה שוב סנדק בברית של נין אחר (נדב-עמיחי, הבן של ליאור ויוני טובול) בישוב ניצן, והוא שוב התרגש מאד מהעובדה שהוא שימש סנדק לנינים בתאריכים מיוחדים אלו ובמקומות הללו. חברון עיר האבות, ובישוב ניצן המתחדש בו מגורשי גוש קטיף בונים את יישובם מחדש.

בקיץ תש"ע, חודש וחצי לפני שאבא נפטר, נסעה רבקה עם דובליה בעלה ועם חברים להרי הקרפטים, והיא הגיעה גם לקושניצה, הכפר שאבא גדל. אבא הודריך אותה איך להגיע לבית, ואכן הבית נמצא. יושבי הבית אפשרו להיכנס ולצלם. הבית עשוי מקורות עצים של עמודי טלפון. כשרבקה חזרה היא הראתה לאבא את התמונות והוא כמובן שמח לראות, והסביר מה היה בכל מקום בבית. כשרבקה אמרה לאבא: "הנה תמונה של הצריף שגרתם בו", אבא נעץ מבט ואמר: "זה לא הצריף, זה הבית". ללמדנו שהגדרת בית לא תלויה בחומר ממנו הוא עשוי, אלא במה שיש בו בתוכו.

פעילות בוועד שבע הקהילות

קושניצה הוא שם הכפר ממנו בא אבא, וזדניא הוא שם הכפר ממנו באה אמא. ברדיוס גיאוגרפי של מספר קילומטרים קטן היו עוד חמישה כפרים - דולהא, קרצקי, ברזניק, ליסיצה וסוכה-ברונקה, בהם גרו יהודים. הנשאים מהכפרים שעלו ארצה, התאגדו ביחד וקבעו את האזכרות השנתיות בכל שנה באותו התאריך. כ"ו באייר היה יום האזכרה, שנקבע על פי חשבון והערכה שבתאריכים אלו בשנת תש"ד נרצחו באושוויץ בני המשפחה והקרובים. בשנת תשכ"ד קבעו בני הקהילות מצבה במרתף השואה הנמצא בהר ציון בירושלים.

כשאבא יצא לפנסיה והיה לו יותר זמן, הוא החל להיות פעיל בוועד הקהילות ושימש המזכיר. הוא היה הרוח החיה, היוזמת והמובילה. הוא היה קורא כל

מה שהיה ניתן לקרוא על האזור. בכל שנה התקיימה אזכרה לנרצחים משבע הקהילות. האזכרה התקיימה במשך שנים רבות באולם שבבית מרמורש בדרום תל אביב. כחודש לפני האזכרה, היה ועד הקהילות מתכנס בדרך כלל אצל אבא ואמא בבית, מתכננים את האזכרה - למרות שהמבנה שלה היה די קבוע, ומתכננים גם פעילויות אחרות. אח"כ אבא הוא זה שהיה שולח גלויות אישיות לכל החברים ובהן הזמנה לאזכרה. כאמור המבנה של האזכרה היה קבוע: הציבור היה מוזמן למפגש חברים למשך שעתיים, תפילת מנחה, פרקי תהילים, תפילות אל מלא רחמים לבני הקהילות ולרבנים, אזכרה לילדי בני הקהילות שנפלו במערכות ישראל, לימוד משנה, הדלקת נרות זיכרון, קדיש יתום ע"י כל הנוכחים ותפילת ערבית. לפעמים היה מי שנושא גם דברים קצרים. אבא ואמא היו אלה שמגיעים לפני כולם, סוחבים באוטובוס את הקן בו ידליקו את הנרות, וכן בקבוקי מים קרים לכל הבאים. הם היו מציבים שולחן בכניסה בו אמא וגם נשים אחרות היו אוספות כסף כדי שיהיה ניתן לממן את עלות שכירות המקום, עונדים על דש בגדו של כל משתתף תו ובו ציור גרפי של שבע להבות בהם רשומים שמות שבע הקהילות. את התו צייר מר אלכס רוזנברג. אבא יזם את הדפסת החוברת בה פרקי התהילים, המשניות, הקדיש וכל הנצרך לאזכרה. הכל היה מסודר ומאורגן. בסוף האזכרה היה אבא אוסף את החוברות ושומרם לשנה הבאה. כאשר היה משלם את הסכום הנדרש לבעלי המקום, היה שומע פעמים רבות הערכה על כך שהאזכרה הזו היא בין האזכרות המאורגנות ביותר, ובשנים האחרונות גם שזו בין הקהילות האחרונות שמקיימות אזכרות. אכן בשנת תשס"ט התקיימה האזכרה בפעם האחרונה. משנה לשנה פחתו האנשים, ואבא הצטער על כך מאד.

הפעילות המשמעותית ביותר באזכור שבע הקהילות היתה היוזמה וההובלה של אבא להוציא את ספר: "קדושי שבע הקהילות". חברים נוספים מהקהילות היו בוועד להוצאת הספר: מר חיים ויינגרטן, מר שלמה ויינגרטן, מר מרדכי ריזמן, מר אלכס (אלטר-חיים) רוזנברג ומר חיים קליין. חברי הקהילות התבקשו לכתוב את קורותיהם וקורות בני משפחתם, על הורים, אחים ואחיות שנספו, על חיי הקהילות, אירועים שהיו, על אישים מיוחדים - רבנים, בעלי תפקידים ועוד. היתה היענות גבוהה. רבים כתבו, הביאו תמונות, מסמכים, ועוד. אבא ריכז את החומר, סידר, ארגן, ומסר אותו לידי של מר מאיר חובב שערך את הספר בחכמה ובתבונה. הכנת הספר ועריכתו ארכה מספר שנים, ולאורך כל התקופה היה מר חובב בקשר קבוע ומתמיד עם אבא ועם מר אלכס רוזנברג. לכל קהילה ניתן מקום בספר באופן עצמאי.

הספר: קדושי שבע הקהילות (455 עמ' בעברית + 74 עמ' באנגלית), יצא לאור בשנת תשנ"ג, ובני הקהילה רכשו אותו, ומאוחר יותר אף היה צורך להדפיס מהדורה שניה. אבא שלח ספרים לספריות רבות בארץ ובעולם. הוא לא ביקש תשלום עבור הספר, רק מכתב המאשר את קבלתו. אבא צילם וכרך את כל המכתבים בחוברת למזכרת. המטרה היתה חינוכית והיסטורית. שהדורות הבאים וכל מי שמתעניין, יוכלו לקרוא וללמוד על קורות עמנו. "זכור ואל תשכח" זו הכותרת שנתן אבא למאמר הפתיחה שלו בספר, וזה היה "המוטו"-הרעיון-הציר שעליו מבוסס הספר.

אבא מילא טפסי תיעוד ל"יד ושם", ובהם שמות של ילדים וילדות, נערים ונערות, שניספו בשואה הי"ד. אבא לקח את הטפסים מ"יד ושם" והדפיס בראש כל טופס את שם המקום. למשל: שמות קדושי ילדי קהילת קושניצה. בכתב ידו הוא מילא ע"פ טורים מוכנים: את שם המשפחה, שם הפרטי, שם האבא, שם האמא, גיל, מקום לידה, ארץ, סיבת המוות. סיבת המוות היא אחידה אצל כולם. אבא רשם: בשואה. בכל דף יש מקום לרשום 23 שמות. היו בני קהילות אחרים שמילאו את הטפסים הללו, ומה שהיה חסר אבא השלים. ניתן לראות בספר, בסיום הנכתב על כל קהילה, את כל הטפסים שאבא מילא בכתב ידו המיוחד, ובהם שמות הילדים והנערים שניספו בשואה. אבא ומר אלכס רונברג נסעו במיוחד לירושלים ומסרו שמות של 468 ילדי הקהילות שניספו בשואה. הנהלת "יד ושם" שלחה מכתב ובו הוקרה עמוקה על איסוף הנתונים ומסירתם באופן שלם ומדויק ל"יד ושם" (קדושי שבע הקהילות, עמ' 106).

ועד הקהילות הנציחו את יקיריהם במקומות נוספים. בבית מרמורש קיים חדר לזכרון השואה, ובני הקהילות רכשו פינה בה יוכלו להנציח את יקיריהם. אבא היה בקשר קבוע עם חבר קרוב מהכפר שלו, הרב צבי אייזנר, שהתגורר בארצות הברית. יוסף, אחיו של הרב צבי אייזנר, התגורר אחרי השואה בקושניצה, ובשנת תשל"ב קיבל אשרת יציאה וחבר לאחיו בארה"ב. הוא הביא איתו ספר תורה מבית הכנסת בקושניצה. ספר התורה נתרם לזכר קדושי קהילת קושניצה, לבית הכנסת לחיילים ולשוטרים בעיר העתיקה בירושלים ("קישלה"). ועד הקהילות יזם את השתתפות כל יוצאי הקהילות, בהכנסת ספר התורה. הרב צבי אייזנר תרם את הכסף לרכישת פינה מיוחדת בבקעת הקהילות החרבות ביד ושם, בה חרוטים באבן שמות שבע הקהילות. ביום הזכרון בשנת תשמ"ז הוקמה מצבה מאבן בזלת בבית העלמין בחולון. בחלק העליון של המצבה משפט מפיוט שנאמר בהושענא רבה: "למען קדושים

מושלכים באש", ואח"כ שמות הקהילות וימי הזכרון. בצד המצבה הונחה אבן נוספת תחתיה הונח אפר קדושים שהובא ממשרפות אושוויץ וניתן לקהילות מאת הרב איסר פרנקל, רב שכונת בבלי בתל אביב, וגוויל מספר תורה מוכתם בדם הקרבנות.

אבא היה הרוח החיה והמובילה של ארגון האירועים הללו.

ראש השנה תשע"א

אבא היה צלול, והיה מודע למה שקורה, אך הוא נחלש פיזית. כאב לו מאד מאד לראות את אמא במחלתה.

בראש השנה תשע"א יוסי היה איתו. הוא התפלל בבית הכנסת בליל החג הראשון, לאחר שאבא לא היה בבית הכנסת מט' באב. רב בית הכנסת, הרב צבי כהן שליט"א, ומתפללים נוספים, שמחו מאד לראותו וברכו אותו לשנה טובה. למחרת, ביום הראשון של ראש השנה, הוא הרגיש לא טוב ונשאר בבית. אחד ממתפללי בית הכנסת בא ותקע בפניו בשופר. לקראת תפילת ערבית של הלילה השני, יוסי שאל אותו אם הוא רוצה לבא, והוא השיב: "תיקח אותי איתך". זו היתה התפילה האחרונה שלו בבית הכנסת "אהל אברהם", בו הוא התפלל במשך עשרות שנים.

ביום השני של ראש השנה, ב' בתשרי תשע"א, הוא לא הרגיש טוב. הוא נלקח לבית החולים "תל השומר", עוד הספיק לשמוע את קול השופר מפי אדם שבא לתקוע לחולה אחר, וזמן קצר אח"כ, בעיצומו של יום הרת עולם, הוא נפטר.

תנצב"ה

ילדיו: יוסי, רבקה, יהודה, חנן